STORM OCH STILTJE

Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand,
Patrik Öhberg & Annika Bergström (red)

Storm och stiltje

SOM-undersökningen 2018
SOM-rapport nr 74

Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand,
Patrik Öhberg och Annika Bergström (red)

Redaktörer: Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand,
Patrik Öhberg och Annika Bergström
© Författarna och SOM-institutet
Teknisk redaktör: Ulrika Hedman
Omslag: Daniel Zachrisson
Redigering: Henny Östlund
Tryck: Ale Tryckteam, Bohus, 2019
ISBN: 978-91-89673-44-1
ISSN: 0284-4788
ISRN: GU-STJM--74-SE

INNEHÅLL

Förord 9

Storm och stiltje
Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg
och Annika Bergström 11

FÖRTROENDE & TILLIT

Den positiva valårseffekten finns även 2018
Sören Holmberg och Lennart Weibull 37

Forskningsutmaningar (i storm och stiltje)
Anna Maria Jönsson 47

Högt förtroende för nyhetsmedier – men under ytan råder stormvarning
Ulrika Andersson 65

Partikulär tillit – lita på människor i området där man bor
Sören Holmberg och Bo Rothstein 81

PARTIER

Rekorhög röstdelning
Linda Berg, Gissur Ó Erlingsson och Henrik Oscarsson 93

Rekordlåg personröstning
Henrik Oscarsson 107

Partiernas ideologiska positioner
Richard Svensson 117

Strategisk röstning till vänster (och höger) i riksdagsvalet 2018
Annika Fredén 133

Vilka partier hade bäst politik enligt väljarna i valet 2018 – och spelade det någon roll?
Johan Martinsson 141

VÄLFÄRD & FOLKHÄLSA

Betyg på offentlig förvaltning
Sören Holmberg 155

Polarisering i skolfrågor?
Förändringar i svensk opinion mellan 2014 och 2018
Sverker Lindblad 169

Medborgarna och automatiserat beslutsfattande
Thomas Denk, Karin Hedström och Fredrik Karlsson 183

Support for Swedish integration policies for immigrants: economic motivations and party preference
Constanza Sanhueza Petrarca and Marie Demker 197

Åsiktsöverensstämmelse mellan medborgare och politiker i alkoholpolitiska frågor
David Karlsson, Sören Holmberg och Lennart Weibull 215

Starkt stöd för obligatorisk barnvaccination
Johannes Lindvall, Björn Rönnerstrand och Frida Sandelin 231

GAMLA & NYA MEDIER

Gamla och nya medier i samspel i de lokala valrörelserna
Lars Nord och Gunnar Nygren 253

Stort samhällsengagemang spelar roll för nyhetsvanorna – särskilt bland unga
Ulrika Andersson 269

Bokläsning och den svenska bokmarknaden
Birgitta Wallin, Elisa Tattersall Wallin och
David Gunnarsson Lorentzen 287

Allas bibliotek?
Catarina Eriksson och Katarina Michnik 301

KLIMAT & ENERGI

Dystopiernas kamp: svenskarnas syn på klimatförändringar och antibiotikaresistens i jämförelse
Björn Rönnerstrand 323

Kärnkraften aktuell igen
Sören Holmberg 335

Svensk vindkraftopinion under 20 år
Per Hedberg 345

OPINION & ATTITYDER

Rekordhögt stöd för EU
Linda Berg, Kajsa Evertsson, Elisabeth Falk och Maja Sörebro 361

Ökad arbetskraftsinvandring: Är löntagare och arbetsgivare överens?
Elina Lindgren 373

Kvinnor och mäns politiska åsikter och intresse under 30 år
Elin Naurin och Patrik Öhberg 395

Polariserade problembeskrivningar? Om befolkningens viktigaste frågor och samhällsproblem
Johan Martinsson och Marcus Weissenbilder 409

Migrationsfrågorna som ideologisk lots: partipolitisering och polarisering
Marie Demker 421

Synen på trosuppfattningar i Sverige
Lennart Weibull 433

Yrkesgruppers ideologiska polarisering 1998–2018
Daniel Enström och Ulrika Andersson 455

Försvaret och geopolitikens återkomst
Joakim Berndtsson, Ulf Bjereld och Karl Ydén 475

METODREDOVISNING

Den nationella SOM-undersökningen 2018
Marcus Weissenbilder 489

BILAGOR

Om författarna 501

SOM-institutets böcker 507

FÖRORD

Storm och stiltje är SOM-institutets 74:e forskarantologi sedan starten 1986. Den bygger på 2018 års nationella SOM-undersökning – den 33:e i ordningen. Undersökningen genomfördes som sex riksrepresentativa urval om vardera 3 500 slumpmässigt utvalda personer boende i Sverige i åldrarna 16 till 85 år. De sex delundersökningarna är att betrakta som editioner av samma studie. Uppsättningen av enkätfrågor varierar något mellan editionerna men de delar också ett stort antal gemensamma frågor om samhälle, opinion och medier samt demografi och bakgrund.

Huvuddelen av de svar som ligger till grund för analyserna i boken inkom under oktober 2018. Ansvarig för datainsamlingen har varit *Indikator – Institutet för kvalitetsindikatorer* med Edvin Boije som fältledare. Närmare uppgifter om undersökningens uppläggning och genomförande finns i metodredovisningen längst bak i boken. En mer utförlig dokumentation av 2018 års SOM-undersökningar finns att ladda ner på www.som.gu.se/publicerat (SOM-rapport 2019:02).

I boken medverkar forskare från många olika ämnesområden och lärosäten. De sammanlagt 31 kapitlen speglar den ämnesmässiga bredd som finns i SOM-undersökningarna. Varje författare svarar själv för sin tolkning av data och slutsatserna i respektive kapitel.

Dataunderlaget från tidigare SOM-undersökningar är tillgängliga för akademisk forskning och utbildning via Svensk Nationell Datatjänst (SND) vid Göteborgs universitet. De publikationer som hittills utgivits av SOM-institutet finns förtecknade längst bak i föreliggande volym. Mer information om SOM-institutet finns på institutets hemsida (www.som.gu.se).

Göteborg i juni 2019

Ulrika Andersson
Docent
SOM-institutet

Björn Rönnerstrand
Fil. dr
SOM-institutet

Patrik Öhberg
Docent
SOM-institutet

Annika Bergström
Professor
Institutionen för journalistik, medier och kommunikation

STORM OCH STILTJE

ULRIKA ANDERSSON, BJÖRN RÖNNERSTRAND,
PATRIK ÖHBERG OCH ANNIKA BERGSTRÖM

Årets forskarantologi från SOM-institutet har titeln *Storm och stiltje*. Titeln knyter an till hur situationen i omvärlden har sett ut under 2018. Stormar har setts komma och gå, vissa mer utdragna än andra. Det har stormat mellan nationer och inom nationer, mellan statschefer och mellan beslutsfattare och medborgare. Det har stormat kring stora multinationella företag såväl som inom anrika kulturinstitutioner. Och i skog och mark har eldstormar dragit fram.

Men många starka vindar har också kommit att mojna och stundtals bli till stiltje. Mångåriga konflikter mellan grannländer har präglats av ökad öppenhet och försoning. För svensk del följdes en intensiv valrörelse av stiltje i rikspolitiken. Väljarna hade sagt sitt, men de låsta positionerna i partipolitiken tycktes närmast skapa mer osäkerhet än bringa klarhet i regeringsfrågan. När klockorna klämtade för att ringa ut året var regeringsfrågan fortfarande olöst.

I vilken vindriktning blåste då den allmänna opinionen? På vilka områden såg vi vindomslag och förändringar i människors vanor och attityder 2018? I detta första kapitel inleder vi analyserna av den nationella SOM-undersökningen 2018 genom att granska några utvalda områden inom (S)amhälle, (O)pinion och (M)edier som karaktäriserats av såväl stormar som av stiltje. Mer specifikt kommer vi att analysera bilden av vart det svenska samhället är på väg enligt medborgarna, vilka frågor som upplevs som oroande inför framtiden, hur medborgarna bedömer de svenska partiledarna samt det vardagsliv som föregår på internet. Samtliga områden är sådana som kan bidra med ökad förståelse för människors samhällssyn, politiska ställningstaganden och bemötande av medmänniskor. I sammanhanget är tid en viktig faktor för att förstå hur den svenska opinionen har påverkats av väder och vind genom åren. Innan vi påbörjar analyserna av samhällets strömningar, kommer vi dock först att göra en kort genomlysning av opinionsåret 2018 genom att studera vad svenska medier rapporterade om.

Opinionsåret 2018: Skogsbränder, riksdagsval, melodifestival och vinter-OS

Opinionsåret 2018 präglades på många sätt av både stormar och stiltje. Den enskilde person som dominerade det svenska nyhetsflödet under 2018 var – liksom 2017 – USAs president Donald Trump (figur 1). Några av de Trump-relaterade händelser som rapporterades om var det historiska toppmötet mellan USAs president och

Andersson, Ultrika, Rönnerstrand, Björn, Öhberg, Patrik & Bergström, Annika (2019) Storm och stiltje
i Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red) *Storm och stiltje*.
Göteborgs universitet: SOM-institutet.

ledaren för Nordkorea, Kim-Jong Un, som ägde rum i Singapore i början av sommaren, finansieringen av muren mellan USA och Mexiko, globala handelsrelationer utsatta för eldprov till följd av ökad protektionism från amerikanskt håll, samt kritiken mot president Trumps nolltolerans mot invandring.

Andra händelser som under årets inledande månader fick stort genomslag var 2018 års upplaga av Melodifestivalen samt Vinter-OS i Pyeongchang, i Sydkorea (figur 1). Rapporteringen inför, i samband med och efter riksdagsvalet låg under augusti och framför allt september högt på mediernas dagordning. Dock utan att nå samma höga intensitet i rapporteringen som den långa och rekordvarma sommaren och de skogsbränder som följde i dess spår. Medierna direktrapporterade från områden där eldstormar härjade markerna, samtidigt som räddningstjänst och frivilliga slet för att få kontroll över lågorna.

Bland konflikthärdarna i världen var det situationen i Syrien som gavs mest utrymme i bevakningen, framför allt under årets inledande månader. Och i slutet av året ökade antalet inslag om krisen i Jemen. I Frankrike ledde Gula västarnas protester mot president Emmanuel Macrons reformer till sammandrabbningar och i Storbritannien blåste det rejält runt förhandlingarna av Brexit-avtalet. Det stormade också kring Facebook och företaget Cambridge Analytica, efter att analysföretaget lyckats samlat in personliga uppgifter om miljontals Facebookanvändare i syfte att påverka det amerikanska presidentvalet 2016.

Figur 1 Årets fem mest omskrivna händelser i svenska medier, 2018 (antal artiklar)

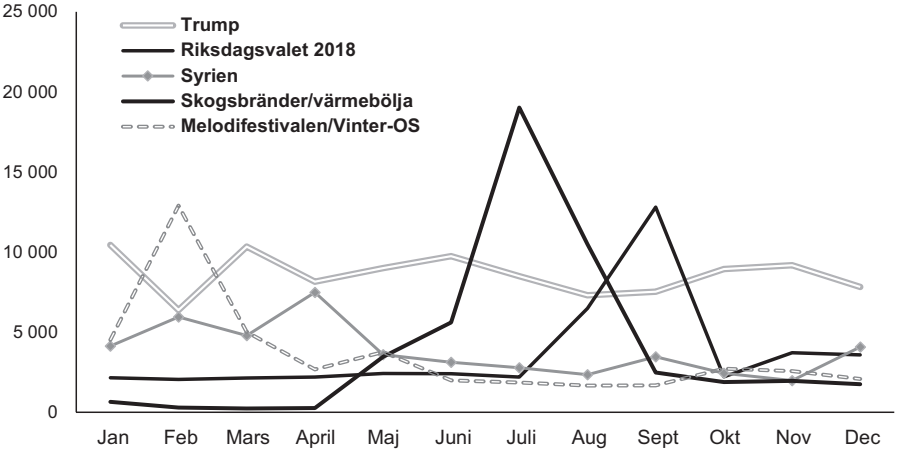

Kommentar: I figuren redovisas de mest omskrivna ämnena i artiklar i svenska nyhetsmedier under 2018. Retriever-sökningarna är hämtade från Göteborgs universitets upphandlade tjänst för medieövervakning och inkluderar drygt 1 000 000 publicerade nyhetsartiklar och nyhetsinslag i svensk dagspress, radio och tv.

Källa: Mediearkivet, Retriever (bearbetning).

Stormade gjorde det också då ett tjugotal länder i mars 2018 valde att utvisa drygt 100 ryska diplomater som följd av vad som förmodades vara en rysk nervgiftattack mot en tidigare dubbelagent.

Den som följde händelserna på hemmaplan kunde nog knappast undgå bevakningen av stormandet i Svenska Akademin, där medlemmar i den annars så esoteriska gruppen bjöd på ett sällan skådat debacle inför öppen ridå. I början av året bereddes rättegången om terrordådet på Drottninggatan i april 2017 utrymme på nyhetsplats. Och i spåren av #Metoo valde medierna att bevakat åtalet och den påföljande rättegången mot den så kallade Kulturprofilen. Ytterligare frågor som stod i blickfånget var de unga ensamkommandes situation i Sverige och den nya gymnasielagen (SFS 2017:353).

Bland de mojnande vindar som rapporterades om återfanns bland annat situationen på Koreahalvön som under året kom att präglas av lugnare och mer fredliga förhållanden efter initiativ till interkoreanska möten mellan statscheferna. Första stegen i en försoningsprocess togs också på Afrikas horn, där Etiopen och Eritrea för första gången på tjugo år öppnade upp gränsen mellan de båda länderna.

Mediernas rapportering utgör för de flesta människor en länk till den lokala, nationella och internationella världen, och de frågor som ges utrymme i rapporteringen präglar i olika mån vad människor går omkring och tänker på, hur de ser på olika saker och var de upplever att problemen finns. Vi ska nu, med mediernas dagordning i ryggen, gå vidare och analysera medborgarnas syn på det svenska samhället, dess aktörer samt hur detta följer med ut i det digitala livet.

Dubbelbottnad bild av utvecklingen i Sverige

Det finns många samhällsfrågor som på olika sätt kan användas för att ta tempen på medborgarnas uppfattningar om tillståndet i Sverige. I den nationella SOM-undersökningen 2018 utgör frågan om åt vilket håll utvecklingen av det svenska samhället är på väg en sådan temperaturmätare. Frågan har ställts under de senaste sju åren och resultatet pekar mot att det har skett vissa förändringar i allmänhetens upplevelser. Knappt var fjärde svensk anser att Sverige för närvarande utvecklas i en gynnsam riktning, en andel som förvisso är högre än under 2015 och 2016 men samtidigt påtagligt lägre än under perioden 2012–2014 (figur 2). Den dominerande uppfattningen har under hela mätperioden dock varit att utvecklingen i Sverige går åt fel håll. Drygt hälften av befolkningen upplever att så är fallet. Jämfört med 2012 har andelen som upplever att utvecklingen går åt fel håll ökat från 39 till 54 procent. Den högsta noteringen uppmättes emellertid under 2015, det år då Sverige tillsammans med övriga Europa stod inför den största flyktingkrisen sedan andra världskriget.

Figur 2 Bedömning av utvecklingen i Sverige, 2012–2018 (procent, balansmått)

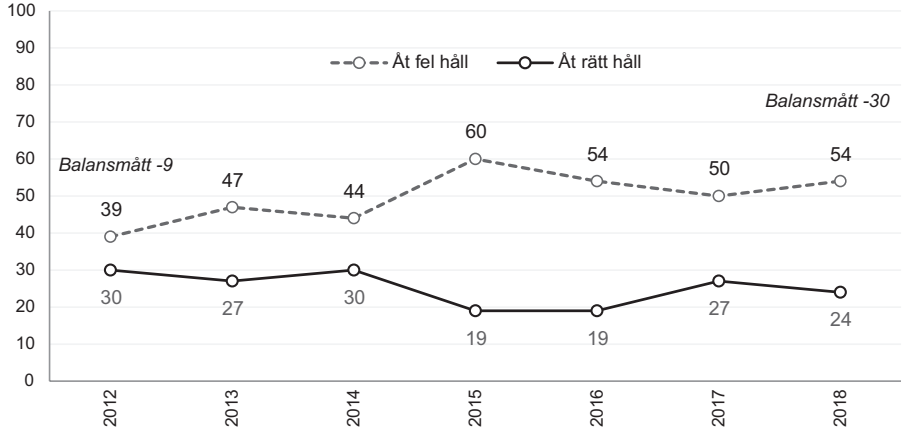

Kommentar: Frågan löd '*Allmänt sett, tycker du att utvecklingen i Sverige går åt rätt håll eller åt fel håll?'* Svarsalternativen var *'Åt rätt håll', 'Åt fel håll'* samt *'Ingen uppfattning*'. Balansmåttet anger andelen som svarat 'åt rätt håll' minus andelen som svarat 'åt fel håll' och går mellan +100 (alla svara rätt håll) och -100 (alla svarar åt fel håll). Beräkningen baseras på de som besvarat frågan.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2012–2018.

Även om den allmänna bilden av svensk samhällsutveckling förefaller dyster, finns det påtagliga åsiktsskillnader mellan olika samhällsgrupper. Sett till ålder har 50–64-åringar den mest negativa åsiktsbalansen[1] på -38 medan yngre är något mindre negativa med en balans om -15 (figur 3). Det råder även differenser i åsiktsbalans mellan medelutbildade och högutbildade grupper (-35 respektive -21). Den personliga livstillfredställelsen spelar, inte helt oväntat, också roll för bedömningen av samhällsutvecklingen, där personer som inte är nöjda med livet har en åsiktsbalans på -53 medan personer som är mycket nöjda med livet har en balans om -22. Det må dock vara osagt om det är situationen i samhället som bidrar till känslor av missnöjsamhet med livet eller om det är den personliga livssituationen som färgar glasögonen med vilka individen betraktar sin omvärld. Forskningen pekar emellertid mot att den personliga livssituationen spelar in när medborgare bedömer de politiska institutionerna i ett land (Esaiasson, Dahlberg & Kokkonen, 2019).

De största åsiktsskillnaderna hittas dock när faktorer som subjektiv vänster-högerorientering, nöjdhet med demokratin samt inställning i migrationsfrågan tas i beaktande. Bedömningar av den pågående samhällsutvecklingen har tillsammans med framtidsbedömningar ofta en politisk resonansbotten (jfr Holmberg & Weibull, 2002), vilket även gäller här. Människor som ideologiskt placerar sig till vänster är inte fullt lika pessimistiska till utvecklingen i Sverige jämfört med

människor som placerar sig till höger (figur 3). Det förhållandet gäller i synnerhet mellan personer som står något till vänster (-11) och personer som står klart till höger (-62). Partisympati redovisas inte i figuren, men det kan nämnas att skillnaderna här är störst mellan MP-sympatisörer (+4) och SD-sympatisörer (-80).

Figur 3 Bedömning av utvecklingen i Sverige, efter ålder, utbildning, nöjdhet med livet, ideologi, nöjdhet med demokratin samt inställning till flyktingpolitik, 2018 (balansmått)

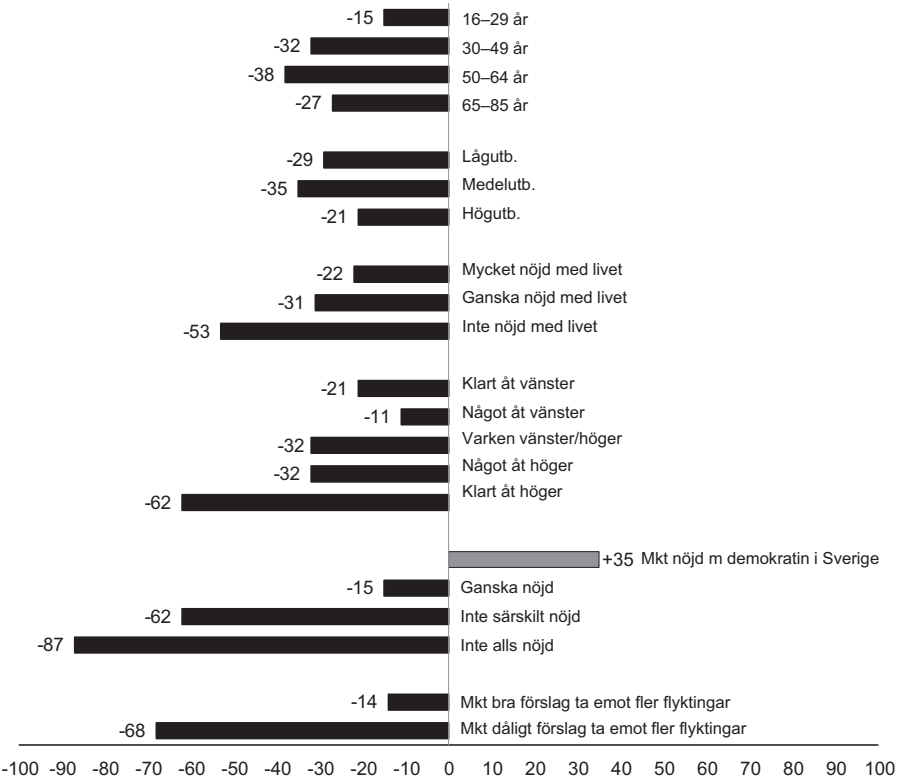

Kommentar: Frågan löd '*Allmänt sett, tycker du att utvecklingen i Sverige går åt rätt håll eller åt fel håll?'* Svarsalternativen var *'Åt rätt håll', 'Åt fel håll'* samt '*Ingen uppfattning*'. Balansmåttet anger andelen som svarat 'åt rätt håll' minus andelen som svarat 'åt fel håll' och går mellan +100 (alla svara rätt håll) och -100 (alla svarar åt fel håll). Beräkningen baseras på de som besvarat frågan. Fråga om nöjdhet med livet har svarsalternativen '*Mycket nöjd*', '*Ganska nöjd*', '*Inte särskilt nöjd*' och '*Inte alls nöjd*'. I figuren har 'inte särskilt nöjd' och 'inte alls nöjd' slagits samman till alternativet 'inte nöjd med livet'. Förslaget om att ta emot fler flyktingar i Sverige har svarsalternativen '*Mycket bra förslag*', '*Ganska bra förslag*', '*Ganska dåligt förslag*' samt '*Mycket dåligt förslag*'. Figuren redogör för dem som har svarat mycket bra respektive mycket dåligt förslag. Signifikansnivån är $p < 0{,}01$ för samtliga grupper. Minsta antal svarande är 150 (inte alls nöjda med demokratin).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

Kopplingen mellan politik och bedömningen av samhällsutvecklingens riktning tydliggörs också i medborgarnas nöjdhet med den svenska demokratin, där det råder långt ifrån lugna vatten. Bland dem som är mycket nöjda med demokratin i Sverige råder en tydlig optimism i skattningen av landets tillstånd där andelen som anser att utvecklingen går åt rätt håll är i majoritet. Mätt i åsiktsbalans uppnår gruppen +35 (figur 3). Deras motsats återfinns bland människor som är missnöjda med demokratin. I gruppen som inte är särskilt nöjda är åsiktsbalansen -62 och bland dem som inte alls är nöjda med demokratin ligger måttet på låga -87. Det innebär att en överväldigande majoritet anser att samhällsutvecklingen i Sverige går åt fel håll.

En politisk sakfråga som också ger upphov till nivåskillnader i bedömningen av samhällsutvecklingen, är huruvida det är ett bra eller dåligt förslag att Sverige ska ta emot fler flyktingar. Människor som anser att det är ett mycket bra förslag att Sverige tar emot fler flyktingar uttrycker en något mindre negativ inställning till utvecklingen i Sverige (-14) jämfört med dem som anser att det är ett mycket dåligt förslag att öka flyktingmottagandet (-68). Den mest kritiska bilden av samhällsutvecklingen hittas om hänsyn tas både till respondenternas nöjdhet med demokratin och deras inställning i flyktingfrågan, där åsiktsbalansen bland dem som är mest missnöjda med demokratin och som också anser det är ett mycket dåligt förslag att ta emot fler flyktingar är -93.[2]

Ytterligare analyser av hur migrationsfrågan delar olika grupper i samhället finns i flera av bokens kapitel, såsom Marie Demkers bidrag om migrationsopinion, Daniel Enström och Ulrika Anderssons analys av yrkesgruppers polarisering i migrationsfrågan, Constanza Sanhueza Petrarca och Marie Demkers kapitel om synen på integrationspolitik samt Elina Lindgrens kapitel om inställning till arbetskraftsinvandring.

Samtidigt som mer än hälften av den svenska befolkningen anser att samhällsutvecklingen går åt fel håll, finns det åtskilliga indikationer på att livet i Sverige faktiskt är ganska bra. Andelen svenskar som säger sig vara mycket nöjda med livet har successivt ökat genom åren samtidigt som andelen som inte är nöjda har förhållit sig konstant (figur 4). Andelen ganska nöjda har förvisso minskat över tid, men det beror alltså inte på att andelen missnöjda har ökat utan att andelen mycket nöjda har blivit större. Som framgår av Sören Holmberg och Bo Rothsteins kapitel om partikulär tillit, har andelen höglitare i befolkningen legat på en stabilt hög nivå under hela 2010-talet. Även Sören Holmberg och Lennart Weibulls analys av svenskt samhällsförtroende visar på robusthet, vilket också gäller förtroendet för olika yrkesgrupper (se Martinsson & Andersson, 2019). I dessa avseenden har det således inte skett någon förändring som kan förklara varför upplevelsen av att Sverige utvecklas åt fel håll ökar.

Figur 4 Nöjdhet med livet, 1996–2018 (procent)

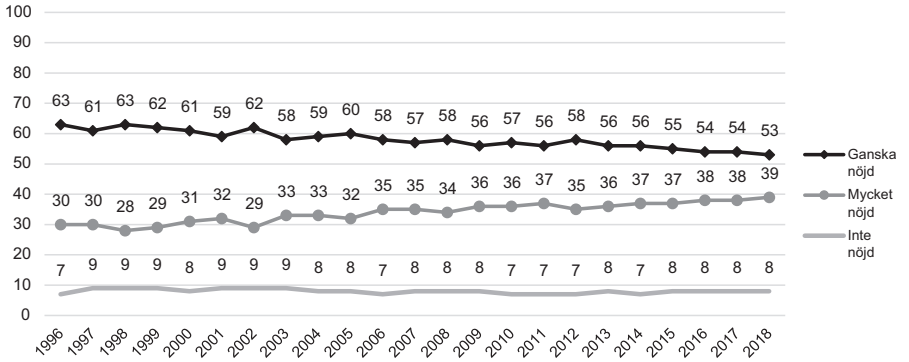

Kommentar: Frågan löd '*Hur nöjd är du på det hela taget med det liv du lever?*'. Svarsalternativen löd '*Mycket nöjd*', '*Ganska nöjd*', '*Inte särskilt nöjd*' samt '*Inte alls nöjd*'. I figuren utgör alternativet 'Inte nöjd' en sammanslagning av '*Ganska nöjd*' respektive '*Inte alls nöjd*'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1996–2018.

Samtidigt finns det indikationer på att det pågår en ökande polarisering i specifika samhällsfrågor, inte minst i migrationsfrågan. Men det gäller också andra områden, vilket bland annat framgår av Johan Martinsson och Marcus Weissenbilders kapitel om befolkningens viktigaste frågor och samhällsproblem, Ulrika Anderssons analyser av svenskarnas förtroende för medier, Sverker Lindblads kapitel om polarisering i skolfrågan och Sören Holmbergs bidrag om medborgarnas bedömning av kvalitet i offentlig verksamhet.

Orosmoln på den svenska opinionshimlen

Möjligen går det också att hitta kopplingar mellan bedömningen av samhällsutvecklingen och hur oron inför framtiden ser ut. Oron för två dystopiska orosmoln – klimatförändringar och antibiotikaresistens – avhandlas i Björn Rönnerstrands kapitel. Kapitlet visar att svenskarna hyser ungefär lika stor oro för en framtida klimatkris som för resistenta superbakterier – ungefär hälften av befolkning är mycket oroliga för dessa framtida hot.

Figur 5 visar dock att många svenskar känner oro för andra miljöproblem och miljöproblem på ett generellt plan. Ungefär hälften av svenskarna är ”mycket oroade” för en försämrad havsmiljö respektive miljöförstöring. Likaså känner många oro för frågor som varit föremål för politisk debatt under senare år, så som terrorism, organiserad brottlighet och ökad främlingsfientlighet. Tillsammans med ökad användning av narkotika hör dessa orosmoln till dem som över 40 procent av svenskarna är mycket oroliga för.

Figur 5 Svenska folkets oro inför framtiden. Andel respondenter som väljer svarsalternativet "mycket oroade" på 21 olika områden, 2018 (procent)

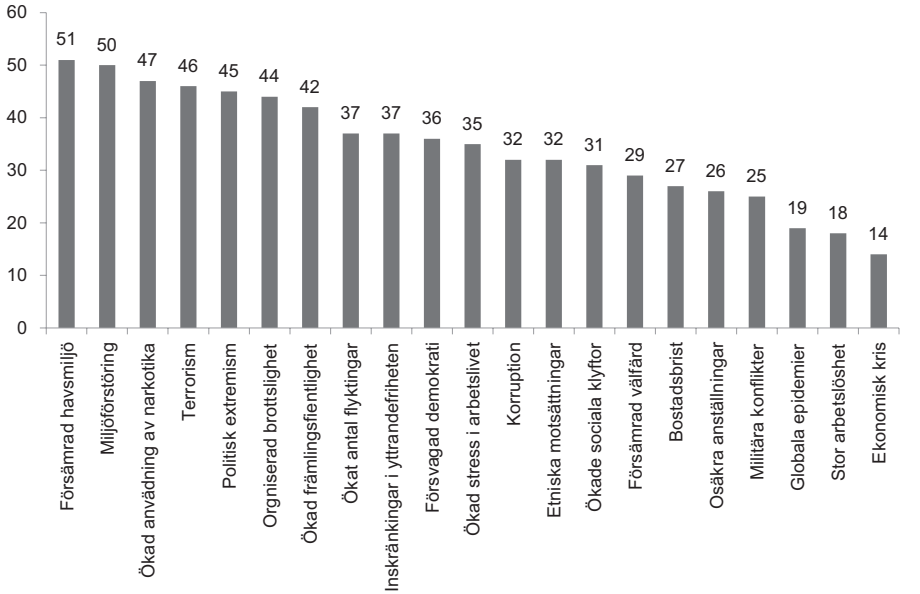

Kommentar: Frågan löd '*Om du ser till läget idag, vad upplever du själv som mest oroande inför framtiden?*'. Svarsalternativen var '*Mycket oroande*', '*Ganska oroande*', '*Inte särskilt oroande*' och '*Inte alls oroande*'. I figuren redovisas svarsalternativet '*Mycket oroande*'. Genomsnittligt antal svarande är ca 1 700.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

Flera år av ekonomisk högkonjunktur visar sig emellertid i botten av orosligan. Endast 18 respektive 14 procent känner oro för stor arbetslöshet eller ekonomisk kris. Som framgår av figur 6 är det en tydlig nedgång jämfört med de senaste åren. I stort sett har andelen mycket oroliga för arbetslöshet och ekonomisk kris minskat succesivt sedan 2012, när återhämtningen från krisen 2009/2010 började komma igång.

När det gäller oron för ökat antal flyktingar kan vi konstatera en opinionsmässig stiltje över de senaste åren. Andelen svenskar som ansåg detta var mycket oroande var 37 procent både 2016 och 2017 (figur 7). I 2018 års mätning är andelen samma. Oron för ökad främlingsfientlighet tycks ha minskat något den senaste tiden. Andelen som tyckte det var mycket oroande 2017 var 48 procent. 2018 är det något lägre – 42 procent. Oron för sociala klyftor hör också till de frågor där opinionen legat still. Mycket oroliga 2018 var strax över 30 procent. Det är samma som året dessförinnan.

Figur 6 Oro för arbetslöshet och ekonomisk kris i Sverige, 2005–2018 (procent)

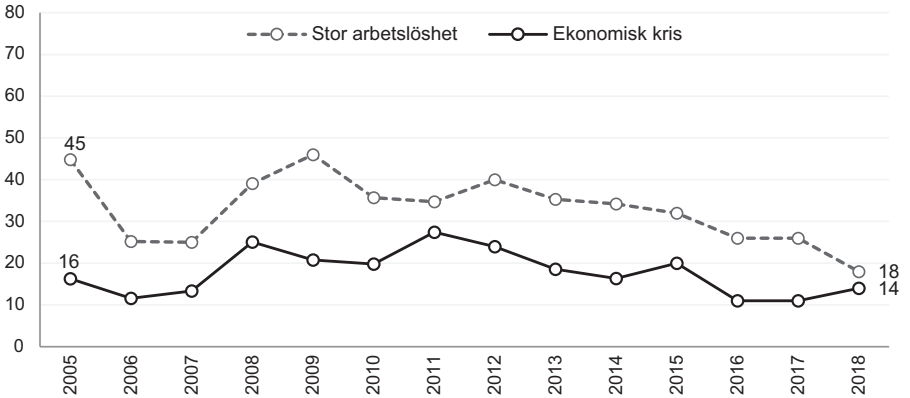

Kommentar: Frågan löd '*Om du ser till läget idag, hur oroande upplever du själv följande inför framtiden?'.* Svarsalternativen var '*Mycket oroande*', '*Ganska oroande*', '*Inte särskilt oroande*' samt '*Inte alls oroande*'. Figurerna redogör för andelen som svarat '*Mycket oroande*'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2005–2018.

Figur 7 Oro för ökat antal flyktingar, ökad främlingsfientlighet samt sociala klyftor i Sverige, 2007–2018 (procent)

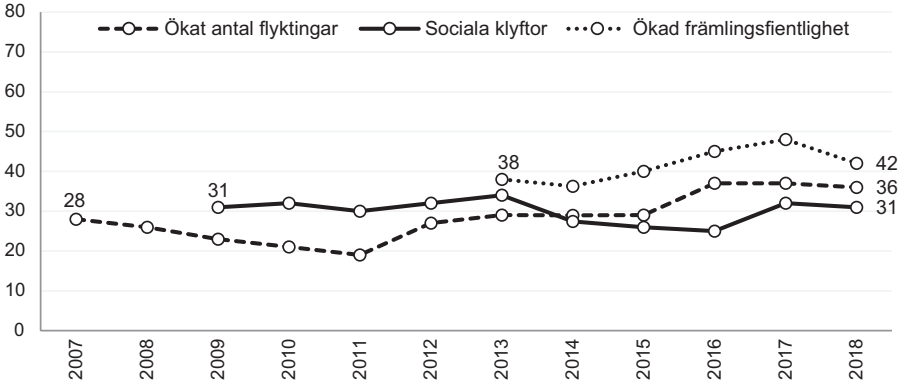

Kommentar: Frågan löd '*Om du ser till läget idag, hur oroande upplever du själv följande inför framtiden?'.* Svarsalternativen var '*Mycket oroande*', '*Ganska oroande*', '*Inte särskilt oroande*' samt '*Inte alls oroande*'. Figurerna redogör för andelen som svarat '*Mycket oroande*'. Beräkningen baseras på de som besvarat frågan.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2007–2018.

Figur 8 redovisar oron för tre frågor där opinionsutvecklingen varit i stort sett identisk de senaste fem åren. Gemensamt gällande oron för miljöförstöring, förändringar i jordens klimat och terrorism är att andelen mycket oroliga svenskar låg strax under 50 procent 2014–2016. I SOM-undersökningen 2017 noterades en orosmässig topp då kring 60 procent var mycket oroliga. I mätningen 2018 dyker samtliga tre orosmoln ner till nivåerna av oro som återfanns före 2017. Det dock rimlig att tro att likheten är slumpmässig snarare än systematisk. Uppgången i oro för terrorism kan troligen förklaras med terrorattacken på Drottninggatan i Stockholm i april 2017. Varför oron för miljöförstöring och förändringar i jordens klimat går upp och ner är svårare att hänskjuta till någon enskild händelse. Att klimatoron går ner 2017–2018 går stick i stäv med resultat som presenteras i Martinsson och Weissenbilders kapitel i boken. Där visar författarna att andelen som vid en öppen fråga anger klimatet som en viktig samhällsfråga ökade mellan 2017 och 2018. Hösten 2018 var ur politisk synvinkel ett händelserikt år och opinionsmässiga förändringar är inte alltid så lätta att förklara.

Figur 8 Oro för miljöförstöring, förändringar i jordens klimat samt terrorism i Sverige, 2005–2018 (procent)

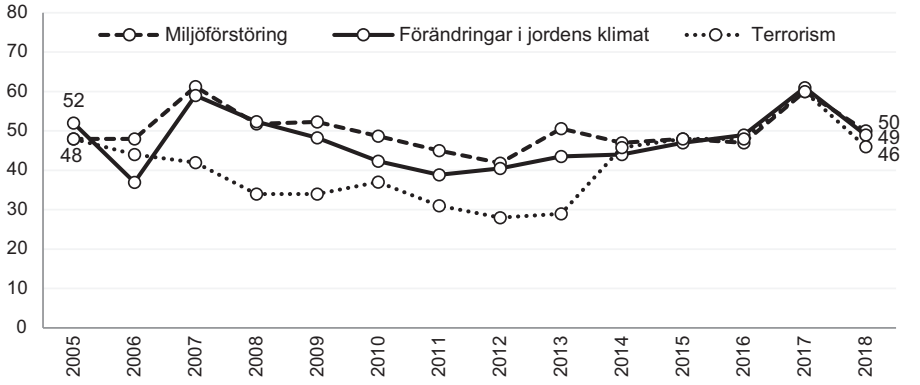

Kommentar: Frågan löd '*Om du ser till läget idag, hur oroande upplever du själv följande inför framtiden?'*. Svarsalternativen var '*Mycket oroande*', '*Ganska oroande*', '*Inte särskilt oroande*' samt '*Inte alls oroande*'. Figurerna redogör för andelen som svarat '*Mycket oroande*'. Beräkningen baseras på de som besvarat frågan.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2005–2018.

Givet valet 2018 och den utdragna regeringsbildningen som följde är det intressant att studera och närmare diskutera svenskarnas oro för problem som hänger samman med den politiska demokratin. Politisk extremism är en fråga som 46 procent av svenskarna oroar sig mycket för. Andelen mycket oroade för försvagad demokrati och för inskränkt yttrandefrihet är 36 och 37 procent.

Två av dessa frågor går att också följa över tid. Figur 9 visar att andelen som anser att politisk extremism är mycket oroande var rekordhög valåret 2018. Oron är ökande. År 2016 och 2017 var andelen mycket oroade 29 respektive 37 procent, och nu alltså uppe på 45 procent mycket oroliga. Andelen som oroar sig för en försvagad demokrati ligger däremot ungefär på samma nivå som året närmast före. Sett över en längre tidshorisont verkar dock oron för denna tänkbara framtida samhällsutveckling öka. År 2006 var andelen mycket oroande endast 16 procent.

Figur 9 Oro för politisk extremism och försvagad demokrati i Sverige, 2006–2018 (procent)

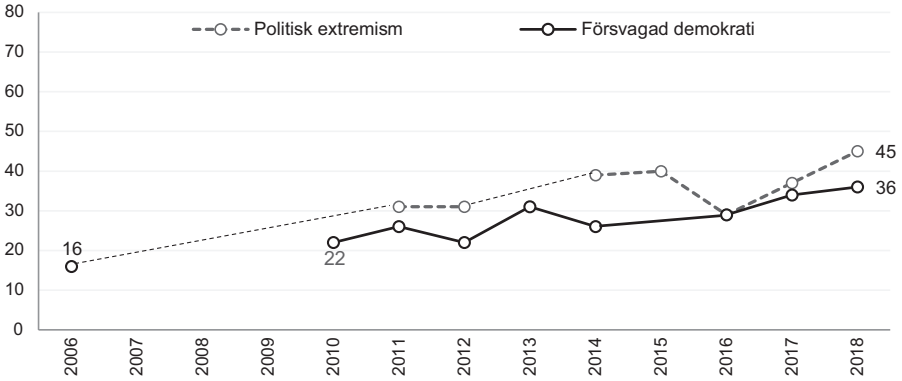

Kommentar: Frågan löd '*Om du ser till läget idag, hur oroande upplever du själv följande inför framtiden?'*. Svarsalternativen var '*Mycket oroande*', '*Ganska oroande*', '*Inte särskilt oroande*' samt '*Inte alls oroande*'. Figurerna redogör för andelen som svarat '*Mycket oroande*'. Beräkningen baseras på de som besvarat frågan.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2006–2018.

Men vad mäter oron egentligen? Å ena sidan kan till exempel oro för en försvagad demokrati och inskränkningar i yttrandefriheten vara ett tecken på att många svenskar anser att dessa är viktiga frågor för framtiden och att demokrati och yttrandefrihet är värden man vill slå vakt om. Å andra sidan kan det vara så att omkring en tredjedel av svenskarna anser att det finns hot mot det politiska systemet i Sverige. I vilket fall som helst skapar oron en förväntan att politiker ska agera för att skingra de hotande orosmolnen (jfr Solevid, 2017). Det blir därför intressant att se om det finns skillnader mellan de politiska partiernas sympatisörer vad gäller den politiska samhällsoron.

Tabell 1 visar på relativt stora skillnader i politisk samhällsoro mellan sympatisörer till olika partier. Om vi ser till alla tre framtida orosmoln – politisk extremism, försvagad demokrati och inskränkt yttrandefrihet – så är vänsterpartister mest oroliga. I genomsnitt anser 58 procent i denna grupp att dessa potentiella hot är

mycket oroande. Hack i häl i den politiska orosligan kommer sympatisörer till Miljöpartiet. Minst oroliga sett till alla de tre i tabellen redovisade frågorna är sympatisörer till Moderaterna och Kristdemokraterna.

Tabell 1 Samhällsoro bland partiernas väljare, 2018 (procent)

	Politisk extremism	Försvagad demokrati	Inskränkt yttrande-frihet	Medel-värde	Lägsta antal svar
Vänsterpartiet	65	53	55	58	130
Socialdemokraterna	48	39	34	40	437
Miljöpartiet	63	56	39	53	83
Centerpartiet	51	37	32	40	146
Liberalerna	47	31	34	37	103
Kristdemokraterna	35	33	33	34	102
Moderaterna	38	24	31	31	289
Sverigedemokraterna	29	43	44	39	203

Kommentar: För frågans formulering se figur 9. Frågan om parti löd '*Vilket parti tycker du bäst om idag?*'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

En närmare granskning av den enskilda politiska samhällsorosmolen visar på skillnader. Vänsterpartister och miljöpartister är mest oroliga för politisk extremism. Andelen mycket oroliga är ungefär dubbelt så stor som bland Sverigedemokraternas sympatisörer. Störst oro för en försvagad demokrati finns också bland sympatisörer till V och MP. Men i denna fråga är det istället moderata sympatisörer som är minst oroliga. När det gäller den tredje frågan om politisk samhällsoro hyser åter igen Vänsterpartiets sympatisörer högst oro.

Från politisk samhällsoro ska vi nu ta oss vidare inom det politiska fältet för att fördjupa oss i befolkningens bedömningar av de yttersta politiska företrädarna – våra partiledare. Medborgarnas bedömning av partiledarna mäts varje år i SOM-mätningarna, och frågan är särskilt intressant ett valår som 2018.

Snålblåst kring partiledarnas popularitet valåret 2018

Det är inte alldeles ovanligt att en partiledare avgår efter en valförlust (Cross & Blais, 2012). Ett partis bristande valframgångar kopplas efter en valförlust lätt samman med partiledarens oförmåga att göra partiet relevant hos väljarkåren. Forskarna är emellertid oense om hur mycket ett valresultat egentligen kan förklaras av partiledarens popularitet (Andersson & Oscarsson, 2018). Det är exempelvis

svårt att förklara Sverigedemokraternas framgångar med att Jimmie Åkesson är en populär partiledare. Åkesson har allt sedan han kom med i mätningarna varit en klart impopulär partiledare. Samtidigt har det parti som han leder gått starkt framåt i varje val. På motsvarande sätt var Fredrik Reinfeldt 2014 den klart mest populära partiledaren när Moderaterna samma år blev valets stora förlorare. Det gör att sambandet mellan partiledarens popularitet och partiets framgångar inte är alldeles självklart.

När partiledarnas popularitet mättes 2017 var Annie Lööf den mest populära partiledaren (Andersson & Oscarsson, 2018). Lööf tilldelades den gången sex pluspoäng. Tvåa på listan återfanns Stefan Löfven med fyra pluspoäng. Därefter delade Jan Björklund och Ulf Kristersson på tredje platsen, med noll poäng vardera. Minst populär det året var Feministiskt Initiativs talesperson Victoria Kawesa (-17 poäng) tätt följd av Jimmie Åkesson (-16 poäng). Det kan vara värt att nämna hur vi räknar ut partiledarnas popularitetspoäng. Vi ber helt enkelt respondenterna att använda en skala som går mellan -5 (ogillar starkt) till +5 (gillar starkt) och sedan gångrar vi medeltalet med 10 för att slippa decimalerna. Det gör att skalan i tabell 2 kan gå från -50 till +50.

Vi kan ganska snabbt konstatera att partiledare generellt är mer impopulära än populära. 2017 låg den genomsnittlige partiledaren på minus. Hur såg det då ut valåret 2018?

Annie Lööf tappade i popularitet, men behöll tätplatsen (från +6 år 2017 till +4 år 2018). Däremot fick Stefan Löfven sällskap av Ulf Kristersson på andra platsen. Löfven och Kristersson lyckas samla ihop +2 poäng. På tredje plats har vi årets raket, Ebba Bush Thor. Bush Thor möttes initialt inte av den varma famnen av väljarna. 2017 fick kristdemokraternas partiledare minuspoäng. Det har också varit fallet sedan Bush Thor tillträdde. Väljarna har inte belönat henne med pluspoäng. Istället har det varit stabila minusgrader. Men 2018 hände något. Numera ligger Bush Thor på plus. Inte mycket, men likväl plusgrader.

Vi kan också notera att Jonas Sjöstedt under valåret blev lite mindre impopulär. Däremot rörde sig inte Jan Björklund från nollpunkten. Björklund har inte lyckats inkassera några pluspoäng från väljarkåren mellan 2011 och 2018. Men det finns partiledare som har det värre. Miljöparites språkrör blev mindre populära under 2018 än vad som var fallet 2017. Isabella Lövin gick från -8 år 2017 till -12 år 2018 och Gustav Fridolin rörde sig under samma period från -9 till -11. Gudrun Schyman (-12) och hennes kollega i Feministiskt Initiativ Gita Nabavi (-13) var inte hellre särskild populära hos medborgarna. Den minst populäre partiledaren 2018 var emellertid Jimmie Åkesson, med -17. Men till skillnad från de flesta andra partiledare med minussiffror kunde han glädja sig åt valframgångar för sitt parti (precis som Jonas Sjöstedt).

Tabell 2 Hur populära är partiledarna? Sympatipoäng för partiernas ledare bland samtliga och bland de egna sympatisörerna, 2011–2018 (medeltal)

	Bland samtliga								Bland egna partiets sympatisörer							
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Annie Lööf (C)	+2	-8	-9	-2	+1	+1	+6	+4	+19	+17	+21	+30	+32	+29	+35	+38
Stefan Löfven (S)	-	+10	+9	+5	-2	-4	+4	+2	-	+28	+30	+29	+27	+23	+29	+28
Ulf Kristersson (M)	-	-	-	-	-	-	±0	+2	-	-	-	-	-	-	+17	+31
Jan Björklund (FP)	-1	-2	-2	-2	-3	-4	±0	±0	+23	+23	+17	+23	+24	+15	+20	+26
Jonas Sjöstedt (V)	-1	+1	-2	-3	-5	-7	-5	-3	+19	+34	+36	+35	+38	+32	+36	+41
Ebba Busch Thor (KD)	-	-	-	-	-8	-10	-7	+1	-	-	-	-	+25	+22	+26	+34
Anna Kinberg Batra (M)	-	-	-	-	-2	+2	-7	-	-	-	-	-	+21	+26	+11	-
Isabella Lövin (MP)	-	-	-	-	-	-8	-8	-12	-	-	-	-	-	+12	+15	+15
Gustav Fridolin (MP)	+4	+4	+5	+4	-5	-12	-9	-11	+22	+19	+23	+27	+24	+14	+20	+18
Gudrun Schyman (FI)	-	-	-4	-7	-7	-12	-12	-12	-	-	*	+42	+32	+32	+27	+37
Gita Nabavi	-	-	-	-	-	-	-	-13	-	-	-	-	-	-	-	+24
Jimmie Åkesson (SD)	-27	-22	-20	-21	-19	-19	-16	-17	+29	+25	+32	+33	+34	+30	+33	+36
Victoria Kawesa (FI)	-	-	-	-	-	-	-17	-	-	-	-	-	-	-	+13	-
Fredrik Reinfeldt (M)	+12	+10	+8	+12	-	-	-	-	+37	+36	+37	+41	-	-	-	-
Göran Hägglund (KD)	-3	-3	-3	±0	-	-	-	-	+26	+24	+33	+32	-	-	-	-
Håkan Juholt (S)	-3	-	-	-	-	-	-	-	+19	-	-	-	-	-	-	-
Maud Olofsson (C)	-4	-	-	-	-	-	-	-	+22	-	-	-	-	-	-	-
Anna Troberg (PP)	-5	-9	-7	-	-	-	-	-	*	*	*	-	-	-	-	-
Lars Ohly (V)	-10	-	-	-	-	-	-	-	+21	-	-	-	-	-	-	-
Åsa Romson (MP)	±0	-1	±0	-3	-16	-	-	-	+15	+13	+15	+19	+8	-	-	-

Kommentar: Frågan löd '*Om du skulle använda samma skala för några partiledare och andra ledande politiker var skulle du placera:*'…och följde direkt efter frågan '*Var skulle du placera de olika partierna på nedanstående skala?*'. Frågan besvaras på en elvagradig ogillar-gillarskala från -5 ('*Ogillar starkt*') till +5 ('*Gillar starkt*'). Skalan har multiplicerats med 10 för att undvika decimaler. Bredvid skalan finns en kryssruta '*Personen okänd för mig*' som används av de svarspersoner som saknar möjligheter att ge en popularitetspoäng. I tabellen redovisas ogillar-gillarskalan mellan -50 (ogillar) och +50 (gillar) uttryckt i medeltal. Partisympati har mätts med frågan '*Vilket parti tycker du bäst om idag?*'. Resultaten gäller för de svarspersoner som besvarat frågan. Piratpartiet har för få sympatisörer i undersökningen för att vi skall kunna redovisa deras uppskattning av partiledaren Anna Troberg. Detsamma gäller Gudrun Schyman och FI 2013. Bland sex FI-anhängare 2013 är Gudrun Schyman medelpopulariteten +42. En asterisk (*) markerar för få svarspersoner för att kunna redovisas.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2011–2018.

Det sägs att man sällan blir profet i sin hemstad. Men för partiledare är det lite annorlunda. I den högra delen av tabell 2 finns siffrorna redovisade gällande hur partiernas egna väljare bedömer respektive partiledare.

När partiledarna bedöms av sina egna är det idel positiva omdömen. Alla partiledare ligger på behörigt avstånd från minusgraderna. Generellt är det dessutom så att under valåret 2018 ökade partiledarnas popularitet bland de egna väljarna.

Den populäraste partiledaren bland den egna 2018 var Jonas Sjöstedt. Sjöstedt når upp till 41 pluspoäng. Därefter kommer Annie Lööf på 38 pluspoäng och Gudrun Schyman på 37 pluspoäng. Jimmie Åkesson må vara illa omtyckt bland de breda väljarskarorna, men bland de egna väljarna har han ett solitt förtroendekapital och erhåller 36 pluspoäng.

En liten bit nedanför har vi Ebba Bush Thor (+34) och Ulf Kristersson (+31). Kristersson är den partiledare som gjort den brantaste resan uppåt bland de egna mellan 2017 och 2018. De moderata väljarna ger Kristersson hela 14 fler pluspoäng 2018 än vad som var fallet 2017. Intrycket är att de interna popularitetsproblemen med ledarskapet som började med Anna Kinberg Batra och höll i sig under Kristerssons första år har ebbat ut. Popularitetssiffrorna för Kristersson står sig väl i jämförelse med andra partiledare.

I en sådan jämförelse kan man notera att Stefan Löfven ligger där han brukar ligga, det vill säga mellan 27 och 30 pluspoäng. Det har blivit dags för Liberalernas Jan Björklund att lämna över till en efterträdare. Liberalerna lever idag ett svajigt liv i den allmänna opinionen. Men 2018 var ändå Liberalernas väljare tämligen nöjda med Björklunds insatser och han inkasserar de högsta pluspoängen (+26) under de åtta senaste åren. Feministiskt Initiativ lyckades inte heller i valet 2018 ta sig in i riksdagen. Återigen valde väljarna att lägga sina röster på andra partier. Likväl gav de väljare som fanns kvar Gita Nabavi hyfsade siffror, 24 pluspoäng. Svårare är det för Miljöpartiets språkrör Gustav Fridolin och Isabella Lövin. Man behöver faktiskt slå ihop deras pluspoäng för att de ska vara på samma nivå som de andra partiledarna. Precis som Björklund kommer Fridolin inom kort att lämna rollen som partiföreträdare. Men till skillnad från Liberalernas förstanamn kan inte Fridolin glädjas åt en stigande formkurva. Istället tappade Fridolin lite i popularitet bland de egna väljarna under valåret 2018 i jämförelse med föregående år. Den minst populära partiledaren bland de egna är Isabella Lövin. Med sina 15 pluspoäng intar hon sistaplatsen. Av någon anledning är det just de kvinnliga språkrören i Miljöpartiet som har haft en tämligen svag ställning i de egna leden. Lövin är inte unik i det avseende. Åsa Romson lyckades heller aldrig slå igenom bland de egna väljarna.

Politik och relationer med politiker pågår, precis som så många andra aktiviteter i människors vardag, i allt större utsträckning i digitala miljöer. Vi ska vända fokus mot internetanvändning i Sverige och närmare bestämt visa vem som är online, vad man gör och särskilt analysera medborgarnas kommunikation med politiska institutioner på nätet.

Digitala vågor

Drygt 25 år efter introduktionen av webbläsare, sökmotorer och andra användarvänliga gränssnitt som gjort internetanvändning till allmänt gods har stora delar av samhället och sociala aktiviteter – från näringsliv till offentliga organisationer

– digitaliserats. Till detta kommer individers användning av internet och olika typer av digital teknologi och digitala tjänster. Den digitala tekniken bedöms skapa möjligheter för samhällets organisationer och medborgare (van Deursen & Helsper, 2015). Med det här synsättet betyder det att människor som står utanför den digitala världen både när det gäller tillgång och användning också skulle bli missgynnade relativt de som är med (Blank m fl, 2018; Robinson m fl, 2015; van Deursen & van Dijk, 2014).

Figur 10 Internetanvändning dagligen eller flera dagar i veckan i befolkningen samt olika grupper, 1995–2018 (procent)

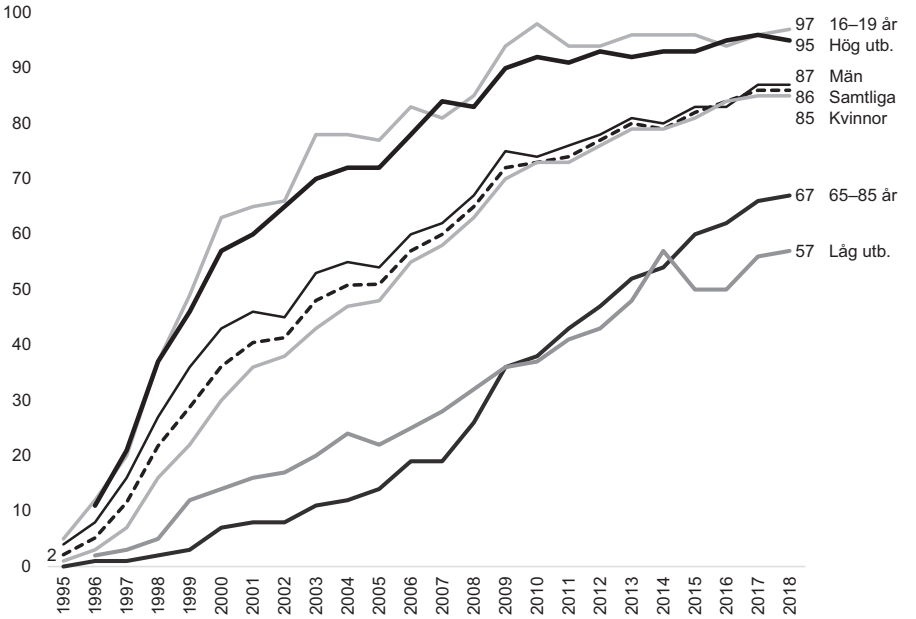

Kommentar: Frågan löd *'Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna använt internet?'*. Den sjugradiga svarsskalan var '*Ingen gång*', '*Minst någon gång de senaste 12 månaderna*', '*Minst någon gång i halvåret*', '*Minst någon gång i månaden*', '*Minst någon gång i veckan*', '*Flera gånger i veckan*' samt '*Dagligen'*. Antal svar varierar över tid. Antal svar 2018 var 10 796. Den streckade linjen visar genomsnittet i befolkningen 16–85 år för varje år.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1995–2018.

För de allra flesta i Sverige är internetanvändning inte längre en fråga: närmare 9 av 10 använder internet i stort sett dagligen (figur 10). Den konstanta ökning som vi sett sedan mitten av 1990-talet har emellertid avmattats och jämfört med mätningen 2017 är nivåerna i stort sett desamma 2018 – vi har nått en platå. Platån

nåddes för flera år sedan i de grupper där användningen är mest utbredd – unga och högutbildade – och nu noteras samma fenomen också för äldre personer och grupper med lägre utbildning. Det har tidigare funnits liknande platåer vid olika tillfällen för olika grupper, vartefter andelen frekventa användare åter har ökat till följd av teknisk utveckling som bredbandsexpansion och smartphones. Det var länge sedan det stormade inom det här området, och de vågrörelser som kunnat skönjas bland de äldre – där tillväxten av internetanvändare fortfarande varit hög – har nu avmattats och vi kan konstatera att det råder stiltje när det gäller det generella användningsmåttet på internet i 2018 års SOM-undersökning.

Figur 11 Användningsområden på internet minst någon gång i veckan, 2005–2018 (procent)

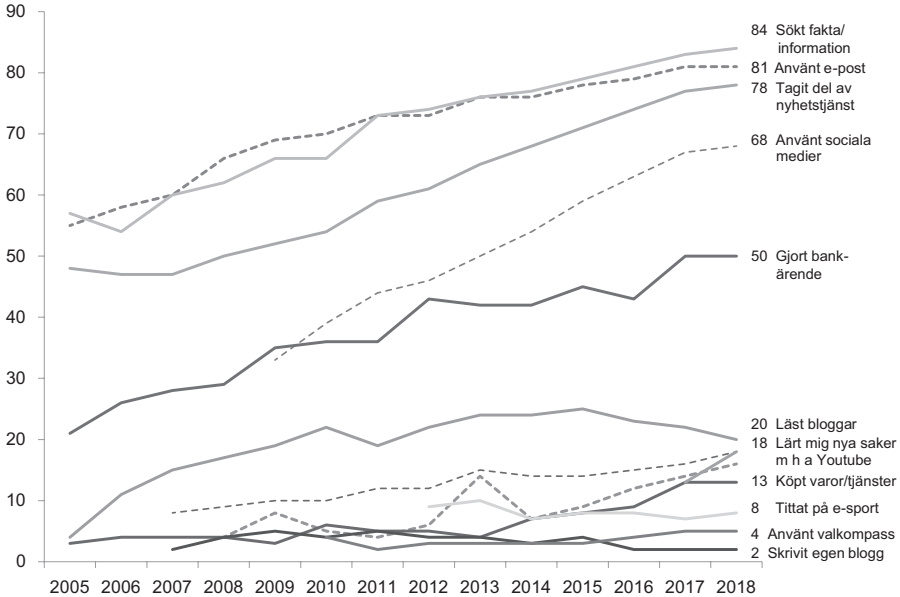

Kommentar: Frågan löd '*Hur ofta har du gjort följande på internet?*'. Den sjugradiga svarsskalan var '*Ingen gång*', '*Minst någon gång de senaste 12 månaderna*', '*Minst någon gång i halvåret*', '*Minst någon gång i månaden*', '*Minst någon gång i veckan*', '*Flera gånger i veckan*' samt '*Dagligen*'. I figuren visas andelen som svarat *'Någon gång i veckan', 'Flera gånger i veckan'* eller *'Dagligen*'. Antal svar varierar över tid. Antal svar 2018 var 10 796.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2005–2018.

Om själva internetvanan blir allt mindre relevant som måttstock för samhällets digitalisering, är det istället mer relevant att studera vad människor gör på nätet. I SOM-undersökningarna mäts detta genom en fråga där människor får redogöra

för hur ofta de ägnar sig åt olika digitala aktiviteter. Frågan är tänkt att fånga grövre kategorier av användning och går inte in i detalj på exempelvis vilka typer av bankärenden, vilka sociala nätverkssajter eller vilka nyhetskällor som avses.

I kölvattnet av platån för generell internetanvändning ser vi också en avmattning för de flesta användningsområden som mätts i 2018 års SOM-undersökning (figur 11). De mest utbredda användningsområdena är, precis som i samtliga tidigare mätningar, användning av e-post och informationssökning. En stor del av befolkningen använder olika typer av nyhetstjänster och det är numera två tredjedelar som på veckobasis använder någon typ av sociala nätverksmedier. Bankärenden på nätet lockar runt hälften av den vuxna befolkningen varje vecka medan andra aktiviteter som att läsa bloggar, spela onlinespel eller titta på e-sport lockar betydligt mindre skaror med den här frekvensen. De flesta områden som ingår i mätningen har en positiv utveckling, undantaget är bloggläsning där vi ser en svag nedgång sedan 2015.

Nytt för 2018 års undersökning är mätningen av användning av valkompass och partitester, och den här aktiviteten har under hösten 2018 lockat 4 procent av befolkningen på veckobasis. Sammantaget är det 52 procent som någon gång under året har använt en valkompass eller gjort ett partitest.

Sedan 1998 har SOM-undersökningarna frågat om besök på partiers och politikers sajter, såväl valår som mellanvalsår. Denna fråga ställdes även valåret 2018. Över 20 år har andelen besökare på den här typen av sajter naturligt nog ökat i takt med att internetanvändningen sett har intensifierats (figur 12). Vi ser också tydliga valårseffekter genom en betydligt högre användning under valår än under mellanvalsår. Valåret 2018 var det närmare 4 av 10 som någon gång besökte ett politiskt partis hemsida, och runt 15 procent som tog sig till någon nationell eller lokal politikers sajt.

Det är viktigt att poängtera att frågan endast inrymmer en begränsad del av de politiska aktiviteterna som knyter medborgare till partier och politiker i den digitala världen. Den aktivitet som sker mellan medborgare och politiker i sociala nätverksmedier som Facebook, Instagram eller Twitter inkluderas inte i frågan. Det är uppenbart att de etablerade partierna ökat sin närvaro i olika nätverk i takt med att nätverken vuxit (Blombäck & Sandberg, 2018). Vi kan därmed utgå ifrån att de resultat som presenteras här är en underskattning av den politiska aktiviteten på nätet när det gäller medborgarnas engagemang i, eller intresse för partier och politiker, vilket inte minst framgår av Lars Nord och Gunnar Nygrens kapitel i boken. Men även denna förhållandevis generella mätning visar tydligt på att det åtminstone blåser upp när det drar ihop sig till val.

Figur 12 Användning av partiers och politikers sajter, 1998–2018 (procent någon gång det senaste året)

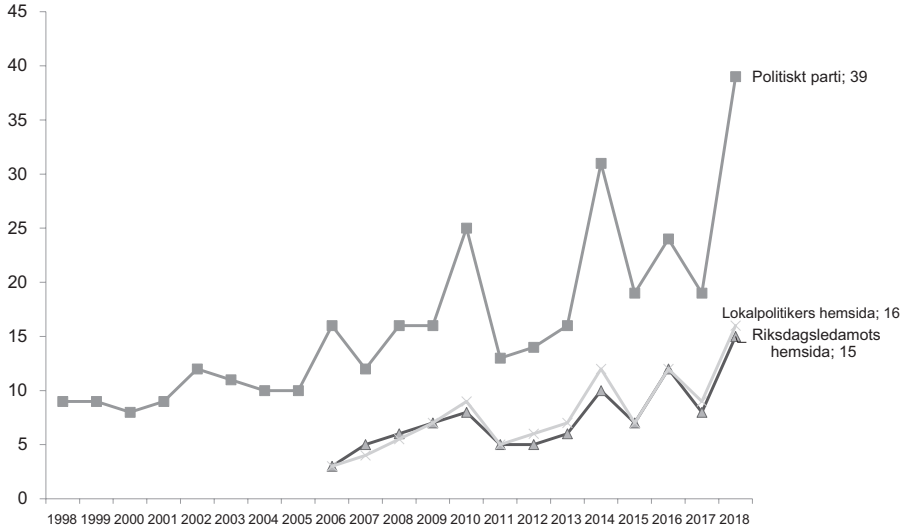

Kommentar: Frågan lyder *Har du under de senaste 12 månaderna varit inne på någon av följande hemsidor på internet?* Den femgradiga svarsskalan var: *'Ingen gång', 'Någon gång de senaste 12 månaderna', 'Någon gång i halvåret', 'Någon gång i månaden'* samt *'Någon/några gånger i veckan'.* Figuren visar andelen som besökt respektive hemsida minst någon gång de senaste 12 månaderna. Samtliga respondenter i delundersökningen ingår i basen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1998–2018.

En fördjupad analys av de politiska aktiviteterna på nätet i relation till politiskt intresse, partisympati och graden av anhängarskap till parti visas i tabell 3. Det framgår tydligt att ett allmänt politiskt intresse har betydelse för såväl besök på hemsidor som benägenheten att göra olika typer av valkompasser och partitester på nätet. Skillnaderna mellan de som uppger sig vara mycket intresserade av politik och de som säger sig inte vara intresserade alls är statistiskt signifikanta.

Om vi istället närmar oss partipolitiska förklaringsfaktorer ser vi mycket små skillnader beroende på såväl partisympati som graden av anhängarskap. Det finns tendenser till att mycket övertygade anhängare i större utsträckning besöker partier och politiker på nätet än andra grupper, däremot uppmäts motsatt förhållande för partitest, där de minst övertygade i högre grad tar del av sådana. Det senare är ett förväntat resultat, då man kan anta att övertygade anhängare till olika partier inte finner samma funktion hos partitester som mer tveksamma väljare. När det gäller besöken på olika typer av politiska hemsidor verkar dessa snarare locka personer som känner stark koppling till politiska partier än de som känner svagare koppling. Partipolitiskt ser vi egentligen inga tydliga mönster i användningen av hemsidor vare sig för partier, nationella eller lokala politiker.

Tabell 3 Användning av partiers och politikers sajter, samt användning av valkompass/ partitest beroende på politiskt intresse, partisympati och graden av partianhängarskap, 2018 (procent någon gång det senaste året)

	Besökt respektive hemsida någon gång under året:			Gjort valkompass/ partitest	Antal svar
	Politiskt parti	Riksdags-ledamot	Lokal politiker		
Samtliga	39	15	16	48	1 714
Allmänt intresse för politik:					
Mkt intr av politik	62	32	31	63	288
Ganska intr av politik	41	14	16	56	795
Inte särskilt intr av politik	29	9	11	50	526
Inte alls intr av politik	16	4	3	30	105
Eta	*0,25*	*0,24*	*0,20*	*0,15*	
Sympatiserar med:					
Vänsterpartiet	51	19	20	62	152
Socialdemokraterna	33	14	17	42	468
Centerpartiet	51	14	14	67	168
Liberalerna	46	14	14	31	109
Moderaterna	35	18	16	59	271
Kristdemokraterna	37	14	21	62	107
Miljöpartiet	46	19	19	67	67
Sverigedemokraterna	39	12	17	43	206
Eta	*0,14*	*0,07*	*0,08*	*0,14*	
Mkt övertygade partianhängare	50	15	25	46	301
Ganska övertygade parti-anhängare	39	15	16	52	744
Ej övertygade partianhängare	36	10	13	61	608
Eta	*0,10*	*0,14*	*0,12*	*0,02*	

Kommentar: Frågorna löd '*Har du under de senaste 12 månaderna varit inne på någon av följande hemsidor på internet?'*. Den femgradiga svarsskalan var '*Ingen gång*', '*Någon gång de senaste 12 månaderna*', '*Någon gång i halvåret*', '*Någon gång i månaden*' samt '*Någon/några gånger i veckan*'. *'Hur ofta har du gjort följande på internet?, Använt valkompass/partitest'*. Den sjugradiga svarsskalan var *'Ingen gång', 'Minst någon gång de senaste 12 månaderna', 'Minst någon gång i halvåret', 'Minst någon gång i månaden', 'Minst någon gång i veckan', ' Flera gånger i veckan'* samt *'Dagligen'*. Figuren visar andelen som besökt respektive hemsida samt gjort valkompass/ partitest minst någon gång de senaste 12 månaderna.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

Storm och stiltje

I en värld där det stundtals har stormat såväl lokalt som nationellt och internationellt har vi genom 2018 års nationella SOM-undersökning kunnat notera rörelser också hos den svenska befolkningen och det samhälle denna lever i. Över samhällsbedömningar, samhällsoro, politikerbedömningar och digitala vardagsbestyr skönjer vi såväl storm som stiltje. Kanske är det framför allt stiltjen som bäst representerar många av de olika områden som är centrala för medborgarna, i såväl vardagslivet som samhället i stort. Ack så små förändringar kan dock på kort tid öka i vindstyrka och torna upp sig som orosmoln, och inte minst av det skälet är det viktigt att kunna belysa samhället utifrån en rad skiftande aspekter.

Många av de förändringar som vi noterat över tid är relaterade till olika typer av mer generella och ofta också enstaka händelser i samhället, och med största sannolikhet också till mediernas rapportering om dem. Kortsiktiga effekter på opinion eller vanor till följd av enstaka händelser är förhållandevis förutsägbara och lättare att förklara. Det blåser upp vid ett terrordåd, extrema migrationsvågor och i viss mån allmänna val. De mer långsiktiga förändringarna är däremot svårare att predicera och förklara.

I analyserna av 2018 års nationella SOM-undersökning är det tydligt att frågor som ligger nära den enskilde medborgaren och/eller det svenska samhället också uppfattas som viktiga och relevanta. Även om det finns en utbredd oro för frågor som klimatförändringar är detta frågor som sannolikt uppfattas som mer perifera och därför, trots oron, inte engagerar den enskilde individen på samma sätt. Stormarna blåser i första hand upp kring frågor som ligger nära i både tid och rum, med undantag för verkligt stora enstaka händelser.

Det är uppenbart att politik i vid mening och i olika skepnader är betydelsefullt under ett valår. Allmänna val är alltjämt det enskilt största kollektiva evenemanget i demokratiska samhällen. Men det är också tydligt att inte all politisk aktivitet är relaterad till just valen, utan är djupt förankrat som föreställningar och värden i människors vardagsliv. Politisk orientering och partianhängarskap kommer ur olika förutsättningar och ideologiska värderingar och leder till olika typer av uttryck och aktiviteter. Flera av bokens kapitel berör frågan om hur medborgarna förflyttar sig på den traditionella vänster-högerskalan, såväl i sina egna subjektiva bedömningar som i frågor som på olika sätt knyter an till denna dimension (se exempelvis Annika Fredéns kapitel). Likaså knyter en del analyser an till vad som ofta beskrivs som den kulturella dimensionen, där nationalitet, sociala och kulturella värden är centrala. Det gäller inte minst migrationsfrågan, där polariseringen i befolkningen fortsätter att öka (se exempelvis Marie Demkers, Elina Lindgrens samt Daniel Enströms och Ulrika Anderssons respektive kapitel).

Ökad polarisering kan också ses i förtroendet för de svenska medierna (se Ulrika Anderssons kapitel). På en övergripande nivå råder stiltje, med ett fortsatt starkt förtroende för radio/tv, och då i synnerhet för public servicemedierna. Men under

den skenbart stabila ytan råder allt starkare polarisering i förtroendet. Denna polarisering är framför allt kopplad till individens ideologiska position, där särskilt stora skillnader framträder mellan sympatisörer till partier på vänsterkanten och sympatisörer till partier på högerkanten. Tidigare års nationella SOM-undersökningar har kunnat påvisa att förtroende i viss utsträckning hänger samman med ovan nämnda migrationsfråga, då det framför allt är migrationskritiker som uttryckt misstro mot mediernas nyhetsbevakning. Det gäller i synnerhet nyhetsrapporteringen om invandring (se Andersson, 2017, 2018). Utöver den polarisering som hittills kunnat ses, finns det omständigheter som framöver ytterligare skulle kunna bidra till att det blåser upp på mediefronten. Med den nya public service-avgiften, som ersatt den tidigare radio- och tv-avgiften och som sedan 2019 tas ut via skattsedeln, finns risk att medborgarnas förtroende för Sveriges Radio och Sveriges Television kan ta ytterligare steg mot att bli en ideologisk fråga inom vänster-högerdimensionen. Möjligen kan den skattefinansierade avgift av public service som är avsett att säkra verksamheten, i framtiden istället äventyra verksamhetens existens. En blick mot grannlandet Danmark visar hur dansk public servicemedia hamnade i de politiska stridernas blickfång, med en kraftig reducering av uppdraget som följd. Mediemarknaden i Sverige och Danmark skiljer sig förvisso väsentligen åt, trots den geografiska närheten, men det är inte omöjligt att public servicemediernas position i det svenska samhället kan komma att förändras i en liknande riktning.

De olika kapitlen i denna forskarantologi bidrar gemensamt till en mångsidig bild av stormar, mojnande vindar och stiltje som präglat det svenska samhället inom olika områden under 2018. Även om det på sina håll blåser hårdare vindar, löper livet för de flesta svenskar trots allt på i samma takt som tidigare. När vi genom de återkommande nationella SOM-undersökningarna fortsätter att följa samhällets strömningar framöver, kanske vi än tydligare kommer att kunna se vilka trender och utvecklingslinjer som tog sin början, växte i styrka, eller klingade av under 2018.

Noter

1 Balansmåttet anger andelen som uppgett svarsalternativet 'åt rätt håll' minus andelen som svarat 'åt fel håll'. Måttet går mellan +100 (alla svara rätt håll) och -100 (alla svarar åt fel håll). Beräkningen baseras utifrån samtliga som besvarat frågan.

2 Antal svarande i denna grupp är 109.

Referenser

Andersson, Dennis & Oscarsson, Henrik (2018). Kända och populära partiledare. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Elina Lindgren & Maria Oskarson (red) *Sprickor i fasaden*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Andersson, Ulrika (2017). Lågt förtroende för rapporteringen om invandring. I Lars Truedson (red) *Misstron mot medier*. Stockholm: Institutet för mediestudier.

Andersson, Ulrika (2018). Polariserat förtroende för nyhetsrapporteringen om brottslighet och invandring. I Lars Truedson (red) *Fejk, filter, faktaresistens och fula troll*. Stockholm: Institutet för mediestudier.

Blank, Grant, Graham, Mark & Calvino, Claudio (2018). Local Geographies of Digital Inequality. *Social Science Computer Review* 36(1), 82–102.

Blombäck, Sofie & Sandberg, Linn (2018). Sociala medier har blivit en självklarhet. I Lars Nord, Marie Grusell, Niklas Bolin & Kajsa Falasca (red) *Snabbtänkt*. Demicomrapport nr 38 (s. 117). Sundsvall: Mittuniversitetet.

Cross, William & Blais, André (2012). *Politics at the Centre: The Selection and Removal of Party Leaders in the Anglo Parliamentary Democracies.* New York: Oxford University Press.

Esaiasson, Peter, Dahlberg, Stefan & Kokkonen, Andrej (2019). In pursuit of happiness: Life satisfaction drives political support. *European Journal of Political Research*. doi:10.1111/1475-6765.12335

Martinsson, Johan & Andersson, Ulrika (2019). *Svenska Trender*. SOM-rapport 2019:1. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (2002). Det våras för politiken. I Sören Holmberg & Lennart Weibull (red) *Det våras för politiken.* Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Robinson, Laura, Cotton, Shelia R., Ono, Hiroshi, Quan-Haase, Anabel, Mesch, Gustavo, Chen, Wenhong, Schulz, Jeremy, Hale, Timothy M. & Stern, Michael J. (2015). Digital inequalities and why they matter. *Information, Communication & Society* 18(5), 569–582.

SFS 2017:353. Lag (2017:353) om uppehållstillstånd för studerande på gymnasial nivå. https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-2017353-om-uppehallstillstand-for_sfs-2017-353 [Besökt 2019-05-23]

Solevid, Maria (2017). ”Vi måste ta människors oro på allvar”. I Ulrika Andersson, Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Larmar och gör sig till*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

van Deursen, Alexander JAM & Helsper, Ellen J. (2015). A nuanced understanding of Internet use and non-use among elderly. *European Journal of Communication* 30(2), 171–187.

van Deursen, Alexander & van Dijk, Jan (2014). The digital divide shifts to differences in usage. *New Media & Society* 16(3), 507–526.

Förtroende
&
tillit

DEN POSITIVA VALÅRSEFFEKTEN FINNS ÄVEN 2018

SÖREN HOLMBERG OCH LENNART WEIBULL

Sammanfattning
I Sverige finns det en mycket tydlig positiv valårseffekt på förtroendet för olika politiska institutioner. Förtroendet ökar valår. I kapitlet har vi ställt frågan om valårseffekten framträder även år 2018 trots det oklara valresultatet och den besvärliga regeringsbildningen. Vår analys visar att så var fallet. Resultatet ger ytterligare belägg för att svenska riksdagsval har en haloliknande effekt även på förtroendet för andra institutioner än de politiska. Förtroendet tenderar att gå upp för samhällets alla institutioner under valår. Demokratiska val är förtroendeskapande. Så bör det normativt vara, och så är det i Sverige.

Det finns en mycket tydlig valårseffekt i svensk politik. Och den är positiv. Våra mätningar är entydiga. Förtroendet för det mesta politiskt brukar öka under valår. Partierna uppskattas mer och värderingen av samhällets politiska institutioner går upp. När väljare exponeras mer intensivt för politiker inför val ökar tilltron. Det motsatta hade varit bekymmersamt – att tilltron minskat, och att vi hade haft en negativ valårseffekt i Sverige.[1] Men så är det inte. Vi har länge observerat en positiv valårseffekt med ett ökande förtroende för politiska fenomen i samband med demokratiska val (Holmberg, 1994; Strömbäck & Johansson, 2006; Holmberg & Weibull, 2015).

Frågan är om den positiva valårseffekten verkar också 2018 med det komplicerade valresultatet och den mycket segdragna regeringsbildningen? (Bäck & Hellström, 2018). En kanske något idealistisk förhoppning är att stödet för svensk demokrati och dess institutioner är så starkt att det klarar av ett ovanligt valutslag och ett nytt politiskt landskap utan att försvagas allvarligt (jfr Holmberg & Weibull, 2016). I så fall skall vi iaktta en positiv valårseffekt även 2018, eller åtminstone inte en omsvängning till en negativ valårseffekt.

En tänkbar kausal mekanism bakom valårseffekten kan vara att demokratiska val fäster uppmärksamhet på politikens möjligheter och väcker förväntningar – något kan hända, något kan bli bättre. Dylika förväntningar/förhoppningar kan ha väckts 2018 även om valutgången blev oklar och regeringsförhandlingarna drog ut på tiden. Även om det kunde finnas en kritik av de många partipolitiska turerna som kunde avsätta sig i minskat förtroende blev det inte så. Något kunde trots allt bli bättre när allt var över. Möjligheten borde i alla fall finnas.

Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (2019) Den positiva valårseffekten finns även 2018 i Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red) *Storm och stiltje*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.

Den positiva valårseffekten tycks inte bara fungera för politiska institutioner. Vi har i tidigare SOM-undersökningar kunnat iaktta en tendens till att även andra institutioner än de politiska brukar vederfaras ett ökat förtroende valår. Inga dramatiska ökningar, men en svag förstärkning av tilltron. Förstärkningseffekten har varit något starkare för olika offentliga institutioner än för privata. Mekanismen bakom skulle kunna vara att när förtroendet för politikens institutioner ökar smittar det av sig på andra offentliga institutioner som styrs av det politiska – som exempelvis skolan, sjukvården och rättsväsendet. Om en sådan process verkar borde effekterna på förtroendet för olika privata institutioner bli mindre eller inga alls. Dock kan det inte bortses ifrån att ett allmänt mer förtroendefullt klimat för demokratins institutioner också kan få positiva följdverkningar för andra samhällsinstitutioner än de politiska/offentliga. Vi kan tala om en *haloeffekt* där förtroende för politikens institutioner har en påverkan på förtroendet för andra institutioner i samhället (Holmberg & Weibull, 2015).[2] Den positiva valårseffekten tenderar i första hand att öka förtroendet för politiska institutioner som sedan sprids och förstärker förtroendet även för andra samhällsinstitutioner. Demokratiska val har en haloeffekt som ökar och sprider förtroende för ett samhälles institutioner. Förtroendet för de demokratiska institutionerna är dragloket som påverkar förtroendet för övriga samhällsinstitutioner.

Det är den hypotes vi prövat och funnit stöd för i tidigare SOM-undersökningar ända tillbaka till 1980-talet (Holmberg & Weibull, 2007, 2015). Förtroendet för främst politikens institutioner går upp valår, men också något för andra samhällsinstitutioner. Vår hypotes nu är att det sambandet också gäller när vi inkluderar valet 2018 i vår prövning. SOM-undersökningarna omfattar idag systematiska förtroendemätningar i samband med åtta val och ett tjugotal olika samhällsinstitutioner.

Men först som en bakgrund en kort översikt av huvudresultaten från 2018 års mätning av svenskt institutionsförtroende.

Svenskt institutionsförtroende valåret 2018

Förtroendet för det svenska samhällets centrala institutioner har i den nationella SOM-undersökningen mätts sedan starten 1986. Den första mätningen omfattade elva institutioner med fokus på politiska, mediala, ekonomiska och sociala verksamheter. Förtroendemätningarna har efter hand byggts ut och sedan 2005 har tjugoen samhällsinstitutioner ingått i den årliga undersökningen. Förtroendet för de enskilda institutionerna mäts på en femgradig skala. Det finns inget explicit alternativ för ingen uppfattning. Resultatet från 2018 års mätning redovisas i tabell 1.

Det oftast använda kriteriet på förtroende är andelen som har mycket eller ganska stort förtroende. Med en sådan definition visar det sig att sjukvården åtnjuter högst förtroende med 68 procent med polisen på i stort sett samma nivå. Därefter kommer universitet/högskolor, domstolarna, radio-TV, Riksbanken och grundskolan med över 50 procent. Det är samma tätgrupp som i de senaste decenniernas mätningar.

I jämförelse med 2017 har flertalet även ökat sitt förtroende något. Den största uppgången finns för polisen där förtroendet gått från 58 till 67 procent.

Tabell 1 Förtroendet för samhällsinstitutioner 2018 (procent, balansmått)

Samhällsinstitution	Mycket stort	Ganska stort	Varken/ eller	Ganska litet	Mycket litet	Summa procent	Procent	Balans
Sjukvården	18	50	19	11	2	100	68	+55
Polisen	15	52	22	9	2	100	67	+56
Universitet/högskolor	13	46	35	4	2	100	59	+53
Domstolarna	16	40	28	11	5	100	56	+40
Radio/TV	10	44	32	10	4	100	54	+40
Riksbanken	14	38	36	9	3	100	52	+40
Grundskolan	9	42	34	11	4	100	51	+36
FN	10	36	35	12	7	100	46	+27
Kungahuset	14	28	36	11	11	100	42	+20
Försvaret	10	30	43	12	5	100	40	+23
Regeringen	6	32	33	19	10	100	38	+9
Riksdagen	6	31	37	18	8	100	37	+11
Svenska kyrkan	7	27	40	14	12	100	34	+8
Dagspressen	5	28	42	17	8	100	33	+8
Bankerna	5	27	37	22	9	100	32	+1
De fackliga org	5	25	40	20	10	100	28	±0
Kommunstyrelserna	3	25	45	20	7	100	28	+1
Storföretagen	2	25	48	18	7	100	27	+2
EU-kommissionen	4	22	46	17	11	100	26	–2
Europaparlamentet	4	22	45	17	12	100	26	–3
De politiska partierna	1	18	41	27	13	100	19	–21

Kommentar: Frågan löd '*Hur stort förtroende har du för på vilket sätt följande institutioner och grupper sköter sitt arbete?*'. Svarsalternativen var '*Mycket stort förtroende*', '*Ganska stort förtroende*', '*Varken stort eller litet förtroende*', '*Ganska litet förtroende*' samt '*Mycket litet förtroende*'. Analysen bygger på formulär 1 i den nationella SOM-undersökningen 2018 där frågan ställdes i sin helhet. Balansmått beräknas genom att andelen med förtroende minskas med andelen som saknar förtroende. Måttet går från –100 till +100, där –100 innebär samtliga har svarat att de har ganska eller mycket litet förtroende, medan +100 innebär att samtliga har svarat att de har mycket eller ganska stort förtroende. Personer som hoppat över hela frågan eller ej besvarat förtroendefrågan för någon särskild institution är inte medtagna i procenttalen. Dylika svar var sällsynta och lämnades av endast mellan en och tre procent för de olika institutionerna. Antalet svarspersoner varierar mellan 1 684 och 1 721.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

I mitten av rangordningen med mellan 30 och 40 procent stort förtroende finner vi bland andra försvaret, Kungahuset, och Svenska kyrkan men även riksdag och regering. Det är i stort samma mönster som visat sig de senaste åren, även om det då och kan noteras mindre upp- eller nedgångar. Samtliga har något större förtroende 2018 än vad de hade 2017; inom gruppen uppvisar riksdagen den största upp-

gången – från 33 till 37 procent stort förtroende. Lägst förtroende har de politiska partierna – endast en femtedel av allmänheten har stort förtroende – men i botten av listan finns bland andra även Kommunstyrelserna, storföretagen samt de två EU-institutionerna Europaparlamentet och EU-kommissionen. I jämförelse med 2017 har även dessa institutioner fått ett ökat förtroende, inte minst de politiska partierna och EU-institutionerna.

När det gäller förtroendets utveckling över längre tid uppvisar de offentliga institutionerna som sjukvården och grundskolan ett likartat mönster. De senaste åren har präglats av en grundläggande stabilitet. Förtroendet för polisen och domstolarna uppvisar ett också ett gemensamt mönster som kännetecknas av relativt stora skillnader mellan enskilda år. För Svenska kyrkan och Kungahuset, två institutioner som representerar en äldre typ av samhällsinstitutioner, har den långsiktiga tendensen länge var sjunkande men nu stabiliserats. Förtroendet för radio-TV ligger genomgående högre än förtroendet för dagspress under hela perioden. De ekonomiska institutionerna, särskilt bankerna, har över tid visat på betydande variationer och är påverkade av den ekonomiska konjunkturen. De politiska institutionerna präglas av de tidigare nämnda rörelsemönstren där valen spelar en viktig roll.

Institutionsförtroendet kan även redovisas med ett så kallat balansmått. Det är ett mått som även tar hänsyn till andelen svarande som har litet förtroende för respektive institution.[3] Utgångspunkten för ett sådant mått är att det inte räcker att en institution har stort förtroende, det handlar också att man måste minimera andelen litet förtroende. Vi har använt måttet i våra analyser av långsiktiga i samhällsförtroende (Holmberg & Weibull, 2016) och redovisar det längt till höger i tabell 1. De institutioner som ligger högt i förtroende har oftast en positiv förtroendebalans bland allmänheten. År 2018 gäller det för nästan alla undersökta institutioner. Den genomsnittliga förtroendebalansen har mellan 2017 och 2018 ökat från +10 till +15.

Haloeffekten fungerar 2018

Resultaten från SOM-undersökningen indikerar att det finns en positiv valårseffekt även 2018. Förtroendet för de politiska institutionerna går upp i jämförelse med 2017. Tilltron till många andra institutioner ökar också. Uppgiften nu är att mer systematiskt pröva vår hypotes om en haloeffekt i samband med svensk val. Utgångspunkten är förändringar i SOM-institutets årliga förtroendemätningar. Sedan slutet av 1980-talet kan vi observera sammanlagt 535 större eller mindre förändringar i olika institutioners årliga förtroende. För 44 procent av dem kan vi notera minskande förtroende. Något oftare finner vi uppgångar (45 procent). I återstående fall är förtroendet oförändrat mellan två angränsande år (11 procent).

En första indikation på att haloeffekten fungerar får vi när vi jämför förtroende valår med förtroende året innan. Det visar sig då att institutionsförtroendet ökar

oftare än det minskar. Antalet fall är 144. För 80 procent av dem går förtroendet upp valår. Sjunkande förtroende kan endast noteras för 15 procent av fallen. Ökande förtroende är med andra ord klart vanligare valår (80 procent) än ett genomsnittligt år (45 procent).

Haloeffekten kan också demonstreras som en *frånvaro* av effekt när det *inte* är val. Vi har totalt 391 fall med förtroendeförändringar under icke-valår. I en majoritet av dem minskar förtroendet (55 procent). Ett ökat förtroende kan enbart registreras i 33 procent av fallen. När det inte är val tenderar förtroendet att sjunka för svenska institutioner. För att sedan öka när det är val. En tydlig illustration på haloeffekten.

Vår hypotes att valår tenderar att leda till ett ökat förtroende för samhällets institutioner får alltså stöd. Prövningen visar att institutionsförtroendet går upp i 80 procent av fallen valår mot endast i 33 procent av fallen icke-valår.

Resultaten i tabell 2 visar hur omfattande och kraftfull haloeffekten har varit i samband med de åtta val vi kan studera med hjälp av SOM-data sedan 1991. Sex val avslöjar en klar positiv effekt, mest påtagligt valet 1994 då alla institutioner har ett ökande förtroende och den genomsnittliga förtroendeförstärkningen blev hela +8,4 procentenheter i andelen mycket eller ganska stort förtroende. Övriga fem val med en positiv ökning i institutionsförtroendet uppvisar något lägre genomsnittliga förtroendeökningar, kring +3 till +4 procent. Valet 2018 med den omständiga regeringsbildningen ingår bland dem med en genomsnittlig uppgång i institutionsförtroendet på +3,0 procentenheter och med 18 institutioner med ett ökat förtroende, två med ett minskande (radio/TV och Riksbanken) och en med ett oförändrat förtroende (universiteten). Bland de 18 ingår samtliga politiska institutioner.

Tabell 2 Valårseffekt på institutionsförtroende, 1990–2018 (procent, antal)

	Genomsnittlig förändring i andel mycket eller ganska stort förtroende	Antal institutioner med			
		Positiv förändring	Ingen förändring	Negativ förändring	Totalt antal institutioner
1990–1991	–2,7	3	2	6	11
1993–1994	+8,4	12	0	0	12
1997–1998	+3,8	16	0	1	17
2001–2002	–0,3	9	2	9	20
2005–2006	+4,1	20	0	1	21
2009–2010	+3,1	16	2	3	21
2013–2014	+4,4	21	0	0	21
2017–2018	+3,0	18	1	2	21
Medeltal åtta val:	+3,0	115	7	22	144

Kommentar: Valåret 1988 saknas eftersom ingen jämförbar förtroendemätning gjordes 1987. Procent har beräknats bland personer som besvarat förtroendefrågorna.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1990–2018.

Två val avviker och uppvisar ingen genomsnittlig haloeffekt. I första hand gäller det valet 1991 men även valet 2002. I båda fallen är det endast en minoritet av de uppmätta institutionerna som kan registreras för ett förtroendelyft. Den genomsnittliga förtroendeförändringen blir dessutom negativ istället för positiv i bägge fallen.

Man kan bara spekulera om varför just dess båda val inte uppvisar någon haloeffekt. Med endast åtta undersökta val och två avvikande resultat är det svårt att finna några generaliserbara förklaringar. Exempelvis finns inget enkelt samband med regeringsbyte och det förtroendelyft en ny regering eventuellt skulle kunna ge. Valet 1991 och regeringsskiftet leder inte till en halouppgång i förtroendet. Det gör däremot valet 1994 och det efterföljande bytet av regering. Bland våra åtta studerade val leder fyra till skifte av regering, tre till en oförändrad regering och ett till en pågående regeringsbildning när SOM-undersökningen är i fält. I de fyra val när ett regeringsbyte inträffar (1991, 1994, 2006 och 2014) finner vi en haloeffekt i tre och ingen effekt i ett. De tre valen utan regeringsbyte (1998, 2002 och 2010) uppvisar två val med en haloeffekt och ett utan. Valet utan klar regeringsbildning när SOM-undersökningen genomförs hösten 2018 har en haloeffekt av genomsnittlig storlek.

En annan möjlig förklaring till att haloeffekten inte fungerar vid två av de åtta valen är den samhällsekonomiska faktorn. Åren 1991–1992 och 2001–2002 kännetecknas av en mycket svag svensk ekonomi. Den förra går ofta under benämningen bankkrisen och den senare IT-kraschen. I båda fallen är det särskilt bankerna som förlorar förtroende bland medborgarna. Intressant är emellertid att SOM-institutets mätserie av medborgarnas syn på samhällsekonomin visar 1991 och 2002 är två av de tre valår då den ekonomiska pessimismen är särskilt stark och i båda fallen ökande i jämförelse med året innan (Weibull m fl, 2012). En tolkning kan vara att den ekonomiska recessionen i en sådan situation motverkar valårseffekten: den positiva betydelsen av ett val kan inte eliminera den negativa effekten av en dålig ekonomi. Mönstret är dock inte entydigt, eftersom även valåret 1994 också utmärks av att medborgarna är kännetecknas av ekonomisk pessimism.

Resultaten i tabell 3 är framtagna för att pröva valens effekter på olika typer av institutioner. Hypotesen är att effekterna skall vara störst för politiska institutioner och därefter för institutioner inom offentlig sektor. Förtroende för institutioner inom privat sektor förväntas påverkas mindre av valårseffekter.

Vi beräknar de genomsnittliga förändringarna i förtroende för de tjugoen institutioner som vi har studerat i samband med åtta val. Bland de tjugoen institutionerna finns fyra svenska politiska institutioner – regering, riksdag, kommunstyrelserna och de politiska partierna. Det är i första hand de som vi förväntar oss skall uppvisa de tydligaste förtroendeförstärkningarna under valår.

Och så är det. Resultaten är mycket klara. Samtliga institutioner kan uppvisa en positiv förtroendeökning i samband med valår. Men de svenska politiska institutionerna toppar ranglistan över hur mycket förtroendet ökar i samband med riksdagsval. I alla studerade val *utan undantag* går förtroendet upp för regeringen,

riksdagen och kommunstyrelserna. För de politiska partierna ökar förtroendet i alla val utom ett där förtroendet förblir oförändrat. Genomsnittligt ökar också förtroendet mest för de politiska institutionerna. Tydligast regeringsförtroendet med +8,5 procentenheter, följt av förtroendet för riksdagen (+8,3) och förtroendet för kommunstyrelserna (+5,8). De politiska partiernas förtroende kommer på plats fem med en snittökning på +3,5 procentenheter.

Tabell 3 Genomsnittliga förtroendeförändringar för 21 institutioner under åtta valår, 1990–2018

	Genomsnittlig förändring i andel mycket eller ganska stort förtroende		Antal val med: Positiv förändring	Ingen förändring	Negativ förändring	Antal val
1.	Regeringen	+8,5	8	0	0	8
2.	Riksdagen	+8,3	8	0	0	8
3.	Kommunstyrelserna	+5,8	6	0	0	6
4.	Polisen	+5,8	7	1	0	8
5.	Politiska partierna	+3,5	5	1	0	6
6.	EU-kommissionen	+3,2	4	0	1	5
7.	Sjukvården	+3,1	6	1	1	8
8.	EU-parlamentet	+3,0	4	0	1	5
9.	Fackliga organisationer	+2,3	8	0	0	8
10.	Svenska kyrkan	+2,3	6	0	1	7
11.	Domstolarna	+2,3	5	0	1	6
12.	Grundskolan	+1,8	6	0	2	8
13.	Storföretagen	+1,8	6	0	2	8
14.	Kungahuset	+1,8	4	1	1	6
15.	FN	+1,8	3	0	2	5
16.	Försvaret	+1,5	5	1	2	8
17.	Dagspressen	+1,1	5	1	2	8
18.	Bankerna	+1,0	7	0	1	8
19.	Riksbanken	+1,0	3	0	1	4
20.	Radio/TV	+0,9	5	1	2	8
21.	Universiteten	+0,8	4	0	2	6
Medeltal 21 Institutioner		+3,0	115	7	22	144

Kommentar: Valåret 1987–1988 saknas eftersom ingen jämförbar förtroendemätning gjordes 1987. Procent har beräknats bland personer som besvarat förtroendefrågorna. Analysen omfattar åtta riksdagsval mellan 1990 och 2018.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1990–2018.

Enligt hypotesen placerar sig också några politiskt styrda offentliga institutioner högt – polisen på delad 3:e plats och sjukvården på plats 7. Domstolarna och grundskolan hamnar strax under mitten på rangordningen på platserna 11 och 12.

Helt enligt förväntan återfinner vi flera privata och medial institutioner längre ned på listan. Haloeffekten märks även här men i mycket begränsad utsträckning. På placeringar på undre halvan finner vi bankerna, storföretagen, dagspressen och Radio/TV. Men därtill också sådana offentliga, men politiskt självständiga institutioner som Riksbanken och universiteten. Två andra offentliga institutioner på nedre halvan som alltså inte heller förtroendemässigt tycks påverkas nämnvärt mycket av valen är Kungahuset och försvaret.

Demokratiska val höjer förtroendet för samhällets institutioner

Det skall erkännas, vi var lite oroliga för att den positiva svenska valårseffekten på förtroendet för politikens institutioner kanske inte skulle manifesteras efter valet 2018. Vi var rädda för att den otydliga valutgången och de långdragna regeringsförhandlingarna skulle ställa till det och istället bidra till minskat institutionsförtroende. Men så blev det inte. Den mycket starka svenska valårseffekten, som inte bara stärker förtroendet för politikens institutioner utan också – ehuru i klart svagare grad – förtroendet för alla samhällsinstitutioner, klarade med glans av det struliga efterspelet till riksdagsvalet 2018. Ett mycket gott betyg till svensk demokrati och svenska riksdagsval (Barrling & Holmberg, 2018). De demokratiska valen i Sverige bidrar positivt till att stärka förtroendet för samhällets institutioner, främst de politiska institutionerna, men också i begränsad mån övriga samhällsinstitutioner. Så bör det idealt fungera, och så fungerar det i den svenska demokratin.

Noter

1 Vi har eftersökt jämförande resultat från andra länder och funnit viss evidens för en positiv valårseffekt i Tyskland för åren 1992–2014 (Allensbach, 2014). ”Politikerverdrossenheit” (trötthet på politiker) *minskar* valår! Däremot har vi inte funnit stöd för någon positiv valårseffekt i USA. Vi har studerat Gallupdata gällande förtroende för Kongressen åren 1973–2018 och inte funnit något mönster där förändringar i förtroendet för Kongressen har något samband med presidentvalår eller mellanårsval (Gallup, 2018). En spekulation till varför USA avviker skulle kunna var det omfattande negativa kampanjandet i USA. När det är val översköljs amerikanska väljare av negativ information om politiker och politikens institutioner.

2 Begreppet haloeffekt har tidigare använts inom samhällsvetenskap. Det myntades av socialpsykologen Edward Thorndike (1920). Han hade det som benämning på den ”cognitive bias” som exempelvis uppträder då man vid en första bedömning av en annan person gör generaliseringar om personen som utgår från enbart en observerad egenskap.

[3] Balansmåttet kan variera mellan +100 (alla svarspersoner anger högt förtroende) och–100 (alla svarspersoner anger lågt förtroende) och således har 200 skalsteg. I underlaget för beräkning av balansmått ingår således inte alternativet ”varken högt eller lågt förtroende”.

Referenser

Allensbach (2014). *Im Wahlkampf sinkt die Politikerverdrossenheit*. Allensbach: Institut fur Demoskopie.

Barrling, Katarina & Holmberg, Sören (2018). *Demokratins framtid*. Stockholm: Sveriges riksdag.

Bäck, Hanna & Hellström, Johan (2018). Kris i regeringsfrågan? I Katarina Barrling & Sören Holmberg (red) *Demokratins framtid*. Stockholm: Sveriges riksdag.

Gallup (2018). *Confidence in Institutions*. https://news.gallup.com/poll/1597/confidence-institutions.aspx [Besökt 2019-04-30]

Holmberg, Sören (1994). Partier tycker vi bäst om i valtider. I Sören Holmberg & Lennart Weibull (red) *Vägval*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (2007). Ökat förtroende – bara en valårseffekt? I Sören Holmberg och Lennart Weibull (red) *Det nya Sverige*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (2015). Demokratins haloeffekt. Kapitel i Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Fragment*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (2016). Makten i Rosenbad bestämmer förtroendet för regeringen. I Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Solevid (red) *Ekvilibrium*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Strömbäck, Jesper & Johansson, Bengt (2006). Valens mobiliserande kraft. I Sören Holmberg & Lennart Weibull (red) *Du stora nya värld*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Thorndike, Edward L. (1920). A constant error in psychological ratings. *Journal of Applied Psychology* 4 (1), 25–29.

Weibull, Lennart, Oscarsson, Henrik, Bergström, Annika (2012). I framtidens skugga. I Lennart Weibull, Henrik Oscarsson, Annika Bergström (red) *I framtidens skugga*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

FORSKNINGSUTMANINGAR (I STORM OCH STILTJE)[1, 2]

ANNA MARIA JÖNSSON

Sammanfattning
Detta kapitel fokuserar på frågan om hur stort förtroende människor har för forskning och forskare. Resultaten visar att svenska folkets förtroende för universitet och högskolor har legat stabilt på en hög nivå sedan mätningarna startades 1997. I årets undersökning är det 59 procent som har stort förtroende för lärosätena medan andelen med stort förtroende för hur forskare bedriver sitt arbete är 63 procent. Den faktor som har störst påverkan på graden av förtroende är utbildningsnivå. Högutbildade uppvisar det största förtroendet för såväl lärosäten som forskare. I kapitlet analyseras också svenska folkets vilja att satsa på forskning kopplat till ett antal samhällsutmaningar (till exempel hälsa, klimat, migration). Störst stöd har forskning inom området hälsa medan området migration och integration anses minst viktigt att satsa på. Liksom för förtroendet är även i denna fråga utbildningsnivå en förklaringsfaktor. Vi ser också tydliga samband med vilket parti man sympatiserar med.

Det gångna året har präglats av en rad händelser som på olika sätt utgör utmaningar för det svenska samhället och medborgarna. Den exceptionellt varma sommaren 2018, med flera allvarliga bränder som följd, blev för många en ögonöppnare för hur den globala uppvärmningen kan påverka även oss i Sverige. Svenska Greta Thunberg skapade med sitt engagemang en hel rörelse bland ungdomar runt om i världen till stöd för klimatet. Opinionsbildning och medborgerligt engagemang och ansvarstagande är av största vikt men politiska beslut grundat på vetenskaplig kunskap är helt avgörande för samhällets möjligheter att hantera dessa utmaningar och målet att uppnå ett hållbart samhälle. Politiska beslut vilar alltmer på resultat från forskning och forskare är centrala aktörer i det offentliga samtalet. Medborgarna behöver också vetenskapligt grundad kunskap och faktabaserad information för att delta i det offentliga samtalet och ta ställning i olika samhällsfrågor (Nowotny m fl, 2001; Weingart m fl, 2000).

En stor del av forskningen i Sverige finansieras med skattemedel och det gör att såväl medborgare som politiker kan ställa krav på att dessa medel används på ett sätt som anses viktigt och relevant för samhället. Utan ett folkligt stöd och en förankring av till exempel prioriterade forskningsområden är det svårt att motivera forskningens relevans och behovet att finansiera forskning med offentliga medel. Forskningens finansiering kräver alltså därmed ett förtroendekapital.

Jönsson, Anna Maria (2019) Forskningsutmaningar (i storm och stiltje) i Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red) *Storm och stiltje*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.

Syftet med detta kapitel är att undersöka 1) forskningens förtroendekapital uttryckt i graden av förtroende för a) universitet och högskolor; b) forskare; c) olika forskningsområden; och 2) svenska folkets inställning till att satsa offentliga medel på forskning kring några specifika samhällsutmaningar. I kapitlet studeras också olika förklaringar till förtroendevariationer och till skillnader i medborgarnas inställning till forskningssatsningar utifrån kön, ålder, utbildning, boendeort och partisympati.

Forskningsförtroendets dimensioner och variationer

Förtroende har definierats och studerats på en rad olika sätt men den definition som är mest relevant här handlar om relationer mellan subjekt (individ) och olika sociala eller politiska objekt som till exempel politiska institutioner (Gamson, 1968). Förtroende är besläktat med begreppet tillit och på engelska är det svårt att skilja begreppen åt då både tillit och förtroende kan översättas med trust. Ofta har dock begreppet tillit i samhällsvetenskaplig forskning används för att beskriva mellanmänskliga relationer. Tidigare studier har visat att mellanmänsklig tillit även har betydelse för graden av förtroende för samhällets institutioner (Rothstein, 2005).

Medborgarnas förtroende för olika samhällsinstitutioner och aktörer har analyserats i internationella studier och i Sverige av SOM-institutet i många år och ur många perspektiv. Man brukar utgå från att förtroende består av tre olika nivåer: idé (varför institutionen finns till), institution (verksamheten som bedrivs) och aktör (de personer som bedriver verksamhet inom institutionen) (Norén Bretzer 2017, 2015; Norris 2011; Peters 2002). Studierna i de nationella SOM-undersökningarna har fokuserat på de två sistnämnda nivåerna. Även i detta kapitel studeras förtroende på institutions- och aktörsnivå eller med andra ord vilket förtroende medborgarna har för universitet och högskolor å ena sidan och forskare å andra sidan. Tidigare forskning har visat att förtroende för institutioner tenderar att vara högre än för aktörer men när det gäller relationen universitet/högskolor och forskare har situationen varit den omvända (Norén Bretzer, 2017). Kapitlet studerar dock också förtroende på idénivån genom en analys av inställningen till olika forskningsområden.

Graden av förtroende för forskningen generellt och synen på olika forskningsområden och prioriteringar skiljer sig mellan olika grupper i befolkningen. I stor utsträckning är detta samma mönster som återfinns i studier av medborgarnas förtroende för institutioner och aktörer i samhället generellt. I forskningen har olika faktorer använts för att förklara dessa variationer. De faktorer som visat sig vara mest betydelsefulla är utbildning, ålder, närhet till forskning och högre utbildning, samt partisympatier (Achterberg m fl, 2015; Bergström & Oscarsson, 2015; Holmberg & Weibull, 2013; Norén Bretzer, 2017; Rothstein, 2005). Med närhet avses å ena sidan en geografisk dimension där det handlar om huruvida man bor i närheten av ett lärosäte och å andra sidan en social och kulturell närhet

som istället handlar om utbildningsnivå och huruvida man själv har erfarenhet av studier på högskola eller universitet.

Graden av förtroende påverkas således av grupptillhörighet och bakgrund, den egna identiteten och värderingarna men också av den information man får om institutionerna och aktörerna och den bild man har av vad de gör och hur väl de utför sitt uppdrag. Här har rapporteringen i nyhetsmedierna en central betydelse.

Medborgares bild av forskningen påverkas av mediernas rapportering och hur medierna väljer att rapportera kan leda till såväl ökat som minskat förtroende samt olika syn på vad som är viktigt och bör prioriteras (Vetenskap & Allmänhet, 2011). Studier har visat att medborgarnas förtroende i alla fall i viss utsträckning hänger ihop med i vilken utsträckning medierna rapporterar kring fusk och oredlighet i forskningen (Holmberg & Weibull, 2013). Den mediala rapporteringen kring Macchiarini-skandalen kom till exempel att påverka medborgarnas förtroende för forskning i allmänhet och medicin i synnerhet, men det var också tydligt att denna nedgång i förtroende endast var tillfällig (Vetenskap & Allmänhet, 2018). På lång sikt tycks inte en negativ rapportering kring forskning i medierna bidra till ett minskat förtroendekapital men förtroendet är samtidigt beroende av att forskningen syns i medierna – kännedom är en av förutsättningarna för förtroendet. Mediebilden påverkar också vilka frågor medborgarna tycker är viktiga (jfr. McCombs & Shaw, 1972).

I internationell forskning talar man om *public understanding of science* som fokuserar på allmänhetens kunskap om och attityder till forskningens processer och resultat, vilket också har en koppling till graden av förtroende för forskningen. Även här har det påvisats att mediekonsumtionen har ett samband med synen på forskning (Nisbet & Goidel, 2007). Medborgarna tenderar annars att ha en ambivalent syn på forskning och vetenskap i allmänhet där man å ena sidan ser forskning som en lösning på många stora problem i samhället, men i andra sammanhang upplevs vetenskapen och dess produkter istället som ett hot. Denna tudelning förstärks inte minst genom populärkulturen. Där framställs forskning och forskare ofta som antingen ett stort hot och med onda avsikter eller som något som kan bidra till att motarbeta och stoppa faror och lösa problem som är centrala för mänskligheten (Allan, 2002).

Det finns generellt i det svenska samhället en stark tilltro till forskningen och dess möjligheter att hantera stora risker och utmaningar. I forskningspropositionen *Kunskap i samverkan – för samhällets utmaningar och stärkt konkurrenskraft* (2016/17:50) står det att ”Utbildning, forskning och innovation ska stå i människors tjänst för ett hållbart, solidariskt, jämlikt och jämställt samhälle”. Trots detta utmanas forskningen av krafter som ifrågasätter kunskaps- och vetenskapssamhället och därmed själva fundamentet för forskning och vetenskap. I debatten hörs röster som vill ändra vår syn på vad som egentligen är etablerad kunskap, vad som ska definieras som fakta och vem som bestämmer detta. Begrepp och uttryck som faktaresistens, post-sanning och filterbubblor har på kort tid blivit en del av den offentliga debatten. I och med denna utveckling blir det också allt tydligare att olika

former av medierad kommunikation är central för vår förståelse av omvärlden. Även nyhetsmediernas roll och journalistiken har ifrågasatts. Dessa strömningar är både ett uttryck för och en konsekvens av en ökad ideologisk polarisering (Andersson m fl, 2017; Nichols, 2017). Frågan är om dessa strömningar och den ideologiska polariseringen påverkat forskningens förtroendekapital och i så fall i vilka grupper.

Medborgarnas förtroende för universitet och högskolor

Svenska folkets förtroende för lärosäten har tidigare sedan mätningarna startades 1997 legat tämligen stabilt på en nivå där drygt hälften säger sig ha mycket eller ganska stort förtroende (figur 1). Runt 2007 noterades en viss nedgång men i 2017 års mätning var förtroendet uppe i rekordnivåer då 61 procent sade sig ha mycket eller ganska stort förtroende för svenska lärosäten (Holmberg & Weibull, 2008; Vetenskap & Allmänhet, 2018). År 2018 minskar andelen som har förtroende något till 59 procent som anger att de har mycket eller ganska stort förtroende men förtroendet för lärosäten ligger ändå stabilt runt 60 procent de senaste fem åren. Dessutom har vi en låg andel som anger att de saknar förtroende (mycket litet förtroende) vilket stärker den totala bilden av att förtroendet för universitet och högskolor är stort.

Figur 1 Förtroende för universitet och högskolor, 1997–2018 (procent)

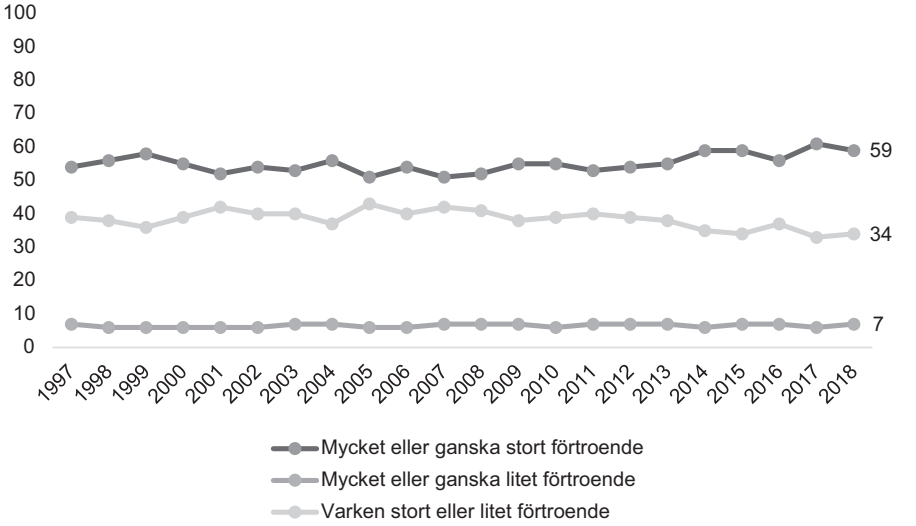

Kommentar: Frågan löd *'Hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande institutioner och grupper sköter sitt arbete?'* (alternativ *Universitet och högskolor*). Andelarna är beräknade utifrån de som besvarat delfrågan. Totalt antal svarande år 2018 var 3 107 personer.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1997–2018.

För att få en mer nyanserad bild av graden av förtroende och möjligen förklara variationerna i förtroendet för universitet och högskolor har ett antal bakgrundsfaktorer analyserats (figur 2). Tidigare år har konstaterats att högre utbildning brukar hänga ihop med en hög grad av förtroende (Norén Bretzer, 2017; Vetenskap & Allmänhet, 2018) och detta mönster framträder också tydligt i 2018 års mätning där utbildningsnivå har det starkaste sambandet med graden av förtroende.[3] Andelen med mycket eller ganska stort förtroende för universitet och högskolor ökar i takt med utbildningsnivå. Att de med hög utbildning som därmed själva läst på universitet och högskolor har klart mest förtroende kan förklaras med närhetsprincipen och egen erfarenhet har här alltså en positiv effekt på graden av förtroende. Graden av förtroende är högst bland de yngre och även här ser vi troligen en effekt av närhetsprincipen då unga i större utsträckning än äldre själva studerar, planerar att studera eller har många personer i sin närhet som läser på universitet och högskolor. Andelen lågutbildade är också högre bland de äldre. Av figur 2 kan också utläsas att förtroendet i princip är lika stort bland kvinnor som bland män.

Figur 2 Andel med mycket eller ganska stort förtroende för universitet och högskolor efter utbildning, ålder, partisympati, boendeort och kön, 2018 (procent)

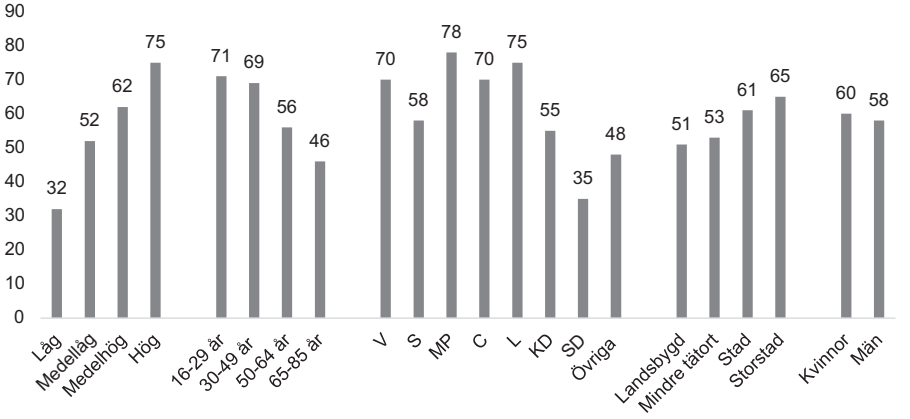

Kommentar: Frågan löd *'Hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande institutioner och grupper sköter sitt arbete?'* (alternativ *Universitet och högskolor*). Andelen är beräknad utifrån de som besvarat frågan. Partisympati bygger på frågan *'Vilket parti tycker du bäst om idag?'* Andelarna är beräknade utifrån de som besvarat delfrågan. Utbildningsvariabeln är konstruerad enligt följande: *'Låg'* motsvarar max grundskola eller motsvarande; *'medellåg'* motsvarar max gymnasieskola, folkhögskola eller motsvarande; *'medelhög'* motsvarar max eftergymnasial utbildning som inte innebär examen från högskola/universitet; *'hög'* motsvarar examen från högskola/universitet.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

Utifrån 2017 års undersökning konstaterades att den faktor som uppvisade det starkaste sambandet med graden av förtroende för universitet och högskolor var boendeort och att de som bor på landsbygden hade klart minst förtroende medan de som bor i Stockholm, Göteborg och Malmö har störst förtroende (Vetenskap & Allmänhet, 2018). Detta övergripande mönster stämmer visserligen fortfarande men de olika grupperna har närmat sig varandra. Andelen med stort eller mycket stort förtroende har ökat i gruppen som bor på landsbygden och minskat i den grupp som bor i någon av de tre storstäderna.

Hos riksdagspartiernas sympatisörer ligger förtroendet för universitet och högskolor relativt jämnt med i snitt runt dryga 60 procent som anger att de har mycket eller ganska stort förtroende. Sverigedemokraternas sympatisörer utgör dock ett tydligt undantag och i denna grupp är det endast 35 procent som har stort förtroende. Det är därmed en betydligt lägre grad också jämfört med gruppen som sympatiserar med partier utanför riksdagen. Även inom blocken finns en del variationer som kan vara av intresse även om det för vissa partier är relativt små grupper som svarat. I förra årets undersökning var det Miljöpartiets, Vänsterpartiets och Feministiskt initiativs sympatisörer som hade det största förtroendet (Vetenskap & Allmänhet, 2018). I årets undersökning ändras detta mönster något även om det även 2018 är Miljöpartiets sympatisörer som har störst förtroende (78 procent anger att de har mycket eller ganska stort förtroende). De som säger sig sympatisera med Liberalerna och Centerpartiet har dock lika stort eller större förtroende jämfört med de som de som sympatiserar med Vänsterpartiet (dvs 70 procent som anger att har mycket eller ganska stort förtroende). Socialdemokratiska sympatisörer har ungefär lika stort förtroende som de som sympatiserar med Moderaterna. Utifrån dessa resultat utkristalliseras tre olika block där vi har ett block med det högsta förtroendet som utgörs av de som sympatiserar med Miljöpartiet, Liberalerna, Centerpartiet och Vänsterpartiet; ett mittenblock som består av Socialdemokraternas, Moderaternas och Kristdemokraternas sympatisörer och slutligen Sverigedemokraternas sympatisörer som har det klart minsta förtroendet för universitet och högskolor.

Förtroende för forskare

I figur 3 visas förtroendet för forskare under perioden 2002–2018. Ända sedan första mätpunkten 2002 har det med ett par undantag legat på en stabil hög nivå med runt 60 procent som anger att de har mycket eller ganska stort förtroende för hur forskare sköter sitt arbete. I 2018 års undersökning anger 63 procent av de svarande att de har mycket eller ganska stort förtroende medan endast tre procent har mycket eller ganska litet förtroende. Den enda egentliga skillnaden jämfört med året innan är att något fler anger att de varken har stort eller litet förtroende. Skillnaden är dock endast 2 procentenheter.

Figur 3 Förtroende för forskare, 2002–2018 (procent)

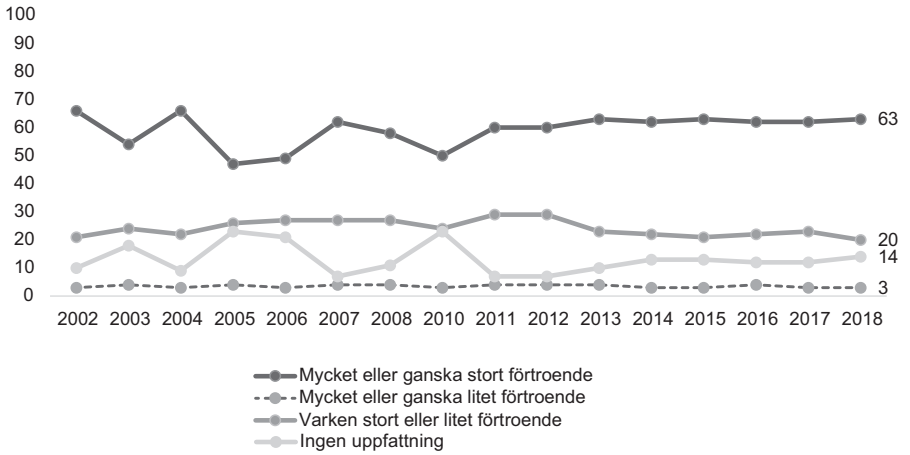

Kommentar: Frågan löd *'Hur stort förtroende har du för hur forskare bedriver sitt arbete?'* Andelarna är beräknade utifrån de som besvarat delfrågan. Totalt antal svarande år 2018 var 1 799 personer.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2002–2018.

Även här analyseras huruvida förtroendet varierar beroende på olika bakgrundsfaktorer. Resultaten visar på ungefär samma mönster som vad gäller förtroendet för universitet och högskolor; högutbildade, yngre och de som bor i storstäderna har högst förtroende för hur forskare sköter sitt arbete. Det är alltså samma faktorer som förklarar variationen i förtroendet för institution respektive för aktör. Några mindre skillnader finns dock. Medan kvinnor till exempel har något mer förtroende för universitet och högskolor har männen något mer förtroende för forskare. Sambandet mellan förtroendet för forskare liknar förtroendet för lärosätena i så motto att de som sympatiserar med Miljöpartiet, Vänsterpartiet, Centerpartiet och Liberalerna har störst förtroende. Allra högst är förtroendet bland Liberala sympatisörer (som dock är en ganska liten grupp); där anger 86 procent att de har mycket eller ganska stort förtroende för det sätt på vilket forskarna bedriver sitt arbete. Minst förtroende för forskarna har Sverigedemokraternas sympatisörer och de som har sympatiserar med partier som inte sitter i riksdagen (61 respektive 59 procent). Skillnaderna mellan de olika grupperna är mindre vad gäller förtroendet för aktörerna (forskarna) jämfört med förtroendet för institutionerna (lärosäten) men till i alla fall en del kan detta förklaras med skillnader i frågekonstruktionerna.

Förtroende för olika forskningsområden

I undersökningen tillfrågas svenska folket också vilket förtroende de har för forskning inom olika forskningsområden. Resultaten från 2018 års undersökning

visar att förtroendet för samtliga forskningsområden har ökat mellan 2017 och 2018. Mest har förtroendet för forskning inom samhällsvetenskap ökat, från 49 till 53 procent som har mycket högt eller ganska högt förtroende 2017 respektive 2018. Därmed är förtroendet för samhällsvetenskaplig forskning det högsta sedan mätningarna startade 2002. Medicin är liksom tidigare år det forskningsområde som svenska folket har mest förtroende för, men i och med att ökningen där är mindre än för övriga områden så minskar förtroendeglappet mellan de områden som åtnjuter högst respektive lägst förtroende (figur 4).

Figur 4 Andel av de svarande som angett att de har mycket eller ganska stort förtroende för respektive forskningsområde, 2018 (procent)

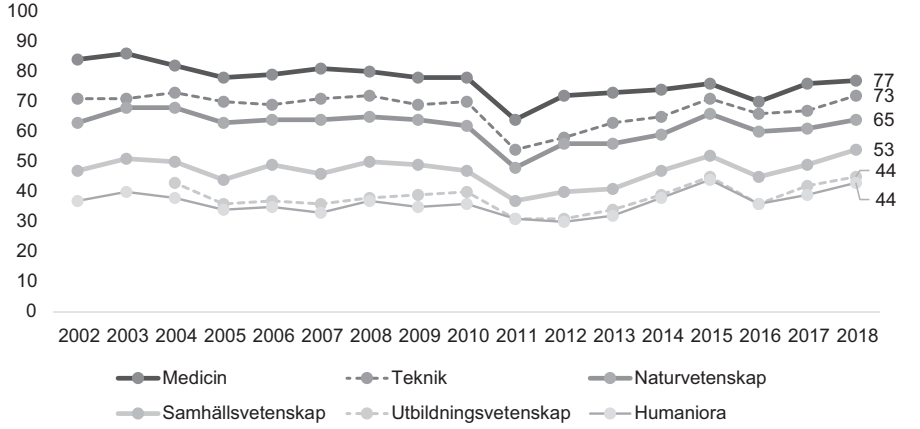

Kommentar: Frågan löd *'Allmänt sett, vilket förtroende har du för den forskning som bedrivs i Sverige inom följande områden?'* Totalt antal svarande år 2018 var '*Medicin:* 1 797, *'Naturvetenskap'*: 1 783, *'Samhällsvetenskap'*: 1 775; *'Teknik'*: 1 778; *'Humaniora'*: 1 771; *'Utbildningsvetenskap'*: 1 781.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2002–2018.

Det är också intressant att studera hur stor andel som överhuvudtaget har en uppfattning om ett forskningsområde. Tidigare studier har visat att svenska folket har låg kännedom om framför allt humaniora. Kännedom har förstås också betydelse för förtroendet. Vi kan i figur 5 se att humaniora även i denna studie är det området där störst andel angett alternativet 'ingen uppfattning'. Medicin är det område som flest verkar ha en uppfattning om. Samhällsvetenskap och medicin är också de forskningsområden som får mest uppmärksamhet i nyhetsmedierna något som beroende på vinkling och fokus kan påverka graden av förtroende i olika riktning (Vetenskap & Allmänhet, 2014). Det är en större andel som anger att de inte har någon uppfattning om samhällsvetenskap jämfört med såväl naturvetenskap som teknik.

Figur 5 Andel som uppgett 'Ingen uppfattning' angående vilket förtroende man har för forskningen inom respektive område, 2018 (procent)

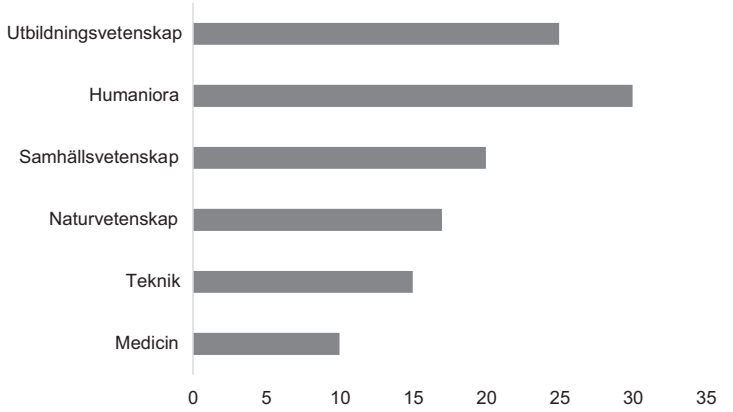

Kommentar: Frågan löd *'Allmänt sett, vilket förtroende har du för den forskning som bedrivs i Sverige inom följande områden?'* Totalt antal svarande år 2018 var '*Medicin:* 1 797, *'Naturvetenskap'*: 1 783, *'Samhällsvetenskap'*: 1 775; *'Teknik'*: 1 778; *'Humaniora'*: 1 771; *'Utbildningsvetenskap'*: 1 781.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2002–2018.

Om vi undersöker vilka faktorer som kan bidra till att förklara förtroendevariationerna ser vi att utbildningsnivå har ett positivt samband med förtroendet för alla forskningsområden. Män har generellt sett större förtroende för samtliga forskningsområden jämfört med kvinnor undantaget humaniora där det är en lika stor andel (43 procent) kvinnor som män som anger att de har mycket eller ganska stort förtroende. Liksom i förra årets studie är det i förtroendet för området teknik där kvinnor och män skiljer sig mest åt (64 respektive 81 procent med mycket eller ganska stort förtroende). Med tanke på att kvinnor och män inte skiljer sig nämnvärt åt i förtroendet för lärosäten och forskare är det intressant att se att det alltså är en ganska stor skillnad när det kommer till förtroendet för specifika forskningsområden.

Även partisympati har ett tydligt samband med förtroendet för olika forskningsområden och även om alla har mest förtroende för medicin och minst för humaniora och utbildningsvetenskap så skiljer sig graden av förtroende åt. Minst skillnader hittar vi i förtroendet för medicin där det varierar mellan 70 procent (Sverigedemokraterna) till 84 procent (Liberalerna). Störst är skillnaderna i förtroendet för humaniora, utbildningsvetenskap och samhällsvetenskap. Befolkningen splittras här i tre grupper där de som sympatiserar med Sverigedemokraterna och Kristdemokraterna har lägst förtroende, de som sympatiserar med Moderaterna och Socialdemokraterna befinner sig i en mittenkategori och störst förtroende har Vänsterpartiets, Liberalernas, Centerns och Miljöpartiets sympatisörer.

Resultaten visar också vissa variationer utifrån ålder och gruppen 30–64 år (som också har den högsta utbildningsnivån) är de som genomgående har störst förtroende medan den äldsta åldersgruppen har minst förtroende för alla områden utom medicin. Var man bor spelar mindre roll för förtroende för olika forskningsområden med det undantaget att boende i storstäderna har det största förtroende för alla områden och störst skillnad jämfört med övriga ser vi i förtroendet för humaniora. Även här spelar utbildningsnivå säkerligen en viktig roll.

Forskningssatsningar

Under perioden 2002–2017 ställdes i den nationella SOM-undersökningen frågan ”Hur viktigt anser du att det är att det i Sverige satsas på forskning inom världsbästanivå inom följande områden?”. Ämnesområdena har varierat något genom åren. I 2017 års undersökning fick till exempel forskning om miljö samt hjärt- och lungsjukdomar stort stöd (Vetenskap & Allmänhet, 2018). I årets undersökning har vi istället ställt frågan hur viktigt det är att Sverige satsar medel på forskning kopplat till olika samhällsutmaningar. Totalt har vi frågat om sju olika områden: hälsa, livsmedelsproduktion, energi, transporter, klimat och miljö, migration och integration, samt säkerhet. Kategorierna är visserligen delvis överlappande men utgör var för sig en av de för samhället viktigaste frågorna enligt EU (The Europe 2020 Strategy) och Horizon 2020. Klimat, miljö och hälsa är också de två områden som pekas ut som prioriterade i forskningspropositionen *Kunskap i samverkan – för samhällets utmaningar och stärkt konkurrenskraft* (2016/17:50).

Figur 6 Synen på forskningssatsningar, 2018 (procent)

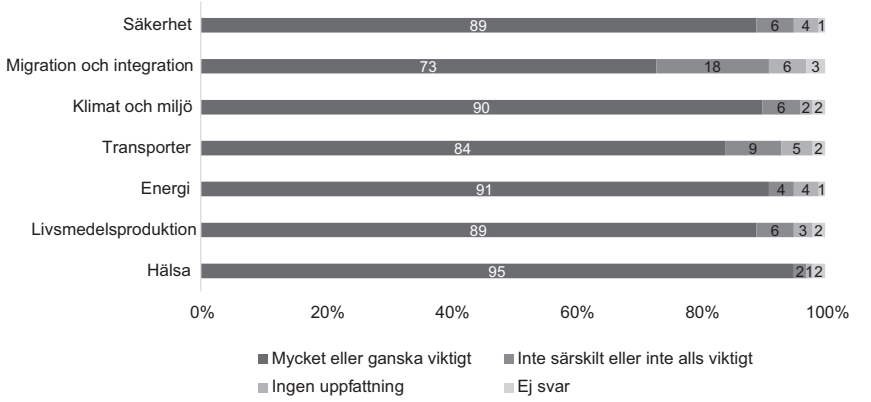

Kommentar: Frågan löd *’Hur viktigt anser du det är att det i Sverige satsas på forskning på att lösa utmaningar inom följande områden?’* Totalt antal svarande år 2018 var 1 824 och för respektive område: Hälsa: 1 794, Livsmedelsproduktion: 1 782, Energi: 1 783, Transporter: 1 779, Klimat och miljö: 1 788, Migration och integration: 1 779, Säkerhet: 1 792.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

Resultaten redovisas i figur 6 och vi kan till att börja med konstatera att forskningssatsningar inom samtliga dessa områden har ett starkt stöd hos svenska folket. För alla sju utmaningar gäller att 70 procent eller mer har svarat att det är mycket eller ganska viktigt att satsa på forskningen. Allra störst stöd finns det för forskning inom området hälsa som ju också är en kategori som skulle kunna ingå i flera av de övriga (till exempel livsmedelsproduktion). Området migration och integration anses minst viktigt att satsa på. Avseende detta område finns också störst andel som saknar uppfattning i frågan.

Olika bakgrundsfaktorer påverkar som vi sett synen på forskning och forskare och tidigare forskning visar att även synen på olika forskningsfrågor påverkas av liknande faktorer. En studie av Rutjens med kollegor (2018a) visar till exempel att syn på klimatfrågan hänger ihop med politiska sympatier medan religion påverkar synen på vaccin.

I tabell 1 ges en sammanställning av synen på forskningssatsningar i olika grupper och vi kan bland annat se att kvinnor generellt är mer benägna att vilja satsa pengar på forskning, oavsett område. Kvinnor saknar också oftare än män uppfattning i frågan och då främst gällande området energi och transporter. Den största skillnaden mellan könen syns inom området migration och integration där kvinnor är klart mer benägna än män att satsa. Kvinnor vill också i större utsträckning satsa på forskning inom livsmedelsproduktion, klimat och miljö samt säkerhet, medan männen något mer än kvinnorna vill prioritera forskning om energi och transporter. Här skiljer det dock relativt lite mellan män och kvinnor och detsamma gäller området hälsa. Bryter vi ner siffrorna ser vi dock att kvinnor i större utsträckning än män anger att det är mycket viktigt att satsa på forskning om hälsa medan andelen som svarar att det är ganska viktigt är större bland männen.

Utbildningsnivå är som vi sett en viktig faktor för att förklara skillnader i förtroende och vi ser också ett tydligt samband med synen på forskningssatsningar. Generellt är det högutbildade som i större utsträckning än lågutbildade vill satsa på forskning för att lösa olika samhällsutmaningar. Störst betydelse har utbildningsnivå för områdena klimat och miljö samt migration och integration. Dessa områden är också de som är tydligast politiserade. Även gällande området säkerhet finns relativt stora skillnader i viljan att satsa men här är det de med lägre utbildning som är mer benägna att satsa. Oavsett utbildningsnivå är viljan att satsa på forskning inom området hälsa hög. Dessa resultat hänger sannolikt ihop med vilka utmaningar och risker man identifierar i samhället och vilka utmaningar man tycker är viktigast, vad som påverkar en mest i vardagen etc. Störst samband har utbildningsnivå med områdena klimat och miljö samt migration och integration. De allra starkaste sambanden i studien finns dock mellan synen på satsningar på dessa områden och vilket parti man sympatiserar med.

Tabell 1 Synen på forskningssatsningar i olika grupper, 2018 (balansmått)

	Hälsa	Livsmedels-produktion	Energi	Transporter	Klimat & miljö	Migration & integration	Säkerhet
Samtliga	+93	+83	+87	+75	+84	+55	+83
Kön							
Kvinnor	+94	+85	+85	+74	+90	+63	+86
Män	+93	+80	+88	+76	+78	+47	+79
Utbildning							
Låg	+93	+82	+81	+73	+79	+33	+87
Medellåg	+95	+82	+89	+78	+81	+52	+87
Medelhög	+94	+82	+86	+68	+85	+59	+84
Hög	+94	+85	+91	+81	+91	+68	+75
Partisympati							
S+V+MP	+95	+87	+90	+80	+92	+71	+81
M+KD+L+C	+94	+80	+87	+73	+85	+58	+84
SD	+94	+83	+86	+68	+63	+5	+89
Övriga	+83	+77	+73	+63	+77	+38	+75
Ålder							
16–29 år	+89	+72	+83	+73	+84	+55	+81
30–49 år	+93	+79	+85	+72	+83	+56	+78
50–64 år	+95	+86	+90	+78	+85	+60	+84
65–85 år	+95	+87	+88	+78	+83	+50	+87
Boendeort							
Landsbygd	+97	+87	+88	+72	+78	+46	+80
Mindre ort	+96	+82	+85	+77	+87	+48	+83
Stad	+93	+82	+87	+76	+84	+57	+85
Storstad	+90	+83	+89	+72	+85	+63	+77

Kommentar: Frågan löd *'Hur viktigt anser du det är att det i Sverige satsas på forskning på att lösa utmaningar inom följande områden?'* Balansmåttet är beräknat som andelen som svarat *'mycket viktigt'* och *'ganska viktigt'* minus andelen som svarat *'inte särskilt viktigt'* och *'inte alls viktigt'* och kan variera mellan –100 (ingen vill satsa) och +100 (alla tycker det är viktigt att satsa). Utbildningsvariabeln är konstruerad enligt följande: *'Låg'* motsvarar max grundskola eller motsvarande; *'medellåg'* motsvarar max gymnasieskola, folkhögskola eller motsvarande; *'medelhög'* motsvarar max eftergymnasial utbildning som inte innebär examen från högskola/universitet; *'hög'* motsvarar examen från högskola/universitet.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

Var man står politiskt avspeglas i förtroendet för forskning och forskare och också på vilka samhällsutmaningar man tycker är viktigast samt synen på hur dessa bör lösas. I tabell 1 kan vi se att det generellt är de etablerade riksdagspartiernas sympatisörer som är mest positiva till att satsa på forskning medan de som sympatiserar med övriga partier gör detta i mindre utsträckning. Detta dock undantaget områdena klimat och miljö samt integration och migration där Sverigedemokraternas sympatisörer är de som i minst utsträckning önskar satsa skattemedel. I övrigt

kan vi också se att de som sympatiserar med S/V/MP generellt är mer positiva till forskningssatsningar. Detta dock med undantag för området säkerhet där det borgerliga blockets (M/KD/L/C) anhängare är mer positiva.

Sammantaget är det personer över 50 år som är mest benägna att satsa statliga pengar på forskning gällande dessa sju samhällsutmaningar men när det gäller områdena klimat och miljö samt migration och integration bryts detta mönster och de yngre tycker det är lika viktigt som äldre att satsa på dessa områden.

Alla väljer dock inte att ta ställning. Lågutbildade och äldre är de som oftast anger att de inte har någon uppfattning i frågan och särskilt tydligt är detta i fråga om huruvida man bör satsa på forskning inom området migration och integration.

Till skillnad från forskningsförtroendet tycks viljan att satsa på forskning inom olika områden endast i mindre utsträckning hänga ihop med huruvida man bor på landsbygden eller i större respektive mindre städer. Boende i större städer och framför allt i Stockholm, Göteborg och Malmö är dock något mer positiva än övriga till att satsa på forskning gällande området migration och integration.

Det finns sannolikt en ideologisk dimension bakom dessa resultat som knyter samman synen på forskningens roll och samhällsfrågors olika vikt med partisympatier och värderingar. Vid sidan av det påverkas troligen synen på prioriterade forskningsområden av hur man bedömer relevansen för den egna personen och vad man till exempel uppfattar som hot och risker mot den egna existensen. Det kan förstås också vara så att viljan att satsa på vissa forskningsfrågor också hänger ihop med den bedömda nyttan av just den forskningen och vilket förtroende man har för forskningen inom det berörda området.

Viljan att satsa på forskning hänger också ihop med förtroendet för forskare och lärosäten. Ju mer förtroende man har för universitet och högskolor och gruppen forskare desto mer villig är man att satsa skattemedel för att komma till rätta med samhällets utmaningar. Detta gäller för alla åtta områden och är särskilt tydligt för området migration och integration.

Slutsatser

De senaste åren har frågan om forskningen befinner sig i en förtroendekris ställts vid upprepade tillfällen såväl i Sverige som runt om i världen (Rutjens m fl, 2018b) och under första delen av 2000-talet pekade studier mot en försvagning av forskningens förtroendekapital (Holmberg & Weibull, 2013). Vi kan dock utifrån denna studie konstatera att förtroendet för universitet och högskolor ligger stabilt på en hög nivå och att svenska folkets förtroende för forskare ligger på den högsta nivån på femton år. Även om en viss nedgång i medborgarnas förtroende för lärosäten och forskare kunde skönjas för drygt tio år sedan och även 2016 samband med Macchiarini-skandalen så kan konstateras att förtroendet för forskning och forskare är stabilt och högt i relation till andra institutioner och aktörer (Andersson, 2014; Norén Bretzer, 2017).

Störst förtroende för forskning och forskare har medelålders personer med hög utbildning som bor i någon av storstäderna. Här är också viljan att satsa skattemedel på forskning för att komma till rätta med utmaningar i samhället störst. Graden av förtroende skiljer sig endast marginellt åt mellan kvinnor och män vad gäller lärosäten och forskare. Däremot har männen större förtroende för enskilda forskningsområden och då särskilt teknik än vad kvinnorna har.

Resultaten tycks också bekräfta tesen om en ideologisk polarisering (Andersson m fl, 2017; Nichols, 2017) där till exempel Sverigedemokraternas sympatisörer uppvisar både ett klart lägre förtroende för forskare och lärosäten och också generellt en lägre vilja att satsa pengar på forskningen. Det finns också en märklig paradox i synen på migration och integration; även om en stor andel av svenska folket och inte minst Sverigedemokraternas sympatisörer menar att detta är en av de viktigaste politiska frågorna är alltså viljan att satsa forskning på området relativt låg (och då särskilt bland Sverigedemokraternas sympatisörer).

Forskningens förtroendekapital är fortfarande starkt men skillnaden är stor mellan olika grupper. Det vore intressant att framöver studera samband mellan förtroende för forskning och hur man ser på forskningens roll med syn på och förtroende för medier och journalistik och även grundskolan. Det kan tänkas finnas en dimension här utifrån syn på fakta och kunskap som knyter ihop synen på de stora kunskapsinstitutionerna. Den ideologiska polarisering som tidigare påpekats rymmer en sådan dimension. Det vore även intressant att studera mediekonsumtionens koppling till förtroendet och prioritering av viktiga samhällsfrågor till viljan att satsa pengar på olika forskningsområden.

Forskningen fyller en viktig funktion i samhället och ett fortsatt stort förtroende för och tilltro till forskningen och forskare är centralt för att garantera forskningens finansiering, forskningsfrihet och oberoende. Mediebilden är som sagt en viktig faktor vid sidan av den egna utbildningen och erfarenheterna som påverkar medborgarnas bild av och inställning till forskning. När det gäller exempelvis humaniora så visar studier att medborgarna har en vag uppfattning om vad det är och det är också ett område som får litet utrymme i nyhetsmedierna (Vetenskap & Allmänhet, 2014).

Samtidigt har lärosätena som institutioner och forskarna som aktörer också ett ansvar att informera om sin forskning på olika sätt, föra dialog med medborgarna och att samverka kring olika forskningsfrågor. Ett sätt att öka kännedom om och förtroende för såväl forskningen generellt som för olika forskningsområden och frågor är att involvera medborgarna i själva forskningsprocessen enligt den modell som går under samlingsbegreppet medborgarforskning. Medborgarforskning sägs också ibland stärka demokratin då den involverar medborgarna i framtagandet av underlag för politiska beslut. Medborgarforskning är förvisso inte en ny företeelse och har till exempel använts en del inom miljöområdet men på senare år har nya perspektiv och initiativ uppkommit som är värda att följa (Irwin, 2002; Lewenstein, 2016). Som exempel kan nämnas projektet ARCS (ARenas for Coopera-

tion through citizen Science) som är ett samarbete mellan Göteborgs universitet, Sveriges Lantbruksuniversitet (SLU), Umeå universitet och den ideella föreningen Vetenskap & Allmänhet (VA).[4] Naturvetenskap och miljövetenskap är de områden där flest projekt med medborgarforskning finns hittills men på senare tid har det kommit en rad initiativ också inom området medicin och inte minst inom humaniora. Sedan återstår att se om och på vilket sätt detta sätt att arbeta med forskning kommer påverka medborgarnas intresse och förtroende och om det kan förbättra kvaliteten i forskningen och politiska beslut.

Noter

1 Den ideella föreningen Vetenskap & Allmänhet, VA, undersöker årligen svenskarnas syn på forskning och forskning i samverkan med SOM-institutet, och i detta kapitel redovisas de senaste resultaten i detta avseende.

2 Stort tack för många värdefulla kommentarer och förslag riktas till Martin Bergman och Gustav Bohlin på Vetenskap & Allmänhet.

3 För att testa sambandens styrka och riktning används sambandsmåttet Kendalls Tau-C. Måttet går från –1 till +1, där –1 innebär ett perfekt negativt samband och +1 innebär ett perfekt positivt samband. 0 anger att samband saknas.** innebär att korrelationen är signifikant på 0.01-nivån. Resultaten utföll enligt följande: Utbildning (–0,17**), Ålder (0,12**), Boendeort (–0,03*), Partisympati (0,10**).

4 https://medborgarforskning.se/home/medborgarforskning/

Referenser

Allan, Stuart (2002). *Media, risk and science*. Order, *9*, 235.

Achterberg, Peter, de Koster, Willem & van der Waal, Jeroen (2017). A science confidence gap: Education, trust in scientific methods, and trust in scientific institutions in the United States, 2014. *Public Understanding of Science* 26(6), 704–720.

Andersson, Ulrika (2014). Forskningsfusk och allmänhetens förtroende för forskning. I Annika Bergström & Henrik Oscarsson (red) *Mittfåra & marginal*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Andersson, Ulrika, Ohlsson, Jonas, Oscarsson, Henrik & Oskarson, Maria (2017). Larmar och gör sig till. I Ulrika Andersson, Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Larmar och gör sig till.* Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Bergström, Annika & Oscarsson, Henrik (2105). Svensk forskningsopinion 2002–2014. I Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarsson (red) *Fragment*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Forskningspropositionen *Kunskap i samverkan – för samhällets utmaningar och stärkt konkurrenskraft* (2016/17:50).

Gamson, William A. (1968). *Power and Discontent*. Florence, Ky.: Dorsey Press.

Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (2008). Förtroendeförsvagningen för forskningen. I Sören Holmberg & Lennart Weibull (red) *Skilda världar*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet

Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (2013). Fallet för forskningsförtroendet fortsätter. I Lennart Weibull, Henrik Oscarsson & Annika Bergström (red) *Vägskäl*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Irwin, Alan (2002). *Citizen science: A study of people, expertise and sustainable development*. New York, NY: Routledge.

Lewenstein, Bruce V. (2016). Editorial: Can we understand citizen science? [special issue on citizen science]. *JCOM: Journal of Science Communication 15*(1), online only.

McCombs, Maxwell E. & Shaw, Donald L. (1972). The agenda-setting function of mass media. *Public opinion quarterly* 36(2), 176–187.

Nichols, Thomas M. (2017). *The death of expertise: the campaign against established knowledge and why it matters*. New York, NY: Oxford University Press.

Nisbet, Matthew C. & Goidel, Robert K. (2007). Understanding citizen perceptions of science controversy: bridging the ethnographic-survey research divide". *Public Understanding of science* 16(4), 421–440.

Norén Bretzer, Ylva (2017). Förtroendegapet mellan forskningsinstitutioner och forskare. I Ulrika Andersson, Jonas Ohlsson, Henrik Ekengren Oscarsson och Maria Oskarson (red) *Larmar och gör sig till*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Norris, Pippa (2011). *Democratic Deficit: Critical Citizens Revisited*. Cambridge: Cambridge University Press.

Nowotny, Helga, Scott, Peter & Gibbons, Michael (2001). *Re-Thinking Science. Knowledge and the Public in an Age of Uncertainty*. Cambridge: Polity Press.

Peters, B. Guy (2002). *Governance: A Garbage-Can Perspective*. Political Science Series 84. Vienna: Institute for Advanced Studies.

Rothstein, Bo (2005) *Social traps and the problem of trust*. Cambridge: Cambridge University Press.

Rutjens, Bastian T., Sutton, Robbie M. & van der Lee, Romy (2018a). Not all skepticism is equal: Exploring the ideological antecedents of science acceptance and rejection. *Personality and Social Psychology Bulletin* 44(3), 384–405.

Rutjens, Bastian T., Heine, Steven J., Sutton, Robbie M. & van Harreveld, Frenk (2018b). Attitudes towards science. *Advances in experimental social psychology* 57, 125–165.

Vetenskap & Allmänhet (2011). *Slitsamt förvärvat och snabbt fördärvat?* Stockholm: Vetenskap & Allmänhet.

Vetenskap & Allmänhet (2014). *Fusk och förtroende – om mediers forskningsrapportering och förtroendet för forskning.* Rapport 2014:3. Stockholm: Vetenskap & Allmänhet.

Vetenskap & Allmänhet (2018). *Vetenskapen i Samhället – resultat från SOM-undersökningen 2017.* Rapport 2018:3. Stockholm: Vetenskap & Allmänhet.

Weingart, Peter, Engels, Anita & Pansegrau, Petra (2000). Risks of communication: discourses on climate change in science, politics, and the mass media. *Public understanding of science* 9(3), 261–284.

HÖGT FÖRTROENDE FÖR NYHETSMEDIER – MEN UNDER YTAN RÅDER STORMVARNING

ULRIKA ANDERSSON

Sammanfattning
De traditionella mediernas ställning i det svenska samhället har förändrats påtagligt under 2000-talet. Det har väckt frågor om hur själva förtroendet för medier har påverkats. Det här kapitlet fokuserar på den övergripande frågan om hur stort förtroende den svenska befolkningen har för medier i allmänhet och för nyhetsmedier i synnerhet. Resultaten pekar mot fortsatt stabila förtroendenivåer för medieinstitutioner, möjligen beskrivet som ett slags stiltje. Under ytan blåser det dock desto mer på sina håll. Det gäller framför allt de ökande förtroendeklyftor som kan kopplas till partisympati. De partipolitiska skillnaderna framträder även i förtroendet för nyhetsmedier. Bland de minst förtroendefulla återfinns högersympatisörer med en allmänt kritisk bild av svenska nyhetsmedier.

Det har under de senaste åren talats mycket om tilltagande misstro mot nyhetsmedier. Internationella studier har pekat mot en generell nedgång i allmänhetens förtroende för medier (Edelman, 2018). En sådan förändring är onekligen bekymmersam, inte minst givet det demokratiska uppdrag som nyhetsmedier ofta tillskrivs. Medier har länge ansetts fylla en viktig samhällsfunktion genom att förse medborgarna med nyheter och information, så att dessa ska kunna fatta kloka och välgrundade beslut (jfr SOU 1975:78). För att uppdraget ska kunna uppfyllas, krävs dock att människor tar del av mediernas utbud och att nyhetsbevakning upplevs som åtminstone någorlunda relevant och tillförlitlig (jfr Kohring & Matthes, 2007).

I spåren av en förändrad mediemarknad, har dock följt en debatt kring och ifrågasättande av traditionella medier, deras nyhetsvärdering och, inte minst, deras centrala position i samhället (Peters & Broersma, 2013; Horz, 2018). I Sverige har medierna kritiserats för att medvetet mörka i rapporteringen om exempelvis invandringsfrågan (Andersson, 2017), liksom att medier låter sin politiska inriktning styra nyhetsurvalet (Carlsson & Weibull, 2018). Studier har också visat att en inte obetydlig del av befolkningen upplever att journalister vinklar nyheter efter personliga åsikter (Andersson, 2018a).

En del forskare har hävdat att det sjunkande förtroendet och den växande misstron är resultat av mediemarknadens ökade segmentering, överflöd av politiska strateger och rådgivare samt mediernas ifrågasättande förhållningssätt (Arceneaux

Andersson, Ulrika (2019) Högt förtroende för nyhetsmedier – men under ytan råder stormvarning i Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red) *Storm och stiltje*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.

& Johnson, 2013; Levendusky, 2013; Newton 2017). Andra har lyft fram den snabba expansionen av sociala medier som en betydelsefull faktor då dessa i ökande grad kommit att bidra med motbilder till den gängse nyhetsbevakningen, vilken tidigare dominerades av traditionella mediers nyhetsvärdering (Weibull m fl, 2018).

Samtidigt finns det forskare som betonar att ifrågasättandet inte enbart handlar om hur nyhetsmedier fungerar. Det är också ett uttryck för populistiska och nationalistiska strömningar i samhället (Müller, 2016; jfr Lindroth, 2016), ett förhållande som till viss del kan förklara de tendenser till partipolarisering som kunnat skönjas i svenskarnas förtroende för medier (jfr Andersson, 2018a; Andersson & Weibull, 2018).

Följande kapitel fokuserar på den svenska allmänhetens förtroende för medier. Inledningsvis granskas i vilken mån människors förtroende för medier som samhällsinstitutioner har förändrats över tid samt hur stort förtroendet för *nyhets*medier är. I syfte att öka förståelse för vad som kan tänkas ligga bakom ett stort respektive litet förtroende för svenska nyhetsmedier, granskas också i vilken mån människor anser att nyhetsmedier sällan bevakar sådant som individen själv upplever som viktigt. Det är rimligt att tänka sig att förtroendet påverkas av människors inställning i denna fråga. Frågorna om förtroende för nyhetsmedier respektive uppfattning om svenska medier har ställts av Dagspresskollegiet i samverkan med SOM-institutet. Dagspresskollegiet är ett forskningsprogram som sedan 1979 har studerat människors användning och värdering av svenska nyhetsmedier.

För att sätta förtroendet för medier i ett vidare sammanhang, inleds kapitlet med en kortare beskrivning av den forskning som gjorts på området samt de dimensioner och teoretiska utgångspunkter som varit centrala inom forskningsfältet.

Medieförtroende viktigt, men svårdefinierat som begrepp

Forskare har sedan länge betonat förtroendets betydelse för relationen människor emellan och för samhället i stort. Förtroende är kopplat till olika förhållanden som ur ett normativt perspektiv anses önskvärda, då det bidrar till många fördelaktiga utfall såväl individuellt, institutionellt som nationellt (Delhey & Newton, 2013; Carl & Billari, 2014). Förtroende utgör ett slags selektiv mental process som skiftar beroende på sammanhang, exempelvis är olika individer olika benägna att vara förtroendefulla (Korsgaard, Brower & Lester, 2015).

Samtidigt är förtroende som begrepp inte helt enkelt att precisera. Det innehåller flera olika beståndsdelar som kan variera mellan områden och kontexter (för ytterligare diskussion, se Holmberg och Weibulls respektive Holmberg och Rothsteins kapitel i denna bok). Därtill finns en rad närliggande begrepp som på olika sätt mäter människors relation till medier, exempelvis tillit, trovärdighet och tillförlitlighet, vilka inte sällan används som uttryck för förtroende. Flera forskare har påvisat att det inte finns någon enhetlig definition av begreppet medieförtroende och inte heller någon standard för hur medieförtroende mäts (Fisher, 2016;

Usher, 2017). Begreppet har snarast använts som indikation på en mer generell uppfattning om mediers tillförlitlighet och trovärdighet.

Det har också funnits svårigheter att hitta dimensioner som ringar in vilka specifika egenskaper som lägger grunden till människors förtroende för medier. Olika forskare har hittat olika dimensioner, i viss mån beroende på olikheter i enskilda studiers design (Elliot, 1997; Fisher, 2016). I den tidiga forskningen har exempelvis betydelsen av diverse egenskaper i mediernas innehåll, såsom tillförlitlighet (graden av trovärdighet och korrekthet i sakuppgifter), objektivitet (vinkling av innehållet), begriplighet (Jacobsen, 1969; Singletary, 1976) och pressetiskt förhållningssätt (Gaziano & McGrath, 1986) betonats. Andra förklaringsfaktorer som lyfts fram som viktiga är individens erfarenhet och berördhet av enskilda medier, liksom vilken ställning mediet har i den allmänna opinionen (Elliot, 1997). Erfarenhet baseras på ett slags kognitiv utvärdering av mediernas sätt att fungera (kompetens, opartiskhet och öppenhet), medan berördhet handlar om vilken betydelse enskilda medier har för individen. Den som upplever en specifik nyhetstjänst som viktig för den dagliga nyhetsrutinen, är ofta mer benägen att uttrycka stort förtroende för tjänsten. Samtidigt påverkar mediets position i den allmänna opinionen hur stort eller litet förtroende människor känner. Medier som bedöms mer samhällsrelevanta når ofta högre förtroendenivåer än medier som upplevs mindre relevanta. Förtroendenivåerna varierar dock beroende på hur de olika faktorerna samverkar med varandra. Trots hög grad av berördhet, kan förtroendet för ett medium vara begränsat om erfarenheten säger att det inte alltid lever upp till en viss förväntad nivå i exempelvis kvalitet eller bredd, eller om det i samhällsopinionen finns en kritisk bild av den journalistik som mediet bedriver (jfr Tsfati & Cappella, 2005; Andersson & Weibull, 2017).

Med ökande digitalisering och framväxt av nya medier har intresset för att studera människors förtroende för medier vuxit. I forskningens fokus har bland annat legat länderkomparativa studier (Tsfati & Ariely, 2014; Fletcher & Park, 2017) och jämförelser mellan olika mediers förtroendenivåer, i synnerhet mellan traditionella, sociala och alternativa medier (Ardèvol-Abreu & Gil de Zúñiga, 2017, 2018; Daniller m fl, 2017). Även utmaningar som 'fake news' och dess eventuella påverkan på det allmänna förtroendet för medier har väckt forskares intresse (Amarasingam, 2011; Balmas, 2014).

I de analyser som görs i det här kapitlet om den svenska allmänhetens förtroende för medier, görs företrädelsevis jämförelser mellan olika samhällsgruppers förtroendenivåer, exempelvis hur förtroendet varierar beroende på åldersgrupp och politisk ideologi. Jämförelser kommer också att göras mellan grupper som ofta tar del av nyhetsmedier och grupper som sällan tar del av nyhetsmedier, för att på så sätt koppla samman förtroendet med graden av berördhet. Genom att också inkludera frågan om i vilken utsträckning människor upplever att nyhetsmedier är tillförlitliga, att de tar upp sådant som är av relevans för personen, samt huruvida journalisters egna åsikter påverkar nyhetsbevakningen, knyter analysen även an

till ett slags erfarenhetsdimension där respondenterna bedömer hur väl mediers nyhetsagenda överensstämmer med den personliga agendan.

Stabilt medieförtroende på ytan, men under döljs en ökande polarisering

Forskning har under relativt lång tid visat att den svenska allmänheten har stort förtroende för medier som samhällsinstitutioner (Elliot, 1997; Andersson & Weibull, 2018). I jämförelse med andra institutioner, ligger förtroendet för hur radio och tv sköter sitt arbete på en stabil nivå strax under förtroendet för sjukvården och polisen (figur 1). Förtroendet för dagspressen är påtagligt lägre och befinner sig i nivå med förtroendet för riksdagen och de fackliga organisationerna. Sett över tid råder det stabilitet i medieförtroendet. Trots att det under 2000-talet har skett stora förändringar i samhälle och mediesystem förefaller förtroendet för radio/tv och dagspress ha förblivit oförändrat.

Figur 1 Förtroende för medier som samhällsinstitutioner, 2000–2018 (procent)

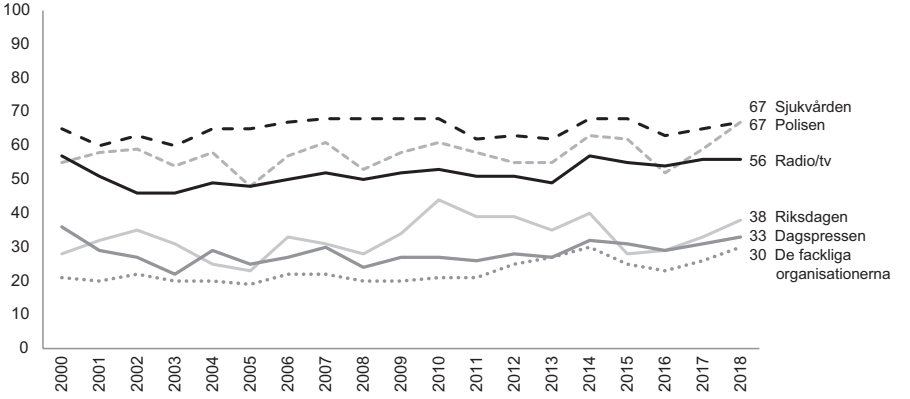

Kommentar: Frågan löd '*Hur stort förtroende har du för det sätt som följande institutioner och grupper sköter sitt arbete?*' Svarsalternativen var *'Mycket stort förtroende'*, *'Ganska stort förtroende'*, *'Varken stort eller litet förtroende, 'Ganska litet förtroende'* samt *'Mycket litet förtroende'*. Figuren redogör för andelen som svarat mycket respektive ganska stort förtroende. Antal svarspersoner var 3 270 år 2000 och 3 460 år 2018.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2000–2018.

Under ytan framträder dock vissa skillnader i förtroendenivåer hos olika samhällsgrupper. Yngre individer har något lägre förtroende för medier än äldre, och lågutbildade har lägre förtroende än högutbildade, i synnerhet när det gäller förtroende för dagspressen. I tabell 1 redovisas både andelen ganska eller mycket stort förtroende i de olika grupperna samt hur starka sambanden är. För att mäta

det senare används det statistiska måttet tau-c.[1] Samtliga skillnader som framträder mellan de olika samhällsgrupperna är signifikanta, men styrkan i sambanden varierar något. Exempelvis är sambandet mellan individens utbildningsnivå och förtroende för dagspressen starkare än sambandet mellan individens ålder och förtroende för dagspress (tau-c 0,12** respektive 0,07**, där **p=0,01). Sextiosju procent av dem som placerar sig klart till vänster på skalan uppger sig ha ganska eller mycket stort förtroende för radio/tv vilket ska jämföras med 44 procent av dem som placerar sig själva till höger (0,13**). Vidare uppger 44 procent av dem till vänster på skalan att de har stort förtroende för dagspressen, medan motsvarande andel bland dem till höger på skalan är 24 procent (0,11**).

När det gäller politiska faktorer är det den partipolitiska kopplingen som står för den största effekten. Störst förtroende för svenska medier har människor som sympatiserar med de partier som befinner sig till vänster på den partipolitiska skalan liksom partier som befinner sig i eller strax höger om den politiska mitten (tabell 1). Drygt 60 procent av dessa partiers sympatisörer uppger sig ha stort förtroende för radio/tv medan drygt 40 procent har stort förtroende för dagspressen. Förtroendet sjunker därefter ju längre ut mot högerkanten allmänheten har sina partipreferenser. Bland Kristdemokraternas och Moderaternas sympatisörer uppger sig drygt 50 procent ha stort förtroende för radio/tv samtidigt som andelen med förtroende för dagspressen ligger omkring 30 procent. Lägst förtroende uttrycker Sverigedemokraternas sympatisörer, där drygt 30 procent har förtroende för radio och tv medan 15 procent har förtroende för dagspressen. Sambandsmåtten ligger här på 0,16** för radio/tv och 0,15** för dagspressen (**p=0,01).

Det framträder också ett tydligt mönster kopplat till graden av berördhet, här definierat som hur ofta respondenterna tar del av nyheter i radio och tv (Sveriges Radio, Sveriges Television, TV4) respektive dagspress (morgontidningar, kvällstidningar, gratistidningar). Bland dem som regelbundet tar del av radio-/tv-nyheter (minst 5 dagar/vecka) uppger 61 procent att de har stort förtroende för det sätt på vilket radio och tv som samhällsinstitution betraktat bedriver sitt arbete. Det ska jämföras med 29 procent av dem som mer sällan eller aldrig tar del av nyheter i radio och tv (tau-c -0,13**). Även förtroendet för dagspressen påverkas av hur ofta individen tar del av nyhetsmedier, men här spelar det dock mindre roll om berördheten är kopplad till dagspressen specifikt (-0,13**) eller om den avser nyheter i radio och tv (-0,10**). Drygt en tredjedel av dem som regelbundet tar del av dagspress svarar att de har förtroende för dagspressen, jämfört med knappt var fjärde person som sällan eller aldrig tar del av dagspress. I det här fallet är förtroendenivåerna i stort sett desamma om jämförelsen görs mellan dem som regelbundet tar del av radio-/tv-nyheter och dem som mer sällan tar del av nyheter i radio/tv. Motsvarande mönster framträder dock inte när förtroendet för radio/tv sätts i relation till användning av dagspress, vilket förklaras av att en stor del av gruppen som sällan eller aldrig tar del av dagspress istället regelbundet tar del av radio-/tv-nyheter (ca 60 procent).

Tabell 1 Förtroende för radio/tv samt dagspressen i olika grupper, 2018 (procent, tau-c)

	Radio och tv		Dagspressen		Antal svar
SAMTLIGA	56		33		3 460
ÅLDER					
16–29 år	47	*tau-c 0,09***	26	*tau-c 0,07***	515
30–49 år	52		35		968
50–64 år	56		33		875
65–85 år	64		35		1 102
UTBILDNINGSNIVÅ					
Låg utb.	55	*tau-c 0,07***	25	*tau-c 0,12***	524
Medel utb.	52		28		1 761
Hög utb.	64		45		1 121
VÄNSTER-HÖGERIDEOLOGI					
Klart t.v.	67	*tau-c -0,13***	44	*tau-c -0,11***	416
Något t.v.	68		39		785
Varken v. el. h.	51		27		823
Något t.h.	55		33		1 003
Klart t.h.	40		24		404
PARTISYMPATI					
V	64	*tau-c -0,16***	41	*tau-c -0,15***	286
S	64		38		951
MP	72		50		162
C	64		42		324
L	62		47		220
KD	53		30		213
M	53		26		579
SD	34		15		401
TAR DEL AV RADIO-/TV-NYHETER					
5–7 dagar/v	61	*tau-c -0,13***	35	*tau-c -0,10***	2 752
1–4 dagar/v	41		25		606
Mer sällan/aldrig	28		22		129
TAR DEL AV DAGSPRESS					
5–7 dagar/v	59	*tau-c -0,08***	37	*tau-c -0,13***	2 584
1–4 dagar/v	48		22		607
Mer sällan/aldrig	47		19		206

Kommentar: Frågan löd '*Hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande institutioner och grupper sköter sitt arbete*': '*Radio och tv*'. Svarsalternativen var *'Mycket stort förtroende'*, *'Ganska stort förtroende'*, *'Varken stort eller litet förtroende, 'Ganska litet förtroende'* samt *'Mycket litet förtroende'*. För att mäta sambandens styrka och riktning används det statistiska måttet Kendalls tau-c, vilket varierar mellan +1 till -1 (+1 innebär ett perfekt positivt samband där höga värde på ena variabeln ger högra värden på andra variabeln; -1 innebär ett perfekt negativt samband där höga värden på ena variabeln ger låga värden på andra variabeln; 0 innebär att samband saknas). Tabellen redogör för andelen som har svarat mycket respektive ganska stort förtroende. Endast personer som har besvarat frågorna ingår i procentbasen. ***p*=0,01.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

Sett över tid har det skett tydliga förändringar relaterat till ålder, ideologi, partisympati och nyhetsvanor. Bland unga under 30 år har andelen med förtroende för radio/tv minskat från 58 till 47 procent under perioden 2000–2018. När det gäller förtroendet för dagspressen har förändringen gått från 39 till 26 procent förtroendefulla bland de unga. Samtidigt har det inte skett några förändringar i förtroendenivåerna bland personer i åldrarna 30–85 år. Sett till vänster-högerideologi har andelen med stort förtroende för radio/tv ökat från 58 till 67 procent bland dem som står klart till vänster samtidigt som andelen med förtroendet för dagspressen har ökat från 29 till 44 procent. I gruppen klart till höger har förändringen gått i motsatt riktning, från 53 till 40 procent med stort förtroende för radio/tv och från 40 till 24 procent med förtroende för dagspressen.

Figur 2 Förtroende för radio/tv och dagspressen efter partisympati, 2000–2018 (eta-värden)

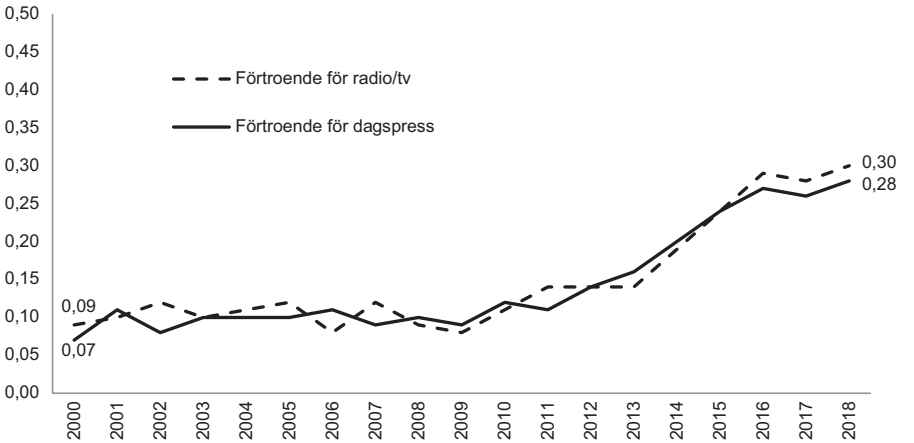

Kommentar: Frågan löd '*Hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande institutioner och grupper sköter sitt arbete?*': '*Radio och tv*'. '*Dagspressen*'. Svarsalternativen var: *'Mycket stort förtroende'*, *'Ganska stort förtroende'*, *'Varken stort eller litet förtroende, 'Ganska litet förtroende'* samt *'Mycket litet förtroende'*. Eta-värdet anger åsiktsspridningen mellan grupper av partisympatisörer i relation till den totala åsiktsspridningen i frågan. Värdet kan variera mellan 0 och 1: ju högre värde, desto större partipolarisering. Antal svarspersoner var 3 270 år 2000 och 3 460 år 2018.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2000–2018.

Den största förändringen i spridningen mellan olika gruppers förtroende för svenska medier, är dock kopplad till partisympati, en koppling som har stärkts under de senaste åren. Det innebär att avståndet mellan den grupp som har störst och den grupp som har minst förtroende har ökat. I figur 2 redovisas för perioden 2000–2018 vilken utsträckning partisympati har samband med förtroendet

för radio och tv respektive dagspress. Måttet som används för att sammanfatta sambandet kallas eta och kan variera mellan 0 och 1. Ett högt eta-värde indikerar att förtroendebedömningen är nära kopplad till vilket parti individen tycker bäst om. Det har i detta avseende således skett en ökad partipolarisering i förtroendet för medier som institutioner, såväl för radio/tv (eta=0,09 år 2000 och 0,30 år 2018) som för dagspressen (eta=0,07 år 2000 och 0,28 år 2018). Trots att radio och tv alltid har åtnjutit ett högre förtroende än dagspressen, har förändringen i spridningen mellan olika gruppers förtroende utvecklats på samma sätt för båda medieinstitutionerna.

Medieförtroendets växande partipolitisering sammanfaller tidsmässigt med Sverigedemokraternas inträde på den politiska arenan i Sverige. Den ökande andelen sympatisörer i väljarkåren utgör också en viktig förklaring till att mönstret ser ut som det gör (jfr Andersson m fl, 2017). Som grupp betraktat utmärks SD-sympatisörerna av en generell misstro mot etablissemanget och många samhällsinstitutioner, vilket i det här sammanhanget tar sig uttryck i väsentligt lägre förtroende för såväl radio och tv som för dagspress jämfört med övriga partiers sympatisörer. Tidigare studier har dessutom visat att sympatisörer till Sverigedemokraterna har mycket lågt förtroende för nyhetsbevakningen av frågor som rör brottslighet och invandring (Andersson, 2018) och att de i mycket hög utsträckning anser att svenska medier i sin rapportering mörkar samhällsproblem som finns förknippade med invandring (Andersson, 2017). Invandringsfrågan som sådan utmärker SD-sympatisörerna också i andra sammanhang och i kombination med en mer allmän samhällsmisstro bidrar den sannolikt till en del av förklaringen bakom SD-sympatisörers kritiska inställning till svenska medier.

Den sammantagna bilden av förtroendet för medierna som samhällsinstitutioner är att det skett en successiv partipolarisering på området. Som helhet ligger det genomsnittliga förtroendet på i stort sett samma nivå under hela 2000-talet. Under ytan har det dock skett påtagliga förskjutningar mellan olika grupper. Sett till de politiska faktorerna är tendensen att personer till höger tappar och personer till vänster ökar sitt förtroende.

Stort förtroende för svenska nyhetsmedier

Så långt har kapitlet fokuserat på förtroendet för medier som institutioner. För att ytterligare granska den svenska befolkningens medieförtroende har respondenterna i 2018 års SOM-undersökning fått uppge hur stort förtroende de hyser för *nyhets*-medier. Resultatet visar att förtroendet för nyhetsmedier är större än förtroendet för medier generellt, då närmare åtta av tio svenskar uppger sig ha ganska eller mycket stort förtroende för nyhetsmedier (figur 3). Utfallet är inte helt oväntat. Tidigare studier har visat att medier vars verksamhet helt eller delvis baseras på nyhetsförmedling (t ex lokala morgontidningar, Sveriges Radio och Sveriges Televi-

sion) vanligen når högre förtroendenivåer än mer underhållningsinriktade medier (t ex TV3 och Rix FM) (Andersson & Weibull, 2018; Weibull, 2011).

Likt förtroendet för medier som institutioner framträder skillnader i förtroendenivåerna beroende på respondenternas ålder, utbildningsnivå, ideologisk självplacering, partisympati och nyhetsanvändning. Andelen yngre med förtroende för nyhetsmedier är något lägre än för övriga åldersgrupper, åtminstone när den totala andelen förtroendefulla jämförs. Det är då 67 procent av 16–29-åringarna som har förtroende för nyhetsmedier jämfört med 82 procent av 65–85-åringarna (figur 3). Om enbart andelen med mycket stort förtroende beaktas jämnas dock de åldersrelaterade skillnaderna ut. Sambandet är något starkare mellan förtroende och utbildningsnivå, där gruppen av högutbildade utmärker sig genom att ha signifikant större förtroende för svenska nyhetsmedier än låg- och medelutbildade (tau-c 0,12**). Det gäller i synnerhet när andelen med mycket stort förtroende jämförs, där 22 procent av högutbildade och omkring 10 procent av övriga utbildningsgrupper uppger sig ha mycket stort förtroende.

Det finns en tydlig politisk dimension också i förtroendet för nyhetsmedier. Personer som placerar sig till vänster på den politiska skalan uppvisar påtagligt större förtroende för svenska nyhetsmedier jämfört med dem som placerar sig klart till höger (figur 3). Sett till partisympati uttrycker V-, S-, MP-, C- och L-sympatisörer störst förtroende för nyhetsmedier, med i genomsnitt 88 procent ganska eller mycket stort förtroende. Andelen förtroendefulla är något lägre bland KD- och M-sympatisörer, i genomsnitt 78 procent. Minst förtroende för nyhetsmedier har Sverigedemokraternas sympatisörer med 51 procent förtroendefulla. Bland dessa är det endast 4 procent som säger sig ha mycket stort förtroende, vilket kan jämföras med 31 procent av Miljöpartiets sympatisörer och 23 procent av Vänsterpartiet respektive Centerpartiets sympatisörer. Sambandet mellan partisympati och förtroende är förhållandevis starkt (tau-c 0,18**) och det finns, som procentdifferenserna visar, också en påtaglig spridning i frågan (eta=0,35). Spridningen är i det här fallet något större än i fråga om förtroendet för radio/tv och dagspressen (jfr figur 1).

Som förväntat finns det också ett visst samband mellan förtroendet för nyhetsmedier och hur ofta människor tar del av nyheter i radio och tv respektive dagspress. Bland dem som regelbundet tar del av nyheter i radio tv och dagspress (5–7 dagar/vecka) har 81 procent förtroende för nyhetsmedier, jämfört med 24 procent av dem som sällan eller aldrig tar del av nyheter (figur 3). Det bör påpekas att det i resultaten finns en viss koppling till ålder, då unga tar del av nyheter i lägre utsträckning än andra åldersgrupper (Andersson, 2018b; Weibull m fl, 2018) samtidigt som de också uppvisar lägre förtroende för nyhetsmedier (tabell 1).[2]

Tidigare studier har visat på ett tydligt samband mellan individernas inställning till integrations- och immigrationsfrågor, där exempelvis personer som i hög utsträckning anser att det är ett bra förslag att Sverige tar emot färre flyktingar också har lägre förtroende för medier. Det gäller inte minst förtroendet för mediers

Figur 3 Förtroende för svenska nyhetsmedier i olika grupper, 2018 (procent, tau-c, eta-värden)

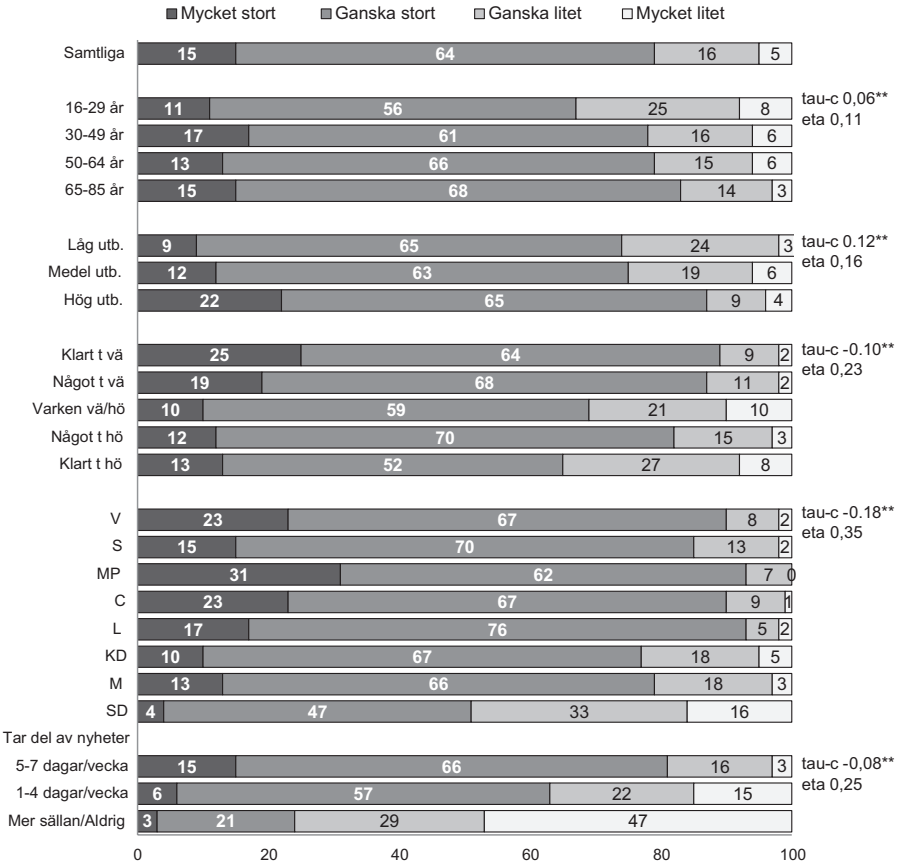

Kommentar: Frågan löd '*Allmänt sett, hur stort förtroende har du för svenska nyhetsmedier?*'. Svarsalternativen var *'Mycket stort förtroende'*, *'Ganska stort förtroende'*, *'Ganska litet förtroende'* samt *'Mycket litet förtroende'*. För att mäta sambandens styrka och riktning används Kendalls tau-c, vilket varierar mellan +1 till -1 (+1 = perfekt positivt samband där höga värde på ena variabeln ger högra värden på andra variabeln; -1 = perfekt negativt samband där höga värden på ena variabeln ger låga värden på andra variabeln; 0 innebär att samband saknas). Eta-värdet anger åsiktsspridningen inom grupper i relation till den totala åsiktsspridningen i frågan. Värdet kan variera mellan 0 och 1: ju högre värde, desto större spridning. Antal svarspersoner per grupp är från yngst till äldst 254, 508, 437, 573, från låg- till högutbildad 231, 996, 514, från klart till vänster till klart till höger 185, 362, 488, 510, 194, partisympati 143 (V), 447 (S), 74 (MP), 167 (C), 106 (L), 102 (KD), 317 (M), 224 (SD), nyhetsanvändning 1 615 (5–7 d/v), 123 (1–4 d/v), 70 (mer sällan/aldrig). Totalt antal svarspersoner är 1 772. ***p*=0,01.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

bevakning av invandringsfrågan (Andersson, 2017). Resultatet kan tolkas som att den verklighetsbild medier bidrar med, inte överensstämmer med den personliga upplevelsen av hur omvärlden är beskaffad. För att ytterligare reda ut i vilken utsträckning nyhetsbevakningens upplevda relevans spelar roll för hur stort eller litet förtroende människor har för medier, har svarspersonerna i den nationella SOM-undersökningen fått ta ställning till ett påståenden om huruvida individen upplever att sådant som är viktigt för hen själv sällan tas upp i nyheterna.[3] Bland samtliga respondenter är det 9 procent som instämmer helt i att det förhåller sig på detta sätt, medan ytterligare 32 procent delvis instämmer. Vidare uppger 26 procent att de knappast instämmer i påståendet, medan 17 procent menar att det inte alls stämmer. Därtill svarar 17 procent att de inte har någon uppfattning i frågan. Sammanfattningsvis innebär det att ungefär fyra av tio personer åtminstone delvis menar att det förhåller sig på detta sätt samtidigt som fyra av tio personer inte håller med.

För att avgöra vilken eller vilka bakgrundsfaktorer som framför allt har betydelse för människors bedömning av frågan används en regressionsanalys med utgångspunkt i de bakgrundsfaktorer som ingått i de tidigare analyserna, det vill säga ålder, utbildningsnivå, medieanvändning, ideologi samt partisympati. Tre enkla modeller testas, där den första baseras på ålder, utbildningsnivå och hur ofta individerna tar del av nyheter i dagspressen. I den andra inkluderas partisympati och i den tredje ingår även vänster-högerideologi. I den första modellen har både ålder och utbildningsnivå självständig förklaringskraft, dock är styrkan något större för utbildning (tabell 2). Nyhetsvanor spelar däremot ingen roll i sammanhanget. partisympati. I modell två har nyhetsanvändning uteslutits samtidigt som partisympati har inkluderats. Modellen visar att såväl ålder som partisympati har betydelse för hur nyhetsinnehållet upplevs, men fortfarande är det dock utbildning som har störst förklaringskraft. I den tredje modellen ingår ideologi. Resultatet visar dels att partisympati förlorar i betydelse till förmån för ideologi, samtidigt som betydelsen av utbildning också blir något lägre.

Genom resultaten kan således utläsas att ju äldre individen är, desto mer benägen är hon eller han att instämma i att sådant som hen själv tycker är viktigt inte tas upp i nyheterna (tabell 2). Sett till utbildningsnivå tenderar lågutbildade att hålla med i något högre utsträckning än högutbildade. Kopplingen till vänster-högerideologi pekar i sin tur mot att det framför allt är människor som placerar sig själva på den politiska högerkanten är mest benägna att svara att nyheterna inte tar upp sådant som är viktigt för dem själva.

Tabell 2 Förklaringsmodeller över faktorer som påverkar bedömningen av frågan huruvida sådant som personen själv upplever som viktigt sällan tas upp i nyheterna, 2018 (linjär regression, betakoefficienter)

	Modell 1	Modell 2	Modell 3
Ålder	0,13**	0,12**	0,11**
Utbildningsnivå	-0,25**	-0,23**	-0,17**
Tar del av nyheter i dagspress	0,04	-	-
Partisympati	-	0,12**	0,03
Vänster-högerposition	-	-	0,29**
Modellens förklaringsvärde (*adjusted* r^2)	*7,4*	*8,7*	*15,8*

Kommentar: Ålder går som intervallskala från yngst till äldst. Utbildningsnivå går från låg, medel, hög. Nyheter i dagspress går från lägsta till högsta användningsfrekvens: mer sällan/aldrig, 1–2 dagar/vecka, 3–4 dagar/vecka, 5–6 dagar/vecka, dagligen. Partisympati går från vänster till höger, med i tur och ordning V, S, MP, C, L, KD, M och SD. Vänster-högerposition går från klart vänster, något vänster, varken vänster/höger, något höger, klart höger. ***p*=0,01

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

Vilken betydelse har då denna uppfattning för medieförtroendet? I den avslutande analysen jämförs hur stort förtroendet för svenska nyhetsmedier är bland människor beroende på var de placerar sig på den politiska vänster-högerskalan samt hur de ställer sig till påståendet om att sådant som är viktigt för dem sällan tas upp i nyheterna. Analysen visar att det bland samtliga respondenter finns en tydlig skillnad i förtroendenivå mellan dem som håller med om att nyheterna sällan tar upp sådant som är viktigt och de som inte håller med i påståendet – 68 jämfört med 91 procent stort förtroende (tabell 3). Skillnaderna mellan de båda grupperna varierar dock kraftigt beroende på var individen står ideologiskt. För respondenter som ställer sig klart till vänster är andelen med stort förtroende 86 procent bland dem som anser att nyhetsbevakningen inte tar upp sådant som är viktigt, och 94 procent bland dem som inte håller med om påståendet. Differensen mellan de båda grupperna är således 8 procentenheter. Ju längre till höger på skalan individerna står, desto mer ökar differensen mellan de båda grupperna. För personer som placerar sig klart till höger är andelen med stort förtroende för nyhetsmedier 47 procent bland dem som menar att det som är viktigt för dem själva sällan tas upp i nyheterna, medan andelen förtroendefulla är 88 procent bland dem som inte instämmer i påståendet – det vill säga en differens om 41 procentenheter.

Tabell 3 Andel med förtroende för nyhetsmedier, efter ideologi och upplevelse av att sådant som är viktigt för individen sällan tas upp i nyheterna, 2018 (procent)

	Sådant som jag tycker är viktigt tas sällan upp i nyheterna		
	Instämmer	Instämmer inte	*Differens*
SAMTLIGA	68	91	*23*
Klart t.v.	86	94	*8*
Något t.v.	80	94	*14*
Varken v.h.	63	85	*22*
Något t.h.	73	90	*17*
Klart t.h.	47	88	*41*
Differens	*39*	*6*	

Kommentar: Frågan löd '*I vilken utsträckning instämmer du i följande påståenden om svenska medier?*' Svarsalternativen lyder '*Instämmer helt', 'Instämmer delvis', 'Instämmer knappast', 'Instämmer inte alls' samt 'Ingen uppfattning'*. I tabellen har instämmer helt och instämmer delvis slagits samman till '*Instämmer*', medan instämmer knappast och instämmer inte alls har slagits samman till '*Instämmer inte*'. Frågeförmuleringen för förtroende löd '*Allmänt sett, hur stort förtroende har du för svenska nyhetsmedier?*'. Svarsalternativen var *'Mycket stort förtroende'*, *'Ganska stort förtroende'*, *'Ganska litet förtroende'* samt *'Mycket litet förtroende'*. Tabellen redogör för andelen som svarat mycket eller ganska stort förtroende.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

Om jämförelsen istället görs på andra ledden, visar det sig att förtroendedifferensen mellan personer klart till vänster och personer klart till höger är 39 procentenheter i gruppen som anser att nyheterna sällan tar upp sådant som är viktigt. Bland dem som däremot inte anser att det förhåller sig på det sättet, är förtroendedifferensen mellan dem klart till vänster och dem klart till höger endast 6 procentenheter. Det innebär att kombinationen av politisk ideologi och upplevelsen att medierna inte berättar om sådant som ”egentligen” är viktigt, slår kraftigast bland personer på den politiska högerkanten.

Givet att andelen som bedömer nyheter i svenska medier som tillförlitliga är lägre i denna grupp, och att den till större delen också består av personer som sympatiserar med Sverigedemokraterna, är det inte orimligt att dra slutsatsen att det råder en påtaglig misstro mot etablerade medier och deras journalister bland SD-sympatisörer, vilket också ligger i linje med hur den allmänna retoriken kring medier ser ut i partiet som sådant.

Partipolitisk polarisering i förtroendet för svenska nyhetsmedier

De traditionella mediernas ställning i det svenska samhället har förändrats påtagligt under 2000-talet. Från att tidigare ha varit ett relativt sammanhållet system av

public servicemedia och dagspress, har mediemarknaden blivit alltmer segmenterad. Med sociala mediers framväxt har också de traditionella mediernas dominans över nyhetsvärderingen i viss mån kommit att utmanas (Weibull m fl, 2018). På en övergripande nivå tycks dessa förändringar inte ha spelat särskilt stor roll i att påverka förtroendenivåerna i positiv eller negativ riktning. Förtroendet för radio och tv som samhällsinstitutioner är högt och har så varit under hela 2000-talet. Mönstret är detsamma för dagspressen, även om förtroendenivån här är lägre än för radio/tv. Det råder således stor stabilitet i svenskarnas förtroende för medier, trots de senaste årens intensiva debatt om mediemisstro och sjunkande förtroende.

Men under det som på ytan ser ut som ett högt förtroende döljer sig dock tydliga skillnader mellan olika gruppers förtroendenivåer. För medier som institutioner framträder ett tydligt mönster med ett klart högre förtroende bland högutbildade, högfrekventa nyhetsanvändare samt personer som placerar sig själva till vänster på den politiska skalan. Sett över tid har partipolariseringen i förtroendet för medier ökat, där i synnerhet skillnaderna mellan V-sympatisörers och SD-sympatisörers förtroendebedömningar har blivit större. Medan V-sympatisörerna har ökat sitt förtroende för medier, har förtroendet bland SD-sympatisörerna minskat. Resultatet är likartat när förtroendet för svenska *nyhets*medier granskas.

Störst differenser framkommer dock då hänsyn tas till huruvida människor upplever att sådant som är viktigt för dem själva sällan tas upp i nyheterna. Denna faktor är särskilt avgörande hos personer som placerar sig till höger på den ideologiska skalan. Upplevelsen av att nyheterna sällan tar upp sådant som är viktigt för individen bidrar i denna grupp till ett lågt förtroende för nyhetsmedier generellt. Beaktat resultat som framkommit i tidigare studier, där förtroendet för mediers bevakning av brottslighet och invandring visat sig vara särskilt lågt bland personer som sympatiserar med Sverigedemokraterna (Andersson, 2017, 2018a), är det troligt att det även här finns en tydlig migrationskritisk koppling i bedömningen. Med skilda synsätt på hur världen bör vara beskaffad, och hur den upplevs fungera i realiteten, följer också olika bedömningar av och förtroende för medierna och deras prestationer. Ju mer bevakningen avviker från den egna verklighetsuppfattningen, desto mer påverkas förtroendet för de etablerade medierna.

Noter

1 Måttet kan variera mellan -1 och +1, där -1 innebär att låga värden på den ena variabeln alltid motsvaras av höga värden på den andra (och tvärtom), medan +1 innebär att höga värden på ena variabeln alltid motsvaras av höga värden på den andra variabeln (och tvärtom).

2 Vid beräkning av ålderns och nyhetsanvändningens (radio/tv) effekt på förtroendet för nyhetsmedier, är den direkta effekten av ålder 19 procentenheter medan den direkta effekten av användningsfrekvens är 20 procentenheter.

[3] Frågan lyder '*I vilken utsträckning instämmer du i följande påståenden om svenska medier? – Sådant som jag tycker är viktigt tas sällan upp i nyheterna*'. Svarsalternativen är '*Instämmer helt*', '*Instämmer delvis*', '*Instämmer knappast*', '*Instämmer inte alls*' samt '*Ingen uppfattning*'. Totalt besvarades frågan av 1 729 personer.

Referenser

Alexander, Jeffrey C., Butler Breese, Elisabeth & Luengo, Maria (2016). *The Crisis of Journalism Reconsidered: Democratic Culture, Professional Codes, digital future.* New York: Cambridge University Press.

Amarasingam, Amarnath (2011). *The Stewart/Colbert Effect: Essays on the Real Impact of Fake News.* North Carolina: MacFarland Publishing.

Andersson, Ulrika (2017). Lågt förtroende för rapporteringen om invandring. I Lars Truedson (red) *Misstron mot medier*. Stockholm: Institutet för mediestudier.

Andersson, Ulrika (2018a). Polariserat förtroende för nyhetsrapporteringen om brottslighet och invandring. I Lars Truedson (red) *Fejk, filter, faktaresistens och fula troll*. Stockholm: Institutet för mediestudier.

Andersson, Ulrika (2018b). Svenska nyhetsvanor. Stockholm: Myndigheten för press, radio och tv. https://www.mprt.se/Documents/Publikationer/Medieutveckling/MU-Svenska%20nyhetsvanor%202018.pdf?epslanguage=sv [besökt 2019-04-17]

Andersson, Ulrika, Ohlsson, Jonas, Oscarsson, Henrik & Oskarson, Maria (2017). Larmar och gör sig (Inledningskapitel). I Ulrika Andersson, Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Larmar och gör sig till.* Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Andersson, Ulrika & Weibull, Lennart (2017). Har svenskarna förtroende för medierna? I Lars Truedson (red) *Misstron mot medier*. Stockholm: Institutet för mediestudier.

Andersson, Ulrika & Weibull, Lennart (2018). Polariserat medieförtroende. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Elina Lindgren & Maria Oskarson (red) *Sprickor i fasaden*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Balmas, Meital (2014). When Fake News Becomes Real: Combined Exposure to Multiple News Sources and Political Attitudes of Inefficacy, Alienation, and Cynicism. *Communication Research* 41(3), 430-454.

Carl, Noah & Billari, Francesco C. (2014). Generalized trust and intelligence in the United States. *PLoS ONE* 9(3), 1–10.

Carlsson, Ulla & Weibull, Lennart (2018). *Freedom of expression in the digital media culture. A study of public opinion in Sweden.* Göteborg: Nordicom.

Delhey, Jan & Newton, Kenneth (2013). Who trusts? The origins of social trust in seven societies. *European societies* 5(2), 93–137.

Edelman (2018). *2018 Edelman Trust Barometer. Global Report*. New York: Edelman. https://www.edelman.com/sites/g/files/aatuss191/files/2018-10/2018_Edelman_Trust_Barometer_Global_Report_FEB.pdf [besökt 2019-04-17]

Elliot, Maria (1997). *Förtroende för massmedier*. Göteborg: Institutionen för journalistisk och masskommunikation, Göteborgs universitet.

Fisher, Caroline (2016). *The trouble with 'trust' in news media. Communication research & practice* 2(4), 451–465.

Horz, Christine (2018). Networking Citizens. Public Service Media and Audience Activism in Europé. I Gregory Ferrell Lowe, Hilde Van den Bulck, Karen Donders (reds) *Public Service Media in the Networked Society*. Göteborg: Nordicom.

Jacobson, Harvey K (1969). Mass media believability: a study of receiver judgements. *Journalism quarterly* 46, 20–40.

Korsgaard, Audrey M., Brower, Holly H. & Lester, Scott W. (2015). It isn't always mutual: A critical review of dyadic trust. *Journal of management* 41(1), 47–70.

Kohring, Matthias & Matthes, Jörg (2007). Trust in news media: Development and validation of a multidimensional scale. *Communication research* 34(2), 231-252.

Lindroth, Bengt (2016). *Väljarnas hämnd: populism och nationalism i Norden.* Stockholm: Carlsson.

Müller, Jan-Werner (2016). *Vad är populism?* Göteborg: Daidalos.

Newton, Kenneth (2017). Political trust and the mass media. I Sonja Zmerli & Tom van der Meer (red) *Handbook on political trust.* Cheltenham Glos: Edward Elgar.

Peters, Chris & Broersma, Marcel (2013, red). *Rethinking Journalism: trust and participation in a transformed news landscape*. London & New York: Routledge.

Singletary, Michael W. (1976). Components of credibility of a favorable news source. *Journalism & Mass Communication Quarterly* 53(2), 316–319.

SOU 1975:78 (1975). *Svensk press. Pressens funktioner i samhället.* Stockholm.

Tsfati, Yariv & Ariely, Gal (2014). Individual and contextual correlates of trust in media across 44 countries. *Communication research* 41(6), 760–782.

Tsfati, Yariv & Cappella, Joseph N. (2005). Why do people watch news they do not trust? The need for cognition as a moderator in the association between news media skepticism and exposure. *Media psychology* 7, 251–271.

Usher, Nikki (2017). Re-thinking trust in the news: A material approach through "objects of journalism". *Journalism studies* 19(1), 76–85.

Weibull, Lennart (2011). Medieförtroende och public service. I Sören Holmberg, Lennart Weibull & Henric Oscarsson (red) *Lycksalighetens ö.* Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Weibull, Lennart, Wadbring, Ingela & Ohlsson, Jonas (2018). *Det svenska medielandskapet. Traditionella och sociala medier i samspel och konkurrens.* Stockholm: Liber.

PARTIKULÄR TILLIT – LITA PÅ MÄNNISKOR I OMRÅDET DÄR MAN BOR

SÖREN HOLMBERG OCH BO ROTHSTEIN

Sammanfattning
Svenskar litar mer på människor där man bor än på människor i allmänhet. Inget udda i det. Så ser det ut även i andra länder. Hypotesen för det här kapitlet är att partikulär grannsskapstillit är en kausal faktor bakom generell mellanmänsklig tillit. Sverige är ett höglitarland både när det gäller generell och partikulär tillit. Men det finns grupper med klart lägre tillit. Dessa tenderar att vara mer välfärdspolitiskt utsatta grupper som exempelvis arbetslösa, personer med sjuk-/aktivitetsersättning, invandrare och personer med sämre hälsa. Politiskt utmärker sig anhängare till Sverigedemokraterna med en klart lägre andel höglitare än andra partiers väljare. Det är inte positivt. Hög tillit är ett smörjmedel i ett samhälle. Misstro är ett bromsande grus.

Om det finns någon grundläggande sanning när det gäller tillit är det att alla former av tillit är positivt för individen såväl som för samhället. Att kunna lita på – och uppfatta att man kan lita på – sig själv, på sin familj, på grannar, på vänner, på arbetskamrater, på människor i grannskapet, på sina landsmän, på människor i allmänhet, gynnar den enskilda människan likväl som det samhälle hon lever i (Uslaner, 2002, 2018; Rothstein & Uslaner, 2005). Med en hög tillit blir det mesta bättre människor emellan. Beslut fattas smidigare, mer effektivt och snabbare. Det beror på att tillit är ett smörjmedel som sänker alla transaktionskostnader i ett samhälle. Det kan naturligtvis röra sig om ekonomiska utbyten men också professionella, sociala och emotionella relationer. Dessutom är tillit bra för hälsan och gör människor lyckligare (Barefoot m fl, 1998; Tokuda m fl, 2010).

Samhällsvetenskaplig forskning har mest studerat den generella mellanmänskliga tilliten – att lita eller inte lita på människor i allmänhet, utan några preciseringar. Sjävtillit (självförtroende) eller olika former av partikulär tillit (för familj, grannskap, egna sociala gruppen) är inte *terra incognita*[1], men sämre beforskat än generell tillit (Holmberg & Rothstein, 2017). Att det är så är måhända inte förvånande. Det går att hävda att generell mellanmänsklig tillit både teoretiskt och normativt är ett viktigare samhällsfenomen än olika former av partikulär tillit. Det ideala goda samhället bygger på att människor litar på varandra, även på människor man inte känner eller är i närheten av. Tillit till människor i allmänhet är det centrala, mer så än tillit till olika mer preciserade grupper av människor. Men naturligtvis är inte delarna, det partikulära, ointressant. Finns inte tilliten i det lilla, till det nära

Holmberg, Sören & Rothstein, Bo (2019) Partikulär tillit – lita på människor i området där man bor i Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red) *Storm och stiltje*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.

lokala, är det svårt att tro att ett samhälle kan fungera väl. En klassisk samhällsvetenskaplig studie om detta problem är Edward Banfields *The Moral Basis of a Backward Society* från 1958. Boken beskriver en synnerligen pittoresk men också urfattig by i södra Italien vid namn Chiaromonte. Banfield förklarade fattigdomen och bristen på framsteg med att byns invånare var uppfostrade till att enbart lita på medlemmarna av den egna familjen och djupt misstro alla sina grannar i den lilla byn som hade drygt tretusen innevånare. Avundsjuka, misstro, uppfattningen att de som varit lite mer framgångsrika blivit det genom mygel och korruption samt lånvariga familjefejder präglade starkt byn. Detta gjorde att man inte kunde komma överens om att gemensamt ordna saker som skulle gagnat alla, som till exempel en fungerande skola till barnen, grundläggande infrastruktur (vatten, vägar, elektricitet) eller sjukvård. Bristen på tillit i det lokala var grunden till byns misär enligt Banfield. Från denna klassiska studie kan vi dra slutsatsen att vad gäller tillit finns det starka hypoteser om att partikulär tillit lägger grunden för generell tillit. Därmed blir olika former av partikulär tillit av stort empiriskt intresse (Newton & Zmerli, 2011). Finns ett samband med generell tillit, hur starkt är det, håller det för kontroller och i experiment, och vilka olika former av partikulär tillit är mest avgörande?

Frågorna är stora – närmast lätt ominösa – och mycket resurskrävande om man vill nå fram till god evidensbaserad kunskap. Vårt bidrag kommer att vara begränsat. Vi fokuserar enbart på Sverige och på en viss form av partikulär tillit, den till människor i det område där man bor. Men vi kan bygga våra analyser på ett mycket rikt undersökningsmaterial. Data om svenska folkets såväl generella som partikulära tillit har årligen samlats in av SOM-institutet sedan 2007. Vi kan studera sambandet mellan generell och partikulär tillit, hur tilliten förändrats över tid och hur den ser ut i olika sociala och politiska grupper.

Vår övergripande frågeställning har en normativ karaktär. I det bästa av alla samhällen skall människor uppfatta att de flesta andra människor som regel är att lita på. Och det oavsett om man känner varandra eller inte. Idealt skall tilliten till okända främmande personer vara lika stor som tilliten till personer i ens grannskap. Generell och partikulär tillit skall vara lika stor. Och båda slagen av tillit skall vara stor och jämnt spridd i alla olika samhällsgrupper. Frågan är hur långt ifrån detta önskade idealtillstånd som dagens svenska samhälle befinner sig. Att Sverige inte hundraprocentigt når upp till målet kan vi utgå ifrån. Att tillit till människor i området där man bor i de flesta fall/alltid är större än tillit till människor i allmänhet är en given hypotes. Den mer konkreta fråga är hur stora skillnaderna är. Och hur mönstren ser ut i olika grupper. Det idealt önskade resultatet är små skillnader mellan generell och partikulär tillit. Och därtill små skillnader mellan olika samhällsgrupper.

Hög grannskapstillit i Sverige

Med tanke på att generell mellanmänsklig tillit är på världsrekordhöjd i Sverige är det inte förvånande att även tilliten till människor där man bor – grannskapstillit – också är hög. I SOM-undersökningarna mäts den generella liksom den partikulära tilliten på en elvagradig skala mellan 0 (går *inte* att lita på) och 10 (går att lita på). När det gäller generell tillit specificeras ”lita på människor i allmänhet” i enkätfrågan. I frågan om partikulär tillit formuleras istället ”lita på människor i det område där Du bor”. I enlighet med en pedagogisk klassificering som Bo Rothstein lanserade 1997 delar vi in de svarande i tre grupper både när det gäller generell och partikulär tillit: Höglitare (markerar 7–10 på svarsskalorna), Mellanlitare (4–6) och Låglitare (0–3).

En klar majoritet svenskar har hela tiden i SOM-institutets mätningar tillbaka till 2007 haft en hög tillit till människor i området där de bor. Andelen höglitare när det gäller grannskapstillit har alla år hållit sig kring 70 procent. I första mätningen 2007 var andelen 69 procent, liksom den var i undersökningen 2017. I den senaste mätningen år 2018 registreras en rekordhög andel höglitare – hela 74 procent. Det tidigare rekordet är från 2013 med 72 procent.[2]

De något mer försiktiga mellanlitarna är klart färre med andelar kring 20 procent. Resultatet år 2018 är 18 procent. Minst vanliga är de närmast misstroende låglitarna. De har sedan 2007 omfattat strax under 10 procent av de svarande. I den nationella SOM-undersökningen 2018 är de dock enbart 6 procent (figur 1).

Figur 1 Partikulär mellanmänsklig tillit, 2007–2018 (procent)

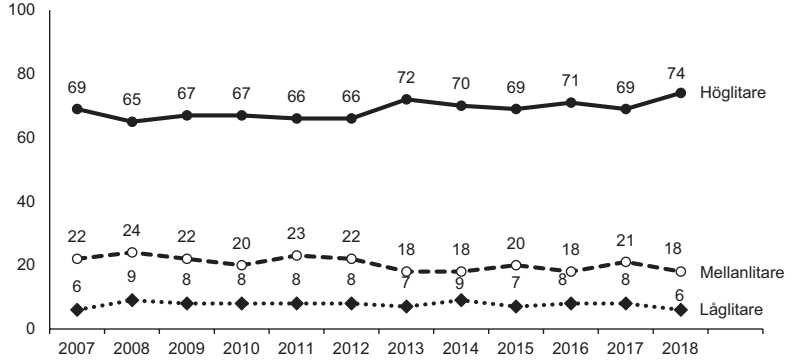

Kommentar: Frågan löd ’*Enligt din mening, i vilken utsträckning går det att lita* på människor i det område där du bor”. Svarsskalan är elvagradig och går mellan 0 ’*Det går inte att lita på människor i allmänhet*’ och 10 ’*Det går att lita på människor i allmänhet*’. Svarande som angett något av alternativen mellan 0–3 klassificeras som låglitare, 4–6 som mellanlitare och 7–10 som höglitare. I basen för beräkningen ingår även personer som har valt att inte besvara frågan. Antal svarspersoner per år, från 2007 till 2018, är 1 769, 1 661, 4 926, 5 007, 4 720, 1 543, 1 625, 1731, 3 175, 3 216, 5 366 samt 1 824.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2007–2018.

Figur 2 Andel höglitare: partikulär och generell mellanmänsklig tillit (procent)

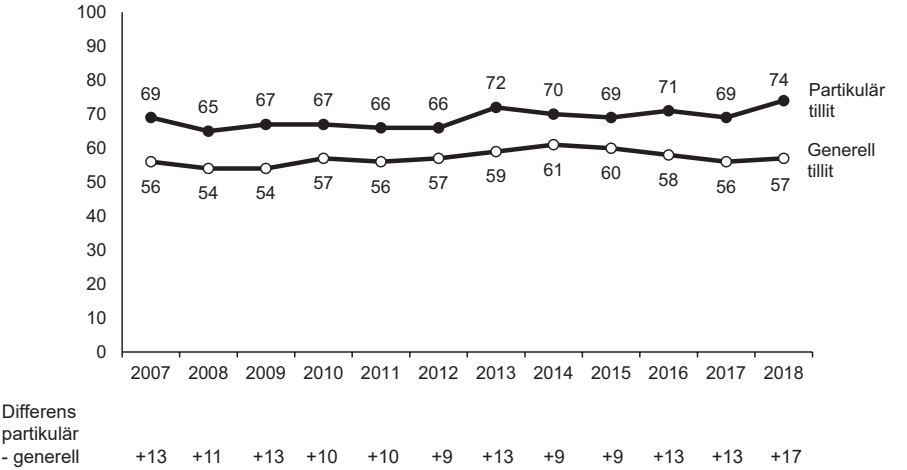

Kommentar: Frågan löd '*Enligt din mening, i vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet*'. Svarsskalan är elvagradig och går mellan 0 '*Det går inte att lita på människor i allmänhet*' och 10 '*Det går att lita på människor i allmänhet*'. Svarande som angett något av alternativen 0–3 klassificeras som låglitare, 4–6 som mellanlitare och 7–10 som höglitare. I basen för beräkningen ingår även personer som har valt att inte besvara frågan. Antal svarspersoner per år, från 2007 till 2018, är 1 769, 1 661, 4 926, 5 007, 4 720, 1 543, 1 625, 1731, 3 175, 3 216, 5 366 samt 1 824.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2007–2018.

Likt resultaten för generell tillit är den partikulära tilliten i allt väsentligt mycket stabil över tid (se figur 2). Och som förväntat är andelen partikulära höglitare större än andelen generella höglitare. Svensken litar något mer på närboende än på människor i allmänhet. Skillnaden i andel höglitare när det gäller partikulär tillit jämfört med generell tillit är mellan +9 till +13 procentenheter högre för den partikulära tilliten åren 2007 till 2017. I mätningen 2018 kan vi notera en extra stor differens med 74 procent partikulära höglitare mot 57 procent generella höglitare – en skillnad på +17 procentenheter.

Tidigare forsknings spekulation/hypotes att partikulär tillit är en byggsten – en orsaksfaktor – bakom generell tillit kan varken bekräftas eller avvisas utifrån de data vi har tillgång till. Men hypotesen om ett orsakssamband motsägs inte av resultaten från SOM-undersökningarna. Korrelationer mellan svenskars generella och partikulära tillit håller sig kring höga +0,70 till +0,75 i alla studierna. Korrelation belägger inte kausalitet - orsakspilen kan dras från det partikulära till det generella men också från det generella till det partikulära. Vad våra resultat i vilket fall demonstrerar är att tillit i det lilla hänger nära samman med tillit i det stora.

Grannskapstillit i olika sociala och politiska grupper

Den mycket idealistiska förhoppningen om små skillnader i partikulär grannskapstillit mellan olika samhällsgrupper är *inte* uppfylld i Sverige. Den viktiga könsfaktorn uppvisar visserligen inga större differenser i tillit. Kvinnor och män har i allt väsentligt samma grad av tillit till människor i det område där de bor. Men för flera andra sociala grupper kan vi iaktta klart större skillnader i grannskapstillit. Unga (16–29 år) skiljer ut sig med lägre tillit, liksom lågutbildade och arbetare. I dessa grupper är andelen höglitare kring 55–60 procent jämfört med cirka 70 procent bland svenskar i allmänhet. I några andra sociala grupper är grannskapstilliten ännu lägre. Det gäller i grupper med sociala och ekonomiska problem och därför extra beroende av välfärdssamhället. Fyra exempel är arbetslösa, invandrare från länder utanför Europa, människor med dålig hälsa (självskattad) och personer med sjuk-/aktivitetsersättning. Här är andelen höglitare endast cirka 50 procent (se tabell 1).

Det resultatet kan tydliggöras om vi jämför med vilka tillitsnivåer som återfinns i de sociala grupper där man har högst tilltro till sitt grannskap. Här finner vi högre tjänstemän med en andel höglitare på cirka 80 procent, universitetsutbildade med strax under 80 procent och personer med en god hälsa med också en andel höglitare kring 80 procent. Klassamhället avspeglar sig i grannskapstilliten. Liksom välbefinnande. Högre klasser har högre tillit till sina grannar. Friska litar mer på människor där de bor än sjuka. Personer som är nöjda med sina liv är mycket oftare höglitare jämfört med personer som är mindre nöjda.[3] Det är lättare att trivas med sitt liv om man kan lita på människor där man bor.

De förhållandevis stora skillnaderna i grannskapstillit mellan olika sociala grupper är inte ett bra resultat för landet Sverige. Den genomsnittligt höga tilliten döljer inte oskyldiga skillnader i tilltro mellan olika samhällsgrupper, där några socialt svagare grupper sticker ut med klart lägre tillit.

Resultat från SOM-institutets nationella undersökningar omfattar inte bra detaljerad information om var de svarande bor. På det området är underlaget från SOM-institutets lokala undersökningar i Göteborg klart bättre. I SOM-undersökningen i Göteborg kan vi mer precist urskilja var i staden de svarande bor. Och den informationen är mycket avslöjande för vilken grad av grannskapstillit människor har. Den sociala omständighet som är tydligast kopplad till graden av grannskapstillit är i vilken typ av grannskap man bor (Martinsson & Tipple, 2018). Människor som bor i resurssvaga områden har en klart lägre tillit till sina grannar än människor som bor i resursstarka områden. I övre medelklassområden som Örgryte och Hovås är grannskapstilliten klart högre än i områden som Biskopsgården och Norra Angered, med många invandrare från olika delar av världen och med fler människor som lever under sämre sociala och ekonomiska villkor.

Det vanliga totalt sett och i så gott som alla olika samhällsgrupper är att den partikulära grannskapstilliten är högre än den generella mellanmänskliga tilliten. Det är lättare att lita på närboende än på okända fjärrboende. I SOM-institutets lokala

Tabell 1 Partikulär tillit: andel höglitare i olika sociala grupper, 2007–2018 (procent)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Samtliga	69	65	67	67	66	66	72	70	69	71	69	74
KÖN												
Kvinnor	68	66	67	66	66	66	72	71	71	71	69	76
Män	71	65	67	69	65	67	72	70	68	71	69	71
ÅLDER												
16–29 år	58	51	54	57	48	46	58	56	52	60	57	57
30–49 år	71	71	70	69	68	70	74	71	68	69	69	74
50–64 år	73	70	70	72	69	72	73	73	75	77	72	78
65–85 år	72	64	70	67	70	68	76	75	75	73	73	77
UTBILDNINGSNIVÅ												
Lågutbildade	66	59	61	60	61	61	64	64	65	65	59	68
Mellan	70	63	65	66	63	65	70	70	65	67	67	71
Högutbildade	73	76	77	76	74	75	81	77	77	78	77	83
SUBJEKTIV KLASS												
Arbetarhem	-	-	60	60	58	57	63	64	60	61	59	66
Tjänstemannahem	-	-	76	76	73	77	82	77	78	79	80	83
Högre Tjänstemannahem	-	-	77	80	76	83	84	86	82	81	84	84
Företagarhem	-	-	69	72	71	70	80	77	74	78	70	76
BOENDE												
Landsbygd	76	71	74	72	72	69	77	77	75	78	77	83
Tätort	70	66	68	67	67	73	72	73	73	72	70	74
Stad	69	66	67	69	65	66	74	70	68	71	69	73
Storstad	66	61	63	62	61	63	69	67	67	66	66	71
BAKGRUND												
Uppväxt i Sverige	71	68	70	70	68	69	76	73	72	75	72	76
Uppväxt i Norden	72	63	62	62	58	65	63	72	70	67	67	74
Uppväxt i Europa	60	49	48	53	55	57	53	54	54	53	52	60
Uppväxt utanför Europa	45	41	38	47	37	40	49	52	44	50	53	58
SYSSELSÄTTNING												
Förvärvsarbete	75	72	73	73	70	73	78	75	73	75	74	78
Arbetslös	57	49	51	50	43	38	44	55	50	48	46	47
Sjuk-/aktivitetsersättning	49	44	55	54	39	57	54	52	61	51	46	48
SJÄLVSKATTAD HÄLSA												
Dålig hälsa	48	45	43	45	41	51	51	43	46	46	51	52
Mellan	68	64	67	68	65	66	74	72	72	71	69	73
Bra hälsa	79	77	77	78	78	76	81	81	81	81	78	83

Kommentar: Frågan löd '*Enligt din mening, i vilken utsträckning går det att lita på människor i det område där du bor*'. Svarsskalan är elvagradig och går mellan 0 '*Det går inte att lita på människor i allmänhet*' och 10 '*Det går att lita på människor i allmänhet*'. Svarande som angett något av alternativen 0–3 klassificeras som låglitare, 4–6 som mellanlitare och 7–10 som höglitare. Vid beräkningen av andelen höglitare ingår även de respondenter som inte har besvarat frågan (ca 2–4 procent genom åren). Frågan om självskattad hälsa är besvarad på en skala mellan 0–10, där 0–3 klassificeras som dålig hälsa, 4–6 som mellanhälsa och 7–10 som bra hälsa. Totalt antal svarspersoner per år, från 2007 till 2018, är 1 769, 1 661, 4 926, 5 007, 4 720, 1 543, 1 625, 1731, 3 175, 3 216, 5 366 samt 1 824.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2007–2018.

undersökning i Göteborg hittar vi dock några undantag. Det gäller tilliten i resurssvaga bostadsområden, speciellt i Biskopsgården och Centrala Tynnered. Här visar 2017 års SOM-undersökning i Göteborg att den genomsnittliga grannskapstilliten är *lägre* än den generella mellanmänskliga tilliten (Martinsson & Tipple, 2018). I dessa områden litar man mindre på närboende än på människor i allmänhet. Ett mycket negativt och illavarslande resultat. Ett välordnat integrerat lokalsamhälle är svårt att bygga och få att fungera om människor inte litar på varandra där de bor.

Grannskapstillit har i de flesta fall inget påtagligt samband med politiska grupptillhörigheter. Andelen partikulära höglitare är exempelvis ungefär lika hög bland personer ideologiskt till vänster som till höger. Dock bland personer mot mitten av vänster-högerskalan, utan någon klar ideologisk preferens, är tilliten något lägre. De politiska partiernas väljargrupper uppvisar ävenledes mycket likartade nivåer på grannskapstilliten – med ett tydligt undantag. Sverigedemokraternas sympatisörer hyser en klart lägre tillit till människor i de områden där de bor. Andelen höglitare bland SD-anhängare har under senare år hållit sig kring 55–60 procent mot 75–80 procent för övriga partiers sympatisörer. Närskådas siffrorna kan man se att andelen höglitare vanligen är något lite högre bland borgerliga väljare än bland väljare som stödjer de rödgröna partierna (se tabell 2).

Sverigedemokraternas sympatisörer skiljer alltså ut sig med en klart lägre grad av grannskapstillit. Men det gör också två andra politiska grupper – personer utan någon bestämd partipreferens och de som sympatiserar med ”övriga partier”. I båda fallen är andelen höglitare ungefär som Sverigedemokraternas kring 55–60 procent.[4] Politiskt sett är alltså grannskapstilliten i Sverige som lägst bland människor utanför det etablerade politiska systemet och bland personer som stödjer ett anti-etablissemangsparti som Sverigedemokraterna. Sammantaget utgör dessa grupper inte längre en försumbar minoritet i Sverige. De omfattar idag upp emot en tredjedel av den vuxna befolkningen.

Normativt sett vill vi naturligtvis inte se en försvagning av den partikulära grannskapstilliten över tid; inte totalt och inte i olika social eller politiska grupper. Tilliten skall som bäst vara hög och stabil över hela samhället. När det gäller den generella mellanmänskliga tilliten i Sverige har vi kunnat spåra en viss nedgång i några socialt utsatta grupper, som bland människor med sämre hälsa, bland arbetslösa och bland personer med sjuk-/aktivitetsersättning (Holmberg & Rothstein, 2018). En motsvarande svag nedgång över tid kan också noteras för arbetslösa när det gäller grannskapstillit. För personer med dålig hälsa eller för personer med sjuk-/aktivitetsersättning finner vi dock inte någon minskning i grannskapstilliten över tid (se tabell 1).

Överlag är alla förändringar i grannskapstillit mellan 2007/2008 och 2016/2017 förhållandevis små och inte minskande i nästan alla sociala grupper.[5] Med ett visst undantag för arbetslösa där andelen höglitare minskar med -6 procentenheter från låga 53 procent till ännu lägre 47 procent, och gruppen uppväxta utanför Europa där andelen höglitare ökar med +9 procentenheter från låga 43 procent till fortsatt låga 52 procent.

Tabell 2 Partikulär tillit: andel höglitare i olika politiska grupperingar, 2007–2018 (procent)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Samtliga	69	65	67	67	66	66	72	70	69	71	69	74
VÄNSTER-HÖGER-PLACERING												
Klart till vänster	69	66	66	67	67	72	70	72	69	73	75	76
Något till vänster	72	70	72	70	66	68	75	71	73	74	73	78
Varken eller	61	59	60	59	58	57	63	62	62	63	62	66
Något till höger	76	71	74	74	73	77	81	79	78	78	76	79
Klart till höger	75	72	71	70	71	72	75	73	69	76	68	72
PARTISYMPATI												
V	68	56	67	69	67	66	77	68	63	70	75	74
S	68	65	65	64	63	64	68	70	71	71	72	75
MP	69	74	74	70	68	71	79	71	72	70	73	85
C	77	73	77	73	80	80	78	81	83	82	82	82
L	75	71	76	75	71	78	84	83	83	83	81	84
KD	69	69	71	68	73	76	76	82	76	85	71	83
M	74	72	73	74	72	74	78	78	76	77	72	78
SD	47	41	47	49	48	51	52	53	54	59	56	58
FI	-	-	78	71	62	-	-	71	66	82	68	62
Övriga partier	57	68	56	54	57	56	64	56	58	78	44	65
Inget parti	62	49	53	47	44	47	61	54	59	59	55	48

Kommentar: Frågan löd '*Enligt din mening, i vilken utsträckning går det att lita på människor i det område där du bor*". Svarsskalan är elvagradig och går mellan 0 '*Det går inte att lita på människor i allmänhet*' och 10 '*Det går att lita på människor i allmänhet*'. Svarande som angett något av alternativen 0–3 klassificeras som låglitare, 4–6 som mellanlitare och 7–10 som höglitare. Vid beräkningen av andelen höglitare ingår även de respondenter som inte har besvarat frågan (varierar mellan 2–4 procent genom åren). Det svarandes vänster-högerposition bygger på en självklassificeringsfråga. Partisympati avser vilket parti respondenten uppgav sig tycka bäst om vid undersökningstillfället. Totalt antal svarspersoner per år, från 2007 till 2018, är 1 769, 1 661, 4 926, 5 007, 4 720, 1 543, 1 625, 1731, 3 175, 3 216, 5 366 samt 1 824.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2007–2018.

Förändringarna i grannskapstillit över tid är större för några av de politiska grupperna. Ideologiskt har personer med klar vänsterorientering fått en något förstärkt grannskapstillit medan personer med klar högerlutning blivit något mindre tillitsfulla (se tabell 2). När det gäller partiernas väljargrupper är den mest påtagliga förändringen att dagens många fler sverigedemokrater omfattar klart fler höglitare än gårdagens mycket färre sverigedemokrater. Åren 2006/2007 var andelen sverigedemokrater som litade på sina grannar cirka 45 procent. Tio år senare åren 2016/2017 är motsvarande andel 58 procent. Det är en positiv utveckling. Sverigedemokraternas anhängare avviker mindre idag från det vanliga i Sverige när det gäller att lita på människor i det område där man bor. En motsvarande parallell utveckling kan iakttas när det gäller SD-väljares generella mellanmänskliga tillit. Den har också ökat under senare år (Holmberg & Rothstein, 2018). När partiet

vuxit har nya väljare tillkommit som inte är lika misstroende mot människor, i allmänhet eller mot grannboende, som den gamla mindre kärnan av SD-väljare var. Det är en bra utveckling för Sverigedemokraterna och för Sverige. En misstrohärd har börjat luckras upp.

Svensk grannskapstillit

Den hittills mycket begränsade forskningen kring partikulär tillit – att lita på människor där man bor – har tenderat visa på ett tydligt samband med generell mellanmänsklig tillit. Men med den systematiska skillnaden att den partikulära grannskapstilliten är mer utbredd i nästan alla samhällsgrupper än den generalla tilliten. Vi litar mer på människor vi känner än på mer anonyma människor vi inte känner. Hypotesen är att partikulär tillit är en avgörande kausal byggsten bakom generell tillit. Våra svenska resultat byggda på de nationella SOM-undersökningarna under åren 2007–2018 motsäger inte denna bild.

Den partikulära grannskapstilliten i Sverige är jämfört med den generella mellanmänskliga tilliten högre i alla sociala och politiska grupper. Endast ett mindre, men talande, undantag har vi funnit. I några resurssvaga stadsdelar i Göteborg med många invandrare och många personer med svåra sociala och ekonomiska omständigheter visar sig den partikulära tilliten till grannskapet vara lägre än den generella tilliten till människor i allmänhet.

Likt den generella tilliten är den partikulära tilliten hög och mycket stabil över tid i Sverige. Någon tendens till nedgång kan inte iakttas. Men grupper med klart lägre nivåer av partikulär tillit finns. Och de grupper med relativt sett något lägre nivåer på den partikulära tilliten tenderar att vara desamma som har lägre grader av generell tillit. Bland personer med genomsnittligt något lägre grad av partikulär grannskapstillit återfinns unga, lågutbildade, arbetare, storstadsbor, invandrare, arbetslösa, personer med sjuk-/aktivitetsersättning och personer med en sämre hälsa. Flera av dess grupper utmärks av utsatthet och beroende av välfärdssamhället.

Alarmism är inte påkallad. Sverige är ett höglitarland både när det gäller generell mellanmänsklig tillit och partikulär grannskapstillit. Men kristallen har smärre sprickor. Speciellt värt att uppmärksamma här är att en politisk gruppering uppvisar en klart lägre andel både generella och partikulära höglitare än genomsnittet. Det gäller anhängare till Sverigedemokraterna. Fortfarande en minoritet, men inte längre en försumbar minoritet. Det är inte positivt för höglitarlandet Sverige att en så stor och sammanhållen minoritet som SD-väljare tenderar att vara klart mindre tillitsfulla än andra svenskar när det gäller att i allmänhet lita på andra människor eller lita på människor där man bor. Tillit är ett positivt smörjmedel i att samhälle. Misstro är ett bromsande negativt grus.

Noter

1 Latinsk fras som ordagrant betyder ”okänt land”.

2 Den höga andelen 2018 skall tolkas med viss försiktighet. Slumpen kan ha spelat in. Differensen mellan andelen höglitare när det gäller partikulär och generell tillit har tidigare år varit mellan + 9 till +13 procentenheter. I mätningen 2018 är den extra stor, +17 procentenheter (se figur 2).

3 I den nationella SOM-undersökningen 2018 är andelen partikulära höglitare följande i grupper med olika nöjdhet med det liv de lever: Mycket nöjda 84 procent höglitare; ganska nöjda 73 procent; inte särskilt nöjda 43 procent och inte alls nöjda 47 procent.

4 Observera att antalet svarande i gruppen ”övriga partier” är få, vilket innebär att slumpvariationen kan vara stor.

5 Andelen höglitare är exceptionellt hög i den nationella SOM-undersökningen 2018 (74 procent). Tidsjämförelse görs därför mellan åren 2007/08 sammanslaget och åren 2016/17 sammanslaget.

Referenser

Banfield, Edward C. (1958). *The Moral Basis of a Backward Society*. New York: The Free Press.

Barefoot, John C., Maynard, Kimberly E., Beckham, Jean C., Brummet, Beverly H., Hooker, Karen, Siegler, Ilene C. (1998). Trust, Health, and Longevity. *Journal of Behavioral Medicine* 22(6), 517–526.

Holmberg, Sören & Rothstein, Bo (2017). Utan självförtroende dåligt förtroende för andra. I Ulrika Andersson, Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Larmar och gör sig till*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Holmberg, Sören & Rothstein, Bo (2018). Misstroendets lokalisering i höglitarlandet Sverige. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Elina Lindgren & Maria Oskarson (red) *Sprickor i fasaden*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Martinsson, Johan & Tipple, Frida (2018). *SOM-undersökningen i Göteborg*. SOM-rapport 2018:30. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Newton, Ken & Zmerli, Sonja (2011). Three Forms of Trust and Their Associations. *European Political Science Review* 3, 169–200.

Rothstein, Bo & Uslaner, Eric M. (2005). All for All. Equality, Corruption and Social Trust. *World Politics* 58(3), 41–73.

Tokuda, Yasaharu, Fujii, Seiji & Inoguchi, Takashi (2010). Individual and country-Level Effects of Social Trust and Happiness: The Asian Barometer Survey. *Journal of Applied Social Psychology* 40, 2574–2593.

Uslaner, Eric M. (2002). *The Moral Foundations of Trust*. Cambridge: Cambridge University Press.

Uslaner, Eric. M. (2018, red). *The Oxford Handbook on Social and Political Trust*. Oxford: Oxford University Press.

Partier

REKORDHÖG RÖSTDELNING

LINDA BERG, GISSUR Ó ERLINGSSON
OCH HENRIK OSCARSSON

Sammanfattning
En het frågeställning inom forskningen om väljarbeteende handlar om under vilka omständigheter och varför väljare fattar olika röstningsbeslut i samtidiga val till olika politiska nivåer: I vilken utsträckning är röstdelning ett uttryck för förvirring eller osäker riskspridning utifrån nationella överväganden bland väljarna, och i vad mån handlar det om sofistikerade väljares väl övervägda hänsyn till politiska omständigheter? För att kunna närma sig ett svar på dessa övergripande frågor behövs först en delstudie som noggrant kartlägger röstmönster i kommun- och riksdagsval. Röstdelningen i Sverige har åter slagit nytt rekord med omkring en tredjedel av väljarna som röstade på olika partier. Röstdelning tenderar idag att vara vanligare bland yngre, intresserade och högutbildade väljare som saknar starka band till politiska partier. Den vanligaste kombinationen vid det senaste riksdagsvalet 2018 var att rösta på Moderaterna lokalt och på Sverigedemokraterna nationellt. Resultaten indikerar att forskningens två huvudförklaringar till röstdelning inte är tillräckliga och att fördjupade analyser krävs för att bättre kunna sortera ut förklaringar till röstdelning och skilja ut olika typer av kommunala väljare.

Enligt flera oberoende studier av väljarbeteende slog röstdelningen ett nytt rekord i samband med 2018 års val. Aldrig tidigare har en så stor andel av väljarna valt att rösta på olika partier i lokala, regionala och nationella val. I Sveriges televisions vallokalundersökning (SVT/VALU) skattades andelen röstdelare till 35,0 procent (Holmberg, Näsman & Oscarsson, 2018), i SOM-undersökningen till 32,9 procent och i Valundersökningen preliminärt till 30,6 procent. Oavsett val av tidsserie visar alla dessa undersökningar alltså samma resultat: 2018 års val innebar nytt svenskt rekord i röstdelning! Varför det?

Sedan införandet av den gemensamma valdagen i Sverige 1970 har utvecklingen varit dramatisk (se figur 1). Särskilt på 1970-talet, men även under 1980-talet, var röstdelning ett relativt ovanligt fenomen. När statsvetaren Sören Holmberg kommenterade utvecklingen konstaterade han att mycket lite tydde på att kommunala val avgjordes av vad som hände i kommunerna utan snarare av rikspolitiska sympatier och frågor, främst genom att nationella valvindar fick stort genomslag på lokala valresultat (Holmberg, 1993; Johansson, 1995).

Berg, Linda, Erlingsson, Gissur Ó och Oscarsson, Henrik (2019) Rekordhög röstdelning i Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red) *Storm och stiltje*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.

Grundfrågan gäller hur vi kan förklara att röstdelningen har fortsatt att öka? Vid de två senaste valen har omkring en tredjedel av väljarna röstat på olika partier i kommun- och riksdagsval. I korthet har forskningen ännu inte något finslipat svar på denna fråga. Trenden mot ökad röstdelning passar emellertid med i andra väl kartlagda makrotrender inom valforskningen: dels ett ökat utbud av partier på såväl lokal, regional som nationell nivå, dels försvagade känslomässiga band mellan partier och väljare – en sjunkande partiidentifikation – som främst visar sig som ökad väljarrörlighet, det vill säga att fler byter parti mellan valen. Givet denna utveckling vore det helt enkelt högst märkligt om beteendet att dela sina röster inte skulle förändras över tid. Däremot är det fortsatt oklart hur och varför väljare fattar sina beslut, och varför röstdelning hela tiden fortsätter att öka val för val.

Figur 1 Röstdelning i Sverige under (nästan) 50 år. Andel som röstar på olika partier i riksdagsval och kommunval, 1970–2018 (procent)

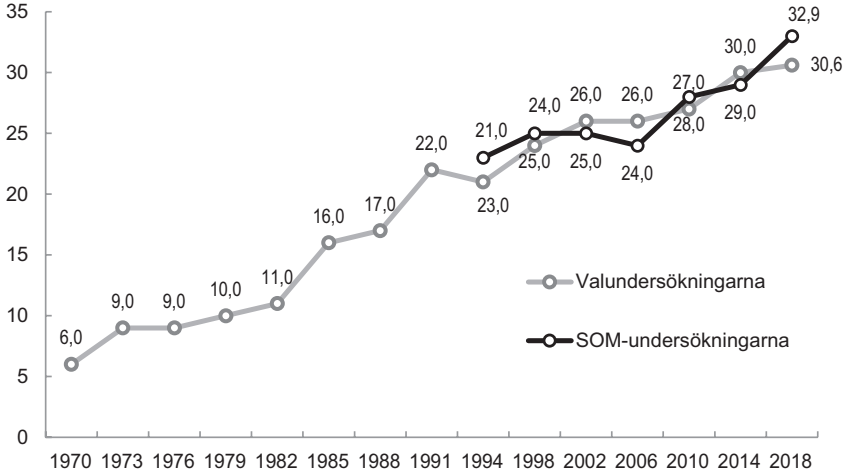

Kommentar: Resultaten visar andelen röstande väljare i riksdagsval och kommunval som uppger att de röstat på olika partier i de båda valen. I SVT/VALU har andelen röstdelare skattats på följande sätt 1991: 23 procent, 1994: 21 procent, 1998: 24 procent, 2002: 26 procent, 2006: 27 procent; 2010: 30 procent, 2014: 32 procent, 2018: 35 procent (med de två senaste skattningarna viktade efter det officiella valresultatet i Riksdagsvalet). Resultaten från Valundersökningarna är oviktade.

Källa: Valundersökningarna 1970–2018 och den nationella SOM-undersökningen 1994–2018.

I det här kapitlet har vi möjlighet att använda de nationella SOM-undersökningarna för att bidra till pusselläggandet när det gäller övergripande frågor om varför röstdelningen ökar och hur olika väljargrupper egentligen resonerar när de väljer att rösta på olika partier i samtidiga val. Vi kommer först närmare introducera forskningens hittills bästa svar på frågan om varför röstdelningen ökar. Därefter

kommer vi med hjälp av SOM-undersökningarna försöka pröva några av dessa föreställningar. Under resans gång analyserar vi avvikelser i röstningsbeteende mellan lokal och nationell nivå, vilka kombinationer av röstdelning som varit har vanligast och vilka väljargrupper som tenderar att röstdela mer än andra.

Varför ökar röstdelningen?

Sverige är ett särdeles intressant fall för studiet av röstdelning. Till skillnad från många andra länder har vi en mycket lång historia av samtidiga val. Sedan 1970 anordnar Sverige allmänna val till lokal, regional och nationell nivå på samma dag – numera den andra söndagen i september vart fjärde år. En av de bakomliggande idéerna med denna tämligen unika lösning, var att den gemensamma valdagen garanterade att de politiska partierna samtidigt beaktade kommunernas och landstingens problem och på kuppen stärka kopplingen mellan riks- och kommunpolitiken. Grundtanken med detta ”kommunala samband” var att statsmakten kunde försäkra sig om att politiken som bedrevs var enhetlig och likvärdig över hela landet (SOU 2007:93; för en historik, se Oscarsson, 2001). Baksidan med gemensam valdag är emellertid, som flera debattörer i närtid uppmärksammat, att ansvarsutkrävandet riskerar att fördunklas, exempelvis om nationell politik dominerar kampanjandet och det därför blir oklart för väljarna vilken politisk nivå som ansvarar för vad (t ex Wästberg, 2018; Pelling, 2018). Farhågan – att ansvarsutkrävandet riskerar att försvagas vid gemensam valdag – har för övrigt nyligen fått visst stöd i en italiensk studie (Bracco & Revelli, 2018).[1]

Påståendet att det inte skulle finnas några kommunala väljare hänger samman med den traditionella bilden av röstdelande väljare. Tanken är då att beslutet att rösta på olika partier i olika val skulle ha sin grund i osäkerhet och okunskap. Det skulle då kunna ses som och en önskan att riskminimera genom att fördela ut röster på flera partier som man överväger utifrån deras nationella politik för att skapa ett slags balans mellan olika alternativ (C. Burden & Helmke, 2009). Fler röstdelare betyder utifrån en sådan tolkning att det blir fler vilsna väljare som inte förmår att ta strategiska hänsyn till förhållanden, grundade i kunskap om ledande företrädare, beslutsnivåer, sakfrågor, händelser och förd politik under den gångna mandatperioden.

En konkurrerande förklaring till den ökade röstdelningen är att den skulle vara ett uttryck för att det långsamt växer fram en mer sofistikerad väljare: Mer självständiga och kunniga väljare förväntas ta större hänsyn till kontexten – styrkeförhållanden, majoritetsförhållanden, sakfrågor, företrädare och händelseförlopp – när de värderar hur de ska rösta. Eftersom valhandlingens sammanhang varierar mellan olika nivåer vore det då inte särskilt märkligt att väljare kommer fram till olika röstningsbeslut i olika beslutsprocesser, oavsett om röstningsmotivationen är framåtblickande (vilket parti har bäst program och företrädare) eller bakåtblickande (vilket parti har ansvarat för fattade beslut) På så vis skulle fler väljare kunna antas betrakta

Sveriges politiska styrning utifrån ett flernivåperspektiv, och därmed ha övat upp en allt bättre förmåga att fatta beslut om bästa parti för respektive nivå, alternativt att utkräva ansvar för den förda politiken på rätt politisk nivå.

Den aggregerade bilden: Partiernas kommunala och nationella stöd

Röstdelning kan i många fall spela en avgörande roll i de lokala valen såtillvida att de ger upphov till andra styrke- och majoritetsförhållanden på kommunnivå än på riksnivån. En första illustration över detta är hur vissa partiers lokalavdelningar fullständigt utklassar sitt riksdagsresultat i kommunen. Flera sådana ”överpresterare” redovisas i Sveriges kommuner och landstings skrift *310 val* (SKL, 2019). I valet 2018 fick Centerpartiets lokalavdelning i Orsa 30 procentenheter fler röster än vad Orsaborna gav partiet i riksdagsvalet, i Mönsterås och Nordmaling låg motsvarande siffra på knappa 29 procent. Kristdemokraternas lokalavdelningar i Laxå respektive Markaryd utklassade sitt riksdagsresultat med ungefär samma siffror. En andra illustration är förstås de fall där genuint lokala partier gör succéval – i 24 kommuner fick sådana partier över 12 procent av rösterna. Allra störst blev det helt nya partiet Oberoende realister i Hagfors, som stormade in i fullmäktige med 36,5 procent (www.val.se).

Figur 2 Partiernas aggregerade röststöd i riksdagsvalet och kommunvalet 9 september 2018 (procent)

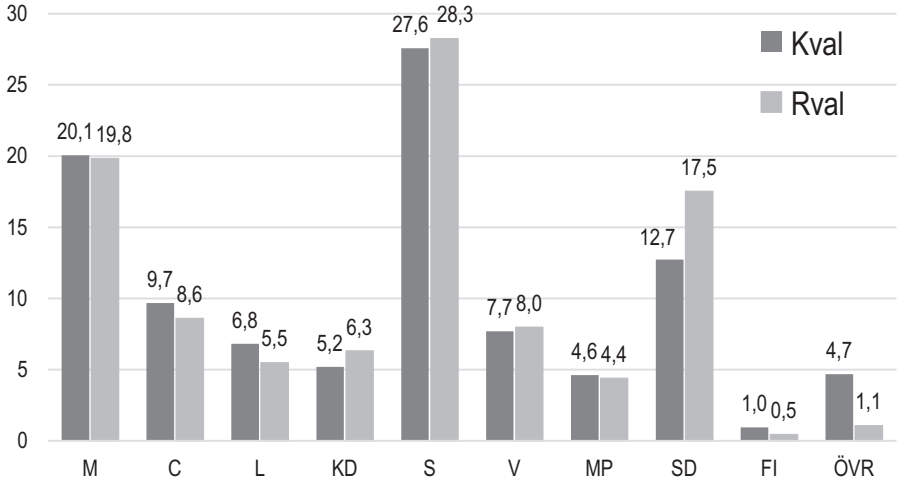

Kommentar: I denna jämförelse har ingen hänsyn tagits till att det är olika antal röstberättigade i riksdagsval jämfört med kommunala val.

Källa: Valmyndigheten (www.val.se).

I figur 2 redovisas de aggregerade valresultaten i de samtidiga valen till Riksdagen och de 290 kommunala valen den 9 september 2018. I likhet med tidigare val gjorde Sverigedemokraterna mycket bättre riksdagsval än kommunval. Det är knappast överraskande. I opinionsmätningar har vi sett att väljarna har sämre tilltro till partiet på kommunnivå jämfört med riksnivån. Exempelvis visade en undersökning som Dagens Samhälle/Skop genomförde i juli 2018 att endast 12 procent av väljarna ansåg partiet vara bäst i kommunalvalet – samtidigt som motsvarande siffra till riksdagsvalet var 19 procent (*Dagens Samhälle*, 2018).

Historiskt har partiernas över- respektive underrepresentation i de lokala valen varierat en hel del (se tabell 1). Vi använder kvoten av partiernas kommunala valresultat och riksdagsvalresultatet för att illustrera när de presterar bättre eller sämre lokalt. Centerpartiet skiljer ut sig som ett parti som gjort klart bättre resultat i kommunval än riksdagsval ända sedan 1988 (kvot > 1). Sverigedemokraterna skiljer ut sig åt andra hållet med klart bättre resultat nationellt än kommunalt (kvot < 1) i de tre senaste valen. I 2018 års val var SDs valresultat i lokala val endast 73 procent av resultaten i det nationella valet.

Tabell 1 Partiernas under- och överprestation på lokal nivå i svenska kommun och riksdagsval, 1973–2018 (kvot)

	M	C	FP	KD	MP	S	V	SD	Övr
2018	1,06	1,13	1,24	0,93	1,04	0,98	0,96	0,73	4,27
2014	0,92	1,28	1,20	0,87	1,13	1,01	1,12	0,72	1,29
2010	0,87	1,15	1,11	0,79	0,97	1,06	1,00	0,86	2,86
2006	0,93	1,15	1,08	0,88	0,94	0,99	1,03	1,00	1,63
2002	1,15	1,39	0,86	0,78	0,93	0,93	0,98	0,64	2,65
1998	0,97	1,61	1,28	0,68	1,07	0,96	0,85	–	2,45
1994	0,90	1,31	0,96	0,78	1,06	0,96	0,97	–	2,13
1991	1,01	1,32	1,05	0,82	1,06	0,97	1,07	–	0,82[a)]
1988	0,99	1,11	0,93	0,97	1,02	0,96	0,95	–	3,71
1985	0,97	0,97	0,87	N/A	1,67	0,95	0,98	–	5,20
1982	0,92	0,99	1,02	1,26	0,94	1,00	0,96	–	7,33
1979	0,92	0,98	0,99	1,50	–	1,00	1,04	–	3,00
1976	0,97	0,92	1,02	1,43	–	1,01	1,02	–	4,00
1973	0,97	0,94	1,11	1,17	–	0,99	0,96	–	3,40

Kommentar: Talen i tabellen är en kvot som beräknas genom att dividera partiets procentuella röststöd i lokala val med partiets procentuella röststöd i nationella val. En kvot under 1 betyder att partiet underpresterar i lokala val i relation till nationella val. En kvot större än 1 (gråmarkerade celler) betyder att partiet överpresterar i lokala val i relation till nationella val. Talen kan tolkas som de lokala rösternas procentuella andel av det nationella stödet. Beräkningarna bygger på officiella valresultat för partierna i lokala och nationella val. [a)] i kategorin övriga partier ingår även Ny Demokrati, som 1991 gjorde ett klart bättre val på nationell nivå än lokalt, vilket givetvis berodde på att partiet inte ställde upp på särskilt många håll. Kvoten för Ny Demokratis skilda valresultat i kommun- och riksdagsval 1991 är 3,4.

Källa: Valmyndigheten och Statistiska centralbyrån.

Aggregerade valresultat kan visa hur starka och svaga partierna står på olika politiska nivåer men lär oss inte särskilt mycket om hur enskilda väljare agerar vid valurnorna. Vilka är det som röstdelar och varför? För att svara på de frågorna behöver vi analysera resultat från undersökningar där vi haft möjlighet att ställa frågor till väljare om hur de valt att rösta i de samtidiga valen. SOM-undersökningar och Valundersökningar är utmärkta datakällor.

Röstdelning i olika befolkningsgrupper

I tabell 2 undersöker vi med hjälp av de nationella SOM-undersökningarna i vilken utsträckning olika grupper av befolkningen valt att röstdela i valen 1994–2018. Trenden mot ökad röstdelning är förstås uppåtgående i alla väljargrupper. Det är inga stora skillnader mellan män och kvinnor eller mellan stad- och landsbygdsbor när det gäller hur vanligt det är att rösta på olika partier i riksdagsval och kommunala val. Däremot finns ett tydligt ålderssamband där det är yngre väljare som tenderar att röstdela mer än äldre. Det är också något vanligare att personer med hög utbildning röstdelar än de med lägre utbildningsnivåer. Slutligen finns också en liten övervikt av röstdelare bland personer som anser sig stå något till höger, något som kan förklaras av att utbudet av alternativ alltid varit större till höger i politiken på såväl lokal som nationell nivå.

En mer tydlig och på många sätt logisk skillnad är mellan personer som känner sig som starka anhängare till ett visst parti och de som inte alls har något partianhängarskap. Det är givetvis ett större steg att rösta på ett annat parti om man ser sig själv som en stark anhängare av ett visst parti. Givet de känslomässiga band som ett starkt anhängarskap till ett visst parti innebär är det ändå en förvånande hög andel – mellan 8 och 17 procent! – av de starkt övertygade anhängarna som delar sina röster i val till olika politiska nivåer. Ännu en intressant uppgift är att även personer som själva är medlemmar i ett politiskt parti – och även de som har ett uppdrag för partiet – tycks röstdela i en omfattning som inte bara kräver fortsatt akademisk forskning utan också bör orsaka en del huvudbry i partiorganisationerna.

Kan då beskrivningen av trenderna i röstdelning i olika befolkningsgrupper ge oss någon ledning när det gäller frågan om hur röstdelning kan förstås: som en riskspridningsstrategi från väljare som inte är insatt i den lokala politiken eller som en sofistikerad form av ställningstagande om bästa parti alternativt ansvarsutkrävande från kunniga väljare? Eftersom dessa väljartyper kan existera samtidigt är det svårt att dra generella slutsatser om saken. Bilden är nämligen inte entydig: Å ena sidan ser vi att högutbildade och politiskt intresserade alltid har röstdelat mer än lågutbildade, något som skulle tyda på att kognitiv förmåga sammanhänger med beteendet att röstdela. Å andra sidan ser vi att äldre och mer erfarna väljare – som brukar vara avsevärt mer politiskt kunniga än yngre när det gäller t ex på vilka nivåer olika beslut fattas eller hur det lokala partisystemet ser ut – inte har samma benägenhet att röstdela. Samtidigt är det inte orimligt att andelen med ett starkt partianhängarskap är större i de äldre åldersgrupperna.

Tabell 2 Andel väljare som röstar på olika partier i kommunval och riksdagsval, 1994–2018 (procent)

	1994	1998	2002	2006	2010	2014	2018	Total
Samtliga	22	25	25	24	28	29	33	29
Kvinna	21	25	26	25	28	30	34	29
Man	22	25	23	23	29	28	32	28
16-29 år	29	32	24	26	27	32	35	31
30-49 år	25	28	28	27	32	32	36	32
50-75 år	16	21	24	22	27	28	32	27
76--	14	9	13	14	21	20	25	21
Låg utbildning	12	17	18	16	20	19	21	18
Medel utbildning	24	28	25	23	28	28	32	29
Hög utbildning	29	28	29	29	34	33	37	34
Ren landsbygd	17	30	29	26	28	30	34	30
Mindre tätort	21	27	28	22	31	30	32	29
Stad/större tätort	25	23	22	25	27	29	33	28
Sthlm/Gbg/Malmö	23	21	23	21	27	30	33	28
Stockholm	30	24	26	21	25	29	32	28
Göteborg	18	20	21	19	30	33	40	31
Malmö	11	14	19	24	26	28	22	22
Politiskt intresse								
Mycket intresserad	20	22	20	24	30	30	34	30
Ganska intresserad	22	27	26	25	30	29	35	30
Inte särskilt intresserad	23	24	25	23	26	28	31	27
Inte alls intresserad	17	18	21	11	18	26	24	21
Partianhängarskap								
Ja, starkt övertygad anhängare	10	9	8	10	17	15	17	14
Ja, svagt övertygad anhängare	20	25	21	24	26	29	32	27
Nej	40	35	39	32	40	38	43	39
Partimedlemskap								
Nej	24	26	26	25	29	30	34	30
Ja	12	15	15	14	19	21	22	18
Ja, med uppdrag	(16)	19	15	11	15	10	13	13
Vänster-högeridentifikation								
Klart till vänster	13	17	19	22	22	30	27	24
Något till vänster	16	25	21	20	25	25	30	25
Varken till vänster eller till höger	25	25	29	26	30	30	32	29
Något till höger	34	32	31	27	34	34	39	35
Klart till höger	15	16	18	21	24	26	32	25

Kommentar: Endast personer som röstat i både riksdagsval och kommunval ingår i analyserna. Blankröstare ingår dock inte i analyserna. Skattningar inom parantes understiger 40 personer.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen från valåren 1994–2018.

En regressionsanalys där vi kan ta hänsyn till många faktorer samtidigt visar att samtliga de faktorer vi undersökt har oberoende självständiga samband med benägenheten att dela rösterna i samtidiga kommun- och riksdagsval: kvinnor röstdelar något mer än män, ålder och partiidentifikation minskar röstdelningen medan utbildning och politiskt intresse ökar röstdelningen. En yngre, politiskt intresserad, svagt partiidentifierad och högutbildad väljare har med andra ord en klart högre benägenhet att röstdela än en äldre, ointresserad, partiidentifierad och lågutbildad väljare. Det här innebär att det inte är så enkelt att slå fast ifall den ena av de två föreslagna förklaringarna verkar stämma mest. Tvärtom pekar resultaten snarare på en stor variation av möjliga förklaringar inom gruppen röstdelare.

Inomblocksröstdelning dominerar fortfarande

Väljarna röstdelar inte hursomhelst. Det finns ett starkt ideologiskt släktskap mellan de partier som en och samma väljare beslutar sig för att stödja i samtidiga val. Över tid har den vanligaste formen av röstdelning varit mellan två partier inom samma politiska block. Det har dessutom varit vanligare med röstdelning mellan olika allianspartier än mellan rödgrönrosa partier, en skillnad som fortfarande är tydlig i 2018 års val: 28 procent av alla röstdelningskombinationer är allianspartiröstande både nationellt och lokalt. Motsvarande andel för rödgrönrosa röstdelande till två nivåer är 18 procent. Sammanlagt är alltså närmare hälften – 46 procent – av all röstdelning inomblocksröstdelning.

Mellanblocksröstningen följer ett mycket intressant mönster. Vid valåren då det var Socialdemokraterna som regerade och det inte blev regeringsskifte: 1998, 2002 och 2018 finns en övervikt för kombinationen att rösta rödgrönrosa nationellt men välja ett alliansparti lokalt. Det omvända gäller 2010 då kombinationen att rösta på ett alliansparti nationellt och rödgrönrosa lokalt är den klart vanligast förekommande mellanblocksröstdelningen. Om detta rör sig om rena tillfälligheter eller om det finns en tanke hos väljarna att välja ett icke sittande nationellt regeringsparti i de lokala valen – vilket skulle stödja idén om att (åtminstone vissa) väljare söker en sorts balans i sitt agerande vid samtidiga val – är något som vi tycker är spännande att försöka följa upp i fortsatta studier. Skulle det stämma kan det ge ett ökat stöd för att väljarna i första hand utgår från majoritetsförhållanden på nationell nivå när de röstdelar för att uppnå strategisk balans. Alternativt skulle det kunna handla om mittenväljare som gjorde övervägda val om vilka partier och kandidater de ansåg erbjöd bäst alternativ på respektive nivå, eller ville utkräva ansvar för en politik som de uppfattat gått för långt i den ena eller andra riktningen. Endast genom fördjupade studier där vi också kan ta hänsyn till lokala majoriteter i de kommuner där väljaren bor, och individers egna motiveringar, kommer vi att kunna ge ett bättre svar på vilka sorters argument som finns, och hur vanligt förekommande det kan tänkas vara bland väljarna.

Tabell 3 Kombinationer av röstdelning i nationella och kommunala val 1994-2018 (procent)

	Undersökningsår						
Grupp	1994	1998	2002	2006	2010	2014	2018
Inomblocksröstdelning							
Rödgrönrosa partier både nationellt och lokalt	21	26	22	17	21	27	18
Alliansparti er både nationellt och lokalt	32	33	33	35	37	30	28
Mellanblocksröstdelning							
Rödgrönrosa nationellt – Allianspartі lokalt	14	18	20	12	7	10	12
Allianspartі nationellt – Rödgrönrosa lokalt	14	8	11	14	17	10	9
Övrig röstdelning							
Rödgrönrosa nationellt – Övrigt lokalt (ej SD)	7	6	6	6	4	4	1
Allianspartі nationellt – Övrigt lokalt (ej SD	1	1	0	6	1	0	2
SD nationellt – Allianspartier lokalt	–	–	–	–	2	6	9
SD lokalt – Allianspartier nationellt	–	–	–	–	2	2	7
SD nationellt – Rödgrönrosa partier lokalt	–	–	–	–	1	3	3
SD lokalt – Rödgrönrosa partier nationellt	–	–	–	–	2	1	4
Övriga kombinationer nationellt-lokalt	11	8	8	10	6	7	7
Summa procent	100	100	100	100	100	100	100
Antal svarande	288	671	688	605	1 102	1 536	3 052

***Kommentar**:* I analysen ingår alla partiväljare i riksdagsval och kommunval som röstdelat. Blankröstare är uteslutna ur analysen. Till rikspartier räknas de partier som funnits representerade i den svenska riksdagen vid de aktuella tillfällena. Till '*Rödgrönrosa partier*' räknas Vänsterpartiet, Socialdemokraterna, Miljöpartiet och Feministiskt initiativ (2010–). Till '*Allianspartier*' räknas Centerpartiet, Folkpartiet/Liberalerna, Kristdemokraterna och Moderaterna. Fram till och med år 2006 ingick Sverigedemokraterna i gruppen *'Övriga partier'*.

***Källa**:* Den nationella SOM-undersökningen 1994–2018.

Jämfört med tidigare analyser av röstdelning (Erlingsson & Oscarsson, 2015) har vi den här gången skiljt ut Sverigedemokraterna från andra övriga partier. Som framgår av tabell 3 är SD-röstning klart vanligast tillsammans med något allianspartі med totalt 16 procent av kombinationerna, medan SD-röstning med något rödgrönrosa alternativ samlar 7 procent. Allra vanligaste delkategorin är att rösta på Sverigedemokraterna nationellt och välja ett allianspartі lokalt (9 procent).

Kombinationerna är många och analysen i tabell 3 är ett sätt att försöka sammanställa vilka som är vanligast. Även om begrepp som ”Allianspartier” eller ”borgerliga partier” för närvarande är under omprövning i den svenska samhällsdebatten så är det fortfarande en kategorisering som fungerar i en beskrivning av politisk förändring i Sverige.

Det går förstås också att göra en mer fördjupad analys av de vanligaste kombinationerna av röstdelning vid det senaste valet 2018. När vi tittar närmare på vilka

kombinationer av partier som det handlar om blir det mer konkret hur väljare har röstdelat. I tabell 4 återfinns de 10 vanligaste kombinationerna av röstning på olika partier nationellt och kommunalt. Vanligast är kombinationen av att rösta på Sverigedemokraterna i riksdagsvalet och Moderaterna i kommunalvalet. Av den totala andelen röstdelare var det 6,1 procent som röstade på det viset – det motsvarar omräknat i antal väljare omkring 120 000 personer. Därefter kommer de som valde att rösta på Moderaterna i riksdagsvalet (4,3 procent) men Centerpartiet lokalt, följt av de som omvänt röstade på Moderaterna i kommunalvalet men Kristdemokraterna i riksdagsvalet (4,3 procent).

Tabell 4 De tio vanligaste kombinationerna av röstdelning, 2018 (procent)

Rank	Riksdagsval	Kommunval	Andel av röstdelarna
#1	Sverigedemokraterna	Moderaterna	6,1
#2	Moderaterna	Centerpartiet	4,3
#3	Kristdemokraterna	Moderaterna	4,3
#4	Socialdemokraterna	Vänsterpartiet	4,2
#5	Moderaterna	Liberalerna	4,0
#6	Socialdemokraterna	Centerpartiet	3,9
#7	Moderaterna	Övriga partier	3,1
#8	Vänsterpartiet	Socialdemokraterna	3,1
#9	Moderaterna	Kristdemokraterna	3,1
#10	Centerpartiet	Moderaterna	3,0

Kommentar: Resultaten visar de vanligaste kombinationerna av röstning på olika partier i riksdagsval-kommunval 2018. Antalet svarande i analysen av röstdelning 2018 är 3 052 personer.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

På fjärde plats återfinns den första rödgröna kombinationen: att rösta på Socialdemokraterna i riksdagsvalet och Vänsterpartiet i kommunalvalet. På tio-i-topplistan finns även kombinationen Moderaterna nationellt men övrigt parti lokalt (3,1 procent). Till övriga partier räknas alla partier som inte är representerade i riksdagen.

En än mer fullständig redovisning av röstdelning redovisas i tabell 5 som visar vilka partier väljarna i riksdagsvalet valde att lägga sina röster i 2018 års kommunval. Resultaten i röstdelningsmatrisen 2018 befäster att väljarna har en stark tendens att dela sina röster mellan partier som står nära varandra ideologiskt och är grannar i partisystemet. Låt oss ta ett exempel: Av Vänsterpartiets väljare i riksdagsvalet valde 69 procent att också rösta på Vänsterpartiet i kommunvalet. Näraliggande partier som Socialdemokraterna (12 procent) och Miljöpartiet (7 procent) och Feministiskt initiativ (5 procent) fick också ta del av kommunala röster från Vänsterpartiets riksdagsväljare. Övriga partier samlade mycket få andelar. På det här sättet kan tabellen läsas radvis för alla partier.

Kristdemokraterna nådde ett klart bättre val till riksdagen än till kommunvalen 2018 (jfr tabell 1). Förklaringen ligger i att endast hälften (49 procent) av KD-väljarna till Riksdagen stödde KD även kommunalt. Övriga KD-väljare till riksdagsvalet valde nämligen att rösta på i försa hand Moderaterna (20 procent), i andra hand något av de andra Allianspartierna Liberalerna och Centerpartiet (7 respektive 9 procent).

Tabell 5 Hur röstade riksdagsväljarna i kommunvalet 2018? Andelen röstande på kommunala partier efter röstning i riksdagsvalet (procent)

Partival i riksdagsvalet 2018	Partival i kommunvalet 2018										Summa procent	Antal
	V	S	MP	FI	C	L	M	KD	SD	Övrigt		
Vänsterpartiet	69	12	7	5	2	1	1	0	0	3	100	697
Socialdemokraterna	5	78	2	1	4	2	3	1	1	3	100	2 431
Miljöpartiet	9	17	56	4	6	3	1	0	1	3	100	475
Feministiskt initiativ	(19)	(11)	(6)	(58)	(4)	(0)	(2)	(0)	(0)	(0)	100	48
Centerpartiet	2	6	3	0	65	9	10	2	0	3	100	828
Liberalerna	1	7	2	0	10	62	11	2	0	5	100	566
Moderaterna	0	5	0	0	7	7	69	5	2	5	100	1 676
Kristdemokraterna	0	4	1	0	9	7	20	49	3	7	100	578
Sverigedemokraterna	1	5	0	0	3	2	15	4	64	6	100	1 104
Övrigt parti	1	3	0	0	6	2	10	6	20	52	100	95

Kommentar: För detaljer, se kommentaren till tabell 4. Skattningar inom parantes understiger 50 personer.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

Diagonalerna i röstdelningsmatrisen är särskilt intressant att undersöka närmare eftersom det visar hur väl partierna lyckas förmå sina väljare nationellt att samtidigt stödja partiet i kommunvalen. Socialdemokraterna tycks ha de mest konsekventa väljarna med lägst andel röstdelning. Nästan fyra av fem Socialdemokrater (78 procent) i valet till riksdagen valde att också stödja Socialdemokraterna lokalt.

Sverigedemokraterna lyckades få två tredjedelar av riksdagsröstarna att också stödja partiet lokalt. Övriga SD-väljare på riksnivån valde att stödja i första hand Moderaterna lokalt (15 procent) – den kombination som vi tidigare visade var den i särklass vanligast förekommande i valet 2018.

Flernivådemokrati eller felnivådemokrati?

Slentrian, vana, balanstänkande, riskspridning, villrådighet eller sofistikerat flernivåtänkande och ansvarsutkrävande? Varför allt fler väljare delar sina röster i

kommun- och riksdagsval är en fråga som pockar på uppmärksamhet såväl i internationell forskning som i svensk samhällsdebatt. De samtidiga valen till nationell, regional och lokal nivå i Sverige ger möjligheter att studera hur grundläggande mekanismer bakom väljarbeteende fungerar när väljarna tar ställning till vilket parti de vill stödja. Frågan om kvaliteten i rösthandlingen på lokal nivå – om väljarna är tillräckligt insatta för att kunna forma lokala preferenser om bästa alternativt effektivt kunna utkräva ansvar av rätt politiker för rätt saker – har bäring på den närmare hundraåriga diskussionen om huruvida vi bör anordna val på olika nivåer samtidigt eller vid olika tillfällen (Kjellgren, 2001).

Vi har i det här kapitlet lagt grunden för fortsatta studier av röstdelning genom att kartlägga partiers över- och underprestation i de lokala valen, röstdelning i olika befolkningsgrupper och vanliga kombinationer av röstdelning. I 2018 års val röstade närmare en tredjedel av väljarna på olika partier nationellt och lokalt. Intresserade, högutbildade och personer med svagt partianhängarskap röstdelar mer än andra. Inomblocksröstdelning – att dela röster antingen mellan de fyra rödgrönrosa eller de fyra borgerliga allianspartierna – är det helt dominerande röstmönstret. Den vanligaste kombinationen av röstdelning var att rösta på Sverigedemokraterna i riksdagsvalet och Moderaterna i kommunvalet.

Vägen framåt är att fördjupa studiet av röstdelning genom analyser av de unika data som just samlats in av Valforskningsprogrammet inom ramen för den svenska Valundersökningen 2018. Där har vi ställt frågor till väljarna om deras kunskaper om den lokala nivån och om vilka partier som styrt i deras egen kommun under den gångna mandatperioden. Vi har också ställt helt öppna frågor om varför de röstade som de gjorde på de olika nivåerna. Detta material är under bearbetning och har potential att kvalificera bilden av de kommunala väljarna i Sverige. Tillsammans med data om lokala förhållanden, lokala partisystem och lokala ansvarsförhållanden kommer vi att kunna hitta fler ledtrådar om vilka olika kommunala väljartyper det finns och vilka överväganden olika slags väljare gör när de röstar på ett parti i riksdagsvalet och ett annat i kommunvalet. Det finns inte *en* kommunal väljare. Det finns många slags kommunala väljare.

Not

1 För en bra översikt över den internationella forskningen om röstdelning (*split ticket voting*), se temanummer från 2009 av tidskriften *Electoral Studies* 28 (1–2).

Referenser

Bracco, E. & Revelli, F. (2018). Concurrent elections and political accountability: Evidence from Italian local elections. *Journal of Economic Behavior and Organization* 148: 135–149.

C. Burden, Barry & Helmke, Gretchen (2009). The Comparative Study of Split-ticket Voting. *Electoral Studies* 28: 1–7.

Dagens Samhälle (2018). "SD klart svagare i kommunerna". *Dagens Samhälle* 2018-07-05.

Erlingsson, Gissur & Oscarsson, Henrik (2015). Röstdelning i Sverige. I Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Fragment*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Holmberg, Sören (1993). Kommunala väljare – finns dom? I Lennart Nilsson (red) *Västsvensk opinion*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Holmberg, Sören, Näsman, Per & Oscarsson, Henrik (2018). *SVTs vallokalundersökning Riksdagsvalet 2018*. https://www.svt.se/omoss/post/svts-vallokals-undersokning-riksdagsvalet-2018/, Sveriges television.

Johansson, Folke (1995). Visst finns kommunala väljare. *Kommunaktuellt*. 1995.

Kjellgren, Hanna (2001). Debatten om valdagens placering. I Henrik Oscarsson (red) *Skilda valdagar och vårval?* SOU 2001:65. Stockholm: Justitiedepartementet.

Oscarsson, Henrik (2001, red). *Skilda valdagar och vårval. Forskningsrapporter utgivna av 1999 års Författningsutredning*. SOU 2001:65. Stockholm: Justitiedepartementet.

Pelling, Lisa (2018). Skilj på valdagarna! *Dagens Samhälle* 2018-07-30.

SKL (2019). *310 val*. Stockholm: Sveriges kommuner och landsting.

SOU 2007:93. *Den kommunala självstyrelsens grundlagsskydd*. Stockholm: Fritzes.

Wästberg, Olle (2018). Avskaffa gemensamma valdagen för att stärka svensk demokrati. *Dagens Nyheter* 2018-09-08.

REKORDLÅG PERSONRÖSTNING

HENRIK OSCARSSON

Sammanfattning
I riksdagsvalet den 9 september 2018 valde endast 24,1 procent av de svenska väljarna att använda hela sin väljarmakt och även kryssa en kandidat på valsedeln. Till val på lokal och regional nivå har andelen personröster inte varit lägre vid någon tidpunkt sedan möjligheten att personrösta infördes för snart 25 år sedan. Totalt sett var intresset för att personrösta på den lägsta nivån hittills. I det här kapitlet används data från de nationella SOM-undersökningarna insamlade direkt efter valet 2018 för att kartlägga vilka väljargrupper som personkryssade. En fördjupad analys visar att det endast är omkring hälften av personkryssarna som minns namnet på den person som kryssades. En del av denna grupp omnämner kandidater som de inte kan ha röstat på eftersom hen inte ställt upp i väljarens riksdagsvalkrets. Totalt återstår endast omkring sex procent sofistikerade personkryssare i väljarkåren efter närmare 25 år med personröstning.

Trots en tilltagande personifiering inom politiken (McAllister, 2007; Adam & Maier, 2010; Karvonen, 2010; Bjerling, 2013) – det vill säga förändringar där betydelsen av personer blir större över tid på bekostnad av sakfrågor, partier och andra kollektiva identiteter – blir partiernas kandidater allt mer anonyma för de svenska väljarna. Väljarnas förmåga att korrekt uppge namnet på en kandidat som ställer upp i riksdagsvalet i deras egen valkrets har fallit sedan 1960-talet, från omkring hälften av väljarna till endast var fjärde (Oscarsson & Holmberg, 2016).

För att stärka folkstyrelsen och motverka den kraftigt sjunkande partiidentifikationen – andel väljare som uppfattar ett känslomässigt anhängarskap till ett visst parti – reformerades valsystemet för att öka inslaget av personval. Fram till valet 1994 baserades systemet på valsedlar med färdiga partilistor där såväl kandidater som dess ordningsföljd hade bestämts internt i förväg i partierna. Väljarna hade förvisso möjlighet att stryka över en specifik kandidats namn på sin valsedel, men i praktiken fanns ingen möjlighet att påverka vilka kandidater som slutligen blev invalda. Makten över kandidatlistorna låg fortfarande helt hos partierna (Oscarsson & Holmberg, 2013). Med reformeringen av valsystemet var tanken att styra över en del av partiernas nomineringsmakt till väljarna och öka möjligheterna att bygga personliga band mellan väljare och individuella kandidater (Westerståhl, 1993). Även om spärren i personvalet inledningsvis sattes mycket högt – åtta procent! – trodde reformmakarna att införandet av personval på sikt skulle leda till

Oscarsson, Henrik (2019) Rekordlåg personröstning i Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red) *Storm och stiltje*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.

att ungefär hälften av väljarna valde att också kryssa en kandidat vid de allmänna valen (Holmberg & Möller, 1999).

Svagt kryssande 2018

Men någon tillväxt i andelen personröstande väljare blev det inte. Översiktstabellen nedan talar sitt tydliga språk (tabell 1). Sedan personröstningens införande 1995 har intresset att kryssa en kandidat inte ökat utan tvärtom minskat. I riksdagsvalet 1998 var det 29,9 procent av väljarna som använde den nya möjligheten att också rösta på en person (Holmberg & Möller, 1999). Men i strid mot alla förväntningar sjönk sedan andelen kryssare snabbt till bottennivån 22,2 procent i 2006 års val. Vid de tre senaste valen har andelen varit något högre, omkring 25 procent personkryssare. Något lyft har ännu inte kunnat noteras, inte heller efter att spärrgränsen i personvalssystemet sänktes från 8 till 5 procent inför 2014 års val. Svenska val kan fortfarande huvudsakligen beskrivas som *parti*val.

Tabell 1 Andel personröstande väljare i allmänna val, 1995–2018 (procent)

År	1995	1998	1999	2002	2004	2006	2009	2010	2014	2018
Riksdagsvalen		29,9		26,0		22,2		25,1	24,6	24,1
Landstings-/regionvalen		28,9		25,4		21,9		24,4	22,7	21,6
Kommunvalen		34,5		30,8		28,2		31,2	29,0	27,6
Europaparlamentsvalen	46,5		66,2		59,0		59,2		50,0	

Kommentar: Uppgifterna är officiell valstatistik hämtade från Statistiska Centralbyrån och Valmyndigheten (www.val.se). Innan Europaparlamentsvalet 2009 gäller tabellen andelen personröster bland de som röstat på partier som tog mandat i respektive val. Därefter redovisas andelen personröstare bland samtliga giltiga röster. Tabellen har tidigare publicerats i rapporten *Förhandlingsvalet 2018* (Oscarsson m fl, 2018). Se även Berg & Oscarsson (2015) för en analys av personröstning i Sverige.

Källa: Statistiska Centralbyrån och Valmyndigheten.

Inte heller i lokala och regionala val syns tecken på att personröstning skulle bli mer populärt bland väljarna. I själva verket noteras i 2018 års val den lägsta andelen kryssare hittills: 21,6 procent i regionvalen och 27,6 procent i kommunvalen (se tabell 1). Totalt sett noteras alltså ett rekordlågt personröstande i 2018 års val.

Eftersom kryssandet varit lägre än vad reformmakarna en gång tänkte sig (Westerståhl, 1993) har effekterna av personvalet varit små om man ser till hur många kandidater som valts in på grund av personvalssystemet. I 2018 års riksdagsval var det visserligen 95 ledamöter som fick fler röster än den sänkta spärrgränsen – fem procent av partiets personkryss i valkretsen. Men många av dem stod så högt på listorna att de skulle ha blivit valda även utan vårt personvalssystem. Totalt är det

därför bara fem riksdagsledamöter som har personvalssystemet att tacka för sina riksdagsplatser. Även detta är ett bottenrekord i sammanhanget. Det betyder inte att personrösterna som väljarna lägger saknar betydelse. Tvärtom kan kryssandet potentiellt ha stora partiinterna konsekvenser, särskilt när det gäller partiföreträdares möjligheter att bli nominerade och nå framgångar i framtida lokala val (Folke, Persson & Rickne, 2014).

I SOM-undersökningen ställdes efter valet 2018 frågor om huruvida man personröstat i riksdagsvalet och i så fall på vem. I SOM-undersökningarna skattas som vanligt andelen personröstare något lägre – 21,7 procent – än vad den officiella valstatistiken visar. Även Valundersökningen 2018 visar en viss underskattning i andelen personröstare jämfört med valstatistiken: 23,1 procent (jfr Berg & Oscarsson, 2015). I den följande analysen kommer vi undersöka närmare vilka väljare som valde att personkryssa och vilka väljargrupper som kan uppge vilken kandidat de valt att kryssa i riksdagsvalet 2018.

Vem kryssar en person?

För att förstå väljares beslut att personrösta har forskare utgått från olika förklaringar, inspirerade av resursmodellen, närhetsmodellen och den instrumentella modellen (André, Wauters & Pilet, 2012). *Resursmodellen* utgår från att benägenheten att personrösta beror av individens personliga politiska resurser såsom graden av politiskt intresse, men också av socioekonomiska faktorer som kön, ålder och utbildning. Utgångspunkten är att det kräver extra resurser att välja kandidat, och ju högre grad av politiska resurser en väljare har, desto mer benägen är hen att sätta sig in i och välja en specifik kandidat. *Närhetsmodellen* utgår från kandidatkännedom och beror bland annat på personlig kännedom, kännedom via media, känslor av anhängarskap eller partiengagemang som till exempel medlemskap eller partiuppdrag. Exempelvis förväntas sannolikheten att känna till kandidater vara större på landsbygden. I *den instrumentella modellen*, avslutningsvis, står rationalitet i fokus i form av individens avvägning om det kommer att löna sig att göra den extra ansträngningen att välja en viss kandidat.

Den instrumentella modellen är svårtestad utan tillgång till datamaterial som kan belysa hur väljarna tänkt kring sitt personkryssande, exempelvis hur de bedömer sannolikheten att kunna påverka eller ändra partiets egen ordning av kandidaterna på partilistan. Vi har från tidigare tillgång till indirekt bevisning som indikerar att instrumentella skäl att personrösta sannolikt inte är någon tung förklaring: Valundersökningen 2014 visade att endast sex procent av väljarna hade kunskap om den aktuella spärrgränsen i personvalet (fem procent) (se Berg & Oscarsson, 2015). Men de två andra modellerna är lättare att utvärdera med hjälp av SOM-undersökningarnas nya data.

Låt oss börja med resursmodellen. I tidigare analyser av personröstning i Sverige har huvudslutsatsen varit att personkryssandet varit relativt jämnt fördelat

i olika befolkningsgrupper. Personröstning beskrevs som en av de mest jämlika formerna av politiskt beteende vi känner till eftersom det var så små skillnader i kryssbenägenhet mellan olika befolkningsgrupper (Oscarsson & Holmberg, 2013). Men med tiden har det blivit större skillnader. Resultat från den nationella SOM-undersökningen 2018 visar till exempel att yngre individer personröstade i betydligt högre utsträckning än äldre i 2018 års riksdagsval (se figur 1). Bland 18–49-åringar uppger omkring 30 procent att de personröstade i valet 2018, vilket ska jämföras med 13 procent av väljare i 76–85-årsåldern. Resultatet är till viss del kontraintuitivt givet att andra resurser som har med kunskap och erfarenhet att göra tillväxer med ålder.

Så långt ingen stor framgång för resursmodellen. Men när det gäller andra resursfaktorer som utbildningsnivå och politiskt intresse är det mer positiva resultat. Graden av politiskt intresse spelar en tydlig roll för benägenheten att personrösta, då 27 procent av dem som skattar sitt politiska intresse som mycket stort valde att personrösta medan motsvarande andel bland dem med ganska eller mycket litet intresse för politik är 17 procent.

Så till utvärderingen av de faktorer som hör till närhetsmodellen. Att landsbygdsbor tack vare en större närhet till sina kandidater skulle ha en större benägenhet att personrösta än storstadsbor är en idé som inte har särskilt starkt stöd i datamaterialet. Bland personer på ren landsbygd personkryssar 23 procent, jämfört med 21 procent bland storstadsbor. Trots att kandidatkännedom ofta har visat sig vara något större på landet än i staden tycks det inte längre slå igenom särskilt starkt i väljarnas kryssbenägenhet.

När det gäller närhet till partier och politiken är det dock flera andra faktorer som uppvisar ett relativt starkt samband med benägenheten att personkryssa. Bland personer med högt förtroende för politiker, partimedlemmar och partianhängare tenderar kryssandet att vara klart högre än bland personer med lågt förtroende, icke-medlemmar och svalare partisympatisörer. Närhet i form av partipolitiskt engagemang tycks således vara en viktig förklaring till kryssande i 2018 års riksdagsval (se figur 1). Närhetsmodellen fungerar bra i Sverige för de faktorer som rör den psykologiska närheten och engagemanget i politiska partier. Fortsatta analyser behövs för att utröna om personröstningen bland dessa partinära väljare handlar om en genuin vilja att stödja specifika kandidater för att kryssa fram dem till mer fördelaktiga positioner eller om det handlar om ett sorts stödröstning för att visa förtroende för partiets egen nominering av kandidater – det typiska personkrysset placeras då på toppkandidaten.

Bara hälften kan uppge vem de personröstade på

Nu vet vi vilka som svarar ja på frågan om de personröstade i de olika valen 2018. Följdfrågan är förstås uppenbar: På vilken kandidat? Från tidigare analyser av personröstning (Berg & Oscarsson, 2015:51) vet vi att det endast är omkring

Figur 1 Andelen personröstare i olika befolkningsgrupper, 2018 (procent)

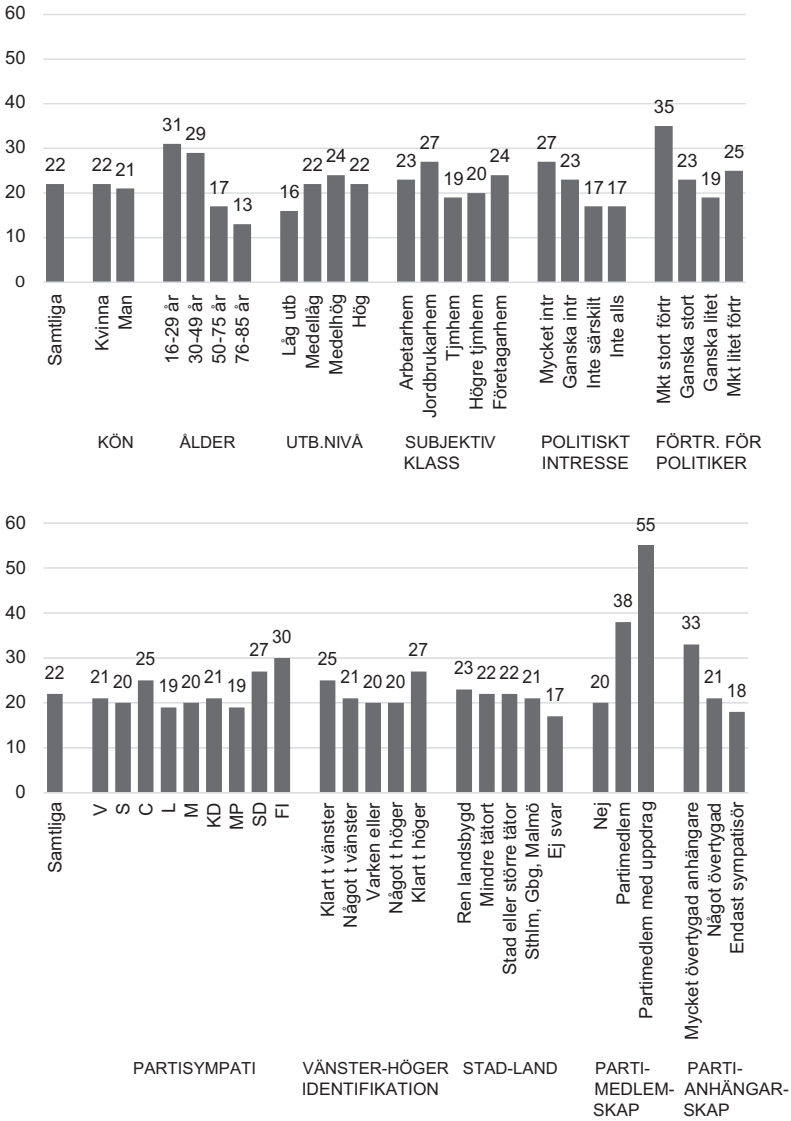

Kommentar: Frågan löd '*Det är möjligt att personrösta genom att sätta ett kryss framför en av kandidaterna på valsedeln. Utnyttjade du möjligheten att personrösta i riksdagsvalet?*'. Svarsalternativen var '*Ja*', '*Nej*' och '*Jag röstade inte i årets riksdagsval*'. Följdfrågan löd '*Om du personröstade, kommer du ihåg namnet på den person du kryssade för i riksdagsvalet?*" med en möjlighet att skriva in ett fritextsvar. Antalet svarspersoner bland dem som sympatiserar med Totalt antal svarspersoner är 4 798.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

hälften av de som personkryssar som i Valundersökningarna förmår tala om vem de kryssat. Förväntningarna är med andra ord lågt ställda när vi tar oss an frågan om villighet och förmåga att berätta om vilka kandidater väljarna valde att personkryssa i 2018 års riksdagsval.

Med hjälp av data från SOM-undersökningen 2018 kan fyra olika kategorier av väljare urskiljas. Den i särklass största gruppen är här a) *icke-kryssare* som väljer att avstå från att kryssa en kandidat på valsedeln. I vårt datamaterial utgör den gruppen 78 procent.

Av de återstående kryssarna kan vi till att börja med urskilja en grupp som inte svarar på följdfrågan om vilken person de kryssat. Den främsta förklaringen är troligen att de inte minns vem de kryssat, men det kan också finnas väljare som inte vill uppge vem de kryssat och därför lämnar blankt. Vi kallar denna grupp för b) *slentriankryssare* (13 procent).

Av de som skriver ut ett namn på den person de kryssade hittar vi två resterande kategorier: till att börja med c) *omöjliga kryssare* som uppgett ett namn som vi genom ett omfattande kodningsarbete inte kunnat identifiera som en kandidat för något parti i den valkrets där väljaren bor (3 procent). Dessa svarande kan i praktiken alltså inte ha röstat på den person som de har uppgett.

Slutligen kan vi skilja ut de som verkar ha full koll på sitt personröstande: d) *sofistikerade kryssare* som vill och kan redogöra för vilken kandidat de valt att lägga sin röst på (6 procent). Den följande analysen fokuserar på denna rara kategori av väljare – den dryga tjugondedel av väljarkåren (!) som skriver ett namn på en kandidat som faktiskt återfinns på partilistor i väljarens egen valkrets.

Denna kategori av sofistikerade kryssare kan sägas uppfylla så gott som alla krav på en genuint personröstande väljare som i samband med valet har knutit ett kontrakt via valsedeln med en enskild namngiven kandidat. Vi vet dock inte i vilken utsträckning dessa väljare *uppfattat* att de delegerat sin väljarmakt till en namngiven person – ej heller i vilken utsträckning väljaren i framtiden kommer att utkräva politiskt ansvar av denna förtroendevalda.

I tabell 2 redovisas fördelningen av svenska personkryssare i de fyra kategorierna och för samma befolkningsgrupper som tidigare. Huvudfrågeställningen gäller vilka väljargrupper som kan sägas tillhöra de sofistikerade personröstarna.

Givet vad vi vet om hur politiska kunskaper normalt är fördelade i väljarkåren (se Oscarsson & Holmberg, 2013) är en del resultat förvånande. Det visar sig att det är den allra yngsta väljargruppen som i störst utsträckning uppvisar ett sofistikerat personröstande. Bland 18–29-åringar är andelen sofistikerade personkryssare 10 procent jämfört med bara tre procent bland 76–85-åringar.

Även bland starkt övertygade partianhängare är det var tionde väljare – 10 procent – som klassificeras som sofistikerade personkryssare. Den mest informerade gruppen och som är mest villig att redogöra för vilken kandidat de kryssat är den visserligen lilla men tydligt definierade gruppen partimedlemmar med uppdrag – här är andelen sofistikerade personkryssare hela 23 procent.

Tabell 2 Andelen icke-kryssare, slentriankryssare, omöjliga kryssare och sofistikerade kryssare i olika befolkningsgrupper, 2018 (procent)

	Icke-kryssare	Slentrian-kryssare	Omöjliga kryssare	Sofistikerade kryssare	Summa	Antal svar
SAMTLIGA	78	13	3	6	100	4 791
KÖN						
Kvinna	78	14	3	5	100	2 468
Man	78	13	3	6	100	2 313
ÅLDER						
16–29 år	68	18	4	10	100	649
30–49 år	71	19	4	6	100	1 359
50–75 år	83	10	2	5	100	2 283
76–85 år	87	9	1	3	100	500
UTBILDNINGSNIVÅ						
Låg	83	11	2	4	100	685
Medellåg	78	13	3	6	100	1 348
Medelhög	76	15	3	6	100	1 125
Hög	77	14	3	6	100	1 561
SUBJEKTIV KLASS						
Arbetarhem	77	14	3	6	100	1 812
Jordbrukarhem	74	20	1	5	100	134
Tjänstemannahem	80	12	3	5	100	1 736
Högre tjänstemannahem	79	12	3	6	100	459
Företagarhem	77	12	3	8	100	386
VÄNSTER-HÖGER-PLACERING						
Klart till vänster	75	15	4	6	100	558
Något till vänster	79	14	3	4	100	1 062
Varken till vänster/höger	81	13	2	4	100	1 166
Något till höger	80	11	2	7	100	1 342
Klart till höger	72	15	4	9	100	586
PARTISYMPATI						
Vänsterpartiet	79	15	2	4	100	357
Socialdemokraterna	79	13	4	4	100	1 270
Centerpartiet	75	15	2	8	100	423
Liberalerna	81	12	2	5	100	291
Moderaterna	80	12	2	6	100	838
Kristdemokraterna	78	12	2	8	100	298
Miljöpartiet	81	12	3	4	100	243
Sverigedemokraterna	72	15	2	11	100	583
Feministiskt initiativ	(70)	(15)	(0)	(15)	(100)	(27)

Forts.

Tabell 2 Forts.

	Icke-kryssare	Slentrian-kryssare	Omöjliga kryssare	Sofistikerade kryssare	Summa	Antal svar
POLITISKT INTRESSE						
Mycket intresserad	72	14	5	9	100	864
Ganska intresserad	77	14	3	6	100	2 231
Inte särskilt intressera	82	12	2	4	100	1 432
Inte alls intresserad	83	12	3	2	100	211
PARTIANHÄNGARSKAP						
Endast partisympati	82	12	2	4	100	1 666
Svagt övertygad anhängare	79	12	3	6	100	2 077
Starkt övertygad anhängare	67	19	4	10	100	823
PARTIMEDLEMSKAP						
Ja, med uppdrag	45	22	10	23	100	84
Ja	62	19	5	14	100	221
Nej	79	13	3	5	100	4 096
FÖRTROENDE FÖR SVENSKA POLITIKER						
Mycket stort förtroende	65	31	1	3	100	68
Ganska stort förtroende	77	16	2	5	100	1 194
Ganska litet förtroende	81	13	2	4	100	1 485
Mycket litet förtroende	74	17	2	7	100	399
BOENDEOMRÅDE						
Ren landsbygd	77	14	2	7	100	684
Mindre tätort	78	14	3	5	100	840
Stad eller större tätort	77	14	3	6	100	2 389
Stockholm, Göteborg, Malmö	79	11	5	5	100	820

Kommentar: Frågan löd '*Om du personröstade, kommer du ihåg namnet på den person du kryssade för i riksdagsvalet?*" med en möjlighet att skriva in ett fritextsvar. Siffror inom parentes anger att antalet svarspersoner är mycket lågt.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018 kombinerad med Valundersökningen 2018.

Av partiväljare 2018 sticker Sverigedemokraternas väljare ut som särskilt sofistikerade. En närmare analys av de 11 procent SD-väljare som redogör för sina personkryss visar att det i det här fallet handlar om en tydlig Jimmie Åkesson-effekt. Sverigedemokraterna hade samma lista i alla 29 riksdagsvalkretsar och toppade överallt med partiledaren Åkesson. Benägenheten att kryssa Jimmie – och sedan minnas att man gjorde det – var tillräckligt stor för att göra SD-väljarna till den mest sofistikerade gruppen personkryssare. Låt vara att uppgiften att komma ihåg vem man röstat på blir avsevärt enklare om det är partiets ledare som kryssats.

Hur utvecklas personröstningssystemet?

Sverige tillhör ett av världens mest partiorienterade politiska system. Väljarna röstar i första hand på partier och inte på kandidater; och de håller i första hand partier ansvariga för förd politik. Partiledares och kandidaters påverkan på valet av parti är mycket litet i jämförelse med många andra länder. Inslaget av personval i vårt valsystem är måttligt. Partiernas nomineringsmakt är nära nog intakt jämfört med före personvalsreformen.

Att fler väljare inte tar chansen att försöka påverka vilka av partiernas kandidater som tar plats i valda församlingar kan å ena sidan betraktas som ett i grunden gott betyg för de politiska partiernas nomineringar: Väljarna är helt enkelt nöjda med de politiska partiernas urval och rangordning av toppkandidater till lokal, regional och nationell nivå. Å andra sidan kan den låga andelen personröstare vara ett uttryck för att partierna inte lyfter fram eller satsar särskilt mycket på kandidaternas kampanjer, alternativt att den höga spärren i personvalet leder till att väljarna inte upplever sina möjligheter till inflytande som särskilt stort.

Oavsett tolkning är det bekymmersamt att det endast är omkring hälften av personkryssarna som minns namnet på den person som de själva kryssade. Särskilt om väljarna skulle vara nöjda med partiernas nominering borde nivån på kandidatkännedomen vara större än så. Lägg därtill att en stor del av denna grupp omnämner kandidater som de inte ens kan ha röstat på eftersom hen inte ställt upp i väljarens riksdagsvalkrets. Den stora förekomsten av slentrianröstande och omöjligt kryssande är problematisk även mot bakgrund av att andra analyser av partiernas interna liv visar att väljarnas personkryss spelar en stor och ibland avgörande roll i partiernas nomineringsprocesser i framtida val, åtminstone på lokal nivå (se t ex Folke & Rickne, 2012).

Efter 25 år med det svenska personröstningssystemet visar SOM-undersökningen 2018 att det totalt finns endast omkring sex procent sofistikerade personkryssare i väljarkåren. Så få väljare kan på ett rimligt sätt redogöra för hur de använt hela sin väljarmakt i samband med riksdagsvalet: makten att kryssa en individuell riksdagskandidat. I en tid som ofta utmålas som allt mer personifierad befinner sig enskilda kandidater och förtroendevalda alltjämt bakom en slöja av anonymitet och okunskap.

Referenser

André, Audrey, Wauters, Bram & Pilet, Jean-Benoit (2012). It's Not Only About Lists: Explaining Preference Voting in Belgium. *Journal of Elections, Public Opinion & Parties* 22(3), 293–313.

Adam, Silke & Maier, Michaela (2010). Personalization of Politics A Critical Review and Agenda for Research. *Annals of the International Communication Association* 34(1), 213–257.

Berg, Linda & Oscarsson, Henrik (2015, red). *20 år med personval. Valforskningsprogrammets rapportserie 2015:3*. Göteborgs universitet: Statsvetenskapliga institutionen.

Bjerling, Johannes (2013). *The Personalisation of Swedish Politics. Party Leaders in the Election Coverage 1979-2010.* Göteborg: JMG, Göteborgs universitet.

Folke, Olle, Persson, Torsten & Rickne, Johanna (2014). *Preferential Voting, Accountability and Promotions into Political Power: Evidence from Sweden*.

Folke, Olle & Rickne, Johanna (2012). *Personröster och politiska karriärer*. SNS-analys nr 4. Stockholm: Studieförbundet Näringsliv och Samhälle (SNS).

Holmberg, Sören & Möller, Tommy (1999, red). *Premiär för personval. Forskningsrapporter utgivna av Rådet för utvärdering av 1998 års val. SOU 1999:92*. Stockholm: Justitiedepartementet.

Karvonen, Lauri (2010). *The Personalisation of Politics: A Study of Parliamentary Democracies*.

Mcallister, Ian (2007). The Personalization of Politics. I Russell J. Dalton & Hans-Dieter Klingemann (red) *The Oxford Handbook of Political Behavior*. Oxford: Oxford university press.

Oscarsson, Henrik, Andersson, Dennis, Falk, Elisabeth & Forsberg, Jonathan (2018). *Förhandlingsvalet 2018. Valforskningsprogrammets rapportserie 2018:9*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.

Oscarsson, Henrik & Holmberg, Sören (2013). *Nya svenska väljare*. Stockholm: Norstedts Juridik.

Oscarsson, Henrik & Holmberg, Sören (2016). *Svenska väljare*. Stockholm: Wolters Kluwer.

Westerståhl, Jörgen (1993, red). *Person och parti. Studier i anslutning till personvalskommitténs betänkande Ökat personval.* SOU 1993:63. Stockholm: Justitiedepartementet.

PARTIERNAS IDEOLOGISKA POSITIONER

RICHARD SVENSSON

Sammanfattning
Efter valet 2018 följde en ovanligt komplicerad regeringsbildning. En orsak till detta kan möjligen hittas i partiernas ideologiska positioner. I detta kapitel undersöks därför vilka ideologiska likheter och skillnader som finns mellan de åtta riksdagspartierna. Detta görs med utgångspunkt i vänster-högerskalan i kombination med GAL-TAN-skalan men också genom att studera väljarnas antipatier och sympatier för de politiska partierna samt väljarnas ideologiska identifikationer. Undersökningen visar att det finns flera tydliga ideologiska skillnader mellan de fem partier som valde att stöda den tillträdande regeringen jämfört med de tre partier som valde att inte göra det.

Efter valet 2018 följde en ovanligt lång och komplicerad regeringsbildning. Trots flera talmansrundor, sonderingsuppdrag och statsministeromröstningar så tycktes inte någon statsministerkandidat kunna samla tillräckligt stöd i riksdagen. Orsakerna till det komplicerade läget var flera. En av de förklaringar som ofta framfördes var det förändrade parlamentariska läge som uppstått i och med Sverigedemokraternas valframgångar samtidigt som inget av de traditionella blocken kunde samla en majoritet. Ytterligare en förklaring var de löften som partiföreträdare lämnade inför valet om hur man skulle agera i regeringsbildningsprocessen, inte minst i relation till Sverigedemokraterna. Det var först efter att det så kallade Januariavtalet bestående av 73 punkter hade förhandlats fram mellan Socialdemokraterna, Miljöpartiet, Centerpartiet och Liberalerna, samt att Vänsterpartiet beslutat sig för att lägga ned sina röster, som en S-MP-regering ledd av Stefan Löfven kunde tillträda den 21 januari 2019.

En möjlig förklaring till såväl det förändrade parlamentariska stödet som de löften som lämnades innan valet kan vara grundade i ideologiska värderingar. I detta kapitel kommer vi att undersöka hur de politiska partierna, med utgångspunkt i deras väljare, skiljer sig åt i ideologiskt avseende för att försöka förstå hur det kom sig att det var just Centerpartiet, Liberalerna och Vänsterpartiet som, i varierande grad, utgjorde grunden för att S-MP-regeringen kunde tillträda? Finns det några likheter mellan dessa partier vad gäller deras väljares ideologiska uppfattningar och hur ideologiskt enade är de tre oppositionspartierna, Sverigedemokraterna, Moderaterna och Kristdemokraterna?

Svensson, Richard (2019) Partiernas ideologiska positioner i Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red) *Storm och stiltje*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.

Ett politiskt landskap i förändring

Det svenska politiska landskapet har under lång tid varit relativt okomplicerat att beskriva. De politiska partierna har kunnat placeras längs en vänster-högerdimension där vissa partier befunnit sig nära varandra medan andra partier befunnit sig på större avstånd. Dessa avstånd har betraktats som partiernas ideologiska avstånd och i enlighet med spatial valteori legat till grund för analyser kring såväl koalitionsbyggande som väljares partival (se exempelvis Oscarsson & Holmberg, 2016).

Trots den dominerande position som vänster-högerdimensionen haft, och till stora delar ännu har, i svensk politik så har det under de senaste åren blivit allt vanligare att vänster-högerskalan ifrågasatts då den ansetts vara otillräcklig för att beskriva det nya politiska landskap som vuxit fram. Som ett svar på detta har den ekonomiskt inriktade vänster-högerdimensionen ofta kommit att kompletteras med en dimension mer inriktad på sociala och kulturella frågor. Denna kompletterande dimension som fått namnet GAL-TAN (Green/Alternative/Libertarian – Traditional/Authoritarian/Nationalist) syftar till att fånga den värderingskonflikt gällande frågor som globalisering, mångkultur och auktoriteter som kommit att bli allt mer framträdande under senare år (Oscarsson, 2017).

Vi kommer i det här kapitlet att använda oss av tre olika tekniker för att undersöka det politiska landskapet. Inledningsvis studerar vi i vilken utsträckning partiernas väljare ogillar eller gillar de olika partierna. Därefter vänder vi blickarna mot vänster-högerdimensionen i kombination med GAL-TAN-dimensionen. Avslutningsvis kommer vi att använda oss av en ny modell baserad på väljarnas ideologiska identifikation. Vi kommer även att diskutera hur resultaten av de olika metoderna förhåller sig till varandra och vilka svar de kan ge på våra inledande frågor.

Partipreferenser

Om det finns betydelsefulla ideologiska skillnader mellan partierna så kan vi förvänta oss att väljarna har olika uppfattningar om de olika partierna på ett sätt som speglar detta. Vi kan alltså förvänta oss att partiernas väljare gör en mer positiv bedömning av vissa partier och en mer negativ bedömning av andra partier beroende på hur partiernas ideologi stämmer överens med den egna övertygelsen.

Det finns flera olika sätt att avgöra hur väljarna bedömer partierna, den fråga som vi använder oss av i detta kapitel är en fråga där svarspersonerna har ombetts att placera partierna längs en elvagradig skala från –5 (Ogillar starkt) till +5 (Gillar starkt). De genomsnittliga bedömningarna av partierna hos de åtta partiernas väljare presenteras i figur 1.

Figur 1 Partibedömningar bland partiernas väljare, 2018 (medeltal)

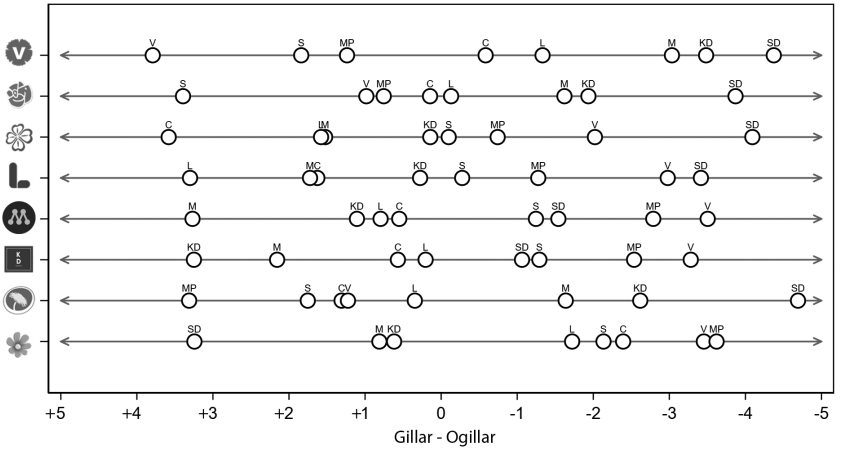

Kommentar: Frågan för partival löd '*Röstade du i valet 2018 och i så fall på vilket parti? Sätt ett kryss i varje kolumn'* där den kolumn som har använts avser riksdagsvalet. Frågan för ogillar-gillar löd '*Var skulle du vilja placera de olika partierna på nedanstående skala?'* och de elva svarsalternativen utgjordes av en skala från –5 '*Ogillar starkt'* till +5 '*Gillar starkt'* där 0 motsvarades av '*Varken gillar eller ogillar'*.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

Det borde inte förvåna någon att väljarna till samtliga partier uppskattar sitt eget parti allra mest. Avståndet mellan den egna ideologiska övertygelsen och det egna partiets ideologi bör rimligtvis vara relativt litet om betydelsefulla ideologiska skillnader mellan partierna existerar. Bortsett från det egna partiet är det den kristdemokratiska bedömningen av Moderaterna samt Vänsterpartiets och Miljöpartiets bedömningar av Socialdemokraterna som är de mest positiva. Vi kan även se att de fyra före detta Allianspartierna uttrycker starkast positiva omdömen om varandra samt att de tre rödgröna partierna på motsvarande vis gör starkast positiva bedömningar av varandra, med ett noterbart undantag. Miljöpartiets väljare har en något mer positiv bild av Centerpartiet än av Vänsterpartiet. Därmed följer bedömningarna av partierna det mönster som vi på förhand kunde förvänta oss utifrån hur blockpolitiken sett ut de senaste mandatperioderna.

I den andra änden av skalan hittar vi Sverigedemokraterna som det minst omtycka partiet bland väljare till Vänsterpartiet, Socialdemokraterna, Centerpartiet, Liberalerna och Miljöpartiet. Däremot är det Vänsterpartiet som är det minst uppskattade partiet bland väljarna till Moderaterna och Kristdemokraterna. Sverigedemokratiska väljare ogillar Miljöpartiet i högst utsträckning.

Figur 1 visar ensidiga bedömningar men då relationer är ömsesidiga bör vi även studera vilka partipar som har väljare som uttrycker störst ömsesidigt gillande för

varandras partier. Partier vars väljare hyser ömsesidigt positiva bedömningar av varandras partier kan då anses stå närmare varandra än partier där väljarna istället gör mycket negativa omdömen om varandras partier (Oscarsson, 1998).

Det finns flera olika sätt att mäta ömsesidiga bedömningar men vi har valt att använda oss av den allra enklaste formen, addition. Parti A:s väljares bedömning av Parti B har adderats med den bedömning som Parti B:s väljare har gjort av Parti A. Därmed kan detta ömsesidiga gillandemått sträcka sig från –10 (ömsesidigt starkt ogillande) till +10 (ömsesidigt starkt gillande). Siffrorna presenteras i tabell 1 där också de tre högsta ömsesidiga partibedömningarna har markerats.

Tabell 1 De politiska partiernas väljares ömsesidiga bedömningar, 2018 (medeltal)

Parti	V	S	C	L	M	KD	MP	SD
Vänsterpartiet								
Socialdemokraterna	+2,82							
Centerpartiet	–2,60	+0,05						
Liberalerna	–4,31	–0,41	+3,21					
Moderaterna	–6,53	–2,87	+2,08	+2,52				
Kristdemokraterna	–6,76	–3,23	+0,71	+0,48	+3,27			
Miljöpartiet	+2,47	+2,50	+0,57	–0,93	–4,43	–5,16		
Sverigedemokraterna	–7,82	–6,00	–6,48	–5,13	–0,73	–0,44	–8,31	

Kommentar: Frågan för partival löd '*Röstade du i valet 2018 och i så fall på vilket parti? Sätt ett kryss i varje kolumn'* där den kolumn som har använts avser riksdagsvalet. Frågan för ogillar-gillar löd '*Var skulle du vilja placera de olika partierna på nedanstående skala?'* och de elva svarsalternativen utgjordes av en skala från –5 '*Ogillar starkt'* till +5 '*Gillar starkt'* där 0 motsvarades av '*Varken gillar eller ogillar'*. Partiernas ömsesidiga bedömningar har beräknats genom att Parti A:s väljares bedömning av Parti B har adderats med den bedömning som Parti B:s väljare har gjort av Parti A. Det ömsesidiga gillandemåttet kan därmed sträcka sig från –10 (ömsesidigt starkt ogillande) till +10 (ömsesidigt starkt gillande). De tre starkast positiva ömsesidiga partiparen har markerats.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

De tre partipar som har högst ömsesidig bedömning är Kristdemokraterna och Moderaterna, Liberalerna och Centerpartiet samt Vänsterpartiet och Socialdemokraterna. Dessa partier tycks alltså stå varandra särskilt nära enligt deras väljare.[1]

Genom att utnyttja den information om partipreferenser som partibedömningarna längs ogillar-gillar-skalan utgör kan vi med hjälp av multidimensionell utvikningsanalys positionera partierna i en tvådimensionell rymd.[2] Partiernas positioner ska förstås som relativa i relation till de övriga partierna, det är avstånden mellan partierna som är det intressanta, inte huruvida de placeras till vänster eller höger, högt eller lågt.

Figur 2 Partiernas inbördes avståndsförhållanden baserat på deras väljares uppfattning om samtliga partier, 2018

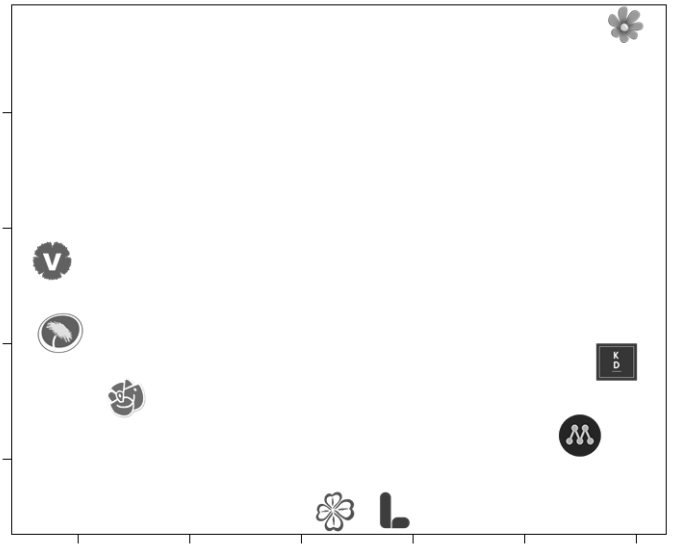

Kommentar: Frågan för partival löd '*Röstade du i valet 2018 och i så fall på vilket parti? Sätt ett kryss i varje kolumn'* där den kolumn som har använts avser riksdagsvalet. Frågan för ogillar-gillar löd '*Var skulle du vilja placera de olika partierna på nedanstående skala?'* och de elva svarsalternativen utgjordes av en skala från –5 '*Ogillar starkt'* till +5 '*Gillar starkt'* där 0 motsvarades av '*Varken gillar eller ogillar'*. Partiernas positioner är ett resultat av att utgå från en närhetsmatris som baseras på respondenternas partipreferenser och beräknats genom att använda en process som kallas Line-of-sight (Rabinowitz, 1976). Närhetsmatrisen ligger därefter till grund för multidimensionell skalningsanalys och utvikningsanalys vilket resulterar i partiernas positioner i den tvådimensionella grafen. Till grund för beräkningarna ingår, förutom bedömningar av de åtta riksdagspartierna, även respondenternas bedömningar av Feministiskt Initiativ och tio partiledare/språkrör. Att inkludera även dessa i analysen gör den mer robust, men då kapitlet fokuserar på de åtta riksdagspartierna visas endast placeringen för dessa.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

Det man kan konstatera är att de tre rödgröna partierna bedöms tillhöra en grupp medan Sverigedemokraterna positioneras med stort avstånd till samtliga de övriga partierna. Detta är också i enlighet med vad vi kunde utläsa ur tabell 1. De fyra före detta Alliansenpartierna har en mycket tydlig uppdelning där Liberalerna och Centerpartiet bildar ett partipar medan Moderaterna och Kristdemokraterna bildar ett annat partipar. Denna analys har även genomförts tidigare (se exempelvis Oscarsson, 2017) och de tydligaste skillnaderna som kan noteras är att distansen mellan de två partiparen i före detta Alliansen är betydligt större 2018 än vad som varit fallet tidigare samt att Moderaterna och Kristdemokraterna numera placeras närmare Sverigedemokraterna.

Vi kan därmed konstatera att det tycks finnas en tydlig i skillnad i hur de olika partiernas väljare bedömer de övriga partierna, men vi vet inte vad denna skillnad i uppfattningar består av. En möjlig hypotes givet vad vi hittills har sett är att det har att göra med placeringar längs vänster-högerskalan, eventuellt i kombination med GAL-TAN-dimensionen.

Vänster-höger och GAL-TAN

För att ta reda på hur partiernas placering längs vänster-högerdimensionen ser ut utgår vi från partiernas väljares egna vänster-högerplaceringar längs en femgradig skala från vänster till höger.[3] De genomsnittliga placeringarna för partiernas väljare presenteras i tabell 2. De kombinationer av partier vars medelvärde längs vänster-högerskalan är mindre än ett skalsteg från varandra, och därmed kan betraktas stå varandra ideologiskt nära, har markerats i tabellen nedan.

Tabell 2 Partiernas väljares vänster-högerplacering och distans från varandra, 2018 (medeltal)

		Distans till andra partier							
Parti	Vänster-höger	V	MP	S	C	L	SD	KD	M
Vänsterpartiet	1,39	–	–0,67	–0,82	–2,12	–2,32	–2,49	–2,53	–2,77
Miljöpartiet	2,05	0,67	–	–0,16	–1,45	–1,65	–1,82	–1,86	–2,10
Socialdemokraterna	2,21	0,82	0,16	–	1,30	–1,49	–1,66	–1,70	–1,94
Centerpartiet	3,51	2,12	1,45	1,30	–	–0,19	–0,37	–0,40	–0,64
Liberalerna	3,70	2,32	1,65	1,49	0,19	–	–0,17	–0,21	–0,45
Sverigedemokraterna	3,87	2,49	1,82	1,66	0,37	0,17	–	–0,04	–0,28
Kristdemokraterna	3,91	2,53	1,86	1,70	0,40	0,21	0,04	–	–0,24
Moderaterna	4,15	2,77	2,10	1,94	0,64	0,45	0,28	0,24	–

Kommentar: Frågan för partival löd ’Röstade du i valet 2018 och i så fall på vilket parti*? Sätt ett kryss i varje kolumn’* där den kolumn som har använts avser riksdagsvalet. Frågan för vänster-högerplacering löd ’*Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster–höger-skala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?’* De fem svarsalternativen var ’*Klart till vänster’, ’Något till vänster’, ’Varken till vänster eller till höger’, ’Något till höger’, ’Klart till höger’.*

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

Det vi kan konstatera av tabell 2 är att det finns en relativt stor spridning längs vänster-högerskalan, från vänster i form av Vänsterpartiet (1,39) till höger i form av Moderaterna (4,15). Vi kan även se ett mycket tydligt mönster med två skilda block; de fyra före detta Alliansenpartierna samt Sverigedemokraterna på den ena sidan och de tre rödgröna partierna på den andra sidan.

I Sverige har vi kunnat se hur det under åren vuxit fram ett antal kompletterande konfliktdimensioner såsom exempelvis miljöfrågan och kärnkraftsfrågan. Med tiden har dock dessa inkorporerats i vänster-högerdimensionen som i och med detta behållit sin position som den dominerande dimensionen, men samtidigt också förändrats i sitt innehåll (Klingemann, 2005). En sådan kompletterande dimension som för tillfället diskuteras flitigt är GAL-TAN. Men precis som att det finns olika åsikter om exakt vad vänster och höger innebär så finns det inte heller någon fastslagen definition av hur GAL och TAN ska mätas. I fallet med vänster och höger lät vi svarspersonerna själva bedöma vilken deras korrekta position längs vänster-högerskalan var och vi kunde på så vis placera partierna längs dimensionen. Då det saknas motsvarande fråga gällande svarspersonernas placering längs GAL-TAN dimensionen så kommer vi istället att använda oss av data från Chapel Hill Expert Survey (CHES) som har låtit experter bedöma de politiska partierna längs en rad dimensioner, där GAL-TAN är en av dessa.[4] Partiernas positioner presenteras i tabell 3. De kombinationer av partier vars medelvärde längs GAL-TAN-skalan är mindre än två skalsteg från varandra, och därmed kan betraktas stå varandra ideologiskt nära längs denna dimension, har markerats i tabellen nedan.[5]

Tabell 3 Partiernas GAL-TAN-placering och distans från varandra, 2018 (medeltal)

		Distans till andra partier							
Parti	GAL-TAN	MP	V	C	L	S	M	KD	SD
Miljöpartiet	1,67	–	–0,83	–2,06	–3,28	–3,83	–5,39	–6,39	–7,78
Vänsterpartiet	2,50	0,83	–	–1,22	–2,44	–3,00	–4,56	–5,56	–6,94
Centerpartiet	3,72	2,06	1,22	–	–1,22	–1,78	–3,33	–4,33	–5,72
Liberalerna	4,94	3,28	2,44	1,22	–	–0,56	–2,11	–3,11	–4,50
Socialdemokraterna	5,50	3,83	3,00	1,78	0,56	–	–1,56	–2,56	–3,94
Moderaterna	7,06	5,39	4,56	3,33	2,11	1,56	–	–1,00	–2,39
Kristdemokraterna	8,06	6,39	5,56	4,33	3,11	2,56	1,00	–	–1,39
Sverigedemokraterna	9,44	7,78	6,94	5,72	4,50	3,94	2,39	1,39	–

Kommentar: Frågan i Chapel Hill Expert Survey gällande partiernas GAL-TAN-placering löd *'position of the party in terms of a cultural dimension with Green/Alternative/Libertarian (GAL) at one extreme and Traditionalist/Nationalist/Authoritarian (TAN) at the other extreme'* och den elvagradiga svarsskalan går från 0 (GAL) till 10 (TAN).

Källa: Chapel Hill Expert FLASH Survey (CHES).

Det tabellen visar är att det, som var fallet även med vänster-högerskalan, existerar en relativt stor spridning längs GAL-TAN-skalan, från det mest GAL-influerade partiet, Miljöpartiet (1,67), till det mest TAN-influerade partiet, Sverigedemokraterna (9,44). Däremot kan vi se att partierna placerar sig på ett annat vis än vad

som var fallet längs vänster-högerdimensionen. Medan partierna på ett mycket tydligt vis grupperade sig i två block längs vänster-högerskalan så är de istället jämnt utspridda längs GAL-TAN-skalan. Varje parti har endast ett fåtal andra partier i sin närhet där Centerpartiet och Socialdemokraterna med tre GAL-TAN-grannar vardera har flest medan Miljöpartiet och Sverigedemokraterna endast har ett parti vardera i sin närhet; Vänsterpartiet respektive Kristdemokraterna.

Genom att kombinera partiernas vänster-högerplacering med expertbedömningarna från CHES gällande partiers placering längs GAL-TAN dimensionen kan vi undersöka hur dessa två dimensioner förhåller sig till varandra.

Figur 3 Partiernas placering baserat på vänster-höger och GAL-TAN (medeltal)

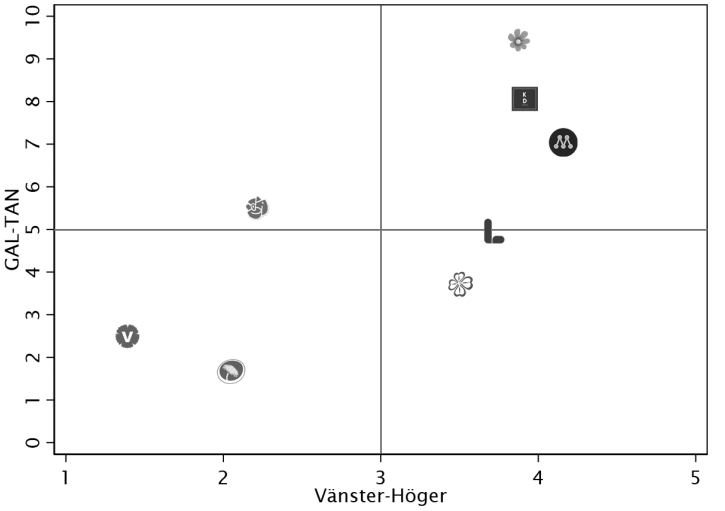

Kommentar: Frågan för partival löd '*Röstade du i valet 2018 och i så fall på vilket parti? Sätt ett kryss i varje kolumn'* där den kolumn som har använts avser riksdagsvalet. Frågan för vänster-högerplacering löd '*Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster–höger-skala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?'* De fem svarsalternativen är '*Klart till vänster', 'Något till vänster', 'Varken till vänster eller till höger', 'Något till höger', 'Klart till höger'*. Frågan i Chapel Hill Expert Survey gällande partiernas GAL-TAN-placering löd '*position of the party in terms of a cultural dimension with Green/Alternative/Libertarian (GAL) at one extreme and Traditionalist/Nationalist/Authoritarian (TAN) at the other extreme'* och den elvagradiga svarsskalan går från 0 (GAL) till 10 (TAN).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018 och Chapel Hill Expert FLASH Survey (CHES).

I figur 3 kan vi se, som vi redan konstaterat, att partierna positioneras i två tydliga block längs vänster-högerskalan medan spridningen är jämnare längs GAL-TAN-skalan. Men vi kan också identifiera fyra grupper av partier positionerade i varsin

fjärdedel av figuren. Socialdemokraterna befinner sig till vänster med TAN-värderingar medan den andra gruppen av partier till vänster, bestående av Vänsterpartiet och Miljöpartiet, istället har övervägande GAL-värderingar. Även till höger finns det både en TAN-grupp av partier, Sverigedemokraterna, Kristdemokraterna och Moderaterna samt en GAL-grupp bestående av Liberalerna och Centerpartiet.

Vi kan även konstatera att partierna i huvudsak positioneras längs en linje från vänster-GAL till höger-TAN. Det finns inga partier som positionerar sig långt uppe till vänster eller långt nere till höger i grafen, med kombinationerna att vara klart till vänster med starka TAN-värderingar eller att vara klart till höger i kombination med starka GAL-värderingar. Det återstår att se om detta är ett tecken på att vänster-högerdimensionen ännu en gång är på väg att inkorporera en kompletterande dimension och på sikt göra den till en definierande del av sig själv.

De längsta avstånden mellan partier i figur 3 hittar vi mellan å ena sidan Vänsterpartiet och Miljöpartiet och å andra sidan Sverigedemokraterna, Moderaterna och Kristdemokraterna. Detta är också de partier som tycker allra sämst om varandra enligt figur 1 där vi kan utläsa att såväl Vänsterpartiets som Miljöpartiets väljare uttrycker starkast antipatier för Sverigedemokraterna, Moderaterna och Kristdemokraterna. Omvänt så är det just Vänsterpartiet och Miljöpartiet som är de minst omtyckta partierna bland Sverigedemokraternas, Moderaternas och Kristdemokraternas väljare. Den stora distansen dessa partier emellan i figur 3 motsvaras med andra ord av mycket låg grad av gillande. Vi kan även konstatera att två av de tre partiparen som vi identifierade i tabell 1 som stående särskilt nära varandra även befinner sig mycket nära varandra i figur 3. Dessa två partipar är Centerpartiet och Liberalerna samt Kristdemokraterna och Moderaterna. Det tredje partiparet, Vänsterpartiet och Socialdemokraterna hittar vi däremot inte särskilt nära varandra i figuren.

Ideologisk identifikation

Avslutningsvis så ska vi undersöka partiernas ideologiska positioner genom att använda oss av ett alternativ till vänster-högerskalan och GAL-TAN-skalan. Anledningen till detta är kravet att en modell som ska vara användbar vid jämförande studier, oavsett om det gäller över tid eller mellan länder, i så stor utsträckning som möjligt bör mäta samma sak oavsett var eller när den används. Detta riskerar att bli ett problem för vänster-högerskalan då dess innehåll har visats variera såväl över tid som mellan länder (Benoit & Laver, 2006, Bauer m fl, 2006, Arian & Shamir 1983). Det blir därmed svårt att avgöra vad som är faktiska positionsskillnader längs dessa dimensioner och vad som snarare är en variation av dimensionens innehåll.

För att undkomma, eller åtminstone minimera, problemet med diffusa etiketter som kan fyllas med vilket innehåll som helst så kommer vi att använda oss av en modell som istället baseras på begrepp vars exakta innebörd visserligen kan

diskuteras, men som har den fördelen att de trots allt är tydligare än ”vänster” och ”höger”. De begrepp som kommer ligga till grund för modellen är de tre stora ideologierna; liberalism, konservatism och socialism.

Vidare kommer vi att göra antagandet att samtliga politiska aktörer, till varierande omfattning, är influerade, direkt eller indirekt, av dessa tre ideologier.[6] De politiska partierna är med andra ord inte det ena eller det andra utan en blandning av de tre ideologierna, och hur blandningen av dessa ser ut är det avgörande. Snarare än att hävda att ett parti är liberalt eller konservativt så kommer vi istället att kunna diskutera i vilken omfattning såväl partier som väljare är influerade av de olika ideologierna. Moderata Ungdomsförbundets ordförande valde att beskriva partiet på GP Debatt i januari 2019 som ”*en liberal verkstad med ett och annat konservativt verktyg*”. Men även väljare kan vara influerade av en kombination av dessa ideologier. Torbjörn Tännsjö, professor i praktisk filosofi, förklarade i Svenska Dagbladet i januari 2018 att ”*det är därmed möjligt att vara konservativ och liberal socialist. Tro mig, jag är ett levande bevis för detta!*”[7] Denna ideologiska blandning är något som modellen kommer att låta oss titta närmare på.

Slutligen gör vi även det teoretiska antagandet att de tre ideologierna befinner sig på samma avstånd från varandra. Det finns ingen anledning att anta att två av dessa skulle stå varandra närmare.

Resultatet av dessa antaganden blir en modell i form av en ideologitriangel där aktörerna, såväl partier som väljare, kan placera sig närmare eller längre ifrån de tre hörnen som utgör de renodlade ideologierna medan triangelns mittpunkt innebär en jämn blandning av de tre ideologierna.

För att bedöma partiernas ideologiska sammansättning så utgår vi från partiernas väljare och studerar hur dessa har besvarat tre frågor i den nationella SOM-undersökningen 2018. Svarspersonerna ombads att uppge ”Hur stämmer följande påstående in på dig? Jag betraktar mig som…” och därefter presenterades de med de ideologiska etiketterna ”socialist”, ”liberal” samt ”konservativ”.[8] Svarsalternativen var Stämmer helt, Stämmer delvis, Stämmer inte särskilt bra och Stämmer inte alls. Det innebär att vi låter svarspersonerna själva ta ställning till vad det innebär att vara socialist, liberal och konservativ.

Svarspersonernas svar skalas om så att de reflekterar i vilken utsträckning som personen identifierar sig med respektive ideologi, i relation till de övriga två ideologierna.[9] Därefter beräknas ett medelvärde per parti för de tre ideologierna som baseras på de svarspersoner som uppgett att de röstade på respektive parti i riksdagsvalet 2018. Partiernas slutliga värde blir därmed en konsekvens såväl av de ideologiska sammansättningar som väljarna har samt vilken sammansättning av väljare som partiet har. Partiernas ideologiska värden presenteras i tabell 3 där varje partis högsta värde har markerats.

Tabell 4 Den ideologiska sammansättningen av partiernas väljare, 2018 (procent)

Parti	Socialism	Liberalism	Konservatism	Summa
Vänsterpartiet	61,7	27,6	10,7	100
Socialdemokraterna	53,7	29,3	17,0	100
Miljöpartiet	48,0	43,3	8,7	100
Centerpartiet	29,7	49,2	21,0	100
Liberalerna	22,9	53,9	23,2	100
Moderaterna	22,2	43,3	34,5	100
Kristdemokraterna	19,2	42,5	38,3	100
Sverigedemokraterna	29,1	31,7	39,2	100

Kommentar: Frågan för partival löd '*Röstade du i valet 2018 och i så fall på vilket parti? Sätt ett kryss i varje kolumn'* där den kolumn som har använts avser riksdagsvalet. Frågan löd '*Hur stämmer följande påstående in på dig? Jag betraktar mig som …*' och följs därefter av '*… socialist*', '*… liberal*', '*... konservativ*'. Svarsalternativen är '*Stämmer helt', 'Stämmer delvis', 'Stämmer inte särskilt bra', 'Stämmer inte alls'*. Partiernas ideologivärden har beräknats i två led. Först har svarspersonernas svar skalats om så att de reflekterar i vilken utsträckning personen identifierar sig med respektive ideologi, i relation till de övriga två ideologierna. Beräkningen gjordes genom att de fyra svarsalternativen gavs ett värde mellan 0 och 3 beroende på i vilken utsträckning svarspersonerna ansåg att påståendet stämde. Därefter beräknades svarspersonens andel för vardera ideologi genom att respektive ideologis värde dividerades med summan av de tre ideologiernas värden. På så vis summerar de tre svaren, för varje svarsperson, till ett. Därefter beräknades partiernas medelvärden baserat på deras väljare.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

Det första vi kan konstatera är att vissa partiers väljare i huvudsak identifierar sig med socialismen medan andra partier istället identifierar sig med liberalismen eller konservatismen. Socialismen är den ideologi som dominerar bland de tre rödgröna partiernas väljare, Vänsterpartiet, Socialdemokraterna och Miljöpartiet. Kristdemokraterna är däremot det parti vars väljare i minst utsträckning identifierar sig som socialister. De fyra före detta Alliansenpartiernas väljare, Liberalerna, Centerpartiet, Moderaterna och Kristdemokraterna, uttrycker allra starkast identifikation med liberalismen, medan Vänsterpartiet är det parti vars väljare i minst utsträckning identifierar sig som liberaler. Sverigedemokratiska väljare är de som framför allt identifierar sig som konservativa medan Miljöpartiets väljare gör det i minst utsträckning.

Den bild av tre grupper som vi just tecknade kommer dock att nyanseras ytterligare då vi inte uteslutande fokuserar på den dominerande ideologin för varje parti utan istället, med hjälp av värden för alla de tre ideologierna, placerar in partierna i den ideologitriangel vi tidigare diskuterade. Vi tar då hänsyn till hur starka de tre ideologierna är bland partiernas väljare, ju högre värde desto närmare det ideologiska hörnet kommer partiet att befinna sig i triangeln.[10]

Figur 4 De politiska partiernas placeringar i ideologitriangeln, 2018 (medeltal)

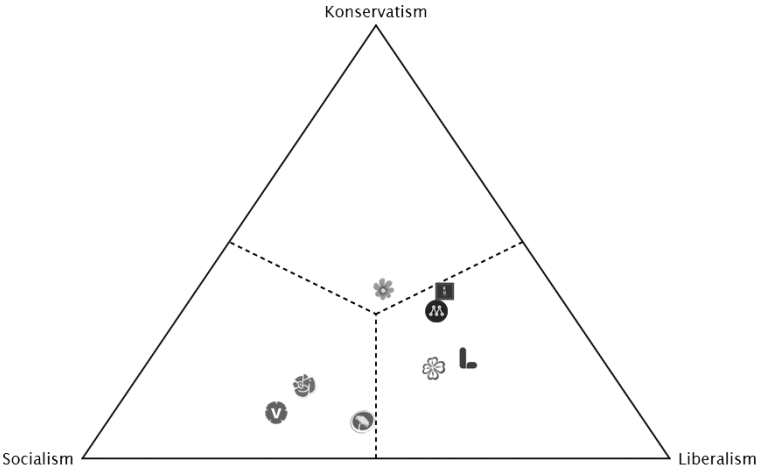

Kommentar: Frågan för partival löd '*Röstade du i valet 2018 och i så fall på vilket parti? Sätt ett kryss i varje kolumn'* där den kolumn som har använts avser riksdagsvalet. Frågan löd '*Hur stämmer följande påstående in på dig? Jag betraktar mig som …*' och följs därefter av '*… socialist*', '*… liberal*', '*... konservativ*'. Svarsalternativen är '*Stämmer helt', 'Stämmer delvis', 'Stämmer inte särskilt bra', 'Stämmer inte alls'*. Partiernas ideologivärden har beräknats i två led. Först har svarspersonernas svar skalats om så att de reflekterar i vilken utsträckning personen identifierar sig med respektive ideologi, i relation till de övriga två ideologierna. Beräkningen gjordes genom att de fyra svarsalternativen gavs ett värde mellan 0 och 3 beroende på i vilken utsträckning svarspersonerna ansåg att påståendet stämde. Därefter beräknades svarspersonens andel för vardera ideologi genom att respektive ideologis värde dividerades med summan av de tre ideologiernas värden. På så vis summerar de tre svaren, för varje svarsperson, till ett. Därefter beräknades partiernas medelvärden baserat på deras väljare.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

Då den ideologiska sammansättningen används för att placera partierna i ideologitriangeln kan vi konstatera att partierna i huvudsak positionerar sig i enlighet med vad vi på förhand kunde förvänta oss. De tre rödgröna partierna placerar sig i den socialistiska tredjedelen av triangeln, de fyra före detta Alliansenpartierna placerar sig i den liberala tredjedelen av triangeln och Sverigedemokraterna placerar sig i den konservativa tredjedelen av triangeln, allt i enlighet med vad vi kunde utläsa från tabell 4.

Från tabell 1 kunde vi konstatera att det fanns tre partipar vars väljare uttryckte särskilt positiva omdömen om varandra. Dessa var Centerpartiet och Liberalerna, Moderaterna och Kristdemokraterna samt Vänsterpartiet och Socialdemokraterna. Samma tre partipar kan mycket tydligt identifieras i ideologitriangeln som de som står varandra närmast. Då man betraktar dessa partipar ur ett ideologiskt perspektiv kan de beskrivas som ett Alliansen-liberalt, ett Alliansen-konservativt

och ett Rödgrönt-socialistiskt partipar. Om vi istället vänder blickarna mot Sverigedemokraterna, det enda parti som har ömsesidigt negativa omdömen med samtliga partier, så kan vi från tabell 1 utläsa att två partiers väljare är betydligt mindre ogillande, Moderaterna och Kristdemokraterna. Detta är också något som återspeglas i ideologitriangeln där dessa två partier är de som står Sverigedemokraterna närmast. Ideologisk närhet (eller avstånd) tycks därmed tydligt samvariera med hur mycket väljarna gillar (eller ogillar) andra partier.

I ideologitriangeln kan vi också se att de före detta Alliansenpartierna och Sverigedemokraterna är klart skilda från de tre rödgröna partierna. De två blocken kan därmed tydligt identifieras här, precis som de gjorde då vi tidigare tittade på vänster-högerskalan. Men för att identifiera denna uppdelning mellan en grupp partier till vänster och en annan grupp partier till höger behöver man se vänster-högerdimensionen som en linje dragen från det socialistiska hörnet till en punkt på kantlinjen mellan konservatism och liberalism.[11] Det tycks alltså som att de svenska väljarna förstår vänster-högerdimensionen som en kamp mellan å ena sidan socialism och å andra sidan en blandning av både liberalism och konservatism.[12] Det skulle därmed vara en möjlig förklaring till varför flera studier har visat på en asymmetrisk situation där vänster uppfattas som åsiktsmässigt homogen samtidigt som höger är åsiktsmässigt heterogen. Många försök har gjorts till att förklara såväl orsaken till detta fenomen som vad den består av (se exempelvis Cochrane, 2011 eller Gidron, 2016 för en bra översikt). Troligen är det faktum att det till vänster finns en ideologi medan det till höger finns två ideologier åtminstone en delförklaring till denna skillnad i åsiktshomogenitet.

Då vi jämför de resultat som ideologitriangeln ger oss med de positioner partierna har i figur 3, som kombinerade vänster-höger samt GAL-TAN, är det i huvudsak samma bild som uppstår med till stor del samma grupperingar av partier och relativa placeringar. De fyra före detta Alliansenpartierna är delade i ett mer liberalt influerat partipar bestående av Liberalerna och Centerpartiet och ett mer konservativt influerat partipar bestående av Kristdemokraterna och Moderaterna. Sverigedemokraterna positionerades med Moderaterna och Kristdemokraterna som närmaste partigrannar. Den största skillnaden hittar vi dock bland de tre rödgröna partierna och gäller Socialdemokraternas placering. Partiet intog, som det enda partiet med kombinationen vänster och övervägande TAN-värderingar, en relativt isolerad position i figur 3, men i ideologitriangeln ligger partiet betydligt närmare Vänsterpartiet och Miljöpartiet.

Tydliga ideologiska skillnader

Oavsett vilken metod vi har använt oss av för att undersöka partiernas ideologiska inriktning så har vi i mångt och mycket kunnat dra samma slutsatser. Väljarnas bedömningar av partierna, vänster-högerdimensionen i kombination med GAL-

TAN-dimensionen och ideologitriangeln baserad på väljarnas ideologiska identifikation har visat vad som skiljer och vad som förenar de fem partier som, i varierande utsträckning, utgör grunden för den sittande S-MP-regeringen.

De fem partierna är visserligen mycket olika på flera punkter, exempelvis skiljer sig graden av liberalism kraftigt mellan Vänsterpartiet och Liberalerna samt att skillnaden i GAL-TAN-position för de två regeringspartierna Miljöpartiet och Socialdemokraterna är relativt stora men det finns också en hel del som förenar de fem partierna ideologiskt jämfört med de övriga tre partierna.

För det första så kan vi konstatera att de fem partier som stöder regeringen skiljer sig från de övriga tre partierna genom sina partipreferenser. De fem regeringsstödjande partierna hyser allra starkast antipatier mot Sverigedemokraterna medan de tre övriga partierna istället har starkast anitpatier gentemot Vänsterpartiet och Miljöpartiet. För det andra så är det de fem partier vars väljare står längst till vänster på vänster-högerskalan som står bakom regeringen medan de övriga tre alla står längre till höger. För det tredje så är det också just de fem regeringsstöttande partierna som har starkast GAL-värderingar medan de tre övriga har tydligare TAN-värderingar. För det fjärde så har de fem partierna alla en relativt låg grad av inflytande från konservatismen medan de tre partier som inte stöder regeringen har betydligt högre grad av konservatism.

Sammantaget innebär detta att de tre oppositionspartierna som inte utgjorde stöd för den tillträdande regeringen, det vill säga Moderaterna, Sverigedemokraterna och Kristdemokraterna, till stora delar utgör en ideologiskt enad opposition i relation till de övriga fem partierna. Om denna ideologiska enighet är tillräcklig för att också utgöra grunden för ett gemensamt regeringsalternativ, något som givetvis inte bara kommer att avgöras av dessa partiers ideologiska närhet, får framtiden utvisa.

Noter

1 Samma tre partipar identifieras om man istället för att addera väljer att multiplicera de ömsesidiga partipreferenserna. Men då resultaten blir likvärdiga oavsett metod så redovisas här endast den enklare formen.

2 Det görs genom att en närhetsmatris beräknas baserad på respondenternas partibedömningar med hjälp av en process som kallas Line-of-sight (Rabinowitz, 1976). Närhetsmatrisen ligger därefter till grund för multidimensionell skalningsanalys och utvikningsanalys vilket resulterar i att partierna kan placeras i en tvådimensionell graf. Till grund för beräkningarna ingår, förutom bedömningar av de åtta riksdagspartierna, även bedömningar av Feministiskt Initiativ och tio partiledare/språkrör. Att inkludera även dessa bedömningar i analysen gör den mer robust, men i figuren visas endast placeringen för de åtta riksdagspartierna då det är dessa kapitlet handlar om.

[3] Frågan formulerades ’Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?’ Svarsalternativen var ’Klart till vänster’, ’Något till vänster’, ’Varken till vänster eller till höger’, ’Något till höger’ samt ’Klart till höger’.

[4] Undersökningen genomfördes i början av 2018 men frågade om partiernas placering 2017. https://www.chesdata.eu/

[5] Anledningen till att ett skalsteg användes för vänster-höger och två skalsteg för GAL-TAN är för att det i båda fallen är ungefär en femtedel av den maximala svarsskalan. Vänster-höger mättes på en femgradig skala och GAL-TAN på en elvagradig skala.

[6] En konsekvens av detta antagande är också att det är influenserna av just dessa tre ideologier som står i centrum för detta kapitel. Andra ideologier eller samhällsåskådningar såsom nationalism, feminism, ekologism m.fl. kommer inte att vara en del av de följande analyserna.

[7] Detta gäller givetvis även politiska företrädare. Ett exempel är den Socialdemokratiske riksdagsledamoten Rickard Lindström som gav uttryck för detta för närmare 100 år sedan då han beskrev sig själv som ”konservativ liberalistisk socialist” (Ohlsson, 2018).

[8] Svarspersonerna fick även ta ställning till ”feminist” och ”nationalist”, och de hade dessutom möjlighet att uppge en helt annan ideologi om de så önskade.

[9] Beräkningen gjordes genom att de fyra svarsalternativen gavs ett värde mellan 0 och 3 beroende på i vilken utsträckning svarspersonerna ansåg att påståendet stämde. Därefter beräknades andelen för vardera ideologin genom att respektive ideologis värde dividerades med summan av de tre ideologiernas värden. På så vis summerade de tre svaren, för varje svarsperson, till ett.

[10] Det kan återigen vara värt att påminna om att det handlar om partiernas väljare, och att antagandet vi gör då vi pratar om partiernas ideologiska sammansättning är att denna speglas av partiets väljares ideologiska sammansättning.

[11] Om man på detta sätt vrider triangeln kan man se att partierna positionerar sig, från vänster till höger, i följande ordning: V-MP-S-C-L-SD-M-KD. Detta stämmer väl överens med den rangordning längs vänster-höger dimensionen som vi kunde konstatera i tabell 1 med det enda undantaget att M och KD då hade omvända placeringar.

[12] Detta är ingen självklarhet då man skulle kunna tänka sig en vänster-höger-dimension som löper mellan exempelvis socialism och liberalism.

Referenser

Arian, Asher & Shamir, Michal (1983). The Primarily Political Functions of the Left-Right Continuum. *Comparative Politics* 15(2), 139–158.

Bauer, Paul. C., Barbera, Pablo, Ackermann, Kathrin & Venetz, Aaron (2016). Is the Left and Right Scale a Valid Measure of Ideology? Individual-Level Variation in Associations with "Left" and "Right" and Left-Right-Self-Placement. *Political Behavior* 39(3), 553–583.

Benoit, Kenneth & Laver, Michael (2006). *Party policy in modern democracies.* Routledge research in comparative politics. London: Routledge.

Cochrane, Christopher (2011). The asymmetrical structure of left/right disagreement: Left-wing coherence and right-wing fragmentation in comparative party policy. *Party Politics* 19(1), 104–121.

Dousa, Benjamin (2019). *M är garanten för liberala reformer*. Göteborgs-Posten Debatt, 23 januari 2019. https://www.gp.se/debatt/m-är-garanten-för-liberala-reformer-1.12695501 [besökt 2019-05-29]

Gidron, Noam (2016). *Many Ways to Be Right: The Unbundling of European Mass Attitudes and Partisan Asymmetries Across the Ideological Divide*. Doctoral dissertation. Cambridge, MA: Harvard University, Graduate School of Arts & Sciences.

Heywood, Andrew (2007). *Political Ideologies – An Introduction. 4th Edition*. New York, NY: Palgrave McMillan.

Ohlsson, Per T. (2016). *Svensk Politik*. Lund: Historiska Media.

Oscarsson, Henrik & Holmberg, Sören (2016). *Svenska väljare.* Stockholm: Wolters Kluwer Sverige AB.

Oscarsson, Henrik (2017). Det svenska partisystemet i förändring. I Ulrika Andersson, Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Larmar och gör sig till*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Oscarsson, Henrik (1998). *Den svenska partirymden – Väljarnas uppfattningar av konflikstrukturen i partisystemet 1956–1996*. Göteborg: Göteborgs universitet.

Polk, Jonathan, Rovny, Jan, Bakker. Ryan, Edwards, Erica, Hooghe, Liesbet, Jolly, Seth, Koedam, Jelle, Kostelka, Filip, Marks, Gary, Schumacher, Gijs, Steenbergen, Marco, Vachudova, Milada & Zilovic, Marko (2017). Explaining the Salience of Anti-Elitism and Reducing Political Corruption for Political Parties in Europe with the 2014 Chapel Hill Expert Survey data. *Research & Politics* (January–March), 1–9.

Klingemann, Hans-Dieter (2005). The Effects of Politics, Policy Supply, and Policy Demand in European Party Systems: Explorations Along the Left-Right Domain. I Jaques Thomassen (red) *The European Voter. A Comparative Study of Modern Democracies.* Oxford: Oxford University Press.

Rabinowitz, George (1976). A Procedure for Ordering Object Pairs Consistent with the Multidimensional Unfolding Model. *Psychometrika* 41(3), 349–373.

Tännsjö, Torbjörn (2018). *Gråsossar och vänstern bär konservatismen*. Svenska Dagbladet, 23 januari 2018. https://www.svd.se/grasossar-v-valjare-och-lo-folk-mest-konservativa [besökt 2019-04-26]

STRATEGISK RÖSTNING TILL VÄNSTER (OCH HÖGER) I RIKSDAGSVALET 2018

ANNIKA FREDÉN

Sammanfattning
Fenomenet ”strategisk röstning” har blivit ett allt hetare samtalsämne innan och efter val. Underlaget till 2018 års nationella SOM-undersökning samlades in mitt under regeringsförhandlingarna och visar att det framför allt var partierna runt fyraprocentsspärren och Socialdemokraterna som gynnades av strategiska röster i riksdagsvalet 2018. Socialdemokratiska väljare har också flyttat sig ett snäpp högerut jämfört med valet 2014 och i relation till regeringspartnern Miljöpartiet, visar mer ingående analyser. 12 procent röstade potentiellt strategiskt i riksdagsvalet 2018.

Att rösta strategiskt handlar om att tänka på vad rösten kommer att leda till. Det brukar definieras som att rösta på ett annat parti än det som står en närmast ideologiskt, och en del forskare menar att det också finns en idé om att en viss regering ska väljas (Downs, 1957; Fredén, 2016). Strategisk röstning kan se olika ut i olika system. Sverige har en relativt låg spärr till parlamentet på fyra procent och här finns flera olika sätt att rösta strategiskt. Det går att rösta på ett stort parti för att öka partiets chanser att få statsministerposten och bilda regering. Eller på ett litet parti för att se till att det block av partier som man gillar blir så stort som möjligt. I de senaste svenska riksdagsvalen har vi framförallt sett exempel på strategisk röstning på partierna runt spärren: till exempel spelade Moderatsympatisörers regeringsstrategiska röstning på Kristdemokraterna en avgörande roll för att partiet tog sig in i riksdagen 2010 och Alliansen kunde fortsätta regera (Oscarsson & Holmberg, 2013; Fredén, 2014).

Eftersom antalet partier har ökat och Sverigedemokraternas position har förstärkts har spelplanen förändrats de senaste åren och det har öppnat upp för olika sätt att rösta strategiskt. I system där bara ett parti eller en kandidat väljs in, till exempel i Storbritannien eller USA, är väljare mer benägna att rösta på ett parti som är stort (jfr Cox, 2018; 1997; Kselman m fl, 2019). Även i det svenska fallet kan det finnas skäl att undvika att ”kasta bort” sin röst på ett parti som inte tar sig in i riksdagen. Särskilt om väljaren tänker på vad rösten kan leda till för politik så kan kombinationen av partier i en regering vara betydelsefullt. Strategisk röstning kan också vara att uttrycka en önskan om att politiken ska föras i en viss riktning. Detta kan vara en anledning till att rösta på ett parti som är mer på ytterkanten än det parti man egentligen står närmast ideologiskt (Kedar, 2005).

Fredén, Annika (2019) Strategisk röstning till vänster (och höger) i riksdagsvalet 2018 i Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red) *Storm och stiltje*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.

Resultat

En analys av strategisk röstning börjar ofta med att titta på så kallade gilla-skalor där väljaren värderar de olika partierna på samma skala, och det parti som ges högst omdöme anses vara det parti man gillar bäst (Kselman m fl, 2019; Fredén, 2014). Preferensen jämförs sedan med röstintention eller självrapporterat partival. En del studier av strategisk röstning argumenterar för att det är mest fördelaktigt att samla in partisympati *innan* valet och jämföra med självrapporterat partival *efter* valet, för att preferensen inte ska anpassas för mycket till det val som faktiskt ägt rum. I denna studie samlades både partisympatier och självrapporterat partival i riksdagsvalet in någon månad efter riksdagsvalet (oktober–november). Eftersom regeringsutfallet ännu inte var klart vid denna tid när underlaget samlades in är det fortfarande intressant att jämföra preferenser och partival och sätta dem i relation till regeringsbildningen. En annan stor fördel med den nationella SOM-undersökningen är att det går att genomföra identiska analyser av data som samlades in vid samma tidpunkt efter förra riksdagsvalet (2014).

Det första steget i den här analysen av strategisk röstning följer tidigare internationell forskning och använder en 11-gradig gilla-skala för att mäta partipreferens. Alla partier värderas från –5 till +5, och det parti eller de partier som väljaren ger det högsta värdet kodas som väljarens mest gillade. Denna partisympati jämförs sedan med frågan om partival i riksdagsvalet 2018. Tabell 1 nedan bygger på dessa data och visar andelen potentiellt strategiska röster per parti. Värdet i fetstil visar hur hög andel av partiets väljare som faktiskt gillar det parti det röstade på mest. Den visar att i genomsnitt 12 procent röstade på ett annat parti än det eller de partier de sade sig gilla mest efter valet.[1] Tabellen nedan visar i hur hög grad partiernas väljare sympatiserar med det parti de röstade på. Den visar att de tre partierna runt spärren Kristdemokraterna, Miljöpartiet och Liberalerna hade lägst andel egna sympatisörer, och alltså högst andel potentiellt strategiska röster: Kristdemokraterna 26 procent, Miljöpartiet 21 procent, Liberalerna 19 procent. Även Socialdemokraterna hade en relativt hög andel potentiellt strategiska röster med snittet 12 procent.

Detta mönster förstärker analyser från tidigare studier av valet 2018 som baseras på partipreferensmätning innan valet som följs upp med självrapporterat partival efter att valet. Även på detta sätt att mäta hade Kristdemokraterna har en relativt hög andel Moderatsympatisörer bland dem som röstade på partiet, medan Miljöpartiet har väljare som gillar andra partier till vänster och Centern ibland sina väljare (Fredén, 2019a). Det finns också några intressanta skillnader mellan de här analyserna och analyserna av partipreferens som baseras på data inför valet. Kristdemokraterna har klart lägre andel potentiellt strategiska röster när partisympati mäts efter valet, medan Miljöpartiet har en potentiellt högre andel strategiska röster om partisympatin mäts efter valet. En tolkning är att Kristdemokraterna i valets efterdyningar lyckades övertyga en del av sina väljare att faktiskt tycka om det parti de röstade på, medan Miljöpartiets väljare efter valet var mindre benägna

att ge det parti de röstat på ett högt värde på en sympatiskala. Kristdemokraternas framskjutna och relativt tydliga högerposition i regeringsförhandlingarna, och Miljöpartiets mer tillbakadragna position, kan vara en förklaring.

Tabell 1 Andel av partiernas väljare som hade det valda partiet bland sina mest gillade efter riksdagsvalet, 2018 (procent)

	Partival i riksdagsvalet 2018								
Partisympati (mest gillat parti)	V	S	C	L	M	KD	MP	SD	FI
Vänsterpartiet	**94,2**	16,2	2,8	1,1	2,7	1,0	24,7	4,2	25,0
Socialdemokraterna	15,8	**88,0**	7,7	8,5	7,4	4,1	21,0	7,3	12,5
Centerpartiet	0,8	10,6	**94,4**	17,0	11,3	9,3	22,2	4,2	12.5
Liberalerna	4,2	7,2	16,1	**81,9**	12,1	8,3	8,6	4,7	0,0
Moderaterna	2,5	6,5	14,7	22,3	**91,1**	22,7	3,7	18,3	0,0
Kristdemokraterna	0,8	4,2	7,7	11,7	16,7	**74,2**	1,2	18,3	0,0
Miljöpartiet	15,0	16,9	6,3	6,4	4,7	1,0	**79,0**	3,1	12,5
Sverigedemokraterna	3,3	4,2	2,1	1,1	9,0	12,4	1,2	**91,6**	0,0
Feministiskt initiativ	24,2	8,1	2,8	2,1	2,3	2,1	16,1	4,7	**100,0**
Antal svarande	120	433	143	94	257	97	81	191	8
Total röstandel	8,4	30,4	10,0	6,6	18,1	6,8	5,7	13,4	0,6

Kommentar: Det totala antalet svarande är 1 424. Väljare som valt övriga partier eller röstade blankt har exkluderats. 'Partisympati' bygger på hur väljaren placerade partiet på en 11-gradig skala. Frågan löd '*Var skulle du vilja placera de olika partierna på nedanstående skala?'* Skalan går från –5 till +5, där –5 står för ogillar starkt och +5 står för gillar starkt. Det parti eller de partier som getts högsta värdet kodas som väljarens mest gillade parti/partier. Partival i riksdagsvalet 2018 samlas in senare i samma undersökning. Frågan löd '*Röstade du i valet/valen 2018/2014 och i så fall på vilket parti? Sätt ett kryss i varje kolumn'.* Här används svaren för riksdagsvalet. Procenten summerar till mer än 100 eftersom det enligt denna kodning är möjligt att ha fler än ett parti som förstapreferens. 32 procent av de svarande hade mer än ett parti som förstapreferens, det vill säga gav två eller flera partier samma omdöme på ogillar-gillarskalan. Resultaten har inte viktats mot det officiella valresultatet.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

Inte desto mindre slutade regeringsförhandlingarna i en repris av regeringen 2014: Miljöpartiet och Socialdemokraterna, med budgetstöd från Liberalerna och Centerpartiet. Det innebär att regeringens profil förskjutits höger ut (jämför med de 73 punkterna i överenskommelsen mellan de fyra mittenpartierna (Socialdemokraterna, 2019). Analyserna av partisympatier och partival (tabell 1) tyder också på att Socialdemokratiska väljares partisympatier 2018 var relativt mångfacetterade, med en hög andel väljare som satte ett annat parti som sitt mest gillade. Högst andel av dessa är Miljöpartisympatisörer, och partiet hämtar även väljare från sin Vänsterpartiet och Centern. Miljöpartiet, å sin sida, har en relativt hög andel väljare

som gillar Socialdemokraterna, Vänsterpartiet och Centern, och även Feministiskt initiativ. En hypotes utifrån Socialdemokraternas relativt ”strategiska” profil med förhållandevis låg andel av partiets egna sympatisörer bland sina väljare är att partiets väljare liksom partiledningen flyttat sig högerut jämfört med tidigare val och jämfört med Miljöpartiet.

För att testa denna hypotes används en multinomial regressionsanalys, som är en typ av statistisk analys där ett antal olika faktorer förs in som tänkbara förklaringar i en modell och där gradvisa statistiska uträkningar visar hur dessa faktorer påverkar sannolikheten att rösta på ett visst parti. I denna analys används röstning på Socialdemokraterna en jämförelsepunkt (baskategori) som jämförs med röstning på övriga riksdagspartier och Feministiskt initiativ. Identiska analyser genomförs med data från de nationella SOM-undersökningarna 2018 respektive 2014. Individens placering på en vänster-höger-skala är den centrala förklaringsvariabeln i modellen, som även innehåller andra faktorer som påverkar partival: ålder, utbildning, kön och politiskt intresse. På så sätt går det att göra en bedömning av hur placeringen på vänster-högerskala påverkade väljares benägenhet att rösta på S eller MP vid respektive riksdagsval.

Analysen visar att medan det 2018 inte är någon signifikant samvariation mellan vänster-höger-placering och att rösta på Socialdemokraterna jämfört med Miljöpartiet, var det 2014 ett signifikant samband mellan att placera sig till höger och rösta på Miljöpartiet jämfört med Socialdemokraterna. Eftersom förändring från vänster till höger kan se olika ut beroende på var på skalan den mäts är b-koefficienternas signifikansvärden från den multinomiala regressionsanalysen sannolikt inte den mest relevanta jämförelsen. Därför blir nästa steg att dela upp hur sambandet ser ut steg för steg på vänster-högerskalan (jfr Tomz m fl, 2001).

Denna analys bekräftar att graden av förändring varierar mellan olika steg på vänster-höger-skalan. Den visar att Socialdemokraternas vänster-höger-profil är ganska lik 2014 års, med en skillnad: 2018 är det en mer markant uppgång i predicerad sannolikhet att rösta på partiet från steg 1 (klart till vänster) till steg 2 (något till vänster). Detta indikerar att partiets väljare förflyttat sig ett snäpp högerut. Sannolikheten att rösta på Socialdemokraterna vid förflyttning från 1 till 2 på vänster-högerskalan stiger med 0.20 vid riksdagsvalet 2018, jämfört med 0.16 vid riksdagsvalet 2014.[2] Miljöpartiet, å sin sida, har betydligt mindre förändring i predicerad sannolikhet att rösta på partiet utifrån placering på en vänster-högerskala (under kontroll för de övriga variablerna).[3] Sambandet över hela vänster-höger skalan för en potentiell väljare av Miljöpartiet jämfört med Socialdemokraterna illustreras i Figur 1. Grafen utgår från ett hypotetiskt fall där sannolikheten i utgångsläget är lika stor att rösta på respektive parti (0.5). Den predicerade förändringen att rösta på Socialdemokraterna utifrån placeringen på vänster-högerskalan för 2018 är den heldragna linjen, med ett högsta värde på 0.7 predicerad sannolikhet att rösta på partiet vid en placering något till vänster på skalan. Vi en förflyttning ytterligare steg till höger (till mittenpositionen 3) är sannolikheten enligt denna modell högre att rösta på MP.

Figur 1 Predicerad förändrad sannolikhet att rösta på Socialdemokraterna respektive Miljöpartiet vid förflyttning på en vänster-högerskala i riksdagsvalen 2018 och 2014 utifrån multinominala logistiska regressionsanalyser och simuleringar (förändring i sannolikhet 0–1)

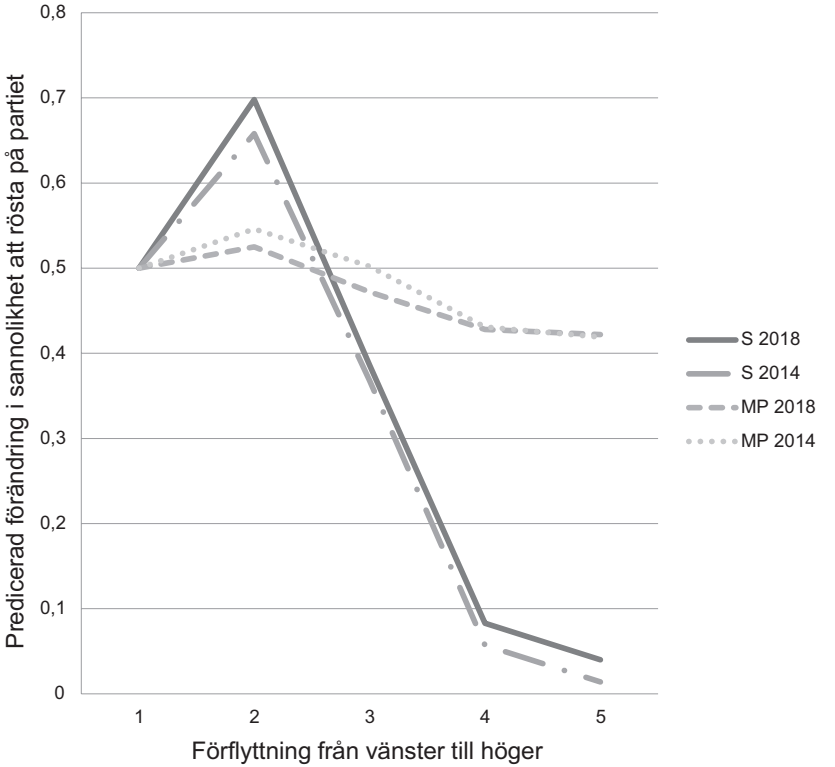

Kommentar: Utfallsvariabel är val av parti i riksdagsvalen 2018 och 2014. Frågan löd '*Röstade du i valet/valen 2018/2014 och i så fall på vilket parti? Sätt ett kryss i varje kolumn'* (här används svaren för dem som angav något av partierna V, S, C, L, M, KD, MP, SD och FI). I grafen visas resultat för två av dem: Miljöpartiet (MP) och Socialdemokraterna (S). Förklarande variabel är placering på vänster-högerskala. Frågan löd '*Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala? Klart till vänster (1), något till vänster (2), varken till vänster eller till höger (3), något till höger (4), klart till höger (5)'.* Modellen predicerar förändring i sannolikhet vid ett stegs förflyttning, från 1 till 2, 2 till 3, o s v på vänster-högerskalan. Förändring syns i grafen från det hypotetiska utgångsläget 0.5 , d v s lika stor sannolikhet att rösta på S eller MP, och bygger på 1000 simuleringar som ger ett förväntat förändringsvärde vid ett visst stegs förflyttning på skalan (funktionen simqi, changex i Stata Clarify, jfr Tomz m fl, 2001) . I modellen kontrolleras sambandet även för utbildning (någon form av högskoleutbildning eller inte), kön (man eller kvinna), ålder (18–85), politiskt intresse (frågan löd '*Hur intresserad är du av politik?'* (Svaren *'mycket intresserad'* och *'ganska intresserad'* har kodats 1*, 'inte särskilt intresserad'* och *inte alls intresserad'* har kodats 0). Antal svarspersoner var 5 233 år 2014 och 8 510 år 2018.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014 och 2018.

Analyserna visar att det sedan 2018 för röstning på S blivit en tydligare skiljelinje mellan klart till vänster och något till vänster. Väljare något till vänster om mitten blev mer benägna att rösta på det stora partiet i blocket, d v s Socialdemokraterna. Det tyder på att det snarare är vänster-mitten-väljare som givit strategiska röster på Socialdemokraterna, än en strid ström av mitten-borgerliga sympatisörer som gått till partiet. För Centerväljare som föredrog en inriktning mot mitten snarare än högerut kan Socialdemokraterna också ha blivit ett mer gångbart alternativ. En ytterligare tolkning är att en större andel väljare till vänster i 2018 års val stannade vid Vänsterpartiet.

Diskussion

Sammanfattningsvis visar analyserna att andelen som röstade på ett annat parti än det eller de partier de sade sig gilla mest efter valet 2018 ligger ungefär på samma nivå som vid tidigare riksdagsval på 2000-talet (jfr Fredén & Oscarsson, 2015). Framförallt de mindre partierna runt spärren och Socialdemokraterna fick 2018 en relativt hög andel röster från sympatisörer av andra partier. En del av Socialdemokraternas väljarskara ser ut att ha motiverats av att rösta på det största partiet något till vänster, potentiellt för att skicka en signal om en mitten-vänsterregering. Många väljare klart till vänster ser däremot ut att ha lämnat partiet, och istället kommit närmare Vänsterpartiet. I slutskedet av regeringsförhandlingarna kunde vi till exempel se att Vänsterpartiet försökte få inflytande på en del av januariöverenskommelsens mest högerinriktade förslag: fria marknadshyror och arbetsrätt (SVT, 2019). 2018 års val visar att väljare är skickliga på att koordinera sig kring partierna i riksdagen – denna gång var det få som röstade på ett parti som inte kom in. Signaler utifrån den klassiska vänster-högerskalan påverkar uttryckligen förhandlingarna. Dessa analyser visar också att Socialdemokratiska väljare fortfarande placerar sig relativt tydligt vänster om mitten, även om de dragits något högerut. Om och hur väljarkåren och partierna förändrar sina lägen på skalan vid nuvarande regeringssamverkan är något för framtida forskning att titta vidare på.

Noter

1 Precis som i tidigare studier av de senaste riksdagsvalen visar SOM-undersökningarna en något lägre andel strategiska röster än analyser av data baserad på valundersökningen (jfr Fredén & Oscarsson, 2015).

2 Konfidensintervallen för förändringens storlek i predicerad sannolikhet att rösta på Socialdemokraterna från 1 till 2 på skalan är 0.17–0.23 för 2018, och 0.12–0.19 för 2014.

3 Den totala förändringen vid förflyttning från 1 till 5 på vänster-högerskalan är för Moderaterna i ungefär samma storleksordning som för Socialdemokraterna när samma simuleringsteknik används, fast i motsatt riktning, d v s sannolikheten att rösta på M ökar vid förflyttning på vänster-högerskalan.

Referenser

Blais, André, Nadeau, Richard, Gidengil, Elisabeth & Nevitte, Neil (2001). Measuring strategic voting in multiparty plurality elections. *Electoral Studies* 20(3), 343–352.

Cox, Gary (2018). Portfolio-maximizing strategic voting in parliamentary elections. I Herron, Erik S, Pekkanen, Robert J & Soberg Shugart, Matthew (red) *The Oxford Handbook of Electoral Systems,* 265–282. Oxford: Oxford University Press.

Cox, Gary (1997). *Making Votes Count. Strategic Coordination in the World's Electoral Systems.* Cambridge: Cambridge University Press.

Downs, Anthony (1957). *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper & Row.

Fredén, Annika (2019a). *Strategisk röstning i riksdagsvalet 2018.* Rapport 2019:2, Valforskningsprogrammet, Göteborgs universitet.

Fredén, Annika (2016). *Strategic Voting under Coalition Governments*. Doktorsavhandling. Lund: Lunds universitet.

Fredén, Annika & Oscarsson, Henrik (2015). Skäl att rösta strategiskt i riksdagsval. I Bergström, Annika, Johansson, Bengt, Oscarsson, Henrik & Oskarson, Maria (red) *Fragment*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Fredén, Annika (2014). Threshold Insurance Voting in PR Systems: A Study of Voters' Strategic Behavior in the 2010 Swedish General Election. *Journal of Elections, Public Opinion & Parties* 24(4), 473–492.

Kedar, Orit (2005). When moderate voters prefer extreme parties. Policy balancing in parliamentary elections. *American Political Science Review* 99(2), 185–199.

Kselman, Daniel, Niou, Emerson & Horng-En Wang, Austin (2019). Panel Data in Empirical Studies Strategic Voting. Paper presenterat vid *MPSA General Conference,* Chicago, 4–7 april 2019.

Oscarsson, Henrik & Holmberg, Sören (2013). *Nya svenska väljare*. Stockholm: Norstedts Juridik.

Tomz, Michael, Wittenberg, Jason & Gary King 2001. *Clarify: Software for Interpreting and Presenting Statistical Results*. https://gking.harvard.edu/files/clarify.pdf (hämtad 20190426).

Socialdemokraterna, 2019. *Utkast till sakpolitisk överenskommelse.* https://www.socialdemokraterna.se/globalassets/aktuellt/utkast-till-sakpolitisk-overenskommelse.pdf (hämtad 20190426).

SVT, 2019. *Jonas Sjöstedt: "Införs marknadshyror, då smäller det".* https://www.svt.se/nyheter/inrikes/jonas-sjostedt-i-morgonstudion (hämtad 20190430).

VILKA PARTIER HADE BÄST POLITIK ENLIGT VÄLJARNA I VALET 2018 – OCH SPELADE DET NÅGON ROLL?

JOHAN MARTINSSON

Sammanfattning
De politiska partierna har distinkta profiler i väljarnas ögon. De har vissa frågor där de på ett självklart sätt av flertalet väljare anses ha en bra politik, och andra där de betraktas som svagare. För de frågor som nu toppar dagordningen så anses Socialdemokraterna ha bäst politik av flest väljare i sjukvårdsfrågan, medan Sverigedemokraterna samlar flest bakom sin politik i invandrings- och integrationsfrågan. När vi jämför 2016 och 2018 ser vi en minskad osäkerhet hos väljarna om partiernas politik under valåret 2018. Utvecklingen av frågeägarskapet följer också valresultaten tämligen väl då de partier går fram mest i opinionen är de som också har förbättrat sitt sakfrågeägarskap mest.

Analysen av betydelsen av bedömningen av partiernas politik för att rösta på partierna ger inget entydigt mönster. Bedömningen av ett partis politik i en sakfråga kan vara viktig för att rösta på partiet oavsett hur högt eller lågt på dagordningen frågan finns för väljarna i allmänhet och oavsett om frågan är en av partiets starka frågor eller inte.

Inom den statsvetenskapliga väljarforskningen har det länge pratats om sakfrågeägarskap som en viktig faktor för väljarnas partival och för utfallet i politiska val. Ett klassiskt arbete för teorier om sakfrågeägarskap var Ian Budges och Dennis Farlies banbrytande bok ”*Explaining and Predicting Elections: Issue Effects and Party Strategies in Twenty-three Democracies*” (1983). Där porträtteras sakfrågeägarskapet som en huvudsakligen stabil och närmast historiskt nedärv egenskap hos de politiska partierna i ett partisystem. Ägarskapet betraktades som stabilt mellan val, medan den politiska dagordningen varierade. Därmed kunde vissa partier gynnas i val där deras ”ägda” frågor stod i centrum för valdebatten, medan andra partier gynnades i valkampanjer med en annorlunda dagordning. En konsekvens av denna antagna stabilitet var också att de politiska partierna i första hand antogs tävla om att sätta dagordningen till sin fördel snarare än att försöka förändra väljarnas politiska åsikter eller uppfattningar om vilket parti som hade den bästa politiken.

Senare forskning har dock ifrågasatt denna bild av stabilt sakfrågeägarskap. En del studier började så småningom påtala fall av förändring i ägarskap (se exempelvis Bélanger, 2003; Holian, 2004; Martinsson, 2009). En tidigare studie på svenska

Martinsson, Johan (2019) Vilka partier hade bäst politik enligt väljarna i valet 2018 – och spelade det någon roll? i Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red) *Storm och stiltje*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.

data under perioden 1979 till 2010 (Christensen m fl, 2015) påvisar bland annat att sakfrågeägarskap aldrig har varit så stabilt som den tidiga forskningen antog. Åtminstone inte i Sverige. Generellt sett har det inte heller blivit mindre stabilt över tid. Däremot så är sakfrågeägarskap något mindre stabilt i typiska så kallade prestationsbaserade frågor (eng: *performance issues*) där ekonomiska frågor utgör ett av de tydligaste exemplen.

Begreppet sakfrågeägarskap, eller ibland bara frågeägarskap, har använts flitigt inte bara inom den statsvetenskapliga väljarforskningen utan även mer allmänt i den offentliga debatten. Ordvalet är dock lite märkligt då ett parti inte i någon egentlig mening kan sägas ”äga” en fråga och sägas kontrollera den på samma sätt som en ägodel i vardagligt språkbruk. Ofta används begreppet liktydigt med att flest väljare anser att ett visst parti har en bra politik (eller bäst politik) i en fråga. Detta gör det tydligt att sakfrågeägarskapet kan, åtminstone i teorin, fluktuera snabbt trots den association till stabilitet som ordvalet ofta väcker.

I detta kapitel analyseras medborgarnas syn på de politiska partiernas sakfrågeägarskap under valåret 2018. Kapitlet har tre frågor i fokus. *Den första frågan* gäller vilka partier som hade sakfrågeägarskapet i de viktigaste frågorna och samhällsproblemen 2018. *Den andra frågan* gäller hur detta har förändrats sedan 2016, mitt under mandatperioden. *Den tredje frågan* gäller inom vilka politiska områden sakfrågeägarskapet hade störst betydelse för väljarnas partival 2018 när vi även tar hänsyn till andra faktorer som påverkar partivalet.

Självfallet finns även många andra faktorer som kan tänkas påverka vilket parti väljare röstar på. Andra faktorer innefattar exempelvis ideologiska utgångspunkter, partiledare, strategiska överväganden om möjliga regeringskonstellationer, specifika sakfrågeåsikter med mera. Detta kapitel fokuserar dock på just sakfrågeägarskapet och dess potentiella betydelse. Själva dagordningen, vilka politiska frågor eller samhällsproblem som är viktigast eller mest omdebatterade under en valkampanj, kan dock ha stor betydelse för sakfrågeägarskapets möjliga betydelse. Kapitlet diskuterar därför även i viss mån själva dagordningen.

Detta kapitel baseras på data från den nationella SOM-undersökningen 2016 och 2018. Det frågeinstrument som kapitlet huvudsakligen baseras på är en enkätfråga som lyder ’*Vilket eller vilka partier tycker du har en bra politik på följande områden?*’. Flera partier kunde markeras, liksom svarsalternativet ’*ingen uppfattning*’. Totalt ingår nio sakfrågeområden i enkäterna. Själva frågeformuleringen har varit identisk i den nationella SOM-undersökningen 2016 och 2018, men de sakfrågeområden som ingått har varierar något. Totalt finns sju områden som har ställts båda åren: ekonomi, skola och utbildning, social trygghet, sysselsättning, jämställdhet, invandring, miljö. Utöver dessa sju områden har fyra ytterligare områden funnits med under ett av åren: försvar, skatter, lag och ordning, samt sjukvården.

Sjukvård, integration och utbildning i toppen av dagordningen 2018

Innan vi påbörjar analyserna av sakfrågeägarskapet under 2018 tar vi en översiktlig titt på hur allmänhetens dagordning såg ut detta valår. Vilka politiska frågor eller samhällsproblem ansåg svenskarna var de viktigast?

SOM-institutet har ställt en öppen fråga i de årliga undersökningarna om vilka frågor eller samhällsproblem som människor tycker är viktigast ända sedan 1987. I SOM-undersökningen 2018 är det sjukvården (45 procent) som anges av flest, följt av integrations- och invandringsfrågor (38 procent) och skola och utbildning (34 procent). Efter dessa tre dominerande frågeområden följer miljö samt lag och ordning (båda 16 procent), sedan äldrefrågor (15 procent) och sociala problem/social trygghet (14 procent). Övriga frågeområden nämns av tämligen få i SOM-undersökningen. Arbetsmarknad/sysselsättning anges av sju procent, ekonomi av så lite som fyra procent, och jämställdhet av endast omkring en procent. De områden där vi kan mäta partiernas sakfrågeägarskap omfattar alltså både frågor som ligger högst på dagordningen och frågor som ytterst få anser tillhör de viktigaste frågorna.

Sakfrågeägarskapet 2018

Vi ska nu ta oss an frågan vilka partier som, enligt medborgarna, hade sakfrågeägarskapet i olika frågor år 2018. Tabell 1 nedan visar andelen som säger att de olika partierna hade en bra politik inom de totalt elva olika frågeområden som har ingått i antingen 2018 eller 2016 års nationella SOM-undersökning. 2016 års undersökning genomfördes mellan september 2016 och februari 2017, medan 2018 års undersökning genomfördes mellan september 2018 och januari 2019. I allt väsentligt kan dock svaren på enkäterna främst sägas karaktärisera hösten 2016 och 2018 då huvuddelen av svaren inkommer från slutet av september fram till november. För att underlätta tolkningen har det parti som uppnår den högsta siffran inom varje frågeområde respektive år ramats in i tabell 1. Om två partiers värden ligger nära varandra så att skillnaden mellan dem är mindre än tre procentenheter har båda ramats in.

Av resultaten i tabell 1 framgår att frågan är svår att besvara för många respondenter. Omkring en tredjedel väljer att säga att de inte har någon uppfattning om partiernas politik inom de olika områdena eller att inte besvara frågan alls.

Om vi för 2018 börjar med att ta oss an frågor enligt väljarnas prioriteringsordning av hur viktiga frågorna är så ser vi först att det utan tvekan är Socialdemokraterna som med sina 28 procent får den högsta andelen bra politik inom området sjukvård. Det är i denna fråga även ganska långt till de närmaste medtävlarna Moderaterna och Kristdemokraterna. Vad gäller fråga nummer två, invandring, så har Sverigedemokraterna stärkt sitt grepp ytterligare sedan 2016 och ligger på första plats med 25 procent av väljarna som anser att de har en bra invandringspolitik. För den tredje av de bland väljarna största frågorna, skola och utbildning,

så är det jämnt läge mellan Socialdemokraterna och Liberalerna 2018, precis som i den föregående mätningen 2016.

Om vi fortsätter längre ned på väljarnas dagordning så ser vi att Miljöpartiet har en tydlig ledning i miljöfrågor med sina 27 procent år 2018, med Centerpartiet på andra plats precis som i undersökningen två år tidigare. Vad gäller lag och ordning som ingick i denna fråga för första gången i SOM-undersökningen 2018 står det klart att det är Moderaterna som flest väljare anser har en bra politik på området. Andra platsen delas av Socialdemokraterna och Sverigedemokraterna med 19 respektive 18 procent.

Social trygghet tillhör Socialdemokraternas klassiska områden och där står också klart från tabell 1 att de äger frågan. Hela 35 procent anger att S har en bra politik och inget annat parti kommer över 14 procent. Tittar vi sedan på ekonomi så har Moderaterna ett visst försteg 2018 med 31 procent av väljarna bakom sin politik. Avståndet till Socialdemokraterna med sina 27 procent är dock inte särskilt långt. För sysselsättningsfrågan är det 2018, liksom var fallet även 2016, jämnt mellan Socialdemokraterna och Moderaterna med 27 respektive 26 procent i mätningen från hösten 2018. Dessa två partier har länge kämpat om frågeägarskapet i sysselsättningsfrågan (för mer om detta, se Martinsson, 2009).

För jämställdhet mellan kvinnor och män, en fråga som ligger mycket längre ned på väljarnas dagordning, så det Socialdemokraterna som samlar flest väljare bakom sin politik med 25 procent. Det är dock värt att lägga märke till att 19 procent bedömer att Vänsterpartiet har en bra politik när det gäller jämställdhet och därmed ligger på andra plats. Med hänsyn taget till att Feministiskt initiativ numera är ett mycket litet parti måste det anses vara en god prestation att hela 9 procent anger att de har en bra jämställdhetspolitik. För ett fördjupat resonemang om hur frågeägarskapet kan sättas i relation till partiernas storlek, se Martinsson (2017).

När det gäller de två frågor som bara ställdes i undersökningen 2016, skatter och försvar, så är det i båda fallen Moderaterna som äger dessa frågor med 29 respektive 22 procent som uppfattar deras politik som bra inom dessa områden.

Tabell 1 Andel ”bra politik” för samtliga partier inom elva sakfrågeområden i den nationella SOM-undersökningen, 2016 och 2018 (procent)

	V	S	C	L	M	KD	MP	SD	FI	Ingen uppf.
Sjukvården										
2016	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
2018	12	28	10	9	14	17	3	7	1	30
Invandring										
2016	8	19	7	7	17	5	5	21	3	33
2018	10	18	12	8	18	8	7	25	2	26
Skola/utbildning										
2016	8	22	6	19	17	6	6	4	1	35
2018	11	24	8	24	17	9	6	5	1	28
Miljö										
2016	8	14	16	5	14	3	23	3	1	38
2018	10	13	20	5	13	5	27	4	2	30
Lag och ordning										
2016	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
2018	6	19	7	9	29	9	2	18	1	31
Social trygghet										
2016	12	31	9	10	17	6	4	7	2	33
2018	14	35	11	9	14	13	4	9	2	27
Sysselsättning										
2016	6	24	11	9	27	5	3	4	1	36
2018	7	27	12	9	26	6	2	4	1	32
Ekonomi										
2016	7	23	7	8	34	4	3	5	1	35
2018	8	27	11	10	31	8	3	6	1	29
Jämställdhet										
2016	13	23	10	10	16	6	7	4	10	37
2018	19	25	14	11	13	9	8	4	9	32
Skatter										
2016	9	21	7	8	29	5	3	5	1	35
2018	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Försvar										
2016	4	16	4	11	22	3	2	7	1	46
2018	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–

Kommentar: Frågan löd *’Vilket eller vilka partier tycker du har en bra politik på följande områden?’*. Flera partier kunde markeras per område och det fanns även möjlighet att uppge svarsalternativet *’Ingen uppfattning’*. Procentbasen utgörs av samtliga respondenter, det vill säga 1 592 personer 2016 och 1 817 personer 2018. I denna tabell har de som hoppade över hela frågan sammanförts med de som svarade ’*Ingen uppfattning*’. På varje rad har det högsta värdet ramats in, men i fall där två partiers andel ’*bra politik*’ ligger inom tre procentenheter från varandra har båda ramats in.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016 och 2018.

Hur förändrades sakfrågeägarskapet från 2016 till 2018?

I detta avsnitt ska vi även titta närmare på det generella mönstret i förändringen av frågeägarskap mellan 2016 och 2018. Fokus ligger här inte i första hand på den exakta förändringen i specifika frågor. De två år vi har data från representerar två inom opinionsstudier olika kontexter. 2018 är ett valår med allt som då följer med på köpet i form av ökad politisk information i media, partiers och kandidaters kampanjande. Under valår ses vanligen också ett ökat intresse för politik såväl som en ökad andel som känner sig som anhängare av något politiskt parti (se exempelvis Martinsson & Andersson, 2019).

För att mer systematiskt undersöka skillnaden mellan väljarnas bedömning av partiernas politik mellan 2016 och 2018 visar vi i tabell 2 differensen mellan andelen som sa de har en bra politik inom olika områden 2016 och andelen 2018. Vi inkluderar även andelen som sa att de inte har någon uppfattning eller avstod från att besvara frågan. I tabellen ingår de frågeområden som har ingått i både 2016 och 2018 års nationella SOM-undersökning för de åtta riksdagspartierna. För det genomsnitt per fråga som ingår i kolumnen längst till höger ingår inte alternativet ”Ingen uppfattning”.

Tabell 2 Förändring i andelen ”bra politik” mellan 2016 och 2018 per parti och fråga, samt i genomsnitt (procent)

	V	S	C	L	M	KD	MP	SD	Ingen uppf.	Genom-snitt
Invandring	+2	–1	+5	+1	+1	+3	+2	+4	–7	+2,1
Skola/utbildning	+3	+2	+2	+5	0	+3	0	+1	–7	+2,0
Miljö	+2	–1	+4	0	–1	+2	+4	+1	–8	+1,4
Social trygghet	+2	+4	+2	–1	–3	+7	0	+2	–6	+1,6
Sysselsättning	+1	+3	+1	0	–1	+1	–1	0	–4	+0,5
Ekonomi	+1	+4	+4	+2	–3	+4	0	+1	–6	+1,6
Jämställdhet	+6	+2	+4	+1	–3	+3	+1	0	–5	+1,8
Genomsnitt	+2,4	+1,9	+3,1	+1,1	–1,4	+3,3	+0,9	+1,3	–6,1	+1,6

Kommentar: Procentbasen är samtliga respondenter, det vill säga 1 592 personer 2016 och 1 817 personer 2018. Siffrorna i tabellen visar andelen som har angett att partiet har en bra politik på området 2018 minus andelen som har angett att partiet har en bra politik 2016. För beräkningen av andelen ingen uppfattning har även andelen som inte besvarat frågan räknats in. I genomsnittet per rad ingår inte andelen som uppgett ingen uppfattning eller hoppat över frågan.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016 och 2018.

Det är slående i tabell 2 att andelen som säger att de inte har någon uppfattning om vilka partier som har en bra politik är lägre på samtliga politikområden 2018 än 2016, från en minskning med fyra procentenheter för sysselsättningsfrågan till

8 procentenheter för miljöfrågan. Valårens mer intensiva informationsflöde tycks helt enkelt bidra till att det är något mindre svårt för väljarna att hitta ett parti som de tycker har en bra politik inom olika områden. Lite överraskande så tycks denna effekt vara starkast för frågorna högre på agendan som invandring, skola och miljö snarare än för frågor längre ned på agendan som jämställdhet och ekonomi. Det ska dock tilläggas att skillnaderna är små. I genomsnitt har andelen som inte har någon uppfattning sjunkit med omkring sex procentenheter mellan 2016 och 2018.

En konsekvens av att väljarna har klarare uppfattningar under valåret 2018 är att de också är något mer positiva till partiernas politik generellt sett. Det går dock olika bra för partierna. Även om den generella trenden är att en högre andel tycker att partiernas politik i de olika frågorna är bra 2018 än 2016 så finnas det skillnader mellan partiernas genomsnittliga förändring i de sju frågor vi har mätt vid två tillfällen. Mönstret tycks i grova drag följa valresultaten. De partier som har gått fram mest sett till valresultaten i riksdagsvalen 2014 och 2018 har också ökat sin andel bra politik mest sedan undersökningen 2016. Särskilt de små partierna som gjorde relativt bra val och ökade med omkring ett par procentenheter har i genomsnitt ökat andelen bra politik mest. Detta gäller Kristdemokraterna (+3,3 procentenheter (pe)), Centerpartiet (+3,1pe), och Vänsterpartiet (+2,4pe). Det är också slående att ett av de partier som backade tydligast i valet, Moderaterna, är det enda parti som har en negativ genomsnittlig förändring av andelen bra politik i de sju frågorna (-1,4pe). Socialdemokraterna går dock mot mönstret och ökar i genomsnitt andelen bra politik med 1,9 procentenheter trots att de minskade sin röstandel med nästan tre procentenheter mellan de två valen. På samma sätt är den genomsnittliga ökningen för Sverigedemokraterna ganska måttlig (+1,3pe) med tanke på att de upplevde den största valframgången av alla partierna med sin ökning med fyra och en halv procentenhet från 2014 till 2018. Trots dessa undantag är det generella mönstret tydligt och om vi beräknar en korrelationskoefficient (Pearson's R) mellan förändringen i valresultat och den genomsnittliga förändringen i andelen bra politik för de åtta frågorna på dessa blott åtta observationer blir den +0,605. En tydlig indikation på ett samband mellan förändringen i genomsnittligt sakfrågeägarskap och förändringen i ett partis valresultat.

Det finns även andra intressanta observationer vi kan göra från tabell 2. Intrycket är att partierna tycks stärka sin ställning som mest mellan 2016 och 2018 i de frågor där de redan har en stark profil. Ser vi exempelvis på Vänsterpartiet så ökar i jämställdhetsfrågan (+6pe), Liberalerna går fram starkast i skola och utbildning (+5pe), Kristdemokraterna ökar mest inom social trygghet (+7pe), Miljöpartiet i miljöfrågan (+4pe) och Sverigedemokraterna i invandringsfrågan (+4pe). Utan en mer systematisk ansats och operationalisering av vilka som är partiernas starka frågor förblir dock detta en hypotes sprungen ur årets undersökning, att under valår tenderar partierna i normalfallet att stärka sin ställning mest i frågor de redan äger eller har en stark profil i. Naturligtvis är verkligheten mycket mer komplex än så och de kausala sambanden oklara. Det spelar självfallet även roll vilka frågor

partierna satsar på mest i just den valkampanjen, samt vad andra partier gör och hur väl partierna förmår gå i takt med väljarna åsiktsmässigt, vilka frågor som ligger högt på agendan, med mera. Detta måste lämnas åt framtida forskning att systematisera mer utförligt, men än så länge är det en tankeväckande observation att partierna i 2018 års nationella SOM-undersökning mest tenderade att stärka sitt ägarskap i frågor där de redan innan var relativt starka.

I vilka frågor hade bedömningen av politiken störst betydelse i riksdagsvalet 2018?

I denna avslutande del ska kapitlet även undersöka vilka frågor som var partiernas vinnarfrågor i riksdagsvalet 2018. För att göra detta kommer väljarnas partival analyseras med hjälp av en logistisk regressionsanalys där att rösta på ett visst parti ställs mot att rösta på något av de andra partierna. För att se vilken effekt att anse att ett visst parti har en bra politik i en fråga har på sannolikheten att rösta på det partiet specificeras en regressionsmodell som innehåller en uppsättning kontrollvariabler som tidigare har visat sig hänga samman med väljarnas val av parti. Förutom bedömningarna av partiets politik ingår följande kontrollvariabler i regressionsmodellen: självplacering på en ideologisk vänster-högerskala, utbildningsnivå, ålder, kön, arbetsmarknadsposition och självidentifiering som en arbetarfamilj.

I avsnittet kommer en förenklad redovisning av regressionsanalyserna att användas. I fokus för analyserna står vilka, om några, frågeområden som hade starkast samband med att rösta på ett visst parti under kontroll för de andra förklaringsfaktorerna. Då det är svårt att jämföra regressionskoefficienter mellan olika partier visas här bara en rangordning av vilka områden som har starkast samband *för ett visst parti*. För att ett politikområde ska sägas predicera partivalet och redovisas i tabell 3 måste för det första ha en statistiskt signifikant effekt på den 95-procentiga konfidensnivån. För det andra redovisas de upp till fem områden med starkast effekt, rangordnat efter storleken på oddskvoten från den logistiska regressionsanalysen.

Som vi kan se i tabell 3 har för flera partier inte särskilt många av de nio sakfrågeområden som ingår i årets undersökning ett statistiskt signifikant samband med att rösta på partiet under vår gedigna uppsättning kontrollvariabler.

Resultaten från analyserna i tabell 3 innehåller flera överraskningar. Vi ser exempelvis att även bedömningen av partiernas politik i frågor som generellt sett ligger långt ner på väljarnas dagordning kan ha en betydelse för valet av parti. Vi ser bland annat att ekonomi uppvisar ett signifikant samband och är bland de tre mest betydelsefulla frågorna för röstningen på åtminstone tre partier (V, S, C). Även jämställdhet, som endast omkring en procent av de svarande anger som en av de viktigaste frågorna, har ett signifikant samband för så många som fyra partier (S, L, MP, SD). Dessa partier står dock för en ganska olikartad jämställdhetspolitik. Här handlar det om att uppskatta just det partiets politik och om det bidrar signifikant till förklaringen av valet av parti i riksdagsvalet.

Tabell 3 I vilka frågor hade sakfrågeägarskapet störst effekt på att rösta på partiet i riksdagsvalet 2018? (rangordnat efter oddskvot från en logistisk regressionsmodell per parti)

	V	S	C	L	M	KD	MP	SD
Fråga nr 1	Ekonomi	Miljö	Social trygghet	Skola/-utbildning	Invandring	Invandring	Miljö	Invandring
Fråga nr 2	Invandring	Ekonomi	Invandring	Invandring	Social trygghet	Sjukvård	Skola/-utbildning	Jämställd-het
Fråga nr 3		Invandring	Ekonomi	Jämställd het	Lag och ordning		Jämställd-het	Sjukvård
Fråga nr 4		Jämställd-het	Skola/-utbildning	Miljö				Lag och ordning
Fråga nr 5			Syssel-sättning					

Kommentar: Antalet svarande är 1 406 personer för samtliga regressionsmodeller. Andelen förklarad varians, här mätt som Pseudo R2, varierar mellan 0,26 och 0,55 för de olika partierna. Resultaten i tabell 3 är baserade på åtta logistiska regressionsmodeller. Rangordningen visar i vilka frågor att anse att ett parti har en bra politik hade störst effekt på partivalet i riksdagsvalet 2018 under kontroll för vänster-högerideologi, utbildning, kön, ålder, arbetsmarknadsposition och självidentifiering som arbetarfamilj. I tabell 3 redovisas inte regressionskoefficienter. Fullständiga redovisningar av regressions-modellerna kan fås från författaren. Totalt efterfrågades respondenternas åsikt om vilka partier som har en bra politik på nio områden: ekonomi, lag och ordning, skola/utbildning, social trygghet, sysselsättning, jämställdhet, invandring, sjukvården, miljö. I tabell 3 redovisas upp till fem av de nio frågorna som har en signifikant effekt på 95-procentsnivån under kontroll för övriga variabler. Frågorna är rangordnade efter storleken på oddskvoten från regressionsmodellen där fråga nr 1 är den med störst effekt.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

Det är också tydligt att det inte alls automatiskt är de frågor som står högst på väljarnas dagordning som är de som i tabell 3 framträder som viktigast för väljarnas partival. Vi ser till exempel att sjukvården, den fråga som toppar väljarnas agenda 2018, endast står att finna bland de frågor där bedömningen av partiernas politik är viktigast för partivalet för två av åtta partier (SD och KD). Invandringen däremot, som ligger på andra plats på väljarnas dagordning, återfinns bland de politikområden vars bedömning är viktigast för partivalet för inte mindre än sju av de åtta partierna (alla utom MP). Dessutom toppar den listan för Moderaterna, Kristdemokraterna och Sverigedemokraterna.

Det blir också tydligt att när vi analyserar betydelsen av bedömningar av partiernas politik för valet av parti på individnivå så blir mönstret annorlunda än när vi undersöker vilka partiers politik som uppskattas av flest väljare totalt sett. Ett illustrativt exempel är Sverigedemokraterna och jämställdheten. I tabell 3 ser vi att bedömningen av SDs jämställdhetspolitik är det näst mest betydelsefulla sakfrågeområdet. Men tittar vi istället i tabell 1 ser vi att Sverigedemokraternas

jämställdhetspolitik uppskattas av relativt få, endast fyra procent. Vad resultatet betyder är att de som uppskattar Sverigedemokraternas jämställdhetspolitik, jämfört med liknande personer men som inte uppskattar deras jämställdhetspolitik, så är de förra signifikant mer sannolika att rösta på Sverigedemokraterna. Med andra ord kan bedömningen av SDs jämställdhetspolitik vara en stark förklaringsfaktor i den enskilda väljarkalkylen utan att det för den skulle betyder att Sverigedemokraterna totalt sett vann särskilt många röster på frågan. På samma sätt kan det tyckas överraskande att bedömningen av sjukvårdspolitiken inte tycks spela någon roll för partivalet när det gäller Socialdemokraterna trots att de på aggregerad nivå tydligt är det parti som äger frågan där 28 procent anser att de har en bra politik på området. Trots detta tycks alltså inte huruvida en väljare tycker att partiet har en bra sjukvårdspolitik eller inte vara utslagsgivande för om det får väljarens röst eller inte när vi samtidigt tar hänsyn till andra relevanta faktorer. I andra fall däremot så är det tydligt att det är frågorna partiet äger som spelar störst roll för partivalet. Exempelvis tycks detta gälla Liberalerna där vi ser att skola och utbildning är den fråga vars bedömning har störst betydelse, liksom miljöfrågan för Miljöpartiet och invandringen för Sverigedemokraterna.

Det är svårt utifrån tabell 3 att sammanfatta svaret på inom vilka politiska områden bedömningen av partiernas politik spelade störst roll för partivalet. Det står dock klart att de frågor för vilka bedömningen av partiernas politik spelar störst roll för partivalet inte alls nödvändigtvis är de som också står högst på väljarnas dagordning. I flera fall ser vi i tabell 3 att även frågor som ligger lågt på agendan kan ha betydelse, som exempelvis jämställdhet eller ekonomi, samtidigt som sjukvården intar en undanskymd roll. Dock är det så att bedömningen av partiernas politik i den fråga som har stått i centrum för stora delar av de gångna årens politiska debatt – invandringsfrågan – uppenbarligen har en stor betydelse för sju av åtta partier.

Avslutande diskussion

Det står klart att partierna har distinkta profiler i väljarnas ögon. För de frågor som nu toppar dagordningen så anses Socialdemokraterna har bäst politik av flest väljare i toppfrågan sjukvården. Däremot så är det Sverigedemokraterna som samlar flest bakom sin politik i invandrings- och integrationsfrågan. För den tredje av de stora frågorna – skolan – så är det ett jämnt läge mellan Socialdemokraterna och Liberalerna. När vi undersöker vad som har hänt sedan förra gången frågan om vilka partier som har en bra politik på olika områden var med i den nationella SOM-undersökningen för två år sedan, 2016, så ser vi ett mönster av minskad osäkerhet under valåret 2018. Andelen som inte har någon uppfattning om partiernas politik är klart lägre under valåret 2018 än under mellanvalsåret 2016. Vi ser även att utvecklingen av frågeägarskapet följer valresultaten tämligen väl. De partier som har gått fram mest i opinionen är också de som i störst utsträckning

har förbättrat sitt sakfrågeägarskap. Skillnaden mellan valår och andra år är något som är angeläget att fortsätta följa upp i kommande studier längre fram.

När vi sedan analyserar närmare vilken betydelse bedömningen av partiernas politik har för själva valhandlingen, att rösta på partierna, så väcks många nya frågor då resultaten inte visar något entydigt mönster. De frågor som i en statistisk analysmodell visar sig har störst förklaringskraft är inte alltid desamma som generellt ligger högst på väljarnas dagordning eller de frågor där partiets politik bedöms positivt av största antal generellt sett. Ibland kan även mer undanskymda frågor ha betydelse för partivalet. Det står dock klart att invandringsfrågans betydelse för partivalet inte ska underskattas. Bedömningen av partiernas invandringspolitik är en av de viktigaste förklaringarna till valet att rösta på partiet eller inte för de allra flesta politiska partier i riksdagsvalet 2018.

Referenser

Bélanger, Éric (2003). Issue Ownership by Canadian Political Parties, 1953–2001. *Canadian Journal of Political Science* 36, 539–558.

Budge, Ian & Farlie, Dennis (1983). *Explaining and Predicting Elections: Issue Effects and Party Strategies in Twenty-three Democracies.* London: George Allen and Unwin.

Christensen, Love, Dahlberg, Stefan & Martinsson, Johan (2015). Changes and Fluctuations in Issue Ownership: The Case of Sweden 1979–2010. *Scandinavian Political Studies* 38(2), 137–157.

Holian, David B. (2004). He's Stealing My Issues! Clinton's Crime Rhetoric and the Dynamics of Issue Ownership. *Political Behavior* 26, 95–124.

Martinsson, Johan (2009). *Economic Voting and Issue Ownership: An Integrative Approach*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.

Martinsson, Johan (2017). Vilka partier äger de viktigaste frågorna? I Ulrika Andersson, Jonas Olsson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Larmar och gör sig till*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Martinsson, Johan & Andersson, Ulrika (2019). *Svenska trender 1986–2018.* Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Välfärd
&
folkhälsa

BETYG PÅ OFFENTLIG FÖRVALTNING

SÖREN HOLMBERG

Sammanfattning
Svensk offentlig förvaltning bedöms idag mer kritiskt av svenska folket än för tio år sedan. Tappat mest i uppskattning har Sjukvården, Äldreomsorgen och Polisen gjort. Och sedan länge ligger Migrationsverket och Arbetsförmedlingen i botten. Positivt är dock att Skatteverket fortsatt ligger i topp och att Valmyndigheten får ett övervägande bra betyg. Men medborgarnas betyg har blivit mer ideologiskt och partipolitiskt färgade. Klart mest negativa är sympatisörer till Sverigedemokraterna. Problematiskt är att skillnaden i S- och M-väljares bedömningar ökar. Normativt sett är utvecklingen inte önskvärd. Offentlig verksamhet skall utmärkas av oväld, och uppfattas som neutral och opartisk. Myndighetssverige har anledning att rannsaka, liksom partierna som opinionsbildare och medierna som kunskapsspridare.

Att offentlig verksamhet skall kännetecknas av saklighet och opartiskhet är en självklarhet. Det står till och med i grundlagen (*Regeringsformen* 1:9). Därtill kan tillfogas att kvaliteten skall vara god och standarden hög. Endast det bästa är gott nog. Det slog Värdegrundsdelegationen fast för några år sedan (Ångström, 2014). Men myndighetssverige kan inte enbart tala om vackra målsättningar. Systematiska mätningar och riktade utvärderingar måste också till.

Och då är det viktigt att även de många människorna får delta. Att myndighetschefer och förtroendevalda gör försök att bedöma vad som utförs är naturligtvis inte onödigt. På samma sätt är revisionsverksamhet av vikt. Mediernas bevakning är också betydelsefull. Men allt detta är inte nog. Det räcker heller inte med att brukare och ”kunder” tillfrågas, även om dylika undersökningar kan ge användbar information. Vad som behövs är en mycket bredare ansats. En sådan är att låta alla berörda komma till tals. Det vill säga att alla (vuxna) medborgare skall vara med och bedöma den offentliga verksamheten. Precis som i de allmänna valen.

Men politiska val är inte bra som betygsättare. Valutslag är en oprecis mätmetod som säger mycket lite om hur människor bedömer olika myndigheters verksamhet. Marknaden är heller inte en bra mätare i sammanhanget. Offentlig verksamhet är oftast inte marknadsbaserad. Försäljningssiffror och vinstmarginaler finns sällan att tillgå.

Dessa realiteter betyder att om vi vill efterhöra vad medborgarna tycker måste vi fråga dem. En mycket grundläggande metod i en demokrati kan man tycka. Men det till trots, mycket få medborgardialoger eller systematiska mätningar finns internationellt eller i Sverige (Pidd, 2012; Tria & Valotti, 2012; Sundell, 2015).[1] Ett undantag och pionjär på området är forskningsprojektet *Kvalitet i offentlig verksam-*

Holmberg, Sören (2019) Betyg på offentlig förvaltning i Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red) *Storm och stiltje*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.

het (KOV). Projektet grundades år 2010 som ett samarbete mellan SOM-institutet och Statskontoret (Johansson & Holmberg, 2011). Tanken är att långsiktigt bygga upp mätningar av medborgarnas bedömningar av hur olika myndigheter/offentliga verksamheter fungerar. Varje år får svarspersonerna i SOM-institutets nationella undersökning betygsätta hur ett tiotal olika myndigheter/verksamheter sköter sina uppgifter. Flera av myndigheterna/verksamheterna har ingått i studierna vid fler än ett tillfälle, vilket gör det möjligt att kartlägga förändringar över tid. I och med undersökningen 2018 har vi kunskap om hur svenska folket bedömer kvaliteten hos tjugofyra myndigheter och åtta regionala/kommunala verksamheter. I SOM-mätningen 2018 ingår åtta myndigheter och fyra verksamheter.

Det vi eftersträvar att mäta är de svarandes bedömning av verksamhetskvalitet – det som i amerikansk forskning kallas *Job Performance.* De enkätfrågor vi använder har följande lydelse: ”Hur anser du att följande myndigheter sköter sina uppgifter?” respektive ”Hur tycker du att den verksamhet fungerar som bedrivs på följande områden i det landsting/region eller kommun där du bor?”. Frågorna har sju svarsalternativ. Fem där svarspersonerna får ange hur de tycker myndigheterna/verksamheterna fungerar – från mycket eller ganska bra, över varken bra eller dåligt, till ganska eller mycket dåligt.

Därutöver finns två svarsalternativ där de svarande kan uppge att de ”inte känner till myndigheten/verksamheten” eller att de ”inte har någon uppfattning”. Skälen till de båda vet ej-alternativen är att vi vill undvika ogenomtänkta gissningssvar och att de svarande på ett enkelt sätt skall kunna erkänna att de inte är insatta i vad de olika myndigheterna/verksamheterna gör. Därmed får vi också ett bättre mått på vad som kan kallas verksamhetskännedom. I amerikansk forskning talar man om *Name Recognition* (marknadsekonomer frågar ”Hur känt är varumärket?”).

Kända och mindre kända myndigheter/verksamheter

En majoritet av de myndigheter vi studerat i SOM-mätningarna har visat sig vara förhållandevis välkända med kännedomssiffror över femtio procent. Resultaten i tabellerna 1 och 2 visar hur stor andel av svarspersonerna som uppgivit kännedom och varit villiga att avge ett betyg på de olika myndigheternas/verksamheternas kvalitet. Vi kan nog med stor säkerhet utgå ifrån att kännedomsresultaten är överskattningar – en slags glädjemätningar. Om alla som inte ställer upp i SOM-undersökningarna skulle delta är sannolikheten mycket stor att kännedomsuppskattningarna skulle bli lägre. Det innebär dock inte att vi tror att överskattningarna på något systematiskt sätt påverkar jämförelserna mellan de olika myndigheternas/verksamheternas kännedom.

Färre personer erkänner okunskap och svarar ”känner inte till” än som svarar ”ingen uppfattning”. Genom att ha med ingen uppfattning-svar som en indikator på frånvaro av kännedom minimerar vi något graden av överskattning när det gäller att känna till myndigheterna/verksamheterna.

Föga förvånande toppar Polisen listan över välkända myndigheter. Kännedomssiffran är höga 95 procent. Bra nära lika kända är Skatteverket och Försäkringskassan (båda 87 procent). Längst ned i botten på kännedomslistan finns ett antal myndigheter vars verksamhet är känd av klart färre än hälften av befolkningen. Det är fråga om fyra relativt nybildade myndigheter – Energimarknadsinspektionen, Rekryteringsmyndigheten, Havs- och vattenmyndigheten och Forum för levande historia. Deras kännedomsresultat håller sig mellan låga 21–34 procent. Två andra nykomlingar som myndigheter – Inspektionen för vård och omsorg (IVO) och Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB) – har varit mer lyckosamma i starten med kännedomssiffror på något över femtio procent.

Tabell 1 Kända och mindre kända svenska myndigheter 2010–2018 (procent)

		Andel som uppger sig känna till och är villig att avge ett omdöme
1.	Polisen	95
2.	Skatteverket	87
3.	Försäkringskassan	87
4.	Migrationsverket	82
5.	Skolverket	80
6.	Trafikverket	80
7.	Arbetsförmedlingen	79
8.	Valmyndigheten	72
9.	Livsmedelsverket	67
10.	Naturvårdsverket	66
11.	Försvarsmakten	64
12.	Pensionsmyndigheten	63
13.	Socialstyrelsen	60
14.	Centrala studiestödsnämnden (CSN)	59
15.	Inspektionen för vård och omsorg (IVO)	59
16.	Kronofogdemyndigheten	59
17.	Konsumentverket	57
18.	Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB)	54
19.	Riksrevisionsverket	52
20.	Statistiska centralbyrån (SCB)	47
21.	Energimarknadsinspektionen	34
22.	Rekryteringsmyndigheten	28
23.	Havs- och vattenmyndigheten	28
24.	Forum för levande historia	21

Kommentar: Frågan löd '*Hur anser du att följande myndigheter sköter sin uppgift?*'. Svarsalternativen var '*Känner ej till myndigheten*', '*Mycket bra*', '*Ganska bra*', '*Varken bra eller dåligt*', '*Ganska dåligt*' samt '*Mycket dåligt*'. Tabellen redogör för andelen svarspersoner som har uppgett något av svaren '*Mycket bra*' till '*Mycket dåligt*', det vill säga andelen som känner till verksamheten. Tabellen redogör för samtliga myndigheter som har omfrågats under perioden 2010–2018. Alla har dock inte omfrågats varje år. För myndigheter som deltagit i flera SOM-undersökningar redovisas det högsta kännedomsresultatet. Antalet svarspersoner per undersökningsår har varierat mellan ca 1 500–1 600 personer.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2018.

Tabell 2 Kända och mindre kända kommunala/regionala verksamheter, 2010–2018 (procent)

		Andel som uppger sig känna till och är villig att avge ett omdöme
1.	Sjukvården	96
2.	Renhållningen	94
3.	Kollektivtrafiken	88
4.	Räddningstjänsten	75
5.	Äldreomsorgen	75
6.	Grundskolan	74
7.	Förskolan	62
8.	Plan- och byggfrågor	62

Kommentar: Frågan löd '*Hur tycker du att den verksamhet fungerar som bedrivs på följande områden i det landsting/region eller kommun där du bor?*'. Svarsalternativen var '*Känner ej till verksamheten*', '*Mycket bra*', '*Ganska bra*', '*Varken bra eller dåligt*', '*Ganska dåligt*' samt '*Mycket dåligt*'. Tabellen redogör för andelen svarspersoner som har uppgett något av svaren '*Mycket bra*' till '*Mycket dåligt*', det vill säga andelen som känner till verksamheten. Tabellen redogör för samtliga kommunala/regionala verksamheter som har omfrågats under perioden 2010–2018. Alla har dock inte omfrågats varje år. För verksamheter som deltagit i flera SOM-undersökningar redovisas det högsta kännedomsresultatet. Antalet svarspersoner per undersökningsår har varierat mellan ca 1 500–1 600 personer.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2018.

De kommunala/regionala verksamheter som varit med i undersökningarna är alla förhållandevis välkända med i samtliga fall kännedomsresultat över sextio procent. Sjukvården toppar med 96 procent. Renhållning och kollektivtrafik följer tätt efter. Lägst grad av kännedom uppvisar Förskolan och Plan- och Byggfrågor med en kännedom på 62 procent i båda fallen.

Kännedomssiffrorna är i de flesta fall mycket stabila över tid. Inga tydliga tecken på varken minskande eller ökande kännedom. Vi har resultat för tolv myndigheter och fem verksamheter över tid sedan 2010; oftast sporadiska mätningar, inte regelbundna varje år. Med viss reservation för misstänkta kontexteffekter på mätningarna som genomsnittligt sänkte kännedomen något åren 2011 och 2018 uppvisar Skatteverket, Polisen, Trafikverket, Valmyndigheten, Pensionsmyndigheten, Havs- och vattenmyndigheten, Försäkringskassan och Arbetsförmedlingen en stabil grad av kännedom.[2] Två myndigheter har en svag nedåtgående kännedom. Det gäller Naturvårdsverket och CSN. En något uppåtgående kännedom har två andra myndigheter – Skolverket och Migrationsverket (Holmberg & Weissenbilder, 2019). De fem regionala verksamheter vi har kännedomssiffror för över tid uppvisar alla mycket stabila resultat. Inte minskande kännedom, men heller inte ökande.

Kvalitetsbetyg

Myndighetssverige klarar sig bra när folket får sätta betyg. Hela 18 av 24 myndigheter får övervägande positiva utvärderingar – fler medborgare tycker de gör ett bra arbete än som tvärtom tycker de sköter sin uppgift dåligt.[3] Bäst bedömning får Skatteverket. I högskattelandet Sverige får fogden som samlar in medborgarnas pengar ett toppbetyg. Ett smått fantastiskt resultat. Hela 71 procent bland personer som gör en bedömning anser att Skatteverket sköter sin uppgift bra. Att Skatteverket tvärtom sköter sig dåligt tycker endast 6 procent. Det balanserade betyget blir +65. På rangplats två och tre närmast efter Skatteverket kommer Statistiska centralbyrån och Polisen.

Tabell 3 Svenska folkets bedömningsbetyg på ett antal myndigheter. Andel som sköter sin uppgift bra/dåligt 2010–2018 (procent, betygsbalans)

		Procent bra/dåligt	Betygsbalans bra minus dåligt
1.	Skatteverket	71/6	+65
2.	SCB	62/2	+60
3.	Polisen	68/11	+57
4.	Konsumentverket	59/8	+51
5.	CSN	59/9	+50
6.	Naturvårdsverket	57/9	+48
7.	Försvarsmakten	56/9	+47
8.	Trafikverket	58/12	+46
9.	Valmyndigheten	56/10	+46
10.	Kronofogdemyndigheten	54/9	+45
11.	Riksrevisionsverket	49/7	+42
12.	Livsmedelsverket	50/11	+39
13.	Havs- och vattenmyndigheten	42/11	+31
14.	Pensionsmyndigheten	47/18	+29
15.	MSB	44/17	+27
16.	Forum för levande historia	38/11	+27
17.	Rekryteringsmyndigheten	32/12	+20
18.	Socialstyrelsen	37/21	+16
19.	Försäkringskassan	41/32	+9
20.	Skolverket	30/27	+3
21.	Inspektionen för vård och omsorg	30/39	–9
22.	Energimarknadsinspektionen	18/36	–18
23.	Migrationsverket	20/51	–31
24.	Arbetsförmedlingen	17/52	–35

Kommentar: Frågan löd '*Hur anser du att följande myndigheter sköter sin uppgift?*'. Svarsalternativen var '*Känner ej till myndigheten*', '*Mycket bra*', '*Ganska bra*', '*Varken bra eller dåligt*', '*Ganska dåligt*' samt '*Mycket dåligt*'. Tabellen redogör för andelen som svarat mycket eller ganska bra samt andelen som svarat mycket eller ganska dåligt. Balansmåttet anger andelen bra minus andelen dåligt och varierar mellan +100 (alla svarar bra) och -100 (alla svarar dåligt). Samtliga myndigheter som har omfrågats under perioden 2010–2018 redovisas i tabellen. Alla har dock inte omfrågats varje år. För verksamheter som deltagit i flera SOM-undersökningar redovisas högst uppmätta betygsbalans. Beräkningen har gjorts bland personer med kännedom om de olika myndigheterna. ***Källa:*** Den nationella SOM-undersökningen 2010–2018.

Bland myndigheter med starka betyg återfinns också Valmyndigheten; mycket avgörande resultat för demokratin och för Sverige. Mycket blir smidigare och mindre kostsamt i ett samhälle om institutioner som sköter insamling av offentlig statistik, brottslingar och inte minst skatter och väljarnas röster bedöms sköta sina uppgifter bra. Det sänker alla transaktionskostnader och gör samhället mer effektivt, och därtill också mer legitimt (Holmberg & Rothstein, 2012).

I botten av listan finns fyra myndigheter med en övervikt för negativa betyg – fler svarspersoner anser de gör ett dåligt arbete jämfört med antalet personer som tycker de sköter sig bra. Mest negativ bedömning får Arbetsförmedlingen med betygsbalansen –35 (52 procent tycker förmedlingen gör ett dåligt arbete mot 17 procent som tvärtom tycker att arbetet utförs bra). Ett bra när lika svagt betyg får Migrationsverket med resultatet –31. Övervägande minusbetyg får också Energimarknadsinspektionen och Inspektionen för vård och omsorg – två relativt nya myndigheter som inte fått en bra start enligt medborgarna.

Att två av välfärdssveriges viktigaste myndigheter – Arbetsförmedlingen och Migrationsverket – fortsätter att få bottenbetyg år efter år är riktigt illa. Ett stort underbetyg åt en central del av myndighetssverige. Övervägande negativa bedömningar leder till längre beslutstider, skepticism och misstänksamhet och därmed till högre transaktionskostnader. Drabbas görs inte bara arbetslösa och flyktingar. Hela samhället får känna av stigande kostnader. Att därtill centrala välfärdsinstanser som Försäkringskassan och Skolverket också uppvisar svaga bedömningsbetyg gör inte saken bättre.

Tabell 4 Bedömningsbetyg på ett antal kommunala/regionala verksamheter 2010–2018 (procent, betygsbalans)

		Procent bra/dåligt	Betygsbalans bra minus dåligt
1.	Räddningstjänsten	85/1	+84
2.	Förskolan	74/9	+65
3.	Renhållningen	73/8	+65
4.	Grundskolan	64/14	+50
5.	Sjukvården	65/16	+49
6.	Kollektivtrafiken	53/26	+27
7.	Äldreomsorgen	47/26	+21
8.	Plan- och byggfrågor	41/22	+19

Kommentar: Frågan löd '*Hur tycker du att den verksamhet fungerar som bedrivs på följande områden i det landsting/region eller kommun där du bor?*'. Svarsalternativen var '*Känner ej till verksamheten*', '*Mycket bra*', '*Ganska bra*', '*Varken bra eller dåligt*', '*Ganska dåligt*' samt '*Mycket dåligt*'. Tabellen redogör för andelen som svarat mycket eller ganska bra samt andelen som svarat mycket eller ganska dåligt. Balansmåttet anger andelen bra minus andelen dåligt och varierar mellan +100 (alla svarar bra) och -100 (alla svarar dåligt). Samtliga kommunala/regionala verksamheter som har omfrågats under perioden 2010–2018 redovisas i tabellen. Alla har dock inte omfrågats varje år. För verksamheter som deltagit i flera SOM-undersökningar redovisas högst uppmätta betygsbalans. Beräkningen har gjorts bland personer med kännedom om de olika verksamheterna. ***Källa:*** Den nationella SOM-undersökningen 2010–2018.

För de kommunala/regionala verksamheterna ser det bättre ut. Alla får mer positiva bedömningar än negativa (se tabell 4). Mest tydligt för Räddningstjänsten med bäst i test-resultatet +84. Imponerande 85 procent tycker man sköter sig bra mot endast 1 procent som är kritiska. Något därefter kommer Förskolan och Renhållningen med stark +65 i båda fallen. Grundskolan och Sjukvården få också klara plusbetyg kring +50. Kollektivtrafiken, Äldreomsorgen och Plan/Byggfrågor uppskattas något mindre, men får alla tre övervägande positiva betyg kring +20.

Betyg på väg nedåt

Tidigare kunde vi visa att svenska folkets kännedom om olika myndigheter och offentliga verksamheter inte hade förändrats mycket under de senaste tio åren. Ingen ökad kännedom, men heller ingen minskad kännedom. Stilla stabilitet råder. Detsamma kan inte sägas när det gäller hur svenska folket betygsätter kvaliteten på samma myndigheters och verksamheters arbete. Här har större förändringar inträffat. För tolv myndigheter och fem verksamheter kan vi se hur bedömningsbetygen förändrats över tid (Holmberg & Weissenbilder, 2019). I de allra flesta fall gäller förändringarna mellan 2010/12 och 2015/18, i några få fall en kortare period.[4]

I sex fall kan vi notera förstärkta positiva betyg. Mest så för CSN (+24) från ett medelbetyg 2010 och för Havs- och vattenmyndigheten (+24) från ett svagt startbetyg 2011. Övriga fyra myndigheter som ökat sin uppskattning är Skatteverket något lite från en redan tidigare hög nivå, Försäkringskassan (+4) också något lite men från en låg nivå, samt Naturvårdsverket (+8) och Pensionsmyndigheten (+9) från medelnivåer.

Men i majoriteten av fall (elva) ser vi sjunkande betyg. Myndigheterna/verksamheterna tappar i uppskattning. I fyra av dessa fall är nedgången i bedömningsbetygen mycket begränsade och inte statistiskt signifikanta. Det gäller för Valmyndigheten, Migrationsverket, Trafikverket och Kollektivtrafiken. För dem minskar betygsbalansen med mellan –1 till –8 enheter. Betygstappet är tydligare på skolområdet med sjunkande betyg för Skolverket (–10), Förskolan (–11) och Grundskolan (–12). Klart mer förlorar Polisen och Arbetsförmedlingen i uppskattning med –17 enheter för båda. Värst är betygsraset för Äldreomsorgen (–23) och Sjukvården (–26).

Det är lätt att bli alarmist när man tar del av dessa resultat. Att Polisen, Arbetsförmedlingen, Äldreomsorgen och Sjukvården är de offentliga verksamheter som förlorar mest i uppskattning bland svenska folket under de senaste sju, åtta åren är inget gott betyg åt den svenska rättsstaten eller åt den svenska välfärdsstaten. De sjunkande betygen även på skolområdet accentuerar ytterligare att allt inte står väl till i myndighetssverige. En smal tröst är att åtminstone Skatteverket och Valmyndigheten har goda och i huvudsak stabila uppskattningsbetyg.

Betyg i olika sociala grupper

Likabehandlingsprincipen gäller för all offentlig verksamhet i Sverige. Om oväld råder bör idealt sett olika sociala grupper vara någorlunda samstämmiga i bedömningen av hur myndighetssverige fungerar. Kvinnor och män, unga och äldre, arbetare och tjänstemän, landsbygd och stad – alla skall de göra i huvudsak likartade utvärderingar av offentlig verksamhet. Något är fel om skilda sociala grupper systematiskt gör radikalt olika bedömningar.

Resultaten i tabell 5 visar utfallet av en test som prövar om ett tjugofemtal olika sociala grupper i Sverige bedömer offentlig verksamhet på ett likartat sätt. Prövningen gäller mätningarna år 2018 men görs på ett jämförbart sätt med tidigare tester (Holmberg, 2015; 2017; 2018). Sammanlagt ingår tolv myndigheter/verksamheter i provet 2018. Beräkningarna visar den genomsnittliga betygsbalansen i de olika samhällsgrupperna. I teorin kan utfallen variera mellan –100 (alla svarande gör en negativ bedömning) och +100 (alla avger ett positivt betyg). Ju högre positivt värde desto bättre betyg. I prövningen 2018 är det genomsnittliga resultatet +11; en bit över på den positiva sidan med andra ord. Det vi letar efter är dock inte nivån på betygen utan eventuella skillnader i betyg mellan olika grupper. Vår normativa förväntan är att vi inte skall finna några större betygsskillnader.

Utfallet motsvarar vår förväntan. Gruppskillnader i betygen är i de allra flesta obetydliga. Endast tre grupper av totalt tjugofem har ett genomsnittligt kvalitetsbetyg som avviker med mer än +/– fem enheter från medeltalet för samtliga svaranden. Storstadsbor (+5) och personer med sjuk/aktivitetsersättning (+5) är mer negativa än genomsnittet. Mest avvikande är dock gruppen är arbetslösa med ett snittbetyg på +20; ett högre värde än genomsnittet för alla svarande.[5]

De flesta betyg befinner sig kring 1–3 enheter från hela befolkningens medeltal och är inte statistiskt signifikanta på en mätskala mellan –100 till +100. Dock, även om skillnaderna är små finns vissa mönster som återkommer genom åren. Bland de grupper som tenderar att vara något *mer nöjda* än genomsnittet med offentlig verksamhet finner vi kvinnor, äldre, boende i mindre städer, högre tjänstemän, SACO-medlemmar, lågutbildade, arbetslösa och anställda i offentlig sektor. Tillfredställande nog för myndighetssverige sätter offentligt anställda högre betyg på sin egen verksamhet än genomsnittssvensken. Det hade inte varit bra om de satt ett lägre betyg. Personer som har en tendens att vara *mer kritiska* mot offentlig verksamhet än genomsnittet är oftast män, 50-64 åringar, landsbygdsbor (dock inte 2018), företagare, LO-medlemmar, personer med medelutbildning, verksamma i privat sektor och personer med sjuk/aktivitetsersättning.

Det förtjänar att upprepas att de mönster som urskiljs bygger på mycket små skillnader i olika gruppers betyg på offentlig verksamhet. Myndighetssverige klarar det sociala testet bra. Olika sociala grupper i Sverige bedömer offentliga verksamheter mycket likartat. Som normativt förväntat i ett välfungerande förvaltningssystem.

Tabell 5 Genomsnittligt bedömningsbetyg för ett antal myndigheter/ verksamheter i olika demografiska grupper 2018 (betygsbalans)

		2018
	Samtliga	+11
Kön	Kvinna	+12
	Man	+10
Ålder	16–29 år	+10
	30–49 år	+9
	50–64 år	+9
	65+ år	+16
Boendeort	Landsbygd	+11
	Tätort	+13
	Stad	+13
	Storstad	+5
Eget hem	Arbetarhem	+9
	Tjänstemannahem	+12
	Högre tjänstemannahem	+13
	Företagare	+7
Fackförbund	LO	+10
	TCO	+11
	SACO	+14
Utbildningsnivå	Låg utbildning	+14
	Medel utbildning	+11
	Hög utbildning	+11
Sektor	Statlig sektor	+12
	Kommunal/landsting	+15
	Privat sektor	+9
Arbetsmarknadsstatus	Arbetslös	+20
	Sjuk/aktivitetsersättning	+5

Kommentar: För frågans lydelse och svarsalternativ, se tabell 1 och 2. Bedömningsbetyget kan variera mellan +100 (alla svarar bra) och -100 (alla svarar dåligt). Procenten är beräknad bland samtliga svarspersoner (inklusive de som svarat 'Ingen uppfattning' resp. 'Känner ej till myndigheten/verksamheten'). Totalt 12 myndigheter/verksamheter ingår i analysen: Skatteverket, Polisen, Försvaret, Valmyndigheten, Rekryteringsmyndigheten, Försäkringskassan, Arbetsförmedlingen, Migrationsverket, sjukvården, äldreomsorgen, grundskola, förskola.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

Det politiska testet

Nästa prövning kan bli svårare. Offentlig myndighetsutövning skall vara politiskt neutral och oberoende. Partipolitik får inte färga av sig när beslut fattas. Det politiska testet gäller om medborgare med olika partipolitisk hemvist bedömer offentlig förvaltning på samma sätt. Visar det sig att någon partipolitisk eller ideologisk grupp är påtagligt mer nöjd eller missnöjd är det en indikation på att något inte är som vi förväntar oss i den bästa av alla världar. Det behöver inte nödvändigtvis innebära att det är något fel på myndigheterna. Den/de politiska grupper som står för de avvikande betygen kanske gör ”överdrivet” politiserande och svagt evidensbaserade bedömningar. Men oavsett, bra är det inte. Offentlig verksamhet skall vara neutral och av alla uppfattas fungera neutralt.

När vi började våra mätningar bedömde svenska folket myndigheternas arbete med mycket svagt ideologiskt färgade glasögon. De samband mellan vänster-högeråsikt och betyg som kunde iakttas var mycket obetydliga och inte statistiskt säkra. I ett Sverige styrt av Alliansen 2013 och ett Sverige styrt av de Rödgröna 2015 betygsattes den offentliga verksamheten på ett mycket likartat sätt av människor med en vänster- eller högerideologi. De mindre skillnader som fanns avspeglade något vem som innehade regeringsmakten. Personer med ideologisk preferens åt höger var något mer positiva 2013 än 2015. Motsatt mönster rådde för personer med lutning åt vänster. De var något mer positiva 2015 än 2013.

Men dessa ideologiskt opartiska bedömningar har inte fortsatt. I senare års mätningar har den ideologiska färgningen av betygen blivit mycket tydligare. Svenskar med ideologiska uppfattningar åt vänster har blivit klart mer positiva till offentlig verksamhet samtidigt som personer till höger blivit mer kritiska. Bedömningarna har polariserats ideologiskt. Vänsterpersoners genomsnittliga betyg på myndigheters/offentliga verksamheters arbete år 2018 är +18 mot endast +7 för personer med ideologisk preferens åt höger, en skillnad på hela 11 enheter.[6] Motsvarande differens var 13 enheter 2016 och 16 enheter 2017. I undersökningen 2015 var skillnaden bara 1 enhet. Något har hänt. Svensk offentlig förvaltning har börjat bedömas med ideologiska och politiserade glasögon. Vänster och höger är inte lika överens längre.

Frågan är hur mönstret ser ut om vi skärskådar resultaten mer detaljerat och ser på hur olika partiers sympatisörer bedömer olika förvaltningars arbete. Svaret återfinns i tabell 6. Utfallet illustrerar mycket tydligt att olika partiers anhängare gör klart skilda utvärderingar av hur svensk offentlig förvaltning fungerar idag. Tidigare klart mindre skillnader i betyg har vuxit och blivit mer påtagliga.När det gäller bedömningar av framförallt myndigheter men också kommunala/regionala verksamheter är de mer positiva bland anhängare till regeringspartierna (S och MP) än bland sympatisörer till oppositionspartierna. Mest negativa genomsnittsbedömningar av myndigheterna gör personer som sympatiserar med Sverigedemokraterna, Kristdemokraterna och Moderaterna. Vänsterpartister är nästan lika

kritiska. Anhängare till regeringens nya stödpartier Centerpartiet och Liberalerna är något mindre negativa. Ser vi på bedömningarna av den kommunala och regionala verksamheten är sympatisörer till C och L lika positiva som anhängare till S och MP, medan även här personer som stödjer SD, KD och M, men också V är mer negativa.

Tabell 6 Partiernas sympatisörer bedömer hur ett antal myndigheter och verksamheter sköter sin uppgift 2018 (procentandel bra/dåligt, betygsbalans)

	Partisympati									
	V	S	MP	C	L	KD	M	SD	FI	Samtliga
Myndigheter										
Skatteverket	73/9	68/3	73/7	80/2	80/1	66/10	63/6	46/16	63/6	65/8
Polisen	52/19	65/14	68/11	65/13	56/15	56/25	61/19	47/33	64/12	59/19
Försvaret	44/15	59/6	59/8	61/7	49/10	48/9	63/6	57/16	50/0	54/26
Valmyndigheten	69/15	57/10	65/13	64/11	65/9	60/15	51/18	29/42	59/12	53/18
Rekryterings-myndigheten	25/16	39/9	30/6	27/9	34/15	29/12	34/10	28/17	67/0	32/12
Försäkringskassan	31/49	32/43	27/50	24/49	31/45	21/59	28/50	20/59	23/69	27/50
Arbetsförmedlingen	13/56	18/51	12/53	11/65	8/76	7/79	11/73	12/77	17/66	13/65
Migrationsverket	7/55	19/47	29/41	13/57	18/54	9/73	10/63	6/80	37/32	13/60
Medeltal	39/29	45/23	45/24	43/27	43/28	37/35	40/31	31/43	48/25	36/37
Betygsbalans	+10	+22	+21	+16	+15	+2	+9	-12	+23	+10
Verksamheter										
Sjukvården	54/33	57/22	50/25	61/24	56/25	54/35	47/33	38/42	34/22	52/29
Äldreomsorgen	33/39	46/27	43/33	53/34	41/20	32/52	33/44	31/51	11/55	37/39
Grundskola	56/26	64/14	66/17	66/14	57/24	45/30	52/22	43/33	58/25	56/22
Förskola	68/10	72/11	76/12	76/12	71/5	54/26	67/14	58/21	46/39	68/14
Medeltal	53/27	60/19	59/22	64/21	56/19	46/36	50/28	43/37	37/35	53/26
Betygsbalans	+26	+41	+37	+43	+37	+10	+22	+6	+2	+27

Kommentar: För frågans lydelse och svarsalternativ, se tabell 1 och 2. Bedömningsbetyget kan variera mellan +100 (alla svarar bra) och -100 (alla svarar dåligt). Procenten är beräknad bland personer med uppgiven kännedom om myndigheterna/verksamheterna. Det totala antalet svarspersoner varierar mellan 1 000 och 1 700.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

En närmare analys av hur de tre största partiernas väljare har betygsatt myndigheterna genom åren illustrerar hur bedömningarna blivit mer partipolitiserade. Skillnaden i genomsnittsbetygen på myndighetssverige mellan anhängare till S respektive M var endast 2 enheter år 2013. I SOM-undersökningen 2018 har den differensen ökat till 13 enheter. Motsvarande skillnad mellan S- och SD-sympatisörers bedömningar ökar under samma period från 27 till 34 enheter.[7] Mer positiva S-anhängare

skiljer sig alltmer i betygen från negativa SD-väljare och i ökande grad negativa M-sympatisörer. Bedömningsskillnaderna mellan M- och SD-anhängare förändras dock inte. De är 19 enheter 2013 och 21 enheter 2018. Sveriges hittillsvarande två regeringsbärande partier har numera sympatisörer som i ökande utsträckning gör olika bedömningar av hur svensk offentlig förvaltning fungerar. Därtill har det tredje största partiet Sverigedemokraterna anhängare som är de som är allra mest negativa i bedömningarna av hur svenska myndigheter fungerar. Så bör det inte se ut i ett idealt välfungerande samhälle. Det offentliga skall inte få olika betyg beroende på medborgarnas ideologi eller partipolitiska hemvist.

Vad bör göras?

Vad som än ligger bakom den ökande ideologiska och partipolitiska splittringen i bedömningarna av svensk offentlig förvaltning finns anledning till eftertanke på många håll. Inte minst bör myndighetssverige rannsaka sig, liksom de politiska partierna. Dessutom, varför inte också medierna som informationsspridare och väljarna själva som betygsättare med svag eller ingen evidensbas. Varför har bedömningarna blivit mer partipolitiserade? Är de mer negativa bedömningarna på senare år berättigade? Hur kan två av välfärdssveriges viktigaste myndigheter Arbetsförmedlingen och Migrationsverket få underbetyg av *samtliga* riksdagspartiers väljare? Positivt nog får Valmyndigheten övervägande godkänt betyg av alla partier. Dock med undantag för Sverigedemokraterna. Finns det någon substans bakom det betyget från SD:s väljare? Vad kan ligga bakom att Sjukvården, Äldreomsorgen och Polisen är de förvaltningar som tappar mest i uppskattning? Om Skatteverket kan nå toppbetyg, varför inte också Skolverket, Försäkringskassan och Arbetsförmedlingen?

Många frågor som behöver analyseras och leda till förslag på åtgärder. Varför inte en offentlig opartisk utredning? Mot den bakgrunden är en fortsättning av SOM-institutets och Statskontorets mätningar av svenska folkets bedömningar av kvaliteten på svensk offentlig förvaltning helt central. Om vi inte mäter vet vi inte vad som händer.

Noter

1 En mätning av olika myndigheters ställning i befolkningen är Kantar Sifos Anseendeindex. Det bygger på många olika ingredienser och är inte en ”ren” Job Performance-studie. I mätningen 2018 ingår 40 myndigheter. Kustbevakningen och SMHI toppar medan Arbetsförmedlingen och Migrationsverket hamnar i botten (*Myndigheternas anseende 2018*, Kantar Sifo).

2 Kontexteffekterna 2011 och 2018 tror vi beror på något avvikande placeringar av KOV-frågorna i SOM-formulären 2011 respektive 2018 jämfört med placeringen övriga år.

[3] I Kantar Sifos anseendemätning 2018 får 37 av 40 myndigheter ett övervägande positivt betyg. För de 17 myndigheter som ingår i både Sifos och SOM:s mätningar är rangordningen av bedömningarna mycket likartade. Rangkorrelationen är+.73. När det gäller SOM-rangordningen har vi utgått från resultaten i tabell 3.

[4] Tidsjämförelserna gäller mellan 2010-2018 för Skatteverket, Polisen, Valmyndigheten, Försäkringskassan, Arbetsförmedlingen, Sjukvården, Grundskolan och Äldreomsorgen. För Migrationsverket och Förskolan jämförs 2011 med 2018. Jämförelsen för Trafikverket och Havs- och vattenmyndigheteten gäller åren 2011 och 2015. Skolverket jämförs mellan 2012 och 2017, CSN mellan 2010 och 2015, Pensionsmyndigheten mellan 2011 och 2014, Naturvårdsverket mellan 2012 och 2016 samt Kollektivtrafiken mellan 2011 och 2013.

[5] Arbetslösas höga betyg 2018 är inget undantag. I alla våra prövningar har arbetslösa gett högre betyg åt offentlig verksamhet än genomsnittet. En annan välfärdsberoende grupp som tvärtom alltid avgivit lägre betyg än snittet är personer med sjuk/aktivitetsersättning. Vi talar inte om några dramatiska skillnader. De är oftast små, men systematiska.

[6] Vänster-högerideologi har mätts på en självplaceringsskala. Personer som svarar att de varken är vänster eller höger har ett snittbetyg på +9 i SOM-undersökningen 2018. Detaljresultaten för tidigare mätningar återfinns i Holmberg 2018, fotnot 3.

[7] Skillnaderna har ökat i jämförelse med läget år 2013, men inte i jämförelse med år 2017. I SOM-mätningen 2017 var differensen mellan S-M 23 enheter, och mellan S-SD 44 enheter. Skillnaden mellan M-SD var 2017 21 enheter, samma som 2018.

Referenser

Holmberg, Sören (2015). Mycket höga krav på offentlig verksamhet. I Bergström, Annika, Johansson, Bengt, Oscarsson, Henrik & Oskarson, Maria (red) *Fragment*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Holmberg, Sören (2017). Offentlig verksamhet skall ha hög kvalitet. I Andersson, Ulrika, Ohlsson, Jonas, Oscarsson, Henrik & Oskarson, Maria (red) *Larmar och gör sig till.* Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Holmberg, Sören (2018). Offentlig verksamhet får sämre betyg. I Andersson, Ulrika, Carlander, Anders, Lindgren, Elina & Oskarson, Maria (red) *Sprickor i fasaden*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Holmberg, Sören & Weissenbilder, Marcus (2019). *Svenska folket betygsätter offentlig verksamhet*. Göteborg: SOM-institutet.

Holmberg, Sören & Rothstein, Bo (2012, red). *Good Government*. Cheltenham: Edward Elgar.

Johansson, Susanne & Holmberg, Sören (2011). Kvalitet på offentlig verksamhet. I Holmberg, Sören, Weibull, Lennart & Oscarsson, Henrik (red) *Lycksalighetens ö.* Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Kantar Sifo (2018). *Myndigheternas anseende 2018. Den samhälleliga guldreserven*. Stockholm: Sifo.

Pidd, Michael (2012). *Measuring the Performance of Public Services*. Cambridge: Cambridge University Press.

Sundell, Anders (2015). *Public Administration and Corruption*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.

Tria, Giovanni & Valotti, Giovanni (2012). *Reforming the Public Sector*. Washington, DC: Brookings.

Ångström, Lars (2014). *Den gemensamma värdegrunden för de statsanställda – grundläggande rättsliga principer*. Stockholm: Värdegrunddelegationen.

POLARISERING I SKOLFRÅGOR? FÖRÄNDRINGAR I SVENSK OPINION MELLAN 2014 OCH 2018

SVERKER LINDBLAD

Sammanfattning
I den här studien undersöks förändringar inom opinionen över tid i uppfattningar om skolans kvalitet hos svenska folket och hur pass användbara allmänheten menar att internationella jämförelser är för att bedöma denna kvalitet. Sådana undersökningar är viktiga att göra mot bakgrund av den omstrukturering av svensk skola som ägt rum sedan början av 1990-talet med åtgärder som decentralisering, privatisering och inrättande av skolmarknader. Till dessa åtgärder har knutits olika former av kvalitetsgranskning om vad som anses vara relevanta mått på hur skolan fungera. I politiska diskussioner har internationella jämförelser av elevers provresultat fått stor betydelse. Denna studie bygger på data insamlade i de nationella SOM-undersökningarna 2014, 2017 och 2018. Resultaten visar att förtroendet för skolan och dess lärare har ökat och att andelen som menar att kvaliteten i svensk skola har försämrats minskar. Tendenser till politisk polarisering inom opinionen kunde till viss del identifieras och diskuteras i termer av skolpolitiska perspektiv.

Det här kapitlet handlar om allmänhetens syn på skolan över tid. Har det skett förändringar inom opinionen i uppfattningar om den svenska skolans kvalitet? Internationella jämförelser av elevers provresultat har varit betydelsefulla i politiska diskussioner och massmedia. Hur användbara menar allmänheten att sådana mätningar är för att bedöma skolans kvalitet? Och hänger sådana uppfattningar samman med partipolitiska sympatier? I detta avsnitt ger jag först en kort historik över den svenska skolans reformering och omstrukturering. På detta följer de frågor om samspelet mellan kunskap och samhällsutveckling som studien behandlar. Mot denna bakgrund ställs sedan de frågor som undersökningen försöker besvara.

Historik

De stora svenska skolreformerna hade sin bas i erfarenheterna av det andra världskriget och hoten från totalitära ideologier. Reformerna, som knöts till förhoppningar om att bidra till framväxten av ett modernt och demokratiskt samhälle, tog lång tid att genomföra – från 40-talet till mitten av 70-talet om vi håller oss till ungdomsskolan – och byggde på genomgripande utredningar och försöksverksamhet.[1]

Lindblad, Sverker (2019) Polarisering i skolfrågor? Förändringar i svensk opinion mellan 2014 och 2018
i Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red) *Storm och stiltje*.
Göteborgs universitet: SOM-institutet.

Dessa reformer genomfördes genom centralt fattade beslut och strävan efter politisk enighet. Den svenska grundskolan sågs av många – dock ej alla – som något av ett reformistiskt föredöme med samhällsförändrande förtecken och var också föremål för studiebesök från olika delar av världen.

De stora skolreformerna åtföljdes av en period av decentralisering och kommunalisering och många förde fram en kritik av det svenska skolväsendet som en kostsam koloss på lerfötter, med för lite av inflytande för medborgarna som brukare eller konsumenter av utbildning.[2] I början av 90-talet genomfördes en omfattande omstrukturering av skolväsendet i termer av avreglering och privatisering samt införande av skolpeng. Sådana åtgärder infördes mycket snabbt av den dåvarande borgerliga regeringen.[3] Besluten grundades på direktiv från finansdepartementet och med lite av utredningsarbete jämfört med den tidigare reformeran.[4] Sedan dess ser vi mindre av strävanden efter politisk enighet utan istället har skolans område ofta blivit ett område för politisk profilering av olika partier.

Till omstruktureringen knöts en övergång från regelstyrning till mål- och resultatstyrning. Genom denna övergång blev också bedömningar av den svenska skolans kvalitet betydelsefulla i massmedia och i politiska diskussioner. Under senare år – framför allt efter mitten av 2000-talet – har internationella jämförelser av elevernas resultat på kunskapsprov, vilka genomförts av internationella organisationer som OECD, varit särskilt viktiga. Dessa internationella undersökningar har fungerat som en slags extern granskning och som föremål för expertanalyser. Den statliga utredningen *Samling för Skolan* tillsattes 2015 och skulle ta särskild hänsyn till OECDs internationella jämförelser och råd liksom propositionen med samma namn (proposition 2017/18:182). Dessa råd vilade i stor utsträckning på OECD:s analyser och rekommendationer som i sin tur byggde på de storskaliga internationella undersökningar som OECD genomfört. Vi kan idag se att dessa undersökningar ges mycket stor betydelse av utbildningspolitiska makthavare i Sverige. Då är det också av intresse att undersöka hur den svenska allmänheten ser på skolans kvalitet och användbarheten hos dessa undersökningar för att bedöma den svenska skolans utveckling. Detta är särskilt intressant som exempel på statistiska tankestilar och innebörder av sådana ”tunna beskrivningar” i form av siffror om skolan och dess verksamhet som sådana statistiska analyser ger möjligheter till.[5] En risk som påtalats i sammanhanget är att den svenska skolans uppgifter och mål hamnar i bakgrunden och att OECD:s mätningar istället hamnar i fokus för skolpolitiska debatter.

Problematik

Efter denna korta historik följer en kort genomgång av den problematik som jag försöker behandla i termer av samspel mellan kunskapsutveckling och politisk förändring. Internationella storskaliga undersökningar växte fram under tiden efter andra världskriget genom utveckling av systemtänkande och mätningar av

indikeringar av hur systemen fungerade.[6] Detta gav möjligheter och utmaningar för samhällsvetenskaperna på olika sätt. För det pedagogiska området var utvecklingen av storskaliga tester – deras design och genomförande – framför allt utifrån erfarenheter från mönstring och urval av militärer. Inom forskarsamhället skapade en internationell grupp en särskild organisation för att utveckla och genomföra kunskapsprov i stor skala som kunde genomföras i olika länder. Dessa forskare menade att sådan forskning skulle kunna ge vetenskaplig kunskap om utbildning utifrån vad variationer hos skolsystem skulle betyder för skillnader i elevers skolprestationer. UNESCO och sedan OECD insåg vilken potential detta kunnande skulle kunna ha för skolväsendet och för internationellt samarbete. Sedan 70-talet började internationella undersökningar genomföras och idag kan vi finna ett stort antal återkommande forskningsprogram; exempelvis OECD:s mätningar som PISA (Program for Individual Study Assessment) och IEA (International Association for the Evaluation of Educational Achievement) och deras forskningsprogram som TIMSS (Trends in Mathematics and Science Study). Inom dessa program genomförs insamling av data och internationella jämförelser av elevers kompetenser och kunskaper utifrån dessa data.[7] Denna utveckling av internationellt baserad forskning och kunskap om skolan i olika länder har fått konsekvenser i form av styrning av skolväsendet samt för skolpolitiska diskussioner. Utvecklingen är föremål för åtskilliga undersökningar, men veterligen är föreliggande studie hittills den enda undersökning som undersöker allmänhetens uppfattningar i denna kunskapspolitiska fråga.[8]

Opinionsmätningar är politiskt intressanta av flera skäl. Mätningarna kan ses som *informativa*, som ett systematiskt sätt att förmedla allmänhetens uppfattningar av olika förhållanden i samhället och om insatser till makthavare i olika läger. Skiljer sig makthavarnas och allmänhetens uppfattningar åt – hur pass väl återspeglar de folkvaldas uppfattningar vad som är för handen inom befolkningen? En variant på detta är att undersöka om den förda politiken misslyckats eller lyckats i opinionens ögon. På så sätt kan mätningarna ge återkoppling till beslutsfattare i form av ett slags *incitament*. Men de kan också användas som instrument för olika aktörer att försöka påverka opinionen och driva vissa frågor genom att se till att de hamnar på dagordningen. Här kan en hävda att mätningarna och deras publicering fyller en *performativ* uppgift genom att de bidrar till att styra opinionen och då också politiken.

I det forskningsprogram som jag medverkar i ser vi opinionsmätningar som en del av *interaktion* mellan kunskap och politik – mellan olika aktörer med olika intressen, strategiska förhållningssätt och positioner.[9] Dessa aktörer försöker påverka samhället och ta itu med dess utmaningar och som därmed också inverkar på produktionen av relevant kunskap.[10] Man kan tänka att sådan interaktion sker på ett slags torg – vad kunskapssociologiska eller vetenskapsteoretiska forskare, som Gibbons (1994) och Nowotny m fl (2001), kallar för Agora – som en tänkt

plats eller idé för att förstå hur vetenskap och politik utvecklas i samspel. Sålunda analyserade Foss Lindblad och Lindblad (2016) hur dominerande utbildningspolitiska uppfattningar om skolans uppgifter i termer av bildningsideal och kulturell kompetens förändrats under efterkrigstiden och då också om vad som anses vara relevant kunskap för att identifiera brister och missförhållanden och för att styra skolans utveckling mot uppsatta mål. Vi kan då se förändringar i vad som är värdefullt vetande, vad slags expertis som räknas och vilken forskning som utnyttjas och inte utnyttjas i den politiska debatten för att fatta utbildningspolitiska beslut. Som exempel här kan vi notera hur OECD kommer in på Agora med en expertis som gjorts mycket betydelsefull i svenska sammanhang och med ett kunnande som passar väl in under en period där viktiga aktörer fokuserar på resultat, effektivitet och global konkurrens. Kunskapsmätningar är emellertid bara ett av flera sätt att förstå och identifiera skolans uppgifter och problem. Alternativ finner en bland annat i forskning om kulturella responser på skolans verksamhet hos olika elevgrupper och betoningar på skoldemokrati och omsorg om eleverna istället för på skolresultat.[11]

Frågor

I den här undersökningen finns det på så sätt ett dubbelt intresse av att studera opinionen. Huvudsakligen för att se hur svenska folket ser på skolan och på en särskild typ av kunskapsproduktion, nämligen internationella storskaliga undersökningar av elevers kunskaper och kompetenser som ett sätt att förstå hur olika typer av skolsystem fungerar. Och som bisak att fundera över hur opinionsmätningar som kunskapsproduktion fungerar på en skolpolitisk Agora.[12]

Utifrån ovanstående genomgång ställs följande frågor:

1. Hur uppfattar allmänheten den svenska skolans utveckling i termer av kvalitet och förtroende?
2. Hur ser opinionen på användbarheten av internationella jämförelser av elevernas provresultat som mått på skolväsendets kvalitet?
3. Sker det förändringar inom opinionen vad gäller skolans kvalitet och användning av internationella jämförelser som mått på denna kvalitet?
4. Hur hänger opinionens uppfattningar om skolans utveckling och internationella jämförelser som mått på kvalitet samman med politiska sympatier?
5. Finner vi tendenser till en polarisering inom opinionen över tid och kan den knytas till partipolitiska sympatier?

Genom svar på dessa frågor kan vi förhoppningsvis erhålla en mer utvecklad bild av förändringar i Agora och då också av förutsättningar för svensk skolpolitik på sikt.

Undersökning och data

Föreliggande studie bygger framför allt på data från den nationella SOM-undersökningen 2018, som genomfördes efter valet i september 2018 men före regeringsbildningen i januari 2019. I den här delen av den nationella SOM-undersökningen tillfrågades 3 500 individer, varav 1 817 svarade, dvs en svarsfrekvens om 54 procent. Vid analyser av förändringar inom opinionen utnyttjar jag motsvarande material från de nationella SOM-undersökningarna 2014 och 2017 som har data av motsvarande kvalitet. Jag förenklar emellertid redovisningen genom att mestadels presentera resultat från 2014 och 2017 i tabeller och figurer. I något fall refererar jag till de övergripande tendenser som presenteras av SOM-institutet med start från 1986.

Följande frågor i den nationella SOM-undersökningen är särskilt viktiga för analysen:

'Vilken är din uppfattning om följande påståenden? Kvaliteten i den svenska skolan har försämrats under senare år' samt *'Internationella jämförelser är inte användbara för bedömningar av den svenska skolans kvalitet'.* Svarspersonerna fick välja mellan fem alternativ från att respektive påstående var helt felaktigt till att vara helt riktiga

Analyser av polarisering görs utifrån information om svarpersonernas politiska preferenser relativt deras uppfattningar om skolans kvalitet och utveckling. Tanken är att skillnader mellan grupper med olika politiska preferenser utgör mått på en eventuell polarisering. Frågan om politiska preferenser ställdes som följer:

'Vilket parti tycker du är bäst idag?' Alternativen var Vänsterpartiet, Socialdemokraterna, Centerpartiet, Liberalerna, Moderaterna, Kristdemokraterna, Miljöpartiet, Sverigedemokraterna, Feministiskt Initiativ, och Annat Parti.

Viktigt i sammanhanget är att jag försöker presentera utvecklingen över tid genom olika tvärsnitt. Till undersökningens poänger hör att den genomförts vid ungefär samma tidpunkt under ett valår, eftersom vi kan förmoda att politiska frågor hamnar högt på dagordningen vid tider för val till riksdagen. Analyserna av politisk tillhörighet görs utifrån en höger-vänster-indelning av svarspersonernas sympatier.

Svensk allmänhet om kvaliteten hos svensk skola

Först en mer övergripande bild: Sedan 1986 har allmänheten tillfrågats om deras förtroende för olika samhällsinstitutioner. För grundskolans del har förtroendet varit ganska stort – om än mindre än för sjukvården och för universitet och högskolor. Som högst var det 1994 för att sedan sjunka fram till 2016. Under 2017 och 2018 ökar emellertid förtroendet rejält, enligt de förändringar i förtroende inom opinionen som Martinsson och Andersson (2018) analyserat över en längre tid. Ser vi vidare till allmänhetens förtroende för lärare som yrkesgrupp har detta legat relativt högt jämfört med andra yrkesgrupper. Efter en nedgång under det första decenniet av 2000-talet kan man notera en rejäl uppgång under senare år – rejält

högre än för poliser, journalister och politiker, enligt Martinsson och Andersson.[13] Utifrån dessa resultat menar jag att vi kan notera en mer positiv bild av skolan och lärarna under de sista åren, mätt med allmänhetens förtroende för desamma. Av principiellt intresse hör att dessa opinionsundersökningar visar att det verkar finnas en rejäl skillnad mellan allmänhetens uppfattningar i skolfrågor jämfört med den omstrukturerande politik som förts från regeringshåll sedan nittiotalet. Lindblad, Nilsson och Lindblad (2019) visade sålunda att den svenska allmänheten till stor del ställde sig avvisande till omstrukturerande åtgärder som fler friskolor och till vinster i välfärden samt stora andelar gärna såg ett förstatligande av skolväsendet. Motsvarande förhållanden kan observeras i den nationella SOM-undersökningen 2018, exempelvis vad gäller stödet för förbud mot vinstutdelning och motstånd mot etablering av fler friskolor.[14]

Samtidigt har vi kunnat notera en kritisk bild i massmedia av den svenska skolans utveckling baserade på internationella jämförelser och i den politiska diskussion som förts utifrån detta (jfr Wärvik, Runesdotter & Pettersson, 2017). Det förefaller rimligt att massmedias bilder får genomslag i opinionen och att internationella jämförelser blir kända för allmänheten.

I tabell 1 kan vi studera allmänhetens uppfattningar om skolans kvalitet vid de olika tidpunkterna. Tabellen visar på en minskande andel som menar att kvaliteten försämrats – från 67 procent 2014 och 60 procent 2017 ner till 53 procent 2018 som sammantaget (värden 4 plus 5) instämmer i påståendet om försämring. Den bild som tabellen ger stämmer väl med de tendenser som presenteras ovan till ökat förtroende hos allmänheten för skola och lärare. Med andra ord har kritiken av skolan avtagit från 2014 till 2018.

Tabell 1 Allmänhetens uppfattning till påståendet att kvaliteten i den svenska skolan har försämrats under senare år, 2014 och 2018 (procent)

	Helt felaktigt				Helt riktigt	Total	
År	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	procent	Antal svar
2014	3	8	22	28	39	100	1 634
2018	7	10	30	27	26	100	1 730

Kommentar: Frågan löd '*Vilken är din uppfattning om följande påståenden? Kvaliteten i den svenska skolan har försämrats under senare år.*' Svarsskalan var femgradig från 1 '*Helt felaktigt förslag*' till 5 '*Helt riktigt förslag*'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014 och 2018.

Ser vi hur svarspersonernas olika sympatier till politiska partier blir emellertid bilden lite annorlunda. Detta presenteras i figur 1.

Figur 1 Andel som anser att kvaliteten hos svensk skola försämrats under senare år, efter partisympati, 2014 och 2018 (procent)

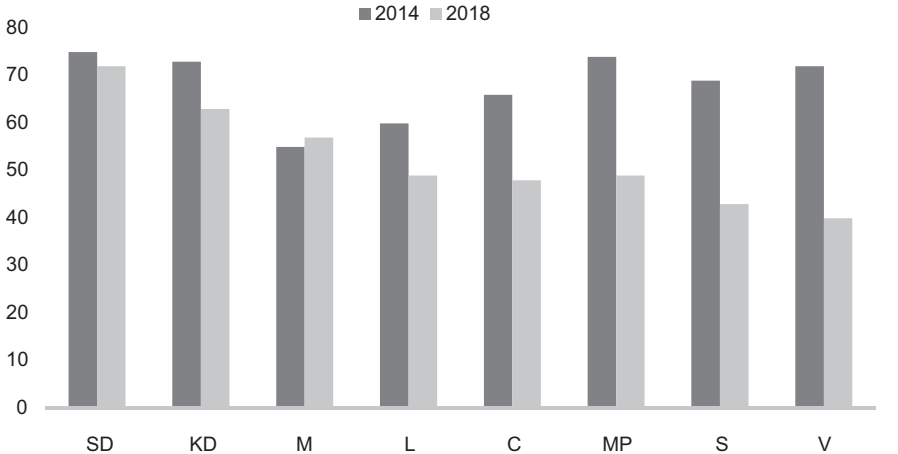

	SD	KD	M	L	C	MP	S	V
2014	75	73	55	60	66	74	69	72
2018	72	63	57	49	48	49	43	40

Kommentar: Frågan löd '*Vilken är din uppfattning om följande påståenden? Kvaliteten i den svenska skolan har försämrats under senare år.*' Svarsskalan var femgradig från 1 '*Helt felaktigt förslag*' till 5 '*Helt riktigt förslag*'. Figuren redogör för andelen som svarat alternativ 4 och 5 på skalan.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014 och 2018.

De som sympatiserar med Moderaterna, Kristdemokraterna och Sverigedemokraterna håller 2018 i större utsträckning fast vid en kritisk bild – 62 procent i snitt – medan sympatisörer med Centerpartiet och Liberalerna till knappt hälften – 48 procent – menar att kvaliteten försämrats. Slår vi samman Socialdemokraternas, Miljöpartiets och Vänsterpartiets sympatisörer kommer vi ned på en skolkritisk andel om 43 procent. Vi kan också notera att det ägt rum rejäla svängningar bland sympatisör till center-vänster-partier. Andelen kritiska är hög och stabil bland sympatisörer till SD och M, medan kritiken minskat framför allt bland sympatisörer till MP, S och V. En anledning till detta kan vara att partierna MP och S hamnade i regeringsställning efter valet 2014 och att sympatisörer till regeringen också i större utsträckning stödjer rådande regerings politik. Men samtidigt bör det påpekas att skillnaderna var mindre 2014 än 2018 mellan sympatisörer till olika politiska partier och grupperingar, något som stöder tanken om en polarisering i skolfrågor.

Svensk allmänhet om internationella jämförelser vid bedömning av den svenska skolans kvalitet

Sedan 2009 har internationella jämförelser av elevers resultat på olika prov fått en stor betydelse i den svenska skolpolitiska debatten. Rapportering av resultat från

exempelvis OECD:s mätningar som PISA och IEAs TIMSS har sedan dess givit rubriker i massmedia och hård kritik har riktats mot olika skolpolitiska insatser som förklaring till försämrade resultat. I debatten lägger vissa missnöjda skulden på de stora skolreformerna och den s.k. flumskolan, medan andra missnöjda skyller på skolans omstrukturering i form avreglering, marknadisering och vinster i välfärden. Till bilden hör att den senaste undersökningen av OECD visade på förbättrade skolresultat i Sverige, men också att den sociala segregeringen i svensk skola har ökat.[15]

Jag ska här fokusera på hur allmänheten ser på giltigheten att använda sig av internationella jämförelser av skolresultat som belägg för vilken kvalitet som svensk skola har.

Tabell 2 Allmänhetens uppfattning till påståendet Internationella jämförelser är inte användbara för bedömningar av den svenska skolans kvalitet, 2014 och 2018 (procent)

	Helt felaktigt				Helt riktigt	Total	
År	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	procent	Antal svar
2014	26	18	31	14	11	100	1 634
2018	17	21	37	15	8	100	1 692

Kommentar: Frågan löd '*Vilken är din uppfattning om följande påståenden? Internationella jämförelser är inte användbara för bedömningar av den svenska skolans kvalitet*' Svarsskalan var femgradig från 1 '*Helt felaktigt förslag*' till 5 '*Helt riktigt förslag*'. Frågan är ställd så att om svarspersonen menar att internationella jämförelser är användbara så skriver hen att det angivna påståendet är felaktigt.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014 och 2018.

Tabell 2 visar en otydlig resultatbild som jag vill kommentera på tre sätt. För det första verkar det i stort vara en något mindre del av allmänheten som uppfattar att sådana internationella jämförelser inte är användbara och en större andel som menar att de går att använda för att bedöma skolans kvalitet. För det andra är det en stor andel som inte tar ställning i frågan. Och för det tredje kan vi notera små men konsekventa förändringar mellan 2014 och 2018. Det blir mindre av bestämda uppfattningar bland svarspersonerna 2018 än än 2014 och andelen som inte tar ställning ökar i sin tur under dessa år. Detta utfall i form av ökad tveksamhet kan enligt min bedömning förstås på två olika sätt. Å ena sidan kan det utläsas som att internationella jämförelser minskar i betydelse för allmänhetens bild av skolans kvalitet. Å andra sidan kan det stå för att internationella jämförelser inom opinionen uppfattas som mer politiskt kontroversiella och därmed som mindre objektiva eller politiskt neutrala fakta. Om så är fallet kan en sådan ”politisk annektering” av internationella jämförelser av skolresultat få som följd att delar av opinionen

blivit osäker på om sådana kunskaper är sakliga och allsidiga och därmed tvekar om de är användbara som belägg i skolpolitiska kontroverser.

Utifrån ovanstående resonemang blir det intressant att undersöka om svarspersonernas politiska sympatier hänger samman med hur de ser på användbarheten av internationella jämförelser för att bedöma kvaliteten hos svensk skola. Resultaten av en sådan analys presenteras i figur 2.

Figur 2 Andel som uppfattar att det är felaktigt att internationella jämförelser inte är användbara för att mäta kvaliteten hos svensk skola, efter partisympati, 2014 och 2018 (procent)

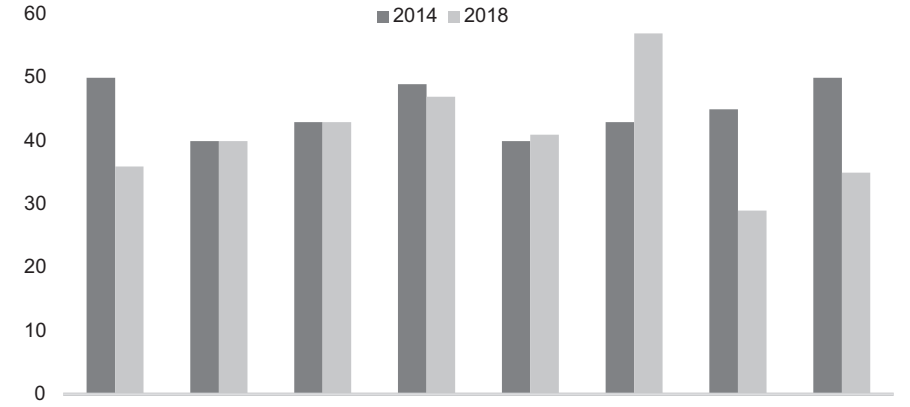

	SD	KD	M	L	C	MP	S	V
2014	50	40	43	49	40	43	45	50
2018	36	40	43	47	41	57	29	35

Kommentar: Frågan löd '*Vilken är din uppfattning om följande påståenden? Internationella jämförelser är inte användbara för bedömningar av den svenska skolans kvalitet*' Svarsskalan var femgradig från 1 '*Helt felaktigt förslag*' till 5 '*Helt riktigt förslag*'. Figuren redogör för andelen som svarat alternativ 1 och 2 på skalan. Frågan är ställd så att om svarspersonen menar att internationella jämförelser är användbara så skriver hen att det angivna påståendet är felaktigt.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014 och 2018

Resultaten visar att bland sympatisörer till alliansen är det en stor och stabil andel som uppfattar att internationella kunskapsmätningar är användbara för att bedöma svensk skola. Hos sympatisörer till den politiska vänstern (S och V) ser det annorlunda ut – andelen som menar att internationella jämförelser är användbara minskar kraftigt. Detta resultat är i linje med det resonemang om politisk annektering av internationella jämförelser av skolresultat som presenterades tidigare. Jag tolkar det som att man inom den politiska vänstern blivit mer kritiska till hur internationella jämförelser framstår i debatten om skolan. Vad gäller uppfattningarna bland sympatisörer till Sverigedemokraterna och Miljöpartiet kompliceras dessa av andra förhållanden som jag avstår från att kommentera.[16]

Slutsatser och diskussion

De undersökningar som gjorts i denna studie visar på en allmänhet som under de senaste åren anger att de har ökat förtroende för den svenska skolan och dess lärare. Många är även 2018 missnöjda med skolans kvalitet men sammanfattningsvis kan vi notera mer av tillit till svensk skola och dess lärare hos svensk allmänhet 2018 jämfört med 2014. Ser en till hur förtroende och missnöje fördelar sig inom olika delar av opinionen märker en att missnöje med skolans kvalitet kvarstår framför allt hos en gruppering bestående av anhängare till Moderaterna, Kristdemokraterna och Sverigedemokraterna, medan sympatisörer till mittenpartierna (Centerpartiet och Liberalerna) och till den politiska vänstern (Socialdemokraterna och Vänsterpartiet och då också Miljöpartiet) uppvisar mer av nöjda uppfattningar. Dessa ökade skillnader kan i viss mån förstås som ökade förutsättningar för en politisk polarisering av skolfrågor..

Beträffande internationella kunskapsmätningar för att bedöma skolans kvalitet kan vi notera att åtskilliga svarspersoner uppger att sådana jämförelser är användbara, men att framför allt anhängare till den politiska vänstern (Socialdemokraterna och Vänsterpartiet) har blivit mer tveksamma till värdet av dessa mätningar och också att en större andel är osäkra på användbarheten hos sådana undersökningar. Denna bild är rimlig med tanke på de tidigare analyser Lindblad, Nilsson och Lindblad (2018) gjort av grupperingar inom opinionen. De drog slutsatsen att internationella jämförelser framför allt användes som resurs av en grupp vilken dominerades av den politiska högern (Moderaterna och Kristdemokraterna) och som också omfattades av en mycket kritisk hållning till hur kvaliteten utvecklats inom svensk skola.

Så ett par eftertankar om relationer mellan politisk position och påståenden som refererar till internationella jämförelser av skolresultat: Sådana relationer kan framstå som påtagliga för allmänheten, dvs att referenser till exempelfis PISA-undersökningar kommit att knytas till särskilda politiska positioner som just utnyttjar den aktuella referensen som belägg för sina uppfattningar. Anknytningen mellan referens och position ligger inte i forskningen som sådan, men väl hur den i praktiken utnyttjas på Agora. En kan sålunda notera att vissa politiker och skoldebattörer ibland drar vad en från forskarhåll uppfattar som orimliga slutsatser av exempelvis PISA-undersökningar i form av orsaker till resultat eller genom rangordning av olika länders skolsystem utan att bry sig om viktiga skillnader mellan olika länder och system.[17] Kan vi här tala om något av en politisk annektering av exempelvis PISA-forskning från vissa politiska grupperingar? Om denna slutsats är riktig kan samspelet mellan vetenskap och politik de facto bidra till en ökad polarisering och ökade risker för kunskapsförakt på en utbildningspolitisk Agora.

Utifrån den här studien menar jag att det finns tendenser till en polarisering på en skolpolitisk Agora. Av särskilt viktigt intresse är att det då finns möjligheter att föra sakliga diskussioner om brister och missförhållanden och om möjligheter till

olika möjliga åtgärder för att hantera dessa förhållanden. Efter vad jag kan se har internationella undersökningar, av det slag som behandlats här, en potential att bidra till sådana sakligt grundade diskussioner. Samtidigt visar tidigare erfarenheter från skolpolitiska debatter att det inte är en lätt uppgift.[18] En gemensam uppgift för aktörerna – inte minst forskarna – på Agora kan då vara att slå ökad vakt om och pröva saklighet i argument som gör anspråk på att vara vetenskapligt grundade!

Noter

1 För genomgångar av reformperioden, se exempelvis Richardson (1983).

2 Se Lindblad & Wallin (1993).

3 Se exempelvis valfrihetspropositionen 1992/93:230.

4 Lindblad & Lundahl (2015).

5 Vad gäller vetenskapliga tankestilar, se Hacking (1994). Beträffande tunna beskrivningar har Porter (2012) gjort ett banbrytande arbete. För en genomgång av denna problematik, se Lindblad, Pettersson & Popkewitz (2018).

6 Se exempelvis Heyck (2012) för en vetenskapshistorisk genomgång av utvecklingen av systemtänkande under det kalla kriget.

7 För en genomgång och analys, se Lindblad, Pettersson och Popkewitz (2015).

8 Se här Lindblad, Nilsson & Lindblad (2015, 2018 och 2019).

9 Frågor om kunskap och politik är av stor relevans för att förstå dagens diskussioner om ”post-truth” inom såväl akademi som politiska diskurser. Fuller (2018) menar sålunda att vi idag ser en förtätad kamp om vilka regler som gäller för såväl vetenskap som politik.

10 Se Lindblad, Pettersson och Popkewitz (2018) för analyser av utbildningsstatistik och styrning av utbildningssystem.

11 Vi kan här tala om förändringar i såväl utbildningspolitik som i kunskapspolitik (dvs hierarkisering av kunskap och av vad som räknas som relevant kunnande). Detta är en problematik som bara kan antydas här. För alternativa perspektiv, se här exempelvis analyser av McRobbie (1978) och Pérez Prieto (2006).

12 I en tidigare undersökning av den svenska opinionen kunde Lindblad, Nilsson och Lindblad (2018) visa på en kluven opinion i skolfrågor – från traditionella reformister till post-politiska kritiker – där den förra gruppen visade mindre av en negativ inställning till skolan, medan den senare, mindre gruppen menade att det gått utför med svensk skola och att internationella jämförelser gav värdefulla mått på kvaliteten hos denna skola.

[13] Se också rapporten *Svenska trender 1986–2018*, https://som.gu.se/digitalAssets/1724/1724436_6.-svenska-trender-1986-2018.pdf

[14] Nilsson (2017) analyserar särskilt korrespondensen mellan svenska folket och de folkvalda vad gäller vinstutdelning i välfärden. Han drar slutsatsen: Det råder stor åsiktöverensstämmelse mellan väljare och valda bland de rödgröna, men stora åsiktsskillnader mellan sympatisörer och riksdagsledamöter bland allianspartierna medan Sverigedemokraterna intar en mellanställning.

[15] Se exempelvis Skolverkets rapportering https://www.skolverket.se/skolutveckling/forskning-och-utvarderingar/internationella-jamforande-studier-pa-utbildningsomradet/pisa-internationell-studie-om-15-aringars-kunskaper-i-matematik-naturvetenskap-och-lasforstaelse

[16] Två förhållanden kan vara viktiga att känna till: Undersökningstekniskt var antalet anhängare till Miljöpartiet relativt litet för 2018. Då hade också Miljöpartiet posten som skolminister, när den senaste PISA-undersökningen presenterades – se not 14. Denna visade att nedgången i resultat för svensk skola hade brutits.

[17] Se exempelvis Lindblad, Pettersson & Popkewitz (2015) eller Hacking (1994).

[18] Se här exempelvis den analys som Fuller (2018) gör med fokus på aktörer som försöker upprätthålla eller ändra spelreglerna inom vetenskap och politik. Utifrån detta kan en se den här texten som ett sätt att betona ett upprätthållande av vad som är möjligt och nödvändigt att säga från vetenskapligt håll på en utbildningspolitisk agora.

Referenser

Berliner, David C. (2018). The implications of understanding that Pisa is simply another standardized achievement test. In Sverker Lindblad, Daniel Pettersson & Thomas S. Popkewitz (red) *Education by the Numbers and the Making of Society: The Expertise of International Assessments*, 127–146. London and New York. Routledge

Foss Lindblad, Rita & Lindblad, Sverker (2016). Post-political governing of welfare state education in Sweden. I Lena Martinsson & Eva Reimers (red) *Education and Political Subjectivities in Neoliberal Times and Places: Emerging practices and possibilities.* London and New York: Routledge.

Fuller, Steve (2018). *Post-truth: Knowledge as a power game*. London: Anthem Press.

Gibbons, Michael (1994, red). *The new production of knowledge: The dynamics of science and research in contemporary societies*. London. Sage.

Hacking, Ian (1994). Styles of scientific thinking or reasoning: A new analytical tool for historians and philosophers of the sciences. I Kostas Gavroglu, Jean

Christianidis, & Efthymios Nicolaidis (red) *Trends in the Historiography of Science* 31–48. Dordrecht: Springer.

Heyck, Hunter (2012). Producing reason. I Mark Solvay & Hamilton Cravens (red) *Cold War Social Science,* 99–116. New York: Palgrave Macmillan.

Lindblad, Sverker & Lundahl, Lisbeth (2015). *Utbildning – makt och politik*. Lund: Studentlitteratur.

Lindblad, Sverker, Nilsson, Lennart & Lindblad, Mårten (2015). Delade uppfattningar i den svenska opinionen: Internationella jämförelser av skolresultat och bedömningar av skolans kvalitet. I Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Fragment*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Lindblad, Sverker, Nilsson, Lennart & Lindblad, Mårten (2018)´. Svensk opinion och skolans omstrukturering. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Elina Lindgren & Maria Oskarson (red) *Sprickor i fasaden*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Lindblad, Sverker, Nilsson, Lennart & Lindblad, Mårten (2019). The Public Opinion on International Large Scale Assessments and School Qualities in Sweden: Analyses of Education Governance and Politics of Knowledge. Paper presented at the *Comparative and International Education Society Meeting* in San Francisco, april 2019.

Lindblad, Sverker, Pettersson, Daniel & Popkewitz, Thomas S. (2015). *International comparisons of school results: A systematic review of research on large-scale assessments in education*. Stockholm: The Swedish Research Council.

Lindblad, Sverker, Pettersson, Daniel & Popkewitz, Thomas S. (2018, red). *Education by the Numbers and the making of Society: The Expertise of International Assessments*. New York: Routledge.

Lindblad, Sverker & Wallin, Erik (1993). On transitions of power, democracy and education in Sweden. *Journal of Curriculum Studies* (25)1, 77–88.

McRobbie, Angela (1978). Working class girls and the culture of femininity. I LucyBland (red) *Women take issue: Aspects of women's subordination*, 96–108. London: Hutchinson.

Martinsson, Johan & Ulrika Andersson (2018). Svenska trender 1986–2017. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Nilsson, Lennart (2017). Väljare och valda om vinster i välfärden. I Ulrika Andersson, Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson, & Maria Oskarsson (red) *Larmar och gör sig till*, 489–503. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Nowotny Helga, Scott, Peter & Gibbons, Michael (2001). *Re-Thinking Science. Knowledge and the Public in an Age of Uncertainty*. Cambridge: Polity Press.

Pérez Prieto, Hector (2006). *Historien om räven och andra berättelser: Om klasskamrater och skolan på en liten ort – ur ett skol-och livsberättelse perspektiv*. Karlstad: Karlstads universitet.

Pettersson, Daniel, Prøitz, Tine Sophie & Forsberg, Eva (2017). From role models to nations in need of advice: Norway and Sweden under the OECDs magnifying glass. *Journal of education policy* 32(6), 721–744.

Porter, Theodore M. (2012). Thin Description: Surface and Depth in Science and Science Studies. *OSIRIS* 27 (2012), 209–226.

Proposition 1992/93:230. *Valfrihet i skolan*. Stockholm: Regeringskansliet.

Proposition 2017/18:182. *Samling för skolan*. Stockholm: Regeringskansliet.

Richardson, Gunnar (1983*). Drömmen om en ny skola: Idéer och realiteter i svensk skolpolitik 1945–1950*. Stockolm: Liber.

SOU 2017:35: *Samling för skolan – Nationell strategi för kunskap och likvärdighet*. Stockholm.Elanders

Wiener, Norbert (1965). *Cybernetics or Control and Communication in the Animal and the Machine*. Cambridge, MA: MIT press.

Wärvik, Gun-Britt, Runesdotter, Caroline & Pettersson, Daniel (2017). International comparisons in Swedish mass media. I *ECER 2017'Reforming Education and the Imperative of Constant Change: Ambivalent roles of policy and educational research*', 21–25 August 2017, Copenhagen, Denmark.

MEDBORGARNA OCH AUTOMATISERAT BESLUTSFATTANDE

THOMAS DENK, KARIN HEDSTRÖM
OCH FREDRIK KARLSSON

Sammanfattning
I allt större utsträckning införs automatiserat beslutsfattande i offentlig sektor. Det innebär att datorer ersätter handläggare som beslutsfattare. Flera av de ärenden som avgörs med automatiserat beslutsfattande berör medborgarna. Detta kapitel undersöker om medborgarna är medvetna om denna förändring och hur de tror att besluten förändras när datorer ersätter handläggare som beslutsfattare. Resultaten visar att det är en minoritet (20 procent) som har kännedom sedan tidigare om automatiserat beslutsfattande i offentlig sektor. En majoritet tror att besluten förvisso blir mer opartiska när datorer istället för handläggare fattar beslut, men inte att besluten blir mer tillförlitliga. De tror också att automatiska beslut kommer att ta mindre hänsyn till människornas situation och minska insynen i beslutsfattandet. De som har kännedom om automatiserat beslutsfattande är mer positiva när det gäller beslutens opartiskhet och tillförlitlighet, men anser i samma utsträckning som de utan kännedom att besluten medför mindre hänsynstagande till människors situation och minskad insyn i beslutsfattandet.

Den offentliga sektorn genomgår en omfattande digitalisering som förändrar dess verksamhet i flera avseenden. Över åren har digitalisering gett nya möjligheter till politiskt deltagande (Adenskog, 2018) och nya sätt för den offentliga sektorn att erbjuda tjänster till medborgarna (Torres m fl, 2005). En annan förändring är att den offentliga sektorn i Sverige har börjat automatisera beslutsfattande i ärenden som berör medborgarna, vilket innebär att datorer istället för handläggare tar beslut. Ett uppmärksammat exempel på detta är Trelleborgs kommun som infört en ”handläggarrobot” som fattar beslut om försörjningsstöd (Trelleborgs Allehanda, 2017). Roboten gör samma arbete som handläggarna inom socialförvaltningen. Den loggar in i systemet, utför specifika klick, justeringar och kontroller innan den beslutar om ansökan ska godkännas eller inte. Detta illustrerar den senaste typen av digitalisering för att skapa ”smartare” välfärdssystem. Även svenska myndigheter arbetar sedan ett par år tillbaka med automatiserat beslutsfattande. Exempelvis har Försäkringskassans beslut om tillfällig föräldrapenning länge haft maskinellt stöd (Försäkringskassan, 2013).

Denk, Thomas, Hedström, Karin & Karlsson, Fredrik (2019) Medborgarna och automatiserat beslutsfattande i Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red) *Storm och stiltje*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.

Automatiserat beslutsfattande är inte en enhetlig teknik och teknikvalen i sig ger olika möjligheter kring beslutfattande. Beroende på design kan automatiserat beslutsfattande innebära att datorn tar fram ett eller fler förslag som handläggaren väljer mellan. Automatisering kan även innebära att datorn fattar beslutet, men att beslutet godkänns av en handläggare. Det kan även innebära att datorn fattar beslutet, och informerar endast handläggaren om handläggaren ställer en fråga. Ytterligare ett steg mot självständighet för tekniken är att datorn endast informerar handläggaren om beslutet när den funnit nödvändigt baserat på de inbyggda reglerna. Fullt autonom blir beslutsfattandet när datorn tar beslut helt utan att mänskligt involvering. Även på vilket sätt ett beslut meddelas kan automatiseras. Antingen kan beslutet skickas ut direkt av en dator, eller också meddelar en handläggare beslutet på basis av ett maskinellt beslut.

Trots variationen i design anses automatisering generellt ge förutsättningar för en mer effektiv och tillgänglig offentlig förvaltning som behandlar medborgarna lika. Ett av de återkommande argumenten för att införa automatiserat beslutsfattande har också fokuserat på att tekniken, i form av mjukvara, till skillnad från en handläggare producerar samma resultat givet att den får likvärdig data (Coglianese & Lehr, 2016; Le Sueur, 2016). Samtidigt visar studier att medborgarnas förtroende för hur ärenden hanteras av handläggare är avgörande för medborgarnas förtroende för den offentliga förvaltningen i sin helhet (Lemuria & France, 2005; Venkatesh m fl, 2016; Rothstein & Teorell, 2008; Wihlborg, 2014). Med den tilltagande automatiseringen av beslutsfattande i offentlig sektor är det därför en viktig forskningsuppgift att undersöka medborgarnas medvetenhet om och attityder till automatiserat beslutsfattande.

Även om automatiserat beslutsfattande har blivit allt mer framträdande inom utvecklingen av offentlig förvaltning under de senaste åren, och studier har konstaterat att medborgarnas förtroende för hur ärenden hanteras har betydelse för förvaltningens legitimitet, så är det förvånansvärt få studier som ägnats åt medborgarnas perspektiv på automatiserat beslutsfattande i offentlig sektor. Istället har studier ägnats åt att undersöka tekniska aspekter av automatiserat beslutsfattande (Adadi, 2015) och hur automatiserat beslutsfattande förändrat handläggarnas roll och relationer (Wihlborg m fl, 2016). Däremot saknas en mer systematisk kartläggning över medborgarnas attityder till automatiserat beslutsfattande i offentlig sektor. Detta kapitel kommer därför att undersöka om medborgarna är medvetna om automatiserat beslutsfattande i offentlig sektor, samt hur de förväntar sig att denna förändring påverkar beslutsfattandet i offentlig sektor.

Automatiserat beslutsfattande i offentlig sektor

Det finns åtminstone två argument för digitalisering inom offentlig sektor som återkommer i diskussioner. Det ena argumentet hävdar att digitalisering ökar effektiviteten och minskar de administrativa kostnader. Automatiserat beslutsfattande

går fortare och kräver mindre arbetsinsatser än traditionellt beslutsfattande, vilket förväntas öka produktiviteten och effektiviteten i beslutsfattandet. Det andra argumentet utgår från att digitaliseringen förutsätter färre eller inga mänskliga insatser för beslutsfattande. Detta förväntas främja opartiskhet och likabehandling (Bannister & Connolly, 2014; Cordella & Bonina, 2012). Med dessa argument och förväntningar som grund har en omfattande digitalisering av offentlig förvaltning påbörjats. Resultatet av den pågående förändringen är att datorer numera inte enbart används som ett stöd för beslut utan att datorer i allt större utsträckning är de faktiska beslutsfattarna (Wihlborg m fl, 2016).

Utvecklingen med tilltagande automatiserat beslutsfattande har förändrat handläggarnas roll och profession i beslutsprocesser. Det har även förändrat handläggarnas roll i relation till medborgarna (Wihlborg m fl, 2016). Traditionellt har handläggaren varit den offentliga förvaltningens kontaktyta med medborgarna och handläggarna har i sin profession strävat efter att balansera kravet på likabehandling med anpassning till individen och dess situation (Lipsky, 2010). Med digitaliseringen har dock den traditionella interaktionen – ansikte mot ansikte – börjat ersättas med en automatiserad relation mellan dator och medborgare, vilket i grunden förändrar relationen mellan offentlig förvaltning och medborgarna (Bovens & Zouridis, 2002; Buffat, 2015; Busch & Henriksen, 2018). Buffat (2015) har argumenterat för att denna digitaliserade relation erbjuder både möjligheter och begräsningar för relationen mellan offentliga förvaltning och medborgare. Bovens och Zouridis (2002) har däremot skissat en mer dystopisk framtid där handläggarna ersätts av en automatiserad systembyråkrati skapad av systemutvecklare där handläggarna får ett ytterst begränsat utrymme i sitt yrkesutövande. Gemensamt för dessa studier är att deras fokus ligger på hur digitaliseringen påverkar handläggarnas profession och relationer. Det är färre studier som har uppmärksammat hur medborgarna förhåller sig till automatiserat beslutsfattande i offentlig sektor.

Framträdande i diskussionen är argumenten att automatiserat beslutsfattande ger mer tillförlitliga och opartiska beslut, samtidigt som möjligheten till att ta hänsyn till individernas situation begränsas. Beslutsfattandet blir också mer komplext när systemutvecklare skapar avancerade, ofta ihopkopplade, system där datorer fattar beslut utifrån automatiskt hämtad information och algoritmer. I kombination med att handläggarnas roll förändras så riskerar detta att minska individernas insyn i de beslut som berör dem. Frågan är dock om medborgarna dels är medvetna om att det förekommer automatiserat beslutsfattande, dels om de uppfattar följder av automatiserat beslutsfattande på likande sätt som framförts i diskussionen.

Kännedomen och föreställningarna om automatiserat beslutsfattande förväntas variera mellan grupper i samhället beroende på deras resurser och närhet till det automatiserade beslutsfattande i offentlig sektor. Detta baserat på forskning om diffusion som hävdar att innovationer, såsom automatiserat beslutsfattande, sprids med varierande hastighet till grupper. En del grupper uppfattar innovationer tidigare än andra grupper. Förenklat tenderar resursstarka grupper uppfatta innovation

snabbare än resurssvaga grupper. På motsvarande sätt sprids innovationer snabbare till grupper som befinner sig nära innovationens centrum, medan det tar längre tid för innovationen att nå de som är längre ifrån centrumet. Avståndet till centrum är dock inte enbart en fråga om geografiskt avstånd, utan närheten varierar också med kontakter och interaktioner med centrumet (Rogers, 2003; Weyland, 2014). Tidigare studier har konstaterat att diffusion är kopplad till egenskaper såsom anställning, bostadsort, kognitivt engagemang (intresse), medborgarskap, kön, utbildning och ålder (Galtung, 1964; Rogers, 2003; Weyland, 2014; Zaller, 1990). Vi har därför inkluderat faktorer som återspeglar dessa egenskaper i våra analyser.

Kännedom om automatiserat beslutsfattande

Känner svenskarna till att datorer fattar beslut i offentliga sektorn? Som framgår av tabell 1 är det en minoritet av de tillfrågade som uppger att de känner till att beslut i den offentliga sektorn fattas av datorer. Det är 80 procent av de tillfrågande som uppger att de inte känner till detta. Kännedomen om automatiserat beslutsfattande i offentlig sektor varierar dock mellan olika grupper (tabell 1). Om vi börjar med kön uppger män i större utsträckning än kvinnor att de känner till automatiserat beslutsfattande (tau-b = 0,056; signifikans = 0,019).[1] Även äldre tenderar att i mindre utsträckning känna till automatiserat beslutsfattande, medan framför allt yngre vuxna (20–29 år) och yngre medelålders (30–39 år) är mer medvetna (tau-c = –0,069; signifikans = 0,002). Det finns också skillnader mellan olika utbildningsgrupper. Andelen som har kännedom om automatiskt beslutsfattande är mer än tio procentenheter högre hos de med hög utbildning än hos de med låg utbildning. Denna skillnad är delvis också kopplad till ålder, eftersom det finns ett samband mellan ålder och utbildning (tau-c =–0,145; signifikans = 0,000). Det generella mönstret är att de äldre åldersgrupperna har lägre utbildningsnivå än yngre åldersgrupper. Skillnaden i kännedom är än större mellan de med svenskt medborgarskap och de med annat medborgarskap. Andelen hos de med annat medborgarskap är 16 procentenheter högre än de med svenskt medborgarskap (tau-c = 0,039, signifikans = 0,002). En nästan lika stor skillnad finns det mellan de som bor på landsbygden och de som bor i en av de tre storstäderna (Stockholm, Göteborg och Malmö). Det är nästa dubbelt så många som bor i storstäderna (26 procent) än som bor på landsbygden (13 procent) som uppger att de känner till att datorer fattar beslut i offentlig sektor (tau-c = 0,076, signifikans = 0,000). På motsvarande sätt finns det en skillnad mellan de svarande beroende på inom vilken sektor de arbetar (tau-c = 0,061, signifikans = 0,004). De som arbetar inom statlig eller kommunal sektor har i större utsträckning kännedom (26 respektive 24 procent) än de som arbetar inom landsting/regioner (14 procent). Detta kan eventuellt indikera att de som arbetar i den statliga och kommunala sektorn mer frekvent kommer i kontakt med automatiserat beslutsfattande i offentlig sektor än de som arbetar inom landsting eller regioner. Andelen av de svarande som arbetar

Tabell 1 Kännedom om automatiserat beslutsfattande i offentlig sektor, 2018 (procent)

	Ja	Nej	Summa	Antal svar
Samtliga	20	80	100	1 746
Kön				
Kvinna	18	82	100	851
Man	22	78	100	892
Åldersgrupp				
16–19 år	20	80	100	74
20–29 år	24	76	100	214
30–39 år	28	72	100	245
40–49 år	16	84	100	256
50–59 år	20	80	100	275
60–69 år	19	81	100	317
70–70 år	16	84	100	289
80–85 år	15	85	100	76
Utbildningsnivå				
Låg	14	86	100	257
Medellåg	16	84	100	519
Medelhög	20	80	100	402
Hög	25	75	100	503
Medborgarskap				
Svensk medborgare	19	81	100	1 583
Dubbelt medborgarskap	28	72	100	72
Annat medborgarskap	35	65	100	71
Bostadsort				
Landsbygd	13	87	100	257
Mindre tätort	18	82	100	274
Stad eller större tätort	20	80	100	886
Storstad	26	74	100	284
Anställningssektor				
Ideell organisation/stiftelse	(12)	(88)	(100)	41
Privat	18	82	100	900
Landsting/region	14	86	100	116
Kommunal	24	76	100	350
Statlig	26	74	100	176
Politiskt intresse				
Inte alls intresserad	20	80	100	126
Inte särskilt intresserad	12	88	100	462
Ganska intresserad	20	80	100	807
Mycket intresserad	30	70	100	323

Kommentar: Frågan löd '*Kommuner och myndigheter låter allt fler beslut som rör medborgarna fattas av datorer istället för av tjänstemän. Känner du till sedan tidigare att en del beslut inom offentlig sektor fattas av datorer?'* Svarsalternativen var *'Ja'* och *'Nej'*. Resultat i parentes bygger på svarsandelar där underlaget understiger 50 personer. Utifrån teorier om diffusion är bakgrundsvariablerna kodade för att återspegla rangordning av förväntade kontakter och interaktioner med centrum (automatiserat beslutsfattande).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

i privat sektor och uppger att de har kännedom om automatiserat beslutsfattande i den offentliga sektorn (18 procent) motsvarar den genomsnittliga andelen.

Det är dock inte enbart demografiska faktorer (bostadsort, kön och ålder) eller sociala faktorer (anställningssektor, medborgarskap och utbildning) som har samband med kännedom om automatiserat beslutsfattande i offentlig sektor. En av de faktorer som har starkast samband med kännedom om databaserat beslutsfattande i offentlig sektor är politiskt intresse (tau-c = 0,114, signifikans = 0,000). De som är mer politiskt intresserade tenderar i högre utsträckning uppge att de har kännedom om att automatiserat beslutsfattande i offentlig sektor än de som är mindre politiskt intresserade. Framför allt i gruppen med näst lägst intresse – inte särskilt intresserade – är andelen med kännedomen om automatiserat beslutsfattande låg. Andelen med kännedom är nästan 18 procentenheter längre i denna grupp än de som är mycket politiskt intresserade.

För att testa om bakgrundsfaktorernas betydelse förändras om de analyseras tillsammans har vi genomfört en logistisk regressionsanalys (redovisas inte i tabell). I analysen ingår kännedom om automatiserat beslutsfattande som beroende faktor, och de bakgrundsfaktorer som presenteras i tabell 1 utgör oberoende faktorer. Resultatet av analysen är att betydelsen för endast två av faktorerna förändras. Enligt analysen varierar kännedomen mellan de svarande beroende på deras medborgarskap, ålder, bostadsort, anställningssektor och politiska intresse. Däremot varierar inte kännedomen mellan de svarande beroende på kön och utbildning. De som har utländskt medborgarskap tenderar i större utsträckning vara medvetna om automatiserat beslutsfattande än de som enbart har svenskt medborgarskap. Äldre tenderar i mindre utsträckning vara medvetna om automatiserat beslutsfattande än yngre. De som bor i storstäder har också i högre utsträckning kännedom om automatiserat beslutsfattande i offentlig sektor än de som bor på landsbygden eller mindre tätorter. Kännedomen är även högre hos de som arbetar inom statlig och kommunal sektor än de som arbetar i privat sektor. Avslutningsvis finns det ett positivt samband mellan politiskt intresse och kännedom om automatiserat beslutsfattande i offentlig sektor. De som är politiskt intresserade har större kännedom än de som är ointresserade av politik. Sammantaget ger detta en bild av att kännedomen om automatiserat beslutsfattande i offentlig sektor är störst bland yngre politiskt intresserade med utländskt medborgarskap som bor i storstad och arbetar i statlig eller kommunal sektor.

Föreställningar om automatiserat beslutsfattande

Hur tror svenskarna att beslutsfattandet i offentlig sektor påverkas när tjänstemän ersätts av datorer? För att undersöka deras föreställningar fick de svarande ta ställning till fyra påståenden om vad om händer när datorer ersätter tjänstemän som beslutsfattare i den offentliga sektorn. Det första påståendet var om beslut av datorer

leder till mer tillförlitliga beslut än när tjänstemän fattar besluten. Som framgår av tabell 2 var det nästa 60 procent av de svarande som inte instämde i påståendet, medan 40 procent instämde delvis eller helt i påståendet (balansmått –20). Det andra påståendet var att när beslut fattas av datorer istället för av tjänstemän blir det mer opartiska beslut. Det var en betydande majoritet där 69 procent instämde i påståendet (balansmått +38). Samma svarsmönster återfinns för det tredje påståendet. Detta påstående hävdar att beslut av datorer istället för tjänstemän leder till att besluten tar mindre hänsyn till människors situation. Det var 77 procent av de svarande som instämde delvis eller helt i påståendet (balansmått +54). En betydande majoritet instämde även i det fjärde påståendet (balansmått +42). Det är 71 procent av de svarande som instämmer i påståendet att om beslut fattas av datorer leder det till mindre insyn i besluten än när tjänstemän fattar besluten. Sammantaget har svenskar därmed en föreställning om att beslut av datorer istället för av tjänstemän leder till mer opartiska beslut, men också beslut som inte är mer tillförlitliga, tar mindre hänsyn till människors situation och ger mindre insyn i besluten.

Tabell 2 Föreställningar om automatiserat beslutsfattande i offentlig sektor, 2018 (procent, balansmått)

	Instämmer inte alls	Instämmer knappast	Instämmer delvis	Instämmer helt	Summa	Antal svar	Balans-mått
… mer tillförlitliga beslut	20	40	35	5	100	1 588	–20
… mer opartiska beslut	12	19	48	21	100	1 585	+38
… mindre hänsyn till människors situation	9	14	32	45	100	1 630	+54
… mindre insyn i besluten	10	19	37	34	100	1 604	+42

Kommentar: Förslaget löd *'I vilken utsträckning instämmer du i följande påståenden? När beslut fattas av datorer istället för av tjänstemän leder det till …'* följt av alternativen i tabellen. Svarsalternativen framgår av tabellen. Balansmåttet varierar mellan –100 och +100. Måttet anger andelen instämmer helt eller delvis minus andelen som inte alls eller knappast instämmer. Värdet –100 innebär att samtliga inte instämmer och +100 att samtliga instämmer.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

Det finns två tydliga mönster i hur de svarande förhåller sig till de fyra påståendena, vilket framgår av korrelationsmatrisen i tabell 3. För det första finns det ett starkt samband mellan svaren på påståendet om att automatiserat beslutsfattande leder till mer tillförlitliga beslut och påståendet om automatiserat beslutsfattande ger mer opartiska beslut. Det positiva sambandet indikerar att de som instämmer i det ena påståendet tenderar även att instämma i det andra påståendet. För det andra finns det ett starkt samband mellan inställningen till om automatiserat beslutsfattande tar mindre hänsyn till människors situation och inställningen till

om automatiserat beslutsfattande ger mindre insyn i beslutsfattande. Även detta samband är positivt, vilket indikerar att de som instämmer i ett av påståendena i stor utsträckning även instämmer i det andra påståendet. Utöver dessa två starka korrelationer finns det även signifikanta samband mellan att instämma i påståendet om tillförlitliga beslut och påståendet om mindre hänsyn, samt mellan påståendet om opartiska beslut och påståendena om mindre hänsyn respektive mindre insyn. Även om dessa samband är signifikanta och har betydande styrka, samtidigt som inställningen till opartiska beslut har samband med inställningen i alla de andra frågorna, så återfinns två framträdande dimensioner i svaren. Den ena dimensionen handlar om beslutens egenskaper (tillförlitliga och opartiska), medan den andra dimensionen handlar om relationen mellan beslutsfattandet och individen (hänsyn och insyn).

Tabell 3 Korrelationer mellan påståendena om automatiserat beslutsfattande i offentlig sektor, 2018 (tau-b)

	Tillförlitliga beslut	Opartiska beslut	Mindre hänsyn
Opartiska beslut	0,52 (0,000) 1 571		
Mindre hänsyn	0,07 (0,000) 1 572	0,28 (0,000) 1 575	
Mindre insyn	–0,02 (0,400) 1 562	0,16 (0,000) 1 567	0,59 (0,000) 1 587

Kommentar: I tabellen återges korrelationskoefficienter för tau-b, signifikansnivå inom parantes och antal svarande. Tau-b indikerar styrkan i samband mellan två variabler. Måttet varierar mellan –1 och +1. Värdet –1 innebär ett fullständigt negativt samband och +1 innebär fullständigt positivt samband, medan värdet 0 indikerar avsaknad av samband.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

Kännedom och föreställningar om automatiserat beslutsfattande

Finns det samband mellan kännedom om och föreställningar om beslutsfattande av datorer i offentlig sektor? Det är intressant att jämföra gruppen som har kognitiv medvetenhet om automatiserat beslutsfattande med gruppen som saknar tidigare medvetenhet om automatiserat beslutsfattande. I medvetenheten om att automatiserat beslutsfattande förekommer kan det finnas verklighetsbilder om hur automatiserat beslutsfattande fungerar som gruppen utan medvetenhet saknar, vilket relaterar till teorier om hur medvetenhet om företeelser utvecklar föreställningar och ställningstaganden om dessa (Fishbein & Ajzen 2010; Zaller 1990).

Utifrån detta förväntas föreställningarna om automatiserat beslutsfattande vara olika mellan grupperna.

Tabell 4 Kännedom och föreställningar om automatiserat beslutsfattande i offentlig sektor, 2018 (procent)

	Instämmer inte alls	Instämmer knappast	Instämmer delvis	Instämmer helt	Summa	Antal svar	Balans-mått
… mer tillförlitliga beslut							
Har kännedom	9	31	50	10	100	1 579	+20
Saknar kännedom	22	43	31	4	100	1 579	–30
… mer opartiska beslut							
Har kännedom	4	16	49	31	100	1 576	+60
Saknar kännedom	13	20	47	19	100	1 576	+33
… mindre hänsyn till människors situation							
Har kännedom	4	18	37	41	100	1 622	+56
Saknar kännedom	10	13	30	46	100	1 622	+53
… mindre insyn i besluten							
Har kännedom	8	23	40	29	100	1 596	+38
Saknar kännedom	11	16	37	36	100	1 596	+46

Kommentar: Förslaget löd *'I vilken utsträckning instämmer du i följande påståenden? När beslut fattas av datorer istället för av tjänstemän leder det till …'* De svarande fick ta ställning till fyra påståenden: *'… mer tillförlitliga beslut'*, *'… mer opartiska beslut'*, *'… mindre hänsyn till människors situation'* och *'… mindre insyn i besluten'*. Svarsalternativen var *'Instämmer inte alls'*, *'Instämmer knappast'*, *'Instämmer delvis'* och *'Instämmer helt'*. Balansmåttet varierar mellan –100 och +100. Måttet anger andelen instämmer helt eller delvis minus andelen som inte alls eller knappast instämmer. Värdet –100 innebär att samtliga inte instämmer och +100 att samtliga instämmer.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

När det gäller föreställningar om automatiserat beslutsfattande i offentlig sektor är resultaten dock blandade. Det finns samband mellan kännedom och föreställningar om beslutsfattande gällande två aspekter. Den första aspekten som kännedomen om automatiserat beslutsfattande har samband med är tillförlitlighet (tau-c = 0,196; signifikans = 0,000). En majoritet av de som uppger att de har kännedom om automatiserat beslutsfattande instämmer i påståendet att när datorer fattar beslut ger det mer tillförlitliga beslut (balansmått +20). Hos de som uppger att de saknar kännedom om automatiserat beslutsfattande är det istället en majoritet som inte instämmer i påståendet att beslut blir mer tillförlitliga när datorer fattar beslut istället för tjänstemän (balansmått –30). Det finns även en skillnad mellan de två grupperna när det gäller frågan om huruvida beslutfattande av datorer ger mer opartiska beslut än när tjänstemän fattar beslut (tau-c = 0,132; signifikans 0,000). Det finns emellertid i båda grupperna en majoritet som instämmer i

påståendet om att besluten blir mer opartiska. Majoriteten som instämmer hos de som saknar kännedom om automatiserat beslutsfattande (balansmått +33) är dock mindre än majoriteten hos de som uppger att de har kännedom om automatiserat beslutsfattande (balansmått +60). När det gäller de två andra aspekterna finns det inga signifikanta skillnader mellan grupperna. Svarsmönstret är det samma hos de som har respektive saknar kännedom om automatiserat beslutsfattande. Det är en betydande majoritet hos de som har kännedom (balansmått +56) och de som saknar kännedom (balansmått +53 procent) som instämmer i påståendet om att automatiserat beslutsfattande leder till mindre hänsyn till människors situation. Även när det gäller påståendet om att beslut av datorer leder till mindre insyn i besluten finns det likheter mellan svaren i de två grupperna. Det är 69 procent av de som uppger att de har kännedom om automatiserat beslutsfattande som också instämmer i påståendet (balansmått +38). Samma andel hos de som uppger att de saknar kännedom om automatiserat beslutsfattande är 73 procent (balansmått +46).

Sammanfattningsvis indikerar resultaten att ökad kännedom om automatiserat beslutsfattande stärker förställningen om att datorer fattar mer tillförlitliga och opartiska beslut, medan det däremot inte påverkar föreställningen om beslutens hänsynstagande till människors situationer eller möjligheten till insyn i beslutsfattande. Det behövs dock mer djupgående analyser för att klargöra om och hur kännedom om automatiserat beslutsfattande påverkar föreställningar om automatiserat beslutsfattande.

Logistiska regressionanalyser med kontrollfaktorer

Ett första steg att fördjupa analyserna är att analysera kännedom tillsammans med kontrollfaktorer för att undersöka om kännedom har effekt på föreställningarna även när analysen tar hänsyn till andra förhållanden. I tabell 5 presenteras därför logistiska regressionsanalyser där de beroende faktorerna består av två kategorier. De som helt eller delvis instämmer i respektive påstående utgör en kategori (kodat som 1), medan de som delvis eller helt tar avstånd från påståendet bildar en annan kategori (kodat som 0). Utöver kännedom om automatiserat beslutsfattande ingår åtta kontrollfaktorer i analysen: anställningssektor, bostadsort, medborgarskap, kön, politiskt intresse, tillit till andra människor, utbildning och ålder. Till de faktorer som ingick i den tidigare analysen om kännedom (tabell 1) har ytterligare en faktor inkluderas i analysen. Denna faktor avser individernas tillit till andra människor. De som har svag tillit till andra förväntas i större utsträckning instämma i de positiva föreställningarna om automatiserat beslutsfattande (tillförlitlighet och opatiskhet) eftersom systemet ersätter mänskligt beslutfattande, medan de med stark tillit förväntas av samma anledning vara mer skeptiska till automatiserat beslutsfattande. Resultatet av analyserna är dock det samma som tidigare. De som har kännedom om att automatiserat beslutsfattande i offentlig sektor tenderar

i större utsträckning instämma i påståendena att besluten blir mer tillförlitliga och opartiska när datorer fattar beslut istället för tjänstemän. Vad resultatet från regressionsanalyserna indikerar är att sannolikheten för att en person med kännedom instämmer i påståendet om tillförlighet är drygt 150 procent högre än en person utan kännedom. På motsvarande sätt är sannolikheten 69 procent högre att en person med kännedom instämmer i påståendet om opartiskhet än en person utan kännedom. Samtidigt som kännedomen inte har effekt på föreställningar om beslutens hänsynstagande till människor eller insyn i beslutfattandet. Sammantaget förändras inte sambanden mellan kännedom om automatiserat beslutsfattande och föreställningarna om automatiserat beslutsfattande när analyserna kontrollerar för andra faktorer.

Tabell 5 Logistisk regressionsanalys om kännedom och föreställningar, 2018

	Tillförlitlighet	**Opartiskhet**	**Hänsyn**	**Insyn**
	Exp (B) (signifikans)	Exp (B) (signifikans)	Exp (B) (signifikans)	Exp (B) (signifikans)
Kännedom om automatiskt beslutfattande	2,507 (0,000)	1,693 (0,002)	0,899 (0,530)	0,847 (0,269)
Kontrollvariabler	Ja	Ja	Ja	Ja
Nagelkerke R^2	11,5	14,7	6,9	2,6
Antal svar	1 386	1 385	1 423	1 405

Kommentar: De beroende variablerna är dummy-variabler där de som instämmer helt eller delvis i respektive påstående (se tabell 2) är kodade som 1 och de som inte instämmer alls eller knappast är kodade som 0. Kontrollvaraiblerna är anställningssektor, bostadsort, medborgarskap, kön, politiskt intresse, tillit till andra människor, utbildning och ålder (se tabell 1 för svarsalternativen). Tillit till andra människor bygger på frågan '*Enligt din mening, i vilken utsträckning går det att lita* på människor i allmänhet?'. Svarsalternativen var en skala från 0 ('*Det går inte att lita på människor i allmänhet*') till 10 ('*Det går att lita på människor i allmänhet*').

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

Avslutning

De empiriska analyserna ger sammantaget stöd för tre slutsatser. För det första är kännedomen om automatiserat beslutsfattande i offentlig sektor låg bland svenskarna. Även om kännedomen varierar mellan olika grupper är det generella mönstret att andelen med kännedom är betydligt lägre än andelen som saknar kännedom om automatiserat beslutsfattande i offentlig sektor. För det andra ser svenskarna på automatiserat beslutsfattande med viss skepticism. Förvisso förväntar de sig att besluten blir mer opartiska, men de förväntar sig inte att besluten blir mer tillförlitliga. Vidare förväntar de sig att automatiserade beslut tar mindre hänsyn

till individernas livssituation och skapar mindre insyn i beslutsfattandet. För det tredje finns det samband mellan kännedom om automatiserat beslutsfattande och två av föreställningarna som undersöktes i studien. De som har kännedom om automatiserat beslutsfattande tenderar i större utsträckning anse att automatiserat beslutsfattande medför mer tillförlitliga och opartiska beslut. En möjlig förklaring är att kännedom om objekt (automatiserat beslutsfattande) ökar medvetenheten om framträdande egenskaper hos objekten, vilket med automatiserat beslutsfattande skulle vara tillförlitliga och opartiska beslut. En annan möjlig förklaring är att de som har mer positiva föreställningar om användandet av datasystem är också den grupp som är mer intresserad av digitalisering och därmed fått kännedom om automatiserat beslutsfattande i större utsträckning. Det är en framtida forskningsuppgift att undersöka sambandet mer utförligt och pröva förklaringarnas giltighet.

En annan framtida forskningsuppgift handlar om relationen mellan attityder om automatiserat beslutsfattande och förtroendet för offentlig förvaltning. Automatiserat beslutsfattande är en digitalisering av den offentliga sektor som inte enbart förändrar arbetssätt och roller inom den offentliga sektorn, utan också relationen mellan den offentliga förvaltningen och medborgarna. Utifrån vad som har framkommit av kapitlets empiriska resultat saknar dock merparten av svenskarna medvetenhet om denna förändring, men de instämmer samtidigt i kritiska förväntningar om hur beslutsfattandet förändras när datorer ersätter handläggare som beslutsfattare. Digitaliseringen av offentligt beslutsfattande har inte fått genomslag hos medborgarna. Frågan är hur ökad kännedom om automatiserat beslutsfattande skulle påverka medborgarnas förtroende för offentlig förvaltning. Hur förtroendet för offentlig förvaltning förändras beror på dels hur medborgarna kognitivt uppfattar automatiserat beslutsfattande, dels hur medborgarna värderar de egenskaper som de uppfattar hos automatiserat beslutsfattande. Om medborgarna uppfattar att automatiserat beslutsfattande har egenskaper som de värderar högt förväntas förtroendet för offentlig förvaltning öka. Om medborgarna däremot uppfattar att automatiserat beslutfattande har egenskaper som de anser inte är önskvärda då kan förtroendet för offentlig förvaltning förväntas minska. Automatiserat beslutsfattande skulle med detta ge ökad effektivitet och produktivitet till priset av lägre legitimitet. Medborgarna kan även uppfatta att automatiserat beslutsfattande ger såväl fördelar som nackdelar. Vad som då kommer att påverka förtroendet för offentlig förvaltning är hur medborgarna väger fördelarna med automatiserat beslutsfattande i förhållande till dess nackdelar. Det finns därmed anledning att följa utvecklingen och återkomma till frågor om hur medborgarna uppfattar och värderar automatiserat beslutsfattande.

Not

[1] För att mäta samband mellan två variabler används Kendell's tau-b eller tau-c. Dessa två mått indikerar styrkan i samband mellan två variabler. Måtten varierar mellan –1 och +1. Värdet –1 innebär ett fullständigt negativt samband och +1 innebär fullständigt positivt samband, medan värdet 0 indikerar avsaknad av samband. Tau-b används när variablerna har samma antal kategorier, medan tau-c används när det olika antal kategorier på variablerna.

Referenser

Adadi, Amina, Berreda, Mohammed, Chenouni, Driss & Bounabat, Bouchaib (2015). *Ontology based composition of e-Government services using AI Planning*. Uppsats presenterad vid *10th International Conference on Intelligent Systems: Theories and Applications (SITA 2015)*, Rabat, Morocco.

Adenskog, Magnus (2018). *Democratic Innovations in Political Systems: Towards a Systemic Approach*. Örebro Studies in Political Science 42. Örebro: Örebro universitet.

Bannister, Frank & Connolly, Regina (2014). ICT, public values and transformative government: A framework and programme for research. *Government Information Quarterly* 31(1), 119–128.

Bovens, Mark & Zouridis, Stavros (2002). From Street-Level to System-Level Bureaucracies: How Information and Communication Technology Is Transforming Administrative Discretion and Constitutional Control. *Public Administration Review* 62(2), 174–184.

Buffat, Aurélien (2015). Street-Level Bureacracy and Egovernment. *Public Management Review* 17(1), 149–161.

Busch, Peter André & Henriksen, Helle Zinner (2018). Digital Discretion: A Systematic Literature Review of ICT and Street-Level Discretion. *Information Polity* 23(1), 3–28.

Coglianese, Cary & Lehr, David (2017). Regulating by Robot: Administrative Decision Making in the Machine-Learning Era. *The Georgetown Law Journal* 105, 1147–1223.

Cordella, Antonio & Bonina, Carla M. (2012). A Public Value Perspective for ICT Enabled Public Sector Reforms: A Theoretical Reflection. *Government Information Quarterly* 29(4), 512–520.

Fishbein, Martin & Icek, Ajzen (2010). *Predicting and Changing Behavior: The Reasoned Action Approach*. New York: Psychology Press.

Försäkringskassan (2013). *Försäkringskassans årsredovisning 20*13. Stockholm: Försäkringskassan.

Galtung, Johan (1964). Foreign Policy Opinion as a Function of Social Position. *Journal of Peace Research* 1(3/4), 206–231.

Le Sueur, Andrew (2016). Robot Government: Automated Decision-Making and its Implications for Parliament. I Alexander Horne & Andrew Le Sueur (red) *Parliament: Legislation and Accountability*. Oxford & Portland, Oregon: Hart Publishing.

Lemuria, Carter & France, Bélanger (2005). The Utilization of E-Government Services: Citizen Trust, Innovation and Acceptance Factors. *Information Systems Journal,* 15(1), 5–25.

Lipsky, Michael (2010). *Street Level Bureaucracy: Dilemmas of the Individual in Public Service*. New York, NY: The Russell Sage Foundation.

Meijer, Albert & Victor Bekkers (2015). A Metatheory of E-Government: Creating Some Order in a Fragmented Research Field. *Government Information Quarterly* 32(3), 237–245.

Rogers, Everett (2003). *Diffusion of Innovations*. New York: Free. Press.

Rothstein, Bo & Teorell, Jan (2008). What is Quality of Government? A Theory of Impartial Government Institutions. *Governance* 21(2), 165–190.

Trelleborgs Allehanda (2017). Trelleborgs robot prisad i Stockholm. 2017-10-12.

Torres, Lourdes, Pina, Vicente & Acerete, Basilio (2005). E-Government Developments on Delivering Public Services Among EU Cities. *Government Information Quarterly* 22(2), 217–238.

Venkatesh, Viswanath, Thong, James Y. L., Chan, Frank K. Y. & Hu, Paul J. H. (2016). Managing Citizens' Uncertainty in E-Government Services: The Mediating and Moderating Roles of Transparency and Trust. *Information Systems Research* 27(1), 87–111.

Weyland, Kurt (2014). *Making Waves: Democratic Contention in Europe and Latin America since the Revolutions of 1848.* Cambridge: Cambridge University Press.

Wihlborg, Elin (2014). Legitimate E-Government – Public E-Services as a Facilitator of Political Legitimacy. Uppsats presenterad vid *Hawaii International Conference on System Sciences (HICCS),* Waikoloa, HI, USA.

Wihlborg, Elin, Larsson, Hannu & Hedström, Karin (2016). *"The Computer Says No!" – A Case Study on Automated Decision-making in Public Authorities*. Uppsats presenterad vid *Hawaii International Conference on System Sciences (HICCS),* Waikoloa, HI, USA.

Zaller, John R. (1990). *The Nature and Origins of Mass Opinion*. Cambridge: Cambridge University Press.

SUPPORT FOR SWEDISH INTEGRATION POLICIES FOR IMMIGRANTS: ECONOMIC MOTIVATIONS AND PARTY PREFERENCE

CONSTANZA SANHUEZA PETRARCA AND MARIE DEMKER

Abstract

Following the peak of the European Immigration crisis in 2015, Sweden registered in 2016 the highest proportion of asylum applications and admitted refugees in Europe (per capita, Eurostat). In June 2016, the Swedish parliament voted for more restrictive migration policies and in the 2018 Election the Swedish Democrats – Sweden's anti-immigration party – reached the highest level of support in a general election so far. The new Swedish social and political context indicates the importance of examining public opinion and policy support for integration policies for immigrants. Using original data collected by the National SOM Survey on the support for seven integration policies for immigrants in Sweden, this article shows the role of economic motivations and party preference on citizens' support for these policies.

Sweden has been engaged in a new debate over immigration and integration following the 2015 European Immigration Crisis. The country received an amount of 150 000 immigrants during 2016, including all permanent or occasional permits, which is the largest amount in modern times in Sweden (Swedish migration agency) and in Europe in terms of the proportions (Eurostat). The immigration crisis resulted in a series of proposals submitted to the *Riksdagen* to reduce immigration, government spenditure on immigrants' integration programs, and immigrants' access to government services and benefits. The saliency of immigration in the Swedish context raises questions of whether the public support these policies, and whether economic motivations and party preference are related to support for specific integration policies for immigrants.

While most survey data allow for the study of the public's support for allowing more immigrants into the country or the public's perception of different immigrant groups, in this chapter we examine the public's support for specific integration policies for immigrants using a battery of original questions included in the National SOM Survey in 2018. The period of study in which this chapter focuses coincides with a period of increased anti-immigrant sentiments in the country. Migration was during 2017 the most important societal problem mentioned by citizens in the National SOM Survey 2017. In previous Swedish elections, the issue of immigration received little attention (Dahlström & Esaiasson, 2011),

Sanhueza Petrarca, Constanza and Demker, Marie (2019) Support for Swedish integration policies for immigrants: economic motivations and party preference i Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red) *Storm och stiltje*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.

however since 2002 the electoral support for the nationalist conservative and anti-immigration party Swedish Democrats (SD) increased significantly. In fact, in the 2018 election the nationalist conservative anti-immigration party were the third largest party regarding receiving votes in the election, reaching an all-time high of 17 percent of the votes.

The present study examines the extent of Swedish public support for different integration policies and to what extent attitudes can be traced back to economic motivations and party preference. We begin by discussing the links between economic motivations and party preference on the one side, and the support for integration policies on the other. We then present our research design. In the empirical section we examine what factors influence the support for each policy.

What influences attitudes towards integration policies for immigrants?

Economic Motivations

Models of ethnic competition (Olzak, 1992) and relative deprivation theory (Runciman, 1966) posit that at the individual level economic threat increases opposition towards immigration. Group competition can result from macro or meso-level socio-economic conditions such as the availability of scarce resources and the effects of mechanisms regulating the distribution of scarce resources, yet they can also refer to micro-level competition between individuals that hold a similar socio-economic position in a given society. The individual theory focuses upon individual economic variables, such as individual income, social status, and employment status. It argues that people are concerned with their personal economic situation, and that perceptions of economic vulnerability and competition for resources may increase anti-immigrant sentiments. Individuals with economic security should feel less threatened by immigration. By contrast, individuals who are in direct competition with immigrants should have the most negative attitudes towards immigrants and their integration (Runchiman, 1966). On a study conducted examining attitudes towards immigration in the United States, Scheve and Slaughter (2001) examine the link between individual's position in the labor market and immigration policy preferences. The authors find that labor market competition plays a role in individual attitudes of low skill or low educational attainment are more likely to oppose immigration. A similar linkage has been observed in other contexts as well (see for example Mayda, 2006; O'Rourke & Sinott, 2006). The economic factors informing these attitudes may of course vary with the context and with self-perceived vulnerability (Vlandas & Halikiopoulou, 2018). Citizens may feel insecure in relation to the housing market, the job market or the supply of government benefits (Hernes & Knudsen, 1992). Yet, economic security is achieved through having an economic advantage over immigrants such as education, skilled labor, or other financial and material resources. While the

focus of this paper is on attitudes towards integration policies for immigrants, existent literature has also examined the linkage between immigration and welfare attitudes more broadly, which shed light on a more nuanced relationship. Examining 17 affluent democracies, Finnigan and Brady (2017) do not find support for the hypothesis that immigration undermines public support for social policies. Yet, examining the case of Sweden, Eger (2010) finds that ethnic heterogeneity negatively affects support for social welfare. Furthermore, in the analysis of 13 European countries, Eger and Breznau (2017) measure the impact of immigration at the regional-level and individual-level support for redistribution, a comprehensive welfare state and immigrants' social rights. The authors find that regional percent of foreign born had a negative effect on support for the first two dimensions but not for immigrants' social rights.

In 2018 Sweden's unemployment rate was 6.3 percent, scoring the lowest national unemployment rate since 2008 and lower than the European Union average (6.9 percent) (World Bank) however differences on employment rate levels and types of contract are observed across genders, age groups and industries (Labor Force Survey, 2018) leading to a differential in income. Moreover, there were reports of housing shortage in 243 of 290 municipalities (Boverket; Bostadsmarknadsenkäten 2018) and the crisis is even more prominent in large cities like Stockholm or Göteborg. Taking these contextual factors into account, we hypothesize that economic-self-interest will play a role on respondents' attitudes towards integration policies for immigrants. Supporting that public resources are set aside for integration measures is a distinct political choice that is not necessarily tied to a respondent's attitude towards welcoming refugees. It is rational to welcome refugees, and migrants for other motives, and still do not find it feasible to reserve or subside their integration through public measures. Our question here is rather if there are patterns of economic or status competition playing a role in the perspective on integration. Our first hypothesis therefore reads as follows:

Hypothesis 1: Those who may be in more direct competition with migrants will be less supportive of integration policies for immigrants.

Party Preference

Explanations of anti-immigrant attitudes might as well depend on the mobilizing efforts of party leaders and parties in a given context (Rule, 1988). Parties may play a mediating effect in attitudes formation on immigration policies. Existing studies point at different mechanisms of how parties can influence these attitudes. Examining European democracies, Pardos-Prado (2011) finds that broad ideological structures in terms of left-right self-placements are important determinants of attitudes towards migrants when direct competition between native populations and immigrants for scarce recourses is weaker. Lower levels of (perceived or real) competition imply more limited concern and attention to immigration and inte-

gration policies, in such cases political predispositions (like left-right placement) are needed in order to articulate attitudes towards migration that are coherent with these orientations. By contrast, individual and contextual socio-economic vulnerability increases the attention and saliency on the immigration issue, reducing the effect of ideological predispositions as voters are more informed about immigration issues which helps them form opinions on these matters.

Contrasting with the focus of Pardos-Prado on the role of broad ideological structures, it has also been advanced that there is a relationship between a party's position on immigration and immigrants' integration and attitudes. For instance, examining the Australian case, Mughan and Paxton (2006) show that there is relationship between party preference and policy preferences on how to deal with immigration: voters choose parties they feel can translate their fears into government policies if elected to office (Mughan & Paxton, 2006). Moreover, examining fourteen European democracies, Schmidt and Spies (2013) emphasize the critical role of issue saliency. In their study, they show that in countries where parties accentuate more the issue of immigration, citizens with more anti-immigration attitudes show less support for welfare policies. Policy changes from the parties also tend to lead voters to, on their part, an attitude change (Vrânceanu & Lacjat, 2018). Parties in the far-right play a moderating effect by rising fears of immigrants' abuse of the welfare system and stressing the primacy of cultural homogeneity within the national boundaries.

Complementing the economic-motivation approach that we advanced in the previous section, we examine whether there is a relationship between the position of the party of a voters' preferred on immigrants' integration and attitudes towards integration policies in Sweden. In previous Swedish elections, the issue of immigration received little attention (Dahlström & Esaiasson, 2007; Demker, 2014:69) however since 2002, as the electoral support for Sweden Democrats (SD) increased significantly, the saliency of the issue increased in the Swedish party system (Volkens et al., 2018). Grounding on these changes, we hypothesize a relationship between the position on integration of the preferred party of a respondent and attitudes towards integration policies for immigrants. As a result, our second hypothesis is as follows:

Hypothesis 2: Supporting a party that opposes immigration and integration is linked to stronger opposition to integration policies for immigrants.

Integration policies for immigrants in Sweden

Traditionally Swedes have been more supporting concerning refuges and migrants than other European countries. In fact, until 2015 there was a constant trend towards less restrictive attitudes. But, since 2016 the trend is broken and the proportion of restrictiveness in 2018 was as high as it was in 2004 (Demker, this book). Integration

policies for immigrants is a multi-dimensional concept that comprises numerous policies designed to facilitate immigrants' integration into a country's society and education system, the labor market, and the political community. In this chapter we focus on seven Swedish integration policies for immigrants:

1. Housing: Accommodation in different Swedish municipalities was prepared for migrants after a new compulsory policy in 2016 which imply that that all municipalities should accommodate newly accepted migrants, who are assigned for the municipality by the authorities, for at least two years.

2. Elementary Swedish language program for adult foreigners (SFI): official language policy part of an integration policy ensuring all immigrants the right to free language tuition implemented in 1965. Today, the emphasis on SFI as a labor-market instrument is mirrored in an increasingly strong demand that SFI should focus on work-related communication skills. Consequently, many municipalities now put great efforts into organizing periods of practical work experience and courses targeting rapid employment, even in the early stages of SFI (Lindberg & Sandwall, 2007)

3. Orientation courses: in 2010 the regulation on social orientation for some newly arrived immigrants was passed and the municipalities were then required to offer courses on social orientation to the target group. For other groups of immigrants, societal orientation is also offered as a voluntary and free introduction to Swedish society.

4. Mother tongue teaching: Since the mid-seventies teaching in migrants' mother tongues have been a corner stone in Swedish integration policy. Though the teaching was introduced combined with teaching in Swedish, the aim was to increase the capacity to participate in both a setting from the country of birth or family and the setting in their new homeland Sweden (Dahlström, 2004:128ff).

5. Internship programs for immigrants: A way to get into the Swedish workforce is to get an internship at a work place which provides vocational experience, orientation and experience in working life. The Swedish internship system for immigrants is a compound of programs designed for different immigrant groups.

6. Reduced entry wages for immigrants: This policy was proposed by the Liberal and Conservative opposition parties and approved in 2017 aims at creating incentives for employers by lowering the salary they have to pay for foreign workers which is complemented by a state subsidy.

7. Anti-discrimination policies: On 1 January 2017, amendments were made to the Swedish Discrimination Act (Sw. Diskrimineringslagen, 2008:567). As of this date, employers and educational institutions have a duty to take "active measures" in relation to all so called "protected characteristics" in order to prevent and counteract discrimination within the organization.

Data and methods

The main source of public opinion data utilized in this study is the 2018 National SOM Survey which was conducted in fall following the 2018 Swedish General Election. The Chapel Hill Expert FLASH Survey (CHES) (Polk et al, 2017) provided data to measure the position of Swedish parties in the period prior to the election.

Dependent Variables

The dependent variables examine the support for integration policies for immigrants. We designed a battery of questions that ask respondents their support for different policies. *Housing* measures the support for housing for immigrants. *SFI* captures the support for Swedish as foreign language courses for immigrants, while *Orientation in Swedish* about support for orientation courses in Swedish and *Mother Tongue Teaching*, about opinions on courses on the native language. We also measure the support for policies aimed at the economic integration of immigrants: support for *Internship* programs for immigrants and *Reduced Wages* opinions on the policy designed to promote reduced entry wages for immigrant workers. Last, *Anti-discrimination Measures*, taps into the support for policies aimed at reducing discrimination of immigrants.

All seven items were incorporated into the National SOM Survey following the question: '*How much do you support*'. Respondents had six possible answers. (1) '*Very good proposal*', (2) '*Pretty good proposal*' (3) '*Neither good nor bad proposal*', (4) '*Pretty bad proposal*', (5) '*Very bad proposal*'. In order to facilitate the interpretation of the results, in the analysis we have reversed the scale from very bad proposal (1) to very good proposal (5). Respondents also a sixth answer option: '*Don't know*' that we have excluded in the analysis.

Independent Variables

We include three variables that measure the social status of an individual in a given society. *(1) Education:* Education is likely to determine the socio-economic status of an individual and her feelings of economic vulnerability. *Education* is a categorical variable: (1) primary, (2) middle-school, (3) high-school, (4) university. *(2) Income:* Individual's income is an indicator of a person's economic status. *Income,* measures the total annual household income of a respondent in SEK. The variable is divided into three income brackets :(1) 0–300 000 SEK, (2) 301 000–700 000

and (3) over 700 000. The item also includes the option "Don't Know", which we exclude from the analysis. *(3) Metropolitan Area:* Stockholm, Göteborg or Malmö are the most populated cities in Sweden with over 1,5 Mio, 500 000 and 300 000 residents respectively. Migrants are over-represented in urban areas which can intensify competition for economic and state resources. Therefore, we include a dummy variable *Metropolitan Area* measuring if respondents live in Swedish metropolitan areas. One indicates that a respondent lives in any of the following metropolitan areas: Stockolm, Göteborg or Malmö. Zero is coded if the respondent lives in any other area. Over one third of the respondents in the National SOM Survey reside in metropolitan areas.

Party of Preference Policy Position

Our main independent variable to measure party preference is the position on integration of the party of a respondent's preferred party. The National SOM survey asks respondents about they preferred party. We use the Chapel Hill Expert FLASH Survey (CHES) (Polk et al., 2017) to code the position of each party on the multicultural-assimilation dimension[1]. CHES has been chosen over other existent datasets for the reason that it included a survey item on immigrants' integration policies and was available for the year 2017. Experts are asked to locate parties' position on a 10 points scale in which 1= multiculturalism and 10 = assimilation[2].

Control Variables

To control for individual's socio-economic background, we use the National SOM Survey questions about age and gender. *Age* indicates the respondents age. The dichotomic variable *Female* indicates the respondent's gender, where one is female and zero male.

We also control for factors that may affect the linkage between party preference and attitudes towards integration policies. *Saliency*, measures the saliency of the issue of integration for each party. The dummy variable *Government* codes as one all those parties that were in government for the electoral period 2014–2018 (Social Democratic and Green parties) and zero for parties in the opposition.

Table 1 presents descriptive statistics for all the variables included in the models shown in the next section.

Table 1 Descriptive statistics, 2018

Variable	Mean	Std. dev.	Min.	Max.
Housing	3.2	1.01	1	5
SFI	4.7	0.6	1	5
Orientation in Swedish	4.5	0.7	1	5
Mother Tongue Teaching	2.8	1.17	1	5
Internship programs for immigrants	4.1	0.91	1	5
Reduced Entry Wages for Immigrants	3.06	1.21	1	5
Anti-discrimination policies	4.2	0.86	1	5
Education	2.7[3]	1.06	1	3
Income	2.09[4]	0.74	1	3
Metropolitan Area	0.37	0.48	0	1
Party Position: Multiculturalism/Assimilation	5.6	2.3	1.42	9.94
Age	52.1	18.7	16	85
Female	0.51	0.49	0	1
Saliency	7.07	0.77	6.61	9.38
Government	0.34	0.47	0	1

Sources: The National SOM Survey 2018, Chapel Hill Expert Survey 2014.

Modelling strategy

We run a series of multiple regression models in which the units of analyses are the survey respondents, the dependent variables are support for each of the seven integration policies for immigrants and the independent variables are economic motivations and party preference.

Support for integration policies for migrants in Sweden

Our chapter provides insights on attitudes towards immigration that go beyond what most previous studies have examined. We address public opinion towards specific integration policies for immigrants rather than more generalized attitudes towards immigration, immigrant groups or immigrants' integration.

Figure 1 illustrates the support for the different integration policies. We have arranged the different policy areas as follows: housing, education, economic integration and anti-discrimination measures. One third of the respondents (38 percent) stated that the government measures regarding the housing program was good, while the majority of respondents (44 percent) stated that the policy was neither good nor bad. Public support for integration programs targeted to the education of newcomers is higher. Over 95 percent of the respondents stated that they considered that the long-standing SFI, the Swedish courses designed for

immigrants' program, was a good measure while over 90 percent did so for the program to provide integration courses. Opponents to these measures represent below 2 percent. By contrast, the Swedish public did not find that teaching in mother tongue language was generally a good proposal as less than 30 percent supported the proposal. Views on the programs designed for economic integration was also mixed. While almost 80 percent of the respondents indicated that the internship programs for immigrants was a good policy, only the half (only 40 percent) considered the same regarding lowering the minimum entry wages for immigrant workers. Last, there was a broader consensus on the anti-discriminatory policies, over 80 percent of respondents expressed support for these policies.

Figure 1 Support for integration policies for immigrants, 2018 (percent)

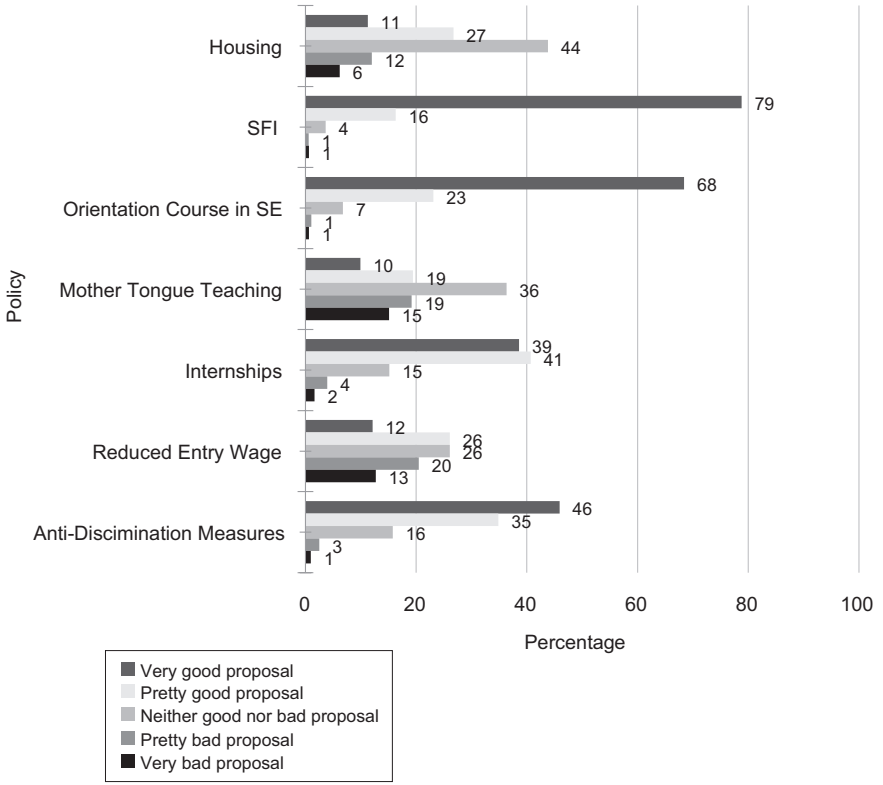

Note: The proposals is listed in the appendix and the response alternatives were '*Good*', '*Fairly good*', '*Neither bad nor good*', '*Fairly bad*' and '*Bad*'. Only participants that have answered the full question is included in the base for calculations. The total number of responses to the current question is 1 718 and varies between 1 644 and 1 703 responses to each proposal.

Source: The National SOM Survey 2018.

The role of economic motivations

Next, we present a series of multiple regressions examining the relationship between respondents' economic motivations and their support for integration policies for immigrants. Table 2 presents the regression coefficients of seven multiple regression models in which we look at the relationship between economic motivations and the public's perceptions of the different integration policies for immigrants, which are presented in Models 1–7. Each model has as outcome variable one integration policy, the three main independent variables measuring economic motivations are respondents' education, income and area of residency. In the models, we also control for a respondents' age and gender.

Model 1 presents the results of the multiple regression examining the relationship between economic interests and the support for the housing policy for immigrants implemented by the Swedish government. While in this model we don't observe a significant relationship between respondents' attitudes towards providing housing to immigrants and two of our three economic interest indicators, education and income, the regression coefficients show a negative and significant coefficient for respondents living in Metropolitan Areas ($p < 0.05$). This finding indicates that residents of densely populated areas such as Stockholm, Göteborg or Malmö in which there is housing shortage and where also immigrants tend to concentrate, are considerably less supportive of this governmental housing policy that gives priorities to newcomers over Swedes to access housing. This finding suggests that concerns over limited resources (in this case Housing) can affect the public's views on redistributive policies.

Moreover, in Models 2, 3 and 4 we examine the linkage between respondents' socio-economic characteristics and their support for educational programs for immigrants. Model 2 examines views about the SFI program, Model 3 views on orientation courses in Swedish, and Model 4 opinions on the state provision of mother tongue teaching. The regression coefficients indicate that higher incomes are associated with support for the SFI program ($p < 0.01$) and for Orientation Courses for immigrants ($p < 0.05$). At the same time, we also observe that respondents with higher levels of education are more likely to consider that mother tongue teaching is a good policy proposal ($p < 0.001$). The results of these models suggest that characteristics that closely associated with economic vulnerability (education and income) are associated with support for education integration programs for immigrants. Individuals that have a more economic security tend to show more positive views on these policies while individuals that have more economic vulnerability (lower levels of education and lower salary) show significantly less support for educational programs for immigrants provided by the state.

We next examine views on governments' policies to foster immigrants' economic integration. Model 5 examines attitudes towards internship programs for immigrants and Model 6 support for entry wages for immigrant workers. Our empirical analysis

shows that education and income are associated with more positive views on the internship program that allows immigrants to gain professional experience. The regression coefficients show a positive and significant relationship between education ($p > 0.001$) and income ($p < 0.05$) and support for this policy. Respondents that have higher levels of education and higher income see on more positive light the government's initiative to facilitate immigrants' economic integration by means of facilitating the access to the Swedish job market. At the same time, in Model 6 we see that a respondents' income has a highly significant and positive relationship with positive evaluations of the government's program aimed at fostering the economic integration of immigrant workers by lowering the minimum entry wage. The regression coefficients indicate that respondents with higher incomes are more likely to support this policy ($p < 0.001$). In terms of the hypothesis we advanced in relation to the association between economic motivations on evaluation of integration policies for immigrants, these two models show that education but mainly income matters for job market policies for immigrants. Respondents that have lower incomes – and that are economically vulnerable and in more direct resource competition with immigrants – consider that these are very bad proposals while educated and wealthier respondents have opposite views.

Last, we examine if economic motivations are also associated with views on anti-discrimination measures designed to reduce discrimination against immigrants, ethnic and religious minorities. Model 7 presents the results of the last regression model of this section examining views on anti-discrimination measures for immigrants showing a positive and significant linkage between a respondents' education and her support for anti-discrimination policies ($p < 0.001$). This model indicates that while individuals' income and place of residency does not make a difference in terms of whether anti-discrimination policies are a good or bad, education is significantly associated with the outcome variable. Respondents with lower levels of education consider that this is a bad state policy, while those with higher levels of education show very favorable views.

Overall, the evidence we have presented in this section suggests that economic factors, defined in terms of individuals' education, income and place of residency, play a major role in the assessment of all the policies designed to facilitate the integration of immigrants in Sweden. Although this conclusion is not surprising, it provides support for Hypothesis 1 and shows that policies regarding migration and integration is of the same kind as are taxation or infrastructure; they tend to co-variate with social-economic factors. Furthermore, it is worth noting that a respondents' age and gender are significantly associated with support for integration policies. Overall, older respondents and women tend to show greater support for these policies. These findings makes us ready to take the next step ahead; namely to examine whether party preference plays a role in the public's support for integration policies for immigrants.

Table 2 The estimated relationship between economic motivations and support for integration policies for immigrants, 2018 (multiple regressions)

	Model 1 Housing	Model 2 SFI	Model3 Orientation in Swedish	Model 4 Mother Tongue Teaching	Model 5 Internships	Model 6 Reduced Wage	Model 7 Anti-Discrimination
Education	0.0436	0.0115	0.0302	0.133***	0.149***	–0.00744	0.0780***
	(1.56)	(0.69)	(1.56)	(4.29)	(6.13)	(–0.22)	(3.30)
Income	0.00839	0.0486*	0.0744**	–0.0288	0.0788*	0.206***	–0.0166
	(0.21)	(2.05)	(2.71)	(–0.65)	(2.27)	(4.38)	(–0.49)
Metropolitan Area	–0.112*	–0.0451	–0.0704+	0.0185	0.0553	0.0141	0.00359
	(–1.97)	(–1.35)	(–1.81)	(0.30)	(1.12)	(0.21)	(0.08)
Age	0.00364*	0.00310***	0.00852***	–0.0120***	0.00211	0.0112***	–0.000522
	(2.42)	(3.49)	(8.28)	(–7.28)	(1.62)	(6.30)	(–0.41)
Female	0.184***	0.0263	0.00685	0.376***	0.198***	-0.0452	0.214***
	(3.37)	(0.81)	(0.18)	(6.23)	(4.15)	(–0.70)	(4.64)
Constant	2.863***	4.434***	3.916***	3.023***	3.295***	2.082***	3.961***
	(20.38)	(53.33)	(40.59)	(19.53)	(27.03)	(12.57)	(33.55)
R2	0.016	0.011	0.05	0.09	0.05	0.03	0.02
N	1,418	1,458	1,458	1,452	1,446	1,433	1,442

Note: *t* statistics in parentheses. $^{+}$ $p < 0.10$, * $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$
Source: The National SOM Survey 2018.

The role of party preference

In contexts like the Swedish 2018 election in which the issue of immigration was highly salient and mobilized by parties during the electoral campaigns is possible that party leaders and parties will affect how citizens perceive the government should deal with immigration and immigrants' integration. Table 3 presents the results of a series multiple regressions for the seven policies of interest in which we examine the relationship between the position of a respondent's party on the multiculturalism-assimilation dimension and perceptions of integration policies for immigrants. In these models we include the variables that we used to examine economic motivations and we include as controls the saliency of the issue of integration for each party, opposition or not, age and gender.

In Model 8, we examine how party preference relates to views on the state's housing policy for immigrants. The regression coefficients indicate that respondents that prefer a party that supports multiculturalism (meaning that is closer to 0 in the multiculturalism-assimilation scale) are more supportive of the housing policy for immigrants than voters that prefer parties that emphasize assimilation ($p < 0.001$).

Models 9, 10 and 11 examine perceptions about the three education programs for immigrant examined in this chapter, namely SFI, orientation courses in Swedish and mother tongue teaching. Respondents that prefer parties that are more favorable to multiculturalism show more favorable views about mother tongue teaching (Model 11, $p < 0.001$) while party preference does not seem have an association with the public's perception of SFI and orientation courses in Swedish, which are more established policies and find greater agreement across party lines.

The associations between party preference and support for policies designed for immigrants' economic integration, are presented in Models 12 and 13. Model 12 examines views on internships for immigrants, Model 13 perceptions of lowering the minimum entry salary for immigrant workers. Party preference is clearly associated with both economic policies. Supporting a party leaning towards multiculturalism is associated with more positive views about the internship policy for immigrants ($p < 0.001$). At the same time, respondents whose preferred parties scored higher on an assimilationist approach towards integration, were significantly more likely to have positive views on the policy to reduce immigrant worker's entry wage ($p < 0.001$). In Model 13, we observe that supporters of governing parties were more likely to consider that lower entry wages for migrants was a bad proposal which makes perfect sense as this policy was proposed by the opposition.

Last, party preference also seems to co-variate with support for anti-discrimination measures. In Model 14 we present the coefficients of a regression examining perceptions of anti-discrimination measures for immigrant minorities. Our findings show that respondents that prefer parties that strongly favor multiculturalism over assimilation were significantly most likely to consider that this was a good measure.

The examination of attitudes towards seven integration policies for immigrants in Sweden we presented in the last two sections allows us to conclude that economic motivations and party preference are associated with the views respondents have on such policies, providing evidence that support the two working hypotheses we advanced in this chapter. Considering the two set of explanations, we find that when we incorporate the party indicators into the models, the R2 increases in most models. As the proportion of the variance of the dependent variables explained by the independent variables is larger in the models incorporating the economic and party indicators, we can conclude that both set of variables are important to explain the public's support for integration policies for immigrants. This is also supported by the fact that the associations between the variables metropolitan area residency and income and the outcomes variables does not change substantially when we incorporate the party variables. The association between education and support for integration policies is the most affected by the incorporation of the party explanations, but yet in a manner that is not too unexpected.

Table 3 The estimated relationship between economic motivations, party preference and support for integration policies for immigrants, 2018 (multiple regressions)

	Model 8 Housing	Model 9 SFI	Model10 Orientation in Swedish	Model 11 Mother Tongue Teaching	Model 12 Internships	Model 13 Reduced Wage	Model 14 Anti-Discrimination
Multi-culturalism/ Assimilation	–0.0989*** (-4.51)	0.0105 (0.76)	0.0204 (1.28)	–0.156*** (–6.70)	–0.0681*** (–3.53)	0.116*** (4.47)	–0.0958*** (–5.18)
Party In Government	0.0970 (1.64)	0.0216 (0.58)	0.0123 (0.29)	0.0976 (1.56)	–0.0604 (–1.16)	–0.502*** (–7.20)	0.00562 (0.11)
Issue Saliency	–0.108 (–1.57)	–0.00371 (–0.09)	0.0261 (0.52)	–0.136+ (–1.86)	–0.167** (–2.75)	–0.0131 (–0.16)	–0.108+ (–1.86)
Education	0.00555 (0.21)	0.0144 (0.86)	0.0391* (2.01)	0.0724* (2.55)	0.110*** (4.70)	0.0237 (0.75)	0.0380+ (1.69)
Income	0.0344 (0.91)	0.0483* (2.03)	0.0716** (2.60)	0.00108 (0.03)	0.0903** (2.71)	0.161*** (3.61)	0.00367 (0.12)
Metropolitan Area	–0.110* (–2.04)	–0.0437 (–1.30)	–0.0697+ (–1.79)	0.0285 (0.50)	0.0546 (1.16)	–0.0163 (–0.26)	0.00607 (0.14)
Age	0.00541*** (3.74)	0.00292** (3.24)	0.00812*** (7.80)	–0.00934*** (–6.13)	0.00360** (2.85)	0.00983*** (5.80)	0.00125 (1.03)
Female	0.107* (2.06)	0.0307 (0.94)	0.0240 (0.64)	0.250*** (4.52)	0.131** (2.86)	0.0459 (0.75)	0.140** (3.20)
Constant	4.212*** (8.99)	4.395*** (14.95)	3.589*** (10.58)	4.936*** (9.92)	5.022*** (12.18)	1.741** (3.14)	5.340*** (13.52)
R2	0.11	0.013	0.05	0.25	0.14	0.14	0.14
N	1,418	1,458	1,458	1,452	1,446	1,433	1,442

Note: *t* statistics in parentheses. $^{+}$ $p < 0.10$, * $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$.
Source: The National SOM Survey 2018, CHES 2017.

Conclusion

Our chapter provides insights on attitudes towards immigration in Sweden and goes beyond what most previous studies have examined. First, our empirical analysis relies on multiple regression analyses examining the importance of economic motivations and party preference on individual attitudes. Second, in this study we address public opinion towards seven integration policies for immigrants rather than more generalized attitudes towards immigration, immigrant groups or immigrants' integration. Third, the originality of our data makes it possible to

understand more in detail what integration policies in Sweden are more contentious and what factors seem to influence these attitudes.

Overall, we find that economic motivations, understood as relative perceptions of individual economic vulnerability, are associated with support for integration policies for immigrants. Our empirical analysis shows that factors such as area of residency, education and income play a major role in respondent's assessment of different state policies aimed at helping immigrants integrate, including housing, different types of education programs, job market integration and anti-discrimination measures. Perceptions of direct competition with immigrants for limited resources are negatively associated with support for these policies.

Yet, economic motivations are not the only factors influencing the public's support for such policies in Sweden, political parties play a major role as well. Our results show an association between a respondents' preferred party and support for different policies, in general a respondent support increases if her preferred party has shown support or promoted a given policy. Our evidence also shows that certain policies such as SFI and orientation courses in Swedish, which are long established in Sweden, are less partisan than other areas suggesting that maybe some of the new integration policies adopted following the 2015 European immigration crisis, could in the future achieve a similar level of inter-party agreement.

Overall, we find that different integration policy dimensions are associated with on one hand socio-economic factors and on the other party preference. Structural societal policies are mainly related to party preferences and economic and labor market policies more directly associated with economic status. Last, cultural and linguistic policies are mainly associated with other individual characteristics and not so much with socio-economic and party factors.

Notes

1 At the moment in which this chapter was written there was no other party-level data available that would allow to measure the position of parties on this issue https://www.chesdata.eu/our-surveys

2 We also run a series of robustness check including other measures of party position namely, position on immigration and general left-right placement. The results are consistent.

3 Respondents 'education was distributed as follows: 14% primary school (group 1), 29% middle-school (group 2), 22% high-school (group 3), 32% higher education (group 4).

4 Respondents' household income was distributed as follows: 23% max 300,000 SEK (group 1), 43% between 301,000 and 700,000 SEK (group 2) and 33% over 700,000 SEK (group 3).

References

Benoit, Ken & Laver, Michael (2006). *Party policy in modern democracies*. Routledge.

Brady, David & Finnigan, Ryan (2014). Does immigration undermine public support for social policy?. American Sociological Review 79(1), 17–42.

Boverket; Bostadsmarknadsenkäten 2018 https://www.boverket.se/bme

Dahlström, Carl & Esaiasson, Peter (2013). The immigration issue and anti-immigrant party success in Sweden 1970–2006: A deviant case analysis. *Party Politics* 19(2), 343–364.

Dahlström, Carl (2004). *Nästan välkomna. Invandrarpolitikens retorik och praktik* (diss). Gothenburg: Department of Political Studies, University of Gothenburg.

Demker, Marie (2014). *Sverige åt svenskarna. Motstånd och mobilisering mot invandring och invandrare i Sverige*. Stockholm: Atlas.

Eger, Maureen A. (2009) Even in Sweden: the effect of immigration on support for welfare state spending. *European Sociological Review* 26(2), 203–217.

Eger, Maureen. A. & Breznau, Nate (2017). Immigration and the welfare state: A cross-regional analysis of European welfare attitudes. *International Journal of Comparative Sociology* 58(5), 440–463.

Eurostat (2018). https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Migration_and_migrant_population_statistics%23Basis_for_data_collection. [Retrieved 11 April, 2019]

Hernes, Gudmun & Knudsen, Knud (1992). Norwegians' attitudes toward new immigrants. *Acta Sociologica* 35(2), 123–139.

Hooghe, Liesbet, Bakker, Ryan, Brigevich, Anna, De Vries, Catherine, Edwards, Erica, Marks, Gary, Rovny, Jan, Steenbergen, Marco & Milada Vachudova (2010). Reliability and validity of the 2002 and 2006 Chapel Hill expert surveys on party positioning. *European Journal of Political Research* 49(5), 687–703.

Labor Force Survey (2018). https://www.scb.se/en/finding-statistics/statistics-by-subject-area/labour-market/labour-force-surveys/labour-force-surveys-lfs/pong/statistical-news/labour-force-surveys-lfs-labour-force-surveys-lfs-annual-averages-2018/. [Retrieved 11 April, 2019]

Lindberg, Inger & Sandwall, Karin (2007). Nobody's darling? Swedish for adult immigrants: A critical perspective. *Prospect* 22(3).

Mayda, Anna M. (2006). Who is against immigration? A cross-country investigation of individual attitudes toward immigrants. *The review of Economics and Statistics* 88(3), 510–530.

Mughan, Anthony & Paxton, Pamela (2006). Anti-immigrant sentiment, policy preferences and populist party voting in Australia. *British Journal of Political Science* 36(2), 341–358.

Olzak, Susan (1992). *The Dynamics of Ethnnic Competition and Conflict*. Stanford: Stanford University Press.

O'rourke, Kevin H. & Sinnott, Richard (2006). The determinants of individual attitudes towards immigration. *European journal of political economy* 22(4), 838–861.

Pardos-Prado, Sergi (2011). Framing attitudes towards immigrants in Europe: when competition does not matter. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 37(7), 999–1015.

Polk, Jonathan, Rovny, Jan, Bakker. Ryan, Edwards, Erica, Hooghe, Liesbet, Jolly, Seth, Koedam, Jelle, Kostelka, Filip, Marks, Gary, Schumacher, Gijs, Steenbergen, Marco, Vachudova, Milada & Zilovic, Marko (2017). Explaining the salience of anti-elitism and reducing political corruption for political parties in Europe with the 2014 Chapel Hill Expert Survey data. *Research & Politics* (January–March), 1–9.

Rule, James B. (1989). *Theories of civil violence*. University of California Press.

Runciman, Walzer G. (1966). *Relative deprivation & social justice.* New York: Penguin.

Scheve, Kenneth F. & Slaughter, Matthew J. (2001). Labor market competition and individual preferences over immigration policy. *Review of Economics and Statistics* 83(1), 133–145.

Schmidt, Alexander W. & Spies, Dennis C. (2014). Do parties "playing the race card" undermine natives' support for redistribution? Evidence from Europe. *Comparative Political Studies* 47(4), 519–549.

Sw. Diskrimineringslagen (2008:567) (the "Discrimination Act").

VALU 2018 SND 1067 Swedish National Dataservice/Svensk nationell datatjänst.

Volkens, Andrea, Krause, Werner, Lehmann, Pola, Matthieß, Theres, Merz, Nicolas, Regel, Sven & Weßels, Bernhard (2018). The Manifesto Data Collection. Manifesto Project (MRG/CMP/MARPOR). Version 2018b. Berlin: Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung (WZB). https://doi.org/10.25522/manifesto.mpds.2018b

Vlandas, Tim & Halikiopoulou, Daphne (2018). Does unemployment matter? Economic insecurity, labour market policies and the far-right vote in Europe. *European Political Science* https://doi.org/10.1057/s41304-018-0161-z

Vrânceanu, Alina. & Lachat, Romain (2018). Do parties influence public opinion on immigration? Evidence from Europe. *Journal of Elections, Public Opinion and Parties* DOI 10.1080/17457289.2018.1554665

World Bank (2019). Total unemployment. https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS?locations=SE [Retrieved 11 April 11, 2019]

Acknowledgements

The authors would like to thank Maria Tyrberg for her input on the design of the survey questions. This research was completed thanks to the generous support of the German Ministry of Education and Research and support from Gothenburg university funding.

APPENDIX

Table A1: List of parties included in the analysis, position and government status

Party	Position Multiculturalism/ Assimilation	Saliency Multiculturalism/ Assimilation Saliency	Government (2014–2018)
V	1,89	6,61	No
SAP	4,94	7,28	Yes
C	3,89	7,67	No
FP	5,67	7,11	No
M	7,11	8,11	No
KD	7,53	7,67	No
MP	2,00	7,28	Yes
SD	9,94	9,39	No
FI	1,43	7,50	No

Source: Chapel Hill FLASH Survey, 2017.

ÅSIKTSÖVERENSSTÄMMELSE MELLAN MEDBORGARE OCH POLITIKER I ALKOHOLPOLITISKA FRÅGOR

DAVID KARLSSON, SÖREN HOLMBERG
OCH LENNART WEIBULL

Sammanfattning
Svenska folket står fortsatt bakom Sveriges restriktiva alkoholpolitik, men den utveckling av opinionen i restriktiv linje som noterats tidigare under 2000-talet tycks ha avstannat. I alla politiska frågor, särskilt sådana som ställer krav på uppoffringar bland delar av befolkningen, är kraven på demokratisk legitimitet hög. I en representativ demokrati vore det därför problematiskt om de folkvalda drev en helt annan linje än den folket önskar. Resultaten visar att åsiktsöverensstämmelsen mellan väljare och valda i alkoholpolitiken är relativt hög i jämförelse med andra politikområden. Det finns en samsyn mellan politiker på nationell, regional och lokal nivå och den allmänna opinionen. Inom partierna är överenstämmelsen mellan väljare och valda dock mer varierad.

En grundläggande idé bakom den representativa demokratin är att våra folkvalda förväntas föra en politik som ligger i linje med medborgarnas önskemål och behov. I valet tar väljarna ställning till olika partiers lösningar på samhällets problem, och eftersom partiernas röstandelar översätts i parlamentariska mandat kommer sammansättningen av de valda församlingarna att spegla åsiktsspridningen i befolkningen. Om åsiktsöverensstämmelsen är god kan folkviljan förverkligas eftersom majoritetsuppfattningen hos folket också blir majoritetsuppfattningen i parlamentet (Pierce, 1999; Westerståhl & Johansson, 1981).

Att nå en perfekt åsiktsöverensstämmelse mellan väljare och valda är dessvärre en utopi. Även om representation på vänster–högerdimensionen ofta tycks fungera väl (Dalton, 2017) finns alldeles för många politiska frågor och positioner – och för få partier – för att den allmänna opinionens alla nyanser ska kunna representeras korrekt i valda församlingar (jfr Thomassen, 2012). Dessutom hamnar många frågor i skymundan i valrörelsen vilket medför att väljarna vare sig vill eller kan göra sitt partival på grundval av partiers positioner i dessa frågor – och därmed kan vi heller inte förvänta oss att åsiktsöverensstämmelsen ska vara tillfredsställande.

Ett av de stora politikområdena i demokratins barndom var alkoholpolitiken som knappast får någon uppmärksamhet i dagens valrörelser. Tidigare nationella SOM-undersökningar visar att få väljare väger in partiernas alkoholpolitiska positioner när de röstar – och även om de skulle vilja göra det är information om partiernas

Karlsson, David, Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (2019) Åsiktsöverensstämmelse mellan medborgare och politiker i alkoholpolitiska frågor i Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red) *Storm och stiltje*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.

hållning i dessa frågor inte lättillgänglig. Mot den bakgrunden är risken för brister i åsiktsöverensstämmelse påtaglig.

Och även om åsiktsöverensstämmelse är ett demokratiskt ideal i alla typer av frågor, är den kanske särskilt betydelsefull just inom områden som alkoholpolitik, där politiken griper in i medborgarnas privatliv och ställer betungande krav. Om medborgarna inte uppfattar att de uppoffringar de avkrävs har demokratisk legitimitet är risken inte bara att den politiska inriktningen ifrågasätts utan att förtroende för hela det politiska systemet kan påverkas negativt. Det går i och för sig att argumentera för att framsynta politiska ledare kan föra en politik som medborgarna med tiden kommer att acceptera som den rätta. En besk medicin kan vara svår att svälja, men när vi märker att den fungerar ändrar vi uppfattning om den. Men att i längden föra en politik som står i strid med folkviljan är inte hållbart, och för politik som kräver uppoffringar bör politikerna aldrig sluta att argumentera för sin linje även om de har majoriteten med sig – att opinionen varit på en linje tidigare är inte en garanti för att den ska fortsätta att vara det.

I detta kapitel kommer vi att undersöka i vilken grad svenska folkets åsikter i alkoholpolitiska frågor överensstämmer med deras folkvalda politiker – på nationell, regional och kommunal nivå. Kapitlet är en rapportering av ett flerårigt projekt där vi analyserar alkoholopinionen i Sverige.[1]

Vi kommer i denna studie att jämföra resultat från den nationella SOM-undersökningen med resultat från Riksdagsundersökningen och Kommun- och landstingsfullmäktigeundersökningen (KOLFU) – där samtliga folkvalda politiker i riksdag, landstingsfullmäktige och kommunfullmäktige har svarat på samma frågor som medborgarna. Riksdagsundersökningen genomfördes 2014/2015 med en svarsfrekvens om 89 procent (Karlsson, 2018; Karlsson & Nordin, 2015) och KOLFU genomfördes 2017 med en svarsfrekvens på 67 procent (Karlsson, 2017).[2]

Som en bakgrund till analysen av åsiktsöverensstämmelse kommer vi i nästa avsnitt att översiktligt presentera resultat från den nationella SOM-undersökningen 2018 och om hur den svenska alkoholopinionen har utvecklats över tid. I kommande jämförelser med politikerna används uppgifter från den nationella SOM-undersökningen 2017 eftersom den ligger närmare politikerundersökningen i tid och föregår valet 2018.

Åsikter om alkoholpolitiska styrmedel

Resultaten från 2018 års nationella SOM-undersökning bekräftar i huvudsak de tendenser vi sett i de senaste årens mätningar av allmänhetens syn på olika alkoholpolitiska styrmedel, låt vara att det skett en viss stabilisering i opinionen (Karlsson m fl, 2017, 2018). Utvecklingen av opinionen över tid illustreras i Figur 1.

Fortsatt finns inget större stöd för förslaget att sänka skatten på alkohol. Endast en av fem vill ha skattesänkningar på alkohol, medan dubbelt så många förespråkar en höjning. En dryg fjärdedel vill införa hårdare krav för att servera alkohol på

restaurang/bar/pub medan 33 procent tycker det är ett dåligt förslag. Dessa resultat ligger på ungefär samma nivåer som under de senaste åren, vilket visar att även om den svenska alkoholpolitikens viktigaste instrument (skatt och monopol) har ett stort folkligt stöd så har den opinionstrend som gått i en mer restriktiv riktning under 2000-talet stannat upp.

Ett resultat som komplicerar bilden är att hela 53 procent anser att det är ett bra förslag att ”tillåta lokala producenter att sälja starköl, vin och sprit i egna butiker (gårdsförsäljning)”, och endast 28 procent tycker att detta är ett dåligt förslag. Gårdsförsäljning är kanske den enskilda fråga som diskuterats mest inom alkoholpolitiken de senaste åren, och sakkunniga debatterar om en sådan reform inte bara utmanar Systembolagets monopol på marginalen utan riskerar att underminera hela monopolmodellen i EU:s ögon (Hettne, 2018; Sundbom, 2018). Preliminära resultat tyder på att det är ungefär samma faktorer som påverkar opinion kring gårdsförsäljning som i andra alkoholpolitiska förslag (Karlsson, Holmberg & Weibull, 2019), men det är första gången en fråga om detta tema finns med i SOM-undersökningen och vi kommer att återkomma till den i kommande rapporter för att fördjupa kunskapen om opinionen på denna punkt.

Figur 1 Befolkningens stöd för alkoholpolitiska förslag, 2001–2018 (procent mycket eller ganska bra förslag)

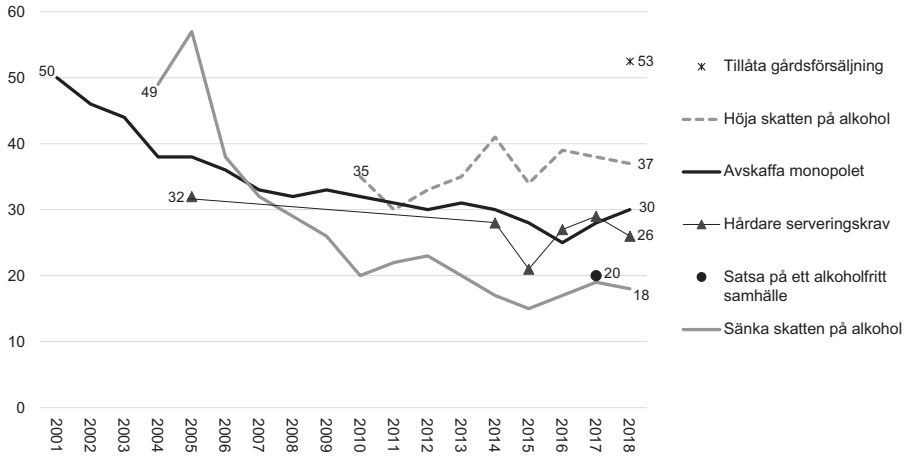

Kommentar: Frågan löd ’*Vilken är din uppfattning om följande förslag?*’. Svarsalternativen för vart och ett av de i figuren nämnda förslagen angavs på en skala från ’*Mycket bra förslag*’ till ’*Mycket dåligt förslag*’, samt – för frågorna om försäljning och servering men inte för skattefrågorna – svarsalternativet ’*Ingen uppfattning*’. I figuren redovisas andelen som svarade ’mycket’ eller ’ganska bra förslag’.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2001–2018.

När det gäller försäljningsmonopolet finns det också anledning att uppmärksamma den allmänt positiva synen på Systembolaget. I en tidigare studie undersöktes förändringen av förtroendenivån för bolaget över tid. Resultaten visade på en uppgång från 26 procent som hade ganska eller mycket stort förtroende år 2004, till 52 procent år 2012 (Holmberg & Weibull, 2013). År 2018 har nivån ökat ytterligare, till 58 procent. Endast 5 procent uppger att de har ganska eller mycket litet förtroende. Därmed har Systembolaget det avgjort starkaste förtroendet av de tjugoåtta institutioner som fanns med i årets nationella SOM-undersökning. Detta resultat överensstämmer väl med andra förtroendemätningar under senare tid (Oscarsson & Sjörén, 2019). Eftersom den positiva inställningen till Systembolaget är så stark är det inte heller överraskande att en majoritet av befolkningen, 53 procent, tycker det är ett dåligt förslag att ”tillåta försäljning av starköl, vin och sprit i livsmedelsbutiker” och endast 30 procent tycker att det är ett bra förslag. Monopolet ställning tycks vara starkt, trots de nya resultaten om gårdsförsäljning.[3]

En lite oväntad iakttagelse är här att människors alkoholkonsumtion, som normalt är positivt korrelerad med liberala hållningar i alkoholpolitiska frågor, också är positivt korrelerad med förtroende för Systembolaget (Karlsson m fl, 2019). Att brukare av en viss offentlig tjänst ofta tenderar att ha större förtroende för serviceproducenten är förvisso normalt, men det blir något paradoxalt när frekventa alkoholkonsumenter som regelmässigt är mer negativa till monopolet som princip samtidigt är mer positiva till Systembolaget – manifestationen av detta monopol.

Att mäta åsiktsöverensstämmelse i alkoholpolitiska frågor

Vad folket tycker i alkoholpolitiska frågor har under många år undersökts av SOM-institutet (Weibull, Holmberg, Karlsson & Arkhede, 2017) och vi har i en rad rapporter analyserat hur opinionen har ändrats över tid och vilka faktorer som förklarar människors uppfattningar i dessa frågor (Weibull, Holmberg & Karlsson, 2017). Vi vet till exempel att det bakom alkoholopinionen finns ideologiska förklaringar som knyter an till den politiska vänster–högerdimensionen där människor som står politiskt till vänster normalt är mer positiva till en alkoholpolitik som bygger på höga skatter och statlig kontroll (Karlsson, Weibull & Holmberg, 2016).

I den mån vänster–högerideologi ligger bakom opinionen i alkoholpolitiska frågor torde det vara gynnsamt för åsiktsöverensstämmelsen mellan väljare och valda. Vänster–högeraspekten är central i väljarnas partival (Oscarsson & Holmberg, 2016) och partiernas positioner är här väl kända, vilket i sin tur brukar betyda att förutsättningarna för åsiktsöverensstämmelse i dessa frågor är relativt goda (Dalton, 2017; Holmberg, 2018; Mattila & Raunio, 2006).

Men vi har också tidigare visat att det vid sidan av vänster–högerdimensionen finns mer specifika ideologiska uppfattningar om individens och statens ansvar för att komma till rätta med alkoholkonsumtionens skadeverkningar. Människors erfarenheter, problemuppfattningar, värderingar, livsstilar och kunskap bidrar

också till att forma deras åsikter (Karlsson, Holmberg & Weibull, 2017, 2018).

Ett sätt att mäta åsiktsöverensstämmelse är att relatera opinionen till den faktiskt förda politiken. Och då kan vi till exempel dra slutsatsen att modellen med Systembolaget som försäljningsmonopol som funnits sedan 1955 har ett starkt stöd hos svenska folket. En alternativ metod för att mäta åsiktsöverensstämmelse är att ställa samma frågor till väljare och valda i enkätundersökningar. På den nationella nivån har detta gjorts sedan 1960-talet (Holmberg, 1974, 1996, 2010, 2014, 2018). Undersökningar har även gjorts på den kommunala och regional nivån (Karlsson, 2013; Westerståhl & Johansson, 1981; Wohlgemuth, 2006).

I Riksdagsundersökningen 2014 fick riksdagsledamöterna ta ställning till två politiska förslag som sedan länge ställts i SOM-undersökningarna: ”Höja skatten på alkohol” respektive ”Tillåta försäljning av starköl/vin/sprit i livsmedelsbutiker”. Samma frågor ställdes även i KOLFU-undersökningen 2017 till samtliga ledamöter i landets 290 kommunfullmäktige och 20 landstingsfullmäktige, och där ingick även förslagen ”Satsa på ett alkoholfritt samhälle” samt ”Införa hårdare krav för att få servera alkohol på restaurang/bar/pub”. I KOLFU ingick även frågan ”I den politiska debatten diskuteras vem som har huvudansvaret för alkoholkonsumtionen – den enskilde eller samhället och myndigheterna. Vilken är din åsikt om detta?”, där svaren gavs på en sjugradig skala från 1 (Det måste finnas tydliga samhälleliga restriktioner när det gäller människors alkoholkonsumtion (t.ex. lagar, skatter, öppettider och åldersgränser)) till 7 (Det behövs inga samhälleliga restriktioner, eftersom människor själva måste ta ansvar för sin alkoholkonsumtion). Samtliga dessa fem frågor ställdes också i den nationella SOM-undersökningen 2017.

Ett gängse tillvägagångssätt för att undersöka åsiktsöverensstämmelse – och som vi kommer att tillämpa här – bygger på två olika mått: Det första är ett procentdifferensmått som visar hur mycket väljarmajoriteten skiljer sig från politikermajoriteten, totalt och i respektive parti. Måttet bygger på en dikotomisering av svarsalternativen i våra frågor som endast omfattar personer med klara åsikter i sakfrågorna. Vet ej-svar och varken/eller-svar respektive mittensvaret (4) i frågan om individuellt ansvar är inte medtagna i analysen. Andelen positiva till ett förslag med denna metod är därför något högre än den som redovisas i till exempel Figur 1 ovan. Vi subtraherar därefter andelen politiker som har en positiv åsikt från motsvarande andel bland väljarna. Vid perfekt åsiktsöverensstämmelse är procentdifferensen 0 medan värden som positivt eller negativt avviker från 0 indikerar sämre åsiktsöverensstämmelse.

Det andra måttet bygger på samma procentjämförelse men fokuserar istället på majoritetspositionen. Om majoriteten av väljarna och majoriteten av politikerna är på samma linje råder åsiktsöverensstämmelse enligt detta mått. Ibland kan procentdifferensmåttet mellan väljare och valda i partier som ligger nära mitten av en politisk dimension vara litet och tyda på god åsiktsöverensstämmelse, medan majoritetspositionsmåttet visar på åsiktskonflikt eftersom den lilla skillnaden mellan de två grupperna placerar dem på var sin sida. I relation till idealet att folkviljan ska

omvandlas till politiska beslut kan man argumentera för att majoritetspositionsmåttet är det mest avgörande, eftersom politikens inriktning är viktigare än att graden av entusiasm för denna inriktning korresponderar mellan väljare och valda.

Eftersom perfekt åsiktsöverensstämmelse är ovanlig bör en värdering av våra resultat om alkoholpolitik ta sin utgångspunkt i vad som är en normal överensstämmelse i andra typer av frågor. En aktuell referenspunkt att ta fasta på är därför en studie där en motsvarande representationsanalys mellan riksdagsledamöter och väljare görs i tjugoen frågor (Holmberg, 2018). Bland dessa frågor ingår politiska förslag om till exempel kärnkraft, bistånd, EU, Nato, bensinskatt, skatter, försvaret, RUT-avdrag, straff, vinster i välfärden, och flyktingpolitik. Den genomsnittliga differensen mellan väljare och valda i dessa frågor var 13 procentenheter medan differenserna inom partierna ligger mellan 16 (V) och 28 (L). Att resultatet för hela riksdagen är bättre än för något enskilt parti beror på att politikerna ofta har mer bestämda och radikala uppfattningar än sina väljare men att skillnaderna inom partierna tar ut varandra. I samma analys noteras att i tre av tjugoen frågor (14 procent) är majoritetspositionerna olika mellan väljarkåren och riksdagen. Inom partierna finns stora skillnader, där ett parti (V) inte hade några fall av skilda majoritetspositioner medan ett mittenparti (L) hade åtta fall (38 procent).

God åsiktsöverensstämmelse

I figur 2 och 3 illustrerar vi huvudresultaten i form av sex grafer. I Figur 2 redovisas åsiktsöverensstämmelsen mellan samtliga politiker och väljare oavsett parti och i figur 3 visas resultat inom de åtta riksdagspartierna. För varje fråga och parti indikerar en vertikal linje åsiktsöverensstämmelsen. En lodrät linje signalerar en perfekt åsiktsöverensstämmelse mellan väljarna och olika kategorier av politiker, och ju mer linjen lutar eller sicksackar desto större är differenserna. Linjer som korsar den grå mittlinjen vid 50 procent indikerar att majoritetspositioner i olika grupper skiljer sig åt. I tabell 1, som ligger som appendix sist i kapitlet, redovisas resultaten i tabellform.

Huvudintrycket av resultaten är att åsiktsöverensstämmelsen mellan väljare och valda i alkoholfrågor är god. I samtliga fem frågor råder överensstämmelse mellan majoritetspositionerna hos väljarna och de folkvalda på lokal, regional och nationell nivå.

I de två frågor som ställdes i Riksdagsundersökningen är den totala procentdifferensen mellan riksdagsledamöter och väljare för frågan om alkoholskatten +5 och för monopolfrågan -6, det vill säga mindre än hälften så låga åsiktsdifferenser som genomsnittet i andra motsvarande politiska frågor i riksdagen (Holmberg, 2018). Differensen mellan väljare och landstingspolitiker är ungefär desamma som för riksdagspolitiker, medan den för kommunpolitiker är ännu lägre: endast -1 i skattefrågan och ingen skillnad alls (+/-0) i monopolfrågan.

Även i frågorna om serveringstillstånd och samhällets ansvar i relation till individen är överensstämmelsen mycket god, maximalt några procentenheters differens mellan väljare och valda. Störst differens råder i frågan om ett alkoholfritt samhälle – här är politikerna klart mer positiva än väljarna, +9 bland kommunpolitiker och +13 bland landstingspolitiker. Differensen +13 är därmed den högsta vi uppmätt mellan väljare och en politikergrupp i alkoholpolitiska frågor, och det är alltså normalvärdet för en politisk fråga i Sverige om vi utgår från Riksdagsundersökningen (Holmberg, 2018).

Figur 2 Åsikter i fem alkoholpolitiska frågor bland medborgare och politiker i riksdag, landsting och kommun från samtliga partier, 2014 samt 2017 (procent positiva till förslag)

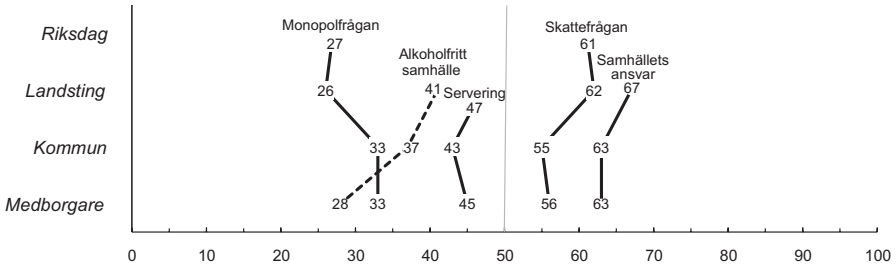

Kommentar: I figuren redovisas resultat från fyra frågor i form av politiska förslag: '*Tillåt försäljning av starköl, vin och sprit i livsmedelsbutiker*' (Monopolfrågan); '*Höja skatten på alkohol*' (Skattefrågan); '*Införa hårdare krav för att få servera alkohol på restaurang/bar/pub*' (Servering) och '*Satsa på ett alkoholfritt samhälle*' (Alkoholfritt samhälle). Svarsalternativen för dessa fyra förslag var '*Mycket bra*', '*Ganska bra*', '*Varken bra eller dåligt*', '*Ganska dåligt*' och '*Mycket dåligt*', samt för monopolfrågan och serveringsfrågan även '*Ingen uppfattning*'. Personer som svarat '*Varken/eller*' eller '*Ingen uppfattning*' är exkluderade och endast de med en tydlig åsikt i frågan ingår i analysen. I figuren redovisas andelen svarande med en bestämd åsikt som svarat mycket eller ganska bra förslag. Den femte frågan löd: '*I den politiska debatten diskuteras vem som har huvudansvaret för alkoholkonsumtionen – den enskilde eller samhället och myndigheterna. Vilken är din åsikt om detta?*', där svaren gavs på en skala från 1 '*Det måste finnas tydliga samhälleliga restriktioner när det gäller människors alkoholkonsumtion (t.ex. lagar, skatter, öppettider och åldersgränser)*' till 7 '*Det behövs inga samhälleliga restriktioner, eftersom människor själva måste ta ansvar för sin alkoholkonsumtion*'. I figuren redovisas andelen som svarat 1, 2 eller 3 på skalan, det vill säga de som anser att samhället och myndigheterna har huvudansvaret för alkoholens konsekvenser. Det neutrala svaret 4 utgår. Svaren från medborgare respektive politiker i samma fråga markeras med en vertikal linje. En lodrät linje indikerar en perfekt åsiktsöverensstämmelse mellan väljarna och olika kategorier av politiker och ju mer linjen lutar eller sicksackar desto större är differenserna. Linjer som korsar den grå mittlinjen vid 50 procent indikerar att majoritetspositioner i olika grupper skiljer sig åt.

Källor: Den nationella SOM-undersökningen 2017, Riksdagsundersökningen 2014 samt KOLFU 2017.

Figur 3 Åsikter i fem alkoholpolitiska frågor bland medborgare och politiker i riksdag, landsting och kommun inom de åtta riksdagspartierna (procent positiva till förslag)

Tillåta försäljning av starköl, vin och sprit i livsmedelsbutiker

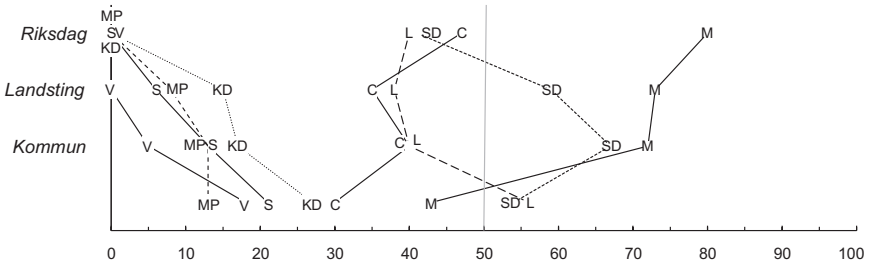

Höja skatten på alkohol

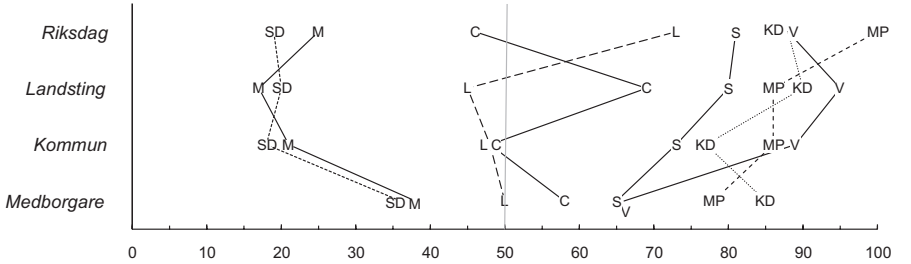

Införa hårdare krav för serveringstillstånd för restaurang, bar, pub

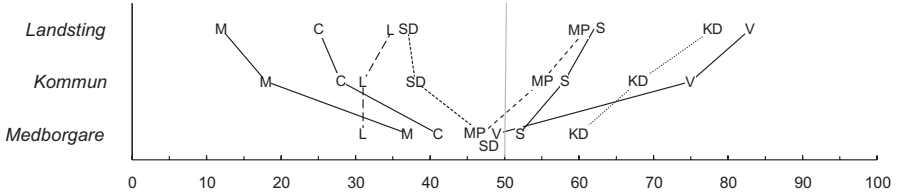

Satsa på ett alkoholfritt samhälle

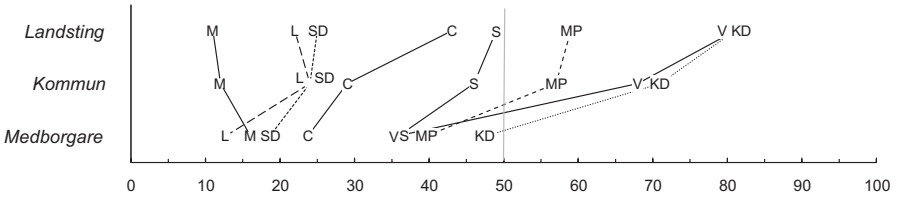

Ansvaret för alkoholkonsumtionens: Samhället snarare än den enskilde

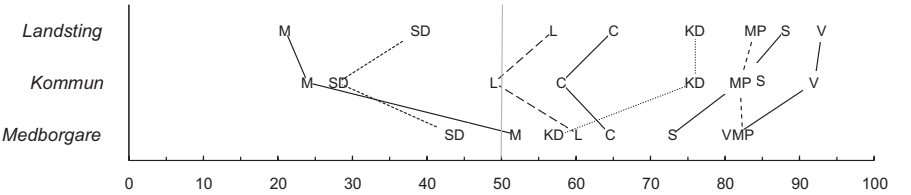

Kommentar: Se kommentar till Figur 2 för frågeformuleringar. Svaren från medborgare respektive politiker i samma fråga markeras med en vertikal linje. En lodrät linje indikerar en perfekt åsiktsöverensstämmelse mellan väljarna och olika kategorier av politiker och ju mer linjen lutar eller sicksackar desto större är differenserna. Linjer som korsar den grå mittlinjen vid 50 procent indikerar att majoritetspositioner i olika grupper skiljer sig åt. Se Tabell 1 för exakta procentvärden och sambansmått.

Källor: Den nationella SOM-undersökningen 2017, Riksdagsundersökningen 2014 samt KOLFU 2017.

Om vi däremot fokuserar på åsiktsöverensstämmelse mellan sympatisörer och politiker inom partierna är variationen större. Det är bara inom ett parti – S – som det inte finns några exempel på divergerande majoritetspositioner mellan väljare och valda. I frågan om monopolet finns det inte någon politiker på nationell nivå som är positiv till alkohol i livsmedelsbutiker i MP, V, S eller KD. Även merparten av deras väljare och kommun- och landstingspolitiker har samma hållning, om än inte lika entydigt. I C är åsiktsöverensstämmelsen också ganska god, där väljare och politiker överlag är positiva till att behålla monopolet. I M däremot lutar flertalet väljare åt att behålla monopolet medan majoriteten av politikerna vill avskaffa det, och i L är förhållandet det omvända. I SD är väljarna, kommun- och landstingspolitikerna positiva till att avskaffa monopolet medan riksdagspolitikerna inte är det.

Skattefrågor är normalt sett mycket starkt länkade till vänster–högerideologi, och i frågan om att höja alkoholskatten liknar resultaten hur det brukar se ut i sådana frågor: I de rödgröna partierna ligger väljare och valda till vänster som mer skattepositiva, och politikerna i än högre grad än väljarna. Det omvända mönstret

finns i M och SD på den högra sidan av skalan. I mittenpartierna C och L fluktuerar resultaten mer och i båda partierna hamnar riksdagsledamöter och väljare på olika majoritetspositioner. Liksom i övriga alkoholrelaterade frågor är KD ett ”vänsterparti”, långt ifrån sin normala position på den politiska högerkanten.

Den fråga där åsiktsöverensstämmelsen är svagast är den om ett alkoholfritt samhälle, vilken politiker från samtliga partier utom M är mer positiva till att satsa på än sina väljare. Differensen är särskilt stor i V, KD och MP där också majoritetspositionerna skiljer sig kraftigt åt mellan väljare och valda. I den mer principiella frågan om samhällets och individens ansvar är åsiktsöverensstämmelsen inom de flesta partier relativt god, men här utmärker sig M, vars väljare lutar åt att samhället har huvudansvaret, medan M-politiker mycket bestämt har motsatt åsikt.

Vänster-högerdimensionen absorberar alkoholfrågorna

Ett mönster från tidigare studier om åsiktsöverensstämmelse går igen i våra resultat: Partiernas inbördes ordning när det gäller sympati för de alkoholpolitiska förslagen är i de flesta fall densamma bland väljare och politiker, men politikerna har normalt mer entydiga förhållningssätt (jfr Valen & Narud, 2007). Vi ser också uttryck för detta i sambandsmåtten (i Tabell 1), där korrelationen mellan partitillhörighet och åsikter bland politikerna är mycket stark (svagast Eta = 0,33 bland kommunpolitiker i serveringsfrågan och starkast 0,75 bland riksdagsledamöter i skattefrågan), medan partisympatins förklaringskraft bland väljarna är mycket svagare (svagast 0,13 i serveringsfrågan och starkast 0,27 i monopolfrågan). Väljare som sympatiserar med ett visst parti har alltså mycket mer spridda alkoholpolitiska åsikter än vad partiets företrädare har. Vi kan också notera att sambandet mellan parti och åsikt bland politikerna är starkast i riksdagen, följt av landstingen och svagast i kommunerna. Kommunpolitikernas åsikter ligger därtill mycket nära medborgarna, i landstingen och riksdagen är skillnaderna något större.

Partiernas placering på vänster–högerskalan ger också i de flesta fall god vägledning till hur de ser på alkoholpolitiska frågor, då de rödgröna partierna är klart mer restriktiva, M och SD är de mest liberala, medan L och C är placerade i mitten. Vi har i tidigare studier sett att vänster–högerideologi är en av faktorerna som påverkar alkoholopinionen även om den ingalunda är en dominant förklaring (Karlsson m fl, 2016). Trots det fungerar vänster–högerskalan som en svamp som absorberar andra typer av frågor, och på det sättet möjliggörs att det vänster–högerbaserade partisystemet fungerar som ett sorteringsverktyg på valdagen även i alkoholpolitiska frågor.

KD utgör därtill ett intressant särfall i alkoholpolitiken. I många allmänpolitiska frågor placerar sig KD till höger, nära M, men i alkoholpolitiska frågor är KD ett ”vänsterparti” som förordar en restriktiv linje. I frågan om ett alkoholfritt samhälle är både KD-väljare och KD-politiker de mest positiva av alla. Det är vidare notabelt

att den fråga där KD är relativt sett minst radikal i alkoholfrågor är den principiella frågan om samhället respektive individens ansvar för alkoholens konsekvenser. En tolkning av detta skulle kunna vara att KD:s väljare och valda i något mindre grad än S, V och MP grundar sin restriktiva hållning på principer om individens roll i samhället och mer på andra värderingar, kanske sådana som i högre grad hänger ihop med moral och religiositet (jfr. Karlsson, 2012). Att KD har denna position bidrar till att stärka åsiktsöverensstämmelsen totalt sett i alkoholfrågor, eftersom väljare som med sin röst vill stödja en restriktiv linje i alkoholpolitiken trots att de i andra frågor står till höger här erbjuds ett passande valalternativ.

Vi har i tidigare studier diskuterat varför svenska folket överlag är positiva till den traditionellt restriktiva svenska alkoholpolitiska linjen. Ett huvudresultat har varit att trots att de flesta människor upplever alkoholens konsekvenser som positiva eller neutrala för egen del uppfattar de samhällskonsekvenserna som negativa (Holmberg, Weibull & Karlsson, 2015). Denna problemuppfattning är den kanske enskilt viktigaste förklaringen till varför så många människor är beredda att tolerera restriktioner för sin egen handlingsfrihet. I detta kapitel kompletterar vi denna bild med resultatet att åsiktsöverensstämmelsen mellan väljare och valda innebär att alkoholpolitiken ingalunda är något som påtvingas folket uppifrån av paternalistiska makthavare. Svenska folket och deras valda ombud står på samma sida i alkoholpolitiken och den demokratiska legitimiteten för politikens inriktning är därmed grundmurad.

Noter

1 Projektet ”Alkoholideologi – hur värderingar och ideologi styr alkoholopinionen” finansieras av Systembolagets alkoholforskningsråd (SRA). Som ett komplement till detta kapitel har vi konstruerat en e-publicerad tabellbilaga med mer utförlig information om de frågor kring alkohol som ställdes 2018 och som vi analyserar i detta kapitel (Karlsson m fl, 2019).

2 Simon Holmesson har i en kandidatuppsats i statsvetenskap vid Uppsala universitet gjort en studie om åsiktsöverensstämmelse i alkoholfrågor mellan väljare och riksdagspolitiker som delvis bygger på våra preliminära sammanställningar av data från SOM-undersökningarna och Riksdagsundersökningen 2014 (Holmesson, 2017).

3 I detta sammanhang kan det vara värt att notera nya resultat från en undersökning bland svenska journalister 2018. Det visar sig att journalisterna som kår är betydligt mer restriktiva i alkoholpolitiska frågor än svenska folket, endast 12 procent ansåg till exempel att det var ett bra förslag att tillåta försäljning av alkohol i livsmedelsbutiker, att jämföra med 30 procent bland medborgarna (Karlsson m fl, 2019).

APPENDIX

Tabell 1 Medborgares och politikers åsikter om alkoholpolitiska förslag efter parti (procent positiva av dem som har en bestämd åsikt, procentdifferens samt Eta)

Tillåta försäljning av starköl, vin och sprit i livsmedelsbutiker

	MB	KF	*Diff*	LF	*Diff*	RD	*Diff*
V	18	5	*-13*	0	*-18*	0	*-18*
S	21	13	*-8*	6	*-15*	0	*-21*
C	30	40	*10*	35	*5*	47	*17*
L	56	40	*-16*	38	*-18*	40	*-16*
M	43	72	*29*	73	*30*	80	*37*
KD	27	17	*-10*	15	*-12*	0	*-27*
MP	13	13	*0*	8	*-5*	0	*-13*
SD	54	67	*13*	59	*5*	41	*-13*
Total	33	33	*0*	26	*-7*	27	*-6*
Eta	.27	.53		.62		.75	

Höja skatten på alkohol

	MB	KF	*Diff*	LF	*Diff*	RD	*Diff*
V	66	89	*23*	95	*29*	88	*22*
S	65	73	*8*	80	*15*	81	*16*
C	58	48	*-10*	69	*11*	46	*-12*
L	50	48	*-2*	45	*-5*	73	*23*
M	38	21	*-17*	17	*-21*	25	*-13*
KD	85	77	*-8*	90	*5*	88	*3*
MP	78	86	*8*	86	*8*	100	*22*
SD	36	18	*-18*	20	*-16*	19	*-17*
Total	56	55	*-1*	62	*6*	61	*5*
Eta	.26	.46		.56		.58	

Införa hårdare krav för att få servera alkohol på restaurang/bar/pub

	MB	KF	*Diff*	LF	*Diff*
V	49	75	*26*	83	*34*
S	52	58	*6*	62	*10*
C	41	28	*-13*	25	*-16*
L	31	31	*0*	35	*4*
M	37	18	*-19*	12	*-25*
KD	60	68	*8*	78	*18*
MP	47	55	*8*	61	*14*
SD	47	38	*-9*	37	*-10*
Total	45	43	*-2*	47	*2*
Eta	.13	.33		.44	

Satsa på ett alkoholfritt samhälle

	MB	KF	*Diff*	LF	*Diff*
V	36	68	*32*	81	*45*
S	36	46	*10*	49	*13*
C	24	29	*5*	43	*19*
L	13	24	*11*	22	*9*
M	16	12	*-4*	11	*-5*
KD	48	71	*23*	81	*33*
MP	40	57	*17*	59	*19*
SD	19	24	*5*	25	*6*
Total	28	37	*9*	41	*13*
Eta	.22	.37		.47	

Huvudansvar för alkoholkonsumtionen: samhället snarare än den enskilde

	MB	KF	*Diff*	LF	*Diff*
V	82	92	*10*	93	*11*
S	73	82	*9*	88	*15*
C	65	58	*-7*	65	*0*
L	60	49	*-11*	57	*-3*
M	52	24	*-28*	21	*-31*
KD	58	76	*18*	76	*18*
MP	82	82	*0*	84	*2*
SD	44	28	*-16*	39	*-5*
Total	63	63	*0*	67	*4*
Eta	.24	.48		.56	

Kommentar: Fullständiga frågeformuleringar citeras i tabellen för de fyra första politiska förslagen, där svarsalternativen var '*Mycket bra*', '*Ganska bra*', '*Varken bra eller dåligt*', '*Ganska dåligt*' och '*Mycket dåligt*' samt '*Ingen uppfattning*' i monopol- och serveringsfrågorna. Personer som svarat '*varken/eller*' eller 'Ingen uppfattning' är exkluderade och endast de med en tydlig åsikt i frågan ingår i analysen. Procentandelar ganska eller mycket bra förslag redovisas bland riksdagsledamöter (RD) landstingsfullmäktigeledamöter (LF), kommunfullmäktigeledamöter (KF) och medborgare (MB), samt procentdifferensmått mellan medborgare och de tre politikerkategorierna. Den femte frågan löd '*I den politiska debatten diskuteras vem som har huvudansvaret för alkoholkonsumtionen – den enskilde eller samhället och myndigheterna. Vilken är din åsikt om detta?*', där svaren gavs på en skala från 1 '*Det måste finnas tydliga samhälleliga restriktioner när det gäller människors alkoholkonsumtion (t.ex. lagar, skatter, öppettider och åldersgränser)*' till 7 '*Det behövs inga samhälleliga restriktioner, eftersom människor själva måste ta ansvar för sin alkoholkonsumtion*'. I tabellen redovisas andelen som svarat 1, 2 eller 3 på skalan, det vill säga de som anser att samhället och myndigheterna har huvudansvaret för alkoholens konsekvenser. Det neutrala svaret 4 utgår. Olika majoritetspositioner bland medborgare och politiker i en fråga markeras med en ram runt politikernas resultat. I tabellerna redovisas även sambandsmåttet Eta mellan å ena sidan partitillhörighet (bland politikerna) och partisympati (bland väljarna) och åsikter i de alkoholpolitiska frågorna. Sambandsmåttet bygger på svarspridningen på hela skalan. Samtliga Eta-värden signifikanta med p-värde <.001 utom för frågan om serveringskrav bland medborgare där p-värdet är <.05. Tabellens resultat illustreras grafiskt i figur 2 och 3.

Källor: Den nationella SOM-undersökningen 2017, Riksdagsundersökningen 2014 samt KOLFU 2017.

Referenser

Andersson, Ulrika (2019). *Technical Report Journalist Panel 11 – 2018.* Gothenburg: LORE, University of Gothenburg.

Dalton, Russell J. (2017). Party representation across multiple issue dimensions. *Party Politics* 23(6), 609–622.

Hettne, Björn (2018). All gårdsförsäljning äventyrar inte Systembolaget. *Europakommentaren*. Centrum för Europaforskning, Lunds universitet.

Holmberg, Sören (1974). *"Riksdagen representerar svenska folket". Empiriska studier i representativ demokrati*. Lund: Studentlitteratur.

Holmberg, Sören (1996). Svensk åsiktsöverensstämmelse. I Bo Rothstein & Bo Särlvik (red) *Vetenskapen om politik. Festskrift till professor emeritus Jörgen Westerståhl,* Göteborgs universitet: Statsvetenskapliga institutionen.

Holmberg, Sören (2010). Dynamisk representation. I Martin Brothén & Sören Holmberg (red) *Folkets representanter. En bok om riksdagsledamöter och politisk representation i Sverige.* Göteborgs universitet: Statsvetenskapliga institutionen.

Holmberg, Sören (2014). Representerar riksdagen svenska folket? I David Karlsson & Mikael Gilljam (red) *Svenska politiker. Om de folkvalda i riksdag, landsting och kommun*. Stockholm: Santérus förlag.

Holmberg, Sören (2018). Åsiktsöverensstämmelse är viktigt. I David Karlsson (red) *Folkets främsta företrädare*. Göteborgs universitet: Förvaltningshögskolan och Statsvetenskapliga institutionen.

Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (2013). Förändringar i alkoholopinionen. I Lennart Weibull, Henrik Oscarsson & Annika Bergström (red) *Vägskäl*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Holmberg, Sören, Weibull, Lennart & Karlsson, David (2015). Alkoholen som samhällsproblem. I Annika Bergström & Jonas Ohlsson (red) *Fragment*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Holmesson, Simon (2017). *Alkoholpolitik och väljarkår: Åsiktrepresentativitet mellan partiföreträdare och väljarkår*. Uppsala universitet: Statsvetenskapliga institutionen.

Karlsson, David (2012). Alcohol policy and local democracy in Sweden. *Nordic Studies on Alcohol and drugs* 29(3), 233–252.

Karlsson, David (2013). Åsiktsöverensstämmelse mellan väljare och valda i regionpolitiken. I Annika Bergström & Jonas Ohlsson (red) *En region för alla?.* Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Karlsson, David (2017). *Kommun- och landstingsfullmäktigeundersökningen (KOLFU) 2017*. Göteborgs universitet: Förvaltningshögskolan.

Karlsson, David, Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (2017). Alkoholopinionen och verkligheten. I Ulrika Andersson, Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarsson (red) *Larmar och gör sig till*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Karlsson, David, Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (2018). Värderingsmönster bakom alkoholopinionen. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Elina Lindgren & Maria Oskarson (red) *Sprickor i fasaden*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Karlsson, David, Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (2019). Åsiktsöverenstämmelse mellan medborgare och politiker i *alkoholpolitiska frågor – Tabellbilaga*. Göteborg: Göteborgs universitet.

Karlsson, David & Nordin, Lukas (2015). *Riksdagsundersökningen 2014.* Göteborg*:* Göteborgs universitet.

Karlsson, David, Weibull, Lennart & Holmberg, Sören (2016). Alkoholideologi och alkoholopinion. I Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Solevid (red.), *Ekvilibrium*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Mattila, Mikko & Raunio, Tapio (2006). Cautious Voters – Supportive Parties:Opinion Congruence between Voters and Parties on the EU Dimension. *European Union Politics* 7(4), 427–449.

Oscarsson, Henrik & Holmberg, Sören (2016). *Svenska väljare*. Stockholm: Wolters Kluwer.

Oscarsson, Henrik & Sjörén, Toivo (2019). *Förtroendebarometern.* Medieakademin.

Pierce, Roy (1999). Mass-elite issue linkages and the responsible party model of representation. I Warren E. Miller (red) *Policy representation in Western democracies*. Oxford: Oxford University Press.

Sundbom, Joakim (2018). Gårdsförsäljning äventyrar detaljhandelsmonopolet. *Europakommentaren*. Lunds universitet: Centrum för Europaforskning.

Thomassen, Jacques (2012). The blind corner of political representation. *Representation* 48(1), 13–27.

Valen, Henry & Narud, Hanne Marthe (2007). The conditional party mandate: A model for the study of mass and elite opinion patterns. *European Journal of Political Research* 46(3), 293–318.

Weibull, Lennart, Holmberg, Sören & Karlsson, David (2017). *Studier i svensk alkoholopinion*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Weibull, Lennart, Holmberg, Sören, Karlsson, David & Arkhede, Sofia (2017). *Alkoholrelaterade frågor i de nationella SOM-undersökningarna 1986–2016*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Westerståhl, Jörgen & Johansson, Folke (1981). *Medborgarna och kommunen, studier av medborgerlig aktivitet och representativ folkstyrelse*. Stockholm.

Wohlgemuth, Daniel (2006). *Den responsiva demokratin? Effekter av medborgarnas delaktighet i den lokala demokratin.* Uppsala universitet: Statsvetenskapliga institutionen.

STARKT STÖD FÖR OBLIGATORISK BARNVACCINATION

JOHANNES LINDVALL, BJÖRN RÖNNERSTRAND
OCH FRIDA SANDELIN

Sammanfattning
Återkommande utbrott av mässling i Europa och Nordamerika har väckt frågan om obligatoriska vaccinationsprogram till liv både i Sverige och i andra delar av världen. I detta kapitel redovisas unika resultat från 2018 års nationella SOM-undersökning, som visar hur stödet för obligatorisk barnvaccination skiljer sig åt mellan olika samhällsgrupper i Sverige. Analysen visar att det finns ett stort stöd för införande av obligatorisk barnvaccination – tre av fyra svenskar anser att det är ett mycket bra eller ganska bra förslag. Stödet är starkare bland äldre och bland personer som ofta läser morgontidningar. Stödet är svagare bland personer som saknar förtroende för sjukvårdspersonal och som ber till Gud minst en gång per månad.

Mässling drabbar allt fel européer. År 2018 översteg antalet mässlingfall 82 000, vilket är tre gånger fler än år 2017 och hela sexton gånger fler än 2016. Paradoxalt nog har den allmänna vaccinationsgraden i Europa aldrig varit högre än den är nu – ungefär 90 procent av alla européer är vaccinerade med en andra dos vaccin mot mässling. Förklaringen till smittspridningen är att det finns fickor av ovaccinerade individer i vilka sjukdomen kan få fäste.[1] Det är därför angeläget att förbättra kunskaperna om hur inställningen till vaccinationer ser ut i olika grupper i befolkningen, inte minst när det gäller införandet av *obligatorisk* barnvaccination, vilket är den mest direkta metod staten skulle kunna använda för att öka vaccinationsgraden ytterligare.

En infekterad vaccinationsdebatt förs i dag i såväl Europa som i andra delar av världen. Den har fått näring av vaccinkritiska budskap som sprids via internet. En nyligen publicerad rapport visar att hälften av alla föräldrar till barn under fem år i Storbritannien har tagit del av vaccinkritisk information på nätet.[2] Forskare har också kunnat visa att ryska trollfabriker sprider vaccinskeptiska budskap via den sociala nätverkstjänsten Twitter (Broniatowski et al. 2018). Eftersom det även i Sverige finns områden där vaccinationstalen faller har frågan om obligatorisk barnvaccination kommit upp på den politiska dagordningen – våren 2018 lämnade Sofia Arkelsten (M) exempelvis in en motion till riksdagen med förslag på obligatoriska barnvaccinationer.

Lindvall, Johannes, Rönnerstrand, Björn & Sandelin, Frida (2019) Starkt stöd för obligatorisk barnvaccination
i Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red) *Storm och stiltje*.
Göteborgs universitet: SOM-institutet.

I detta kapitel diskuterar vi hur den svenska allmänheten ställer sig till att tvinga föräldrar att låta vaccinera sina barn. Vi beskriver först stödet för införandet av ett obligatoriskt barnvaccinationsprogram i befolkningen som helhet. Sedan studerar vi vissa specifika grupper i detalj: vi undersöker huruvida enskilda människors stöd för obligatoriska vaccinationer hänger samman med (a) egna erfarenheter av vaccination, (b) mediekonsumtion, särskilt beträffande användning av sociala medier, (c) förtroende för sjukvården och politiska beslutfattare och (d) medlemskap i religiösa samfund och uttryck för personlig religiositet.

Vaccinationer och vaccinmotstånd då och nu

Mässling är en extremt smittsam sjukdom som kan leda till följdsjukdomar såsom öroninflammation, lunginflammation och i allvarliga fall akut hjärnhinneinflammation, vilket är ett sjukdomstillstånd som medför omedelbar livsfara. Vaccinationer mot smittsamma sjukdomar såsom mässling är en av de mest framgångsrika och kostnadseffektiva medicinska behandlingar som finns (WHO 2018). En anledning till det är att vaccinationer utöver den individuella hälsovinsten även ger ett kollektivt skydd. Genom att vaccinera sig bidrar individen till så kallad ”flockimmunitet”. Flockimmunitet uppstår när så många individer är vaccinerade att sjukdomen inte längre kan spridas. Detta är eftersträvansvärt eftersom det då blir möjligt att skydda särskilt utsatta grupper, begränsa sjukvårdskostnaderna och minska den totala sjukligheten och dödligheten.

För att undvika att mässlingviruset sprids fordras att 95 procent av befolkningen är vaccinerad. I Sverige är vaccinationstäckningen omkring 97 procent. Men även i vårt land finns fickor av ovaccinerade individer, vilket förklarar att utbrott ändå inträffar. Vintern 2017–2018 drabbades Västsverige av ett mässlingsutbrott. Genom ett intensivt smittspårningsarbete lyckades ansvariga myndigheter begränsa antalet sjukdomsfall till omkring tjugo. Bland annat skickades närmare niohundra varnings-SMS ut till alla dem som hade sett en viss teaterföreställning på Borås stadsteater, sedan en av skådespelarna i ensemblen hade insjuknat i mässling.

Världens första vaccin var vaccinet mot smittkoppor. År 1796 konstaterade den engelske läkaren Edward Jenner (1749–1823) att en pojke som blivit ympad med kokoppor blev motståndskraftig mot smittkoppor. Idén fick Jenner när han lärde sig att mjölkerskor, som exponerades för kokoppor, i allmänhet inte fick smittkoppor. Jenner bedrev fortsatta studier och kunde två år senare offentliggöra sina resultat. Det nya vaccinet – efter latinets ord för ko, *vacca* – spreds över världen i början av 1800-talet.

Till en början var vaccinationerna frivilliga i Sverige, men redan år 1816 blev Sverige ett av de allra första länderna i världen som införde obligatorisk smittkoppsvaccinering. Den som inte lät vaccinera sina barn kunde dömas till böter eller fängelse (Eklöf 2016). Under 1940- och 50-talen introducerades andra, frivilliga vaccinationer mot sjukdomar såsom tuberkulos, difteri, stelkramp och kikhosta.

Vaccination mot mässling infördes 1971. Från och med 1982 erbjuds barn ett kombinationsvaccin mot mässling, påssjuka och röda hund som ges i två doser – så kallad MPR-vaccination. Sammanlagt ingår idag skydd mot nio sjukdomar i det allmänna barnvaccinationsprogrammet (för flickor ingår även vaccination mot HPV-viruset).

Det svenska barnvaccinationsprogrammet bygger idag på frivillighet (smittkoppsvaccinet, som var obligatoriskt, ges inte längre eftersom smittkoppsviruset är utrotat sedan slutet av 1970-talet). Andra länder har system som i varierande grad bygger på incitament eller tvång. Australien har ett system där skattelättnader för barnfamiljer och subventionerad barnomsorg är villkorade med att barnen är fullvaccinerade.[3] I USA skiljer sig reglerna åt mellan olika delstater, men grundprincipen är att vaccination mot vissa bestämda sjukdomar är ett villkor för tillgång till barnomsorg och skola. I vissa stater medges undantag inte bara på medicinsk och religiös grund, utan även på grund av livsåskådning.[4] Flera länder i Europa har på senare år infört hårdare regler. Sedan 2018 har antalet obligatoriska vaccin exempelvis utökats i Frankrike.[5] En omdebatterad italiensk lag ställer krav på vaccination mot en rad sjukdomar för att barn skall få tillträde till skolan. För barn med skolplikt avkrävs föräldrar dryga böter om barnen är ovaccinerade.[6]

En nyligen publicerad forskningsöversikt sammanfattar kunskapsläget när det gäller människors inställning till obligatoriska vaccinationer (Gualano m fl, 2015). En tydlig slutsats är att de flesta människor i de 29 studier som ingår i sammanställningen (Sverige ingår ej) är positiva till obligatorisk vaccination. Stödet varierar mellan 55 och 97 procent beroende på typen av vaccinationsprogram (stödet för obligatorisk HPV-vaccination är emellertid lägre – här är andelen positiva mellan 27 och 65,5 procent).

Föräldrar som nekar sina barn vaccinationer tror ofta att vaccin är farliga och ineffektiva, att de sjukdomar som vaccinen skyddar mot är harmlösa och ovanliga, och att de egna barnen troligen ändå inte kommer att drabbas (Omer m fl, 2009: 1985). Många ogillar också tanken på att utsätta sina barn för risker för att förbättra den allmänna folkhälsan, även om riskerna är små (Brown m fl, 2010). En amerikansk studie har kunnat visa att personer som tror att vaccinationer är säkra och effektiva har en mer positiv inställning till obligatoriska vaccinationer (Kennedy, Brown & Gust, 2005).[7] Dessa iakttagelser väcker emellertid bara frågan *varför* människor har dessa verklighetsuppfattningar och värderingar. Vi måste leta förklaringar längre bak i orsakskedjan om vi vill förstå motståndet mot vaccinationer. Vi återkommer till detta problem i nästa avsnitt.

Det är emellertid viktigt att poängtera att motstånd mot obligatorisk vaccination inte nödvändigtvis är likställt med motstånd mot vaccinationer som sådana. Personer som är vaccinmotståndare är rimligtvis även motståndare mot obligatoriska vaccinationer, men det är fullt möjligt att människor som själva inte är vaccinmotståndare ändå motsätter sig tvångsåtgärder som syftar till att öka vaccinationsgraden. Experter på Folkhälsomyndigheten och inom barnhälsovår-

den framhåller exempelvis att obligatoriska vaccinationer skulle kunna minska förtroendet för det befintliga vaccinationsprogrammet, vilket ju har bidragit till en hög vaccinationsgrad i Sverige. Experimentell forskning har faktiskt visat att obligatoriska vaccinationer leder till en ökad mobilisering av vaccinmotståndare, vilket tenderar att få negativa konsekvenser för vaccinationsgraden när det gäller vaccin som förblir frivilliga (Betsch & Böhm, 2015).

Förklaringar till människors inställning till obligatoriska vaccinationer

Vilka förklaringar finns till människors inställning till obligatorisk barnvaccination? I viss mån är detta outforskat både teoretiskt och empiriskt. Därför söker vi förklaringar både i befintliga teorier och tidigare forskning, men också genom att utveckla egna teorier och mekanismer, med inspiration från närliggande forskningsfält. I vår undersökning av synen på obligatoriska vaccinationer i Sverige intresserar vi oss för fyra huvudsakliga förklaringar. Vi vägleds dels av den historiska litteraturen om motståndet mot smittkoppsvaccinet under 1800-talet och i början av 1900-talet, dels av den vetenskapliga litteraturen om stödet för moderna vaccinationsprogram.

För det första vill vi pröva om människors egna erfarenhet av vaccinationer spelar någon roll. Vi tänker oss att människor som själva var tvungna att vaccinera sig mot smittkoppor som barn och som dessutom har varit tvungna att låta vaccinera sina egna barn under tvång är mer benägna att stödja obligatoriska vaccinationer än yngre människor, som inte har dessa erfarenheter (den obligatoriska vaccinationen mot smittkoppor avskaffades 1976). Det är en vanlig uppfattning bland forskare att åsikter och attityder i viktiga samhällsfrågor formas av händelser och erfarenheter i livet (Franklin, 2004) . Det kan handla om ”generationseffekter” som påverkar stora delar av befolkningen. Därutöver tänker vi oss att frågan om tvingande vaccination blir mer påtaglig för personer som själva har eller omger sig av barn. Två motsatta effekter är tänkbara. Å ena sidan kan föräldrar eller andra som omges av barn tänkas uppleva att obligatorisk vaccination undergräver deras självbestämmande. Å andra sidan kan denna grupp i högre grad tänkas värdesätta det extra smittskydd som hög vaccinationstäckning innebär, och därmed ställa sig positiv till vaccintvång.

När det gäller andra förklaringar som är kopplade till enskildas egna erfarenheter tror vi att personer med utbildning inom hälso- och sjukvård i högre grad förstår och bejakar värdet av hög vaccinationstäckning. Detta skulle tala för ett högre stöd i denna grupp. Mot detta talar att personer med hälso- och sjukvårdsinriktning också i högre grad än andra känner till att Sverige inom det nuvarande frivilliga barnvaccinationsprogrammet redan når en mycket hög vaccintäckning utan tvång.

För det andra vill vi pröva om människors mediekonsumtion påverkar stödet för obligatoriska vaccinationer. Tidigare studier har påvisat sådana kopplingar. En studie från Wales har exempelvis visat att vaccinationsgraden gick ner i ett område som matchar läsekretsen för en tidning som publicerade vaccinkritiska

artiklar (Mason & Donnelly, 2000). På senare tid har det också kommit studier som indikerar att interaktion på sociala medier påverkar föräldrars inställning till att vaccinera sina barn (Brunson, 2013). Inga tidigare studier som vi känner till har analyserad kopplingen mellan mediekonsumtion och användning av sociala medier å ena sidan och inställningen till obligatorisk barnvaccination å andra sidan, men det förefaller med hänsyn till de studier vi just har nämnt rimligt att tro att en sådan koppling finns.

Redan under 1800-talet var de politiker, tjänstemän och läkare som förespråkade vaccinationer upptagna av spridningen av vaccinkritisk propaganda, vilken på den tiden spreds i form av pamfletter och småskrifter, inte via hemsidor och sociala medier. I en studie av vaccinmotståndet i Stockholm på 1800-talet citeras exempelvis en läkare som menade ”strange prejudices and fears of vaccination predominate, not only among the working classes, but also among other social classes, where one could hope to find more intelligence” och att detta förklarades av ryktesspridning: “As grounds they bring up the most extraordinary rumours” (Nelson & Rogers, 1992: 384).

För det tredje vill vi pröva om människors stöd för obligatoriska vaccinationer beror på deras förtroende för hälso-och sjukvården och på deras inställning till politiska beslutprocesser. Tidigare studier har visat att vaccinmotstånd hänger samman med misstro mot hälso- och sjukvårdspersonal, beslutsfattare och akademisk forskning (Smith m fl, 2017). Kopplingen mellan förtroende för sjukvården och inställning till att vaccinera sig mot pandemisk influensa har även kunnat konstateras i Sverige (Rönnerstrand, 2013). Det är sannolikt att den som hyser förtroende för vården (som samhällsinstitution), vårdens utförare (sjukvårdspersonal) samt beslutsfattare (riksdagen) tror att obligatorisk barnvaccination är ett bra förslag som kan genomföras på ett effektivt och rättvist sätt. Förtroende fungerar då som en slags kognitiv genväg för att ta ställning till en komplicerad fråga. Enkelt uttryckt, istället för att utvärdera själva policyn i fråga utvärderar man utförarna och beslutsfattarna. Men även inställningen till beslutsprocessen kan tänkas vara av betydelse. De personer som anser att demokratin fungerar väl i vårt land är troligen mer benägna att se beslut som innebär att makt överförs från individen till staten som legitima. Därför vill vi även testa hur människors tillfredsställelse med demokratin hänger samman med deras inställning till obligatoriska vaccinationer.

Historiskt sett finns många exempel på att vaccinmotståndet har varit koncentrerat i grupper som ansett sig politiskt missgynnade och som har sett med misstro på politiska ledare. Så var det till exempel när de stora vaccinprotesterna i Rio de Janeiro ägde rum i början av 1900-talet. Vaccinmotståndarnas organisation Liga Contra Vacina Obrigatória stöddes i första hand av den politiska oppositionen och deras tidningar (Needell, 1987). Från forskningen om vaccinmotståndet på 1800-talet finns också stöd för idén att misstro mot den framväxande skolmedicinen och mot tjänstemän inom hälsovårdsväsendet spelade en betydande roll.

En fjärde idé vi vill pröva är om motståndet mot vaccinering är starkare bland människor som tillhör olika slags etniska och religiösa minoriteter. Det finns många historiska exempel på att vaccinmotståndet var starkt i detta slags grupper. Det gäller till exempel i 1800-talets Kanada, där vaccinmotståndet, som historikern Michael Bliss visar i sin bok *Plague* (1991), var koncentrerat i den fransktalande katolska befolkningen. I Sverige var vaccinmotståndet som starkast i frikyrkomiljöer (Baldwin, 1999: 309), inte minst bland baptister i norra Sverige (Nelson & Rogers, 1992). De stora vaccinprotesterna i Milwaukee år 1894 (Leavitt, 1976) började bland polska och tyska invandrare i den södra delen av staden. För att i någon mån undersöka giltigheten av dessa historiska erfarenheter när det gäller nutida förhållanden vill vi undersöka kopplingen mellan inställningen till obligatorisk barnvaccination och två utryck för religiositet: medlemskap i religiösa samfund och bön.

Resultat från den nationella SOM-undersökningen 2018

I 2018 års nationella SOM-undersökning tillfrågades respondenterna om hur de ställer sig till förslaget att införa ett obligatoriskt vaccinationsprogram för barn. Frågan hade fem svarsalternativ: mycket bra förslag, ganska bra förslag, varken bra eller dåligt förslag, ganska dåligt förslag samt mycket dåligt förslag. I tabell 1 redovisas resultaten i form av fördelningen av svarsalternativen samt genom balansmått. Balansmått beräknas genom att subtrahera andelen som svarar ganska eller mycket dåligt förslag från andelen som svarar mycket eller ganska bra förslag. Ett negativt balansmått (-) betyder opinionsövervikt som motsätter sig införandet av ett obligatoriskt vaccinationsprogram för barn medan positiva balansmått (+) innebär en opinionsövervikt för ett stöd för ett införande av obligatoriska vaccinationer.

Betydelsen av egna erfarenheter

I tabell 1 framgår att bland samtliga 1 706 svarande så ansåg 74 procent att det är ett mycket eller ganska bra förslag att införa obligatorisk vaccination. En relativt stor andel, 19 procent, tycker att det varken är ett bra eller dåligt förslag, medan 7 procent av de svarande anser att det är ett ganska eller mycket dåligt förslag.

Tabell 1 redovisar även svaren nedbrutna på olika befolkningsgrupper. Som tidigare nämnts tror vi att individens egna erfarenheter kan spela en betydande roll när det gäller synen på obligatoriska vaccinationer. I synnerhet är vi intresserade av huruvida människors inställning i denna fråga hänger samman med deras ålder och huruvida det finns barn i hushållet. I tabell 1 noterar vi att personer i åldersgruppen 65–85 år är mycket positivt inställda till obligatorisk vaccination. Andelen positiva är 83 procent, vilket kan jämföras med den yngsta åldersgruppen, 16–29-åringar, där andelen är 67 procent. Noterbart är även att andelen som angivit mittenalternativet är mycket färre bland de äldsta, 13 procent jämfört med 22 procent bland de yngsta. Huruvida man bor med barn i hushållet ser åtminstone vid en första anblick ut att ha en viss betydelse. Bland dem som har barn i

Tabell 1 Inställning till obligatorisk barnvaccination, 2018 (procent, balansmått)

	Mycket bra förslag	Ganska bra förslag	Varken bra eller dåligt förslag	Ganska dåligt förslag	Mycket dåligt förslag	Summa	Antal	Opinions-balans
Samtliga	39	35	19	4	3	100	1 706	+67
Kön								
Kvinna	38	33	20	5	4	100	858	+62
Man	40	36	17	4	3	100	842	+69
Ålder								
16–29 år	36	31	22	7	4	100	265	+56
30–49 år	39	32	20	5	4	100	470	+63
50–64 år	35	36	21	4	4	100	414	+63
65–85 år	46	37	13	2	2	100	557	+79
Utbildning								
Låg	44	31	20	2	3	100	248	+70
Medellåg	37	37	18	5	3	100	461	+66
Medelhög	38	33	18	5	6	100	405	+60
Hög	42	36	17	3	2	100	551	+73
Inkomst								
Max 300 000	38	32	20	6	4	100	374	+60
301 000-700 000	39	35	18	4	4	100	715	+66
Mer än 700 000	39	36	18	4	3	100	526	+68
Bakgrund								
Uppvuxen i Sverige	40	35	18	4	3	100	1 433	+68
Själv/båda föräldrar uppvuxna utanför Sverige	41	28	22	5	4	100	192	+60
Hemmaboende barn								
Ja	36	34	19	6	5	100	488	+59
Nej	41	34	19	3	3	100	1 187	+69
Civilstånd								
Ensamstående	38	31	22	5	4	100	510	+60
Gift/sambo	40	36	17	4	3	100	1 246	+69

Kommentarer: Frågan löd '*Vilken är din åsikt om följande förslag? Införa obligatoriskt vaccinationsprogram för barn*'. Svarsalternativen framgår av tabellen. Balansmåttet anger andelen som anser att förslaget är bra och andelen som anser att det är dåligt. Måttet går mellan +100 (alla svarar bra förslag) och -100 (alla svarar dåligt förslag). [1] 'Låg' motsvarar som mest grundskola eller motsvarande obligatorisk skola; 'medellåg' motsvarar studier/examen från gymnasium, folkhögskola eller motsvarande; 'medelhög' motsvarar eftergymnasial utbildning men ej examen från högskola/universitet'; 'hög' motsvarar examen från högskola/universitet.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

hushållet är 11 procent negativa, vilket kan jämföras med dem som inte bor med barn, där andelen negativa är 6 procent.

Av tabell 1 framgår det att ytterligare faktorer kan ha betydelse för inställningen till obligatorisk vaccination. Män, höginkomsttagare, gifta/samboende och de som är uppvuxna i Sverige är mer positiva än kvinnor, låginkomsttagare, ensamstående och de som är uppvuxna eller har föräldrar som är uppvuxna utanför Sverige.

För att pröva sambandet mellan inställning till obligatorisk vaccination och egna erfarenheter genomför vi logistiska regressioner (se tabell A, modell 1 och 2 i appendix). Som indikerat tidigare så har ålder en stor och signifikant betydelse. För varje år äldre en person blir ökar sannolikheten att vara positivt inställd till obligatorisk vaccination (se tabell A, modell 1 i appendix). Även kön har en signifikant effekt. Däremot har barn i hushållet ingen signifikant påverkan på inställning till obligatorisk vaccination under kontroll för kön, ålder och utbildning.

I tabell 2 redovisar vi inställningen till obligatorisk vaccination bland dem som har en utbildningsinriktning inom hälsa och sjukvård och dem som inte har det. Det visar sig att skillnaden är obefintlig. En möjlig förklaring är att bägge de förklaringar vi diskuterade tidigare stämmer, men att de tar ut varandra – det vill säga att personer med medicinsk utbildning tenderar att sätta värde på en hög vaccinationstäckning, men att många av dem samtidigt inte vill äventyra förtroendet för sjukvården med ett påtvingat vaccinationsprogram för barn.

Tabell 2 Inställning till obligatorisk barnvaccination, 2018 (procent, balansmått)

	Mycket bra förslag	Ganska bra förslag	Varken bra eller dåligt förslag	Ganska dåligt förslag	Mycket dåligt förslag	Summa	Antal	Opinions-balans
Samtliga	39	35	19	4	3	100	1 706	+67
Utbildningsinriktning								
Hälsa/sjukvård/medicin	41	33	18	5	3	100	452	+66
Annan	40	34	18	4	4	100	1 016	+66

Kommentar: Frågan löd '*Vilken är din åsikt om följande förslag? Införa obligatoriskt vaccinationsprogram för barn*'. Svarsalternativen framgår av tabellen. Balansmåttet anger andelen som anser att förslaget är bra och andelen som anser att det är dåligt. Måttet går mellan +100 (alla svarar bra förslag) och -100 (alla svarar dåligt förslag).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

Betydelsen av mediekonsumtion

Den andra förklaringen till skilda uppfattningar om obligatoriska vaccinationer handlar om att människors mediekonsumtion har betydelse. Konsumtionen av sociala medier, där vaccinkritiska budskap är vanliga, kan antas leda till motstånd mot

obligatoriska vaccinationer, medan konsumtion av morgontidningar å andra sidan kan tänkas göra människor mer positiva till ett obligatoriskt vaccinationsprogram.

I tabell 3 presenterar vi skillnader i inställningen till vaccinationer bland konsumenter av morgontidningar och sociala medier. 72 procent av de personer som dagligen använder sociala medier är positiva till att införa obligatorisk barnvaccination, medan andelen är 78 procent bland dem som aldrig befinner sig på sociala medier. De som läser en morgontidning minst fem dagar i veckan vill i mycket högre utsträckning införa obligatorisk barnvaccination (83 procent är positiva) än de som läser morgontidningar mer sällan än en dag i veckan (68 procent positiva). Andelen som valt mittenförslaget är mindre bland dem som oftare läser morgontidningar, vilket tyder på att andelen osäkra svarspersoner är mindre i den gruppen.

Om vi kontrollerar för kön, ålder, utbildning och barn i hushållet i en logistisk regression (tabell A, modell 2 i appendix) är användningen av sociala medier emellertid inte signifikant som förklaringsfaktor. De mindre skillnader vi noterade i tabell 3 beror därmed sannolikt på att effekten av kontrollvariablerna (troligtvis ålder) har större betydelse än den lilla skillnad vi kan utläsa i frekvenstabellerna när det gäller användning av sociala medier. Skillnaden när det gäller morgontidningsläsning förefaller å andra sidan inte att enbart bero på ålder eller utbildning (tabell A, modell 3 i appendix).

Tabell 3 Inställning till obligatorisk barnvaccination, 2018 (procent, balansmått)

	Mycket bra förslag	Ganska bra förslag	Varken bra eller dåligt förslag	Ganska dåligt förslag	Mycket dåligt förslag	Summa	Antal	Opinions-balans
Samtliga	39	35	19	4	3	100	1 706	+67
Morgontidningsläsning								
Minst fem dagar i veckan	46	37	13	2	2	100	527	+79
1-4 dagar i veckan	39	32	23	3	3	100	255	+65
Mindre än 1 dag i veckan	35	33	21	6	5	100	1 146	+57
Använder sociala medier								
Dagligen	39	33	19	5	4	100	906	+63
Någon/flera dagar i veckan	35	38	20	4	3	100	366	+66
Aldrig	43	35	17	2	3	100	408	+77

Kommentar: Frågan löd '*Vilken är din åsikt om följande förslag? Införa obligatoriskt vaccinationsprogram för barn*'. Svarsalternativen framgår av tabellen. Balansmåttet anger andelen som anser att förslaget är bra och andelen som anser att det är dåligt. Måttet går mellan +100 (alla svarar bra förslag) och -100 (alla svarar dåligt förslag).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

Betydelsen av förtroende och inställning till demokratin

I tabell 4 presenteras skillnader mellan grupper med olika grad av förtroende för olika samhällsinstitutioner, sjukvårdspersonal och människor i allmänhet. I den nationella SOM-undersökningen får svarspersonerna ange nivå på förtroende för ett antal institutioner och grupper genom svarsskalan; mycket stort förtroende, ganska stort förtroende, varken stort eller litet förtroende, ganska litet förtroende samt mycket litet förtroende. I tabellen redovisas de som uppgivit mycket eller ganska stort förtroende som ”Förtroende” och resterande som ”Ej förtroende”. Vi noterar att mönstret är tydligt för alla redovisade förtroendefaktorer. Personer som har förtroende för sjukvårdspersonal, sjukvården, riksdagen och som anser att demokratin fungerar bra i Sverige samt har hög tillit till andra människor har en mer positiv inställning till obligatorisk barnvaccination än dem som inte har något förtroende eller har låg tillit till andra människor. Särskilt tydliga är skillnaderna mellan dem som har förtroende respektive inte förtroende för sjukvårdspersonal. 86 procent av dem som har förtroende för sjukvårdspersonal är positivt inställda till obligatorisk vaccination av barn, medan enbart 58 procent av dem som inte har något förtroende tycker att det är ett bra förslag. De som har förtroende för sjukvården (77 procent positiva) och nöjda med hur demokratin fungerar i Sverige (76 procent positiva) är också betydligt mer positiva än dem som inte har förtroende för sjukvården (67 procent) eller som anser att den svenska demokratin fungerar dåligt (68 procent). Det finns också stora skillnader mellan människor med olika nivåer av mellanmänsklig tillit. Enbart 65 procent av dem som har låg tillit till andra människor är positivt inställda till obligatorisk vaccination, vilket kan jämföras med 78 procent bland dem som har högst tillit. Alla förtroende-parametrar är signifikanta kontrollerat för kön, ålder, utbildning och förekomsten av barn i hushållet (Appendix Tabell B). Precis som frekvenserna i tabell 3 visade är förtroende för sjukvårdspersonal den faktor som har störst betydelse, även under kontroll för bakgrundsvariabler.

Vi ser även att sannolikheten är signifikant högre att människor med förtroende för sjukvårdspersonal är mer positivt inställda än dem som inte hyser förtroende (Appendix Tabell B). Förtroende för universitet/högskolor är också signifikant sammankopplat med inställning till barnvaccination. Resultaten går i linje med den teoretiska idén att människor med högre förtroende för samhällets institutioner borde vara mer positivt inställda till obligatorisk vaccination. Personer med högt förtroende litar helt enkelt mer på att beslutsfattare agerar i enlighet med samhällets bästa, samtidigt som människor som är skeptiska mot vaccinationer i större utsträckning hyser misstro mot sjukvård och sjukvårdspersonal och politiska institutioner.

Tabell 4 Inställning till obligatorisk barnvaccination, 2018 (procent, balansmått)

	Mycket bra förslag	Ganska bra förslag	Varken bra eller dåligt förslag	Ganska dåligt förslag	Mycket dåligt förslag	Summa	Opinions-Antal	balans
Samtliga	39	35	19	4	3	100	1 706	+67
Sjukvårdspersonal[1]								
Förtroende	40	36	17	4	3	100	1 448	+69
Ej förtroende	31	27	29	7	6	100	242	+45
Sjukvården[1]								
Förtroende	41	36	16	4	3	100	1 146	+70
Ej förtroende	36	31	23	5	5	100	539	+57
Universitet/högskolor								
Förtroende	41	36	16	4	3	100	978	+70
Ej förtroende	36	33	23	4	4	100	678	+61
Riksdagen								
Förtroende	40	38	15	4	3	100	631	+71
Ej förtroende	38	33	21	4	4	100	1041	+76
Demokratin i Sverige[2]								
Nöjd	40	36	17	4	3	100	1 244	+69
Inte nöjd	37	31	22	4	6	100	436	+58
Tillit till andra människor[3]								
Hög (8–10)	43	35	15	4	3	100	688	+71
Medel (5–7)	36	37	20	4	3	100	721	+66
Låg (0–4)	39	26	25	5	5	100	277	+55

Kommentar: Frågan löd '*Vilken är din åsikt om följande förslag? Införa obligatoriskt vaccinationsprogram för barn*'. Svarsalternativen framgår av tabellen. [1] Frågan löd '*Hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande institutioner och grupper/yrkesgrupper sköter sitt arbete?*' Förtroende motsvarar de som har mycket eller ganska stort förtroende, Ej förtroende motsvarar de som varken har stort eller litet förtroende, ganska eller mycket litet förtroende. [2] Frågan löd: Allmänt sett, hur nöjd är du med det sätt på vilket demokratin fungerar i Sverige? Nöjd motsvarar de som är mycket eller ganska nöjda. Inte nöjd motsvarar de som inte är särskilt eller alls nöjda. [3] Frågan löd '*Enligt din mening, i vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet?*' Därefter följer en elvagradig skala från 0–10 där 0 motsvarar '*Det går inte att lita på människor i allmänhet*' och 10 '*Det går att lita på människor i allmänhet*'. Balansmåttet anger andelen som anser att förslaget är bra och andelen som anser att det är dåligt. Måttet går mellan +100 (alla svarar bra förslag) och -100 (alla svarar dåligt förslag).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

Betydelsen av religiösa faktorer

Tabell 5 redovisar skillnader i inställning till obligatorisk barnvaccination bland medborgare med olika religiös bakgrund. Den nationella SOM-undersökningen ger oss inte möjlighet att se hur inställningen varierar mellan olika religiösa minoriteter. Däremot finns det möjlighet att undersöka huruvida synen på vaccinationer hänger samman med medlemskap i religiösa samfund.[8] Det är också möjligt att undersöka huruvida det spelar roll att en person är religiöst aktiv, såtillvida att han eller hon ber ofta. Man kan inte utgå från att personer som aldrig ber till Gud inte är religiösa, men en person som ber till Gud regelbundet torde i allmänhet identifiera sig som mer religiös än personer som ber mer sällan eller inte alls.

Tabell 5 visar att inställningen till obligatoriska barnvaccinationer inte hänger samman med medlemskap i religiösa organisationer. Däremot noterar vi att de som ber till Gud minst en gång månaden är mindre positiva (66 procent) än de som aldrig ber till Gud (76 procent). Det är även värt att uppmärksamma att det bland dem som ber till Gud minst en gång i månaden finns en högre andel personer som har valt mittenalternativet (25 procent, jämfört med 18 procent bland dem som aldrig ber till Gud). Även i detta fall kvarstår skillnaden även om vi kontrollerar för ålder, kön, utbildning och hemmaboende barn (appendix, tabell 3).

Tabell 5 Inställning till obligatorisk barnvaccination, 2018 (procent, balansmått)

	Mycket bra förslag	Ganska bra förslag	Varken bra eller dåligt förslag	Ganska dåligt förslag	Mycket dåligt förslag	Summa	Antal	Opinions-balans
Samtliga	39	35	19	4	3	100	1 706	+67
Medlem i religiöst samfund[1]								
Ja	37	36	20	4	3	100	726	+66
Nej	39	34	18	5	4	100	888	+64
Ber till Gud[2]								
Minst en gång i månaden	34	31	25	6	4	100	309	+55
Någon gång per kvartal/år	41	33	16	6	4	100	251	+64
Aldrig	40	36	18	3	3	100	1 117	+70

Kommentar: Frågan löd '*Vilken är din åsikt om följande förslag? Införa obligatoriskt vaccinationsprogram för barn*'. Svarsalternativen framgår av tabellen. [1] Frågan löd 'Är du medlem i någon typ av förening/organisation?; Svenska kyrkan, frikyrka, religiös organisation'. [2] Frågan löd '*Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande; Bett till Gud*'. Balansmåttet anger andelen som anser att förslaget är bra och andelen som anser att det är dåligt. Måttet går mellan +100 (alla svarar bra förslag) och -100 (alla svarar dåligt förslag).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

Vad betyder det starka stödet för vaccinobligatorium?

Resultaten från den nationella SOM-undersökningen 2018 bidrar med ny, unik kunskap om svenskarnas inställning till obligatorisk barnvaccination. Inte mindre än tre svenskar av fyra stödjer ett sådant förslag. Detta kan dels tolkas som ett utryck för en allmän positiv inställning till vaccinationer och dels, mer konkret, som ett stöd för idén att staten borde använda tvångsmakt för att upprätthålla en hög vaccinationsgrad. En analys av svarsmönstren kan inte blottlägga de bevekelsegrunder som respondenterna har, men det går att komma en bit på vägen genom en analys av de noterbara åsiktsskillnader som finns mellan olika samhällsgrupper. Utgångspunkten för detta kapitel var att vi ville pröva fyra förklaringsfaktorer, nämligen betydelsen av egna eller anhörigas erfarenheter av vaccinationer, konsumtion av media och sociala media, förtroende för sjukvården och inställningen till beslutsfattare och beslutsprocesser, samt olika former av religiösa uttryck.

Resultaten ger vid handen att stödet för obligatorisk barnvaccination är starkare bland äldre. Att just äldre personer är mer positiva kan tänkas hänga samma med personliga erfarenheter av spridningen av de sjukdomar som det nuvarande vaccinationsprogrammet ger skydd mot. Mönstret skulle i så fall bero på vad man kan kalla preventionens paradox. På grund av barnvaccinationer har många av de sjukdomar som programmet skyddar mot ingen eller mycket liten spridning i samhället. Värdet av hög vaccinationstäckning blir då mindre tydligt. En annan tänkbar förklaring är att äldre personer har egna erfarenheter av obligatorisk vaccination. Personer i gruppen 65-85 – den mest positiva ålderskategorin – har själva erfarenhet av obligatorisk vaccination mot smittkoppor och har också i många fall fått sina barn vaccinerade mot samma sjukdom utan möjlighet att neka.

Man kan tänka sig flera anledningar till att frekventa morgontidningsläsare är mer positiva till obligatorisk barnvaccination än andra. Noteras bör att det inte enbart är fråga om en ålders- eller utbildningseffekt; kopplingen mellan morgontidningsläsning och inställningen till obligatoriska vaccinationer kvarstår även om vi kontrollerar för dessa variabler. Det är därför troligt att kopplingen snarare handlar om att morgontidningsläsare i högre grad tagit del av nyheter om vaccin och om spridningen av smittsamma sjukdomar. Vi undersökte också en eventuell koppling mellan användning av sociala medier och inställning till obligatorisk barnvaccination, eftersom vaccinkritiska åsikter ofta sprids i sociala media. Någon sådan koppling kunde inte observeras i materialet. Ett skäl till det skulle kunna vara att sociala medier inte bara är en arena för vaccinkritiska röster – där sprids också argument för vaccinationer.

En faktor som är tydligt kopplad till inställningen till obligatoriskt barnvaccinationsprogram är lågt förtroende för sjukvården som samhällsinstitution, och för sjukvårdens personal. Mot bakgrund av tidigare forskning om betydelsen av förtroende för viljan att vaccinera sig själv och sina barn är resultaten inte överraskande. Förtroendet för sjukvården är högt i vårt land (se Holmberg & Weibulls

kapitel i den här boken), vilket troligen är en delförklaring till det allmänt höga stödet för obligatoriska vaccinationer i Sverige. Paradoxalt nog innebär det höga förtroendet emellertid att tvång kanske inte behövs – på grund av högt förtroende vaccinerar svenskarna sina barn ändå. Ett återkommande argument i debatten om det svenska barnvaccinationsprogrammet är att ett tvång skulle kunna undergräva det nu höga förtroendet för vaccinationer.[9]

Även människors inställning till beslutsfattare och beslutsprocesser hänger samman med deras syn på tvingande vaccinationsprogram för barn. Högre förtroende för riksdagen är kopplat till ett starkare stöd. Likaså är de personer som är nöjda med hur demokratin fungerar i Sverige mer positiva till förslaget om obligatorisk vaccination. En tolkning av detta är att goda beslutsformer ger staten en mer legitim rätt att använda tvångsmakt (Levi, 1997).

Mot bakgrund av befintlig forskning om vaccinmotstånd ur ett historiskt perspektiv lyfter vi i detta kapitel fram religiösa uttryck som en potentiell förklaring till motstånd mot obligatorisk barnvaccination. Historiskt sett har medlemmar av religiösa minoriteter varit framträdande i mobiliseringen mot vaccination i olika historiska epoker och runt om i världen. Det handlar då inte om att religiösa trosföreställningar i sig skulle föra med sig ett religiöst betingat motstånd. Snarare kan vaccinationskritisk mobilisering ses som ett utryck för ett motstånd mot majoritetssamhället inom religiösa grupper som upplevde sig vara förtryckta. I undersökningen framkommer en signifikant koppling mellan att be till Gud och en mer negativ inställning till förslaget om obligatorium, även med hänsyn taget till kontrollvariabler. Med tanke på de historiska erfarenheterna är detta mönster inte överraskande, men i viss mån skaver ändå den historiska jämförelsen. Andelen personer som uppger sig tro på Gud är måhända en minoritet i det svenska samhället, men religiösa grupper befinner sig knappast i opposition till majoritetssamhället på samma sätt som exempelvis de fransktalande katolikerna i Kanada gjorde under 1800-talet.

Både i Sverige och i många andra europeiska länder förs idag en debatt om behovet av tvingande åtgärder för att upprätthålla en god anslutning till barnvaccinationsprogrammen. I debatten har främst experter och politiker gjort sina röster hörda. Detta kapitel lämnar ett bidrag genom att också lyfta fram medborgarnas uppfattningar. Sammantaget visar kapitlet att det finns ett starkt stöd för förslaget om införande av ett obligatoriskt barnvaccinationsprogram i Sverige. Omkring tre av fyra svenskar tycker att förslaget är mycket eller ganska bra.

Noter

1 ”Mässling i Europa skördade 72 liv” av Jens Krey. *Dagens Medicin* 2019-02-08.

2 Royal Society for Public Health. Moving the needle: promoting vaccination uptake across the life course. December 2018. https://www.rsph.org.uk/uploads/assets/uploaded/f8cf580a-57b5-41f4-8e21de333af20f32.pdf [Besökt 2019-04-11].

3 The Department of Health, Australian Government, tillgänglig på: http://www.health.gov.au/internet/main/publishing.nsf/Content/MC14-004203-Immunisation [Besökt 2019-04-11].

4 ”Vaccination Policies: Requirements and Exemptions for Entering School” *National Conference of State Legislatures LegisBrief* December 2017 VOL. 25, NO. 48 http://www.ncsl.org/documents/legisbriefs/2017/lb_2548.pdf [Besökt 2019-05-03].

5 ”Fler obligatoriska barnvaccinationer i Frankrike” av Martin Wallström i Dagens Medicin 2017-07-07.

6 ”Vaccinmotstånd och politik går hand i hand i Italien” Sveriges-Radio P1 Dagens Eko 2018-10-17.

7 Ytterligare ett fynd i studien är att stödet för vaccinobligatorium var lägre bland personer bosatta i stater i USA där det är möjligt att få befrielse från obligatorisk vaccination på grundval av livsåskådning.

8 Religiöst samfund är i det här avseendet ett samlingsnamn för om man är medlem i Svenska Kyrkan, frikyrka eller annan religiös organisation.

9 ”Tvång kan leda till mindre vaccinering i stället för mer” Helene Wallskär (11 apr 2019) Bloggpost på LäkemedelsVärlden.

Referenser

Baldwin, Peter. 1999. *Contagion and the State in Europe, 1830 -- 1930* (Cambridge University Press).

Bliss, Michael. 1991. *Plague. The Story of Smallpox in Montreal* (Harper Collins).

Broniatowski, David A., Amelia M. Jamison, SiHua Qi, Lulwah AlKulaib, Tao Chen, Adrian Benton, Sandra C. Quinn & Mark Dredze. 2018. ‘Weaponized health communication: Twitter bots and Russian trolls amplify the vaccine debate’, *American journal of public health*, 108: 1378-84.

Brown, Katrina F., J. Simon Kroll, Michael J. Hudson, Mary Ramsay, John Green, Susannah J. Long, Charles A. Vincent, Graham Fraser & Nick Sevdalis. 2010. ‘Factors underlying parental decisions about combination childhood vaccinations including MMR: A systematic review’, *Vaccine*, 28: 4235-48.

Brunson, Emily K. 2013. 'The impact of social networks on parents' vaccination decisions', *Pediatrics*, 131: e1397-e404.

Eklöf, Motzi. 2016. 'Preventionens vapenvägrare: Samvete, vetenskap eller personlig erfarenhet som (il) legitima skäl till undantag från obligatorisk smittkoppsvaccination i Sverige 1900-1960', *Socialmedicinsk tidskrift*, 92: 662-73.

Franklin, M. N. (2004). *Voter turnout and the dynamics of electoral competition in established democracies since 1945*. Cambridge University Press.

Gualano, Maria R., Renata Gili, Giacomo Scaioli, Fabrizio Bert & Roberta Siliquini. 2015. 'General population's knowledge and attitudes about antibiotics: a systematic review and meta-analysis', *Pharmacoepidemiology and Drug Safety*, 24: 2-10.

Kennedy, Allison M., Cedric J. Brown & Deborah A. Gust. 2005. 'Vaccine beliefs of parents who oppose compulsory vaccination', *Public health reports*, 120: 252-58.

Leavitt, Judith W. 1976. 'Politics and public health: Smallpox in Milwaukee, 1894-1895', *Bulletin of the History of Medicine*, 50: 553-68.

Levi, Margaret. 1997. *Consent, dissent, and patriotism* (Cambridge University Press).

Mason, Brendan W. & Peter D. Donnelly. 2000. 'Impact of a local newspaper campaign on the uptake of the measles mumps and rubella vaccine', *Journal of Epidemiology & Community Health*, 54: 473-74.

Needell, Jeffrey D. 1987. 'The Revolta contra Vacina of 1904: the revolt against "modernization" in Belle-Époque Rio de Janeiro', *The Hispanic American Historical Review*, 67: 233-69.

Nelson, Marie Clark & John Rogers. 1992. 'The right to die? Anti-vaccination activity and the 1874 smallpox epidemic in Stockholm', *Social History of Medicine*, 5: 369-88.

Omer, Saad B., Daniel A. Salmon, Walter A. Orenstein, M. Patricia deHart & Neal Halsey. 2009. 'Vaccine refusal, mandatory immunization, and the risks of vaccine-preventable diseases', *New England Journal of Medicine*, 360: 1981-88.

Rönnerstrand, Björn. 2013. 'Social capital and immunisation against the 2009 A(H1N1) pandemic in Sweden', *Scandinavian Journal of Public Health*, 41: 853-59.

Smith, Louise E., Richard Amlôt, John Weinman, Jenny Yiend & G. James Rubin. 2017. 'A systematic review of factors affecting vaccine uptake in young children', *Vaccine*, 35: 6059-69.

WHO. 2018. "2018 assessment report of the Global Vaccine Action Plan: strategic advisory group of experts on immunization." In: World Health Organization.

APPENDIX

Tabell A Analys av mediefaktorer kopplade till inställning till obligatorisk barnvaccination, 2018 (oddskvoter)

	Modell 1	**Modell 2**	**Modell 3**	**Modell 4**
	Grundmodell	Barn	Sociala Medier	Morgontidnings-läsning
Kön (kvinnor=1, män=0)	0,77** (0,09)	0,72** (0,09)	0,73** (0,09)	0,72** (0,09)
Ålder	1,02** (0,00)	1,02** (0,00)	1,02** (0,00)	0,01** (0,00)
Utbildning[1]				
Låg (ref.kat.)		1,00	1,00	1,00
Medellåg		1,37 (0,27)	1,33 (0,27)	1,34 (0,27)
Medelhög		1,17 (0,23)	1,11 (0,22)	1,18 (0,24)
Hög		1,62 (0,31)	1,53* (0,31)	1,60* (0,31)
Hemmaboende barn (ja=1, nej=0)		1,01 (0,09)		
Använder sociala medier				
Aldrig (ref. kat.)			1,00	
Flera ggr/vecka eller mån			0,94 (0,17)	
Dagligen			1,09 (0,19)	
Morgontidningsläsning				
Mindre än 1 dag/veckan				1,00
1–3 dagar/veckan				1,00 (0,16)
Minst 5 dagar/veckan				1,88** (0,29)
Konstant	1,47 (0,25)	1,45 (0,27)	0,97 (0,31)	1,21 (0,32)
Pseudo-R2	0,02		0,03	0,03
Antal svar	1 700		1 637	1 658

Kommentar: Frågan löd '*Vilken är din åsikt om följande förslag? Införa obligatoriskt vaccinationsprogram för barn*'. [1] 'Låg' motsvarar som mest grundskola eller motsvarande obligatorisk skola; 'medellåg' motsvarar studier/examen från gymnasium, folkhögskola eller motsvarande; 'medelhög' motsvarar eftergymnasial utbildning men ej examen från högskola/universitet'; 'hög' motsvarar examen från högskola/universitet. [2] 'Förtroende' motsvarar de som svarat mycket eller ganska högt förtroende, 'ej förtroende' motsvarar de som varken har högt eller lågt förtroende samt de som svarat ganska eller mycket lågt förtroende. Oddskvoterna i tabellen visar hur många gånger oddset för en positiv inställning till obligatorisk barnvaccination förändras jämfört med referensgruppen. Oddskvoter som är högre än 1 innebär att oddset ökar för positiv inställning till obligatorisk barnvaccination, medan oddskvoter lägre än 1 innebär att oddset minskar. *p < 0,05 **p < 0,01. Siffror inom parantes motsvarar standardfelet.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

Tabell B Analys av förtroendefaktorer kopplade till inställning till obligatorisk barnvaccination, 2018 (oddskvoter)

	Modell 1	**Modell 2**	**Modell 3**	**Modell 4**	**Modell 5**	**Modell 6**
	Grundmodell	Sjukvården	Riksdagen	Demokratin	Universitet/ högskolor	Sjukvårds-personal
Kön (kvinnor=1, män=0)	0,72** (0,08)	0,71** (0,08)	0,71** (0,08)	0,71** (0,08)	0,70** (0,08)	0,75* (0,09)
Ålder	1,02** (0,00)	1,02** (0,00)	1,01** (0,00)	1,02** (0,00)	1,02** (0,00)	1,01** (0,00)
Utbildning[1]						
Låg (ref.kat.)	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
Medellåg	1,37 (0,27)	1,33 (0,27)	1,32 (0,27)	1,27 (0,26)	1,23 (0,25)	1,26 (0,25)
Medelhög	1,21 (0,23)	1,13 (0,22)	1,12 (0,22)	1,10 (0,22)	1,03 (0,21)	1,06 (0,21)
Hög	1,65**(0,32)	1,53* (0,30)	1,51* (0,30)	1,44 (0,29)	1,38 (0,27)	1,47 (0,30)
Hemmaboende barn (ja=1, nej=0)	0,97 (0,09)	0,97 (0,09)	0,97 (0,09)	0,96 (0,09)	0,97 (0,09)	0,96 (0,09)
Förtroende[2] för sjukvården (ja=1, nej=0)		1,54** (0,18)				
Förtroende för riksdagen (ja=1, nej=0)			1,36** (0,17)			
Förtroende för demokratin (ja=1, nej=0)				1,46** (0,19)		
Förtroende för universitet/högskolor (ja=1, nej=0)					1,70** (0,20)	
Förtroende för sjukvårdspersonal (ja=1, nej=0)						2,03** (0,31)
Konstant		0,38* (0,18)	0,42 (0,16)	0,41* (0,16)	0,33 (0,13)	0,34** (0,13)
Pseudo-R2		0,03	0,03	0,03	0,03	0,03
Antal svar		1 624	1 611	1 616	1 598	1 628

Kommentar: Frågan löd '*Vilken är din åsikt om följande förslag? Införa obligatoriskt vaccinationsprogram för barn*'. [1] 'Låg' motsvarar som mest grundskola eller motsvarande obligatorisk skola; 'medellåg' motsvarar studier/examen från gymnasium, folkhögskola eller motsvarande; 'medelhög' motsvarar eftergymnasial utbildning men ej examen från högskola/universitet'; 'hög' motsvarar examen från högskola/universitet. [2] 'Förtroende' motsvarar de som svarat mycket eller ganska högt förtroende, 'ej förtroende' motsvarar de som varken har högt eller lågt förtroende samt de som svarat ganska eller mycket lågt förtroende. Oddskvoterna i tabellen visar hur många gånger oddset för en positiv inställning till obligatorisk barnvaccination förändras jämfört med referensgruppen. Oddskvoter som är högre än 1 innebär att oddset ökar för positiv inställning till obligatorisk barnvaccination, medan oddskvoter lägre än 1 innebär att oddset minskar. $*p < 0,05$ $**p < 0,01$. Siffror inom parantes motsvarar standardfelet.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

Tabell C Analys av religiösa uttryck kopplade till inställning till obligatorisk barnvaccination, 2018 (oddskvoter)

	Modell 1 Grundmodell	Modell 2 Medlem i religiös org.	Modell 3 Ber till Gud
Kön (kvinnor=1, män=0)	0,72** (0,08)	0,71** (0,08)	0,76* (0,09)
Ålder	1,02** (0,00)	1,02** (0,00)	1,02** (0,00)
Utbildning[1]			
Låg (ref.kat.)	1,00	1,00	1,00
Medellåg	1,37 (0,27)	1,37 (0,27)	1,41 (0,28)
Medelhög	1,21 (0,23)	1,18 (0,23)	1,23 (0,24)
Hög	1,65**(0,32)	1,63* (0,31)	1,68** (0,33)
Hemmaboende barn (ja=1, nej=0)	0,97 (0,09)	0,96 (0,09)	0,96 (0,09)
Medlem i religiös org. (ja=1, nej=0)		0,98 (0,12)	
Ber till Gud			
Aldrig (ref.kat.)			1,00
Någon gång per kvartal/år			0,85 (0,14)
Minst en gång/månad			0,57** (0,08)
Konstant	0,47 (0,18)	0,56 (0,19)	0,57 (0,22)
Pseudo-R2	0,02	0,02	0,03
Antal svar	1 641	1 627	1 617

Kommentarer: Frågan löd '*Vilken är din åsikt om följande förslag? Införa obligatoriskt vaccinationsprogram för barn*'. [1] 'Låg' motsvarar som mest grundskola eller motsvarande obligatorisk skola; 'medellåg' motsvarar studier/examen från gymnasium, folkhögskola eller motsvarande; 'medelhög' motsvarar eftergymnasial utbildning men ej examen från högskola/universitet'; 'hög' motsvarar examen från högskola/universitet. [2] 'Förtroende' motsvarar de som svarat mycket eller ganska högt förtroende, 'ej förtroende' motsvarar de som varken har högt eller lågt förtroende samt de som svarat ganska eller mycket lågt förtroende. Oddskvoterna i tabellen visar hur många gånger oddset för en positiv inställning till obligatorisk barnvaccination förändras jämfört med referensgruppen. Oddskvoter som är högre än 1 innebär att oddset ökar för positiv inställning till obligatorisk barnvaccination, medan oddskvoter lägre än 1 innebär att oddset minskar. *p < 0,05 **p < 0,01. Siffror inom parantes motsvarar standardfelet.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

Gamla
&
nya medier

GAMLA OCH NYA MEDIER I SAMSPEL I DE LOKALA VALRÖRELSERNA

LARS NORD OCH GUNNAR NYGREN

Sammanfattning
De lokala nyhetsmedierna är inte längre den självklara ingången till den lokala valrörelsen för alla medborgare. Sociala medier har för stora grupper av väljare tagit över som nav i informationsflödet. Redaktionernas nyhetsurval och nyhetsvärdering bygger inte på egen hand upp den lokala politiska dagordningen. Sociala nätverk och flöden spelar också roll för vilken bild av den lokala valrörelsen som först möter väljarna. Medieanvändningen kännetecknas av en ökad fragmentering, särskilt mellan olika åldersgrupper men också utifrån sociala skillnader. Lokalradio och regional-tv förmår fortfarande samla de flesta ur flera väljargrupper. Det är därför befogat att tala om en allt mer komplex lokal medieekologi som inte bara kännetecknas av ett samlat ökat medieutbud, utan också präglas av allt mer individualiserade medievanor och därmed en allt mer splittrad lokal offentlighet.

Det finns goda skäl att utgå från att lokala och regionala valrörelser till väsentliga delar skiljer sig från nationella. De stora lokala frågorna – som skola, sjukvård och omsorg – berör i princip alla människor, och de flesta invånare har också konkreta erfarenheter av hur dessa verksamheter fungerar. Den lokala politiken blir sällan lika abstrakt som rikspolitiken. Mycket talar också för att nya konfliktdimensioner lätt uppstår. Nedläggningshotade skolor eller sjukhus kan till exempel förena vänster- och högersympatisörer, men i gengäld skapa helt nya konflikter mellan olika region- eller kommundelar.

Den främsta utmaningen när det gäller att undersöka lokala valrörelser handlar naturligtvis om den stora variation som finns i svenska kommuner och regioner med tanke på storlek, befolkning, skatteunderlag, geografisk placering och samhälleliga resurser. En stor lokal variation finns också i den lokala mediestrukturen (Nygren m fl, 2018; Weibull m fl, 2018). Traditionella nyhetsmedier möter allt större ekonomiska utmaningar. Ägarkoncentrationen tilltar och de redaktionella resurserna minskar. Det blir allt svårare att ta betalt för nyheter. I en del kommuner finns både lokal dagspress och radio och tv närvarande, i andra på sin höjd en lokalredaktion medan det i en del fall helt saknas lokala medier i kommunen. Dessa skillnader gör det svårt att generalisera om politisk kommunikation i lokala valrörelser.

Nord, Lars & Nygren, Gunnar (2019) Gamla och nya medier i samspel i de lokala valrörelserna i Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red) *Storm och stiltje*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.

Sociala medier och mobila plattformar bidrar i hög grad till att förändra medieanvändningen i grunden. Facebook har på två år gått förbi lokaltidningen som den mest använda plattformen för att hålla sig uppdaterad om vad som händer i det lokala samhället. Men de traditionella lokalmedierna – Sveriges Televisions och Sveriges Radios regionala nyheter och den prenumererade lokaltidningen – anses fortfarande vara viktigast (Nygren, 2018). Gratistidningar och lokala nyhetssajter fyller också upp där dagstidningar saknar lokalredaktioner.

Ett hybridsystem med gamla och nya medier

I internationell jämförelse har svenska lokala medier traditionellt haft en stark ställning där lokalpressen nått merparten av hushållen och lokala/regionala public service-medier också samlat betydande publik (jfr Hallin & Mancini, 2004; Nord & Nygren, 2007). Tidningsläsningen har varit utbredd och lokala nyheter har uppskattats av publiken (Mediebarometern, 2017). Det finns därför goda skäl att utgå från att lokala medier i form av press, radio och tv varit lokalsamhällets främsta informationskällor. De senaste årens utveckling med ett mer digitaliserat lokalt medielandskap och ändrade medievanor påverkar dock dessa förhållanden. Lokaltidningarnas upplagor minskar, lokalredaktioner läggs ned och nedgången i annonsintäkter leder till ytterligare ekonomiska problem. Lokaltidningarnas intäkter har inte följt med från print till digitala plattformar.

Men de främsta strukturella förändringarna i det lokala medielandskapet är den ökade rollen för globala medieaktörer och genombrottet för sociala medier. Traditionella lokala medier möter nu ökad konkurrens om människors tid och intresse. Sociala medier kan vara lika goda informationsförmedlare som nyhetsmedierna, och än mer effektiva som lokala samlingspunkter eller debattfora. Därutöver har nya så kallade hyperlokala medier tillkommit på många platser (gratistidningar och lokala nyhetssajter). Sammantaget har därmed den lokala mediemiljön breddats väsentligt med nya aktörer, samtidigt som de traditionella medierna möter nya utmaningar i kampen om publiken (Nygren m fl, 2018).

Exakt hur dessa förändringar påverkar den lokala politiska kommunikationen i samband med valrörelser är oklart. Det är rimligt att utgå från att medieanvändningen generellt blir mer blandad (hybridiserad) och att de ”blandningar” som uppstår blir mer individuella. Mer troligt än att traditionella medier helt ersätts är att de kompletteras av andra medier, och att detta sker på en rad olika sätt (jfr Lie, 2018). Det innebär att mängden information om den lokala valrörelsen mycket väl kan vara större än någonsin tidigare, men också att förutsättningarna för att människor faktiskt tar del av samma information minskar. Den lokala offentligheten utvidgas, men blir samtidigt allt mer splittrad. Den samlade mediemakten är stor, men enskilda mediers makt över den lokala politiska dagordningen har rimligen minskat.

Resultatet blir ett komplext system där olika typer av lokala medier och plattformar kompletterar varandra, ett hybridsystem där gamla och nya lokala medier lever sida vid sida och där den lokala mediestrukturen uppvisar stora variationer runt om i landet (Chadwick, 2013; Nygren, 2018; jfr Larsson & Skogerbö, 2018).

Väljarnas medieval i valrörelsen

Hur får då väljarna sitt underlag för sin röstning? Tidigare forskning om mediernas betydelse inför valen har visat att de traditionella medierna dominerar, främst tv men också morgontidningar och mediernas nyhetssajter. En mindre andel, drygt 20 procent följer politiska nyheter genom sociala medier minst fem dagar i veckan (Nord & Strömbäck, 2018). Men sociala medier ersätter inte traditionella medier, och dessutom är länkar i sociala medier ofta en väg in till nyhetssajter hos traditionella medier. Däremot ökar utbudet av politisk information på alla medieplattformar inför valen, och det blir därmed även en ökad fragmentering av medieanvändningen.

Partiernas egna sajter och politikernas Facebooksidor ger nya kanaler för att följa politiken. Studier av valet 2014 visar att dessa partikanaler nådde stora grupper, 27 procent svarade i en enkät att de mött partiernas kampanjer på sociala medier och 20 procent hade besökt hemsidan för partier. Men trots nätets potential till interaktivitet, så är denna kommunikation fortfarande i huvudsak enkelriktad (Oscarsson & Holmberg, 2016). I en annan studie säger nio procent att de i valkampanjens slutskede diskuterat politik online (Nord & Strömbäck, 2018).

En valrörelse pågår inte bara i medierna, det finns också valstugor och partiaktivister som försöker övertyga väljarna i direkta möten. I ett längre perspektiv är denna direkta kontakt på nedåtgående, men det är fortfarande många som diskuterar politik direkt med valarbetare under en valrörelse. Olika studier visar att det i valet 2014 var mellan 13–18 procent av väljarna som varit på politiska möten, kontaktat en politiker eller blivit kontaktade av valarbetare (Oscarsson & Holmberg, 2016; Nord & Strömbäck, 2018).

Samtidigt ökar nya former av digitala och interaktiva politiktjänster, exempelvis de valkompasser som många medier erbjuder inför valet för att guida väljarna i sakfrågorna. I valet 2014 gjorde nästan hälften av väljarna sådana tester, och för yngre väljare var de också viktiga för hur de röstade (Oscarsson & Holmberg, 2016:145).

I detta kapitel undersöks hur människor använder medier för att följa den lokala valrörelsen. I nästa avsnitt redovisas resultatet av enkätundersökningen kring svenskarnas lokala medievanor i samband med den lokala valrörelsen. Svenska folket har tillfrågats om hur de skaffade underlag för sina ställningstaganden i de lokala valen, och hur de värderade information från olika typer av mediekanaler när det gäller dessa val. I den nationella SOM-undersökningen hösten 2018 fanns tre frågor om detta, varav drygt 1 700 svenskar besvarade:

- Hur ofta använde du olika medier och kanaler för att följa den lokala valrörelsen där du bor?
- Hur viktig var informationen du fick genom dessa medier för att bestämma dig för hur du skulle rösta i de lokala valen?
- Diskuterade du lokala valfrågor med företrädare för något av de partier som ställde upp i de lokala valen, och så fall hur?

Nya generationer, nya medievanor

Mönstren i den regelbundna användningen av lokala medier för att följa valrörelsen är desamma som när det gäller valrörelsen i stort. De traditionella medierna dominerar det dagliga flödet, i första hand tv och papperstidning (tabell 1). 47 procent följer den lokala valrörelsen i SVTs regionala nyheter minst tre dagar i veckan eller oftare. 32 procent läser papperstidningen och nästan lika många tar del av lokaltidningens nyhetssajt. Lokalradion (P4) ligger strax under med 30 procent.

Tabell 1 Användning av olika typer av medier för att följa den lokala valrörelsen, 2018 (procent)

	Dagligen	5-6 d/v	3-4 d/v	1-2 d/v	Mer sällan	Aldrig	Antal svar
Morgontidning (papper)	20	6	6	9	16	43	1 719
Morgontidning(nyhetssajt)	16	6	8	12	22	36	1 686
Annan lokal nyhetssajt	6	4	6	12	26	45	1 652
Lokal gratistidning	4	2	4	19	27	45	1 695
Lokalradion P4	16	6	8	14	21	35	1 695
SVTs lokala nyheter	24	11	12	17	19	17	1 712
Facebook	11	5	7	10	18	48	1 691
Partiers lokala sajter	1	1	2	8	23	65	1 694
Andra sociala medier	4	2	3	6	21	64	1 698
Kommunens hemsida	1	1	1	5	27	66	1 702

Kommentar: Frågan löd '*Hur ofta använde du följande medier och informationskanaler för att följa den lokala valrörelsen där du bor (kommun och landstingsval)?*'. Svarsalternativen framgår av tabellen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

Men det finns också andra kanaler och plattformar för att följa lokala valrörelser. Gratistidningar läses varje vecka av 29 procent av de som svarat på SOM-undersökningen, och 33 procent följer den lokala valrörelsen i sitt Facebookflöde minst en gång i veckan. Lokala nyhetssajter och andra typer av sociala medier är mindre viktiga, i alla fall i den regelbundna användningen. Partiernas sajter besöks inte så ofta, bara tolv procent gör det varje vecka. Men det är betydligt fler som någon

gång besökt partiernas lokala hemsidor, 35 procent uppger att de gjort det någon gång även om det är sällan.

Analysen av svaren visar starka korrelationer mellan användning av olika typer av medier för att följa valrörelsen. Om man följer den lokala valrörelsen så gör man det i flera olika typer av medier (Pearsons r varierar mellan 0,59–0,72, $p < 0{,}001$). Särskilt starkt är sambandet mellan användning av de olika typerna av digitala plattformar som Facebook, andra sociala medier och politiska partiers hemsidor (Pearsons r 0,91–0,92, $p < 0{,}001$). Det tyder på att det finns ett underliggande mönster i användningen som kopplar ihop de digitala plattformarna.

Men det finns också tydliga skillnader mellan vilka medier olika grupper använder regelbundet (tre dagar i veckan eller oftare) för att följa den lokala valrörelsen. De tydligaste finns mellan olika åldersgrupper (tabell 2). I åldersgrupperna över 50 år dominerar de traditionella medierna såsom SVT, lokalradion och papperstidningar. Även gratistidningar och lokaltidningarnas nyhetssajter har höga användarsiffror. I åldrarna under 50 år dominerar de digitala plattformarna och SVT. Det är tydligt när det gäller lokaltidningen som hellre läses på sajten än på papper, men också när det gäller Facebook. Drygt 30 procent av alla under 50 år säger att de använder Facebook för att följa den lokala valrörelsen tre dagar i veckan eller oftare. Andra sociala medier ligger runt 15 procent bland de under 50 år, det gäller exempelvis Instagram och Twitter.

Tabell 2 Olika åldersgruppers användning av olika typer av medier för att följa den lokala valrörelsen, 2018 (procent som använder mediet minst 3 dagar/vecka)

	Åldrar 16–29	30–49	50–64	65–86	Alla åldrar
Morgontidning (papper)	6	16	34	60	32
Morgontidning(nyhetssajt)	27	34	30	30	31
Annan lokal nyhetssajt	16	16	16	18	17
Lokal gratistidning (varje vecka)	15	26	28	36	28
Lokalradion P4	10	19	33	51	30
SVTs lokala nyheter	21	30	52	73	47
Facebook	30	31	20	14	23
Partiers lokala sajter	7	6	3	2	4
Andra sociala medier och bloggar	16	14	7	2	9
Kommunens hemsida	2	3	4	1	2
Minsta antal svar	267	479	438	468	1 652

Kommentar: Frågan löd '*Hur ofta använde du följande medier och informationskanaler för att följa den lokala valrörelsen där du bor (kommun och landstingsval)?'*. Tabellen anger andelen som använt respektive medium minst 3 dagar/vecka.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

Alla studier av medieanvändning visar tydliga skillnader mellan åldersgrupper. Människor tar med sig de medievanor man utvecklade under åren mellan 20–30 och behåller dem till stor del (Andersson & Wadbring, 2008). Papperstidningen och public service är därför fortfarande starka bland de över 50 år som etablerade sina medievanor på den gamla analoga tiden innan Internet fanns. De som växt upp efter sekelskiftet har skapat sina medievanor i ett helt annat digitalt medielandskap.

Men det finns också nya medieformer som förändrar medievanor genom alla generationerna. När televisionen kom i början av 1960-talet skedde en sådan snabb förändring när hela familjen placerade sig framför tv-apparaten i vardagsrummet. Idag är det sociala nätverksmedier som snabbt etablerats över generationsgränserna. Facebook är bara tio år gammalt, men ändå är det 31 procent av de mellan 30–49 år som säger att de använder sitt Facebookflöde minst tre dagar i veckan för att följa den lokala valrörelsen, och många använder också andra sociala medier och lokaltidningens sajt. Även bland äldre har Facebook skapat nya vanor, närmare 20 procent av de mellan 50–64 år säger att de använde Facebook regelbundet för att följa den lokala valrörelsen. En förklaring kan vara tillgängligheten – smarta mobiler har gett människor tillgång till de digitala plattformarna oavsett var de befinner sig geografiskt och oavsett tid på dygnet. 2017 hade 83 procent av alla mellan 9–79 år tillgång till en smartphone (Mediebarometern, 2017). Även andra studier av lokala medier visar denna snabba förändring (Nygren, 2018), och när det lokala medielandskapet blir digitalt så följer även den mediala valrörelsen in på denna arena.

Samtidigt förändras de sociala medierna snabbt. Facebook som är klart störst har sin tyngdpunkt bland användare mellan 35–55 år när det gäller att skriva och dela inlägg. Bland yngre växer plattformar som Instagram och slutna nätverk som Snapchat och Messenger (Svenskarna och Internet, 2018). Detta syns tydligt i SOM-enkäten där de under 30 år i betydligt högre grad än äldre använder andra sociala medier för att följa den lokala valrörelsen.

Plats och klass spelar roll

Det finns också andra tydliga skillnader i medieanvändningen i de lokala valrörelserna. Både mellan boende i storstäder och på landsbygd och mellan människor i olika samhällsklasser (tabell 3). I storstäderna är gratistidningarna betydligt mer lästa än dagstidningar på papper för att följa den lokala valrörelsen, en naturlig följd av det faktum att det i Stockholmsregionen främst är de lokala gratistidningarna som bevakar den lokala politiken. SVT är en väl använd nyhetskälla, medan lyssningen på P4 bara är hälften så stor i storstäderna som i mindre tätorter och på landsbygden. Det finns en viss digital profil i storstäderna med många som använder tidningarnas nyhetssajter och sociala medier, en förklaring kan vara att andelen yngre är större i storstäderna. I mindre tätorter och på landsbygd är mönstret mer traditionellt med mer papperstidning och public service. Med ett

undantag – användningen av Facebookflödet för att följa valrörelsen är lika stor i alla delar av landet. Däremot är användning av andra sociala medier och bloggar betydligt mindre på landsbygden.

Tabell 3 Användning av olika typer av medier för att följa den lokala valrörelsen i olika typer av kommuner utifrån boendeort och subjektiv klass, 2018 (procent som använder mediet minst 3 dagar/vecka)

	Storstad	Städer	Mindre tätorter	Lands-bygd	Arbetar-klass	Tjänste-män	Högre tjänstem.	Före-tagare
Morgontidning (papper)	29	31	37	33	27	34	42	41
Morgontidning(nyhetssajt)	44	30	25	27	23	35	49	38
Annan lokal nyhetssajt	24	15	15	15	14	18	19	20
Lokal gratistidning (varje vecka)	35	29	21	21	28	27	28	33
Lokalradion P4	22	27	38	41	35	24	25	32
SVTs lokala nyheter	56	44	48	46	46	46	55	50
Facebook	23	22	24	25	28	21	19	20
Partiers lokala sajter	7	5	2	3	5	5	2	7
Andra sociala medier och bloggar	11	10	8	6	11	8	9	8
Kommunens hemsida	3	2	2	3	3	3	0	3
Minsta antal svar	274	817	295	240	619	567	166	133

Kommentar: Frågan löd '*Hur ofta använde du följande medier och informationskanaler för att följa den lokala valrörelsen där du bor (kommun och landstingsval)?*'. Tabellen anger andelen som använt respektive medium minst 3 dagar/vecka.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

En analys av klassmönstren i användningen av olika typer av medier understryker detta breda genomslag för Facebook i alla delar av landet och i alla sociala grupper. Resultaten tyder till och med på att sociala medier, i första hand Facebook, är mer använda av de som definierar sig som arbetarklass än bland högre tjänstemannagrupper och företagare. Bland de som själva definierar sig som arbetarklass är public service samt gratistidningar och Facebook de viktigaste källorna till information om den lokala valrörelsen. Läsningen av papperstidningar och deras nyhetssajter visar upp de största skillnaderna mellan arbetarklass och högre tjänstemän – läsningen är nästan dubbelt så hög bland högre tjänstemän. Däremot är användningen av sociala medier betydligt lägre bland högre tjänstemän. Det framträder alltså ett tydligt klassmönster i medieanvändningen när man följer den lokala valrörelsen.

En mer fragmenterad publik

Sammanfattningsvis visar SOM-enkäten 2018 en sammansatt bild när det gäller vilka typer av medier som människor använder för att följa den lokala valrörelsen.

Traditionella medier, särskilt public service med SVT och lokalradion, är fortfarande viktiga informationskällor i alla delar av landet och i alla samhällsklasser. Men nya digitala plattformar har också blivit väl använda, både dagstidningarnas nyhetssajter och sociala medier som Facebook. Även andra sociala medier, gratistidningar och lokala nyhetssajter används ofta för att följa den lokala valrörelsen. Partiernas lokala sajter används inte så ofta, men en dryg tredjedel säger ändå att de har gjort det. Kort sagt – utbudet av medier och plattformar har ökat, publiken har mer att välja på och användningen blir mer fragmenterad.

Denna fragmentering av publiken sker utifrån olika skiljelinjer. Den viktigaste är ålder där de yngre till större grad använder digitala plattformar. Bland de yngsta under 30 år är Facebook den enskilt mest använda plattformen för att följa den lokala valrörelsen. Men även i gruppen upp till 50 år är Facebook mycket viktig, bara lokaltidningens nyhetssajt har högre siffror. Dessutom vet vi sedan tidigare att trafiken mellan lokala nyhetssajter och Facebook är omfattande, nyheter länkas i Facebookflödet och många tidningsläsare kommer via Facebook (Nygren, 2018).

Även skillnader mellan stad och land och mellan sociala grupper spelar stor roll när det gäller medieanvändning. Traditionella medier som papperstidning och lokalradio är starkare i mindre tätorter och på landet, medan nyhetssajter är betydligt mer använda i storstäder. Sociala medier som Facebook används lika mycket i hela landet, och resultaten tyder på att de är mer använda bland dem som definierar sig som arbetarklass än för högutbildade tjänstemannagrupper.

Hur viktiga är olika medier?

Medieanvändning är en sak, och en helt annan fråga är hur viktig informationen i olika typer av medier är för hur man röstar. Lokala medier kan vara mycket använda, men inte särskilt viktiga för röstbeslutet. De kan också vara ganska sällan använda, men informationen kan vara desto viktigare för vilket partis valsedel som man lägger i kuvertet i röstbåset.

Detta syns tydligt i resultaten från den nationella SOM-undersökningen 2018 (tabell 4). Generellt sett är information genom de traditionella medierna viktigast för röstbeslutet. SVTs lokala nyheter, lokalradion (P4) och lokaltidningen på papper ligger i topp i väljarnas värdering om viktighet. Även lokaltidningens sajt rankas som viktig av många. Betydligt över andra lokala medier som gratistidningar och fristående lokala nyhetssajter. Sociala medier är mycket använda, men anses inte så viktiga av väljarna generellt sett. Bara en av tio säger att den information de fick genom Facebook var mycket eller ganska viktig för valet av parti i de lokala valen. Med de politiska partiernas hemsidor är det tvärtom, de används ganska sällan, men anses ändå vara viktigare än sociala medier som Facebook.

Tabell 4 Bedömning av hur viktig informationen i olika medier var för röstbeslutet i de lokala valen, 2018 (procent)

	Mycket viktig	Ganska viktig	Varken eller	Ganska oviktig	Mycket oviktig	Antal svar
Morgontidning (papper)	7	16	20	16	42	1 282
Morgontidning(nyhetssajt)	5	13	22	17	45	1 258
Annan lokal nyhetssajt	2	8	23	18	50	1 260
Lokal gratistidning (varje vecka)	2	8	22	17	51	1 255
Lokalradion P4	7	15	23	15	41	1 270
SVTs lokala nyheter	10	23	25	13	30	1 276
Facebook	3	7	17	14	58	1 264
Partiers lokala sajter	3	8	18	13	58	1 259
Andra sociala medier och bloggar	2	4	17	13	64	1 260
Kommunens hemsida	1	4	18	15	62	1 264

Kommentar: Frågan löd '*Hur viktig var informationen du fick genom dessa medier för att bestämma dig för hur du skulle rösta i de lokala valen?'.* Svarsalternativen framgår av tabellen. Nio procent av svarspersonerna (135 personer) svarade att de inte röstade i de lokala valen. På grund av ett tekniskt mätfel i webbformuläret, där ett av svarsalternativen saknades, ingår inte de som svarade via webbformuläret i underlaget (totalt 314 personer).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

Bedömningen av hur viktiga olika medier är återspeglar mycket av mediernas status men också vilket förtroende människor har för olika medier. De höga siffrorna för traditionella medier visar detta, men det hindrar inte att människor tar intryck även av andra medier som man inte tycker är så viktiga. Denna mer subtila påverkan är dock svår att mäta.

Det finns tydliga skillnader både mellan i vilken grad människor i olika grupper verkligen går och röstar och i så fall vilka medier som man anger haft viktig information för röstbeslutet (tabell 5). Först valdeltagandet. I kommunvalet låg det på 84,1 procent enligt valmyndigheten, betydligt lägre än bland de som svarat på SOM-enkäten 2018. Totalt sett är det 91 procent av de som svarat på enkäten som röstade i de lokala valen. Bland de yngsta 16–29 år är det dels några som inte hade rösträtt men också många som inte deltog i valet, i denna åldersgrupp var det 72 procent av svarspersonerna som röstade. Andra grupper med en lägre andel som röstade var de som bor i mindre tätorter (88 procent) och svarspersoner i arbetarklasshem (87 procent).

Samma slags skiljelinjer finns mellan olika grupper när det gäller bedömningen av mediers viktighet som när det gäller användningen, i första hand mellan olika åldersgrupper men också mellan olika sociala grupper.

Tabell 5 Olika åldersgruppers bedömning av hur viktig informationen i olika medier var för röstbeslutet i de lokala valen, 2018 (procent som anger mycket/ganska viktig)

	Åldrar 16–29	30–49	50–64	65–86	Alla åldrar
Morgontidning (papper)	11	17	19	33	23
Morgontidning(nyhetssajt)	21	19	15	16	17
Annan lokal nyhetssajt	13	10	7	10	9
Lokal gratistidning (varje vecka)	7	11	9	11	10
Lokalradion P4	14	15	20	30	21
SVTs lokala nyheter	28	27	30	41	33
Facebook	18	15	10	5	10
Partiers lokala sajter	25	18	8	4	11
Andra sociala medier och bloggar	13	10	5	2	11
Kommunens hemsida	8	7	3	5	5
Röstade inte i lokalvalen	27	6	8	6	9
Minsta antal svar	140	337	355	423	1 282

Kommentar: Frågan löd *'Hur viktig var informationen du fick genom dessa medier för att bestämma dig för hur du skulle rösta i de lokala valen?'*. Tabellen redogör för andelen som svarat mycket respektive ganska viktig. På grund av ett tekniskt mätfel i webbformuläret, där ett av svarsalternativen saknades, ingår inte de som svarade via webbformuläret i underlaget för frågan (totalt 314 personer).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

Bland väljare mellan 18–29 år är SVT och de politiska partiernas hemsidor de viktigaste källorna till information för att ta ställning i valet. Andra digitala plattformar som tidningarnas nyhetssajter och Facebook anses också vara ganska viktiga. Denna digitala inriktning understryker resultaten från förra valet att yngre väljare anser att mediernas partitester (”valkompasser”) spelar en roll för deras röstbeslut (Oscarsson & Holmberg, 2016).

Bland väljare över 50 år är medierna generellt sett mindre viktiga för hur man ska rösta. Starka värderingar och tidigare erfarenheter kan spela en större roll än information genom medierna. De traditionella medierna anses fortfarande viktigast bland de äldre väljarna, såväl public service som morgontidningen på papper. Färre än en av tio anser att sociala medier och partisajter ger viktig information för röstbeslutet. Viktigast i alla åldersgrupper är SVT:s lokala nyheter, totalt nära var tredje väljare anger att dessa är mycket eller ganska viktiga för hur de röstade.

När det gäller skillnaderna mellan stad och land är dessa mindre när det gäller bedömning om viktighet än när det gäller användning (tabell 6). SVT anses ge viktig information för röstbeslutet i alla typer av lokalsamhällen. När det gäller övriga medier skiljer sig profilerna mellan boende i storstäder och boende i mindre tätorter/landsbygd. Storstadsborna utmärker sig genom en tydlig digital inriktning som värderar tidningssajter och politiska partiers lokala hemsidor högre,

medan lokalradion (P4) inte anses så viktig. I mindre tätorter och på landet är informationen som kommer genom olika medier generellt sett mindre viktig för röstbeslutet. Detta med två undantag – lokalradion och Facebook.

Skillnaden när det gäller Facebook är inte stor, men när det gäller andra sociala nätverksmedier och bloggar är de viktigare i storstäder. Men just därför är Facebooks lantliga profil intressant, att en större andel på landsbygden säger att information på Facebook varit viktig för hur de röstade. Orsaken kan man bara spekulera om, en tänkbar förklaring kan vara att sociala nätverk generellt sett är starkare på mindre orter, och att det återspeglar sig i ett digitalt nätverk som bygger på ”vänner” som Facebook.

Även klassmässigt är skillnaderna mindre när det gäller bedömningen av mediernas viktighet, än i den faktiska användningen (tabell 6). Dagstidningar (både papper och sajt) är viktigare för högre tjänstemän, än för de som definierar sig som arbetarklass. Informationen genom SVT är viktigast för alla, medan man bland arbetarklass ser att de flesta medier värderas som mindre viktiga än bland tjänstemannagrupper. Undantaget är digitala plattformar utanför traditionella medier (sociala medier och politiska partier) som är något viktigare för väljare i arbetarklassen än inom andra grupper.

Tabell 6 Bedömning av hur viktig informationen i olika medier var för röstbeslutet i de lokala valen, efter boendeort och subjektiv klass, 2018 (procent som anger mycket/ganska viktig)

	Storstad	Städer	Mindre tätorter	Lands-bygd	Arbetar-klass	Tjänste-män	Högre tjänstem.	Före-tagare
Morgontidning (papper)	28	22	22	19	17	25	32	20
Morgontidning(nyhetssajt)	27	18	11	12	14	20	28	9
Annan lokal nyhetssajt	10	14	9	6	10	9	12	6
Lokal gratistidning (varje vecka)	10	10	10	7	11	8	11	11
Lokalradion P4	16	19	29	26	24	19	22	14
SVTs lokala nyheter	39	30	37	33	34	32	40	22
Facebook	10	9	12	14	11	10	7	12
Partiers lokala sajter	15	12	10	7	12	11	8	9
Andra sociala medier och bloggar	7	7	4	6	8	6	2	5
Kommunens hemsida	7	5	4	6	4	5	5	5
Röstade inte i lokalvalen	7	9	12	9	13	5	5	10
Minsta antal svar	209	609	226	194	462	463	124	108

Kommentar: Frågan löd ’*Hur viktig var informationen du fick genom dessa medier för att bestämma dig för hur du skulle rösta i de lokala valen?’*. Tabellen redogör för andelen som svarat mycket respektive ganska viktig. På grund av ett tekniskt mätfel i webbformuläret, där ett av svarsalternativen saknades, ingår inte de som svarade via webbformuläret i underlaget för frågan (totalt 314 personer).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

Denna skillnad understryks genom en separat analys av enbart de drygt 300 svar som gavs via ett webformulär. På grund av ett tekniskt mätfel i webbformuläret, där ett av svarsalternativen saknades, ingår inte denna grupp i analysen i tabell 6.[1] Den separata analysen visar dock att det bland dessa individer är 19 procent av dem från arbetarklasshem som säger att information på Facebook var mycket viktig eller ganska viktig för hur de röstade. Motsvarande siffra bland högre tjänstemän var bara 10 procent.

Sammantaget är fortfarande de traditionella medierna de viktigaste informationskällorna inför de lokala valen, både på analoga och digitala plattformar. Särskilt public service och i första hand SVT värderas som de viktigaste källorna i alla grupper. Men också partiernas egna kanaler som lokala hemsidor är viktiga, särskilt för de yngsta väljarna.

Att användning och viktighet inte är samma sak har konstaterats länge inom medieforskningen (Strid, 2000). Vissa typer av innehåll i dagstidningar har varit både mycket läst och ansetts viktigt, till exempel inrikesnyheter. Men det finns också annat i tidningen som är mycket läst, men som inte har särskilt hög status i ”viktighetsligan”, till exempel sport, familjenyheter och insändare. Dagens flöde i sociala medier faller till stor del in i denna kategori av intressant men ”oviktig” information, medan de traditionella medierna fortfarande domineras av högstatusämnen som politik, ekonomi och debatt. Detta kan vara en förklaring till att de traditionella medierna fortfarande anses viktigare inför de lokala valen än de sociala mediernas osorterade flöden.

Det personliga mötet lever

Politik diskuteras inte bara genom de traditionella medierna. Under en valrörelse möter väljarna sina politiker i valstugor och på torgen, i dörrknackning och andra tillfällen. Dessutom finns det idag många nya digitala kanaler för att diskutera lokal politik – till exempel sociala medier, partiernas webbsidor och lokala mediesidor.

En av frågorna i den nationella SOM-undersökningen 2018 handlade om huruvida man hade diskuterat lokala valfrågor med partiföreträdare under valrörelsen. Svaren visar att personliga möten fortfarande är det vanligaste sättet att diskutera lokal politik, många gånger vanligare än olika digitala plattformar. Totalt var det drygt 20 procent av väljarna som på något sätt hade diskuterat lokal politik med företrädare för de partier som ställde upp i de lokala valen. Det vanligaste sättet var personliga möten i valstugor, vid dörrknackning med mera – drygt 13 procent hade gjort detta. Högsta siffrorna fanns bland de mellan 30–49 år och de som bor i större städer. Näst vanligast var en ospecificerad ”annat sätt” som sju procent angav.

De digitala plattformarna lockar däremot få till dialog. Vanligast är diskussion på sociala medier där tre procent uppgav att man diskuterat med lokala politiker. Andra plattformar som partiernas webbsidor och nyhetsmedier lockade bara någon enstaka procent. Detsamma gäller alternativet att ha pratat med någon politiker på telefonen.

Skillnaderna är mycket små mellan boende i stad och land. Däremot finns vissa skillnader mellan åldersgrupper, där de mellan 30–49 år utmärker sig genom att oftare diskutera med de lokala politikerna. Kanske lokala stridsfrågor runt skolor och förskolor berör väljare i dessa grupper mer än andra (tabell 7). Det finns också en social grupp som utmärker sig genom att betydligt oftare i personliga möten diskutera lokal politik med politikerna – de som definierar sig som högre tjänstemän. Drygt 20 procent av dessa kryssar i detta alternativ.

Tabell 7 Andel som uppger att de diskuterat lokala valfrågor med de lokala politikerna i valrörelsen, efter ålder, 2018 (procent)

	Åldrar 16–29	30–49	50–64	65–86	Alla åldrar
Ja, i direkta personliga möten	12	16	11	14	13
Ja, på telefon	2	1	1	2	1
Ja, genom sociala medier som Facebook	3	4	2	3	3
Ja, via partiernas lokala webbsidor	3	1	1	2	1
Ja, via lokala mediers webbsidor	2	1	0	1	1
Ja, på annat sätt	8	7	6	8	7
Nej	78	78	83	80	80
Minsta antal svar	275	495	449	527	1 746

Kommentar: Frågan löd '*Diskuterade du lokala valfrågor med företrädare för något av de partier som ställde upp i kommun- eller landstingsvalet?'*. Svarsalternativen framgår av tabellen. Flera svar kan anges.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

Trots den digitala utvecklingen är det alltså i personliga möten som människor diskuterar lokal politik med de lokala partiföreträdarna. Det stämmer med tidigare forskning från valet 2014 där partiernas kampanjer även på nätet beskrevs som i huvudsak passiv envägskommunikation utan interaktivitet (Oscarsson & Holmberg, 2016:139). Samtidigt konstateras att personliga kontakter och valmötesbesök minskat sedan 1990-talet, något som alltså inte kompenseras av digitala plattformar. Fortfarande är den lokala politiska diskussionen till stor del analog – plus den diskussion som finns på de lokala mediernas insändarsidor och till en mycket liten del på Facebook och andra sociala medier.

Nyhetsmedier tappar mark

Den nationella SOM-undersökningen 2018 visar att sociala medier för allt fler blir en viktig ingång till den lokala politiken, och därför utgör en vital del av den lokala kommunikativa infrastrukturen. Medieanvändningen i stort och särskilt

nyhetskonsumtionen kännetecknas av en ökad fragmentering. För de äldre väljarna är dagstidningen fortfarande central, medan digitala plattformar är viktigare för de yngre. Lokalradio och regional-tv förmår fortfarande samla de flesta ur flera väljargrupper. Det är därför befogat att tala om en allt mer komplex lokal medieekologi som inte bara kännetecknas av ett samlat ökad medieutbud, utan också präglas av allt mer individualiserade medievanor och därmed en allt mer splittrad lokal offentlighet.

De lokala nyhetsmedierna är inte längre den självklara ingången till den lokala valrörelsen för alla medborgare. Sociala medier har för stora grupper av väljare tagit över som nav i informationsflödet, och där är det Facebookvännerna och osynliga algoritmer som är gatekeepers och står för urvalen. En stor del av flödet kommer indirekt från lokala nyhetsmedier, men redaktionernas nyhetsurval och nyhetsvärdering bygger inte på egen hand upp den lokala politiska dagordningen. Sociala nätverk och flöden spelar också roll för vilken bild av den lokala valrörelsen som först möter väljarna (Nord m fl, 2019).

Sverige har länge varit ett land med många regelbundna dagstidningsläsare och lokala nyheter har varit bland det mest uppskattade innehållet i dessa tidningar *(Mediebarometern 2016)*. I lokala valrörelser har lokala medier haft en nyckelroll som den dominerande informationskällan för medborgarna och den viktigaste plattformen för partierna att få genomslag för sina budskap. Den rollen kvarstår för den grupp av framförallt äldre väljare som i större utsträckning tar del av dessa medier. Sammantaget tappar de lokala nyhetsmedierna sin dominerande roll i en kommunikationsmiljö där allt fler gör individuella medieval i ett allt större digitalt medieutbud.

Not

[1] Analysen av webbsvaren gjordes separat eftersom svarsalternativen skilde sig jämfört med pappersversionen av enkäten. Skillnaden bestod i att mittenalternativet ”varken eller” saknades i webbversionen av enkäten.

Referenser

Andersson, Ulrika & Wadbring, Ingela (2008). Användningen av medier i förändringens tidevarv. I Gunnar Nygren och Ingela Wadbring (red) *På väg mot medievärlden 2020*. Lund: Studentlitteratur.

Chadwick, Andrew (2013). *The hybrid media system. Politics and Power.* Oxford: Oxford Univeristy Press.

Hallin, Daniel C. & Mancini, Paolo (2004). *Comparing media systems. Three models of media and politics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Larsson, Anders Olof & Skogerbö, Eli (2018). Out with the old, in with the new? Perceptions of social (and other) media by local and regional Norwegian politicians. *New Media & Society* 20(1), 219-236.

Lie, Malene Paulsen. (2018). Local newspapers, Facebook and local civic engagement. A study of media use in two Norwegian communities. *Nordicom Review* 39(2), 49–62.

Mediebarometer 2016. Göteborg: Nordicom, Göteborgs universitet.

Mediebarometer 2017. Göteborg: Nordicom, Göteborgs universitet.

Nord, Lars & Nygren, Gunnar (2007). *Präktiga massmedier. De lokala mediernas valbevakning 2006*. Stockholm: Kommentus.

Nord, Lars & Strömbäck, Jesper (2018). *Svenska valrörelser. Väljare, medier och Partier under 2000-talet*. Stockholm: Santérus förlag.

Nord, Lars, Nygren, Gunnar & Volny, Sanna (2019). *Medierna och lokalvalen 2018. Gamla aktörer på nya digitala arenor.* Stockholm: Journalistikstudier vid Södertörns högskola.

Nygren, Gunnar (2018). En komplicerad lokal medieekologi – Facebook den nya lokala offentligheten? I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Elina Lindgren & Maria Oskarsson (red) *Sprickor i fasaden*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.

Nygren, Gunnar, Leckner, Sara & Tenor, Carina (2018). Hyperlocals and legacy media. Media ecologies in transition. *Nordicom Review* 39(1), 33–50.

Oscarsson, Henrik & Holmberg, Sören (2016). *Svenska väljare.* Stockholm: Norstedts juridik.

Strid, Jan (2000). Viktigt innehåll då och nu. I Ingela Wadbring & Lennart Weibull (red) *Tryckt. 20 kapitel om dagstidningar i början av 2000-talet.* Göteborg: Dagspresskolelgiet vid Göteborgs universitet.

Svenskarna och Internet 2018. Stockholm: Internetstiftelsen. https://2018.svenskarnaochinternet.se/ [Läst 2019-03-26]

Weibull, Lennart, Wadbring, Ingela & Ohlsson, Jonas (2018). *Det svenska medielandskapet. Traditionella och sociala medier i samspel och konkurrens*. Stockholm: Liber.

STORT SAMHÄLLSENGAGEMANG SPELAR ROLL FÖR NYHETSVANORNA – SÄRSKILT BLAND UNGA

ULRIKA ANDERSSON

Sammanfattning
Det här kapitlet fokuserar på svenska folkets nyhetsvanor och hur användningsfrekvens och val av plattformar skiljer mellan olika samhällsgrupper. Analysen är särskilt inriktad på betydelsen av ålder och generellt samhällsintresse för huruvida människor tar del av nyheter eller inte. Inledningsvis görs en kort exposé över generella förändringar i nyhetsvanorna under 2000-talet. Därefter riktas blicken mot 2018 års nationella SOM-undersökning. Resultaten visar bland annat att sociala medier har vuxit sig starka som nyhetsdistributör i den svenska befolkningen, framför allt bland unga där nyheter i sociala medier dominerar starkt. Bland svenskar i medelåldern präglas nyhetsvanorna av en mer blandad användning av traditionella och digitala plattformar, och för de äldsta gäller fortfarande nyheter via papper och tablå. I analyserna framkommer också att graden av samhällsengagemang är särskilt betydelsefull bland yngre individer, då samhällsintresserade unga tar del av nyhetsmedier i betydligt högre utsträckning än de som skattar sitt samhällsintresse som lågt.

Fria och tillgängliga nyhetsmedier utgör en central byggsten i det demokratiska samhället (Baker, 2002; Ferree m fl, 2002). Genom att ta del av nyhetsmedier får människor möjlighet att orientera sig i aktuella frågor och förstå olika skeenden i samhället. De får också chans att uppdatera sig om vad som händer på den egna orten, i andra delar av Sverige och i världen i stort. Dessutom kan varje människa skapa sin egen uppfattning och erfarenhet om gemensamma problem, intressen och möjligheter. Nyhetsmedier fyller onekligen en viktig funktion för att samhällets medborgare ska kunna fatta kloka och välgrundade beslut i centrala frågor, inte minst i samband med valår (Strömbäck, 2005). Men det förutsätter förstås att människor också tar del av mediernas innehåll.

I Sverige har dagspress, radio och tv under lång tid varit människors huvudsakliga källa till information och nyheter om politik och samhällsfrågor. Särskilt morgontidningar och nyhetssändningar i public servicemedier har haft en stark position i samhället, då de nått ut till en mycket stor andel av befolkningen (Weibull m fl, 2018). Med internet och de sociala mediernas etablering har det dock skett en förskjutning i medievanorna, där mediemarknadens ökande segmentering bidragit till att splittra publikens uppmärksamhet på allt fler medier.

Andersson, Ulrika (2019) Stort samhällsengagemang spelar roll för nyhetsvanorna – särskilt bland unga i Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red) *Storm och stiltje*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.

En växande del av nyhetsanvändningen sker numera på internet och i olika mobila applikationer. Dessutom hämtar allt fler människor, i synnerhet yngre, information och nyheter från andra källor än traditionella nyhetsmedier, exempelvis via sociala medieplattformar, bloggar, Wikipedia, YouTube eller Google (Mitchell m fl, 2013; Jervelycke Belfrage, 2018). Förvisso kommer många av de nyheterinslag som hittas i sociala medier från traditionella nyhetsleverantörer, men det florerar också information och nyheter från andra kända och okända aktörer. Utbudet är enormt mycket större än för bara två decennier sedan och för den nyhetsintresserade finns ett dignande smörgåsbord att välja mer eller mindre fritt utifrån (Livingstone, 2013). Samtidigt medför dessa stora flöden av information viss risk för att stöta på desinformation och mer eller mindre propaganda, beroende på vilka källor individen väljer att rikta uppmärksamheten mot. Möjligheten att välja bort etablerade nyhetsmedier till förmån för alternativ som erbjuder ämnen och vinklar som bättre överensstämmer med de egna personliga referensramarna har aldrig varit så stor som nu (Shehata & Strömbäck, 2011; Elvestad, Blekesaune & Aalberg, 2014; Strömbäck m fl, 2013).

Resultatet av den pågående strukturomvandlingen syns bland annat i den generella nyhetsanvändningen, där digitala plattformar har kommit att få en allt mer central roll. Förändringens omfattning skiftar dock, både mellan olika medier och mellan olika grupper i samhället. Det här kapitlet fokuserar på hur den svenska befolkningens nyhetsvanor har förändrats under 2000-talet och hur nyhetsanvändningen ser ut i olika samhällsgrupper. I det senare fallet är det framför allt ålder, utbildningsnivå, subjektiv klass och grad av politiskt engagemang som står i centrum för analyserna

Viktiga faktorer som förklarar människors nyhetsvanor

Inom medieforskningen har åtskilliga studier gjorts i syfte att hitta faktorer som förklarar människors nyhetsanvändning. De faktorer som vanligen lyfts fram är dels sådana som handlar om vem individen är, exempelvis i termer av ålder, utbildningsnivå och social klass, dels sådana som är kopplade till individens intressen och intentioner (Prior, 2007; Blekesaune m fl, 2012; Wadbring, 2015). I det första fallet är det särskilt ålder och generationstillhörighet som i takt med att medielandskapet transformerats visat sig vara högst centrala förklaringsfaktorer bakom mediekonsumtion i allmänhet och nyhetskonsumtion i synnerhet när det gäller vilka medier individen intresserar sig för liksom hur frekvent användningen är (Andersson, 2014: 28ff). Jämfört med hur situationen såg ut under 1980- och 1990-talet är effekten av ålder exempelvis betydligt större för läsning av papperstidningar och användning av nyheter i radio och tv än tidigare, samtidigt som ålder blivit något mindre betydelsefull för att förklara skillnader i digitala läsvanor (jmf Andersson, 2018). Liknande resultat har framkommit i analyser av hur medievanor inom olika ålderskohorter förändras (Wadbring & Bergström, 2017).

För förklaringsfaktorer som knyter an till intressen och intentioner är det framför allt graden av samhällsengagemang som spelar roll för hur motiverad en människa är att ta del av nyheter (Ruggerio, 2000; Strömbäck m fl, 2013). Studier från olika länder har visat att människor med ett större samhällsintresse vanligtvis tar del av nyhetsmedier i högre utsträckning än människor med ett lägre intresse för politik och samhällsfrågor (Edgerly m fl., 2018; McLeod m fl., 1996; Weibull, 1983). Det går förstås att fråga sig i vilken riktning sambandet mellan samhällsintresse och nyhetsvanor egentligen går. Är det individens samhällsengagemang som väcker intresset för nyheter, eller är det snarare hur frekvent individen tar del av nyheter som skapar ett intresse för samhället? Förmodligen finns det en ömsesidig påverkan där graden av politiskt intresse och nyhetskonsumtionens omfattning bidrar till att förstärka varandra. Med regelbundna nyhetsvanor följer ett ökat engagemang i, och kunskap om, politik och samhället (Stamm m fl, 1997; Curran m fl, 2009; Ohlsson, 2013; Strömbäck, 2015). Men om individen inte har en etablerad vana att ta del av nyheter sedan tidigare, krävs sannolikt ett visst mått av nyfikenhet på, och intresse för, det omgivande samhället för att hen ska ta sig över den initiala tröskeln att etablera en nyhetsrutin.

I sammanhanget spelar även tidigare erfarenhet roll, exempelvis i form av de förutsättningar som varit rådande under uppväxten. Tillgång till medieteknik och föräldrars medievanor har visat sig spela roll för hur individens intresse av att ta del av nyheter har utvecklats (Sullivan, 2013). Av betydelse är också den allmänna synen på nyhetsmedier som råder i samhället. Forskning har exempelvis påvisat att en stor del av den svenska befolkningen anser att varje människa har en skyldighet att följa med i nyhetsrapporteringen för att på så sätt hålla sig uppdaterad kring vad som händer i omvärlden (Bergström, 2016; jmf McCombs & Poindexter, 1983).

Graden av samhällsengagemang kan mätas på en rad olika sätt. Det kan exempelvis göras genom självskattning av individens allmänna intresse för politik, deltagande i allmänna val, engagemang i olika aktiviteter och föreningar, deltagande i aktiviteter för politisk påverkan (utöver röstning i allmänna val). Inom medieforskning har människors allmänna intresse för politik utgjort en vanlig indikation på samhällsengagemang (Ruggerio, 2000; Lauf, 2001; Strömbäck & Shehata, 2010). Denna faktor ligger också i fokus för analyserna i det här kapitlet, tillsammans med den allmänna vanan att diskutera politik samt huruvida individen röstade i valet 2018. Att ha ett allmänintresse för politik, att diskutera politik med exempelvis familjemedlemmar, vänner eller kollegor, respektive att rösta i allmänna val, torde innebära att benägenheten att ta del av politisk information är större än för de personer som uppger att de inte har något intresse för politik. Givet tidigare forskning bör dessa tre faktorer också spela roll för att förklara människors nyhetsvanor, åtminstone när det gäller traditionella medier. För det finns forskare som menar att situationen är något annorlunda när det gäller användning av nya medieplattformar, som exempelvis sociala medier (Edgerly m fl, 2018). Om det gäller också för den svenska befolkningen, kommer att belysas längre fram i analyserna.

Inledningsvis kommer dock fokus att riktas mot de övergripande förändringar som skett i allmänhetens nyhetsvanor under 2000-talet samt hur nyhetsanvändningen ser ut i olika samhällsgrupper.

Digital skiljelinje i svenska folkets nyhetsanvändning

De nyhetsmedier som har omfattats av de största förändringarna är de svenska morgon- och kvällstidningarna, om än med något olika resultat. För kvällstidningarnas del har det skett en högst påtaglig nedgång i papperstidningsläsningen sedan början av 2000-talet och framåt. Andelen av befolkningen som läste någon kvällstidning på papper minst 3 dagar i veckan låg strax under 30 procent i början av 2000-talet, en andel som sjunkit till 6 procent år 2018 (figur 1). Det innebär att ungefär fem av sex läsare av kvällspressens papperstidningar har försvunnit på knappa 20 år. Parallellt har användningen av kvällstidningarnas nyhetssajter ökat under perioden, från 8 procent år 2000 till 44 procent år 2018. För kvällstidningarnas del har nyhetsanvändarna därmed nästan helt förflyttat sig från papper till nyhetssajt. Den uppåtgående kurvan för nyhetssajterna har dessutom inneburit att den totala läsningen ligger på en nivå som är den högsta som någonsin uppmätts sedan SOM-undersökningarna påbörjades runt mitten av 1980-talet. Den tillgänglighet som den digitala tekniken medfört, har helt klart bidragit till att kvällstidningarna kunnat nå ut på ett annat sätt än då de endast gavs ut som papperstidningar, vilket också är en viktig förklaring till dagens höga användningsnivå.

För morgontidningarna har den mest påtagliga förändringen skett under 2010-talet. Visserligen var det redan under slutet av 1990-talet tydligt att delar av de svenska morgontidningsläsarna hade började rikta blickarna åt andra håll, men den största förändringen har skett i närtid. År 2010 läste 73 procent av befolkningen någon morgontidning på papper minst tre dagar i veckan, vilket ska jämföras med 38 procent år 2018 (figur 1). På mindre än ett decenniums tid har nästan hälften av skaran trogna papperstidningsläsare försvunnit, en utförsbacke som i det närmaste utgör ett fritt fall.

I likhet med kvällspressen har även morgontidningarna sett en ökad användning av tidningarnas nyhetssajter. Sedan 2006 har andelen regelbundna användare ökat från 9 till 33 procent. Men till skillnad från kvällstidningarnas situation, där nyhetssajterna sedan ett drygt decennium har varit större än papperstidningarna, har morgontidningar på papper fortfarande ett visst övertag över nyhetssajterna. Differensen är dock inte särskilt stor och beroende på hur läsningen av papperstidningar utvecklas framöver är det rimligt att tro att de båda kurvorna inom kort kommer att korsas. Ett av skälen till att de fortfarande inte har hunnit mötas, är att läsning av morgontidningarnas nyhetssajter sedan några år tillbaka inte längre ökar. Huruvida det är en tillfällig inbromsning i användningen eller om det är på den här nivån som läsningen kommer att stanna, är ännu oklart. För ett tydligt svar på den frågan krävs ytterligare några mättillfällen. För närvarande är dock

statusen att det råder stiltje på morgontidningsfronten när det kommer till den digitala användningen.

Figur 1 Nyhetsanvändning minst 3 dagar/vecka, 2000–2018 (procent)

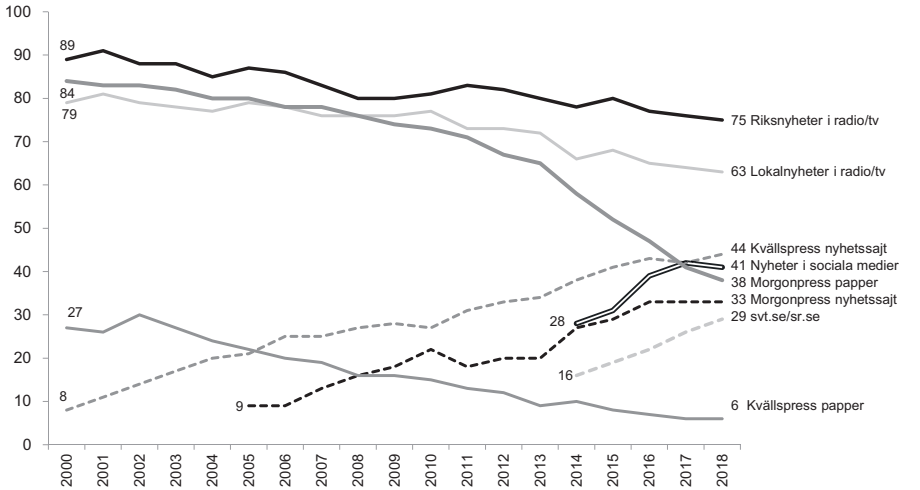

Kommentar: År 2018 löd frågorna '*Hur ofta brukar du ta del av följande nyhetsprogram eller nyhetstjänster?*', '*Läser eller tittar du regelbundet i någon morgontidning på papper?*', '*Hur ofta brukar du ta del av nyheter från följande?*' samt '*Hur ofta brukar du ta del av nyheter från följande på internet?*'. Svarsalternativen var '*Dagligen*', '*5 –6 dagar per vecka*', '*3 –4 dagar per vecka*', '*1 –2 dagar per vecka*', '*Mer sällan*' samt '*Aldrig'.* Lokala nyheter i radio/tv = Sveriges Radio P4, SVT:s lokala nyhetssändningar samt TV4:s lokalnyheter (fram till 2013). Riksnyheter = Rapport, Aktuellt, Nyheterna i TV4, Ekonyheterna samt sedan 2015 nyheter i Sveriges Radio P3. Morgontidningar på papper inkluderar dagliga gratistidningar. Figuren redogör för andelen som tar del av nyheter minst 3 dagar per vecka. I basen för beräkningarna ingår även de som inte har besvarat frågan. Antalet svarspersoner är 10 793 år 2018.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2000–2018.

Situationen har varit mer stabil för de nationella och lokala nyhetssändningarna i radio och tv, även om det också här kan noteras en viss nedgång i användningen under 2000-talet. För lokalnyheterna inträffade en relativt stor nedgång i den regelbundna användningen mellan 2013 och 2014, vilken huvudsakligen förklarades av nedläggningen av TV4:s tablålagda lokalnyhetssändningar våren 2014. Dessa sändningar var en viktig del i unga vuxnas konsumtion av lokalnyheter och den nedgång i användningen som uppstod bland unga vuxna i samband med att lokalsändningarna lades ned blev så pass stor att den även fick genomslag på aggregerad nivå i det årets SOM-undersökning. En viss återhämtning skedde under 2015, främst beroende på att andelen unga som tog del av Sveriges Televisions lokala nyhetssändningar ökade. Sedan dess har dock ytterligare en svag nedgång

kunnat skönjas och 2018 låg andelen regelbundna nyhetstittare och -lyssnare på 63 procent i befolkningen som helhet.

Högst andel regelbundna nyhetsanvändare har emellertid nationella nyhetssändningarna i radio och tv. Förvisso har andelen som lyssnar eller tittar minst 3 dagar i vecka minskat sedan 2000, men det var under 2018 fortfarande en klar majoritet av svenskarna – 75 procent – som regelbundet tog del av de nationella nyhetssändningarna i Sverige Television, Sveriges Radio och TV4. Därtill har andelen som regelbundet tar del av nyheter via någon av public servicebolagens nyhetssajter på kort tid ökat. År 2018 uppgav 29 procent att de minst 3 dagar i veckan tog del av nyheter på detta sätt. Huruvida det primärt är nationella eller lokala nyheter som användarna väljer att rikta intresset mot på webben framgår inte av undersökningen, men det är rimligt att tro att det handlar om båda delar.

Tabell 1 Nyhetsanvändning minst 3 dagar/vecka i olika samhällsgrupper, 2018 (procent, tau-c)

	Riks-nyheter radio/tv	Lokal-nyheter radio/tv	Kvälls-tidnings-sajt	Sociala medier	Tryckt morgon-tidning	Morgon-tidnings-sajt	sr.se/ svt.se	Tryckt kvälls-tidning	Antal svar
SAMTLIGA[1]	75	63	44	41	38	33	29	6	10 781
ÅLDER									
18–34 år	44	27	42	69	8	27	20	3	1 673
34–49 år	64	46	53	56	20	40	30	3	3 037
50–64 år	85	74	48	37	43	36	32	5	2 689
65–85 år	93	88	32	16	65	28	29	9	3 382
Tau-c	*0,40***	*0,37***	*-0,11***	*-0,40***	*0,38***	*-0,08***	*-0,02***	*0,14***	
UTBILDNINGS-NIVÅ									
Låg	84	78	33	17	51	21	22	11	1 555
Medellåg	72	60	47	43	33	28	24	6	3 199
Medelhög	73	60	48	46	34	37	30	5	2 424
Hög	77	61	44	47	39	42	36	3	3 286
Tau-c	*-0,03***	*-0,06***	*0,08***	*0,18***	*-0,03*	*0,18***	*0,13***	*-0,10***	

Kommentar: År 2018 löd frågorna '*Hur ofta brukar du ta del av följande nyhetsprogram eller nyhetstjänster?*', '*Läser eller tittar du regelbundet i någon morgontidning <u>på papper</u>?*', '*Hur ofta brukar du ta del av nyheter från följande?*' samt '*Hur ofta brukar du ta del av nyheter från följande <u>på internet</u>?*'. Svarsalternativen var '*Dagligen*', '*5 –6 dagar per vecka*', '*3 –4 dagar per vecka*', '*1 –2 dagar per vecka*', '*Mer sällan*' samt '*Aldrig'*. Lokala nyheter i radio/tv = Sveriges Radio P4 samt SVT:s lokala nyhetssändningar. Riksnyheter = Rapport, Aktuellt, Nyheterna i TV4, Ekonyheterna samt nyheter i Sveriges Radio P3. Morgontidningar på papper inkluderar dagliga gratistidningar. För att mäta styrkan och riktningen i sambandet används måttet tau-c, som går från -1 (perfekt negativt samband) och +1 (perfekt positivt samband). 0 innebär att samband saknas. Tabellen redogör för andelen som tar del av nyheter minst 3 dagar per vecka. I basen för beräkningarna ingår även de som inte har besvarat frågan. ***p*=0,01

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

Den plattform som på kort tid slagit igenom som en av 2010-talets centrala nyhetsdistributörer, är sociala medier. År 2018 uppgav 41 procent av respondenterna i den nationella SOM-undersökningen att de tar del av nyheter via sociala medier minst 3 dagar i veckan. Sociala medier tycks således bidra till att öka nyhetsinhämtningen i grupper som generellt har ett lägre intresse för traditionella nyhetsmedier, vilket såväl svensk (Andersson, 2017) som amerikansk forskning (Young, 2015) indikerat. Det gäller framför allt bland yngre, där sociala medier utgör den överlägset mest använda nyhetsdistributören (tabell 1) (jfr Andersson, 2017; Fletcher & Kleis Nielsen, 2018).

Det framgår tydligt av tabell 1 att det för de allra flesta medier är ålder som spelar roll för hur frekvent användningen är. Exempelvis präglas nyhetsvanorna hos yngre och äldre ofta av ett spegelvänt förhållande, där sociala medier toppar som nyhetsdistributör hos unga och ligger i botten hos äldre. Omvänt är läsningen av morgontidningen på papper begränsad i gruppen av unga, medan den ligger på en hög nivå i det äldsta åldersssegmentet. De åldersrelaterade skillnaderna är också påtagligt när det gäller nyheter i radio och tv, där andelen yngre som regelbundet tar del av dessa nyhetssändningar är betydligt lägre än andelen äldre (44 procent jämfört med 93 procent).

Det finns också vissa samband mellan individernas utbildningsnivå och hur ofta de tar del av nyheter, då i synnerhet nyheter i sociala medier och morgontidningarnas nyhetssajter (tabell 1). I båda fallen är det högutbildade som står för den mest frekventa användningen. Exempelvis tar 47 procent av de högutbildade regelbundet del av nyheter i sociala medier, att jämföra med 17 procent av gruppen lågutbildade. Här finns dock en viss samvariation med åldersfaktorn, då gruppen högutbildade har en högre andel unga vuxna och yngre medelålders, medan gruppen lågutbildade har en överrepresentation av äldre individer.

Om de olika nyhetsmedierna grupperas efter vilken typ av plattform de utgår från – papper, nyhetssajt, etermedia samt sociala medier – blir skiljelinjen mellan olika åldersgrupper om möjligt än tydligare. Det råder ett påtagligt samband mellan ålder och nyheter på papper respektive nyheter i etermedia, där användningen ökar i takt med stigande ålder (figur 2). För dagspressens nyhetssajter är åldersskillnaderna däremot betydligt mindre omfattande. Mest benägna att vända sig till morgon- och kvällstidningarnas sajter är personer mellan 30–64 år, även om också yngre och äldre präglas av jämförelsevis höga andelar regelbundna användare. Om sambandet mellan ålder och läsning av papperstidningar kan beskrivas som positivt linjärt och sambandet mellan ålder och användning av nyheter i sociala medier som negativt linjärt, är sambandet mellan ålder och användning av morgon- respektive kvällstidningars nyhetssajter däremot snarast att beteckna som u-format.

Figur 2 Användning av olika nyhetsplattformar minst 3 dagar i veckan i olika åldersgrupper, 2018 (procent, tau-c)

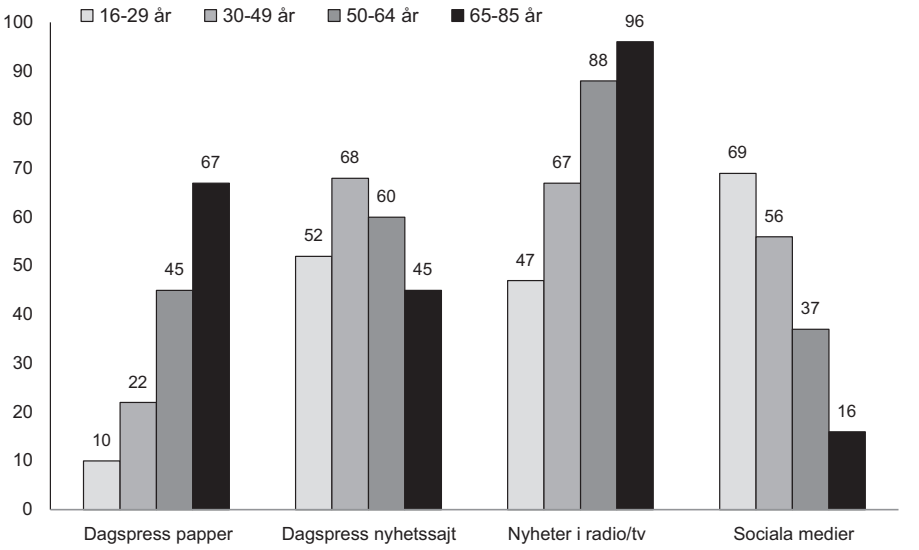

Kommentar: Figuren redogör för användning minst 3 dagar/vecka. Dagspress på papper avser både morgontidningar och kvällstidningar, samma sak gäller för dagspress nyhetssajt. Nyheter i radio/tv = Rapport, Aktuellt, Nyheterna i TV4, Ekonyheterna, nyheter i P3, lokala nyheter i P4 samt lokalnyheter i SVT. För att mäta styrkan och riktningen i sambandet används måttet tau-c, som går från -1 (perfekt negativt samband) och +1 (perfekt positivt samband). 0 innebär att samband saknas. Sambanden är följande: dagspress papper 0,38**, dagspress nyhetssajt -0,13**, nyheter i radio/tv 0,36**; sociala medier -0,40**. Antal svarspersoner från yngst till äldst är 1 673, 3 037, 2 689, 3 382. ***p*=0,01

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

Sammanfattningsvis kan konstateras att det råder tydliga skillnader mellan olika åldersgruppers användning av nyhetsmedier, både med avseende på vilka medier som används och hur frekvent användningen är. Det har förvisso alltid funnits mer eller mindre av skillnader mellan yngre och äldres nyhetsvanor (Weibull, 1983; Andersson, 2018). Det som är mest påtagligt just nu är dock en generationsrelaterad digital spricka i samhället i användningen av nyhetsmedier, framför allt när det gäller nyhetsanvändning i sociala medier.

Bland en del medieforskare och samhällsdebattörer hävdas att sociala medier bidrar till så kallade filterbubblor där den information och de nyheter som den enskilde exponeras för, begränsas av algoritmer styrda av egna och av vänners aktiviteter (för en sammanfattning, se Truedson, 2018). Det finns dock forskning som pekar mot att ju bredare vänkretsen är på exempelvis Facebook, desto mer ökar nyhetsläsningen (Beam m fl, 2017). Samtidigt kan nyhetsläsning i sociala medier ofta ha mer av en

slumpmässig karaktär, då nyheter dyker upp i flödet utan att utan att individen aktivt har valt det (Bergström & Jervelycke Belfrage, 2017; Madden m fl, 2017; Jervelycke Belfrage, 2018). Det innebär att individen potentiellt exponeras för ett bredare nyhetsutbud än om hen exempelvis hade läst en tryckt dagstidning. Å andra sidan är nyhetsinslagens informationstäthet sannolikt inte lika omfattande på sociala medier som i traditionella nyhetskanaler, åtminstone inte när helheten summeras. Mycket av det nyhetsmaterial som sprids i sociala medier härrör förvisso från traditionella medier, men presenteras som enstaka inslag snarare än den palett av olika ämnesområden som erbjuds direkt på nyhetsmediernas sajter. Farhågor har också uttryckts över att risken för att utsättas för desinformation och propaganda ökar i sociala medier, eftersom det inte är lika lätt att kontrollera avsändaren i det stora informationsflöde som exempelvis sker på Facebook (Allcott & Gentzkow, 2017; Sunstein, 2018). Det gäller särskilt människor som inte har andra etablerade nyhetsmedier att ställa informationen mot. I förlängningen skulle en sådan situation få konsekvenser för människors möjlighet att utöva sina demokratiska rätt- och skyldigheter (Sunstein, 2018). Exempelvis skulle de bilder av Sverige som målas upp i sociala och traditionella nyhetskanaler kunna få betydelse för hur människor väljer att rösta i de allmänna valen. I samband med de allmänna valen i Sverige 2018 sågs dock inga tecken på ökade påverkansoperationer utöver vad som i förväg förväntades (Säkerhetspolisen, 2018).

Kopplingen mellan samhällsengagemang och nyhetsanvändning

I kapitlets inledande del nämndes att graden av samhällsengagemang vanligen spelar roll för nyhetsvanorna. Tidigare forskning har kunnat visa på positiva samband mellan individens intresse för politik och samhällsfrågor och en hög nyhetsanvändning (Stamm m fl, 1997; Curran m fl, 2009; Strömbäck, 2015). Många av de studier som gjorts på området har genomförts före de sociala mediernas stora genomslag, varför det finns goda skäl att ånyo granska vilken betydelse samhällsengagemanget har för användningsfrekvensen och valet av plattform. Som mått på engagemang används här tre olika faktorer: människors självskattade intresse för politik, hur ofta de uppger sig diskutera politik med människor i sin omgivning samt huruvida de valde att rösta i riksdagsvalet 2018.

När det gäller betydelsen av individernas samhällsengagemang visar jämförelsen att människor som säger sig vara politiskt intresserade är mer benägna att ta del av nyheter än de som inte har ett särskilt stort politiskt intresse. Skillnaderna gäller framför allt för nyheter i radio och tv, dagspressens nyhetssajter samt publicservicekanalernas nyhetssajter, där gruppen med stort politiskt intresse kännetecknas av en högre andel regelbundna nyhetsanvändare (tabell 2). För läsning av papperstidningar och nyheter i sociala medier är skillnaderna mellan dem som är intresserade av politik och dem som inte är intresserade däremot mer marginella. Som helhet betraktat får resultatet anses ligga i linje med vad som framkommit i

tidigare forskning, även om kopplingen mellan samhällsengagemang och läsning av morgontidningar på papper förefaller ha försvagats över tid (jfr Weibull, 1983; Lauf, 2001; Ruggerio, 2000).

Tabell 2 Nyhetsanvändning minst 3 dagar/vecka efter samhällsengagemang, 2018 (procent, tau-c)

	Nyheter radio/tv	Dagspress nyhetssajt	Sociala medier	Dagspress papper	sr.se/ svt.se	Antal svar
SAMTLIGA	78	56	41	40	29	10 781
POLITISKT INTRESSE						
Inte intresserad	69	49	45	34	18	3 791
Ganska intr.	82	58	45	43	31	4 931
Mycket intr.	85	67	52	45	43	1 908
Tau-c	*0,14***	*0,11***	*0,02**	*0,08***	*0,17***	
DISKUTERAT POLITIK						
Ingen gång	80	40	27	48	19	1 395
Minst någon gång senaste året	76	56	46	37	25	4 858
Varje vecka	81	63	52	41	36	4 225
Tau-c	*0,03***	*0,13***	*0,10***	*0,00*	*0,13***	
RÖSTADE I RIKSDAGS-VALET 2018[1]						
Röstade inte	64	45	38	32	22	934
Röstade	81	59	46	42	30	9 002
Tau-c	*0,07***	*0,05***	*0,03***	*0,04***	*0,04***	

Kommentar: Frågorna löd '*Hur intresserad är du i allmänhet av politik?*', '*Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna…? Diskuterat politik*' samt '*Röstade du i 2018 års riksdagsval?*' Alternativet '*Inte intresserad*' är en sammanslagning av svarsalternativen '*Inte särskilt intresserad*' och '*Inte alls intresserad*'. Alternativet '*Minst någon gång senaste året*' är en sammanslagning av svarsalternativen '*Någon gång senaste 12 månaderna*', '*Någon gång i halvåret*', '*Någon gång i kvartalet*' samt '*Någon gång i månaden*'. [1]Avser 18–85-åringar. I alternativet '*Röstade inte*' ingår även respondenter som har valt att helt eller delvis inte besvara frågan. Dagspress på papper avser både morgontidningar och kvällstidningar, samma sak gäller för dagspress nyhetssajt. Nyheter i radio/tv = Rapport, Aktuellt, Nyheterna i TV4, Ekonyheterna, nyheter i P3, lokala nyheter i P4 samt lokalnyheter i SVT. För att mäta styrkan och riktningen i sambandet används måttet tau-c, som går från -1 (perfekt negativt samband) och +1 (perfekt positivt samband). 0 innebär att samband saknas.**p*=0,05 ***p*=0,01

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

Det förekommer också skillnader i människors nyhetsvanor beroende på hur ofta de säger sig diskutera politik. Det gäller dock främst för användningen av internetbaserade nyhetsmedier. Bland dem som uppger sig diskutera politik åtminstone någon gång i veckan är det 63 procent som regelbundet tar del av någon av dagspressens nyhetssajter (tabell 2). Det ska jämföras med 40 procent bland dem som svarat att de aldrig diskuterat politik under den senaste 12-månadersperioden. Vidare tar 52

procent av dem som ofta diskuterar politik del av nyheter i sociala medier minst tre dagar i veckan, medan motsvarande andel bland dem som aldrig pratar politik är 27 procent. För de mer traditionella medieformerna, det vill säga den tryckta tidningen och tablånyheter, har denna faktor däremot ingen avgörande betydelse.

Om människors intresse för politik och benägenhet att diskutera politik visat sig ha betydelse för nyhetsanvändningen, är situationen snarast den omvända när det gäller valdeltagande. Trots tydliga procentdifferenser i andelen regelbundna nyhetsanvändare bland dem som valde att rösta i 2018 års riksdagsval och bland de som valde att inte nyttja sin rösträtt, är sambanden svaga. I den avslutande analysen kommer därför endast politiskt intresse och hur ofta individen diskuterar politik att ingå.

Samhällsengagemang särskilt viktigt för ungas nyhetsvanor

Även om samhällsengagemang är en viktig faktor för att förklara människors nyhetsvanor, skiljer sig dess betydelse dock mellan olika grupper. Som exempel görs här en jämförelse mellan andelen regelbundna nyhetsanvändare bland personer med stort respektive litet politiskt intresse i olika åldersgrupper. Oavsett ålder har graden av politiskt intresse störst betydelse för vanan att ta del av Sveriges Televisions och Sveriges Radios nyhetssajter (tabell 3). I den yngsta åldersgruppen, 16–29-åringar, är den totala andelen som tar del av nyheter på någon av public servicemediernas nyhetssajter regelbundet mer än tre gånger så stor bland dem med stort politiskt intresse jämfört med dem som inte är intresserade av politik. Och bland 30–49-åringar är andelen användare mer än dubbel så stor bland politisk intresserade än bland ointresserade, ett förhållande som även gäller bland 50–64-åringar.

Graden av politiskt intresse spelar också roll för läsningen av nyheter på morgon- och kvällstidningarnas nyhetssajter, oavsett vilken åldersgrupp som beaktas. Som exempel kan nämnas att 43 procent av de politiskt ointresserade och 67 procent av de politiskt intresserade 16–29-åringarna regelbundet tar del av dagspressens nyhetssajter. Bland 65–85-åringar är andelen 34 respektive 57 procent.

Det förekommer även en tydlig nivåskillnad bland personer under 50 år när det gäller vanan att ta del av nyheter i radio och tv. Bland 16–29-åringar är det exempelvis 64 procent av de politiskt intresserade som tar del av dessa nyhetsmedier jämfört med 37 procent av de politiskt ointresserade (tabell 3). I den äldsta åldersgruppen, 65–85-åringarna, framträder däremot inga skillnader beroende graden av politiskt intresse. För samtliga åldersgrupper gäller att det inte finns någon tydlig relation mellan politiskt intresse och användning av nyheter i sociala medier respektive i tryckt dagspress.

Tabell 3 Nyhetsanvändning minst 3 dagar/vecka efter ålder och politiskt intresse, 2018 (procent, tau-c)

	Nyheter radio/tv	Dagspress nyhetssajt	Sociala medier	Dagspress papper	sr.se/ svt.se	Antal svar
16–39 ÅR						
Inte politiskt intr.	37	43	68	8	11	264
Ganska politiskt intr.	51	56	75	10	21	667
Mkt politiskt intr.	64	67	77	16	38	658
Tau-c.	*0,17***	*0,16***	*0,06***	*0,05***	*0,18***	
30–49 ÅR						
Inte politiskt intr.	57	60	56	19	19	527
Ganska politiskt intr.	72	70	57	22	33	1 295
Mkt politiskt intr.	77	78	68	38	49	1 068
Tau-c	*0,13***	*0,10***	*0,05***	*0,06***	*0,22***	
50–64 ÅR						
Inte politiskt intr.	82	54	38	41	21	391
Ganska politiskt intr.	92	63	40	48	35	1 183
Mkt politiskt intr.	91	71	50	48	48	829
Tau-c	*0,07***	*0,10***	*0,06***	*0,06***	*0,16***	
65–85 ÅR						
Inte politiskt intr.	94	34	16	64	19	588
Ganska politiskt intr.	96	46	21	69	31	1 288
Mkt politiskt intr.	96	57	26	67	29	679
Tau-c.	*0,01**	*0,14***	*0,01***	*0,03**	*0,13***	

***Kommentar*:** Frågan löd '*Hur intresserad är du i allmänhet av politik?*'. Alternativet '*Inte intresserad*' är en sammanslagning av svarsalternativen '*Inte särskilt intresserad*' och '*Inte alls intresserad*'. Dagspress på papper avser både morgontidningar och kvällstidningar, samma sak gäller för dagspress nyhetssajt. Nyheter i radio/tv = Rapport, Aktuellt, Nyheterna i TV4, Ekonyheterna, nyheter i P3, lokala nyheter i P4 samt lokalnyheter i SVT. För att mäta styrkan och riktningen i sambandet används måttet tau-c, som går från -1 (perfekt negativt samband) och +1 (perfekt positivt samband). 0 innebär att samband saknas. *p=0,05 **p=0,01

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

Kopplingen mellan hur ofta individerna diskuterar politik och i vilken utsträckning de använder olika nyhetsmedier, framträder tydligast i gruppen 16–29-åringar när det gäller nyheter i radio och tv respektive dagspressens nyhetssajter, även om det också bland 30–49-åringar går att se tydliga skillnader mellan dem som ofta och dem som aldrig diskuterar politik (tabell 4). För samtliga åldersgrupper gäller också att benägenheten att diskutera politik har betydelse för hur frekvent public servicemediernas nyhetssajter besöks.

Tabell 4 Nyhetsanvändning minst 3 dagar/vecka efter ålder och hur ofta individerna diskuterar politik, 2018 (procent, tau-c)

	Nyheter radio/tv	Dagspress nyhetssajt	Sociala medier	Dagspress papper	sr.se/ svt.se	Antal svar
16–29 ÅR						
Ingen gång	30	34	62	8	9	128
Minst någon gång senaste året	45	49	69	8	15	858
Varje vecka	54	59	78	13	29	635
Tau-c	*0,12***	*0,12***	*0,08***	*0,05***	*0,14***	
30–49 ÅR						
Ingen gång	54	53	46	18	16	200
Minst någon gång senaste året	65	65	56	18	24	1 454
Varje vecka	73	74	63	26	40	1 311
Tau-c	*0,08***	*0,09***	*0,07***	*0,06***	*0,15***	
50–64 ÅR						
Ingen gång	80	47	26	37	22	339
Minst någon gång senaste året	89	62	41	45	30	1 196
Varje vecka	91	64	45	49	37	1 107
Tau-c	*0,04***	*0,08***	*0,08***	*0,06***	*0,10***	
65–85 ÅR						
Ingen gång	96	34	13	69	20	728
Minst någon gång senaste året	96	44	20	68	27	1 350
Varje vecka	96	53	27	66	36	1 174
Tau-c	*0,00*	*0,14***	*0,01***	*-0,02*	*0,12***	

***Kommentar*:** Frågan löd '*Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna…? Diskuterat politik*'. Alternativet '*Minst någon gång senaste året*' är en sammanslagning av svarsalternativen '*Någon gång senaste 12 månaderna*', '*Någon gång i halvåret*', '*Någon gång i kvartalet*' samt '*Någon gång i månaden*'. Dagspress på papper avser både morgontidningar och kvällstidningar, samma sak gäller för dagspress nyhetssajt. Nyheter i radio/tv = Rapport, Aktuellt, Nyheterna i TV4, Ekonyheterna, nyheter i P3, lokala nyheter i P4 samt lokalnyheter i SVT. För att mäta styrkan och riktningen i sambandet används måttet tau-c, som går från -1 (perfekt negativt samband) och +1 (perfekt positivt samband). 0 innebär att samband saknas. ***p*=0,01

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

Den avslutande analysen utgår från den samlade användningen av alla medier som undersökts, och i vilken mån ålder och graden av samhällsengagemang spelar roll för nyhetsanvändningen. I tabell 5 jämförs ytterligheterna när det gäller samhällsengagemang, med andra ord de som är ointresserade av politik och som inte heller har diskuterat politik vid något tillfälle under det senaste året, och de som är mycket intresserade av politik och som diskuterar politik minst någon gång varje vecka. Dessa båda grupper kan, åtminstone teoretiskt, karakteriseras som de minst respektive de mest engagerade samhällsmedborgarna. Dessa båda ytterligheter jämförs i varje åldersgrupp. Analysen visar på två centrala resultat: dels att åldersfaktorn har mycket stor betydelse för nyhetsvanorna bland dem med lägst

samhällsengagemang, medan ålder däremot spelar mindre roll för nyhetsanvändningen bland dem med störst samhällsengagemang (tabell 5); dels att ju yngre individen är, desto större roll spelar samhällsengagemang för benägenheten att ta del av nyhetsmedier. Det finns i den yngsta åldersgruppen en påtaglig skillnad i andelen regelbundna nyhetsanvändare hos de minst respektive de mest samhällsengagerade, en skillnad som sedan successivt minskar med ökad ålder. Bland personer över 65 år är andelen som tar del av minst något av de omfrågade nyhetsmedierna 3 dagar i vecka eller mer i stort densamma, oavsett om samhällsengagemanget är minimalt eller maximalt.

Tabell 5 Total nyhetsanvändning minst 3 dagar/vecka efter ålder och graden av samhällsengagemang, 2018 (procent)

	16–29 år	30–49 år	50–64 år	65–85 år	*Diff.*
Inte politiskt intresserad – Diskuterar aldrig politik	48	70	*87*	*97*	*+51*
Mycket politiskt intresserad – Diskuterar politik varje vecka	87	95	*98*	*98*	*+11*
Diff.	+39	+25	+11	+1	

Kommentar: Frågorna löd '*Hur intresserad är du i allmänhet av politik?*' samt '*Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna…? Diskuterat politik*'. Grupperingen '*Inte politiskt intresserad*' är en sammanslagning av svarsalternativen '*Inte särskilt intresserad*' och '*Inte alls intresserad*'. Grupperingen '*Diskuterar aldrig politik*' är en sammanslagning av svarsalternativen '*Någon gång senaste 12 månaderna*', '*Någon gång i halvåret*', '*Någon gång i kvartalet*' samt '*Någon gång i månaden*'. I den totala nyhetsanvändningen ingår dagspress på papper och webb, nyheter i radio/tv (Rapport, Aktuellt, Nyheterna i TV4, Ekonyheterna, nyheter i P3, lokala nyheter i P4, lokalnyheter i SVT), nyheter i sociala medier samt svt.se/sr.se. Procentandelarna anger andelen som minst 3 dagar per vecka tar del av åtminstone ett av de omfrågade nyhetsmedierna. Minsta antal svar är 118 (politiskt ointresserade 16–29-åringar som aldrig diskuterar politik).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

Några avslutande ord

Intresset för att studera vilka egenskaper och förutsättningar som framförallt förklarar människors nyhetsvanor har funnits länge inom forskningen. Det finns en rad förklaringsfaktorer som genom åren lyfts fram som viktiga i sammanhanget, med viss variation beroende på vilket nyhetsmedium som legat i fokus. Det har dock blivit allt mer tydligt att den faktor som numera spelar den kanske mest avgörande rollen för nyhetsanvändningen är individernas ålder. Yngre har – och har alltid haft – ett lägre intresse för nyheter än övriga befolkningen. Skillnaden mot tidigare är att det råder en tydlig digital skillnad mellan yngre och äldre, inte minst när det gäller nyheter i radio, tv och morgonpress å ena sidan och nyheter i

sociala medier å andra. Där äldre riktar sitt huvudsakliga fokus mot mer traditionella plattformar, föredrar yngre digitala plattformar, inte minst nyheter sociala medier. Fundamentet för de olika åldersgruppernas nyhetsvanor skiljer sig således klart åt.

Ytterligare en viktig faktor som spelar roll för nyhetsanvändningen är individens samhällsengagemang. Ett stort intresse för politik och samhällsfrågor bidrar vanligen till en mer aktiv nyhetsanvändning, inte minst när det gäller hur frekvent individen tar del av nyheter. Analyserna i kapitlet har visat att samhällsengagemanget är särskilt viktigt för unga. Med digitaliseringen och omstruktureringen av mediemarknaden, har gränserna mellan olika medieformer successivt luckrats upp. Det som trycks i papperstidningar och sänds i radio och tv, finns tillgängligt på nyhetssajterna och sprids också vidare genom distributionskanaler som sociala medier. För den som har tillgång till rätt teknik, vilket majoriteten av befolkningen har, finns i det närmaste oändliga möjligheter att ta del av nyheter. Det förutsätter dock, som framgått i kapitlet, att det bland gemene man finns ett intresse för nyheter och nyhetsmedier. Med en lägre grad av samhällsengagemang, tycks tröskeln för att vilja, eller kanske kunna, ta del av nyheter bli högre. Det innebär rimligen att det för dessa grupper även spelar roll hur lättillgängliga nyheter är, i synnerhet i de yngre åldersgrupperna.

Frågan är i vilken utsträckning den nuvarande trenden i mediebranschen, där allt mer nyhetsmaterial läggs bakom betalväggar, påverkar människors möjligheter att ta sig över den initiala tröskeln att etablera en regelbunden nyhetsvana. Betalväggarna är förvisso en nödvändighet för nyhetsmediernas överlevnad, framför allt för morgontidningarna, men det kan i förlängningen få konsekvenser för medievanorna och för demokratin. Exempelvis utspelar sig det politiska skeendet i hög utsträckning i och via medier och forskning har bland annat visat att människor som sällan tar del av nyheter har något mindre kännedom om viktiga samhällsfunktioner (Ohlsson, 2013). Försämrade möjligheter att få till gång till nyheter riskerar också att generera samhälleliga konsekvenser i form av en mindre informerad väljarkår. Det torde även kunna innebär att människors möjligheter att utöva sin väljarmakt på ett insiktsfullt sätt försämras.

Referenser

Allcott, Hunt & Gentzkow, Matthew (2017). Social media and fake news in the 2016 Election. *Journal of economic Perspectives* 31(2), 211–236.

Andersson, Ulrika (2014). *Publikforskning i en digitaliserad och konvergerad medievärld. En forskningsöversikt*. Sundsvall: Demicom.

Andersson, Ulrika (2017). Digitala plattformar allt viktigare för nyhetspubliken – förutom när det gäller tidningsprenumeration. I Ulrika Andersson, Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Larmar och gör sig till.* Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Andersson, Ulrika (2018). Det prasslar inte lika mycket om tidningsläsningen som förr. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Elina Lindgren & Maria Oskarson (red) *Sprickor i fasaden.* Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Baker, C. Edwin (2002). The media that citizens need. *University of Pensylvania Law Review* 147, 317–407.

Beam, Michael A., Child, Jeffrey T., J. Hutchens, Myiah & Hmielowski, Jay D. (2017). Context Collapse and Privacy Management: Diversity in Facebook Friends Increases Online News Reading and Sharing. *New Media & Society*. doi:10.1177/1461444817714790

Bergström, Annika (2016). Nyheter – både plikt och nöje. I Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Solevid (red) *Ekvilibrium*. Göteborgs universitet: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Bergström, Annika & Jervelycke Belfrage, Maria (2017). News in Social Media. Incidental consumption and the role of opinion leaders. *Digital Journalism* 6(5), 583–598.

Blekesaune, Arild, Elvestad, Eiri & Aalberg, Toril (2012). Tuning out the world of news and current affairs – An empirical study of Europe's disconnected citizens. *European Sociological Review* 28(1), 110–126.

Curran, James, Iyengar, Shanto, Brink Lund, Andre & Salovaara-Moring, Inka (2009). Media systems, public knowledge and democracy. *European Journal of Communication* 24(1), 5–26.

Edgerly, Stephanie, Vraga, Emily K., Bode, Leticia, Thorson, Kjerstin & Thorson, Esther (2018). New media, new relationship to participation? A closer look at youth news repertoires and political participation. *Journalism & Mass Communication Quarterly* 95(1), 192–212.

Elvestad, Eiri, Blekesaune, Arild & Aalberg, Toril (2014). *The Polarized News Audience? A Longitudinal Study of News-Seekers and News-Avoiders in Europe.* Paper Presented at the Annual Meeting of the American Political Science Association, Washington DC, August 28–31, 2014.

Ferree, Myra Marx, Gamson, William A., Gerhards, Jürgen & Rucht, Dieter (2002). Four models of the public sphere in modern democracies. *Theory and Society* 31(3), 289–324.

Fletcher, Richard & Kleis Nielsen, Rasmus (2018). Are people incidentally exposed to news on social media? A comparative analysis. *New Media Society* 20(7), 2450–2468.

Jervelycke Belfrage, Maria (2018). *"Om jobb och bostäder och hur det ligger till i andra länder - det är ju det man vill veta mer om". En studie om ungas behov av nyheter och samhällsinformation i den digitala medieekologin*. Göteborg: JMG, Göteborgs universitet.

Lauf, Edmund (2001). Research Note: The Vanishing Young Reader. Socio-demographic Determinants of Newspaper Use as a Source of Political Information in Europe, 1980-98. *European Journal of Communication* 16(2), 233–243.

Livingstone, Sonya (2013). The participation paradigm in audience research. *The Communication Review* 16(12), 21–30.

Madden, Mary, Lenhart, Amanda & Fontaine, Clair (2017). *How Youth Navigate the News Landscape*. Knight Foundation. https://knightfoundation.org [Besökt 2019–04–24]

McCombs, Maxwell & Poindexter, Paula (1983). The Duty to Keep Informed: News Exposure and Civic Obligation. *Journal of Communication*.

McLeod, Jack M., Daily, Katie, Guo, Zhongshi, Everland Jr, William P., Bayer, Jan, Yang, Seungchan & Wang, Hsu (1996). Community integration, local media use, and democtratic processes. *Communication Research* 23(2).

Mitchell, Amy, Kiley, Jocelyn, Gottfried, Jeffrey & Guskin, Emily (2013). *The role of news on Facebook: Common yet incidental*. New York, NY: Pew Research Center. https://www.journalism.org/2013/10/24/the-role-of-news-on-facebook/ [Besökt 2019–04–24]

Ohlsson, Jonas (2013). Tidningen och demokratin. I Annika Bergström & Jonas Ohlsson (red) *En region för alla? Medborgare, människor och medier i Västsverige*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Poindexter, Paula (2012). *Millennials, news and social media*. New York, NY: Peter Lang.

Prior, Markus (2007). *Post-broadcast democracy: How media choice increases inequality in political involvement and polarizes elections*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.

Ruggerio, Thomas E. (2000). Uses and Gratification Theory in the 21st Century. *Mass Communication and Society* 3(1), 3–37.

Shehata, Adam & Strömbäck, Jesper (2011). A matter of context: A comparative study of media environments and news consumption gaps in Europe. *Political Communication* 28, 110–134.

Stamm, Keith R., Emig, Arthur G. & Hesse, Michael B. (1997). The Contribution of Local Media to Community Involvement. *Journalism and Mass Communication Quarterly* 74(1), 97–107.

Strömbäck, Jesper (2015). *Demokratin och det förändrade medielandskapet. Mot ökade kunskapsklyftor och deltagandeklyftor?* Rapport skriven på uppdrag av 2014 års demokratiutredning.

Strömbäck, Jesper & Shehata, Adam (2010). Media malaise or a virtuous circle? Exploring the causal relationships between news media exposure, political news attention and political interest. *European Journal of Political Research* 49(5), 575–597.

Strömbäck, Jesper, Djerf-Pierre, Monika & Shehata, Adam (2013). The dynamics of political interest and news media consumption: A longitudinal perspective. *International Journal of Public Opinion Research* 25(4), 414–435.

Strömbäck, Jesper (2005). In search of a standard: Four models of democracy and their normative implications for journalism. *Journalism Studies* 6(3), 331–345.

Sullivan, John Lawrence (2013). *Media audiences: effects, users, institutions, and power.* Thousand Oaks, Calif.: SAGE.

Sunstein, Cass R. (2018). *#republic. Divided democracy in the age of social media*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.

Säkerhetspolisen (2018). Förebyggande arbete inför valet gav resultat. 2018-12-17. https://www.sakerhetspolisen.se/ovrigt/pressrum/aktuellt/aktuellt/2018-12-17-forebyggande-arbete-infor-valet-gav-resultat.html [Besökt 2019–04–24]

Truedson, Lars (2018, red). *Fejk, filter och faktaresistens.* Stockholm: Institutet för Mediestudier.

Wadbring, Ingela (2015). Journalistikens publiker. I Michael Karlsson & Jesper Strömbäck (red) *Handbok i journalistikforskning*. Lund: Studentlitteratur.

Wadbring, Ingela & Bergström, Annika (2017). A local crisis or a print crisis? Local news use over three decades. *Journalism Studies* 18(2), 175–190.

Weibull, Lennart (1983). *Tidningsläsning i Sverige*. Stockholm: Liber.

Weibull, Lennart, Wadbring, Ingela & Ohlsson, Jonas (2018). *Det svenska medielandskapet. Traditionella och sociala medier i samspel och konkurrens.* Stockholm: Liber.

Young, Eric (2015). *How Millennials Get News: Inside the Habits of America's First Digital Generation*. Associated Press-NORC Center for Public Affairs Research. American Press Institute.

BOKLÄSNING OCH DEN SVENSKA BOKMARKNADEN

BIRGITTA WALLIN, ELISA TATTERSALL WALLIN
OCH DAVID GUNNARSSON LORENTZEN

Sammanfattning
Det här kapitlet behandlar frågor som på olika sätt rör böcker, bokläsning och distribution av e-litteratur på den svenska bokmarknaden. Exempelvis analyseras hur stor andel av svenska folket som läser böcker, i vilka format de läser, och hur ofta de läser. Olika samhällsgruppers läsvanor analyseras, liksom hur läsningen har förändrats över tid. Några av de resultat som framkommer är att läsning av e-böcker fortsätter öka. Andelen som läser e-fackböcker har ökat från 13 till 16 procent mellan 2017 och 2018 samtidigt som andelen läsare av e-skönlitteratur har ökat från 16 till 18 procent. Lyssning av ljudböcker har ökat för facklitteratur från 9 till 14 procent medan lyssning av skönlitteratur har ökat från 26 till 29 procent. Statistik från bokbranschen tyder på att allt fler använder sig av prenumerationstjänster för sin konsumtion av digitala böcker, vilket är en fråga som kommer att diskuteras i kapitlet tillsammans med tillgången till digitala böcker via folkbibliotek och bokhandel.

Den svenska bokmarknaden befinner sig i en förändringsprocess. En viktig faktor i denna förändring är den ökade digitaliseringen, som har påverkat hur böcker produceras, distribueras och läses. I det här kapitlet kommer vi dels att rikta blicken mot den svenska bokmarknaden, dels granska den svenska befolkningens läsvanor. Inledningsvis tittar vi närmre på hur försäljning och utlån av tryckta och digitala böcker ser ut, med utgångspunkt i den verksamhet som bedrivs av bokhandel och bibliotek. Därefter kommer vi att presentera resultat från 2018 års nationella SOM-undersökning om befolkningens läsning av skönlitterära och facklitterära böcker i olika format. Frågor som besvaras i kapitlet är bland annat hur stor andel tryckta och digitala böcker som säljs och lånas ut samt hur stor andel av svenskarna som läser tryckta och digitala böcker minst någon gång per månad respektive per år. I analysen görs jämförelser mellan olika befolkningsgruppers läsvanor, exempelvis hur läsning av skön- och facklitteratur respektive läsning av böcker i olika format (tryckt, e-bok, ljudbok) skiljer sig utifrån kön, ålder, utbildningsnivå och boendeområde.

Wallin, Birgitta, Tattersall Wallin, Elisa & Gunnarsson Lorentzen, David (2019) Bokläsning och den svenska bokmarknaden i Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red) *Storm och stiltje*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.

Den svenska bokmarknaden – en överblick

Statistik från branschorganisationer visar att det fortfarande är tryckta böcker som dominerar försäljningen på den svenska bokmarknaden samtidigt som försäljningen av digitala böcker via nätbokhandel minskar. Svenska Förläggarföreningens och Svenska Bokhandlareföreningens statistik visar att försäljningen av inbundna böcker ökade med 3,5 procentenheter mellan 2017 och 2018 medan försäljningen av pocketböcker minskade med 0,4 procentenheter (Wikberg, 2019:20). Samtidigt minskade försäljningen av digitala ljudböcker med 10,8 procentenheter och för e-böcker låg minskningen på 9,5 procentenheter. Det är dock viktigt att poängtera att dessa siffror inte innefattar prenumerationstjänster (Wikberg, 2019:20). För de senare – prenumerationstjänsterna – bygger affärsmodellen på att kunderna betalar en månadsavgift för att få obegränsad tillgång till de e-böcker och ljudböcker som ingår i tjänsten, det vill säga ett slags digital bibliotekstjänst för en genomsnittlig månadskostnad om cirka 149–169 kronor. För de tre största prenumerationstjänsterna, BookBeat, Nextory och Storytel, ökade antalet lästa digitala böcker med 44,9 procent mellan 2017 och 2018 (Wikberg, 2019:22). Om vi granskar formaten var för sig kan vi se att antalet lästa digitala ljudböcker ökade med 36,5 procent medan antalet lästa e-böcker ökade med 45,5 procent (Wikberg, 2019:23). Det tyder på att prenumerationstjänsterna varit förhållandevis framgångsrika i sina försök att öka e-bokläsningen genom sina tjänster (Wallin, 2019:144). Därtill underlättas läsning av digitala ljudböcker och e-böcker av att de flesta svenskar idag har tillgång till en smartmobil där de via applikationer kan ladda ner eller strömma valda böcker från prenumerationstjänster, bibliotek och bokhandel. Digitala böcker kan även läsas med hjälp av andra verktyg som datorer, surfplattor och läsplattor. Läsplattor, med sina skärmar av e-papper och e-bläck, är utvecklade specifikt för e-boksläsning, även om några modeller idag också kan användas för ljudbokslyssning. Tillgången till surfplattor har ökat med två procentenheter sedan förra årets nationella SOM-undersökning och ligger nu på 69 procent (se figur 1).

Försäljning av tryckta och digitala böcker till kunden sker i regel via återförsäljare men det förekommer också att författare och förlag ibland säljer direkt till kunden utan att använda sig av en mellanhand. När det gäller digitala böcker har Axiell Media/Elib sedan år 2000 i stort sett verkat som ensam mellanhand för förlag, bokhandel och folkbibliotek (Wallin, 2019:31). I en större studie av den svenska e-bokmarknaden (Bergström m fl, 2017) kunde utläsas att det fanns ett missnöje med att Axiell Media hade monopol på att förse folkbiblioteken med svensk e-litteratur men också att de höga kostnaderna för utlån ansågs problematiska. E-böcker är en dyr affär för folkbiblioteken eftersom varje enskilt utlån kan kosta mellan 20 kronor och upp till 999 kronor, även om det senare vanligen endast sker i några enstaka fall. Folkbiblioteken menar att förlagens priser på utlåning av digitala böcker är orimligt hög medan förlagen menar att de måste få betalt för

sina digitala böcker (Wallin, 2019:109). För att få kontroll över kostnaderna har de flesta folkbibliotek valt att sätta en övre gräns på mellan 20 och 30 kronor per utlån vilket innebär att låntagarna inte kan få tillgång till nyare titlar, eftersom dessa kostar mer. Trots att det endast är cirka 3 procent av Axiell Medias utbud som kostar mer än 30 kronor per utlån så är det i regel de böckerna som låntagarna främst vill ha (Wallin, 2019:127).

Sommaren 2018 upphandlade Sveriges kommuner och Landsting (SKL) det multinationella företaget Overdrives tjänster för att förse svenska folkbibliotek med e-litteratur, det vill säga både ljudböcker och e-böcker (Laxgård, 2018; Wallin, 2019:31). Effekten av upphandlingen är ännu oklar, men den torde leda till ökad konkurrens eftersom det numera är två företag som erbjuder samma tjänst. Rimligen kommer den också att innebära en bättre och mer prisvärd service till de svenska folkbiblioteken.

Folkbibliotekens uppdrag är att kostnadsfritt förse låntagarna med böcker oavsett format (SFS 2013:801, Bibliotekslag). Bibliotekarier är förvaltare av bibliotekets samlingar och väljer ut nya titlar baserat på en kännedom om bibliotekets användare. För att ha attraktiva samlingar för låntagarna arbetar bibliotekarierna aktivt med inköp av tryckta böcker. Nya och aktuella titlar köps ofta in i flera fysiska exemplar men trots detta kan det bli långa köer och ibland flera månaders väntetid på populära titlar. Medan bibliotekarierna kan handplocka de fysiska medierna till biblioteket fungerar det annorlunda med inköpen av de digitala böckerna. I Axiell Medias tjänst får folkbiblioteken automatiskt tillgång till hela utbudet inom det enskilda bibliotekets pristak, vilket innebär att de måste välja bort e-titlar, istället för att välja in dem i sina digitala samlingar (Wallin, 2019:122). Folkbiblioteken vill att e-litteratur ska kunna hanteras på samma sätt som tryckta böcker. De vill också ha en fast kostnad så att priset på utlån inte blir för högt, eftersom de på så sätt kan ha bättre kontroll på sin budget. Eftersom folkbiblioteken dessutom vill kunna låna ut obegränsat antal e-böcker samtidigt, har de digitala böckerna en stor fördel jämfört med tryckta böcker. Det innebär att låntagare inte behöver vänta för att få läsa populära böcker som oftast genererar lång kötid (Wallin, 2019:114; Bergström m fl, 2017:150). En tryckt bok kan endast lånas ut till en låntagare åt gången. För att möjliggöra fler utlån krävs således fler tryckta exemplar, något som tar upp stor plats i bibliotekets hyllor. E-bokens fördel är att den består av en digital fil som inte tar något utrymme i biblioteksrummet och kan lånas ut till flera låntagare samtidigt.

Dock vill förlagen och bokhandeln gärna se att e-litteratur köps in av biblioteken på samma sätt som tryckta böcker och lånas ut på samma sätt – det vill säga en bok, ett utlån. I USA och i flera europeiska länder fungerar det redan så och på sikt är det möjligt att det kommer att fungera så även i Sverige. Redan nu har några av de större folkbiblioteken i Sverige, som exempelvis. Göteborgs stadsbibliotek, avtal med Overdrive för e-litteratur på engelska där de köper in enskilda titlar som biblioteket därefter äger, alternativt köper en licens för att kunna låna ut en titel

ett bestämt antal gånger (36 eller 52) under ett eller två år. Det gör att biblioteken har större kontroll över kostnader för utlån men innebär samtidigt att låntagarna i vissa fall kan få köa även för att låna e-böcker och ljudböcker.

På folkbiblioteken lånades det under 2017 ut drygt 49 miljoner tryckta böcker och knappt 1,8 miljoner digitala böcker. Det är en minskning på fyra procent både för utlån av tryckta böcker och antal nedladdade e-böcker, ljudböcker och talböcker jämfört med 2016 (Kungliga biblioteket, 2018). Försäljningen av böcker genom bokhandel och nätbokhandel är betydligt mindre och under 2018 såldes det cirka 28 miljoner tryckta böcker och cirka 400 000 e-böcker och digitala ljudböcker (Wikberg, 2019:26). Den största konsumtionen av digitala böcker sker numera via prenumerationstjänster och under 2018 läste BookBeats, Nextorys och Storytels kunder cirka 19 miljoner e-böcker och ljudböcker (Wikberg, 2019:24). Här är viktigt att notera att det är endast bokhandel och prenumerationstjänster som är medlemmar i Svenska Bokhandlareföreningen som lämnar statistik och Wikberg (2019) beräknar att cirka tre fjärdedelar av all handel med allmänlitteratur kommer med i underlaget. År 2017 uppskattades att 6 procent av den svenska befolkningen betalade för en prenumerationstjänst för digitala böcker (Nordicom, 2018). Det är en siffra som förväntas ha ökat, inte minst med tanke på prenumerationstjänsternas starka tillväxt under det senaste året.

Bokläsning i olika format

I detta avsnitt tittar vi på bokläsning i olika format, det vill säga som tryckt bok, e-bok och ljudbok både som skönlitteratur och facklitteratur. Resultat från tidigare års nationella SOM-undersökningar jämförs med 2018 års siffror. I figur 1 kan vi se hur bokläsningen har förändrats över tid när det gäller läsning minst någon gång per månad respektive minst någon gång per år sedan 1995. Likaså redovisas hur stor andel av befolkningen som under de senaste tio åren har haft tillgång till surfplattor, gjort biblioteksbesök via internet samt läst e-böcker.

I figur 1 ser vi att de som läst bok någon gång under det senaste året ligger kvar på 83 procent, samma som vid förra årets mätning. Andelen svenskar som har läst bok någon gång per år har varit relativt stabilt sedan 1995, som högst har 88 procent rapporterat att de läst bok varje år, och som lägst 82 procent. De som läser bok minst någon gång per månad, har minskat med en procentenhet från förra året och ligger nu på 54 procent. Läsning varje månad har varierat något mer under de senaste 23 åren jämfört med de som läser någon gång per år. Vid mätningarna 1996 och 1997 rapporterade 48 procent att de läste bok varje månad, medan 61 procent 2006 och 60 procent 2015 uppgav att de läst bok minst någon gång per månad. Den sänkta bokmomsen som infördes i början på 2000-talet kan ha lett till att fler svenskar läste böcker varje månad under 2000-talet, jämfört med 1990-talet. En annan skillnad mellan 1990-talet och idag är de digitala formaten som tar mer och mer plats på marknaden. Läsningen av facklitterära e-böcker har

ökat med tre procentenheter och den skönlitterära e-bokläsningen har ökat med två procentenheter sedan föregående års undersökning. Läsningen av e-böcker har dubblerats sedan 2012 års SOM-undersökning.

Figur 1 Bokläsning minst någon gång per år och månad, tillgång till surfplattor, biblioteksbesök via internet samt läsning av e-böcker, 1995–2018 (procent)

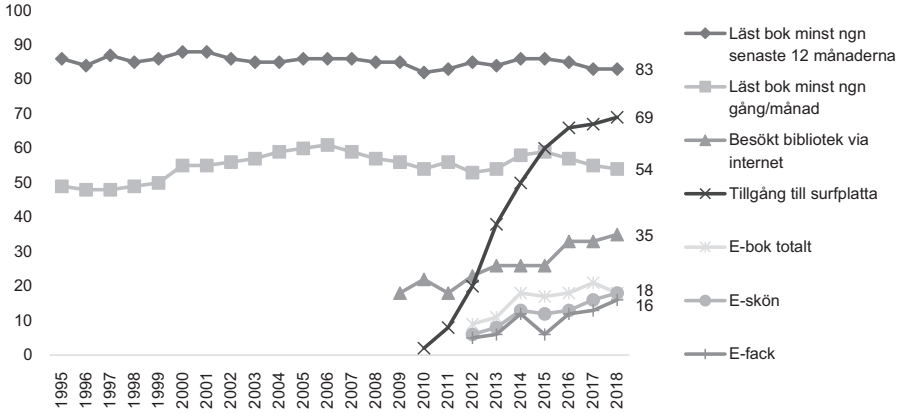

Kommentar: Frågan löd '*Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande?*': '*läst bok*'. Skalan är 7-gradig från ingen gång till flera gånger per vecka. Biblioteksbesök via internet: '*Hur ofta har du gjort något av följande på internet?*': '*Gjort biblioteksärenden*'. Läsning av e-bok totalt bygger på frågan '*Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande?*': '*läst någon e-bok*'. Läsning av e-bok, skön- respektive facklitteratur, bygger på frågan: '*Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna läst följande typer av böcker?*' Tillgång till surfplatta ingår i frågan: '*Har du för närvarande tillgång till något av följande i ditt hushåll?*': '*surfplatta*'. Samma 7-gradiga skala som ovan används för dessa frågor. I diagrammet visas användning av e-bok totalt och för skön- och facklitteratur någon gång per år eller oftare. Antal svarande för total e-bokläsning är 1 697. Antal svarande för e-bokläsning, skönlitteratur är 1 674 och motsvarande siffra för facklitteratur är 1 668.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1995–2018.

I figur 1 ser vi också att tillgången till surfplattor har ökat kraftigt mellan 2010 och 2018 och sedan förra årets mätning har den tilltagit med ytterligare två procentenheter så att 69 procent av svenskarna nu har tillgång till surfplattor. En studie gjord av Internetstiftelsen visar att andelen av befolkningen, 12 år och äldre, som dagligen använder internet i surfplattan är 33 procent (Davidsson, Palm & Melin Mandre, 2018:13). Hos barn noll till tio år är surfplattan det mest populära verktyget för att använda internet (Davidsson, Palm & Melin Mandre, 2018:64). Majoriteten av befolkningen använder internet och det är endast sex procent som aldrig använder internet, den största gruppen av icke-användare är 76 år och äldre (Davidsson, Palm & Melin Mandre, 2018:21). I 2018 års nationella SOM-

undersökning kan vi se att de som väljer att besöka bibliotek via internet har ökat med två procentenheter, till 35 procent. Skälen till att besöka bibliotekets webbplats kan exempelvis vara för att låna om fysiska medier eller låna digitala medier. Som jämförelse kan vi se att 54 procent av den svenska befolkningen besöker det fysiska biblioteket minst någon gång under året (se mer i kapitlet *Allas bibliotek?* av Eriksson och Michnik i den här boken). Andelen som gör biblioteksärenden via internet har ökat markant under de senaste tio åren och har nästan dubblerats.

I tabell 1 tittar vi närmare på läsning i olika format för att visa hur stor andel av de svarande som läser böcker, från flera gånger i veckan till någon gång per år. Tabellen skiljer också på läsning av skönlitteratur och facklitteratur samt inkluderar läsning av tryckta böcker, ljudboksläsning och e-boksläsning.

Tabell 1 Andel som läst tryckt bok, e-bok respektive lyssnat på ljudbok samt total bokläsning/boklyssnande de senaste 12 månaderna, 2018 (procent)

	Flera ggr/ vecka	Någon gång/ vecka	Någon gång/ månad	Någon gång/ kvartal	Någon gång/ halvår	Någon gång/ år	Ingen gång	Minst någon gång per år	Antal svar
Skönlitteratur, tryckt	16	8	12	11	9	12	32	68	1 735
Facklitteratur, tryckt	9	8	11	10	8	10	44	56	1 719
Skönlitteratur, ljud	7	3	4	4	4	7	71	29	1 646
Facklitteratur, ljud	1	1	2	2	2	3	89	11	1 637
Skönlitteratur, e-bok	2	2	3	2	2	5	84	16	1 639
Facklitteratur, e-bok	2	2	3	2	2	4	85	15	1 639
Någon typ av bok	26	12	14	10	8	8	22	78	1 578
Tryckt bok (total)	21	11	13	11	9	10	25	75	1 704
Ljudbok (total)	7	3	4	4	4	8	70	30	1 615
E-bok (total)	4	3	4	2	3	5	79	21	1 610

Kommentar: Frågan löd '*Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna läst följande typer av böcker?*' Den 7-gradiga skalan framgår av tabellen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

I tabell 1 ser vi att den totala andelen ljudboksläsning ligger nu på 30 procent, vilket är en ökning med två procentenheter sedan förra året. Den skönlitterära lyssningen fortsätter öka, och 29 procent av den svenska befolkningen lyssnar nu på skönlitterära ljudböcker. Det är tre procentenheter mer jämfört med 2017, och sex procentenheter mer än vid 2016 års SOM-undersökning. Läsning av facklitteratur i ljudboksformat har ökat med två procentenheter sedan förra året, och med fem procentenheter sedan 2016. Samtidigt har den facklitterära läsningen i tryckt format minskat med två procentenheter sedan föregående år. Mindre förändringar

har även skett bland de som läser ofta. Exempelvis har läsningen varje vecka och månad minskat med någon procentenhet i flera format, men har samtidigt ökat med motsvarande procentenheter på halvårsbasis. Överlag ser annars mycket sig likt ut jämfört med 2017 års mätning.

Att fler personer läser e-böcker och ljudböcker är troligtvis sammanlänkat med den tilltagande användningen av prenumerationstjänster för digitala böcker, något som tyder på att det sker förändringar både rörande hur människor får tag på sina böcker, och hur de läser dem. Till skillnad från tryckta böcker så är e-böcker och digitala ljudböcker inte fysiska objekt, något som kan leda till att människor ser mindre värde i att äga dem. Prenumerationstjänsterna för digitala böcker följer i stort biblioteksmodellen, i och med att användarna får tillgång till en stor samling böcker som de får låna och läsa, men inte äger. Skillnaden är att prenumerationstjänsterna tar ut en månatlig avgift, medan biblioteken är skattefinansierade och därmed avgiftsfria att använda. Möjligheten att läsa e-böcker eller ljudböcker via en applikation i mobilen erbjuds även via folkbiblioteken, men allt fler väljer alltså att abonnera på en prenumerationstjänst trots detta. Frågan är varför fler är villiga att betala pengar för en tjänst biblioteken erbjuder kostnadsfritt? Har de kommersiella aktörerna något som biblioteken inte har? Det kan finnas ett samband med att allt fler svenskar är vana att prenumerera på tjänster för andra digitala medier. Internetstiftelsen fann i sin senaste undersökning att 55 procent av svenskarna betalar för musiktjänster på nätet, såsom Spotify, (Davidsson, Palm & Melin Mandre, 2018:85) och 53 procent för digitala tjänster för film och tv så som Netflix (Davidsson, Palm & Melin Mandre, 2018: 77).

Bokläsning i olika grupper

I detta avsnitt tittar vi på hur bokläsningen ser ut bland olika grupper. Över tid är läsning av böcker relativt stabil men den är alltjämt ojämnt fördelad mellan könen och olika socio-ekonomiska grupper. I tabell 2 ser vi hur ofta kvinnor respektive män läser skönlitteratur eller facklitteratur i olika bokformat samt hur bokläsningen ser ut baserat på utbildningsnivå, ålder och boendeområde.

I tabell 2 ser vi att andelen kvinnor som läser tryckt skönlitteratur varje månad är betydligt större än andelen män. Dock har skillnaden mellan könen minskat med sex procentenheter sedan 2017 års undersökning, detta då kvinnornas läsning av tryckt skönlitteratur har minskat med fem procentenheter och männens ökat med en procentenhet. Samtidigt har kvinnors läsning av skönlitteratur i ljudboksformat ökat med tre procentenheter. Männens läsning har ökat överlag, både i tryckt format, ljudbok och e-bok. Den enda kategorin där männens läsning har minskat är tryckt facklitteratur, där den har gått ner med tre procentenheter. Facklitterära e-böcker är den kategorin där män läser mer än kvinnor, annars läser kvinnor överlag mer än män om vi tittar på de som läser minst någon gång i månaden. Dock ser vi alltså att skillnaden mellan könen minskar, framförallt i digitala format. Precis som

tidigare år ser vi att det finns en koppling mellan utbildningsnivå och läsning. De med högre utbildning tenderar att läsa mer och oftare än de med lägre utbildning. De med låg utbildningsnivå är den enda gruppen som visar på en liten ökning av läsning av tryckt skönlitteratur, bland övriga utbildningsnivåer har den tryckta skönlitterära läsningen minskat. Den skönlitterära ljudboksläsningen ökar dock för samtliga utbildningsnivåer.

Tabell 2 Läsning någon gång per månad eller oftare för olika grupper och format, 2018 (procent)

	Skönlitteratur			Facklitteratur		
	Tryckt	Ljudbok	E-bok	Tryckt	Ljudbok	E-bok
Samtliga	37	13	7	28	4	7
Kön						
Kvinnor	44	16	8	30	4	6
Män	30	10	6	26	4	8
Utbildning[1]						
Låg	19	6	2	10	3	2
Medellåg	30	13	5	15	4	2
Medelhög	39	16	9	33	6	10
Hög	50	16	10	45	4	11
Ålder						
16–29	32	13	8	30	5	11
30–49	31	17	9	33	6	11
50–64	37	15	6	29	4	4
65–85	45	8	5	22	2	2
Boendeområde						
Ren landsbygd	29	13	6	25	4	3
Mindre tätort	31	13	4	18	2	3
Stad eller större tätort	38	14	8	29	6	8
Storstad (Sthlm, Gbg, Malmö)	44	12	9	34	4	10

Kommentar: Frågan löd '*Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna läst följande typer av böcker?*' följt av '*tryckt bok*', '*ljudbok*' och '*e-bok*' uppdelat på '*skönlitterär bok*' respektive '*fackbok*'. Svarsskalan var sjugradig och tabellen visar andelen som läst minst någon gång i månaden. [1]med *Låg* avses: 'Ej fullgjort grundskola (eller motsvarande obligatorisk skola)', "Grundskola (eller motsvarande obligatorisk skola)', *Medellåg* motsvarar: "Studier vid gymnasium, folkhögskola (eller motsvarande)', 'Examen från gymnasium, folkhögskola (eller motsvarande)', *Medelhög* motsvarar: 'Eftergymnasial utbildning, ej högskola/universitet, Studier vid högskola/universitet' och *Hög* motsvarar: 'Examen från högskola/universitet, Studier vid/examen från forskarutbildning'.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

Om vi tittar på olika åldersgrupper så har det skett ett intressant skifte, där unga vuxna nu läser mer tryckta skönlitterära böcker än gruppen med 30–49 åringar. Detta beror dock inte på någon ökning av dessa gruppers läsning, utan båda grupper har minskat sin tryckta skönlitterära läsning sedan 2017 års undersökning. 30–49 åringar har minskat sin läsning med åtta procentenheter medan 16–29 åringar har minskat med tre procentenheter. Bland 65–85 åringarna har den tryckta skönlitterära läsningen ökat med fem procentenheter och den skönlitterära e-bokläsningen med en procentenhet sedan 2017. Den skönlitterära ljudbokslyssningen har ökat i samtliga åldersgrupper förutom bland seniorerna. Läsning av facklitterära e-böcker har ökat med tre procentenheter i ålderskategorin 30-49 år och ligger nu på 11 procent sett till de som läser varje månad eller oftare.

De som bor på större orter eller i storstad läser tryckta böcker i större utsträckning än de som bor på mindre orter eller landsbygd framför allt när det gäller skönlitteratur. Däremot är det nästan ingen skillnad när gäller det ljudböcker, både skön- och facklitteratur, mellan de olika boendeområdena. Emellertid är den facklitterära e-bokläsningen större i stad och storstad jämfört med mindre tätort och landsbygd, detta kan exempelvis vara relaterat till studier vid högskolor och universitet som oftare återfinns i stad och storstad.

Tabell 3 Andel som läst bok, lyssnat på ljudbok och läst e-bok de senaste 12 månaderna, uppdelat på kön, 2018 (procent)

Fråga	Kön	Ingen gång	Någon gång	Antal svar
Läst någon bok[1]	Kvinna	11	89	5 299
	Man	23	77	5 099
Lyssnat på ljudbok[2]	Kvinna	65	35	883
	Man	67	33	860
Läst e-bok[2]	Kvinna	83	17	877
	Man	82	18	860

Kommentar: [1]Frågan löd '*Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande?*': '*läst någon bok*'. Ett Chi^2-test visade att det finns ett signifikant samband mellan läsning av bok och kön. [2]Frågan löd '*Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna läst följande typer av böcker?*': '*ljudbok*', '*e-bok*'. Chi^2-tester visade att det inte finns något signifikant samband mellan lyssning på ljudbok och kön samt läsning av e-bok och kön.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

Även om vi i tabell 2 kunde se att skillnaden mellan könen minskar, så ser vi i tabell 3 att det fortfarande föreligger stora skillnader mellan könen i fråga om läsning av böcker på årsbasis, där 89 procent av kvinnorna har uppgivit att de läst bok det senaste året medan motsvarande siffra för männen är 77 procent. Dock förändras den stora skillnaden i läsning mellan könen när det kommer till digital

bokläsning. För läsning av ljudböcker är skillnaden mellan könen mycket liten, och 35 procent av kvinnorna och 33 procent av männen uppger att de läst ljudbok under det senaste året. När det gäller e-bokläsning är skillnaden ännu mindre och 17 procent av kvinnorna och 18 procent av männen svarar att de har läst minst en e-bok de senaste 12 månaderna. Det är intressant att notera att e-böcker är det enda format som män använder mer än kvinnor sett på årsbasis.

I tabell 4 fördjupas jämförelsen med ljudboksläsning och utbildningsnivå genom en mer finfördelad utbildningsskala. Då vi i tabell 2 endast tittade på låg, medellåg, medelhög och hög utbildningsnivå går vi här in på grundskoleutbildning, gymnasieutbildning, högskoleutbildning och forskarutbildning.

Tabell 4 Andel som lyssnat på ljudbok de senaste 12 månaderna, uppdelat på utbildningsnivå, 2018 (procent)

	Ingen gång	Någon gång	Antal svar
Ej fullgjort grundskola (eller motsvarande obligatorisk skola)	(83)	(17)	12
Grundskola (eller motsvarande obligatorisk skola)	86	14	219
Studier vid gymnasium, folkhögskola (eller motsvarande)	71	29	231
Examen från gymnasium, folkhögskola (eller motsvarande)	65	35	342
Eftergymnasial utbildning, ej högskola/universitet	64	36	231
Studier vid högskola/universitet	59	41	191
Examen från högskola/universitet	60	40	485
Studier vid/examen från forskarutbildning	(69)	(41)	29

Kommentar: Frågan löd '*Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna läst följande typer av böcker?*': '*ljudbok*'. Ett Chi^2-test visade att det finns ett signifikant samband mellan lyssning på ljudbok och utbildningsnivå. Siffror inom parentes anger att antalet svarspersoner understiger 50.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

I tabell 4 ser vi att det finns ett samband mellan läsning och utbildningsnivå och att ljudboksanvändningen är mer utbredd bland dem med högre utbildning. Bland dem med högskoleutbildning och forskarutbildning ligger användningen på 40 och 41 procent, dock är antalet svarande bland forskarutbildade lågt eftersom det av naturliga skäl är ett fåtal personer i Sverige som genomgått en forskarutbildning.

I tabell 5 genomför vi samma jämförelse mellan en mer finfördelad utbildningsnivå och läsning, här dock med fokus på läsning av e-böcker.

Tabell 5 Andel som läst e-bok de senaste 12 månaderna, uppdelat på utbildningsnivå, 2018 (procent)

	Ingen gång	Någon gång	Antal svar
Ej fullgjort grundskola (eller motsvarande obligatorisk skola)	(92)	(8)	13
Grundskola (eller motsvarande obligatorisk skola)	94	6	216
Studier vid gymnasium, folkhögskola (eller motsvarande)	84	16	232
Examen från gymnasium, folkhögskola (eller motsvarande)	88	12	345
Eftergymnasial utbildning, ej högskola/universitet	81	19	229
Studier vid högskola/universitet	75	25	190
Examen från högskola/universitet	77	23	480
Studier vid/examen från forskarutbildning	(62)	(38)	32

Kommentar: Frågan löd '*Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna läst följande typer av böcker?*': '*e-bok*'. Ett Chi^2-test visade att det finns ett signifikant samband mellan läsning av e-bok och utbildningsnivå. Siffror inom parentes anger att antalet svarspersoner understiger 50.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

Sambandet mellan högre utbildning och läsning ökar än mer vid e-boksläsning jämfört med ljudboksläsning, dock bör det påpekas att det är ett lågt antal svarande (32 individer) som har studier vid/examen från forskarutbildning. Mellan 23–25 procent av de med högskoleutbildning läser e-böcker någon gång per år, vilket kan bero på att akademiska bibliotek i hög utsträckning tillhandahåller kurslitteratur som e-böcker. 38 procent av de med studier vid eller examen från forskarutbildning läser e-böcker, vilket är avsevärt mer än alla andra grupper. Det är troligt att forskare fortsättningsvis läser facklitteratur för sitt arbete, och då även läser det i e-boksformat då det både är lättillgängligt och smidigt. För de som vant sig vid att läsa e-böcker vid arbete och studier är steget sannolikt inte så stort att även börja läsa e-böcker för nöje.

Högläsning för barn

Högläsning för barn är både läsfrämjande och språkutvecklande (Ledger & Merga, 2018). Barn som blir lästa för får en positiv attityd till böcker och läsning förmedlade till sig, något som bäddar för ett fortsatt läsintresse (Andersson, 2015:43). Även om barn oftast lär sig att läsa och skriva när de börjar skolan, så är grunden som läggs i hemmet under barnets tidiga år mycket viktig för deras utveckling (Fast,

2007). Att läsa för en fyraåring sex till sju gånger per vecka ger barnet en läsförmåga jämförbar med barn som är 12 månader äldre (Kalb & van Ours, 2014). De positiva kognitiva effekterna av högläsning är också långvariga (Kalb & van Ours, 2014). En Australiensisk studie fann att barn uppskattar att bli lästa för (Ledger & Merga, 2018). 80 procent av de studerade sex- till åttaåringarna berättade att de tyckte om att bli lästa för. Bland barnen som inte tyckte om högläsning berodde det bland annat på att de vuxna läste böcker som barnen inte gillade, eller att de läste på ett sätt som barnen inte uppskattade, exempelvis för lågt, för högt eller med för lite inlevelse (Ledger & Merga, 2018). Många föreställer sig att läsning för barn främst gäller tryckt skönlitteratur, men forskning visar att många barn finner stor glädje i läsning av facklitteratur och i andra format (Hedemark, 2012:126).

Gällande högläsning för barn ser vi inga markanta skillnader sedan föregående års SOM-undersökning. Bland gruppen som har barn i sitt hushåll har läsningen ökat med en procentenhet, samtidigt som den har minskat med två procentenheter i gruppen med alla svaranden. Att högläsning för barn är viktigt är de flesta överens om, forskning visar att det är den mest betydelsefulla faktorn i utvecklingen av små barns läs- och skrivförmåga (Kalb & van Ours, 2014).

Slutsatser

Läsning av tryckta böcker är överlag stabil i SOM-mätningarna mellan 2017 och 2018. I vissa grupper har dock läsningen i tryckta format på månadsbasis, framförallt av skönlitteratur, minskat markant och dessa grupper har istället övergått till att oftare och i större utsträckning läsa digitala böcker. Lågutbildade och seniorer är de enda grupper som ökat sin läsning av tryckta skönlitterära böcker.

Det finns en liten indikation på att färre personer läser varje vecka, framförallt när det gäller i tryckt format. Dock ökar istället läsningen i dessa format på halvårsbasis, vilket kan tyda på att människor läser i ungefär samma utsträckning som innan, men att de läser mer vid några få koncentrerade tillfällen under året. Dock visar inte statistiken när under året människor läser, så det går inte att dra några slutsatser om det exempelvis rör sig om mer läsning under sommaren och julledigheten.

Även om vi vet att fler kvinnor överlag läser fler böcker än män så har skillnaden fortsatt att minska när det gäller tryckta böcker de senaste åren, och den är mycket liten i de digitala formaten där fler män läser e-böcker än kvinnor. Tittar vi på specifika grupper och digital läsning, så ser vi exempelvis att forskare läser e-böcker i mycket större utsträckning än personer från alla andra utbildningsnivåer, och att e-bokläsningen är något mer utbredd i stad än på mindre orter och landsbygd. Däremot är läsningen av ljudböcker mer jämnt fördelad mellan olika boendeområden och åldersgrupper, men det finns också ett tydligt samband mellan högre utbildning och läsning av både ljudböcker och e-böcker.

Digital läsning fortsätter öka både när det gäller e-böcker och ljudböcker. Statistik från bokbranschen visar att distribution av digitala böcker genom mer traditionella

kanaler, bibliotek och bokhandel, minskar något. Prenumerationstjänster för digitala böcker fortsätter att tillta i antal användare, och fler läsare får därför tag på sina böcker den vägen istället för genom bokhandel och bibliotek. Detta tyder på en förändring både kring hur människor får tag på sin litteratur, och hur de sedan läser den. Den här förändringen är något som kommer vara oerhört intressant att följa under de kommande åren.

Referenser

Andersson, Jonas (2015). *Med läsning som mål. Om metoder och forskning på det läsfrämjande området.* Stockholm: Statens kulturråd

Bergström, Annika, Höglund, Lars, Maceviciute, Elena, Nilsson, Skans Kersti, Wallin, Birgitta & Thomas D. Wilson (2017). *Books on screens: Players in the Swedish e-book market.* Göteborg: Nordicom.

Davidsson, Pamela, Palm, Matti & Åsa Melin Mandre(2018). *Svenskarna och internet 2018*. IIS, Internetstiftelsen i Sverige. https://internetstiftelsen.se/docs/Svenskarna_och_internet_2018.pdf

Fast, Carina (2007). S*ju barn lär sig läsa och skriva: familjeliv och populärkultur i möte med förskola och skola.* Uppsala: Uppsala Universitet.

Hedemark, Åse (2012). A study of Swedish Children's Attitudes to Reading and Public Library Activities. *New Review of Children's Literature and Librarianship* 18 (2), 116-127. DOI: 10.1080/13614541.2012.716693

Kalb, Guyonne & Jan C. van Ours, (2014). Reading to young children: a head-start in life. *Economic of Education Review* 40(1), 1-24.

Kungliga biblioteket (2018). *Bibliotek 2017*. Stockholm: Kungliga biblioteket.

Laxgård, Kalle (2018). Overdrive vinner upphandling om e-litteratur på svenska bibliotek. *Svensk Bokhandel*, http://www.svb.se/nyheter/overdrive-vinner-upphandling-om-e-litteratur-pa-svenska-bibliotek

Ledger, Susan & Margaret K. Merga (2018). Reading Aloud: Children's Attitudes toward being Read to at Home and at School. *Australian Journal of Teacher Education* 43(3), 124–139.

Nordicom (2018). *Nordicom-Sveriges mediebarometer 2017*. Göteborg: Nordicom.

SFS 2013: 801. *Bibliotekslag*. Stockholm: Kulturdepartementet.

Wallin, Birgitta (2019). *Selling and ledning e-books: Changes in the Swedish literary field*. Borås: Valfrid.

Wikberg, Erik (2019). B*okförsäljningsstatistiken: Helåret 2018*. Stockholm: Svenska bokhandlareföreningen och Svenska förläggareföreningen.

ALLAS BIBLIOTEK?

CATARINA ERIKSSON OCH KATARINA MICHNIK

Sammanfattning
Samhällsutvecklingen rullar på men bibliotek bestå ..? I år läggs för första gången en nationell svensk biblioteksstrategi fram för riksdagen. För vem har detta betydelse, och på vilket sätt? Enligt 2018 års SOM-data fortsätter den svenska allmänheten besöka bibliotek i relativt oförändrad grad. Likaså bedöms förtroendet för bibliotek vara fortsatt högt. Precis som tidigare år syns ett samband mellan biblioteksbesök och internetanvändning, men sambandet ser olika ut beroende på vad användaren gör på internet. Samtidigt visar tidigare studier att olika grupper använder bibliotek i olika stor utsträckning beroende på ålder, utbildningsgrad och boendeort. I detta SOM-kapitel riktar vi fokus mot bibliotekens användare men vi ser bortom de variabler som vanligtvis brukar inkluderas – vilka är användarna bortom sin ålder, utbildningsgrad och boendeort? Vilka aktiviteter ägnar de sig åt? Vilka politiska preferenser har de? Och vilken inställning har de till sin omgivning?

Sedan 1996 finns det en biblioteksslag (SFS 2013:801) som omfattar offentligt finansierade bibliotek. Dessa består av olika bibliotek som till exempel folkbibliotek, skolbibliotek och universitetsbibliotek. Även om ingen skillnad görs mellan olika typer av bibliotek i SOM-enkäten, associerar invånarna i samhället troligtvis ordet bibliotek med folkbibliotek då folkbibliotek är till för alla, finns i alla kommuner och är den bibliotekstyp som invånarna i samhället vanligtvis kommer i kontakt med. Exempel på folkbibliotek är stadsbibliotek, stadsdelsbibliotek och filialbibliotek. När vi skriver om bibliotek i detta SOM-kapitel använder vi därför ordet folkbibliotek. I biblioteksslagen uttrycks att folkbibliotek är till för alla, men återkommande studier visar att så knappast är fallet. I dessa studier fokuseras ofta på biblioteksanvändarnas demografiska uppgifter men i det här kapitlet går vi bortom dessa aspekter och undersöker andra variabler. Vi riktar fokus mot vilka valda aktiviteter som biblioteksanvändare ägnar sig åt, vilka politiska preferenser de besitter samt vilken inställning de har till sin omgivning.

Att närma sig informationsförsörjande tjänster

Enligt biblioteksslagen (SFS 2013:801) ska folkbibliotek dels främja läsning och tillgång till litteratur, dels verka för det demokratiska samhällets utveckling genom att bidra till kunskapsförmedling och fri åsiktsbildning. Det demokratiska uppdraget kan nås på olika sätt, bland annat genom att medverka till (eller möjliggöra för – en

Eriksson, Catarina & Michnik, Katarina (2019) Allas bibliotek? i Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red) *Storm och stiltje*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.

fråga är vem som har initiativet, folkbiblioteket eller individen) ett ökat deltagande i samhället. Det finns många studier som behandlar hur folkbibliotek kan bidra till ökad social inkludering och ökat deltagande i samhället. I flera av dessa studier riktas fokus mot hur nyanlända eller andra immigranter kan inkluderas i samhället med hjälp av de tjänster som folkbibliotek erbjuder (se t ex Pilerot & Lindberg, 2018). Trots dessa studiers fokus, ser vi att flera av de sätt som exemplifieras i dessa studier är aktuella för fler användargrupper än bara nyanlända: Johnston och Audunson (2019) studerar särskilda folkbiblioteksaktiviteter och skriver att dessa kan främja deltagande i samhället genom skapandet av sociala nätverk och interaktion mellan folkbibliotekets användare. Den nämnda studien riktar fokus mot nyanlända, men folkbibliotekets arbete med sociala nätverk och interaktion kan stärka deltagande i samhället överlag.

En ökat deltagande kan också ske genom att folkbibliotek intar en informationsförmedlande roll på ett utjämnande vis och erbjuder information till grupper som kan ses som marginaliserade i samhället (Westbrook, 2015). Ökat deltagande kan också nås genom digital inkludering där särskilda folkbiblioteksinsatser syftar att överbrygga den digitala klyftan (Bertot, 2016). Samtidigt är folkbibliotekets effekt inte självklar här: det finns studier som pekar på tydliga rådande samband mellan invånarnas digitala aktivitet och folkbiblioteksanvändning (Vakkari, 2012) och studier som visar att invånare kan tillgodose sina behov av stöd vid digitala tjänster på annat sätt än genom folkbibliotekets försorg (Reneland-Forsman, 2018). Bilden är alltså inte entydig.

Nyligen har den nationella biblioteksstrategin *Demokratins skattkammare* (Fichtelius m fl, 2019) publicerats. Här uttrycks en förväntan om att bibliotek genererar ”kunniga, bildade och engagerade invånare.” (s. 31). Förutsättningarna för detta är att det finns ett förtroende för folkbibliotek och att folkbibliotek används. Upprepade SOM-undersökningar (Höglund, 2017; Eriksson & Michnik, 2018) visar att förtroendet för folkbibliotek är högt. Samtidigt visades förra året (Eriksson & Michnik, 2018) en nedåtgående trend vad gäller invånarnas förtroende för folkbibliotek. I årets SOM-kapitel fördjupar vi resonemanget genom att studera om förtroendet för folkbibliotek ser olika ut i olika grupper. Förtroende är inget statiskt tillstånd utan är under ständig omprövning. Hur förtroendet för en verksamhet, här folkbibliotek, ser ut har att göra med de förväntningar som omgivningen har på verksamheten. Om verksamheten erbjuder tjänster som inte motsvarar omgivningens förväntningar, finns risk för att förtroendet för verksamheten utmanas (jämför Michnik, 2018).

Enligt bibliotekslagen (SFS 2013:801) ska folkbibliotek vara till för alla. Men alla använder inte folkbibliotek. Mycket har skrivits om folkbibliotekets användare och vilka dessa är. Många gånger stannar man vid användarnas socioekonomiska förutsättningar, bland annat gjorde vi själva det i förra årets SOM-kapitel (Eriksson & Michnik, 2018) där vi konstaterade att det finns en samvariation mellan frekvens

av folkbiblioteksbesök och utbildningsgrad, ålder, kön och var man bor (stad/land). Samtidigt finns forskning som visar att olika grupper kan använda folkbibliotek på olika sätt (Aabø m fl, 2010). Beroende på vilka tjänster som folkbibliotek erbjuder, kan sammansättningen av icke-användare se olika ut. Sbaffi och Rowley (2015) presenterar internationella skillnader där folkbibliotek erbjuder delvis olika tjänster i olika länder med konsekvensen att icke-användargrupperna skiljer sig åt. En annan anledning till icke-användning kan vara att invånarna inte är medvetna om de tjänster som folkbibliotek erbjuder och de behov som folkbibliotek kan möta. Flera studier tar upp att de förväntningar som invånarna i samhället har på folkbibliotek inte alltid överensstämmer med verksamheten eller med personalens förväntningar (Kann-Christensen & Andersen, 2009; Svensk Biblioteksförening, 2011). En konsekvens kan bli att invånare, vilkas behov hade potentiellt sett kunnat mötas av folkbibliotekets tjänster, inte söker sig till folkbibliotek eftersom de inte är förtrogna med folkbibliotekets erbjudna tjänster (Muddiman m fl, 2001; Williment, 2009; Muggleton, 2013; Griffis & Johnson, 2014).

Vem är användaren – den analoga och den digitala?

Folkbibliotek har att förhålla sig till en analog och en digital strömning; verksamheten förväntas fungera i båda dessa miljöer. Den analoga verksamheten består till stor del av klassisk biblioteksverksamhet baserad på läs- och litteraturrelaterade aktiviteter på det fysiska folkbiblioteket där traditionella medieformer och fysisk samvaro står i centrum. Den digitala verksamheten innebär att delar av verksamheten översätts till digital form genom exempelvis e-medier, e-publicering och sociala medier. Detta påverkar verksamhet, personal och folkbibliotekets användare.

Tidigare SOM-undersökningar visar att män, lågutbildade och personer som bor på landsbygden besöker folkbibliotek i mindre utsträckning (Höglund, 2017; Eriksson & Michnik, 2018). I årets SOM-kapitel uppmärksammar vi variabler som ger uttryck för delar av samhällets sociala infrastruktur, här utbildning och sysselsättning. Avsikten med att undersöka dessa variabler är att fördjupa kunskaperna om vilka egenskaper hos invånarna som kan korrelera med vilka som besöker folkbibliotek.

I tabell 1 visas att personer med max en medellåg utbildning och pensionärer besöker folkbibliotek i minst utsträckning. En majoritet av dessa har svarat att de inte har besökt ett folkbibliotek under de senaste 12 månaderna. Att personer med lägre utbildning är lågfrekventa folkbiblioteksbesökare är välkänt sedan tidigare, däremot förvånades vi över att mer än hälften av pensionärerna har svarat att de inte har besökt ett folkbibliotek under de senaste 12 månaderna. Den grupp som har högst andel uppgivna folkbiblioteksbesök är studerande: drygt 50 procent har angivit att de har besökt folkbibliotek minst en gång i kvartalet. Motsvarande värde för de andra sysselsättningsgrupperna ligger på runt 30 procent.

Tabell 1 Fysiska folkbiblioteksbesök fördelat på utbildningsnivå och sysselsättning, 2018 (procent)

	Låg	Medellåg	Medelhög	Hög	Förvärvs-arbetande (inklusive sjukskriven/ föräldraledig)	Arbetslös	Pensionär	Studerande
Veckovis	4	5	8	8	4	8	8	16
Månads- eller kvartalsvis	13	19	27	34	24	24	22	37
Halvårs- eller årsvis	17	22	25	28	27	30	19	21
Ingen gång	67	55	40	31	45	38	51	26
Totalt	101*	101*	100	101*	100	100	100	100

Kommentar: Variabeln, '*Fysiska folkbiblioteksbesök*', bygger på frågan '*Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande*?: *Besökt bibliotek*'. I frågan görs ingen distinktion mellan fysiska och digitala biblioteksbesök, men såsom frågan är utformad utgår vi från att det är fysiska biblioteksbesök som menas. Svarsalternativen lyder '*Ingen gång*', '*Någon gång under de senaste 12 månaderna*', '*Någon gång i halvåret*', '*Någon gång i kvartalet*', '*Någon gång i månaden*', '*Någon gång i veckan*' och '*Flera gånger i veckan*'. Vi har fört samman alternativen '*Någon gång under de senaste 12 månaderna*' och '*Någon gång i halvåret*' i kategorin '*Halvårs- eller årsvis*', alternativen '*Någon gång i kvartalet*' och '*Någon gång i månaden*' i kategorin '*Månads- eller kvartalsvis*' och alternativen '*Någon gång i veckan*' och '*Flera gånger i veckan*' i kategorin '*Veckovis*'.

Utbildningsvariabeln är kategoriserad enligt följande: '*Låg*' = max grundskola el. motsv, '*Medellåg*' = max gymnasium, folkhögskola el. motsv., '*Medelhög*' = eftergymnasial utb., men ej examen fr. högsk./univ. och '*Hög*' = examen fr. högskola/universitet.

Vi ställde oss frågan hur de två variablerna är relaterade till varandra. En korstabell visar att majoriteten av de som har max grundskola är pensionärer (71 procent), medan motsvarande värde för förvärvsarbetare är ca 20 procent.

* Värdet 101 procent är en konsekvens av avrundning.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

När folkbiblioteksbesök diskuteras av bland annat bibliotekarier, bibliotekschefer och biblioteksforskare, är en återkommande fråga hur den digitala utvecklingen kan påverka de fysiska folkbiblioteksbesöken. I förra årets nationella SOM-undersökning (Eriksson & Michnik, 2018) fann vi samband mellan folkbiblioteksbesök och internetanvändning och att sambandet ser olika ut beroende på typ av internetanvändning. I årets SOM-kapitel fördjupar vi resonemanget genom att pröva samband mellan folkbiblioteksbesök och olika frekvenser av internetanvändning. Först tittar vi på internetanvändning i allmänhet och därefter på tre valda typer av internetanvändning.

Tabell 2 Samband mellan fysiska folkbiblioteksbesök och internet-användning genomförd som logistisk regressionsanalys, 2018 (B-koefficient, standardfel och oddskvot med tillhörande konfidensintervall)

				95%C.I. for Exp(β)	
	β	SE	Oddskvoten (Exp β)	Lower	Upper
Har använt internet varje dag	1,127	,128	3,086	2,400	3,968
Har använt internet ofta	,887	,150	2,427	1,807	3,259
Har använt internet sällan	,555	,227	1,742	1,115	2,720
Har inte använt internet		Referenskategori			

Kommentar: För den beroende variabeln, variabel '*Fysiska folkbiblioteksbesök*', se tabell 1. Variabeln är binär och värdena är '*Har besökt bibliotek minst en gång under de senaste 12 månaderna*' och '*Har inte besökt bibliotek under de senaste 12 månaderna*'.

Den oberoende variabeln, '*Använt internet*', bygger på frågan '*Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna använt internet?*'. Svarsalternativen lyder: '*Ingen gång*', '*Någon gång de senaste 12 månaderna*', '*Någon gång i halvåret*', '*Någon gång i månaden*', '*Någon gång i veckan*', '*Flera gånger i veckan*' och '*Dagligen*'. Vi har fört samman alternativen '*Flera gånger i veckan*' och '*Någon gång i veckan*' i kategorin '*Har använt internet ofta*' och alternativen '*Någon gång i månaden*', '*Någon gång i halvåret*' och '*Någon gång de senaste 12 månaderna*' i kategorin '*Har använt internet sällan*'. I kategorin '*Har använt internet varje dag*' har vi placerat alternativet '*Dagligen*'.

β står för B-koefficient. SE står för standardfel. Oddskvoten (Exp β) anger förhållandet mellan oddsen i de prövade variablerna, '*Fysiska folkbiblioteksbesök*' och '*Använder internet*', och visar på hur starkt sambandet mellan dessa är. 95%C.I. for Exp(β) anger konfidensintervallet för oddskvoten.

Samtliga värden är signifikanta.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

Tabell 2 visar att sannolikheten är högre för att internetanvändare ska besöka folkbibliotek än att personer som inte använder internet ska göra det – ju mer frekvent internetanvändare, desto högre sannolikhet för att vederbörande ska besöka folkbibliotek. I analyserna av 2017 års SOM-undersökning (Eriksson & Michnik, 2018) konstaterade vi att sambandet mellan folkbiblioteksbesök och informationssökning på internet är starkare än mellan folkbiblioteksbesök och användning av sociala medier respektive att ta del av nyheter på internet. I år fördjupar vi vårt resonemang genom att beakta olika frekvenser av informationssökning på internet, användning av sociala medier respektive ta del av nyheter på internet.

Tabell 3 Samband mellan fysiska folkbiblioteksbesök och tre former av internetanvändning genomförd som logistisk regressionsanalys, 2018 (B-koefficient, standardfel och oddskvot med tillhörande konfidensintervall)

				95%C.I. for Exp(β)	
	β	SE	Oddskvoten (Exp β)	Lower	Upper
Har använt sociala medier varje dag	,256	,083	1,291	1,097	1,521
Har använt sociala medier ofta	,406	,099	1,500	1,236	1,821
Har använt sociala medier sällan	,462	,144	1,587	1,197	2,103
Har inte använt sociala medier		Referenskategori			
Har sökt information på internet varje dag	,906	,258	2,474	1,493	4,099
Har sökt information på internet ofta	,623	,252	1,864	1,137	3,055
Har sökt information på internet sällan	,110	,263	1,117*	,667	1,869
Har inte sökt information på internet		Referenskategori			
Har tagit del av nyheter på internet varje dag	,077	,146	1,081**	,811	1,439
Har tagit del av nyheter på internet ofta	,388	,146	1,475	1,109	1,964
Har tagit del av nyheter på internet sällan	,216	,165	1,241***	,899	1,714
Har inte tagit del av nyheter på internet		Referenskategori			

Kommentar: För den beroende variabeln, '*Fysiska folkbiblioteksbesök*', se tabell 2.

De oberoende variablerna, '*Använt sociala medier*', '*Sökt information på internet*' och '*Tagit del av nyheter på internet*' bygger på frågan '*Hur ofta har du gjort följande på internet?*': '*Använt sociala medier*', '*Sökt information/fakta*', och '*Tagit del av nyheter/nyhetstjänst*'. Svarsalternativen lyder '*Ingen gång*', '*Någon gång under de senaste 12 månaderna*', '*Någon gång i halvåret*', '*Någon gång i månaden*', '*Någon gång i veckan*', '*Flera gånger i veckan*' och '*Dagligen*'. Vi har fört samman alternativen '*Flera gånger i veckan*' och '*Någon gång i veckan*' i kategorierna '*Har använt sociala medier ofta*', '*Har sökt information på internet ofta*' och '*Har tagit del av nyheter på internet ofta*', alternativen '*Någon gång i månaden*', '*Någon gång i halvåret*' och '*Någon gång de senaste 12 månaderna*' i kategorierna '*Har använt sociala medier sällan*', '*Har sökt information på internet sällan*' och '*Har tagit del av nyheter på internet sällan*'. I kategorierna '*Har använt sociala medier varje dag*, '*Har sökt information på internet varje dag*' och '*Har tagit del av nyheter på internet varje dag*' har vi placerat alternativ '*Dagligen*'.

Observera att de oberoende variablerna har prövats i var sin regressionsanalys eftersom de korrelerar med varandra.

* Värdet är icke-signifikant. Sig. värdet = ,675

** Värdet är icke-signifikant. Sig. värdet = ,597

*** Värdet är icke-signifikant. Sig. värdet = ,189

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

Baserat på de resultat som presenteras i tabell 3 konstaterar vi att det finns ett samband mellan informationssökning på internet och folkbiblioteksbesök: ju mer frekvent informationssökning på internet, desto högre sannolikhet för folkbiblioteksbesök. Motsvarande samband noteras inte när det handlar om

användning av sociala medier och att ta del av nyheter på internet. Sambandet ökar inte med användningsfrekvensen. Istället visar tabell 3 att sannolikheten är störst för att de som tar del av nyheter på internet ofta, flera gånger eller någon gång i veckan, ska besöka folkbibliotek. Vad gäller användning av sociala medier är sannolikheten störst att de som använder sociala medier månadsvis eller mer sällan ska besöka folkbibliotek men skillnaden gentemot de andra kategorierna är inte stor. Vi kan därmed se ett starkare samband mellan folkbiblioteksbesök och den internetanvändning som påminner om klassisk biblioteksverksamhet såsom informationsförsörjning, än mellan folkbiblioteksbesök och den internetanvändning som i grunden bygger på medskapande inom ramen för sociala medier. En tolkning kan vara att föreställningen om att internet som informationsförsörjning ska utkonkurrera folkbibliotek saknar grund. Antingen är du benägen att förse dig med information eller så är du inte det.

Personal, chefer och forskare inom biblioteksområdet är medvetna om att folkbiblioteksbesök är snedfördelade. Genom den digitala utvecklingen finns inom biblioteksområdet förhoppningar om att digitala tjänster ska underlätta användningen av folkbibliotek. Vi frågar oss om digitala tjänster verkligen är ett verktyg för att nå icke-besökare. Sedan många år tillbaka ställs frågan i SOM-enkäten om i vilken utsträckning som biblioteksärenden utförs på internet. I 2017 års SOM-undersökning (Eriksson & Michnik, 2018) konstaterade vi att medan andelen folkbiblioteksbesök sjunker, stiger andelen respondenter som har svarat att de har utfört biblioteksärenden på internet. Årets undersökning visar att 54 procent har svarat att de har besökt bibliotek minst en gång under de senaste 12 månaderna, 31 procent har svarat att de har besökt bibliotek minst en gång i kvartalet och 35 procent har svarat att de har gjort biblioteksärenden på internet minst en gång under de senaste 12 månaderna. 2017 års undersöknings värden låg på samma nivå med undantag för värdet för biblioteksärenden på internet som låg på 33 procent. Värdena är signifikanta.

I år frågar vi oss hur sambandet ser ut mellan dessa två former av folkbiblioteksanvändning. Först undersöker vi invånarnas benägenhet att använda internet. Tabell 4 visar att de grupper som har lägst andel folkbiblioteksbesökare (se tabell 1) också är de grupper som uppvisar en lägre andel internetanvändare relativt de andra grupperna. Ett undantag noteras: personer med medellåg utbildning. Denna grupp har uppvisat en relativt låg andel folkbiblioteksbesökare (se tabell 1) men en relativt hög andel internetanvändare (se tabell 4). Därmed finns skäl att anta att det finns grupper som ordnar sin informationsförsörjning folkbibliotek förutan.

Internetanvändning samvarierar negativt med ålder (Davidsson m fl, 2018). Vi har dock valt att fokusera på sysselsättning istället för på ålder, då sysselsättning säger annat om preferenser, möjligheter och begränsningar i samhället än vad ålder gör (även om det också finns samvariation mellan ålder och sysselsättning).

Tabell 4 Internetanvändning fördelat på utbildningsnivå och sysselsättning, 2018 (procent)

	Låg	Medellåg	Medelhög	Hög	Förvärvs-arbetande (inklusive sjukskriven/ föräldraledig)	Arbetslös	Pensionär	Studerande
Har använt internet varje dag	46	82	88	92	94	87	55	97
Har använt internet ofta	21	12	9	6	5	8	22	3
Har använt internet sällan	7	2	1	1	1	3	5	(0,4)
Har inte använt internet	26	4	2	1	1	2	18	(0,1)
Totalt	100	100	100	100	101*	100	100	100

Kommentar: För den prövade variabeln '*Använt internet*' se oberoende variabel i tabell 2.

Vi har fört samman alternativen '*Flera gånger i veckan*' och '*Någon gång i veckan*' i kategorin '*Har använt internet ofta*' och alternativen '*Någon gång i månaden*', '*Någon gång i halvåret*' och '*Någon gång de senaste 12 månaderna*' i kategorin '*Har använt internet sällan*'. I kategorin '*Har använt internet varje dag*' har vi placerat alternativet '*Dagligen*'.

* Värdet 101 procent är en konsekvens av avrundning.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

Bland de respondenter som har svarat på frågan om utförda biblioteksärenden på internet, uppger nästan 65 procent att de inte utfört sådana ärenden. Detta kan ha att göra med frågans otydlighet – det är oklart vad som inryms i benämningen *biblioteksärenden på internet*. Det kan handla om reservationer som görs via internet, nedladdning av e-böcker eller anmälan till en biblioteksaktivitet via ett socialt medium. Vi noterar dock att de som besöker folkbibliotek ofta också utför biblioteksärenden på internet i en högre utsträckning: bland de respondenter som har uppgivit att de har besökt folkbibliotek minst en gång i veckan har drygt 40 procent svarat att de har gjort biblioteksärenden på internet veckovis. Bland de respondenter som har svarat att de inte har besökt folkbibliotek någon gång under de senaste 12 månaderna, har drygt 90 procent uppgivit att de inte har utför biblioteksärenden på internet. Detta ser vi som uttryck för att om du inte besöker folkbibliotek, är sannolikheten låg för att du utför biblioteksärenden på nätet – du är helt enkelt inte en biblioteksanvändare. Vi frågar oss om digitala tjänster verkligen är ett verktyg för att nå de invånare som inte redan besöker folkbibliotek. Baserat på ovanstående resultat finner vi det inte troligt.

Respondenternas inställning till bibliotek

Under flera år har förtroendet för bibliotek mätts i SOM-undersökningen och detta följer vi upp även i år. I likhet med det resultat som presenterades i 2017 års SOM-undersökning (Eriksson & Michnik, 2018) har 58 procent av respondenterna svarat att de har ett mycket stort eller ganska stort förtroende för bibliotek.

Figur 1 Andel med högt eller ganska högt förtroende för bibliotek, 2009–2018 (procent)

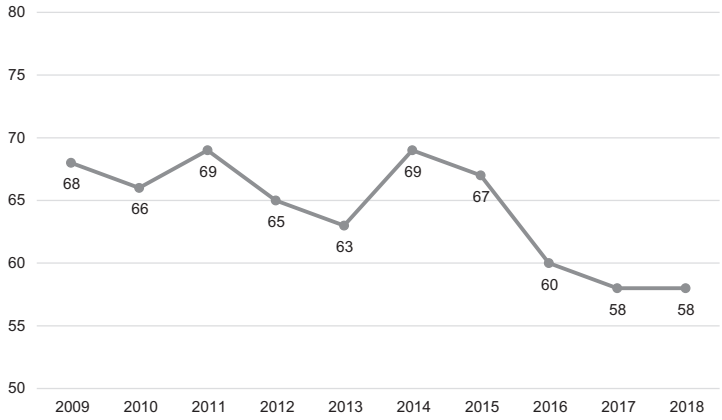

Kommentar: Grafen bygger på frågan '*Ange också hur stort förtroende du har för följande*: *Biblioteken*'. Svarsalternativen lyder '*Mycket stort förtroende*', '*Ganska stort förtroende*', '*Varken stort eller litet förtroende*', '*Ganska litet förtroende*', '*Mycket litet förtroende*' och '*Ingen uppfattning*'.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2009–2018.

I årets SOM-kapitel väljer vi att gå ett steg längre genom att undersöka hur sannolikheten för att respondenter anger att de har ett mycket eller ganska stort förtroende för folkbibliotek samvarierar med valda variabler. På biblioteksområdet blossar det ibland upp diskussioner om huruvida folkbibliotek är orienterade till vänster eller höger i fråga om politiska preferenser (Hansson, 2005). Till saken hör att folkbibliotek av hävd förväntas vara ”neutrala”, vilket i sig inte tas upp eller förklaras i bibliotekslagen. På biblioteksområdet hänvisas mycket sällan till regeringsformen (SFS 1974:152) där saklighet och opartiskhet stipuleras inom offentlig förvaltning. Med tanke på detta har vi valt att pröva om uttryckt mycket eller ganska högt förtroende för folkbibliotek samvarierar med politisk positionering på en vänster-höger-skala respektive frekvens på folkbiblioteksbesök. På biblioteksområdet är fysiska biblioteksbesök en väsentlig variabel för beskrivning av folkbiblioteksverksamhet. Vidare använder vi variabeln *Utbildningsnivå*. Anledning till detta är att personer med högre utbildning i normalfallet har en större biblioteksvana än personer med lägre utbildning.

Tabell 5 Samband mellan uttryckt mycket eller ganska högt förtroende för folkbibliotek och tre oberoende variabler: Placering på vänster-höger-skala, fysiska folkbiblioteksbesök och utbildningsnivå genomförd som logistisk regressionsanalys, 2018 (B-koefficient, standardfel och oddskvot med tillhörande konfidensintervall)

	Oberoende variabel: Placering på vänster-höger-skala				
				95%C.I. for Exp(β)	
	β	SE	Oddskvoten (Exp β)	Lower	Upper
Klart till vänster	1,331	,248	3,784	2,325	6,157
Något till vänster	,877	,202	2,404	1,618	3,574
Varken till vänster eller till höger	,302	,192	1,353*	,928	1,972
Något till höger	,495	,190	1,641	1,130	2,383
Klart till höger		Referenskategori			

	Oberoende variabel: Fysiska folkbiblioteksbesök				
				95%C.I. for Exp(β)	
	β	SE	Oddskvoten (Exp β)	Lower	Upper
Har besökt bibliotek veckovis	2,031	,300	7,623	4,236	13,717
Har besökt bibliotek månads-/ kvartalsvis	2,183	,166	8,874	6,413	12,279
Har besökt bibliotek halvårs-/ årsvis	1,115	,137	3,049	2,332	3,986
Har inte besökt bibliotek		Referenskategori			

	Oberoende variabel: Utbildningsnivå				
				95%C.I. for Exp(β)	
	β	SE	Oddskvoten (Exp β)	Lower	Upper
Hög	1,235	,189	3,438	2,372	4,984
Medelhög	,883	,199	2,418	1,637	3,571
Medellåg	,628	,183	1,875	1,310	2,682
Låg		Referenskategori			

Kommentar: Resultat av en logistisk regressionsanalys, med tre oberoende variabler, presenterat i en tabell.

Den beroende variabeln, '*Mycket eller ganska högt förtroende*', bygger på frågan: '*Ange också hur stort förtroende du har för följande*: *Biblioteken*'. Svarsalternativen lyder: '*Mycket stort förtroende*', '*Ganska stort förtroende*', '*Varken stort eller litet förtroende*', '*Ganska litet förtroende*', '*Mycket litet förtroende*' och '*Ingen uppfattning*'. Variabeln är binär och värdena är '*Har mycket eller ganska högt förtroende för folkbibliotek*' och '*Har inte mycket eller ganska högt förtroende för folkbibliotek*'.

Den oberoende variabeln '*Placering på vänster-höger-skala*' bygger på frågan: '*Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på* en *vänster–högerskala. Var någonstans skulle du pla-*

cera dig själv på en *sådan skala?*'. Svarsalternativen lyder: '*Klart till vänster*', '*Något till vänster*', '*Varken till vänster eller till höger*', '*Något till höger*' och '*Klart till höger*'. Observera att denna variabel har fem variabelkategorier.

För den oberoende variabeln, *Fysiska folkbiblioteksbesök*, se tabell 1.

För den oberoende variabeln, *Utbildning,* se tabell 1.

* Värdet är icke-signifikant. Sig. värdet =,116.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

Tabell 5 visar på ett samband mellan förtroende för folkbibliotek och de tre prövade oberoende variablerna. Sannolikheten för ett uttryckt mycket eller ganska högt förtroende för folkbibliotek är högst bland personer som placerat sig klart till vänster. Sannolikheten för att respondenter uttryckt ett mycket eller ganska högt förtroende för folkbibliotek är något lägre bland de som placerat sig något till vänster och än lägre bland de som placerat sig något till höger. Oddsen för ett uttryckt mycket eller ganska högt förtroende för folkbibliotek bland de som placerat sig något till vänster respektive något till höger är ca 2,4 respektive 1,6 gånger större jämfört med dem som placerat sig klart till höger. Motsvarande värde är ca 3,8 för dem som placerat sig klart till vänster.

När det handlar om relationen mellan uttryckt förtroende och utbildningsnivå, konstaterar vi att ju högre utbildningsnivå, desto högre sannolikhet för ett uttryckt mycket eller ganska högt förtroende för folkbibliotek. Det finns vidare ett tydligt samband mellan uppgivet förtroende och folkbiblioteksbesök. Noteras måste dock att det starkaste sambandet identifieras bland de respondenter som har svarat att de har besökt folkbibliotek månads- eller kvartalsvis.

Av ren nyfikenhet prövade vi om det finns ett samband mellan folkbiblioteksbesök och politisk positionering. Den gjorda logistiska regressionsanalysen visade på högre sannolikhet för att den som placerat sig till vänster ska besöka folkbibliotek jämfört med den som placerat sig till höger. Oddsen för att respondenter som placerat sig klart till vänster ska besöka folkbibliotek är ca 2,6 gånger större jämfört med dem som placerat sig klart till höger. Motsvarande värde för de respondenter som placerat sig något till vänster respektive något till höger är ca 2,0 respektive 1,3. Därmed drar vi slutsatsen att sannolikheten är högre för att den invånare vi möter på folkbiblioteket har sina politiska preferenser åt vänster än åt höger.

Vem är användaren i förhållande till samhället?

Enligt bibliotekslagen (SFS 2013:801) ska folkbibliotek verka för det demokratiska samhällets utveckling. Det finns uppfattningar om att biblioteksanvändning medverkar till större engagemang bland samhällets invånare (jämför Fichtelius m fl, 2019). Vi prövar därför om det föreligger samband mellan folkbiblioteksbesök och delaktighet i samhället. Delaktighet i samhället kan beskrivas på olika sätt. Ur

tillgänglig SOM-data valde vi variabler som i största möjliga utsträckning motsvarar mål för folkbibliotek: *Diskuterat politik*, *Nöjd med demokratin i Sverige*, *Arbetat ideellt*, *Umgänge med vänner* och *Tillit till andra*. Vid sidan av demokratiuppdraget har folkbibliotek ett läsfrämjande uppdrag. Vi har därför också prövat samband mellan folkbiblioteksbesök och läsning.

Tabell 6 Samband mellan tre former av delaktighet: 'Diskuterat politik', 'Nöjd med demokratin i Sverige' respektive 'Arbetat ideellt' och fysiska folkbiblioteksbesök genomförd som logistisk regressionsanalys, 2018 (B-koefficient, standardfel och oddskvot med tillhörande konfidensintervall)

	Beroende variabel: Diskuterat politik				
				95%C.I. for Exp(β)	
	β	SE	Oddskvoten (Exp β)	Lower	Upper
Har besökt bibliotek veckovis	,805	,120	2,236	1,768	2,828
Har besökt bibliotek månads-/ kvartalsvis	,573	,070	1,774	1,545	2,036
Har besökt bibliotek halvårs-/årsvis	,251	,072	1,285	1,115	1,480
Har inte besökt bibliotek		Referenskategori			

	Beroende variabel: Nöjd med demokratin i Sverige				
				95%C.I. for Exp(β)	
	β	SE	Oddskvoten (Exp β)	Lower	Upper
Har besökt bibliotek veckovis	,395	,178	1,485	1,047	2,105
Har besökt bibliotek månads-/ kvartalsvis	,607	,104	1,835	1,497	2,250
Har besökt bibliotek halvårs-/årsvis	,371	,111	1,449	1,167	1,800
Har inte besökt bibliotek		Referenskategori			

	Beroende variabel: Arbetat ideellt				
				95%C.I. for Exp(β)	
	β	SE	Oddskvoten (Exp β)	Lower	Upper
Har besökt bibliotek veckovis	1,151	,369	3,161	1,534	6,513
Har besökt bibliotek månads-/ kvartalsvis	,912	,249	2,490	1,530	4,053
Har besökt bibliotek halvårs-/årsvis	,234	,293	1,264*	,711	2,247
Har inte besökt bibliotek		Referenskategori			

Kommentar: I tabell 6 presenteras värden från tre logistiska regressionsanalyser. Av utrymmesskäl presenteras dessa i samma tabell. För den oberoende variabeln, '*Fysiska folkbiblioteksbesök*', se Tabell 1. Den oberoende variabeln är samma i alla tre logistiska regressionsanalyser. De bero-

ende variablerna '*Diskuterat politik*' och '*Arbetat ideellt*' bygger på frågan: '*Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande?*: *Diskuterat politik*' och '*Arbetat ideellt/volontärarbetat*'. Svarsalternativen lyder: '*Ingen gång*', '*Någon gång under de senaste 12 månaderna*', '*Någon gång i halvåret*', '*Någon gång i kvartalet*', '*Någon gång i månaden*', '*Någon gång i veckan*' och '*Flera gånger i veckan*'. Variablerna är binära och värdena är: '*Har diskuterat politik minst någon gång i veckan*' respektive '*Har arbetat ideellt minst någon gång i veckan*' (svarsalternativ: '*Någon gång i veckan*' och '*Flera gånger i veckan*') och '*Har diskuterat politik mindre än någon gång i veckan eller inte alls*' respektive '*Har arbetat ideellt mindre än någon gång i veckan eller inte alls*' (de övriga svarsalternativen).

Beroende variabel, '*Nöjd med demokratin i Sverige*', bygger på frågan: '*Allmänt sett, hur nöjd är du med det sätt på* vilket demokratin fungerar i Sverige?'. Svarsalternativen lyder: '*Mycket nöjd*', '*Ganska nöjd*', '*Inte särskilt nöjd*' och '*Inte nöjd alls*'. Variabeln är binär och värdena är: 'Är mycket nöjd med hur demokratin fungerar i Sverige' (svarsalternativ: '*Mycket nöjd*') och 'Är mindre nöjd med hur demokratin fungerar i Sverige' (de övriga svarsalternativen).

* Värdet är icke-signifikant. Sig. värdet = ,425

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

Det finns ett samband mellan folkbiblioteksbesök och delaktighet i samhället: sannolikheten för att delta i politiska diskussioner respektive arbeta ideellt minst en gång i veckan är högst bland de som besöker folkbibliotek veckovis. Tabell 6 visar att sannolikheten för att delta i politiska diskussioner respektive att arbeta ideellt ökar med frekvensen på folkbiblioteksbesök. Däremot är sannolikheten för en nöjdhet med demokratins fungerande i Sverige störst bland de respondenter som besöker folkbibliotek månads- eller kvartalsvis. Sannolikheten för att de som besöker folkbibliotek veckovis respektive en gång i halvåret eller mer sällan är nöjda med hur demokratin fungerar i Sverige är vidare ungefär lika stor.

I tabell 7 presenteras samband mellan folkbiblioteksbesök och i vilken utsträckning som respondenter umgås med sina vänner respektive anser att det går att lita på människor i allmänhet.

Baserat på de signifikanta värdena ser vi att det finns samband mellan folkbiblioteksbesök och de former av delaktighet som prövas i tabell 7. Detta samband är olika starkt beroende på hur ofta respondenten besöker folkbibliotek. Sannolikheten för att umgås med sina vänner veckovis är störst bland dem som besöker folkbibliotek veckovis. Gällande sambandet mellan folkbiblioteksbesök och tillit till människor, ser vi att skillnaderna mellan de prövade variabelkategorierna inte är särskilt stora. Störst sannolikhet för tillit finns bland dem som går på folkbibliotek månads- eller kvartalsvis.

Tabell 7 Samband mellan två former av delaktighet: 'Umgänge med vänner' respektive 'Tillit till andra', och fysiska folkbiblioteksbesök genomförd som logistisk regressionsanalys, 2018 (B-koefficient, standardfel och oddskvot med tillhörande konfidensintervall)

	Beroende variabel: Umgänge med vänner				
				95%C.I. for Exp(β)	
	β	SE	Oddskvoten (Exp β)	Lower	Upper
Har besökt bibliotek veckovis	,813	,142	2,254	1,706	2,978
Har besökt bibliotek månads-/ kvartalsvis	,134	,072	1,144*	,994	1,316
Har besökt bibliotek halvårs-/årsvis	,032	,072	1,032**	,896	1,189
Har inte besökt bibliotek		Referenskategori			

	Beroende variabel: Tillit till andra				
				95%C.I. for Exp(β)	
	β	SE	Oddskvoten (Exp β)	Lower	Upper
Har besökt bibliotek veckovis	,327	,121	1,387	1,095	1,757
Har besökt bibliotek månads-/ kvartalsvis	,414	,071	1,513	1,317	1,737
Har besökt bibliotek halvårs-/årsvis	,174	,072	1,190	1,033	1,371
Har inte besökt bibliotek		Referenskategori			

Kommentar: I tabell 7 presenteras värden från två logistiska regressionsanalyser. Av utrymmesskäl presenteras dessa i samma tabell. För den oberoende variabeln, '*Fysiska folkbiblioteksbesök*', se Tabell 1. Den oberoende variabeln är samma i de båda logistiska regressionsanalyserna.

Den beroende variabeln '*Umgänge med vänner*' bygger på frågan: '*Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande?: Umgåtts med vänner*'. Svarsalternativen lyder: '*Ingen gång*', '*Någon gång under de senaste 12* månaderna', '*Någon gång i halvåret*', '*Någon gång i kvartalet*', '*Någon gång i månaden*', '*Någon gång i veckan*' och '*Flera gånger i veckan*'. Variabeln är binär och värdena är: '*Har umgåtts med vänner minst någon gång i veckan*' (svarsalternativ: '*Någon gång i veckan*' och '*Flera gånger i veckan*') och '*Har umgåtts med vänner mindre än en någon gång i veckan eller inte alls*' (de övriga svarsalternativen).

Den beroende variabeln '*Tillit till andra*' bygger på frågan: '*Enligt din mening, i vilken utsträckning går det att lita på* människor i *allmänhet?*'. Frågan har besvarats på en elvagradig skala från 0 ('*Det går inte att lita på människor i allmänhet*') till 10 ('*Det går att lita på människor i allmänhet*'). Variabeln är binär och värdena är: '*Det går att lita på människor i allmänhet i stor utsträckning*' (svarsalternativ: 8–10) och '*Det går att lita på människor i allmänhet i mindre eller ingen utsträckning*' (de övriga svarsalternativen).

*Värdet är icke-signifikant. Sig. värdet =,061.

** Värdet är icke-signifikant. Sig. värdet =,661.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

I biblioteksvärlden får folkbibliotekets läsuppdrag stort utrymme och nu riktar vi uppmärksamhet åt samband mellan folkbiblioteksbesök och läsning.

Tabell 8 Samband mellan två former av läsning: 'Läsning av böcker' respektive 'Läsning för barn' och fysiska folkbiblioteksbesök genomförd som logistisk regressionsanalys, 2018 (B-koefficient, standardfel och oddskvot med tillhörande konfidensintervall)

	Beroende variabel: Läsning av böcker				
				95%C.I. for Exp(β)	
	β	SE	Oddskvoten (Exp β)	Lower	Upper
Har besökt bibliotek veckovis	2,037	,133	7,667	5,913	9,940
Har besökt bibliotek månads-/ kvartalsvis	1,159	,073	3,187	2,763	3,677
Har besökt bibliotek halvårs-/årsvis	,392	,077	1,480	1,273	1,720
Har inte besökt bibliotek		Referenskategori			

	Beroende variabel: Läsning för barn				
				95%C.I. for Exp(β)	
	β	SE	Oddskvoten (Exp β)	Lower	Upper
Har besökt bibliotek veckovis	1,098	,182	2,997	2,098	4,282
Har besökt bibliotek månads-/ kvartalsvis	1,491	,110	4,440	3,577	5,511
Har besökt bibliotek halvårs-/årsvis	,871	,120	2,390	1,891	3,022
Har inte besökt bibliotek		Referenskategori			

Kommentar: I tabell 8 presenteras värden från två logistiska regressionsanalyser. Av utrymmesskäl presenteras dessa i samma tabell. För den oberoende variabeln, '*Fysiska folkbiblioteksbesök*', se Tabell 1. Den oberoende variabeln är samma i de båda logistiska regressionsanalyserna.

De beroende variablerna**,** '*Läsning av böcker*' och '*Läsning för barn*', bygger på frågan: '*Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande?*: *Läst någon bok*' och '*Läst högt ur bok/ tidning för något barn*'. Svarsalternativen lyder: '*Ingen gång*', '*Någon gång under de senaste 12 månaderna*', '*Någon gång i halvåret*', '*Någon gång i kvartalet*', '*Någon gång i månaden*', '*Någon gång i veckan*' och '*Flera gånger i veckan*'. Variablerna är binära och värdena är: '*Har läst bok minst någon gång i veckan*' respektive '*Har läst högt för barn minst någon gång i veckan*' (svarsalternativ: '*Någon gång i veckan*' och '*Flera gånger i veckan*') och '*Har läst bok mindre än någon gång i veckan eller inte alls*' respektive '*Har läst högt för barn mindre än någon gång i veckan eller inte alls*' (de övriga svarsalternativen).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

Här ser vi en tydlig korrelation: ju mer frekventa folkbiblioteksbesök, desto högre sannolikhet för frekvent läsning av böcker. Vidare finns korrelation mellan folkbiblioteksbesök och läsning för barn, men denna är inte starkast bland de som oftast går på folkbibliotek utan bland dem som besöker folkbibliotek månads- eller kvartalsvis.

Vems bibliotek?

En återkommande ståndpunkt inom folkbiblioteksvärlden är att digitalisering är en möjlighet för folkbibliotek att öka sin relevans (se Fichtelius m fl, 2019). Baserat på våra analysresultat ställer vi oss frågande till för vilka invånare som denna relevans kommer att ökas. Vi har funnit att det finns ett samband mellan utbildning, folkbiblioteksbesök och internetanvändning. Personer med högre utbildning tenderar att i högre utsträckning besöka folkbibliotek, vilket är i linje med tidigare studier (se Höglund, 2017; Eriksson & Michnik, 2018). Personer som i stor utsträckning använder internet, specifikt informationssöker på internet, tenderar i en högre utsträckning att besöka folkbibliotek. Detta överensstämmer med tidigare forskningsresultat (se Vakkari, 2012). Den egentliga utmaningen kan därmed sägas inte bestå i att folkbibliotek väljs bort till förmån för användning av olika internetaktörer såsom Storytel och Netflix utan att det finns invånare i samhället som varken använder det ena eller det andra. Enligt *Svenskarna och internet 2018* finns klyftan inte mellan de som använder internet och de som inte gör det, utan mellan de som använder internet varje dag och de som gör det mer sällan: ”Redan de som använder internet någon eller några gånger i veckan känner sig mycket mindre delaktiga i det digitala samhället än de som kopplar upp sig dagligen.” (Davidsson m fl, 2018: 4). Om en grupp invånare varken använder folkbibliotek eller internet för sin informationsförsörjning, kan ett demokratiproblem föreligga då brist på information kan innebära att invånarna inte kan utöva sina samhälleliga rättigheter och skyldigheter.

Eftersom de invånare som använder internet i minst utsträckning tenderar vara de som också i minst utsträckning besöker folkbibliotek, är frågan om digitala bibliotekstjänster kan vara ett sätt att nå de invånare som inte besöker folkbibliotek. Vår analys tyder på att så inte är fallet - folkbibliotekens digitala tjänster verkar i liten utsträckning attrahera de respondenter som inte redan besöker folkbibliotek: bland de respondenter som har svarat att de inte besökt folkbibliotek har en stor majoritet också svarat att de inte utfört biblioteksärenden på internet. Det tyder på att digitala bibliotekstjänster inte används det analoga folkbiblioteket förutan. Möjligen kan folkbibliotek genom digitalisering öka sin relevans för invånare som redan besöker folkbibliotek, men de grupper som idag väljer bort folkbibliotek kommer förmodligen fortsätta välja bort folkbibliotek, digitaliseringen till trots. Sett till tidigare forskning, kan en förklaring vara att vissa invånare inte använder folkbibliotek därför att de tror att folkbibliotek inte har något att erbjuda dem (Kann-Christensen & Andersen, 2009; Williment, 2009).

Detta är företrädare för biblioteksvärlden väl medvetna om och har varit det länge. Redan biblioteksklassiker som Ranganathan (1932) och Shera (1970) betonade vikten av öppenhet och tillgänglighet, samt riktade insatser i syfte att få människor att använda bibliotek. Idag finns många exempel på insatser som görs för att bredda bilden av folkbibliotek, men dessa lyckas inte alltid (Vrana &

Barbaric, 2007; Pors, 2010). Kanske är detta ett ”socialiseringsbekymmer”, på så sätt att det hela handlar om hur man från början närmar sig och skapar relationer till folkbibliotek? Hultgren och Johansson (2018) ger exempel på arbete med att skola in användare på valda biblioteksaktiviteter. Även om det i detta fall handlar om barn, ser vi att tankelogiken är applicerbar även på andra användare. Biblioteksanvändare är kanske inget man är, utan något man blir genom att skolas in i ett biblioteksammanhang som kännetecknas av vissa formella och informella regler och normer. Om man inte är förtrogen med dessa, finns risk för att man inte uppfattar att folkbibliotek angår en själv. Detta stöds av tidigare forskning som tar upp att folkbibliotek kan betraktas vara till för medelklassen, medförande att invånare från andra socioekonomiska grupper inte känner sig välkomna (Griffis & Johnson, 2014; Muddiman m fl, 2001; Muggleton, 2013; Willett & Broadley, 2011; Williment, 2009). En ojämnt fördelad användning av folkbibliotek kan medföra att de grupper som använder folkbibliotek har större möjlighet att påverka folkbibliotek (jämför Jochumsen & Hvenegaard Rasmussen, 2006), vilket i än större utsträckning kan medföra att folkbibliotek betraktas som icke-relevanta för de invånare som inte besöker folkbibliotek. Detta kan leda till en ”ond cirkel”, givet att folkbibliotekens informationsförsörjning betraktas som en samhällelig tillgång.

Vi fann också (se tabell 7) att även om sannolikheten för att umgås med sina vänner är högre bland dem som besöker folkbibliotek mest frekvent, är sannolikheten för att biblioteksbesökare ska känna tillit till människor i allmänhet störst bland dem som besöker folkbibliotek månads- eller kvartalsvis. Detta får oss att fundera på om folkbibliotekets sociala och inkluderande roll är något överbetonad. Tidigare studier visar att folkbibliotek används socialt, för att möta kända (Vårheim, 2014) och okända (Johnston, 2016) men också att detta sker i liten utsträckning och ojämnt fördelat (Aabø m fl, 2010; Eriksson m fl, 2013). Aabø med kollegor (2010) skriver att lågutbildade använder folkbibliotek i större utsträckning som mötesplats än vad högutbildade gör. Vi ser här ett behov av fler studier av i vilken utsträckning som folkbibliotek har en social och inkluderande betydelse och för vem.

Vi finner det vidare problematiskt att högst sannolikhet föreligger för att högutbildade vänsterorienterade biblioteksbesökare ska använda, och ha ett mycket eller ganska högt förtroende för, folkbibliotek. Vi undrar i vilken utsträckning som detta kan betraktas som uttryck för ett neutralt folkbibliotek. Neutralitet har länge betraktats som ett grundläggande värde för folkbibliotek (Nilsson, 2003) och det har funnits föreställningar om att folkbibliotek ska vara neutrala ”genom att förmedla opartisk information” (Hedemark, 2009: 152). I den nyligen publicerade nationella biblioteksstrategin, anförs ”Att biblioteken ska bidra till fri åsiktsbildning understryker betydelsen av att de intar en neutral hållning i förhållande till den information som tillhandahålls och även i övrig verksamhet understödjer ett fritt meningsutbyte.” (Fichtelius m fl, 2019: 6). I detta SOM-kapitel redogör vi inte för folkbibliotek i sig och uttalar oss därför inte om folkbibliotekens förmenta neutralitet. Det vi vill lyfta fram är det faktum att vissa grupper har förtroende för

folkbibliotek i en större utsträckning än andra grupper; det utgör i sig ett demokratiskt problem och en fråga att ta med till framtida studier.

Det har förts och det förs återkommande resonemang och diskussioner om folkbibliotekets förutsättningar för att ha effekter på invånarnas utveckling och samhällsengagemang och vara en motpol till passivitet, då passivitet anses vara negativt för samhället (Fichtelius, m fl, 2019; Eriksson, kommande). Vår analys visar att det finns samband mellan folkbiblioteksbesök och olika former av delaktighet i samhället men detta samband är svagare än det som har identifierats mellan biblioteksbesök och läsning: sannolikheten är högre för att frekventa biblioteksbesökare ägnar sig åt frekvent läsning än att de ägnar sig åt aktiviteter som kan betraktas som former av frekvent delaktighet i samhället (jämför värdena i tabell 6 och 7 med värdena i tabell 8). Av detta drar vi slutsatsen att biblioteksbesökare huvudsakligen använder folkbibliotek för böcker och läsning. Samtidigt kan vi inte uttala oss om i vilket syfte som respondenterna läser. Pilerot och Lindberg (2018) skriver att läsning används av nyanlända som ett medel för att utveckla det svenska språket, vilket kan ses som en förutsättning för delaktighet.

Avslutningsvis vill vi uppmärksamma att det kanske inte är folkbiblioteket i sig som medverkar till olika former av delaktighet i samhället. Rothstein och Kumlin (2001) skriver att grunden för tillit, som i detta SOM-kapitel ses som en förutsättning för delaktighet i samhället, inte utformas av de organisationer i vilka samhällets invånare väljer att engagera sig, utan att grunden för tillit utformas av uppväxtmiljö och socialisation som i sig påverkar till vilka samhällsorganisationer som samhällets invånare söker sig. Om resonemanget vidareutvecklas kan det därmed vara så att invånare som är delaktiga i samhället, genom sin uppväxtmiljö har förvärvat en benägenhet att delta i de möjligheter och erbjudanden som kommer i deras väg; folkbibliotek, politiska diskussioner, ideella föreningars verksamheter eller socialisering med vänner. Här ser vi möjligheter till fortsatt forskning om folkbibliotek, bibliotekarier och användare i samhället. Vi har kommit att undra om det är så att folkbibliotek inte medverkar till invånare som i hög utsträckning är delaktiga i samhället utan i huvudsak förvaltar invånare som redan är av den karaktären. Är ett sådant folkbibliotek till för alla?

Referenser

Aabø, Svanhild & Vårheim, Andreas (2010). How do public libraries function as meeting places? *Library & Information Science Research* 32(1), 16–26.

Bertot, John Carlo (2016). Building Digitally Inclusive Communities: the Roles of Public Libraries in Digital Inclusion and Development. *ICEGOV '15–16 Proceedings of the 9th International Conference on Theory and Practice of Electronic Governance*, 95–102.

Davidsson, Pamela, Palm, Matti & Melin Mandre, Åsa (2018). *Svenskarna och internet 2018*. IIS, Internetstiftelsen i Sverige.

Eriksson, Catarina, Michnik, Katarina & Nordeborg, Yoshiko (2013). The public library user and the charter tourist: two travellers, one analog. *Information Research* 18(3).

Eriksson, Catarina & Michnik, Katarina (2018). Biblioteket på samhälleberget. i Ulrika Andersson, Ander Carlander, Elina Lindgren & Maria Oskarson (red) *Sprickor i fasaden*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Eriksson, Catarina (kommande). *Barnbibliotek tar form*. Borås: Högskolan i Borås.

Fichtelius, Erik, Persson, Christina & Enarson, Eva (2019). *Demokratins skattkammare: förslag till en nationell biblioteksstrategi*. Stockholm: Kungliga biblioteket.

Griffis, Matthew R. & Johnson, Cathrine A. (2014). Social capital and inclusion in rural public libraries: A qualitative approach. *Journal of Librarianship and Information Science* 46(2), 96– 109.

Hansson, Joacim (2005). *Det lokala folkbiblioteket: förändringar under hundra år*. Linköping: Linköpings universitet.

Hedemark, Åse (2009). Det föreställda folkbiblioteket: *en diskursanalytisk studie av biblioteksdebatter i svenska medier 1970-2006*. Uppsala:Uppsala universitet.

Hultgren, Frances & Johansson, Barbro (2018). *Att utforma ett barnbibliotek tillsammans med barn: delaktighetsprocesser på Malmö Stadsbibliotek*. Borås: Högskolan i Borås.

Höglund, Lars (2017). Biblioteken fortsatt välanvända med höga betyg. I Ulrika Andersson, Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarsson (red) *Larmar och gör sig till*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Jochumsen, Henrik. & Hvenegaard Rasmussen, Casper (2006). Bibliotekets brugere – fra klienter till forandringsagenter. I Leif Emerek, Casper Hvenegaard Rasmussen & Dorte Skot-Hansen (red), *Folkebiblioteket som forvandlingsrum. Perspektiver* på *folkebiblioteket i kultur–og medielandskabet*. Köpenhamn: Danmarks Biblioteksforening og Danmarks Biblioteksskole.

Johnston, Jamie (2016). Conversation-based programming and newcomer integration: A case study of the Språkhörnan program at Malmö City Library. *Library & Information Science Research* 38(1), 10–17.

Johnston, Jamie & Audunson, Ragnar (2019). Supporting immigrants' political integration through discussion and debate in public libraries. *Journal of Librarianship and Information Science* 51(1), 228–242.

Kann-Christensen, Nanna & Andersen, Jack (2009). Developing the library: Between efficiency, accountability and forms of recognition. *Journal of Documentation* 65(2), 208–222.

Michnik, Katarina (2018). *Samhällets allt-i-allo?: Om folkbibliotekens sociala legitimitet*. Borås: Högskolan i Borås.

Muddiman, Dave, Durrani, Shiraz, Dutch, Martin, Linley, Rebecca, Pateman, John & Vincent, John (2001). Open to All? The public library and social exclusion: executive summary. *New Library World* 102(4/5), 154–158.

Muggleton, Thomas H. (2013). Public libraries and difficulties with targeting the homeless. *Library Review* 62(1/2), 7–18.

Nilsson, Sven (2003). *Kulturens nya vägar: kultur, kulturpolitik och kulturutveckling i Sverige*. Malmö: Polyvalent.

Pilerot, Ola & Lindberg, Jenny (2018). *"Sen går jag hem när det stänger": En studie av nyanländas biblioteksanvändning*. Uppsala: Regionbibliotek Uppsala.

Pors, Niels Ole (2010). Citizen services and public libraries: an analysis of a new service in Danish public libraries, *New Library World* 111(7/8), 263–272.

Ranganathan, Siyali Ramamrita (2006 [1931]). *The five laws of library science*. New Delhi: Ess Ess Publications.

Reneland-Forsman, Linda (2018). 'Borrowed access' – the struggle of older persons for digital participation. *International Journal of Lifelong Education* 37(3), 333–344.

Rothstein, Bo & Kumlin, Staffan (2001). Demokrati, socialt kapital och förtroende. I Sören Holmberg & Lennart Weibull (red) *Land, Du välsignade?* Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Sbaffi, Laura & Rowley, Jennifer (2015). Public libraries and non-users: A comparison between Manchester and Rome. *Journal of Librarianship and Information Science* 47(2), 104–116.

SFS 1974:152. *Regeringsformen*. Stockholm: Riksdagen.

SFS 2013:801. *Biblioteksslagen*. Stockholm: Riksdagen.

Shera, Jesse Hauk (1970). *Sociological foundations of librarianship*. London: Asia Publishing House.

Svensk biblioteksförening (2011). *Olika syn på saken: folkbiblioteket bland användare, icke-användare och personal*. Stockholm: Svensk biblioteksförening.

Vakkari, Pertti (2012). Internet use increases the odds of using the public library. *Journal of Documentation* 68(5), 618–638.

Vrana, Radovan. & Barbaric, Ana (2007). Improving visibility of public libraries in the local community. A study of five public libraries in Zagrab, Croatia. *New Library World* 108(9/10), 435–444.

Westbrook, Lynn (2015). 'I'm Not a Social Worker': An Information Service Model for Working with Patrons in Crisis. *The Library Quarterly* 85(1), 6–25.

Williment, Kenneth William (2009). It Takes a Community to Create a Library. *Partnership: the Canadian Journal of Library and Information Practice and Research* 4(1).

Klimat
&
energi

DYSTOPIERNAS KAMP: SVENSKARNAS SYN PÅ KLIMATFÖRÄNDRINGAR OCH ANTIBIOTIKA-RESISTENS I JÄMFÖRELSE

BJÖRN RÖNNERSTRAND

Sammanfattning
Klimatförändringar och antibiotikaresistens är två mycket allvarliga globala hot. En temperaturhöjning på två grader eller mer ger katastrofala effekter för ekosystem, människor och andra arter. Antibiotikaresistens hotar den moderna medicinen. Utvecklingen försvårar operationer, transplantationer, cancerbehandling och behandling av infektioner där antibiotika är nödvändig. Detta kapitel jämför svenskarnas syn på klimatförändringar och antibiotikaresistens mellan olika grupper och över tid. Resultaten från två frågor i den nationella SOM-undersökningen utgör kapitlets empiriska material; om orosmoln inför framtiden och samhällsproblem idag. Kapitlet visar att omkring hälften av alla svenskar känner oro för klimatförändringar och för antibiotikaresistens. För klimatet oroar sig unga och personer ideologiskt till vänster mer. Äldre är mer oroliga för resistensutvecklingen. I motsats till antibiotikaresistens pekar en ökad andel svenskar ut klimatförändringar som en av de viktigaste samhällsfrågorna av idag.

Vad är egentligen värst, en överhettad planet eller resistenta superbakterier? Detta kapitel är dystopiernas kamp. Sverige och världen ställs nu mot två globala problem som båda tvivelsutan har dystopiska drag.

En temperaturhöjning på 2 grader eller mer skulle ge katastrofala effekter på ekosystem, människor och andra arter, bland annat i form av havsnivåhöjning och minskade skördar. Men det är inte försent att agera. Rapporten från FN:s klimatpanel 2018 visar att målet om en global uppvärmning begränsad till 1,5 grader fortfarande är inom räckhåll. Det skulle ge stora vinster i termer av minskade klimatrisker jämfört med en temperaturhöjning på 2 grader eller mer. Samtidigt kräver detta en omställning i form av omedelbara och kraftfulla satsningar för att begränsa utsläppen av växthusgaser (IPCC, 2018).

En omställning kräver medborgarnas stöd. Medborgarnas syn på klimatet är viktigt eftersom det ger en signal till politiker och beslutsfattare. Om många oroar sig för klimatet och ser det som ett viktigt samhällsproblem är det mer troligt att en klimatvänlig politik kommer till stånd. Dessutom är det mer troligt att medborgarna själva agerar för att minimera sin egen klimatpåverkan (Semenza m fl, 2008).

Rönnerstrand, Björn (2019) Dystopiernas kamp: svenskarnas syn på klimatförändringar och antibiotikaresistens i jämförelse i Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red) *Storm och stiltje*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.

På samma sätt förhåller det sig med antibiotikaresistens. Redan idag kostar antibiotikaresistens omkring 700 000 mänskoliv per år runt om i världen. Utan kraftfulla åtgärder mot antibiotikaresistens omintetgörs många av den moderna sjukvårdens landvinningar. Resistensen äventyrar behandlingen av infektioner där antibiotika är nödvändig och försvårar operationer, transplantationer och cancerbehandling. Vissa sjukdomar, så som lung- och urinvägsinfektioner samt sexuellt överförbara sjukdomar, kan bli omöjliga att behandla i framtiden (IACG, 2019). År 2050 beräknas omkring 10 miljoner människor dö på grund av resistensutvecklingen, om inget görs för att motverka den (O'Neill, 2014). Men konsekvenserna kan också bli kännbara samhällsekonomiskt. Den ekonomiska skadan av antibiotikaresistens kan i storlek bli jämförbar med den ekonomiska krisen 2008/2009 (IACG, 2019).

Vad behöver göras? Forskningen lyfter fram överanvändning av antibiotika som den enskilt viktigaste drivkraften bakom resistensutvecklingen (Goossens m fl, 2005). Senare forskning betonar den betydelse utsläpp i miljön har för resistensutvecklingen (Karkman, Pärnänen & Larsson, 2019). Oavsett vilket, oro och engagemang för frågan om antibiotikaresistens är viktig för att få till en lösning. Anledningen är densamma som för klimatet. Med stöd från folket kommer politiska beslut att kunna komma till stånd. Personlig oro kan också leda till att individer självmant försöker minska sin användning av antibiotika på olika sätt (Robertson, Jagers & Rönnerstrand, 2018).

Syftet med detta kapitel är att ställa svenskarnas syn på klimatförändringar och antibiotikaresistens i jämförelse, samt att jämföra olika grupper och förändringen i synen på dessa frågor över tid. SOM-insitutet har följt svenska folkets oro för klimatet under lång tid. Den senaste fyra åren har även antibiotikaresistens inkluderats i frågebatteriet om oro. I SOM-undersökningen finns också en öppen fråga. Där ombeds respondenterna lista viktiga samhällsproblem. Det är resultaten från dessa två frågor som avgör dystopiernas kamp. Alltså både hur oroliga svenskarna är och i vilken grad klimatet respektive antibiotikaresistens lyfts fram som viktiga samhällsproblem.

Två onda tvillingar

Klimatet och antibiotikaresistens är två problem som måste hanteras parallellt. Det är åren framöver som blir avgörande för både vad människan förmår göra för klimatet och för att hejda utvecklingen av antibiotikaresistens (IPCC, 2018; IACG, 2019). Men det finns fler likheter än så. Det är vanligt i forskarsammanhang att dra paralleller mellan klimatfrågan och resistensproblemet (Jørgensen m fl, 2016). Klimatförändringarna och antibiotikaresistens är som två onda tvillingar; båda är globala, väl dokumenterade hot som kräver omfattande samarbete för att kunna lösas.

En grundläggande likhet är att både klimatet och antibiotikaresistens är exempel på det kollektiva handlandets problem (Rönnerstrand & Andersson Sundell, 2015; Tarrant m fl, 2019). Varje utsläpp av klimatgaser bidrar till den globala

uppvärmningen. Men den enskilda individen saknar incitament för att ändra sitt beteende. Hens individuella bidrag till detta storskaliga problem är nämligen så marginellt. På ett liknande sätt förhåller det sig med antibiotikaresistens. Den viktigaste drivkraften bakom antibiotikaresistens är användningen av antibiotika. Men incitamenten för varje enskild patient att beakta de övergripande effekterna av förbrukningen är i princip obefintliga.[1]

Vidare är både klimatförändringarna och antibiotikaresistens exempel på problem som är gränsöverskridande (Jørgensen m fl, 2016). Utsläpp av klimatgaser påverkar klimatet globalt, oavsett var på jorden de släpps ut. I det långa loppet är det samma sak med antibiotikaresistens. Eftersom bakterier inte respekterar gränser, och dessutom färdas runt gjorden i samma hastighet som flyget, är överkonsumtion av antibiotika på andra sidan jorden förr eller senare ett problem också i Sverige.

Mot bakgrund av de likheter som dras mellan dessa två problem är det intressant att jämföra hur svenskarna ser på förändring av jordens klimat och antibiotikaresistens som orosmoln och samhällsproblem. Det som gör jämförelsen extra värdefull är att vi nu har fyra år av jämförelsedata att undersöka, vilket gör att vi också kan studera likheter och skillnader övre tid. Hur har synen på klimatet och resistensproblemet utvecklats de senaste tre åren, och hur skiljer sig klimatet och antibiotikaresistens åt när det gäller vilka grupper som känner oro och ser dessa frågor som samhällsproblem?

Oron

I den nationella SOM-undersökningen ställs regelbundet frågan ”Om du ser till läget idag, vad upplever du själv som mest oroande inför framtiden?” Under perioden 2015–2018 har SOM-undersökningen frågat om både ”Ökad antibiotikaresistens” och ”Förändringar av jordens klimat”. Oron för klimat har varit med länge än så. Den har undersökts i SOM-undersökning sedan 2001. Figur 1 redovisar andelen svenskar som är mycket oroliga för klimatförändringar respektive ökad antibiotikaresistens.

Allt sedan oros-mätningarna startade 2001 har mer än en tredjedel uppgett sig vara mycket oroliga för klimatförändringar. Mest oro var det 2017. Då var 61 procent mycket oroliga för klimatförändringar. Trots torka, skogsbränder och skolstrejk för klimatet indikerar mätningen valåret 2018 en viss nedgång i andelen mycket oroliga svenskar. 2018 var 49 procent mycket oroliga.

När SOM-institut 2015 för första gången frågade om oro för antibiotikaresistens var andelen mycket oroade 29 procent. Detta kan jämföras med 47 mycket oroliga för klimatet samma år. I två mätningar i rad – 2016 och 2017 – ökade i oron för antibiotikaresistens.

I dag är klimatförändringar och antibiotikaresistens likvärdig när man ser till andelen mycket oroliga. 2018 hyser 50 procent sådan oro för ökad resistens och 49 procent för klimatförändringar. Dött lopp mellan dystopierna, med andra ord.

Figur 1 Svenska folkets oro inför framtiden. Andelen ”mycket oroade” för ”förändringar i jordens klimat” och för ”ökad antibiotikaresistens”, 2001–2018 (procent)

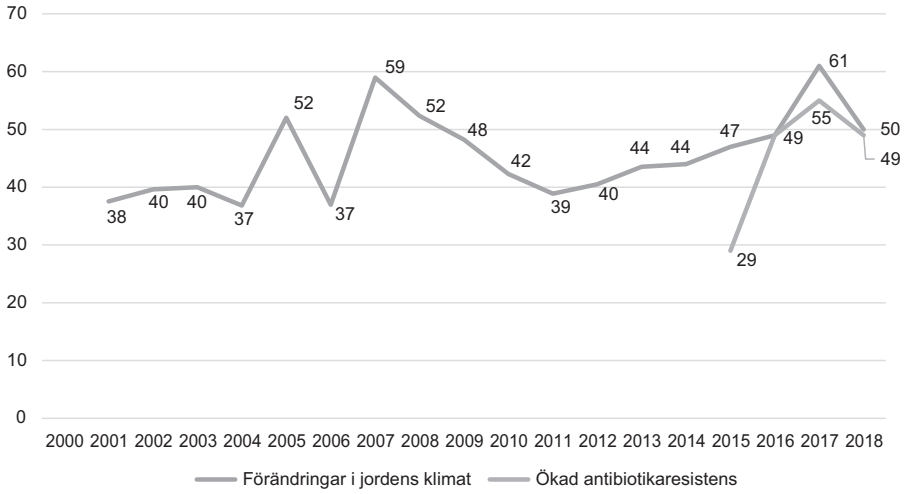

Kommentar: Frågan löd *’Om du ser till läget idag, vad upplever du själv som mest oroande inför framtiden?’* Frågan har fyra svarsalternativ: *’mycket oroande’, ’ganska oroande’, ’inte särskilt oroande’* och ’*inte alls oroande’,* men här redovisas bara det förstnämnda alternativet.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2001–2018.

Oron i olika grupper 2015 och 2018

Tabell 1a och 1b visar att oron för klimatet och för antibiotikaresistens skiljer sig åt beroende på demografiska faktorer såsom kön, ålder och utbildning. Så var det 2015 och så var det 2018.

Längre utbildningen är förknippat med mer oro för klimatet. Men utbildning verkar inte vara lika starkt kopplat till oro för resistensproblematiken. Varför? En tänkbar anledning är att äldre personer i regel har kortare utbildning och att kopplingen mellan utbildning och oro för antibiotikaresistens blir svagare eftersom åldersfaktorn gör sig gällande. Under kontroll för ”varandra” återfinns ett signifikant positivt samband mellan oro för antibiotikaresistens och både utbildning och ålder. För klimatförändringar gäller den omvända ”ålderseffekten”. Yngre är signifikant mer oroliga. Kvinnor är signifikant mer oroliga för både klimatet och antibiotikaresistens.[2]

Mätningarna över tid ger tillfälle att undersöka i vad mån demografiska faktorer varierar i betydelse 2015 jämfört med 2018. När det gäller klimatförändringar har skillnaden mellan män och kvinnor varken ökat eller minskat. Men skillnaderna har ökat mellan låg- och högutbildade. År 2015 var skillnaden i andelen mycket oroliga

bland personer med låg respektive hög utbildning 9 procent. Idag är skillnaden fördubblad. Hela 18 procentenheter högre oro kan noteras bland högutbildade.

Det går också att se skillnader i oro beroende på ideologisk hemvist. För 2018 gällde följande: personer som själva identifierar sig som till vänster på den politiska vänster-högerskalan var mycket mer oroliga för klimatförändringar än personer till höger. Hela 75 procent av respondenterna som står klart till vänster är mycket oroliga. För de klart till höger är andelen 32 procent.

Tabell 1a Oro för förändringar av jordens klimat efter kön, ålder, utbildning och vänsterhöger-position, 2018 och 2015 (procent)

	Mycket oroande	Ganska oroande	Inte särskilt oroande	Inte alls oroande	Totalt	Antal svar
Samtliga	48 (–1)	37 (+1)	13 (±0)	2 (±0)	100	3 521
Kön						
Kvinna	56 (–2)	34 (+2)	9 (±0)	1(±0)	100	1 801
Man	40 (±0)	39 (+1)	17 (±0)	4 (–1)	100	1 714
Ålder						
16–29 år	54 (+8)	33 (–5)	11 (–1)	2 (–1)	100	542
30–49 år	53 (+4)	32 (–4)	13 (–1)	2 (±0)	100	1 002
50–64 år	45 (–1)	37 (–2)	15 (+2)	3 (+1)	100	883
65–85 år	44 (–3)	41 (+2)	13 (+1)	2 (±0)	100	1 094
Utbildning						
Låg	41 (–4)	40 (+1)	16 (+1)	3 (+1)	100	477
Medellåg	42 (–2)	39 (±0)	16 (+1)	3 (+1)	100	1 097
Medelhög	49 (+4)	37 (–2)	12 (–1)	2 (±0)	100	856
Hög	59 (+6)	32 (–5)	8 (–1)	1 (±0)	100	1 035
Vänster-högeridentifikation						
Klart till vänster	75 (+13)	20 (–9)	4 (–2)	1 (–1)	100	379
Något till vänster	61 (+6)	30 (–7)	8 (+1)	1 (±0)	100	745
Varken vänster eller höger	44 (–4)	40 (+4)	13 (–1)	3 (±0)	100	944
Något till höger	41 (–2)	44 (+3)	13 (±0)	2 (±0)	100	962
Klart till höger	32 (+2)	39 (–3)	25 (+2)	4 (–1)	100	424

Kommentar: Frågan löd *'Om du ser till läget idag, vad upplever du själv som mest oroande inför framtiden?'* Frågan hade fyra svarsalternativ: *'mycket oroande', 'ganska oroande', 'inte särskilt oroande'* och *'inte alls oroande',* men här redovisas bara det förstnämnda alternativet. Låg utbildning = grundskola eller motsvarande, medellåg utbildning = max gymnasium, folkhögskola eller liknande, medelhög utbildning = eftergymnasial, ej examen från högskola, hög utbildning = examen från universitet eller högskola. Position på vänster-höger-skalan mäts med följande fråga: *'Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på* en *vänster–högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på* en *sådan skala?'* med svarsalternativen *'Klart till vänster', 'Något till vänster', 'Varken till vänster eller till höger', 'Något till höger'* och *'Klart till höger'*. Inom parentes anges förändringen från 2015.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015 och 2018.

Politiseringen har ökat när det kommer till oron för klimatförändringar. År 2015 var andelen mycket oroade för denna fråga 61 procent bland dem klart till vänster och 29 procent bland personer klart till höger. Det alltså större skillnad i oro för klimatet mellan vänsterhöger-skalans ytterkanter idag (skillnad på 43 procentenheter) än 2015 (32 procent). Andelen mycket oroliga som står klart till vänster har ökat med 13 procent 2015 till 2018. Bland personer klart till höger är ökningen med 2 procentenheter. Att skillnaden ökar beror således på att personer som står till klart vänster blivit mer oroliga. Oron bland personer som står klart till höger är i princip på samma nivå som 2015.

Skillnaden i oro för klimatförändringar mellan yngre och äldre verkar öka. År 2015 var andelen mycket oroliga ungefär samma i den yngsta och den äldsta åldersgruppen. 46 procent mycket oroliga i både gruppen 16–29 och 65–85 år. Idag är klyftan 10 procentenheter. 44 procent mycket oroliga i den äldsta gruppen och 54 i den yngsta.

Låt oss nu gå över till oron för ökad antibiotikaresistens. Skillnaderna mellan könen kvarstår när det gäller oro för denna fråga. År 2015 var andelen mycket oroliga kvinnor 32 procent och män 23 procent. En skillnad på 9 procentenheter. Skillnaden är den samma i mätningen fyra år senare. 2018 var 55 procent av kvinnorna mycket oroliga och 45 procent av männen.

Betydelsen av ålder ser ut att öka. 34 procent av respondenterna i gruppen 65–85 var mycket oroliga för resistensproblemet 2015. Motsvarande siffra var 20 procent i gruppen 16–29. En skillnad på 14 procentenheter. 2018 var skillnaden större – omkring 20 procentenheter. Andelen mycket oroliga är hela 57 procent i den äldsta gruppen, att jämföra med 37 procent i den yngsta.

En politisk dimension verkar också rymmas när det gäller oro för antibiotikaresistens. En sådan skillnad syntes redan i SOM-undersökningen 2015 (Rönnerstrand, Jagers & Larsson, 2016). Då var människor politiskt till vänster mer oroliga. Skillnaden vänster-höger är på samma nivå nu som då. Då var det tio procents övervikt i andelen mycket oroliga bland personer klart till vänster jämfört med klart till höger. 34 procent mycket oroliga bland personer klart till vänster och 25 bland de klart till höger. Även nu är det ca 10 procentenheters skillnad. 58 procent mycket oroliga återfinns bland personer som står klart till vänster och 47 procent bland dem som står klart till höger. Oron har ökat, men vi ser ingen ytterligare politisering.

Tabell 1b Oro för ökad antibiotikaresistens efter kön, ålder, utbildning och vänsterhöger-position, 2018 och 2015 (procent)

	Mycket oroande	Ganska oroande	Inte särskilt oroande	Inte alls oroande	Totalt	Antal svar
Samtliga	50 (+21)	35 (–7)	13 (–11)	2 (–3)	100	1 729
Kön						
Kvinna	55 (+22)	33 (–8)	11 (–11)	1 (–3)	100	875
Man	45 (+21)	37 (–6)	16 (–10)	3 (–4)	100	852
Ålder						
16–29 år	37 (+17)	38 (+5)	21 (–12)	4 (–7)	100	244
30–49 år	48 (+26)	36 (–7)	14 (–14)	2 (–4)	100	498
50–64 år	51 (+19)	34 (–12)	13 (–8)	2 (±0)	100	434
65–85 år	57 (+21)	33 (–11)	9 (–6)	1 (–3)	100	553
Utbildning						
Låg	48 (+19)	34 (–7)	16 (–7)	2 (–5)	100	219
Medellåg	45 (+18)	37 (–1)	16 (–13)	2 (–5)	100	558
Medelhög	54 (+28)	31 (–15)	13 (–10)	2 (–4)	100	419
Hög	53 (+19)	36 (–7)	10 (–10)	1 (–2)	100	510
Vänster-högeridentifikation						
Klart till vänster	58 (+24)	32 (–15)	8 (–9)	2 (±0)	100	181
Något till vänster	50 (+20)	36 (–9)	11 (–11)	3 (±0)	100	353
Varken vänster eller höger	49 (+19)	34 (–5)	14 (–9)	3 (–5)	100	469
Något till höger	47 (+20)	36 (+8)	16 (–9)	1 (–3)	100	504
Klart till höger	47 (+22)	36 (+1)	15 (–16)	2 (–7)	100	191

Kommentar: Frågan löd *'Om du ser till läget idag, vad upplever du själv som mest oroande inför framtiden?'* Frågan hade fyra svarsalternativ: *'mycket oroande', 'ganska oroande', 'inte särskilt oroande'* och *'inte alls oroande',* men här redovisas bara det förstnämnda alternativet. Låg utbildning = grundskola eller motsvarande, medellåg utbildning = max gymnasium, folkhögskola eller liknande, medelhög utbildning = eftergymnasial, ej examen från högskola, hög utbildning = examen från universitet eller högskola. Position på vänster-höger-skalan mäts med följande fråga: *'Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på* en *vänster–högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på* en *sådan skala?'* med svarsalternativen *'Klart till vänster', 'Något till vänster', 'Varken till vänster eller till höger', 'Något till höger'* och *'Klart till höger'*. Inom parentes anges förändringen från 2015.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015 och 2018.

Samhällsproblem

Oron för de två dystopierna ligger alltså på ungefär samma nivå. Men när det gäller synen på klimatförändringar och antibiotikaresistens som samhällsproblem finns en tydlig skillnad. Den skillnaden visar sig vid en analys av en i den nationella SOM-undersökningen återkommande frågan där respondenterna ombeds skriva

ner de tre viktiga ”frågor eller samhällsproblem”[3]. Man väljer själv om man vill skriva tre problem, eller om man nöjer sig med två, ett eller inget.

Vi börjar med klimatet. Andelen respondenter som nämner detta som en viktig fråga eller samhällsproblem var omkring 4 procent 2018. Det kan uppfattas som en låg andel, inte minst i ljuset av den pågående debatten om klimatförändringar och dess nu allt mer märkbara konsekvenser (jmf Harring, Martinsson & Rönnerstrand, 2011). Frågan konkurrerar med andra frågor som troligen uppfatta som mer påtagliga. Exempel på det är sjukvård, integration och utbildning (Martinsson & Weissenbilder i denna bok). Men en annan faktor spelar också in. Många respondenter väljer den bredare frågan ”Miljö” i stället för den smalare klimatförändringar. 16 procent anger miljön som en av ”de tre” i undersökningen 2018.

Jämför man med tidigare år så återfinns en tendens till ökning för klimatfrågan. År 2015 var andelen som nämnde klimatet endast strax över en procent. 2016 och 2017 var det omkring två procent. Efter torka, skogbränder och skolstrejk för klimatet är alltså andelen nu uppe på fyra procent. Det ligger i linje med utvecklingen för den bredare kategorin ”Miljö”. Den ökade från 10 procent 2017 till 16 procent 2018 (Martinsson & Weissenbilder i denna bok).

Synen på antibiotikaresistens som samhällsproblem är lätt att redovisa. När respondenterna ombeds ange viktiga frågor eller samhällsproblem idag väljer ingen att skriva antibiotikaresistens (eller motsvarande). Det gäller för samtliga de år som detta kapitel fokuserar på, dvs. för 2015, 2016, 2017 och 2018.

Klimatet segraren i dystopiernas kamp

Svenskarnas syn på två dystopier avhandlades i detta kapitel. Å enda sidan accelererande klimatförändringar med bland annat havsnivåhöjning och extrem torka som konsekvenser. Å andra sidan har vi antibiotikaresistens som kan komma att underminera den moderna medicinen såsom vi känner den. I båda fallen rör det sig om problem som redan idag börjar få kännbara effekter, men vars framtida konsekvenser kan bli ödesdigra för mänskligheten.

Utgångspunkten för kapitlet är att dessa två problem har likheter och att de därför är intressanta att jämföra. Klimatet och resistensutvecklingen är båda globala, vetenskapligt väl dokumenterade hot som kräver politiska beslut och ett förändrat beteendemönster för att kunna hanteras. Centralt för att nå förändring – både politiskt och vad gäller individens beteende – är att människor är engagerade i dessa frågor och ser dem som viktiga samhällsproblem.

Många svenskar känner oro för klimatet och för antibiotikaresistens. I mätningen 2018 var ungefär hälften av dem mycket oroliga – 48 procent för klimatet och 50 procent för antibiotikaresistens. För antibiotikaresistens är den en klar ökning jämfört med 2015. Då var andelen mycket oroliga 29 procent. Oron för klimatförändringar var ungefär på samma nivå 2018 som för fyra år sedan.

Det kan förefalla lite märkligt att oron för klimatet och för antibiotikaresistens är ungefär på samma nivå. Klimatfrågan har varit föremål för politisk debatt i flera decennier. Och i termer av medial uppmärksamhet spelar klimatet i en högre division. Rapporteringen kring antibiotikaresistens har viseringen ökat senaste åren, men ligger allt jämt långt under t.ex. rapporteringen om klimatkrisen (jmf. Djerf-Pierre & Shehata, 2016).[4]

Under senare tid kan en ökad politisering av miljö som samhällsproblem skönjas i den svenska opinionen. Johan Martinsson och Marcus Weissenbilder visar i sitt kapitel i denna bok att skillnaden i benägenheten att peka ut miljöfrågan som en viktig samhällsfråga ökar mellan sympatisörer till olika partier. Detta kapitel visar att politiseringen också gäller oron för klimatet. Jämfört med 2015 är det idag större skillnad i grad av oro mellan personer som politiskt står långt till vänster och som står långt till höger. Av de som står längst ut på vänsterkanten är andelen mycket oroliga 75 procent. Längst ut på den politiska högerkanten är denna andel 32 procent.

Är det en ”amerikanisering” av klimatopinionen vi nu bevittnar? Där har Demokrater och Republikaner länge haft olika syn (Dunlap & McCright, 2008; McCright & Dunlap, 2011). Det går inte att säga utifrån resultaten av detta kapitel. För det krävs en mer djupgående analys. Men klart är att oron för antibiotikaresistens har en svagare koppling till ideologisk position jämfört med klimatfrågan (jfr Gröndal, 2018).

Kanske är det graden av politisering som kan förklara den ökade oron för antibiotikaresistens och frånvaro av ökad oro för klimatet. För den som känner oro för klimatet finns det politiska förslag och privata handlingsalternativ inriktade mot en lösning. Av ideologiska eller praktiska/ekonomiska skäl motsätter sig vissa dessa förslag och livsstilsförändringar. Då kan det nog upplevas som mer konsekvent att inte känna så stark oro för klimatet. Däremot är oro för antibiotikaresistens inte förenat med politiska och praktiska ”kostnader” på samma sätt. Den som känner oro för resistensutvecklingen kan fortsätta rösta och leva som tidigare. Få personer vet vad som krävas i form av politiska beslut och kliniska prioriteringar för att hejda resistensutvecklingen. Då är det lätt att känna oro.

Klimatfrågan uppfattas som ett samhällsproblem. Det gör inte antibiotikaresistens. Det beror inte på att hälsofrågor är ointressant för svenskarna. Sjukvården var i topp vad gäller samhällsproblem 2018. Troligen handlar det inte heller om okunskap kring antibiotika och antibiotikaresistens. Undersökningar visar att svenskarna har goda kunskaper i ämnet, i alla fall i jämförelse med kunskapsnivån i andra europeiska länder (’Special Eurobarometer 445: antimicrobial resistance’, 2016).

Andra förklaringar ligger närmare till hands. Den öppna frågan i SOM-undersökningen frågar efter viktiga frågor och samhällsproblem *idag*. Även om många svenskar ser resistensutvecklingen som oroande på sikt – som ett mörkt och dystopiskt framtidsscenario – kommer antibiotikaresistens inte upp i medvetandet hos respondenterna när samhällsproblem av idag skall listas. Om sanningen skall fram så

är det inte så väldigt många som anger klimatförändringar som ett samhällsproblem heller. Andelen var omkring 4 procent 2018. Men för antibiotikaresistens var det noll. Kanske är det här skillnaden i medierapportering slår igenom. Klimatfrågan återaktualiseras ständigt i människors medvetande av återkommande rapportering. Då händer det också att den dyker om som en av de tre viktigaste samhällsfrågorna i SOM-undersökningen.

Dystopiernas kamp får därför sägas vara avgjord. Oron är lika stor för klimatet som för antibiotikaresistens. Många ser effekterna av dessa globala och storskaliga problem som framtidsdystopier, väl värda att oroa sig för. Eftersom dystopier handlar just om en framtida mardrömsvärld bör kanske framtidsoro ses som den viktigaste grenen i dystopiernas kamp. Men dystopierna blir ointressanta utan koppling till nutida förhållanden. Till skillnad från antibiotikaresistens finns idag en växande andel svenskar som lyfter fram klimatförändringar som en av samtidens viktigaste frågor

Noter

1 Med detta inte sagt att användning av antibiotika inte kan ha negativa konsekvenser för individen. På senare tid har den individuella risken med användning av antibiotika kommit att betonas allt mer, bland annat för att det rubbar kroppens normala bakterieflora. Se t.ex. http://www.antibiotikaellerinte.se [besökt 2019-05-10]

2 Analys genom logistisk regression. Oro för klimatförändringar och antibiotikaresistens som beroende variabler (0=”ganska oroande”, ”inte särskilt oroande” och ”inte alls oroande”, 1= ”mycket oroande”) och kön, ålder och utbildning som oberoende variabler.

3 Frågan löd ’*Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker du är viktigast i Sverige idag? Ange högst tre frågor/samhällsproblem.*’

4 En sökning på klimathot, klimatförändring* och klimatfråg* gav 1717 träffar i Aftonbladet, Expressen, Göteborgs-Posten, Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet under 2018. Motsvarande sökning för sökorden antibiotikaresistens*, ”resistens* + antibiotika” och ”multiresistenta + bakterier” gav 73 träffar. Uppgifterna är hämtade med hjälp av Retriver/Mediearkivet.

Referenser

Djerf-Pierre, Monika & Shehata, Adam (2017). Medierna och människors oro för antibiotikaresistens. I Ulrika Andersson, Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Larmar och gör sig till*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Dunlap, Riley E. & McCright, Araon M. (2008). A widening gap: Republican and Democratic views on climate change. *Environment: Science and Policy for Sustainable Development*, 50: 26–35.

Goossens, Herman, Ferech, Matus, Vander Stichele, Robert & Elseviers, Monique (2005). Outpatient antibiotic use in Europe and association with resistance: a cross-national database study. *The Lancet*, 365: 579–87.

Gröndal, Hedvig (2018). The Emergence of Antimicrobial Resistance as a Public Matter of Concern: A Swedish History of a "Transformative Event". *Science in context*, 31: 477–500.

Harring, Niklas, Martinsson, Johan & Rönnerstrand, Björn (2011). Vart tog klimatet vägen? i Sören Holmberg, Lennart Weibull & Henrik Oscarsson (red) Lycksalighetens ö. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

IACG (2019). *No Time to Wait: Securing the future from drug-resistant infections. Report to the Secretary-General of the United Nations*. Interagency Coordination Group on Antimicrobial Resistance

IPCC (2018). *IPCC Special Report on Global Warming of 1.5 C*. Intergovernmental Panel on Climate Change. ISBN 978-92-9169-151-7

Jørgensen, Peter S., Wernli, Didier, Carroll, Scott P., Dunn, Robert R., Harbarth, Stephan, Levin, Simon A., So, Anthony D., Schlüter, Maja & Laxminarayan, Ramanan (2016). Use antimicrobials wisely. *Nature News*, 537: 159.

Karkman, Antti, Pärnänen, Katariina & Larsson, D. G. Joakim (2019). Fecal pollution can explain antibiotic resistance gene abundances in anthropogenically impacted environments. *Nature Communications*, 10: 80.

McCright, Aaron M. & Dunlap, Riley E. (2011). The politicization of climate change and polarization in the American public's views of global warming, 2001–2010. *The Sociological Quarterly*, 52: 155–94.

O'Neill, Jim (2014). Review on antimicrobial resistance. *Antimicrobial Resistance: Tackling a Crisis for the Health and Wealth of Nations.*

Robertson, Felicia, Jagers, Sverker C. & Rönnerstrand, Björn (2018). Managing Sustainable Use of Antibiotics – The Role of Trust. *Sustainability*, 10: 143.

Rönnerstrand, Björn & Andersson Sundell, Karolina (2015). Trust, reciprocity and collective action to fight antibiotic resistance. An experimental approach. *Social Science & Medicine*, 142: 249–55.

Rönnerstrand, Björn, Jagers, Sverker C. & Larsson, D. G. Joakim (2016). Vem oroar sig för antibiotikaresistens?. *SOM-undersökningen 2015 SOM-rapport nr 66*: 143.

Semenza, Jan C., Hall, David E., Wilson, Daniel J., Bontempo, Brian D., Sailor, David J. & George, Linda A. (2008). Public perception of climate change: voluntary mitigation and barriers to behavior change. *American Journal of Preventive Medicine*, 35: 479–87.

'Special Eurobarometer 445: antimicrobial resistance' (2016). *European Commission*, Wave EB85.1.

Tarrant, Carolyn, Colman, Andrew M., Chattoe-Brown, Edmund, Jenkins, David R., Mehtar, Shaheen, Perera, Nelun & Krockow, Eva M. (2019). Optimising antibiotic prescribing: Collective approaches to managing a common-pool resource. *Clinical Microbiology and Infection*, In press.

KÄRNKRAFTEN AKTUELL IGEN

SÖREN HOLMBERG

Sammanfattning
Kärnkraften kopplad till klimatuppvärmningen blev en fråga i valrörelsen 2018. Mycket beroende på att Ebba Busch Thor och Kristdemokraterna argumenterade för behovet av mer kärnkraft. Ett resultat av det blev att energi- och kärnkraft inte fortsatte att avpolitiseras som den blocköverskridande Energikommissionen hade hoppats på. Istället började gamla skyttegravar att grävas upp igen i folkopinionen. Åsiktsskillnader mellan olika partiers anhängare blev åter tydligare. I hägn av klimatfrågan och inramad av den eviga vänster-högerkonflikten kan kampen om kärnkraften måhända fortsätta in på sitt femte decennium.

En överraskning i valrörelsen 2018 var att Kristdemokraternas Ebba Busch Thor aktualiserade en satsning på mer kärnkraft (Johansson, 2018). Hon förenade sig därmed med Liberalerna och Sverigedemokraterna, som sedan tidigare argumenterat för kärnkraft och att den *inte* bör avvecklas i Sverige. Det överraskande var att Kristdemokraterna så sent som 2016/2017 i Energikommissionen kommit överens med Socialdemokraterna, Miljöpartiet, Centern och Moderaterna om att all elproduktion skulle vara förnybar år 2040. Alltså kärnkraften skulle bort.

Men kanske ändå inte. Överenskommelsen var en kompromiss därför bifogade man en brasklapp: ”Detta är ett mål, inte ett stoppdatum som förbjuder kärnkraft och innebär inte heller en stängning av kärnkraft med politiska beslut.” (SOU 2017:2, s. 13). Bläcket hann således knappt torka på underskriften innan Kristdemokraterna utnyttjade brasklappen och började argumentera för mer kärnkraft. Övriga undertecknare hakade inte på. Energikommissionens överenskommelse gäller fortfarande även om Kristdemokraternas medverkan numer är något tveksam efter partiets insats i valrörelsen.

En annan aktör som också indirekt medverkade till att aktualisera kärnkraften år 2018 var FNs klimatpanel (IPCC). I en specialrapport om uppvärmningen av Jorden skisseras olika scenarior för att bromsa temperaturhöjningen. I några av dem beräknas bland annat kärnkraften behöva öka tillsammans med förnybar energi som sol och vind, samtidigt som fossila energikällor som olja och kol fasas ut. En av rapportens författare forskaren Jan Fuglestvedt kommenterar: ”Vi säger inte vad som bör göras, vi säger bara vilka möjligheter som finns”. (SVT Nyheter, 6 dec 2018).

Internationella energirådet (IEA) pekar också på att det byggs för få kärnkraftsreaktorer för att klara klimatmålen. Den utbyggnad som sker återfinns främst i

Holmberg, Sören (2019) Kärnkraften aktuell igen i Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red) *Storm och stiltje*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.

Indien, Kina, Ryssland och Sydkorea. Få nya reaktorer är under konstruktion i Västeuropa eller USA. Dock i Finland byggs en reaktor mycket långsamt och mycket dyrt sedan många år.

Det tyngsta nutida argumentet emot en kärnkraftsutbyggnad är kostnaderna. Tomas Kåberger, chalmersprofessor och ledamot i Klimatpolitiska rådet slår fast: ”Det är viktigt att använda den billigaste metoden för att ersätta fossila bränslen, eftersom man måsta bygga så mycket snabbt. Utvecklingen de senaste åren har gjort att vind- och solkraft nu är mycket billigare än kärnkraft. Kärnkraftsverk är så dyra att bygga och så dyra att driva att de totalt sett inte är konkurrenskraftiga.” (SVT Nyheter, 6 dec 2018).

Frågan nu är om Energikommissionens överenskommelse kommer att hålla. Och om försöket att föra bort kärnkraften som konfliktfråga från den politiska agendan kommer att lyckas. Överenskommelsen är gjord på politisk elitnivå där det centrala är att Sveriges två regeringsbärande partier Socialdemokraterna och Moderaterna båda är med om besluten.[1] Men hur är det med stödet bland svenska folket? Finns det fortsatt ett stöd för en avveckling av kärnkraften? Och håller motsättningarna mellan olika partipolitiska grupperingar på att minska bland väljarna?

I förra årets analys i forskarantologin *Sprickor i fasaden (*2018) kunde båda dessa frågor besvaras med två tydliga ja. En klar majoritet i den nationella SOM-undersökningen 2017 var för att kärnkraften långsiktigt avvecklas. Och partiskillnaderna i väljarnas inställning till kärnkraften var på väg att minska (Holmberg, 2018).

Nu är frågan om dessa sanningar fortfarande gäller efter 2018 års valrörelse och den ökande uppmärksamheten på kärnkraften i ljuset av klimathotet.

Fortsatt majoritetsstöd för avveckling, men något försvagat

Stödet för en långsiktig avveckling av kärnkraften fick en övervikt i opinionen efter härdsmältan i Fukushima 2011. Ett majoritetsstöd fick avvecklingstanken först något senare år 2016. I det årets SOM-mätning var 52 procent för en avveckling mot 29 procent som ville använda kärnkraften i det långa loppet. Den majoriteten förstärktes sedan till 58 procent för en avveckling mot endast 26 procent för att använda i 2017 års nationella SOM-undersökning. Energikommissionen 2016/2017 hade ett tydligt opinionsstöd bland svenska folket när man slog fast att kärnkraften skulle ersättas med förnybar energi.

Det stödet finns fortfarande kvar efter valet 2018, men något försvagat. Resultaten i tabell 1 och figur 1 visar att andelen kärnkraftsavvecklare fortsatt är över femtio procent, men inte längre uppe på samma höga nivå som 2017. Stödet har minskat något tillbaka till samma nivå som 2016. I eftervalsmätningen 2018 stödjer 52 procent en långsiktig avveckling medan 28 procent är för att använda kärnkraften. En nästan lika stor andel har ingen uppfattning (20 procent).

Tabell 1 Åsikter om kärnkraftens långsiktiga användning i Sverige 2010–2018 (procent)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Avveckla kärnkraften snarast	8	10	11	11	11	12	12	14	12
Avveckla kärnkraften, men utnyttja de 10 kärnkraftsreaktorer vi har tills de tjänat ut	31	34	37	39	38	38	40	44	40
Använd kärnkraft och ersätt de nuvarande reaktorerna med som mest 10 nya reaktorer	27	24	25	23	25	22	19	17	17
Använd kärnkraften och bygg fler reaktorer än nuvarande 10 i framtiden	17	11	11	10	9	8	10	9	11
Ingen uppfattning/ej svar	17	21	16	17	17	20	19	16	20
Summa procent	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Antal personer	1 653	1 597	1 524	1 644	1 705	1 738	1 650	1 827	1 797

Kommentar: Frågan löd '*Vilken är din åsikt om kärnkraftens långsiktiga användning som energikälla i Sverige?*'. Svarsalternativen framgår i tabellen. De svarande ombads välja ett av alternativen. Samtliga svarande ingår i procentbasen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2018.

Figur 1 Inställning till att avveckla eller använd kärnkraften på lång sikt, opinionsutvecklingen 2010–2018 (procent)

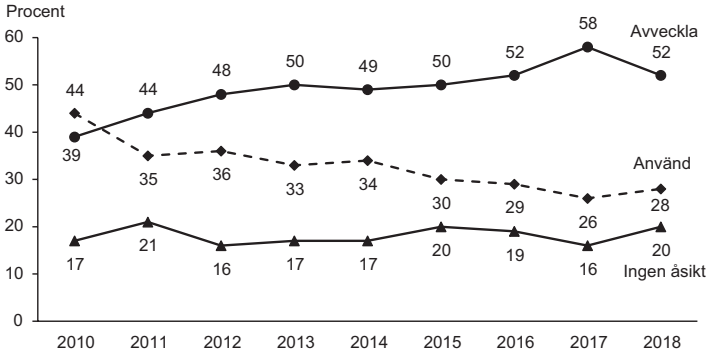

Kommentar: Frågan löd '*Vilken är din åsikt om kärnkraftens långsiktiga användning som energikälla i Sverige?*'. Svarsalternativen var '*Avveckla kärnkraften snarast*', '*Avveckla kärnkraften, men utnyttja de 10 kärnkraftsreaktorer vi har tills de tjänat ut*', '*Använd kärnkraft och ersätt de nuvarande reaktorerna med som mest 10 nya reaktorer*', '*Använd kärnkraften och bygg fler reaktorer än nuvarande 10 i framtiden*' samt '*Ingen uppfattning*'. '*Avveckla*' i figuren baseras på andelen som angett de två första svarsalternativen, medan '*Använd*' baseras på andelen som angett det tredje och fjärde svarsalternativet. Kärnkraftsolyckan i Fukushima inträffade i mars 2011, ungefär ett halvår innan den nationella SOM-undersökningens mätning hösten 2011. Samtliga svarande ingår i procentbasen. Antalet svarspersoner varierar mellan ca 1 500–1 800 för de olika undersökningsåren.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2018.

Resultatet att avvecklingsåsikten har ett överläge i svensk opinion sedan katastrofen i Fukushima styrks även av andra mätningar i de nationella SOM-undersökningarna. Oavsett frågeformulering, har en övervikt bland svenska folket en negativ syn på kärnkraftens framtid. Dock visar mätningarna också att opinionen mot kärnkraft försvagades något under valåret 2018. Alla fyra mätningar över tid som forskningsprojektet *Energiopinionen i Sverige* har initierat visar på samma förändring.[2] Opinionsstödet för kärnkraften minskar påtagligt efter olyckan i Fukushima och fortsätter sedan att minska, speciellt under åren 2016 och 2017. Men valåret 2018 återfinns inte denna trend. Stödet för kärnkraften fortsätter inte att gå ned. Tvärtom ökar stödet något. Övervikten för en negativ syn på kärnkraft består dock i alla mätningar, men är inte lika tydlig som år 2017 (se figur 2).

Figur 2 Stödet för kärnkraften bland svenska folket 2010–2018 (balansmått)

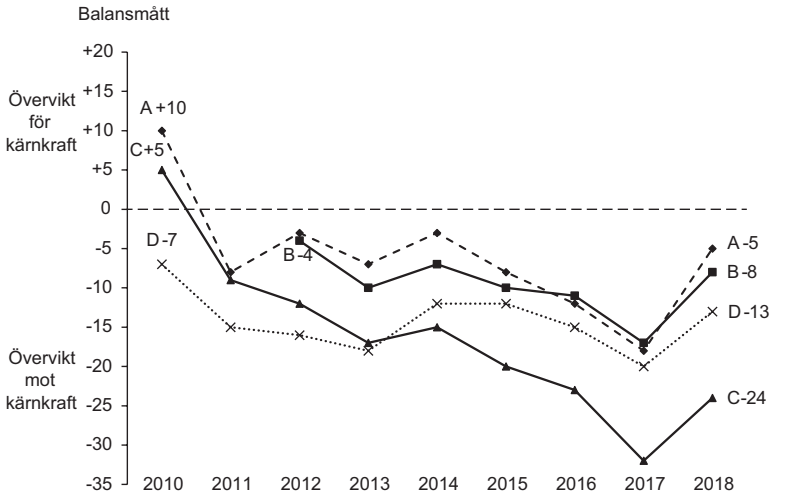

A: Andel satsa mer/satsa ungefär som idag minus andel satsa mindre än idag/helt avstå från energikällan.

B. Andel mycket/ganska positiv till kärnkraft minus andel mycket/ganska negativ.

C. Andel använd kärnkraft långsiktigt i Sverige minus andel avveckla kärnkraften.

D. Andel dåligt förslag minus andel bra förslag på påståendefrågan: ”Sverige bör på lång sikt avveckla kärnkraften”.

Kommentar: Frågan löd ’*Vilken är din åsikt om kärnkraftens långsiktiga användning som energikälla i Sverige?*’. Balansmåttet går mellan +100 och -100 och beräknas genom att andelen som svarar att de är för att behålla kärnkraften minskas med andelen som är emot. +100 innebär att samtliga är för, medan -100 innebär att alla är emot att behålla kärnkraften. För en redovisning av de fullständiga resultaten, se Hedberg och Holmberg (2019).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2018.

Opinionsvindar i olika sociala och politiska grupper

När åsikter ändras blåser oftast opinionsvindarna åt samma håll i olika sociala och politiska grupper. Styrkan kan variera något, men sällan riktningen. Den verkligheten gäller också när det kommer till hur åsikterna förändrats i kärnkraftsfrågan (Holmberg & Asp, 1984; Holmberg, Westerståhl & Branzén, 1977). Den japanska reaktorolyckan 2011 och följdhändelserna har minskat stödet för kärnkraften i alla sociala och politiska grupper i Sverige. Det innebär att mönstren i kärnkraftsopinionen i allt väsentligt ser likadant ut idag som före Fukushimaolyckan, fast på en lägre nivå i alla grupper när det gäller stödet för kärnkraften (se tabell 2).

Kvinnor är alltfort klart mer negativa till kärnkraft än män. I SOM-undersökningen 2018 är endast 16 procent bland kvinnor för en användning av kärnkraft mot 40 procent bland män. Tydliga åldersskillnader finns också fortfarande – yngre (21 procent) är tydligt mindre för kärnkraft än äldre (30 procent). Gamla yrkesskillnader återfinns också som tidigare. Arbetare (24 procent) och jordbrukare (19 procent) stödjer inte kärnkraft lika mycket som högre tjänstemän (41 procent) och företagare (39 procent). Åsiktsskillnaderna har genom åren varit mindre mellan hög- och lågutbildade, men med en svag tendens till ett något starkare stöd för kärnkraft bland högutbildade. Den tendensen syns tydligare i undersökningen 2018 med 28 procent för att använda kärnkraft bland högutbildade mot 21 procent bland lågutbildade. När det gäller boendeort har åsiktsskillnaderna varit små och något varierande mellan landsbygd och storstad åren 2010 till 2015, för att sedan förändras på ett snarast slumpmässigt sätt. I mätningarna 2016 och 2018 är storstadsbor mer för kärnkraft än boende på landsbygd. I SOM-undersökningen 2017 är utfallet tvärtom – landsbygdsfolk är mer positiva till kärnkraft än storstadsbor. Det således kanske något statistiskt osäkra resultatet 2018 visar att storstädernas människor stödjer kärnkraften med 27 procent mot 22 procent bland boende på landsbygden.

Om man i tabell 2 jämför resultaten för år 2015 (före Energikommissionens överenskommelse) med resultaten för år 2018 (ett och ett halvt år efter kommissionens rapport) är det svårt att spåra några riktigt påtagliga minskningar i skillnaden mellan olika gruppers åsikter i kärnkraftsfrågan. De flesta skillnader kvarstår med samma storlek som tidigare. De tecken till minskande skillnader vi tyckte oss se år 2017 återfinns inte längre (Holmberg, 2018). Avpolitiseringen av kärnkraftsfrågan, som Energikommissionen syftade till, har än så länge inte suddat ut gamla åsiktsmotsättningar mellan olika sociala grupper.

Någon tendens till utsuddning eller försvagning av gamla åsiktsskillnader kan inte heller noteras när det gäller olika politiska grupperingar. De tecknen på en dylik förändring till minskande politiska åsiktsmotsättningar vi såg 2016 och 2017 har försvunnit 2018. En möjlig tolkning är att valet och valrörelsen vitaliserade gamla sentiment i kärnkraftsfrågan. Politiseringen återuppväcktes. En jämförelse av olika partisympatisörers stöd för kärnkraften 2017 och 2018 visar att V-, MP- och

Tabell 2 Andel som är för att kärnkraften används efter social och politisk grupptillhörighet 2010–2018 (procent)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Samtliga	44	35	36	33	34	30	29	26	28
Man	57	49	47	47	47	44	40	36	40
Kvinna	31	23	25	19	22	18	19	14	16
16–29	30	21	25	23	28	21	24	23	21
30–49	41	36	34	35	34	28	31	23	27
50–64	40	38	40	34	33	30	29	29	30
65–85	49	40	40	34	36	33	30	24	30
Lågutbildade	40	30	36	31	30	28	28	26	21
Medellåg	45	32	35	38	39	32	30	29	29
Medelhög	44	40	37	32	36	27	29	23	32
Högutbildade	47	40	37	32	31	28	30	23	28
Arbetarhem	35	31	30	29	28	25	26	23	24
Tjänstemannahem	55	41	40	35	36	32	32	26	29
Högre tjänstemannahem	56	55	57	49	46	39	40	30	41
Jordbrukarhem	43	25	26	25	35	21	13	19	19
Företagarhem	50	38	52	36	46	38	34	37	39
Landsbygd	40	32	35	32	32	30	20	29	22
Tätort	42	32	39	38	34	31	26	22	27
Stad	47	38	38	33	35	30	32	28	31
Storstad	43	36	32	31	35	26	32	18	27
Klart till vänster	22	22	18	20	11	9	13	15	10
Något till vänster	27	26	28	23	25	17	16	14	17
Varken vänster eller höger	38	29	27	27	31	23	26	20	24
Något till höger	58	43	52	45	47	43	39	33	39
Klart till höger	70	60	67	58	56	56	60	54	53
V	14	21	13	12	16	15	15	12	8
S	33	29	27	25	26	16	20	17	18
MP	13	10	18	11	8	8	2	13	7
C	38	25	27	17	32	27	24	23	17
FP/L	62	53	43	38	49	45	50	33	33
KD	51	39	34	40	42	46	20	23	31
M	63	51	58	53	53	39	43	35	49
SD	63	54	50	49	49	53	48	50	50
FI	-	-	-	-	-	(12)	(0)	(5)	(11)
Inget parti	24	21	16	20	24	25	19	19	20

Kommentar: Frågan löd '*Vilken är din åsikt om kärnkraftens långsiktiga användning som energikälla i Sverige?*'. Svarsalternativen var '*Avveckla kärnkraften snarast*', '*Avveckla kärnkraften, men utnyttja de 10 kärnkraftsreaktorer vi har tills de tjänat ut*', '*Använd kärnkraft och ersätt de nuvarande reaktorerna med som mest 10 nya reaktorer*', '*Använd kärnkraften och bygg fler reaktorer än nuvarande 10 i framtiden*' samt '*Ingen uppfattning*'. Tabellen baseras på andelen som angett det tredje alternativt fjärde svarsalternativet. Kärnkraftsolyckan i Fukushima inträffade i mars 2011, ungefär ett halvår innan den nationella SOM-undersökningens mätning hösten 2011. Samtliga svarande ingår i procentbasen. Det totala antalet svarspersoner varierar mellan ca 1 500–1 800 för de olika undersökningsåren. För FI är antalet svarspersoner mycket begränsat, 9 personer år 2018, och resultaten anges därför inom parentes.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2018.

C-anhängare blir något mer skeptiska till kärnkraft samtidigt som sympatisörer till KD och M blir mer positiva. Åsiktspolariseringen snarare ökar än minskar. Socialdemokratiska, liberala och sverigedemokratiska anhängare förändrar inte sina positioner.

Resultatet i SOM-undersökningen 2018 visar på två åsiktsblock i kärnkraftsfrågan. Ett med mer kärnkraftsskeptiska väljare bestående av V-, MP-, FI-, S- och C-sympatisörer. Bland dem vill endast 8–18 procent använda kärnkraften långsiktigt. Det andra blocket samlar anhängare till L, KD, M och SD. Här är stödet för framtida kärnkraft starkare – mellan 31–50 procent är positiva till en användning. Energikommissionens fyra avtalsslutande partier har väljare i båda blocken. Socialdemokraterna och Centerpartiet i det mer kärnkraftsnegativa blocket och Kristdemokraterna respektive Moderaterna i det mer kärnkraftspositiva. Ett inte alldeles lätt läge om överenskommelsen skall överleva långsiktigt.

Intrycket att olika ideologiska och partipolitiska åsiktsskillnader inte minskat bland väljarna i kärnkraftfrågan efter Energikommissionens överenskommelse kan beläggas mer rigoröst med hjälp av statistisk sambandsanalys. Vi kan studera hur graden av koppling mellan partisympati och kärnkraftsåsikt har förändrats över tid. Detsamma gäller hur sambandet mellan vänster-högerideologi och inställning till kärnkraft utvecklats. Kärnkraftsfrågan var en alternativ konfliktdimension i Sverige när kampen stod som hetast på 1970-talet (Kåberger, 2007; Anshelm, 2010; Nohrstedt, 2014; Holmberg & Hedberg, 2017). Men sedan dess har kärnkraften blivit en vänster-högerfråga (Holmberg, 2018).

Om vi först ser på sambandet (eta) mellan partisympati och kärnkraftsåsikt är det 0,42 år 2015 för att sedan sjunka till 0,39 år 2016 och till 0,35 år 2017.[3] Energikommissionens förhoppning om en avpolitisering såg ut att uppfyllas, men grusas av valåret 2018. Sambandet mellan parti och kärnkraftsåsikt går upp igen till 0,45. Jämfört med såväl 2017 som 2015 har de partipolitiska åsiktsmotsättningarna i kärnkraftsfrågan snarare ökat än minskat. Valet 2018 revitaliserade den partipolitiska kampen om kärnkraften bland väljarna.

En motsvarande slutsats kan dras när det gäller de ideologiska vänster-högerskillnaderna i kärnkraftsopinionen. Kopplingen mellan vänster och kärnkraftsmotstånd respektive höger och kärnkraftstöd förstärktes valåret 2018. Korrelationen (r) bland väljarna mellan kärnkraftsåsikt och vänster-högerposition steg från 0,36 år 2016 och 0,33 år 2017 till 0,40 år 2018; en återställning till resultatet år 2015 som var 0,40.[4] Tendensen till ett försvagat ideologiskt vänster-högersamband i kärnkraftsfrågan bröts i valet 2018. Väljare som stödde V, MP och C blev mer kärnkraftsnegativa medan väljare som röstade på KD och M blev mer positiva. Ett samband på 0,40 mellan vänster-högeråsikt och inställning till kärnkraft är det starkaste vi uppmätt i någon SOM-undersökning. Någon avideologisering av kärnkraftsfrågan bland väljarna finns det med andra ord inte några tecken på.

Kampen fortsätter?

Energikommissionens blocköverskridande överenskommelse om en hundraprocentigt förnybar elproduktion år 2040, och därmed en avveckling av kärnkraften, överlevde valet 2018. Men något tilltufsad eftersom Kristdemokraterna – ett av de avtalsslutande partierna – argumenterade mot överenskommelsen och för mer kärnkraft i valrörelsen. Kärnkraften kopplad till klimatfrågan blev ett stridsämne i valet.[5] Ett resultat av det blev att energi- och kärnkraftsfrågor inte fortsatte att avpolitiseras som Energikommissionen hoppades på. Istället började gamla skyttegravar att återpolitiseras i folkopinionen. Åsiktskillnader mellan olika partiers sympatisörer förstärktes ånyo. Och den ideologiska vänster-högerfärgningen av kärnkraftskonflikten blev åter tydlig.

Den gamla kampen om kärnkraften som Centerpartiet under ledning av Thorbjörn Fälldin drog igång i Sverige på 1970-talet, och som Energikommissionen syftade till att begrava 2016/2017, tycks alltså inte vara helt över än. I hägn av klimatfrågan och inramad av den eviga vänster-högerkonflikten kan kampen fortsätta.

Noter

1 Moderaternas partiledare Ulf Kristersson antydde i en artikel i *Dagens Industri* den 2 april 2019 att partiet kunde komma att lämna energiöverenskommelsen om inte målet är ett hundra procent fossilfritt elsystem – inte att, som nu, fasa ut kärnkraften.

2 Forskningsprojektet *Energiopinionen i Sverige* startade år 1999. Det har flera besläktade föregångare ända tillbaka till 1970-talet. Projektet leds av Sören Holmberg och Per Hedberg med ekonomiskt stöd av Energimyndigheten. Se vidare Hedberg & Holmberg, 2019.

3 Sambandsmåttet eta kan variera mellan 0,00 (inget samband) och 1,00 (maximalt samband). Måttet anger åsiktsspridningen inom grupperna i relation till den totala åsiktsspridningen i frågan.

4 Korrelationsmåttet (r) kan variera mellan -1,00 och +1,00.

5 Någon enkätfråga om klimatet finns inte med i samma formulär som frågorna om kärnkraften i den nationella SOM-undersökningen 2018. I tidigare nationella SOM-undersökningar när frågor om oro för klimatförändringar återfunnits i samma formulär som kärnkraftsfrågorna har personer som är *mest* oroade för klimatet också visat sig vara *minst* för att använda kärnkraft, medan personer som är *minst* oroade för klimatet är *mest* för att använda kärnkraft (Holmberg, 2007). Människor som *mest* ser klimatförändringar som ett hot vill *mest* använda alternativa energikällor som vind och sol. I SOM-undersökningen 2018 kan

vi studera sambandet mellan kärnkraftsåsikt och intresse för miljön. Det visar sig då att kopplingen är mycket stark. Ju större intresse för miljö desto mer vill man avveckla kärnkraften. Andelen för att på lång sikt avveckla kärnkraften är följande: Bland personer med ett mycket stort intresse för miljön 72 procent; ganska stort intresse 54 procent; inte särskilt stort intresse 31 procent och inte alls intresserad 18 procent. Grön ideologisk inställning är fortfarande tydligt förbunden med en negativ åsikt om kärnkraft.

Referenser

Anselm, Jonas (2010). Among Demons and Wizards: The Nuclear Discourse in Sweden and the Re-Enchantment of the World. *Bulletin of Science, Technology and Society* 30: 45–53.

Andersson, Ulrika, Carlander, Anders, Lindgren, Elina & Oskarson, Maria (2018, red). *Sprickor i fasaden*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Hedberg, Per & Holmberg, Sören (2019). Åsikter om energi och kärnkraft. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Holmberg, Sören & Kent Asp (1984). *Kampen om kärnkraften*. Stockholm: Publica.

Holmberg, Sören & Per Hedberg (2017). The Will of the People? Swedish Nuclear Power Policy. I Wolfgang Muller & Paul Thurner (red) *The Politics of Nuclear Energy in Western Europe*. Oxford: Oxford University Press.

Holmberg, Sören (2018). Är kärnkraften på väg att avpolitiseras? I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Elina Lindgren & Maria Oskarson (red) *Sprickor i fasaden*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Holmberg, Sören (2007). Mojnande framgångsvind för kärnkraften. I Sören Holmberg & Lennart Weibull (red) *Det nya Sverige*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Holmberg, Sören, Westerståhl, Jörgen & Branzén, Karl (1977). *Väljarna och kärnkraften.* Stockholm: Publica.

Johansson, Catrin (2018). Lång väg till hållbart ledarskap för klimatet. I Lars Nord, Marie Grusell, Niklas Bolin & Kajsa Falasca (red) *Snabbtänkt.* Sundsvall: Demicom.

SOU 2017:2 (2017). *Kraftsamling för framtidens energi*. Stockholm: Betänkande av Energikommissionen. Stockholm: Wolter Kluwers.

Kåberger, Thomas (2007). History of Nuclear Power in Sweden. *Estudos Avancados* 21, 225–242.

Nohrstedt, Daniel (2014). Understanding the Context of Nuclear Energy Policy Change in Sweden. I Michael Hill (red) *Studying Public Policy*. Bristol: Polity Press.

SVT Nyheter (2018). Ny rapport: Kärnkraften måste öka för att nå klimatmål. Publicerad 6 december 2018. https://www.svt.se/nyheter/utrikes/ny-rapport-karnkraften-maste-oka-for-att-na-klimatmal [Läst 2019-04-04]

SVENSK VINDKRAFTOPINION UNDER 20 ÅR

PER HEDBERG

Sammanfattning
Energiöverenskommelsen från 2016 innebar bland annat en målsättning om att Sveriges energisystem ska vara ekologiskt hållbart och att det till 100 procent ska vara byggt på förnybara energikällor år 2040. I kapitlet beskrivs den svenska vindkraftsopinionen utveckling under 20 år och vi frågar oss hur väl energiöverenskommelsens viljeinriktning har stöd i folkopinionen. En annan frågeställning behandlar kopplingen mellan miljöengagemang och inställning till olika energikällor. Resultaten från 2018 visar att folkopinionen ligger väl i fas med de politiska besluten. En majoritet bland befolkningen vill satsa mer på solenergi och vindkraft, och alltfler önskar fasa ut olja och kol. Det har skett tydliga förändringar i inställningen till vindkraft bland personer boende på ren landsbygd jämfört med personer boende i våra tre storstäder. För 20 år sedan var landsbygdsbor mer positiva till att satsa mer på vindkraft. 2018 är förhållandet det omvända.

Elförsörjningen i Sverige skall trygga sysselsättning, industrins konkurrenskraft, vår välfärd och samtidigt inte hota miljö och människors hälsa. Politiskt har därför energifrågan ansetts såpass viktig att man i riksdagen sökt breda uppgörelser över partigränserna för att uppnå lång kontinuitet och konsekvens i den förda energipolitiken.

Undersökningsperioden inleddes med den då gällande energiöverenskommelsen mellan Socialdemokraterna, Vänsterpartiet och Centerpartiet från 1997. Uppgörelsen innebar bland annat att det tidigare målet om att kärnkraften skulle vara avvecklad till 2010 avskrevs. ”Något sista årtal då den sista kärnkraftsreaktorn skall tas ur drift bör inte fastställas” (Brandel, 2015:49). Uppgörelsen innebar dock ett beslut om att de två kärnkraftsreaktorerna i Barsebäck skulle avvecklas (Brandel, 2015). Den första reaktorn togs ur bruk 1999 och den andra 2005. Uppgörelsen innebar också en omställning till ett ekologiskt hållbart energisystem som på sikt skulle vara byggt på förnybara energislag. Det är i denna politiska kontext som forskningsprojektet ”Energiopinionen i Sverige” startar.

Undersökningsperioden avslutas med en energiuppgörelse där den partipolitiska sammansättningen är något annorlunda. Under 2016 presenterade Centerpartiet, Socialdemokraterna, Miljöpartiet, Moderaterna och Kristdemokraterna en gemensam överenskommelse. Den vilar på EU:s tre grundpelare för energipolitiken – ekologisk hållbarhet, konkurrenskraft och försörjningstrygghet. Överenskommelsen

Hedberg, Per (2019) Svensk vindkraftopinion under 20 år i Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red) *Storm och stiltje*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.

innebär bland annat en målsättning om att all elproduktion i Sverige till 100 procent skall utgöras av förnybara energikällor år 2040. ”Detta är ett mål, inte ett stoppdatum som förbjuder kärnkraft och innebär inte heller en stängning av kärnkraft med politiska beslut” (SOU 2017:2:16). Tre partier valde att stå utanför uppgörelsen: Vänsterpartiet, Liberalerna och Sverigedemokraterna. Både Liberalerna och Sverigedemokraterna vill istället för skrivningen om 100 procent ”förnybar” elproduktion 2040 ha en skrivning om 100 procent ”fossilfri” elproduktion 2040. Båda partierna ser kärnkraften som en viktig energikälla i framtiden och inte minst i en tid då jordens klimat förändras. Även Vänsterpartiets skäl till att stå utanför överenskommelsen handlade om kärnkraften. Men för dem handlade det om att avveckla den så snabbt som möjligt, inte att möjliggöra den som ett energislag i framtida svensk energiförsörjning (SOU 2017:2. Reservationer).[1]

I Sverige har vi sedan länge haft en förnybar energikälla som i betydande grad bidrar till landets elförsörjning – vattenkraften. Men den förnybara energikälla som expanderat kraftigast efter 1997 års energiuppgörelse är vindkraften. En första frågeställning som skall behandlas i det här kapitlet är vilket stöd denna satsning på vindkraft har hos det svenska folket.[2]

Under senare år har den miljömässiga aspekten av elproduktionen betonats, inte minst genom debatten om klimatförändringar och koldioxidutsläpp. En andra frågeställning som skall behandlas handlar om kopplingen mellan energi och miljö. Hur ser människor med olika grad av miljöengagemang på frågan om hur mycket vi skall satsa på olika energikällor i framtiden? Är det så att prioriteringen av vilka energikällor vi skall satsa på inte skiljer sig åt bland miljöengagerade jämfört med de som har ett mindre engagemang i miljöfrågor? Eller är det så att prioriteringarna ser olika ut i grupper med olika miljöengagemang?

Vindkraftsopinion under 20 år

Den totala elproduktionen i Sverige 1999 var 151 terawattimmar (TWh). Produktionen ökade till 160 terawattimmar 2017. Vid undersökningsperiodens start 1999 står vattenkraften för 47 procent av el-produktionen, kärnkraften för 46 procent och vindkraften för 0,3 procent.[3] Motsvarande andel av el-produktionen 2017 är för vattenkraften 40 procent, för kärnkraften 39 procent och för vindkraften 11 procent (Energimyndigheten, 2019a). Vindkraften har alltså expanderat kraftigt i Sverige. I figur 1 redovisas antalet vindkraftverk i Sverige 1999–2017. Under perioden har antalet vindkraftverk ökat från 486 år 1999 till 3 376 år 2017. Under början av perioden var tillväxttakten relativt svag. Mellan åren 1999 och 2006 tillkom i genomsnitt cirka 54 nya vindkraftverk per år. Men från 2007 ökar tillväxttakten. Under perioden 2007–2015 ökade antalet vindkraftverk med i genomsnitt 280 aggregat årligen. Under de allra senaste åren avtar tillväxttakten (Energimyndigheten, 2019b).

Figur 1 Antal vindkraftverk i Sverige, 1999–2017

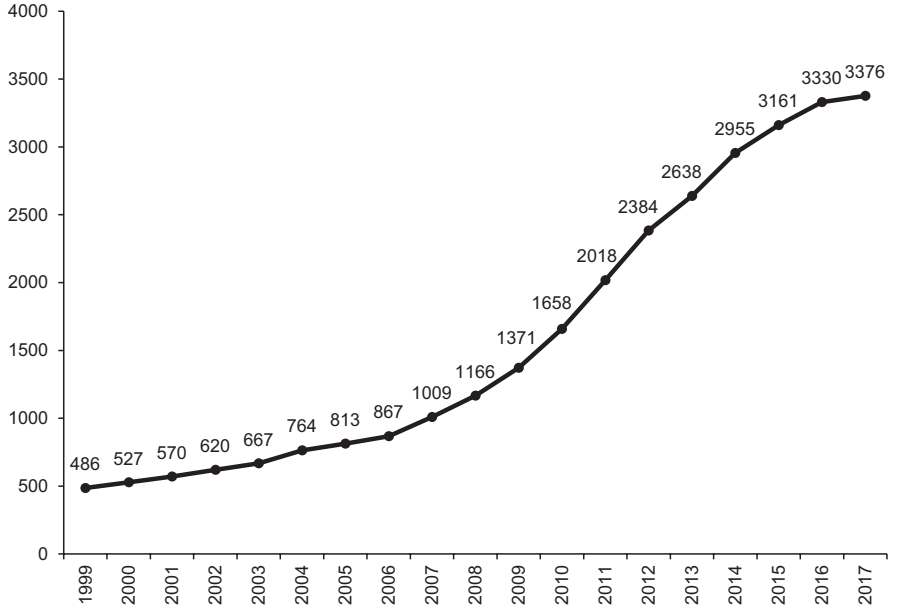

Källa: Energimyndigheten och SCB.

Energiuppgörelsen från 1997 innebar en viljeinriktning att på sikt skapa ett energisystem byggt på förnybara energikällor. Energiöverenskommelsen 2016 innebär en målsättning om att Sveriges elförsörjning 2040 ska tryggas av förnybara energikällor. Hur ser svenska folket på en satsning av den förnybara energikälla som det satsats mest på sedan 1999 – vindkraften? Vilka bedömningar gör svenska folket om hur mycket vi skall satsa på vindkraften från en period då vindkraften huvudsakligen var i ett planeringsskede vid ritborden, till ett skede då vindkraften är en realitet i den svenska landskapsbilden? Under åren 1999–2018 har det i de årliga nationella SOM-undersökningarna ställts en fråga om hur mycket vi skall satsa på vindkraft. Resultaten redovisas i figur 2.

De båda energiuppgörelserna har stort stöd bland befolkningen när det gäller att satsa mer på vindkraft. Under hela tidsperioden har det funnits en majoritet som vill satsa mer på vindkraft. Majoriteten har varierat i storlek. Stödet var som störst 2007 och 2008 då 79 respektive 80 procent av befolkningen ville satsa mer. Därefter minskade stödet till bottennoteringarna 2014 och 2015 då 59 procent ville satsa mer på vindkraften (se också Hedberg & Holmberg, 2019b). Från 2013 fram till dags datum har stödet för en ökad satsning på vindkraft dock varit förhållandevis stabilt i folkopinionen, omkring 60 procent, 64 procent i den senaste mätningen 2018.[4]

Figur 2 Stödet för vindkraft bland svenska folket, 1999–2018 (procent)

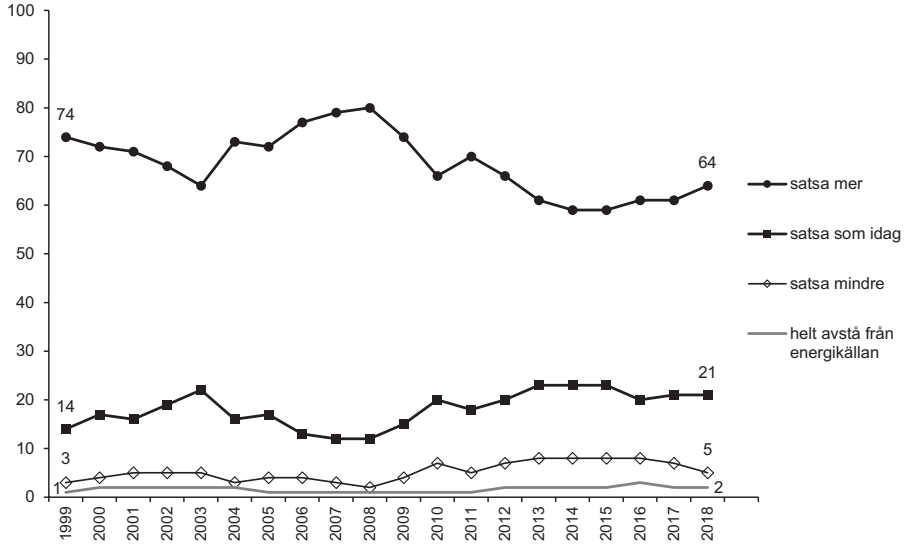

Kommentar: Frågan löd *'Hur mycket bör vi i Sverige satsa på nedanstående energikällor under de närmaste 5–10 åren?'* Svarsalternativen var *'Satsa mer än idag'*, *'Satsa som idag'*, *'Satsa mindre än idag'*, *'Avstå från energikällan'* och *'Ingen uppfattning'*. Frågan om intresse för miljöfrågor löd *'Hur intresserad är du i allmänhet av miljöfrågor?'*. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1999–2018.

Resultatet i figur 2 visar att tillbakagången i stödet för en ökad satsning på vindkraft efter 2008 års toppnotering inte i första hand har inneburit en markant ökning bland dem som vill satsa mindre eller helt avstå från vindkraft. Istället är det gruppen som vill "satsa som idag" som vinner mark. En tolkning skulle kunna beskrivas i termer av mättnad, eller termostateffekt (Soroka & Wlezien, 2010; Andersson & Oscarsson, 2014; Bendz, 2014; Hedberg, 2016). Som frågan är konstruerad innehåller den bland annat komponenter för bedömningar av hur mycket vindkraft vi har, hur mycket vi behöver idag och hur mycket vi kommer behöva i framtiden. Det ligger i frågeställningens natur att taket för en utbyggnad förr eller senare kommer upplevas som uppnått, och stödet för en ytterligare utbyggnad därmed kommer avta.[5]

Vindkraftsopinionen i olika samhällsgrupper

Vi vet att stödet för olika energikällor kan variera inom olika sociala grupper i samhället. Vi vet till exempel att stödet för kärnkraften är större bland män än bland kvinnor (Hedberg & Holmberg, 2019b). Hur ser förhållandena ut i olika sociala och demografiska grupper när det gäller synen på om Sverige bör satsa mer

på vindkraften? Vid varje mättillfälle sedan 1999 har kvinnor varit mer positiva till att satsa mer på vindkraft jämfört med män. Skillnaderna är dock små och har varierat mellan 1 och 7 procentenheter. Utslaget över hela undersökningsperioden har personer äldre än 61 år inte varit lika fullt entusiastiska till att satsa mer på vindkraft jämfört med personer under 61 år. Den åldersgrupp som visat sig mest positiva till att satsa mer är gruppen 31–60 år. Vi det senaste mättillfället 2018 är det 67 procent i gruppen 31–60 år som vill satsa mer medan motsvarande siffror i gruppen 16–30 år är 62 procent och i gruppen 61–85 år 61 procent. När det gäller utbildningsnivå visar resultaten att högutbildade är mest positiva medan lågutbildade är minst positiva att satsa mer på vindkraft. Sambandet är jämförelsevis svagare vid undersökningens första fyra år än det varit därefter. I den senaste mätningen från 2018 ville 69 procent bland högutbildade satsa mer på vindkraft. Motsvarande siffror bland medelutbildade och bland lågutbildade var 63 respektive 54 procent (Hedberg & Holmberg, 2019a; Hedberg & Holmberg, 2019b).

Figur 3 Stödet för vindkraft beroende på var man är bosatt, 1999–2018 (procent)

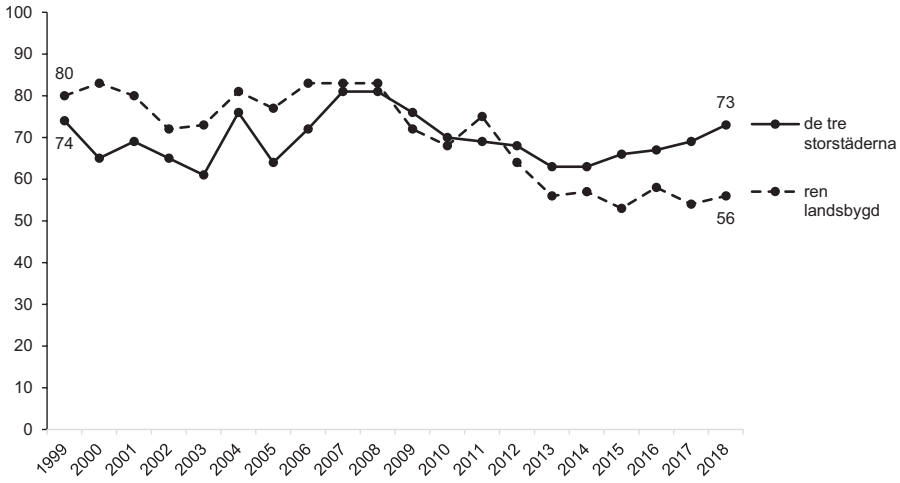

Kommentar: Frågan löd *'Hur mycket bör vi i Sverige satsa på nedanstående energikällor under de närmaste 5–10 åren?'* Svarsalternativen var *'Satsa mer än idag'*, *'Satsa som idag'*, *'Satsa mindre än idag'*, *'Avstå från energikällan'* och *'Ingen uppfattning'*. Frågan om boende löd *'I vilken typ av område bor du?'* Svarsalternativen var *'storstad, centralt'*, *''stad, centralt'*, *'stad, ytterområde'*, *'större tätort'*, *'mindre tätort'* och *'ren landsbygd'*. Svaren har delats in i fyra kategorier: *'ren landsbygd'*, *'mindre tätort'*, *'stad/större tätort'* och *'Stockholm, Göteborg, Malmö'*. Personer som uppger sig bo i *'storstad, centralt'*, *'storstad, ytterområde/förort'*, *'stad, centralt'*, *'stad, ytterområde'*, eller *'större tätort'* har efter urvalsdata om kommuntillhörighet förts till kategorin 'Stockholm, Göteborg, Malmö'. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1999–2018.

I figur 3 redovisas resultaten för hur personer boende på ren landsbygd respektive hur personer boende i Stockholm/Göteborg/Malmö ser på en ökad satsning på vindkraften.[6] Här återfinns omkastningar i inställningen till vindkraften som inte återfinns inom andra sociala bakgrundsfaktorer. I början av perioden är personer boende på landsbygden mer positiva till att satsa på vindkraften jämfört med personer som bor i Stockholm/Göteborg/Malmö. I slutet av perioden är förhållandet det omvända. Brytpunkten inträffar 2009 då storstadsbor för första gången är mer positiva till att satsa mer på vindkraften än landsbygdsbor. Sedan dess har storstadsbor varit mer positiva än landsbygdsbor (undantaget 2011), och skillnaderna mellan grupperna har ökat. Vid det första mättillfället 1999 ville 74 procent bland storstadsbor satsa mer på vindkraft. 2018 var andelen i det närmaste identisk, 73 procent. När det däremot gäller personer boende på ren landsbygd ser vi en förhållande kraftig förändring. Andelen som stöder en ökad satsning på vindkraft har reducerats från 80 procent 1999 till 56 procent 2018, en minskning med 24 procentenheter.

Vad som ligger bakom förändringen kan det endast spekuleras i. De vindkraftsetableringar som har skett och som kommer att ske lokaliseras i huvudsakligen till landsbygd. Därför är det inte orimligt att en eventuell mättnad-/termostateffekt kan visa sig mer påtaglig på landsbygden. Undersökningsperioden har delats upp i två tioårsperioder, 1999–2008 och 2009–2018, för att göra det möjligt att jämföra genomsnittliga förändringar mellan glesbygdsbor och samtliga svarspersoner. Bland samtliga har gruppen som vill satsa mer på vindkraft minskat med 9 procentenheter mellan den tidiga och senare perioden. Gruppen som vill satsa ungefär lika mycket som idag ökar med 4 procentenheter. Bland de som vill satsa mindre ökar stödet med 3 procentenheter medan gruppen som helt vill avstå från vindkraften som energikälla är lika liten i de båda tioårsperioderna. Förändringar bland personer boende på ren landsbygd är större. Motsvarande siffror för landsbygdsbor är en minskning med 19 procentenheter för att satsa mer på vindkraft, en ökning med 9 procentenheter för att satsa som idag, en ökning med 6 procentenheter för att satsa mindre och en ökning med 2 procentenheter för att helt avstå från vindkraft. I jämförelse med befolkningen som helhet är det alltså fler som går från att vilja satsa mer till att det bör satsas som idag. Men det är också fler som går till att vilja satsa mindre eller helt avstå från vindkraften som energikälla.

Vindkraft och vänster-högerideologi

Vi vet att åsiktsbildningen i många politiska sakfrågor ofta följer väljarnas ideologiska övertygelse på vänster-högerdimensionen. Exempel på sådana traditionella vänster-högerfrågor handlar om offentligt vs privat, skatter och sociala bidrag. När kärnkraftsfrågan politiserades i början av 1970-talet var den endast svagt kopplad till den traditionella vänster-högerdimensionen (Holmberg & Asp, 1984; Ben-

nulf, 1994; Holmberg, 2004). Med tiden har kärnkraftsfrågan blivit allt mer av en vänster-högerfråga (Holmberg, 2017; se även Holmbergs kapitel om kärnkraft i denna bok). Personer som placerar sig till höger är mer positiva till att satsa på kärnkraft jämfört med personer som placerar sig till vänster. Men hur ser sambandet ut när det gäller vänster-högerdimensionen och hur mycket man vill satsa på vindkraft? Och hur har sambandet eventuellt förändrats under de senaste 20 åren?[7]

Figur 4 Stödet för vindkraft beroende på ideologi, 1999–2018 (procent)

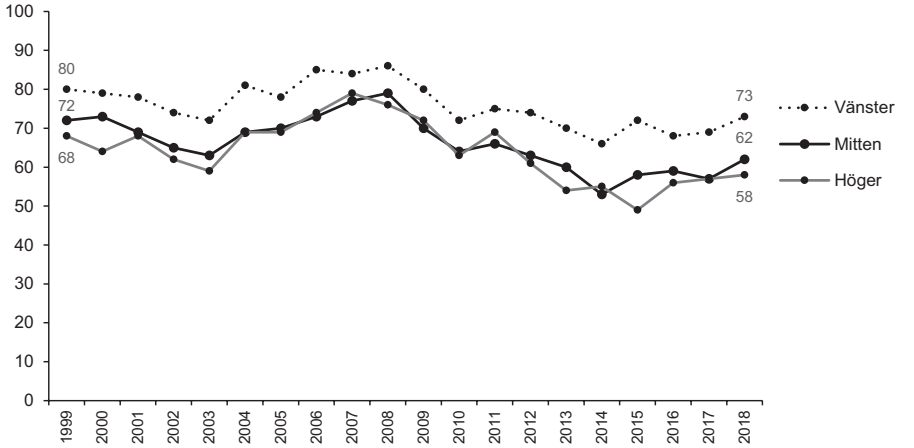

Kommentar: Frågan om de olika energikällorna löd *'Hur mycket bör vi i Sverige satsa på nedanstående energikällor under de närmaste 5–10 åren?'* Svarsalternativen var *'satsa mer än idag'*, *'Satsa som idag'*, *'Satsa mindre än idag'*, *'Avstå från energikällan'* och *'Ingen uppfattning'*. Frågan om vänster-högerideologi löd *'Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras på en vänster-högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på skalan?'* Svarsalternativen var *'Klart till vänster'*, *'Något till vänster'*, *'Varken till vänster eller höger'*, *'Något till höger'* och *'Långt till höger'*. I figuren har de båda svarsalternativen till vänster respektive till höger slagits samman. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1999–2018.

Uppfattning om hur mycket vi skall satsa på kärnkraft är det energislag som starkast korrelerar med vänster-högerdimensionen, –0,39 (Persons r) i SOM undersökningen 2018 (Hedberg & Holmberg, 2019a). Kopplingen mellan vänster-högerideologi och inställning till andra energislag är betydligt svagare; i den nationella SOM-undersökningen 2018 är korrelationen för vindkraft 0,17, olja -0,15, solenergi 0,07, kol -0,06, vågkraft 0,05, natur-/fossilgas -0,04, biobränsle 0,03 och vattenkraft -0,01.[8] Resultaten i figur 4 åskådliggör kopplingen mellan vänster-högerideologi och inställning till vindkraften. Personer som placerar sig till vänster vill i högre utsträckning satsa mer på vindkraften jämfört med personer som placerar sig till höger eller i mitten. Skillnaden mellan dem som placerar sig i mitten eller till höger

är marginell. Skiljelinjen dras mellan de som placerar sig till vänster och övriga. Så har det sett ut under hela undersökningsperioden. Lite har hänt när det gäller vänster-högerideologiseringen av vindkraftsfrågan.

Mönstret återkommer även när det gäller partitillhörighet. Sympatisörer till Miljöpartiet, Vänsterpartiet, och i början av perioden även Centerpartiet, är mer positiva till att satsa mer på vindkraft än sympatisörer till framför allt Moderaterna och Sverigedemokraterna. I början av perioden är sympatisörer till Moderaterna de som är minst positiva till att satsa på vindkraft. I slutet av perioden är det sympatisörer till Sverigedemokraterna och Kristdemokraterna som är minst positiva. Från 2008, då svenska folket var som mest positiva till att satsa på vindkraft har stödet för att satsa mer minskat med 16 procentenheter till 2018. För miljöpartister är motsvarande minskning 6 procentenheter, för vänsterpartister 9, för liberaler 14, för socialdemokrater 15, för moderater 17, för sverigedemokrater 16, för kristdemokrater 20 och för centerpartister 25 procentenheter.

Miljöengagemang och synen på olika energikällor

I det följande vidgas perspektivet från att ha handlat om vindkraft, till att även handla om flera olika energikällor. Resultaten från SOM-undersökningen 2018 visar att en majoritet bland svenska folket vill satsa mer på förnybara energikällor som solenergi (83 procent) och vindkraft (64 procent). Fossila energikällor som kol och olja vill man fasa ut, 80 procent vill satsa mindre på eller helt avstå från kol som energikälla, och motsvarande siffra för olja är 75 procent. Kärnkraften, som är fossilfri men inte förnybar, vill 15 procent satsa mer på som energikälla i framtiden.

Kopplingen mellan miljöaspekter och energipolitik har varit ett viktigt inslag i den energipolitiska debatten, åtminstone så långt tillbaka som till 1970-talet och den då aktuella debatten om kärnavfallets risker för miljö och människors hälsa. I den senaste energiöverenskommelsen från 2016 är en av de tre grundpelarna att för framtiden skapa ett ekologiskt hållbart energisystem i Sverige, ett fossilfritt system som 2040 till helt bygger på förnybara energikällor. Frågan i det följande är hur svenska folket har sett på kopplingen mellan miljö och energi under åren 1999–2018. Hur ser människor med olika grad av miljöengagemang på frågan om hur mycket vi skall satsa på, inte bara *vindkraft*, utan även på andra energikällor?

Som mått på miljöengagemang används en fråga om intresse för miljöpolitik. Frågan lyder: ”*Hur intresserad är du i allmänhet av miljöfrågor?*” Frågan har fyra svarsalternativ: *’Mycket intresserad’*, *’Ganska intresserad’*, *’Inte särskilt intresserad’* och *’Inte alls intresserad’*. Resultatet för sambandet mellan miljöengagemang och inställning till hur mycket vi skall satsa på vindkraft och andra energikällor redovisas i tabell 1. Positiva värden anger att det är personer med relativt stort miljöengagemang som är mer angelägna att satsa mer på energikällan jämfört med personer som har ett relativt litet miljöengagemang. Negativa värden anger att det är personer med relativt litet miljöengagemang som är mer angelägna att satsa mer på energikällan jämfört med personer som har ett relativt stort miljöengagemang.

Tabell 1 Sambandet mellan åsikt om hur mycket som skall satsas på olika energikällor och intresset för miljöfrågor, 1999–2018 (Pearsons r)

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Kärnkraft	–0,18	,–0,23	–0,14	–0,16	–0,13	–0,09	–0,20	–021	–0,18	–0,13	–0,18	–0-23	–0,15	–0,21	–0,27	–0,25	–0,23	–0,19	–0,23	–0,25
Olja	–0,16	–0,13	–0,18	–0,15	–0,13	–0,15	–0,22	–0,20	–0,25	–	–0,15	–0,14	–	–0,14	–	–	–	–	–0,19	–0,25
Kol	–0,09	–0,07	–0,16	–0,14	–0,15	–0,16	–0,18	–0,19	–	–	–0,16	–	–0,16	–	–0,10	–	–0,16	–0,11	–	–0,20
Naturgas	–0,05	–0,02	0,00	–0,02	–0,02	–0,06	–0,09	-0,11	–	–	–0,11	–	–0,10	–0,11	–	–0,13	–	–	–0,12	–0,20
Solenergi	0,14	0,16	0,12	0,15	0,16	0,09	0,16	0,13	–	–	0,10	0,13	–	0,14	0,17	0,16	0,20	0,15	–	0,17
Biobränsle	0,06	0,09	0,12	0,11	0,09	0,10	0,03	0,16	0,08	0,09	0,11	0,07	0,12	0,06	0,06	0,16	0,13	–	–	0,14
Vågkraft	–	–	–	–	–	–	–	0,18	0,13	0,14	0,11	0,06	0,14	0,16	0,19	0,14	0,10	–	0,12	0,10
Vindkraft	0,12	0,10	0,10	0,12	0,13	0,08	0,13	0,12	0,11	0,05	0,07	0,09	0,07	0,08	0,16	0,11	0,11	0,07	0,12	0,09
Vattenkraft	–0-03	0,00	–0,04	–0,06	–0,01	–0,05	0,00	-0,05	–0,02	–0,06	–0,10	–0,06	–0,08	–0,04	–0,05	–0,08	–0,08	–0,03	–0,02	–0,04

Kommentar: Frågan om de olika energikällorna löd *'Hur mycket bör vi i Sverige satsa på nedanstående energikällor under de närmaste 5–10 åren?'* Svarsalternativen var *'Satsa mer än idag'*, *'Satsa som idag'*, *'Satsa mindre än idag'*, *'Avstå från energikällan'* och *'Ingen uppfattning'*. Frågan om intresse för miljöfrågor löd *'Hur intresserad är du i allmänhet av miljöfrågor?'* Svarsalternativen var *'Mycket intresserad'*, *'Ganska intresserad'*, *'Inte särskilt intresserad'* och *'Inte alls intresserad'*. Den exakta frågeformuleringen när det gäller naturgas var *'Natur-/fossilgas'*. Koefficienterna som redovisas i tabellen är korrelationsmått (Pearsons r) som visar sambandet mellan hur mycket som skall satsas på de olika energislagen och intresset för miljöfrågor. Måttet kan variera mellan –1 och 1. Ju högre värde desto starkare samband. Vid värde 0 saknar intresse för miljöfrågor betydelse för åsikter om hur mycket som skall satsas på respektive energikälla. Positiva värden anger att det är personer med intresse för miljöfrågor som är mer angelägna att satsa mer på energikällan jämfört med personer som inte är intresserade av miljöfrågor. Negativa värden anger det motsatta förhållandet i sambandet. Ett streck (–) innebär att alternativet inte fanns med i det årets undersökning.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1999–2018.

Resultaten i tabell 1 visar att de starkaste sambanden vid 18 mättillfällen av 20 uppvisar *negativa* korrelationskoefficienter. Starkast negativa korrelationer har i de flesta fallen gällt *kärnkraften.* Ju större miljöengagemang desto mindre vill man se en satsning på kärnkraften och vice versa. Kopplingen mellan miljöengagemang och inställning till hur mycket som bör satsas på kärnkraften har under 20 år varierat mellan –0,09 och –0,27. Andelen som 2018 vill satsa mer på kärnkraften är bland personer med stort intresse för miljöfrågor 11 procent, bland de med ganska stort intresse 14 procent, och inte särskilt stort intresse/inte alls intresserade 19 procent.[9] Andelen som helt vill avstå från kärnkraften som energikälla är bland personer med stort miljöintresse 36 procent, ganska stort intresse 17 procent, inte särskilt intresserade/inte alls intresserade 8 procent. I den senaste undersökningen är olja lika negativt korrelerad med miljöintresse som frågan om kärnkraft. De två därefter följande energislagen med högst negativa korrelationer 2018 är *kol* och av *natur-/fossilgas*.

Positiva kopplingar mellan miljöengagemang och inställning till satsning på olika energikällor återfinns vid varje mättillfälle för solenergi, vågkraft, biobränsle och vindkraft. Starkast är sambandet när det gäller *solenergi*, där sambandet mellan 1999 och 2018 varierar mellan 0,12 och 0,20. När det gäller kopplingen mellan miljöengagemang och *vindkraft* är sambanden förhållandevis svaga. De varierar mellan med som lägst 0,05 år 2008 och som högst 0,13 år 2005. Ett nollsamband hade inneburit att oavsett grad av engagemang i miljöfrågor hade man önskat satsa lika mycket eller lika lite på vindkraft. Sambandet 2018 är 0,09. Andelen som 2018 vill *satsa mer* på vindkraft är bland personer med stort intresse för miljöfrågor 74 procent, ganska stort intresse 66 procent och inte särskilt stort intresse/inte alls intresserade 49 procent.[10]

Med tanke på debatten om klimatförändringar och den alltmer intensiva diskussionen om människans påverkan på klimatet vore det intressant att kunna koppla människors oro för klimatförändringar till synen på vilka energikällor vi skall satsa på i framtiden. I de nationella SOM-undersökningarna har det sedan 2001 ställts en fråga om hur oroande man upplever förändringar i jordens klimat.[11] På grund av utrymmesskäl i SOM-undersökningarnas olika formuläreditioner har frågan inte ställts tillsammans med frågor om energi sedan 2013. Resultaten från 2013 visar att frågan om oro för klimatförändringar är överlag något starkare kopplad till inställning om vilka energislag som vi skall satsa på i framtiden än frågan om intresse för miljö. I den nationella SOM-undersökningen 2013 är sambandet mellan oro för klimatförändringar och frågan om hur vi skall satsa mer eller mindre på kärnkraft i framtiden –0,30 jämfört med –0,27 när det gäller kopplingen till intresse för miljöfrågor. Motsvarande siffror för vindkraft var 0,23/0,16, för solenergi 0,23/0,17 för vågkraft 0,19/0,19, för kol –0,12/–0,10 och för biobränsle 0,09/0,06. När det gäller vattenkraft är kopplingen till miljöintresse respektive klimatoro i stort sett obefintligt.[12] Över tid har den negativa kopplingen mellan klimatoro och frågan om hur mycket vi bör satsa på kärnkraft stärkts från –0,19

år 2001 till –0,30 2013. Motsvarande förändringar för vindkraft är 0,17 till 0,23, för solenergi 0,13 till 0,23, för vågkraft 0,17 till 0,19 (2006–2013), för kol –0,05 till –0,12 och för biobränsle 0,10 till 0,06.

Fortsatt forskning behövs

Energiöverenskommelsen 2016 ligger väl i fas med folkopinionen. Överenskommelsens mål om att på sikt skapa ett energisystem byggt på förnybara energikällor har ett starkt stöd bland svenska folket. Den nationella SOM-undersökningen 2018 visar att en majoritet vill satsa mer på solenergi och vindkraft, och att alltfler önskar fasa ut olja och kol. Frågan om hur mycket som bör satsas på kärnkraften är jämförelsevis mer åsiktsmässigt polariserad i folkopinion. Det tredje benet i energiöverenskommelsen – ekologisk hållbarhet – kommer att vara aktuellt under överskådlig tid. Fördjupade studier av människors åsikter om miljön och åsikter om framtidens energisystem kommer att behövas.

Noter

1 Sedan energiuppgörelsen 2016 har politiseringen av kärnkraftsfrågan aktiverats. Under valrörelsen och hösten 2018 förklarade Krisdemokraterna att målet om till 100 procent förnybara energikällor 2014 inte kommer hålla. I *Dagens Industri* skriver bland andra Ebba Busch Thor: ”Kristdemokraterna anser att Sverige måste trygga en hållbar elförsörjning i framtiden. Reaktorer måste få tjäna sin fulla livslängd och gamla kärnkraftverk behöver ersättas med nya. I längden gynnar det både konsumenterna, företagen och inte minst miljön” (*Dagens industri*, 2018). Under våren 2019 meddelade Ulf Kristersson att Moderaterna vill att skrivningen om ”förnybara energikällor” ersätts med formuleringen ”fossilfria energikällor”. ”Målet i energiöverenskommelsen mellan regeringen och flera borgerliga partier måste tydligt vara ett 100 procent fossilfritt elsystem – inte att fasa ut koldioxidfri baskraft. Kärnkraftens roll behöver alltså förtydligas.” (*Dagens Industri*, 2019).

2 När det gäller svenska folkets stöd för kärnkraften som energikälla, se Holmbergs kapitel i denna volym (Holmberg, 2019).

3 Forskningsprojektet ”Energiopinionen i Sverige” startade 1999 och har finansierats av Energimyndigheten. Under 20 har vi under varje höst frågat vad svenska folket anser i frågor som rör energi.

4 Den energikälla som har det starkaste stödet för att byggas ut och satsas på har vid varje mättillfälle varit solenergi. Stödet för att satsa mer på solenergi har under 20-årsperioden varierat mellan 75 och 83 procent. Resultaten från den nationella SOM-undersökningen 2018 visar att 83 procent vill satsa mer på

solenergi, 64 procent vill satsa mer på vindkraft, 48 procent vill satsa mer på vågkraft, 43 procent vill satsa mer på vattenkraft, 41 procent vill satsa mer på biobränslen, 15 procent vill satsa mer på kärnkraft och natur-/fossilgas, och att i stort sett inga vill varken satsa mer på kol respektive olja (1 procent). Andelen som helt vill avstå från olja som energikälla har ökat från 18 procent 1999 till 38 procent 2018, och andelen som helt vill avstå från kol som energikälla har under samma period ökat från 34 till 57 procent.

5 I SOM-undersökningarna ställs sedan 2012 en attitydfråga om inställningen till vindkraft. Frågan lyder *'Allmänt sett, vilken är din inställning till följande energikällor…/vindkraft/?'*. Svarsalternativen är *'Mycket positiv'*, *'Ganska positiv'*, *'Varken positiv eller negativ'*, *'Ganska negativ'*, *'Mycket negativ'* och *'Ingen uppfattning'*. 2012 var andelen positiva till vindkraften 84 procent, och 2018 83 procent. Dessa år var andelen negativa var 11 respektive 10 procent.

6 Bland personer boende i mindre tätorter önskade 77 procent satsa mer på vindkraft 1999 och 62 procent 2018. Motsvarande siffror för personer boende i städer eller större tätorter är 70 respektive 64 procent.

7 För mer detaljer när det gäller hur personer med olika bakgrund ser på olika energislag, se Hedberg och Holmberg (2019a; 2019b).

8 Positiva värden visar att personer som placerar sig till vänster är mer positiva till en satsning på energikällan. Negativa värden visar att det är personer till höger som är mer positiva till energikällan.

9 På grund av det låga antalet svarspersoner för svarsalternativet 'Inte alls intresserade av miljöfrågor' har det slagits samman med svarsalternativet 'Inte särskilt intresserade'.

10 Andelen som vill *satsa som det görs idag* är bland personer med stort miljöintresse 14, ganska stort intresse 22 procent, inte särskilt stort intresse/inte alls intresserade 24 procent. Andelen som vill *satsa mindre* är bland personer med stort miljöintresse 7, ganska stort intresse 4 procent, inte särskilt stort intresse/inte alls intresserade 7 procent. Andelen som vill helt vill *avstå från vindkraft* som energikälla är bland personer med stort miljöintresse 1, ganska stort intresse 2 procent, inte särskilt stort intresse/inte alls intresserade 2 procent. Bland samtliga svarande 2018 ville 64 procent satsa mer, 21 procent satsa som idag, 5 procent satsa mindre än idag, 2 procent helt avstå från vindkraft och 8 procent uppgav att de inte hade någon uppfattning i frågan.

11 Frågan löd '*Om du ser till läget idag, hur oroande upplever du själv följande inför framtiden?*: *Förändringar i jordens klimat*'. Svarsalternativen var '*Mycket oroande*', '*Ganska oroande*', '*Inte särskilt oroande*' och '*Inte alls oroande*'.

[12] Korrelationen mellan frågan om klimatoro och frågan om intresse för miljö har stärkts från 0,23 år 1999 till 0,44 år 2013. Bland mycket miljöintresserade personer var det 57 procent som också oroade sig för klimatförändringar år 2001, och 2013 hade andelen vuxit till 81 procent. Frågorna om olja och natur-/fossilgas ställdes inte 2013.

Referenser

Andersson, Dennis & Oscarsson, Henrik (2014). Medelklassuppror i Väst? I Annika Bergström & Jonas Ohlsson (red) *Brytningstider*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Bendz, Anna (2014). Att ge feedback på välfärdspolitiken: hur reagerar medborgarna på ökad privatisering. I Bergström, Annika &h Oscarsson, Henrik (red) *Mittfåra & marginal*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Bennulf, Martin (1994). *Miljöopinionen i Sverige*. Lund: Dialogos.

Brandel, Magnus (2015). Översiktlig sammanställning/analys av energipolitiska beslut mellan 1975 och 2009 i Sverige. Rapport till Energikommissionen.

Dagens Industri (2018). Sverige behöver bygga nya kärnkraftverk. Publicerad 6 december 2018. https://www.di.se/debatt/sverige-behover-bygga-nya-karnkraftverk/ [Läst 2019-05-07]

Dagens Industri (2019). Kristersson: Utan nytt kärnkraftsmål lämnar vi energiöverenskommelsen. Publicerad 2 april 2019. https://www.di.se/debatt/kristersson-utan-nytt-karnkraftsmal-lamnar-vi-energioverenskommelsen/ [Läst 2019-05-07]

Energimyndigheten (2019a). Energiläget. http://www.energimyndigheten.se/statistik/energilaget/?currentTab=1#mainheading [Läst 2019-05-07]

Energimyndigheten (2019b). Vindkraftsstatistik. http://pxexternal.energimyndigheten.se/pxweb/sv/Vindkraftsstatistik/ [Läst 2019-05-07]

Hedberg, Per & Holmberg, Sören (2019a). Åsikter om energi och kärnkraft. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Hedberg, Per & Holmberg, Sören (2019b). *Svenska folkets åsikter om olika energikällor 1999–2018*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Hedberg, Per (2016). Ett år av stiltje i vindkraftsopinionen. I Jonas Ohlsson, Henrik Ekengren Oscarsson & Maria Solevid (red) *Ekvilibrium*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Holmberg, Sören & Asp, Kent (1984). *Kampen om kärnkraften*. Stockholm: Publica.

Holmberg, Sören (2004). Kärnkraftsanhängarna har gått om. I Sören Holmberg & Lennart Weibull (red) *Ju mer vi är tillsammans*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Holmberg, Sören (2017). Representation av folkviljan. I Ulrika Andersson, Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Larmar och gör sig till*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Holmberg, Sören (2019). Kärnkraften aktuell igen. I Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red) *Storm och stiltje*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Soroka, Stuart N. & Wlezien, Christopher (2010). *Degrees of Democracy: Politics, Public Opinion and Policy.* New York: Cambridge University Press.

SOU 2017:2 (2017). *Betänkande av Energikommissionen. Kraftsamling för framtidens energi.* SOU 2017:2. http://www.sou.gov.se/wp-content/uploads/2017/01/SOU-2017_2_webb.pdf

Opinion & attityder

REKORDHÖGT STÖD FÖR EU

LINDA BERG, KAJSA EVERTSSON, ELISABETH FALK
OCH MAJA SÖREBRO

Sammanfattning
Det svenska stödet för medlemskap i EU är rekordhögt. Andelen svenskar som är för medlemskapet, som tycker att ett utträde ur EU är ett dåligt förslag och som är nöjda med demokratin i EU har aldrig varit högre. Samtidigt är förtroendet för EU:s institutioner fortsatt avsevärt lägre än för nationella institutioner. Likaså är stödet för frågor som handlar om fördjupad integration mycket lågt. De samhällsgrupper som framförallt är mest positivt inställda till EU är personer som är yngre, de som har hög utbildning och inkomst, de som har ett högt politiskt förtroende och boende i storstäder. Personer med mer negativ inställning till EU återfinns i de äldre åldersgrupperna, de som har lägre utbildning, lägre inkomst och boende på landsbygd. Partipolitiskt är stödet för det svenska EU-medlemskapet starkast hos personer som sympatiserar med Liberalerna och Centerpartiet, medan det finns en påtagligt större andel negativt inställda till EU bland Sverigedemokraternas sympatisörer.

Svenskarnas stöd för medlemskapet i den Europeiska Unionen (EU) är det högsta sedan SOM-institutet började mäta frågan år 1991. Efter att britterna 23 juni 2016 hade röstat för att Storbritannien skulle lämna EU (så kallad Brexit), var det många som undrade om fler länder skulle följa efter. Inte minst har forskare pekat på att det brittiska folkomröstningsresultatet är ett resultat av kritik, spänningar och missnöje med samhällsutvecklingen som också återfinns i flera andra europeiska länder (De Vries, 2017). Framförallt påtalas betydelsen av det senaste decenniets kriser, såväl den ekonomiska (och senare euro-) krisen och oförmågan att hitta gemensamma lösningar för att hantera asylsökande, men även den fria rörligheten inom EU har väckt kritik. Statsvetaren Catherine de Vries (2018) menar att beroende på olika länders ekonomiska och politiska situation är det möjligt att teoretiskt bedöma i vilka länder risken är störst för att den EU-kritiska opinionen resulterar i krav på ett utträde (”hard euroskepticism”) snarare än krav på reformer (”soft euroscepticism”).

Sverige är ett av de länder som omnämns i den förra kategorin. Men som det här kapitlet kommer att visa finns det ingenting i EU-opinionen hösten 2018 som tyder på ökade negativa attityder eller krav på ett svenskt utträde ur EU. I takt med att förhandlingarna om villkoren för ett brittiskt utträde har pågått, och därmed också synliggjort oklarheten om vilken sorts utträde som folkomröstningen i Storbritannien egentligen handlade om, har stödet för EU i de flesta EU-medlemsländer

Berg, Linda, Evertsson, Kajsa, Falk, Elisabeth & Sörebro, Maja (2019) Rekordhögt stöd för EU i Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red) *Storm och stiltje*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.

istället ökat (Eurobarometer, 2018). Sverige är inget undantag. Som framgår av figur 1 var andelen som svarade att de i huvudsak var för det svenska medlemskapet i EU hösten 2018 hela 59 procent. Utöver att vara den högsta nivån hittills, så är det också en påtaglig ökning från 49 procent hösten 2016.

Figur 1 Inställning till det svenska medlemskapet i EU, 1991–2018 (procent)

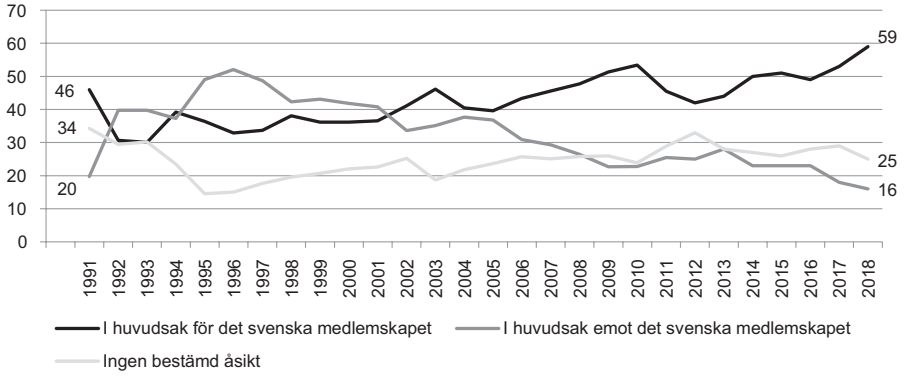

Kommentar: Frågan löd *'Vilken är din åsikt om det svenska EU-medlemskapet?'*. Svarsalternativen var *'I huvudsak för det svenska medlemskapet i EU'*, *'I huvudsak emot det svenska medlemskapet i EU'* och *'Har ingen bestämd åsikt i frågan'*. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1991–2018.

Även om det finns en tydlig trend av mer EU-positiv opinion i Sverige sedan Brexit, är det noterbart att ända sedan början av 2000-talet har andelen svenskar som har varit för medlemskapet i EU varit fler än andelen som har varit mot. Det var en påtaglig ökning av andelen som var för medlemskapet under framförallt den senare halvan av 2000-talet. Från 2011 och några år framåt går det att se en tydlig nedgång i opinionen. I tid sammanfaller det med när effekterna av den ekonomiska krisen, och senare eurokrisen, blev mer påtagliga i Sverige, och när Greklands skuldkris var som mest omdebatterad i media.

Trenden av mer EU-positiv opinion sedan folkomröstningen i Storbritannien är också något som vi kan se i hela EU. I figur 2 syns andelen som anser att det egna landets medlemskap är bra, dåligt, varken bra eller dåligt, eller att de inte vet, från november 2007 till april 2018. Framförallt under åren som följde på den ekonomiska krisen (och senare eurokrisen) kan vi se en viss nedgång i stödet för det egna landets medlemskap i EU, men också att det precis som i Sverige överlag har skett en ökning i stödet för medlemskapet efter den brittiska folkomröstningen om medlemskapet i EU. Det finns naturligtvis en stor variation mellan olika länder. I figur 2 ingår även Storbritannien. Alla procentsiffror är viktade efter folkmängd i respektive land.

Figur 2 Inställningen till det egna landets medlemskap i EU, 2007–2018, genomsnitt hela EU (procent)

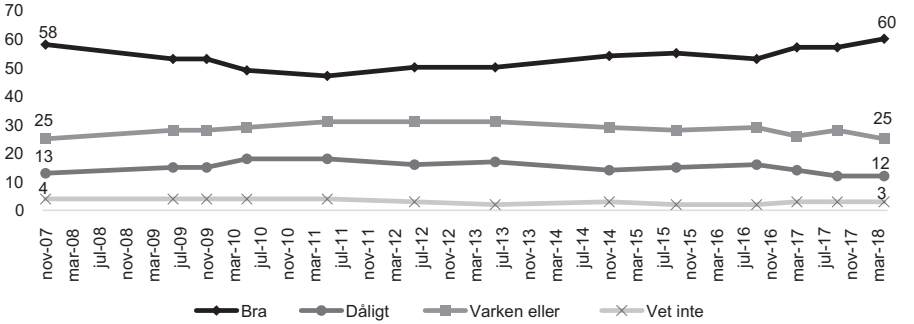

Kommentar: Siffrorna i figuren är viktade efter folkmängd i de olika medlemsstaterna.
Källa: Eurobarometer 2007–2018.

Människors inställning till EU kan naturligtvis undersökas på fler sätt än enbart genom att fråga om de som svarar är för eller mot medlemskapet. I de nationella SOM-undersökningarna ställs flera olika frågor som handlar om attityder till EU. I figur 3 jämför vi hur opinionen till EU har förändrats under åren 2010–2018 utifrån åtta helt olika frågor som alla på olika sätt rör EU. De fyra översta linjerna handlar om frågor som rör ifall Sverige bör begära utträde ur EU (68 procent tycker att det är ett dåligt förslag), medlemskapet i EU (59 procent är för), den allmänna inställningen till EU (54 procent är mycket eller ganska positiva) och nöjdhet med demokratin i EU (57 procent är mycket eller ganska nöjda). För dessa fyra frågor har den svenska opinionen blivit klart mer positiv de senaste åren (se Holmberg och Weibulls kapitel i denna bok).

I den nedre halvan av figur 3 återfinns ett antal attitydfrågor om EU där svarsnivåerna ligger avsevärt lägre. Bara en av fyra svarande anger att de har mycket eller ganska stort förtroende för Europaparlamentet och Europeiska kommissionen. Visserligen finns här en relativt stor andel svarande som svarat att de varken har ett stort eller lågt förtroende, men det är ändå en noterbart låg andel. I viss mån återfinns även här den tendens till valårseffekt, att förtroendet ökar något i samband med valår, som Holmberg och Weibull har noterat för ett flertal samhällsinstitutioner.

Längst ner i figur 3 finns exempel på attitydfrågor som handlar om inställning till fördjupad integration. Här ser vi inga tendenser till mer positiva attityder över tid, snarare tvärtom. Endast 16 procent tycker att det är ett mycket eller bra förslag att Sverige ska verka för att EU utvecklas till ett Europas förenta stater. Frågan om att införa euron som valuta i Sverige har i många år legat opinionsmässigt stilla; bara en av tio svenskar tycker att det är ett mycket eller ganska bra förslag. En slutsats som kan dras är att svenskarnas stöd för medlemskapet i EU är rekordhögt, men att det inte innebär att det också finns ett stöd för fördjupad integration. Tvärtom tycker de flesta att det är bra som det är och vill behålla status quo, något som även

tidigare analyser har pekat på som kännetecknande för den svenska EU-opinionen (Berg & Vernersdotter, 2015).

Figur 3 Opinionsstödet för EU bland svenskar – åtta olika mätserier, 2010–2018 (procent)

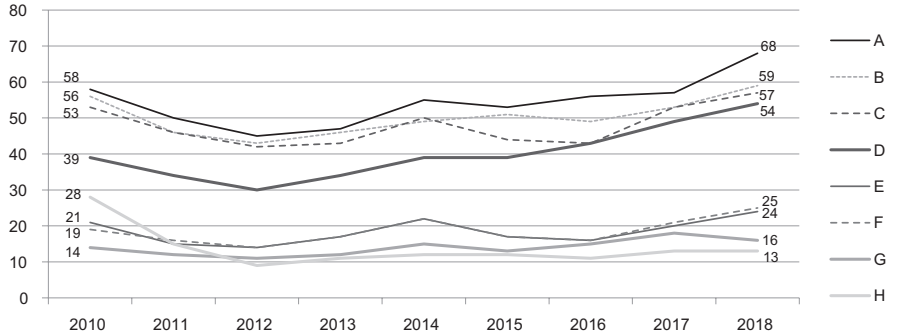

A: % mycket/ganska dåligt förslag att 'Sverige bör utträda ur EU'.
B: % i huvudsak för det svenska medlemskapet i EU.
C: % mycket/ganska nöjd 'med det sätt på vilket demokratin fungerar i EU'.
D: % allmänt mycket/ganska positiv till EU.
E: % mycket/ganska stort förtroende för EU-kommissionen.
F: % mycket/ganska stort förtroende för EU-parlamentet.
G: % mycket/ganska bra förslag att 'Sverige bör verka för att EU utvecklas till ett Europas förenta stater'.
H: % mycket/ganska bra förslag att 'Sverige bör införa euro som Valuta'.

Kommentar: Varje linje i figuren bygger på var sin fråga med fem möjliga svarsalternativ, där de två mest EU-positiva svaren slagits ihop. Svarsalternativen framgår av figuren. Procentfördelningarna är beräknade bland dem som har svarat på respektive fråga.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2018.

Inställning till EU bland olika samhällsgrupper

Teoretiskt brukar det beskrivas som att det finns två huvudsakliga grupper av förklaringar till attityder till EU; kulturella aspekter (identitet) och egennytta (Hooghe & Marks, 2004; Boomgaarden m fl, 2011). Utifrån egennytta förväntas människor som tillhör grupper som kan tänkas ha mest att vinna på ett EU-medlemskap också vara mest positivt inställda till EU. I vidare mening har svenska EU-attityder även beskrivits i termer av centrum-periferi, såväl geografiskt som utifrån socioekonomisk status. Under de första åren av svenskt EU-medlemskap, i slutet av 1990-talet och början av 2000-talet, var mönstret sådant att män, äldre, högutbildade, tjänstemän, storstadsbor var mer positivt inställda till EU (Lindahl, 2003). Det fanns även en ideologisk dimension där personer som stod mer till höger politiskt också var mer positivt inställda till EU.

När det gäller förklaringsfaktorer som handlar om kulturella aspekter är det framförallt människor som känner en kulturell närhet till Europa och identifierar sig som européer som tenderar att vara mer positiva till EU än andra, medan en stark, exkluderande, nationell identitet vanligen innebär en mer skeptisk inställning till EU (Berg, 2004; Hooghe & Marks, 2004; Berg, 2007; Berg & Bové, 2015).

Tabell 1 Inställning till EU hos olika samhällsgrupper, 2018 (procent)

Inställning till EU (procent)	Mycket positiv	Ganska positiv	Varken eller	Ganska negativ	Mycket negativ	Ingen åsikt	Summa procent	Antal	Medel-värde
Samtliga	14	40	23	13	6	4	100	10 614	3,5
Kön									
Kvinna	13	42	25	11	4	5	100	5 393	3,5
Man	15	40	21	14	7	3	100	5 200	3,4
Ålder									
16–29 år	24	40	18	8	3	7	100	1 489	3,8
30–49 år	15	44	21	12	5	3	100	2 885	3,5
50–64 år	10	38	26	15	8	3	100	2 615	3,3
65–86 år	11	38	26	14	7	4	100	3 472	3,3
Utbildning									
Låg	6	29	32	16	9	8	100	1 541	3,0
Medellåg	13	36	26	14	6	5	100	3 175	3,4
Medelhög	14	40	23	13	7	3	100	2 404	3,4
Hög	19	50	17	10	3	1	100	3 267	3,7
Hushållsinkomst									
Låg	13	32	26	15	8	6	100	2 399	3,3
Medel	13	38	24	15	7	3	100	4 307	3,4
Hög	18	49	18	9	4	2	100	3 199	3,7
Bostadsort									
Ren landsbygd	9	33	27	18	8	5	100	1 511	3,2
Tätort	10	36	27	15	7	5	100	1 889	3,3
Stad	15	43	23	11	5	3	100	5 250	3,5
Storstad	19	44	19	10	5	3	100	1 770	3,7
Vänster/höger									
Klart till vänster	16	38	23	15	6	2	100	1 192	3,4
Något till vänster	14	48	23	10	3	2	100	2 310	3,6
Varken eller	11	32	29	13	7	8	100	2 752	3,3
Något till höger	16	45	20	12	5	2	100	2 923	3,6
Klart till höger	16	37	16	17	11	3	100	1 264	3,3
Partisympati									
Feministiskt initiativ	14	52	15	12	5	2	100	93	3,6
Vänsterpartiet	9	37	27	17	7	3	100	843	3,3
Socialdemokraterna	14	42	27	10	3	4	100	2 847	3,6
Miljöpartiet	23	55	14	6	1	1	100	477	3,9
Centerpartiet	24	48	19	6	1	2	100	964	3,9
Liberalerna	29	51	13	4	1	2	100	639	4,1
Moderaterna	17	50	20	8	2	3	100	1 817	3,7
Kristdemokraterna	9	42	23	19	4	3	100	658	3,3
Sverigedemokraterna	2	15	24	32	23	4	100	1 255	2,4
Yrkesgrupp									
Tjänstemän	17	46	20	11	4	2	100	5 413	3,6
Småföretagare	12	37	24	17	6	4	100	613	3,4
Arbetsledare	8	37	25	16	10	4	100	540	3,2
Arbetare	11	31	28	16	8	6	100	2 795	3,2
Antal svarande	1 493	4 242	2 461	1 361	629	428			

Kommentar: Frågan löd *'Allmänt sett, vilken är din inställning till EU?'*. Svarsalternativen var *'Mycket positiv'*, *'Ganska positiv'*, *'Varken positiv eller negativ'*, *'Ganska negativ'* och *'Mycket negativ'*. Variabeln *'Utbildning'* har kodats om så att alternativen *'Ej fullgjort grundskola (eller motsvarande obligatorisk skola)'* och *'Grundskola (eller motsvarande obligatorisk skola)'* har kodats som *'Låg'*, *'Studier vid gymnasium, folkhögskola (eller motsvarande)'* och *'Examen från gymnasium, folkhögskola (eller motsvarande)'* har kodats som *'Medellåg'*, *'Eftergymnasial utbild-*

ning, ej högskola/universitet' och *'Studier vid högskola/universitet'* har kodats som *'Medelhög'*, *'Examen från högskola/universitet'* och *'Studier vid/examen från forskarutbildning'* har kodats som *'Hög'*. Variabeln *'Hushållsinkomst'* har kodats om så att alternativen från *'Mindre än 100 000'* till *'300 000'* har kodats som *'Låg'*, *'301 000'* till *'700 000'* som *'Medel'* och *'701 000'* till *'Mer än 1 100 000'* som *'Hög'*. Variabeln *'Bostadsort'* har kodats om så att *'Större tätort'* och *'Mindre tätort'* har kodats som *'Tätort'*, *''Stad: centralt'* och *'Stad: ytterområde'* har kodats som *'Stad'*, och *'Stockholm, Göteborg, Malmö'* har kodats som *'Storstad'*. Variabeln *'vänster/höger'* är en självskattad skala med de fem alternativ som framgår av tabellen. Variabeln 'Yrkesgrupp' har kodats om så att alternativen *'Hög tjänsteman; ledande befattning', 'Kvalificerad tjänsteman'* och *'*Övrig tjänsteman*'* har kodats som *'Tjänsteman'*, *'Småföretagare exkl. lantbrukare' och 'Lantbrukare m.fl.'* har kodats som *'Småföretagare'*, *'Yrkesutbildad inom handel/service/omsorg', 'Yrkesutbildad arbetare'* och *'*Övrig arbetare*'* har kodats som *'Arbetare'*. Övriga variablers svarskategorier framgår av tabellen. Procentbasen utgörs av de som har besvarat frågorna.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

Det är intressant att se om samma övergripande mönster i vilka samhällsgrupper det är som främst är positiva till EU finns kvar 20 år senare. Om vi börjar med kön framgår det tydligt i tabell 1 att det hösten 2018 inte finns några skillnader i allmän inställning till EU mellan män och kvinnor. Det är en skillnad mot hur det var för 20 år sedan då det främst var män som var positivt inställda till EU. En annan kategori där vi ser stora förändringar är ålder. År 2018 är det de yngsta ålderskategorierna som är mest positivt inställda till EU, 24 procent är mycket positiva, och medelvärdet ligger högre (3,8) än för de övriga åldersgrupperna. För de allra flesta gruppskillnaderna kvarstår dock det tidigare mönstret. Grupper med hög utbildning och inkomst är mer positivt inställda än de med lägre utbildning och inkomst. Storstadsbor är också fortfarande mer positivt inställda till EU än de som bor på landsbygd.

När det gäller politisk ideologi kan vi se i tabell 1 att det inte finns någon tydlig skillnad på den självplacerade femgradiga vänster-högerskalan. Det är en märkbar förändring jämfört med hur mönstret var för 20 år sedan då personer som placerade sig mer till höger på skalan brukade vara mer positivt inställda till EU än de som placerade sig till vänster. Däremot finns det påtagliga skillnader mellan olika partiers sympatisörer. Liberalernas, Centerpartiets och Miljöpartiets sympatisörer är mest positivt inställda till EU, med medelvärden omkring 4 på den femgradiga skalan. Störst andel som är negativt inställda till EU finns hos Sverigedemokraternas sympatisörer, med ett medelvärde på 2,4.

Utöver dessa gruppskillnader brukar även personer med ett stort politiskt intresse vara lite mer positivt inställda till EU än de med ett lägre politiskt intresse. På liknande sätt är personer med ett stort politiskt förtroende mer positivt inställda till EU än de som har ett lägre politiskt förtroende.

Tabell 2 Inställning till EU, 2018 (ostandardiserade regressionskoefficienter)

	b(SE)
Man[1]	–0.043 (0,04)
Ålder[2]	
30–49 år	–0.344*** (0,06)
50–64 år	-0.436*** (0,06)
65–85 år	–0.301*** (0,06)
Utbildning[3]	
Medellåg	0.117* (0,06)
Medelhög	0.088 (0,06)
Hög	0.185*** (0,07)
Hushållsinkomst	0.032*** (0,01)
Vänster-högerideologi (femgradig)	0.014 (0,02)
Yrkeskategori[4]	
Tjänstemän	0.149*** (0,05)
Småföretagare	0.253*** (0,07)
Arbetsledare	0.261*** (0,06)
Stad-land[5]	
Mindre tätort	0.006 (0,06)
Stad/större tätort	0.155*** (0,05)
Sthlm, Gbg, Malmö	0.279*** (0,07)
Politiskt intresse	–0.018 (0,02)
Politiskt förtroende	0.633*** (0,03)
Konstant	1.733*** (0,13)
Antal	2 796
Adj R2	0,25

Kommentar: Siffrorna i tabellen är ostandardiserade regressionskoefficienter (med standardfel inom parentes). [1] Referenskategori kvinna. [2] Referenskategori 16–29 år. [3] Referenskategori låg utbildning. [4] Referenskategori arbetare. [5] Referenskategori landsbygd. För förklaring av variablerna se tabell 1. Signifikansnivåer: * p < 0,05, ** p < 0,01,*** p < 0,001.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

I tabell 2 testar vi ett antal av de tidigare nämnda gruppskillnaderna i en regressionsanalys för att se vilka som har ett signifikant samband med attityd till EU, även under kontroll för varandra. Det är en god idé för att undersöka ifall de samband som syns i tabell 1 finns kvar, även om vi samtidigt undersöker sambandet med andra förklaringsfaktorer. Redan i tabell 1 kunde vi se att det inte verkade finnas någon skillnad i inställning till EU mellan män och kvinnor. I regressionsanalysen bekräftas det genom att sambandet inte är signifikant. Likaså bekräftas att det är den yngsta åldersgruppen som är mest positivt inställd till EU, eftersom de andra

åldersgrupperna har ett signifikant negativt samband. Hög utbildning har också ett positivt samband med inställning till EU, men i den här analysen kan vi se att det framförallt gäller de som har den högsta utbildningsnivån. Sambandet mellan högre inkomst och mer positiv inställning till EU är signifikant, och alla yrkeskategorier i tabellen har ett signifikant samband med en mer positiv inställning till EU än gruppen arbetare, som är referenskategorin. Vad gäller bostadsort är det framförallt en signifikant skillnad mellan att bo i större tätorter eller städer, jämfört med att bo på landsbygd, vilket är referenskategorin. Politiskt förtroende har ett signifikant positivt samband med inställning till EU, medan vänster-högerideologi och politiskt intresse inte har något signifikant samband under kontroll för andra förklaringar.

EU-medlemskapets påverkan

I vilken utsträckning en individ uppfattar att EU-medlemskapet och den faktiskt förda politiken inom olika områden leder till positiva konsekvenser, är i sig ytterligare en grupp av förklaringar till olika attityder till EU. Det hänger samman med att uppfattningar om vad ett politiskt system förmår leverera också bidrar till dess legitimitet, så kallad *output*-legitimitet (Easton, 1965).[1] Argumentationen ligger nära den om egennytta, men skillnaden är här att det handlar om människors *bedömningar* av den faktiskt förda politiken (utförandet och resultatet) på olika områden, snarare än den mer generellt eller principiellt möjliga nyttan av EU för olika samhällsgrupper.

I tabell 3 visas bedömningar av hur EU-medlemskapet påverkar Sverige, positivt eller negativt, inom ett urval av samhällsområden.

I 2018 års mätning hamnar den militära säkerheten på plus i opinionsbalansen (+37), följt av bedömningar av EU-medlemskapets påverkan på sysselsättningen (+32), miljön (+27) och ekonomin (+27). Överlag gör svenskarna huvudsakligen positiva bedömningar av EU-medlemskapets påverkan på Sverige inom de flesta av de tillfrågade samhällsområdena. Det är inte ett särskilt oväntat resultat givet det generellt sett höga stödet för medlemskapet, även om orsak och verkan inte kan avgöras inom ramen för analyserna här. Det är också värt att nämna att bedömningen av hur EU-medlemskapets påverkar möjligheterna att påverka utvecklingen inom EU är av annorlunda karaktär än de övriga tillfrågade områdena eftersom det går att betrakta som en så kallad *input*-legitimitet (Easton, 1965). Även i detta fall ligger bedömningen på plus i opinionsbalansen (+10).

Samtidigt är det tydligt att det finns ett specifikt område där den huvudsakliga bedömningen av EU-medlemskapets påverkan är negativ, och det är invandringen (–23). Med tanke på sakfrågans relevans för en stor andel av Sverigedemokraternas sympatisörer är det inte heller oväntat att det finns samband mellan en sådan partisympati och negativ bedömning av EU-medlemskapets påverkan på invandringen, och allmän EU-attityd.

Tabell 3 Bedömning av om medlemskapet är positivt eller negativt för Sverige inom olika samhällsområden, 2018 (procent, bedömningsbalans)

	Mycket positivt	Ganska positivt	Varken positivt eller negativt/ Ingen uppfattning	Ganska negativt	Mycket negativt	Summa procent	Balans
Miljö	7	36	41	12	4	100	+ 27
Ekonomi	9	38	33	15	5	100	+ 27
Sysselsättning	6	39	42	10	3	100	+ 32
Jordbruk	5	32	36	20	7	100	+ 10
Möjl. påverka EU	8	30	34	18	10	100	+ 10
Brottsbekämpning	7	32	39	12	10	100	+ 17
Militär säkerhet	9	39	41	7	4	100	+ 37
Jämställdhet	5	23	58	10	4	100	+ 14
Social trygghet	3	21	55	14	7	100	+ 3
Invandring	3	17	37	24	19	100	–23

Kommentar: Frågan löd *'Hur anser du att medlemskapet i EU påverkar Sverige inom följande områden?'*. Ett område lyder i sin helhet *'Möjligheten att påverka utvecklingen i EU'*, de övriga områdena framgår av tabellen. Svarsalternativen framgår av tabellen. Bedömningsbalansen visar andelen positiva bedömningar minus andelen negativa bedömningar. Värdet kan variera mellan +100 (alla är positiva) och –100 (alla är negativa). Antalet svarspersoner är cirka 1 700.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

I tabell 4 kan vi se att en del av dessa frågor har legat relativt stabilt i opinionen över tid, medan bedömningen av EU-medlemskapets påverkan på andra områden har varierat kraftigt över tid. Alla politikområden har inte ställts varje år, men de flesta har ställts av och till under en längre period vilket möjliggör tidsjämförelser. Forskning och utbildning samt företagens villkor tillhör de områden där svenskarna oftast har gjort positiva bedömningar gällande EU-medlemskapets påverkan.

Omvänt har bedömningarna av EU-medlemskapets påverkan på nationell självständighet, invandring och social trygghet oftast varit i huvudsak negativa under de senaste två decennierna. En fråga som svenskarna däremot ändrat uppfattning om är miljön. Sedan början av 2000-talet är bedömningsbalansen positiv medan den var tydligt negativ under de första åren av medlemskapet. Sysselsättningen uppfattades huvudsakligen påverkas negativt av EU-medlemskapet i tiden runt EU:s östutvidgning, tidigt 2000-tal. Ett annat exempel är bedömningen av EU-medlemskapets påverkan på ekonomin, vilken sågs som mest negativ i anslutning till den ekonomiska krisen, för att nu år 2018 istället ha en starkt positiv opinionsbalans.

Tabell 4 Bedömning av medlemskapets konsekvenser inom olika områden, 1997–2018 (bedömningsbalans)

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Högre utbildning/forskning	+21	+21	+19	+16	–	–	+17	+18	+16	+22	–	+27	–	+34	–	+46	–	+46	–	–
Brottsbekämpningen	–23	–20	–14	–5	–13	–	–8	–2	–	+2	–	+16	–	+26	+18	–	–1	+5	+8	+17
Miljön	–10	–8	–6	–5	+2	–	+1	+3	+14	+15	+14	+14	+7	+8	+15	+14	+11	+17	+23	+27
Företagens villkor[1]	+17	+26	+9	+13	+13	–	+6	+12	–	+19	–	–	+15	–	+15	+29	–	+26	–	–
Militära säkerheten	±0	+6	+6	+11	+6	–	–	–	+14	–	+16	–	+12	–	–	+22	+16	+20	+26	+37
Möjl. påverka EU	+9	+4	+4	+9	–	–	–	–	+19	–	+27	+22	–	+4	+6	–	–3	+7	+5	+10
Jämställdhet	–3	–5	–7	–6	–	–	–	–	+5	+1	–1	–	+1	–	–2	–	–3	–	+5	+14
Sysselsättningen	–2	+7	–3	–4	–6	–	–21	–8	+14	+5	–3	–2	–2	–5	–4	+2	+1	+15	+22	+32
Alkoholpolitiken	–	–	–	–	–	–	–16	–10	–11	–10	–	–	–4	–11	–	–9	–	–	–	–
Pris livsmedel	+15	+12	+1	–8	–2	–	+25	+21	+6	–16	–	–6	–	–	–	–	–	–	–	–
Ekonomin	–8	–4	–15	–16	–9	–	–14	–3	+4	–4	–4	+4	–16	–19	–10	+7	–3	+12	+17	+27
Sociala tryggheten	–16	–19	–15	–15	–	–	–	–	–9	–13	–9	–12	–13	–10	–11	–7	–12	–	–1	+3
Jordbruket	–32	–29	–19	–8	–4	–	–17	–10	–	+2	–8	–	–9	–	–13	–	–33	–	–5	+10
Integritet internet	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–14	–	–	–	–	–	–15	–	–	–
Invandringen[2]	–9	–12	–18	–22	–	–	–22	–18	–12	–16	–15	–18	–22	–21	–25	–20	–27	–34	–33	–23
Nat. självständighet	–46	–49	–44	–41	–	–	–	–	–37	–	–	–39	–	–36	–	–32	–	–31	–	–

Kommentar: År 1999–2011 löd frågan '*Vad anser du att medlemskapet i EU hittills inneburit för Sverige inom följande områden?*'. År 2012–2018 löd frågan '*Hur anser du att medlemskapet i EU påverkar Sverige inom följande områden?*'. Bedömningsbalansen kan variera mellan +100 och –100 och visar andelen förbättring/positiva bedömningar minus andelen försämring/negativa bedömningar. [1]Frågan om '*Företagens konkurrensmöjligheter*' ställdes 1997–2002. [2]Frågan om '*Invandrare och flyktingar*' ställdes 1997–2011. Antalet svarspersoner har varit cirka 1 500–1 700 per år.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1999–2018.

Det är bra som det är – lagom mycket EU

Vi inledde det här kapitlet med att det finns och har funnits oro för att det missnöje som lett fram till ”Brexit” i Storbritannien också skulle sprida sig och att fler länder skulle följa efter. Istället har utvecklingen snarast varit den omvända. En rimlig tolkning är att hela Brexit-processen och den rådande osäkerheten om vad som kommer att hända framöver, och vilka de politiska och ekonomiska konsekvenserna kommer att bli, har ökat stödet för EU-medlemskap. En sådan tolkning stöds också av att utvecklingen har varit liknande i hela EU, även om det givetvis finns variation mellan länderna.

Sverige är inget undantag. År 2018 är svenska folket mer positivt inställda till EU än någonsin tidigare. Det är ett rekordhögt stöd för EU, vilket framförallt märks i olika frågor om inställning till medlemskapet. Även det konkreta förslaget om att Sverige bör begära utträde ur EU får rekordlåg andel som tycker att det är ett mycket eller ganska bra förslag. Det finns med andra ord inte någon preferens för ”Swexit” i den svenska opinionen hösten 2018.

Vi kan även notera en viss förändring över tid när det handlar om vilka samhällsgrupper som är mest positivt inställda till EU. En påtaglig skillnad mot tidigare är att det nu främst är de yngsta åldersgrupperna som är mest positiva till EU-medlemskapet. Det finns inte heller längre någon skillnad i inställning till EU-medlemskapet mellan män och kvinnor. Andra klassiska gruppskillnader kvarstår, som exempelvis att personer med hög utbildning och inkomst, liksom de som bor i storstäder och har yrken med högre status, i allmänhet också är positivt inställda till EU. Detta är mönster som stämmer väl överens med en av de dominerande grupperna av förklaringar till EU-attityder, nämligen egennytta. Ur det perspektivet är det också rimligt att se det som att nyttan av medlemskapet kanske i ännu högre utsträckning än tidigare ses som sådan av de yngsta, och att det inte finns någon anledning till varför nyttan skulle vara större för män än för kvinnor.

Ur det politiskt-ideologiska perspektivet uppvisar inte den klassiska vänster-höger-skalan längre ett lika tydligt mönster som tidigare. Däremot är skillnaderna mellan olika partiers sympatisörer mycket tydlig. Framförallt är andelen negativt inställda till EU större bland Sverigedemokraternas sympatisörer jämfört med andra partiers sympatisörer.

Även bedömningarna om EU-medlemskapets påverkan på olika politikområden är överlag positiva år 2018. Det gäller särskilt inom områden som militär säkerhet, miljö, sysselsättning, och ekonomi, där det framförallt för de senare två områdena går att se en tydlig förändring över tid mot allt mer positiva bedömningar. Däremot är den övergripande bedömningen av EU-medlemskapets påverkan på invandringen fortsatt negativ. En positiv bedömning av EU-medlemskapets påverkan på många politikområden ökar den så kallade *output*-legitimiteten för EU, men starkt missnöje inom ett för många människor viktigt politikområde kan komma att skifta opinionen över tid.

Till sist är det också viktigt att notera att svenskarnas inställning till sakfrågor och förslag som handlar om fördjupad integration eller ökad överstatlighet är

övervägande negativ. Andelen som tycker att det är ett bra förslag att införa euron som valuta i Sverige är fortsatt mycket låg, och få svenskar vill se en utveckling mot ett Europas förenta stater, eller en ökad samordning av EU:s medlemsländers utrikespolitik. Det kan tolkas som att de flesta svenskar tycker att det är bra som det är och inte vill se någon förändring i någon riktning; status quo, eller kanske mer svenskt uttryckt: det är bra som det är – lagom mycket EU.

Not

[1] Inom forskningen görs vanligen en åtskillnad mellan output- och input-legitimitet, det vill säga om medborgare uppfattar att det politiska systemet är legitimt för att det förmår leverera det som medborgarna vill ha (output) eller på grund av att de uppfattar att det politiska beslutsfattandet är rättvist och demokratiskt (input).

Referenser

Berg, Linda (2004). Hemkänsla. I Henrik Oscarsson & Sören Holmberg (red) *Kampen om euron*. Göteborg: Göteborgs universitet.

Berg, Linda (2007). *Multi-level Europeans. The Influence of Territorial Attachments on Political Trust and Welfare Attitudes*. Göteborg: Göteborgs universitet.

Berg, Linda & Vernersdotter, Frida (2015). Svenskarna mer positiva till EU igen. I Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson and Maria Oskarson (red) *Fragment*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Berg, Linda & Bové, Klara (2016) *Svenskarnas attityder till EU har stabiliserats. Analys av SOM-institutets undersökning 2015*. Stockholm: Sieps, Svenska institutet för Europapolitiska studier.

Boomgaarden, Hajo G., Andreas R. T. Schuck, Matthijs Elenbaas & Claes H. de Vreese (2011) "Mapping EU attitudes: Conceptual and empirical dimensions of Euroscepticism and EU support." European Union Politics 12(2): 241-266.

De Vries, Catherine (2017). Benchmarking Brexit: How the British Decision to Leave Shapes EU Public Opinion. *Journal of Common Market Studies* 55(S1), 38–53.

De Vries, Catherine (2018). *Euroscepticism and the Future of European Integration*. Oxford: Oxford University Press.

Easton, David (1965). *A Systems Analysis of Political Life*. Chicago: The University of Chicago Press.

Hooghe, Liesbet & Marks, Gary (2004). Does Identity or Economic Rationality Drive Public Opinion on European Integration? *PS: Political Science & Politics* 37(3), 415–420.

Lindahl, Rutger (2003). Splittrad Europabild. Lennart Nilsson (red) *Perspektiv på Västsverige*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

ÖKAD ARBETSKRAFTSINVANDRING: ÄR LÖNTAGARE OCH ARBETSGIVARE ÖVERENS?

ELINA LINDGREN

Sammanfattning
Under 2000-talet har ett flertal politiska reformer genomförts för att underlätta för arbetsgivare i Sverige att rekrytera personer från andra länder – något som också lett till en ökning av arbetskraftsinvandringen. Trots att det skett stora förändringar på det politiska planet inom detta område under senare år finns förvånansvärt få studier gjorda på medborgarnas attityder till arbetskraftsinvandring. I det här kapitlet undersöks därför svenska folkets attityder till arbetskraftsinvandring 2018, samt vilka faktorer som kan påverka om en individ är positiv respektive negativ till en ökad arbetskraftsinvandring. I fokus för studien står löntagares och arbetsgivares attityder till arbetskraftsinvandring, samt hur attityder kan påverkas av individens uppfattningar om samhällsekonomin, välfärdsinstitutionerna, och situationen på arbetsmarknaden. Resultaten visar att attityder till arbetskraftsinvandring varierar både när det gäller uppfattningar kring landets välfärdsinstitutioner och ekonomi, och individens egen position på arbetsmarknaden.

Arbetskraftsinvandringen till Sverige har under 1900-talet och början av 2000-talet gått i vågor (se Nilsson, 2004 för en översikt). Efter andra världskriget ökade efterfrågan på arbetskraft, med en liberalisering av arbetskraftsinvandringspolitiken och ett ökat antal arbetskraftsinvandrare som följd. Under 1960-talet, då behovet av arbetskraft minskade, gjordes ett flertal restriktioner av den dåvarande politiken, och en statlig kontroll av arbetskraftsinvandringen infördes – regleringar som pågick fram till början av 2000-talet. I 00-talets inledande skede var alltså arbetskraftsinvandringen kraftigt reglerad i Sverige, och arbetstillstånd (för icke-EU-medborgare) beviljades nästan enbart för korta perioder med syfte att fylla temporära arbetskraftsunderskott (Bucken-Knapp, 2009). Under senare delen av 00-talet har dock den restriktiva politiken gradvis liberaliserats, med en ökad arbetskraftsinvandring till Sverige som följd (SCB, 2018).

Liberaliseringen av arbetskraftsinvandringspolitiken har främst drivits av den ledande arbetsgivarorganisationen Svenskt Näringsliv (SN) och Alliansregeringen – i synnerhet Centerpartiet och Liberalerna – men också Miljöpartiet. Exempel på reformer som genomdrivits av dessa aktörer är en avreglering av den statliga kontrollen av arbetskraftsinvandring från länder utanför EU, och en förflyttning

Lindgren, Elina (2019) Ökad arbetskraftsinvandring: Är löntagare och arbetsgivare överens? i Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red) *Storm och stiltje*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.

av beslutanderätten om arbetstillstånd från statliga myndigheter till arbetsgivarna (se RIR, 2016). De reformer som genomförts har framförallt motiverats med att den svenska arbetsmarknadens behov av arbetskraft ökar i takt med att befolkningen åldras (Migrationsverket, Rapport 1: 2009), att arbetskraftsinvandring behövs för ökad tillväxt och finansiering av välfärdsstaten, och för att underlätta för arbetsgivare att hitta kompetenta medarbetare.

Samma områden som lyfts som argument för en liberalisering av arbetskraftsinvandringspolitiken har, paradoxalt, också lyfts av de parter som varit mest drivande i *kritiken* mot liberaliseringar; LO-förbunden och Socialdemokraterna. På politisk nivå råder det med andra ord oenighet när det gäller hur en liberalisering av arbetskraftsinvandringspolitiken (och den ökning av arbetskraftsinvandringen som ofta följer med sådana reformer; se Nilsson, 2004; RIR, 2016) kan komma att påverka svensk ekonomi, välfärd och arbetsmarknad, och därmed också när det gäller i vilken utsträckning en sådan politik bör genomföras. Frågorna som ställs i detta kapitel är huruvida det finns ett samband mellan attityder till arbetskraftsinvandring och uppfattningar inom de samhällsområden som lyfts i den politiska debatten om arbetskraftsinvandring, om dessa samband villkoras av individens egen position på arbetsmarknaden, samt om den polarisering som finns mellan å ena sidan mitten-höger partierna och Svenskt Näringsliv, och å andra sidan Socialdemokraterna och LO, reflekteras hos de egna sympatisörerna.

Attityder till arbetskraftsinvandring under 2000-talet

Figur 1 visar svenska folkets attityder till ökad arbetskraftsinvandring enligt SOM-institutets nationella undersökningar under 2010-talet (2013–2018), med år 2002 som en jämförelsepunkt från tidigt 00-tal. I Figuren anges andelen procent av de svarande som anser att en ökning av arbetskraftsinvandringen är ett bra respektive dåligt förslag. Av resultaten framkommer att stödet för en ökad arbetskraftsinvandring är högre under 10-talet jämfört med tidigt 00-tal (2002). Jämfört med 2002 har andelen positiva ökat med drygt 10 procent 2018 (från 15 till 26 procent), medan andelen negativa istället har *minskat* med drygt 10 procent (från 49 till 37 procent).

Trots att det ser ut att vara fler som är positiva till ökad arbetskraftsinvandring under senare år jämfört med tidigt 00-tal är det år 2018 fortfarande en hög andel som är uttalat negativa till ett sådant förslag, och det råder alltså ingen konsensus i den svenska arbetskraftsinvandringsopinionen.[1] Vad är det då som avgör om en individ är positiv respektive negativ till ökad arbetskraftsinvandring?

Figur 1 Andelen av svenska folket som anser det vara ett bra förslag samt dåligt förslag att öka arbetskraftsinvandringen till Sverige, 2002 och 2013–2018 (procent)

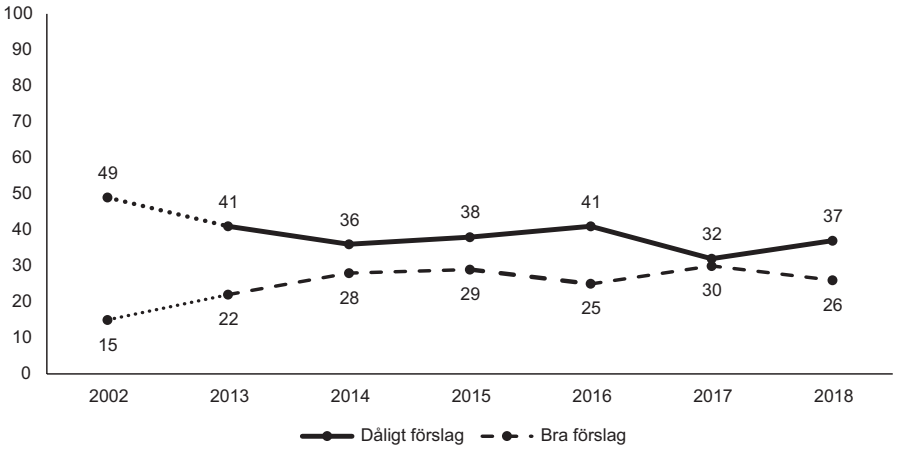

Kommentar: Förslaget som svarspersonerna fick ta ställning till löd: 'Öka arbetskraftsinvandringen till Sverige' och svarsalternativen var mycket bra-, ganska bra-, varken bra eller dåligt-, ganska dåligt- samt mycket dåligt förslag. De redovisade siffrorna utgör andelen som svarat mycket- eller ganska bra förslag ('Bra förslag'), och mycket- eller ganska dåligt förslag ('Dåligt förslag'). Antal svarande varierar mellan 1 548 och 1 714.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2002 och 2013–2018.

I Tabell 1 redovisas svenskarnas attityder till ökad arbetskraftsinvandring utifrån partisympati och arbetsmarknadsposition. Under 2000-talet är det framförallt mitten-höger partierna (Centerpartiet och Liberalerna) som varit drivande för liberaliseringar, men även Miljöpartiet, (Berg & Spehar, 2013) medan särskilt Socialdemokraterna förespråkat fortsatt statlig reglering av arbetskraftsinvandringen (Hinnfors m fl, 2012). Attityderna hos de svarande i SOM-undersökningen bekräftar i stort detta mönster. Bland sympatisörer till Centerpartiet, Liberalerna och Miljöpartiet är det en högre andel som är positiva till ökad arbetskraftsinvandring jämfört med negativa (+23, +17 och +25 procent), medan det bland sympatisörer till Socialdemokraterna är en högre andel som är negativa (–13 procent). En högre andel positiva till förslaget återfinns också bland Vänsterpartiets sympatisörer, medan en högre andel negativa till förslaget återfinns bland sympatisörer till Moderaterna, Kristdemokraterna och Sverigedemokraterna. Ser man till riksdagspartiernas officiella positioner under senare delen av 00-talet är alltså de flesta partiernas sympatisörer relativt överens med sina partier. Undantagen är sympatisörer till Moderaterna och Kristdemokraterna, som officiellt förespråkat en liberal arbetskraftsinvandringspolitik under Allians-samarbetet.

Tabell 1 Inställning till förslaget att öka arbetskraftsinvandringen i Sverige, fördelat på partisympati och position på arbetsmarknaden, 2018 (procent)

Öka arbetskraftsinvandringen	Dåligt förslag	*Varken bra eller dåligt förslag*	Bra förslag	Differens (dåligt - bra)	Antal svarande
Samtliga	37	*37*	26	–11	1 714
PARTIPREFERENS					
Vänsterpartiet	21	*42*	38	+17	130
Socialdemokraterna	36	*41*	23	–13	468
Centerpartiet	19	*39*	42	+23	146
Liberalerna	22	*39*	39	+17	103
Moderaterna	42	*37*	22	–20	293
Kristdemokraterna	41	*36*	24	–17	118
Miljöpartiet	13	*49*	38	+25	86
Sverigedemokraterna	71	*17*	12	–59	205
ARBETSPOSITION					
Arbetsgivare	37	*39*	24	–13	71
Högre chef/akademiker	25	*40*	34	+9	392
Tjänsteman/småföretagare utan anställda	39	*35*	26	–13	478
Produktions-/servicearbetare	44	*39*	18	–26	593

Kommentar: För formulering av frågan om arbetskraftsinvandring, se kommentar till Figur 1. Kategorin 'Dåligt förslag' innefattar svarsalternativen 'ganska dåligt-' och 'mycket dåligt' förslag; kategorin 'Bra förslag' innefattar svarsalternativen 'ganska bra-' och 'mycket bra' förslag. Variabeln 'arbetsposition' baseras på en fråga där respondenterna uppgett vilket yrke de har. I analyserna har variabeln kodats till fyra kategorier, där 'Arbetsgivare' inkluderar alla personer som uppgett att de har en eller flera anställda; 'Högre chef/akademiker' inkluderar personer med höga chefspositioner, och positioner som kräver en hög akademisk utbildning, såsom civilingenjörer och läkare; 'Tjänsteman/småföretagare utan anställda' inkluderar, förutom småföretagare utan anställda, personer med tjänstemannayrken, som sjuksköterskor och lärare, samt till exempel tekniker, ekonomer, lägre chefer, och administratörer; 'Produktions-/servicearbetare' inkluderar produktionsarbetare, servicearbetare, och kontorsarbetare.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

I tabell 1 redovisas även attityder till arbetskraftsinvandring bland olika grupper på arbetsmarknaden, såsom arbetsgivare och produktionsarbetare. I Sverige har fackförbund såväl som arbetsgivarorganisationer länge spelat en central roll i debatten om arbetskraftsinvandring (Bucken-Knapp, 2009; Johansson, 2014), och liksom i fallet med politiska partier finns tydliga skiljelinjer mellan företrädare för olika arbetsmarknadsgrupper. Medan arbetsgivarorganisationen Svenskt Näringsliv (SN) förespråkat en liberal arbetskraftsinvandringspolitik (Waara,

2012), har fackförbunden som företräder produktionsarbetare (LO-förbunden) förespråkat fortsatt reglering (Johansson, 2014). Då arbetsgivarförbund såväl som fackförbund företräder intressen hos specifika grupper på arbetsmarknaden är här ett rimligt antagande att attityder till arbetskraftsinvandring bland dessa grupper också speglar förbundens officiella positioner. Detta styrks dock enbart delvis av resultaten från 2018 års SOM-undersökning. Medan individer som arbetar med service och produktion följer LO-förbundens mer restriktiva position gentemot arbetskraftsinvandring (–26 procent positiva jämfört med negativa), är arbetsgivare *inte* mer positiva (–13 procent positiva) trots att detta är den officiella positionen hos SN. Den enda grupp som är mer positiv till förslaget om ökad arbetskraftsinvandring är den som utgörs av höga chefer och akademiker (+9 procent positiva).

För att få vidare inblick i vilka faktorer som kan ligga till grund för olika attityder till arbetskraftsinvandring studeras härnäst sambanden mellan attityder till arbetskraftsinvandring och inställning i de frågor som lyfts i den svenska debatten om arbetskraftsinvandring under 2000-talet. I följande avsnitt presenteras centrala argument för och emot en liberal arbetskraftsinvandringspolitik som debatterats; resultaten av undersökningen redovisas löpande.

Argument för och emot liberal arbetskraftsinvandring under 2000-talet

Tidigare forskning har visat att det finns samband mellan attityder till invandring och hur människor uppfattar invandringens konsekvenser för samhällets funktioner (se t.ex. Dempster & Hargrave, 2017; Dustmann & Preston, 2007). När det gäller arbetskraftsinvandring verkar framförallt uppfattningar om invandringens konsekvenser för landets *ekonomi*, *sysselsättning och arbetsmarknad*, och *välfärdsinstitutioner* korrelera med attityder (se Zimmermann, Bauer & Lofstrom, 2000). Arbetskraftsinvandringens potentiella konsekvenser inom dessa tre områden är också vad som debatterats flitigast i Sverige under 2000-talet.

Ekonomiska konsekvenser

Under 2000-talet började Svenskt Näringsliv (Johansson, 2014) såväl som svenska högerpartier (Berg & Spehar, 2013; Green-Pedersen & Odmalm, 2008) att argumentera för att den dåvarande kraftigt reglerade arbetskraftsinvandringspolitiken utgjorde ett hinder för ekonomisk tillväxt, och att Sverige borde inta ett mer marknadsorienterat förhållningssätt till arbetskraftsinvandring. Utgångspunkten var att behovet av arbetskraft ökar i Sverige till följd av en åldrande befolkning. En liberalisering av arbetskraftsinvandringen sågs som en politisk åtgärd för att kompensera för de ökande pensionsavgångarna och säkerställa tillflödet av konkurrenskraftig arbetskraft, och därmed möjliggöra fortsatt etablering av företag på den svenska arbetsmarknaden (Ekenger & Wallen, 2002; Alliansen, 2013:151; SN, 2006).

Utmaningarna med den åldrande befolkningstrenden och behovet av utökad arbetskraft uppmärksammades under 00-talet också av Socialdemokraterna och LO-förbunden. Till skillnad från högerpartierna och SN har dock Socialdemokraterna och LO fokuserat på åtgärder för att öka anställningsgraden hos den *inhemska* befolkningen, till exempel genom politiska insatser för att minska antalet förtidspensioner (Andersson & Pettersson, 2003; Bucken-Knapp, 2009). Arbetskraftsinvandringen borde, enligt dessa aktörer, hållas fortsatt reglerad då en avreglering riskerar att medföra att utländska medborgare också söker sig till branscher *utan* arbetskraftsbrist, vilket på sikt kan öka arbetslösheten hos befolkningen i stort. Arbetskraftsinvandringen skulle enligt LO och Socialdemokraterna med andra ord hållas fortsatt reglerad då en avreglering, enligt dem, riskerar att öka trycket på landets ekonomi snarare än förbättra den (Andersson & Pettersson, 2003; Bucken-Knapp, 2009; Hinnfors m fl., 2012).

Figur 2 ***Skillnad i attityder till ökad arbetskraftsinvandring mellan individer som tror att Sveriges ekonomi kommer att försämras respektive ej försämras under de kommande 12 månaderna, 2018 (medelvärden)***

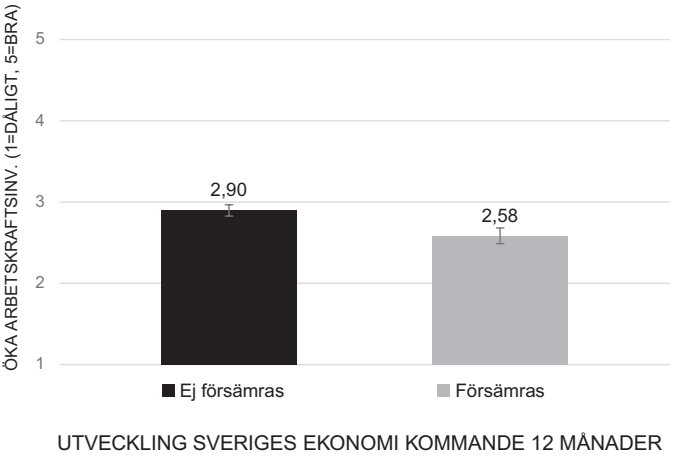

Kommentar: Envägs variansanalys (ANOVA). Resultaten anges i medelvärden i inställning till förslaget att öka arbetskraftsinvandringen i Sverige (95% konfidensintervall). Hela svarsskalan används för att mäta attityd (5-gradig), och svaren är kodade så att de går från negativ (1 = 'Mycket dåligt förslag') till positiv (5 = 'Mycket bra förslag'). Frågan om uppfattningar om samhällsekonomin löd: 'Hur tror du att den svenska ekonomin kommer att förändras under de kommande 12 månaderna?' Svarsalternativen har kodats om till två kategorier: 'Ej försämras' (ursprungliga svarsalternativ: 'förbli ungefär densamma', 'förbättras något,' 'klart förbättras') och 'Försämras' (ursprungliga svarsalternativ: 'försämras något', 'klart försämras'). Antal svarande: 1 604.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

I Figur 2 redovisas attityder till arbetskraftsinvandring för individer som tror att Sveriges ekonomi kommer att försämras respektive ej försämras under de kommande 12 månaderna. Resultaten anges i medelvärden på frågan om stöd för förslaget att öka arbetskraftsinvandringen till Sverige, där skalan går från 1 = ”Mycket dåligt förslag” till 5 ”Mycket bra förslag”. Figuren visar att individer som tror att ekonomin kommer att försämras är mindre positiva till ökad arbetskraftsinvandring än individer som inte tror att ekonomin kommer att försämras (*M-differens* = -.32, $F = 26.93$, $P = .000$). Dessa resultat tyder på att arbetskraftsinvandringens potentiella konsekvenser för landets ekonomi har betydelse, inte bara i den politiska debatten, utan också för attityder till arbetskraftsinvandring bland den svenska befolkningen.

Konsekvenser för välfärdssystemet

Vid sidan av effekter på landets ekonomiska tillväxt har arbetskraftsinvandringens potentiella konsekvenser för välfärdssystemet debatterats under 2000-talet (Bucken-Knapp, 2009; Hinnfors m fl, 2012; Johansson, 2014). Arbetskraftsinvandringens positiva konsekvenser på välfärdssystemet har framförallt lyfts av Svenskt Näringsliv. Enligt SN utgör arbetskraftsinvandring en viktig funktion för att motverka bristande finansiering och bemanning av välfärdsinstitutionerna som uppstår i och med de ökande pensionsavgångarna (Johansson, 2014; Lundqvist, 2002). Genom att arbeta och betala skatt bidrar arbetskraftsinvandrare till ökade offentliga intäkter, vilket behövs för att Sverige ska kunna bibehålla sina generösa välfärdstjänster. Genom att öka arbetsstyrkan bidrar, enligt SN, arbetskraftsinvandringen också med att säkra *bemanningen* av de svenska välfärdsinstitutionerna. En åldrande befolkning leder, enligt SN, nämligen inte bara till ökade pensionsavgångar inom den offentliga sektorn vilket i sig kan leda till arbetsbrist; det ökar också behovet av kostsamma välfärdstjänster, som sjukvård och äldreomsorg, vilket innebär att de offentliga sektorerna i flera fall behöver utvidgas snarare än krympas (Ekenger & Wallen, 2002).

Samtidigt som ökad arbetskraftsinvandring presenterats som en lösning på de utmaningar som konfronterar många västerländska välfärdsstater, har andra argumenterat för att arbetskraftsinvandring i själva verket kan stå i strid med den universella välfärdsstatens principer om god och lika tillgång till dessa institutioner för alla som bor i landet (Banting, 2000). Argumentet som förts fram är att en avreglerad arbetsmarknad, där arbetsgivare kan anställa och avskeda arbetskraftsinvandrare utan att behöva ta hänsyn till växlingar på arbetsmarknaden och i arbetskraftsbehov, ökar risken att arbetskraftsinvandrare själva blir beroende av välfärdsbidrag. I Sverige har detta argument lyfts av Socialdemokraterna för att motivera fortsatt statlig reglering av arbetskraftsinvandringen, tillsammans med en farhåga att det svenska ”folkhemmet” kan få svårt att hantera den befolkningsökning som en avreglering kan leda till (Hinnfors m fl, 2012). I tillägg till detta har LO påpekat att avregleringar av arbetskraftsinvandringen kan leda till ojämlik konkurrens bland arbetstagare, med lönedumpning och minskade skatteintäkter

som följd (LO, 2006). För såväl LO som Socialdemokraterna har en restriktiv arbetskraftsinvandringspolitik därför setts som nödvändig för att minimera de risker som en oreglerad arbetskraftsinvandring utgör för välfärdsinstitutionerna (Bucken-Knapp, 2009; Johansson, 2014).

I Figur 3 redovisas attityder till arbetskraftsinvandring för individer som anser att den offentliga servicen i den egna kommunen fungerat dåligt respektive ej fungerat dåligt de senaste 12 månaderna. Resultaten visar att individer som anser att den offentliga servicen fungerat dåligt är mindre positiva till ökad arbetskraftsinvandring än individer som inte anser att servicen fungerat dåligt (*M-differens* = -.43, F = 31.18, P = .000). Dessa resultat skulle kunna tolkas som att arbetskraftsinvandringens potentiella konsekvenser för landets välfärdsinstitutioner är en faktor som spelar roll, inte bara för politiska partier och arbetsmarknadsorganisationer, utan också för attityder till arbetskraftsinvandring hos den svenska befolkningen.

Figur 3 Skillnad i attityder till ökad arbetskraftsinvandring mellan individer som anser att den offentliga servicen i den egna kommunen fungerat dåligt respektive ej fungerat dåligt de senaste 12 månaderna, 2018 (medelvärden)

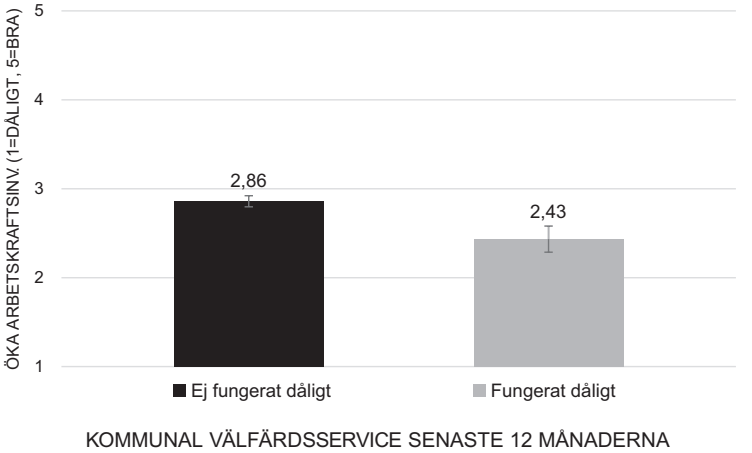

Kommentar: Envägs variansanalys (ANOVA). Resultaten anges i medelvärden i inställning till förslaget att öka arbetskraftsinvandringen i Sverige (95% konfidensintervall). Hela svarsskalan används för att mäta attityd (5-gradig), och svaren är kodade så att de går från negativ (1 = ’Mycket dåligt förslag’) till positiv (5 = ’Mycket bra förslag’). Frågan om uppfattningar om den kommunala servicen löd: ’Allmänt sett, hur tycker du att den offentliga servicen har fungerat under de senaste 12 månaderna i den kommun där du bor’. Svarsalternativen har kodats om till två kategorier: ’Ej fungerat dåligt’ (ursprungliga svarsalternativ: ’varken bra eller dåligt’, ’ganska bra’, ’mycket bra’) och ’Fungerat dåligt’ (ursprungliga svarsalternativ: ’ganska dåligt’, ’mycket dåligt’). Antal svarande = 1 525.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

Konsekvenser på arbetsmarknaden

Det tredje område som lyfts i debatter om arbetskraftsinvandring i svensk politik under 2000-talet rör invandringens potentiella konsekvenser för situationen på arbetsmarknaden (se t ex Johansson, 2014). När företrädare för olika grupper på arbetsmarknaden, såsom arbetsgivare och produktionsarbetare, engagerar sig i arbetskraftsinvandringspolitiken kan vi utgå ifrån att syftet är att försvara de egna gruppernas intressen på arbetsmarknaden (se t ex Penninx & Roosblad, 2000). Ser vi på de svenska förhållandena under 2000-talet får detta antagande stöd. När det gäller arbetskraftsinvandringens konsekvenser på arbetsmarknaden har Svenskt Näringsliv – såväl som de borgerliga partierna – lyft aspekter som är viktiga ur ett företagar- och arbetsgivarperspektiv. SN har under 00-talet presenterat ett flertal reformförslag som syftar till att ge ökat utrymme för arbetsgivare att rekrytera, och fatta beslut om arbetstillstånd för icke-EU-medborgare. Argumentet bakom reformerna har varit att det är företag som är bäst lämpade för att bestämma vilken typ av kompetens de behöver rekrytera, inte staten, och en liberalisering av arbetskraftsinvandringspolitiken har lyfts som central för att kompensera arbetskraftsbrist och säkerställa arbetsgivares möjligheter att hitta kompetenta medarbetare (Ekenger & Wallen, 2002; SN, 2006). Liknande argument för liberaliseringsreformer har använts av den högerallians som styrde Sverige mellan 2006 och 2014, som i sitt gemensamma valmanifest 2014 till exempel skrev att de vill öka tillförseln av kompetenta arbetskraftsinvandrare till Sverige genom att ”göra det enklare för företag att rekrytera” (Alliansen, 2014:11, *para 4*). Både SN och Allianspartiernas positioner inom arbetskraftsinvandringspolitiken verkar, med andra ord, drivas av ett arbetsgivarintresse för ökade möjligheter att styra och kontrollera utbudet av arbetskraft.

I motsats till SN och de borgerliga partierna har LO och Socialdemokraterna lyft de konsekvenser som en avreglerad arbetskraftsinvandring kan medföra för de inhemska arbetstagarna och på den svenska arbetsmarknadsmodellen. Enligt LO riskerar en oreglerad arbetskraftsinvandring, där arbetsgivare själva kan fatta beslut om arbetstillstånd, att skapa en arbetskraftsreserv som lever under ett ständigt hot om arbetslöshet, vilket i sin tur kan öka acceptansen av lägre löner och sämre arbetsvillkor (Johansson, 2014). Enbart genom att reglera arbetskraftsutbudet, och bevilja arbetskraftsinvandrare lika villkor som inhemska arbetstagare kan därför, enligt LO, anständiga löner och arbetsvillkor för alla som redan arbetar och är bosatta i Sverige garanteras (Spång, 2009), och fackförbundens förhandlingsposition gentemot arbetsgivarna upprätthållas (LO, 2006). I tillägg till de risker för de inhemska arbetstagarnas arbetsvillkor som lyfts av LO har Socialdemokraterna också betonat att arbetsgivare saknar en övergripande bild av det nationella behovet av arbetskraft (Bucken-Knapp, 2009), vilket innebär att möjligheterna för personer som befinner sig utanför arbetsmarknaden att alls få en anställning kan försämras om ansvaret för att bevilja arbetstillstånd flyttas över till arbetsgivarna (Hinnfors m fl, 2012).

I Figur 4 redovisas attityder till arbetskraftsinvandring för individer som oroar sig respektive inte oroar sig för osäkra anställningsvillkor i framtiden, samt individer som tror respektive inte tror att jobben kommer bli fler. Till vänster i figuren kan vi se att individer som oroar sig för osäkra anställningsvillkor är mindre positiva till ökad arbetskraftsinvandring än individer som inte oroar sig (*M-differens* = -.12, *F* = 4.02, *P* = .045); till höger ser vi att individer som tror att det kommer att skapas fler jobb är mer *positiva* än individer som inte tror att det kommer att skapas fler jobb (*M-differens* = +19, *F* = 10.26, *P* = .001). Tillsammans tyder dessa resultat på att den svenska befolkningen, liksom politiska partier och arbetsmarknadsorganisationer, ser arbetskraftsinvandringens potentiella konsekvenser på arbetsmarknaden som betydelsefullt när de formar sina attityder till ökad arbetskraftsinvandring.

Figur 4 Skillnad i attityder till ökad arbetskraftsinvandring mellan individer som oroar sig respektive inte oroar sig för osäkra anställningsvillkor i framtiden, och individer som tror respektive inte tror att jobben kommer bli fler, 2018 (medelvärden)

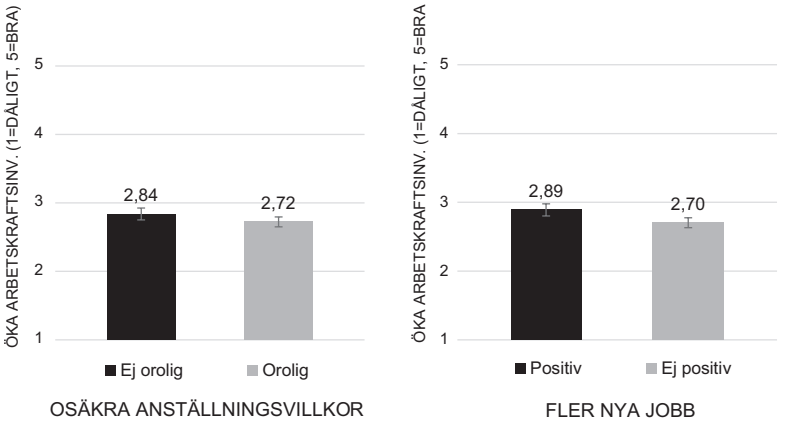

Kommentar: Envägs variansanalys (ANOVA). Resultaten anges i medelvärden i inställning till förslaget att öka arbetskraftsinvandringen i Sverige (95% konfidensintervall). Hela svarsskalan används för att mäta attityd (5-gradig), och svaren är kodade så att de går från negativ (1 = 'Mycket dåligt förslag') till positiv (5 = 'Mycket bra förslag'). Frågan om oro för osäkra anställningsvillkor ingick i en större fråga där formuleringen löd: 'Om du ser till läget i dag, hur oroande upplever du själv följande inför framtiden? Osäkra anställningsvillkor'. Svarsalternativen har kodats om till två kategorier: 'Ej orolig' (ursprungliga svarsalternativ: 'inte särskilt oroande', 'inte alls oroande') och 'Orolig' (ursprungliga svarsalternativ: 'ganska oroande', 'mycket oroande'). Frågan om uppfattningar om fler nya jobb löd: 'Vilken är din uppfattning om följande påstående? Den tekniska utvecklingen innebär att det skapas många nya jobb i Sverige'. Svarsalternativen var 1 ('Helt felaktigt påstående'), 2, 3, 4, 5 ('Helt riktigt påstående'). Svarsalternativen har kodats om till två kategorier: 'Ej positiv' (ursprungliga svarsalternativ: '1', '2', '3') och 'Positiv' (ursprungliga svarsalternativ: '4', '5'). Antal svarande: 'Osäkra anställningsvillkor' = 1 681; 'Fler jobb' = 1 660.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

Påverkas attityder till arbetskraftsinvandring olika av olika faktorer, beroende på individens position på arbetsmarknaden?

Resultaten från variansanalyserna visar tydliga samband mellan attityder till arbetskraftsinvandring och uppfattningar inom alla de tre politikområden som lyfts i debatter kring arbetskraftsinvandring under 2000-talet; samhällsekonomin, välfärdssystemet, och situationen på arbetsmarknaden. Resultaten ger viktiga indikationer om vad som kan ligga bakom svenska väljares attityder till arbetskraftsinvandring, och tyder på att de aspekter som lyfts av arbetsmarknadsparternas företrädare såväl som politiska partier också är viktiga för medborgarna.

Variansanalyserna ger dock inte information om den relativa effekten av uppfattningar inom de tre olika politikområdena. Inte heller ger de information om huruvida effekterna skiljer sig åt mellan olika grupper på arbetsmarknaden. Som diskuterats i rapporten så skiljer sig uppfattningar om arbetskraftsinvandringens konsekvenser åt mellan företrädare för olika grupper på arbetsmarknaden såväl som mellan politiska partier, där Svenskt Näringsliv och de borgerliga partierna framförallt lyft positiva effekter medan LO-förbunden och Socialdemokraterna fokuserat mer på potentiella negativa konsekvenser. För att undersöka i vilken grad uppfattningar om Sveriges ekonomi, välfärdssystem och arbetsmarknad kan påverka attityder till arbetskraftsinvandring, och om förklaringarna ser olika ut beroende på individens position på arbetsmarknaden, görs en hierarkisk regressionsanalys.

Med en hierarkisk regressionsanalys menas att relationen mellan två (eller flera) variabler testas i stegvisa modeller, där andra variabler som misstänks ha en påverkan på dessa förhållanden succesivt lyfts in. I det här fallet innebär det att relationen mellan uppfattningar kring ekonomi, välfärd och arbetsmarknad, och attityder till arbetskraftsinvandring, undersöks i två steg, där den första modellen testar effekten av uppfattningar inom de tre områdena utan kontroll för individens position på arbetsmarknaden (till exempel om personen är produktionsarbetare, akademiker, eller arbetsgivare), medan den andra modellen inkluderar en sådan variabel. På så sätt kan vi se om effekten av uppfattningar om Sveriges ekonomi, välfärdssystem och arbetsmarknad på attityder till arbetskraftsinvandring villkoras av individens position på arbetsmarknaden. I den andra modellen inkluderas också *interaktioner* mellan uppfattningar om samhället och individens position på arbetsmarknaden, vilket tillåter en vidare analys av om, och i sådana fall på vilka sätt, relationen mellan uppfattningar om samhället och attityder till arbetskraftsinvandring varierar mellan olika parter på arbetsmarknaden. I båda regressionsmodellerna inkluderas också variablerna kön, ålder, utbildning och sysselsättning (om individen är arbetslös eller inte), samt partisympati, för att utesluta att potentiella samband inte egentligen beror på någon av dessa faktorer.[2] Resultaten redovisas i Tabell 2.

Tabell 2 Regressionsanalyser av interaktioner mellan individens position på arbetsmarknaden och uppfattningar om 1) Sveriges ekonomi, 2) de kommunala välfärdsinstitutionerna och 3) situationen på arbetsmarknaden, för attityder till ökad arbetskraftsinvandring, efter kontroll för kön, ålder, utbildning, sysselsättning och partisympati, 2018

	MODELL 1 B (SE)	MODELL 2 B (SE)
Man *(ref = kvinna)*	-.07 (.06)	-.1 (.06)
ÅLDER *(ref = 16–29)*		
30–49 år	-.30** (.11)	-.35** (.11)
50–64 år	-.44*** (.11)	-.49*** (.11)
65–85 år	-.34** (.11)	-.40*** (.11)
UTBILDNING *(ref = låg utbildning)*		
Medelhög utbildning	.03 (.08)	-.05 (.08)
Hög utbildning	.43*** (.08)	.24* (.09)
Arbetslös *(ref = ej arbetslös)*	-.26 (.18)	-.22 (.18)
PARTIPREFERENS *(ref = S)*		
V	.39** (.12)	.37** (.12)
C	.28* (.12)	.26* (.12)
L	.21 (.13)	.16 (.13)
M	-.11 (.09)	-.14 (.09)
KD	-.07 (.13)	-.12 (.13)
MP	.35* (.15)	.32* (.14)
SD	-.66*** (.11)	-.64*** (.11)
Utveckling svensk ekonomi *(1 = dålig till 5 = bra)*	.14*** (.04)	.21** (.07)
Kommunal välfärdsservice *(1 = dålig till 5 = bra)*	.15*** (.03)	.22*** (.05)
Osäkra anställningsvillkor *(1 = ej orolig till 4 = mycket orolig)*	-.10** (.04)	-.09 (.06)
Fler nya jobb *(1 = helt felaktigt till 5 = helt riktigt)*	.02 (.03)	.03 (.05)
ARBETSPOSITION *(ref = produktions-/servicearbetare)*		
Arbetsgivare		1.28 (.89)
Högre chef/akademiker		.88 (.50)
Tjänsteman/småföretagare utan anställda		.99* (.47)
Utveckling svensk ekonomi X ARBETSPOSITION		
Arbetsgivare		.22 (.21)
Högre chef/akademiker		-.16 (.10)
Tjänsteman/småföretagare utan anställda		-.1 (.10)
Kommunal välfärdsservice X ARBETSPOSITION		
Arbetsgivare		-.41** (.15)
Högre chef/akademiker		-.1 (.08)
Tjänsteman/småföretagare utan anställda		-.09 (.08)
Osäkra anställningar X ARBETSPOSITION		
Arbetsgivare		-.03 (.15)
Högre chef/akademiker		.1 (.09)
Tjänsteman/småföretagare utan anställda		-.05 (.08)
Fler nya jobb X ARBETSPOSITION		
Arbetsgivare		-.04 (.16)
Högre chef/akademiker		.01 (.08)
Tjänsteman/småföretagare utan anställda		-.05 (.07)
Pseudo-R2	.19	.2
Antal svarande	1 096	1 096

Kommentar: Linjär regressionsanalys; statistiska signifikansnivåer *p <.05, **p <.01, ***p <.001. Resultaten anges i betakoefficienter (B), med standardfel (SE) inom parentes. Hela svarsskalan används för att mäta attityd till ökad arbetskraftsinvandring (5-gradig), och svaren är kodade så att de går från negativ (1 = 'Mycket dåligt förslag') till positiv (5 = 'Mycket bra förslag'). Frågan om uppfattningar om samhällsekonomin löd: 'Hur tror du att den svenska ekonomin kommer att förändras under de kommande 12 månaderna?' Hela svarsskalan (5-gradig) används, och är kodad så att den går från negativ (1 = 'Klart försämras') till positiv (5 = 'Klart förbättras'). Frågan om uppfattningar om den kommunala servicen löd: 'Allmänt sett, hur tycker du att den offentliga servicen har fungerat under de senaste 12 månaderna i den kommun där du bor'. Hela svarsskalan (5-gradig) används, och är kodad så att den går från negativ (1 = 'Mycket dåligt') till positiv (5 = 'Mycket bra'). Frågan om oro för osäkra anställningsvillkor ingick i en större fråga där formuleringen löd: 'Om du ser till läget i dag, hur oroande upplever du själv följande inför framtiden? Osäkra anställningsvillkor'. Hela svarsskalan (4-gradig) används, och är kodad så att den går från positiv (1 = 'Inte alls oroande') till negativ (4 = 'Mycket oroande'). Frågan om uppfattningar om fler nya jobb löd: 'Vilken är din uppfattning om följande påstående? Den tekniska utvecklingen innebär att det skapas många nya jobb i Sverige'. Hela svarsskalan (5-gradig) används, och går från 1 = 'Helt felaktigt påstående' till 5 'Helt riktigt påstående'. För förklaring av kategorierna till variabeln 'Arbetsposition', se Tabell 1.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

Om vi börjar med modell 1, där vi inte gör skillnad på individens position på arbetsmarknaden men när vi testar effekten av uppfattningar inom vart och ett av de tre politikområdena när vi håller de andra områdena konstanta, kan vi se att sambandet mellan uppfattningar om landets ekonomi och välfärd, och attityder till arbetskraftsinvandring kvarstår – individer som har en negativ uppfattning av den ekonomiska utvecklingen och de kommunala välfärdsinstitutionerna är mer negativa till ökad arbetskraftsinvandring än individer med mer positiva uppfattningar. Samma sak gäller för uppfattningar om situationen på arbetsmarknaden när detta gäller oro för osäkra anställningsvillkor i framtiden, där individer med högre oro är mer negativa till ökad arbetskraftsinvandring. Sambanden mellan uppfattningar av arbetsmarknadssituation och attityder till arbetskraftsinvandring bekräftas dock inte av frågan om individen tror att jobben kommer att bli fler; här finns ingen skillnad i attityder bland individer med olika uppfattningar.

Om vi går vidare till modell 2 kan vi se att effekterna av uppfattningar om ekonomi och välfärdsinstitutionerna kvarstår också när vi inkluderar individens position på arbetsmarknaden i analysen, men effekten av att känna oro för osäkra anställningsvillkor försvinner. Vi kan också se att det inte finns någon direkt skillnad i attityder till arbetskraftsinvandring mellan produktionsarbetare och arbetsgivare, eller produktionsarbetare och akademiker och höga chefer (det finns dock en liten skillnad mellan produktionsarbetare och tjänstemän, där tjänstemännen är något mer positiva). Ser vi på de *interaktioner* vi inkluderat i modellen mellan uppfattningar om samhället och arbetsmarknadsposition finns dock indikationer på att det finns en skillnad i hur uppfattningar om de *kommunala välfärdsinstitutionerna* fungerat påverkar attityder till arbetskraftsinvandring mellan arbetsgivare och produktionsarbetare. I figur 5 illustreras effekterna av uppfattningar om de

kommunala välfärdsinstitutionerna och attityder till arbetskraftsinvandring för arbetsgivare respektive produktionsarbetare.

Figur 5 visar att medan produktionsarbetare är mer positiva till ökad arbetskraftsinvandring när de anser att den kommunala välfärden fungerat bra, finns inte samma effekt för arbetsgivare. För arbetsgivare verkar det dels spela mindre roll hur den offentliga servicen i kommunen fungerat jämfört med vad det gör för produktionsarbetare, dessutom visar figuren att det bland arbetsgivare verkar finnas ett svagt *negativt* samband mellan att tycka att välfärden fungerar bra och att vara positiv till ökad arbetskraftsinvandring – något som stämmer överens med de argument som framförts av den organisation som företräder arbetsgivare på arbetsmarknaden, Svenskt Näringsliv. I debatten har SN, som diskuterats tidigare i rapporten, förespråkat ökad arbetskraftsinvandring med argumentet att detta behövs för välfärdsinstitutionernas finansiering och bemanning – om välfärden fungerar bra, faller alltså välfärden som argument för ökad arbetskraftsinvandring. Parvisa jämförelser av attityder till arbetskraftsinvandring mellan produktionsarbetare med olika syn på den kommunala välfärden, och arbetsgivare med olika syn på den kommunala välfärden bekräftar resultaten (se Appendix 2 till kapitlet).

Figur 5 Attityder till ökad arbetskraftsinvandring: effekter av uppfattning om de kommunala välfärdsinstitutionerna hos arbetsgivare respektive produktions-/servicearbetare, 2018

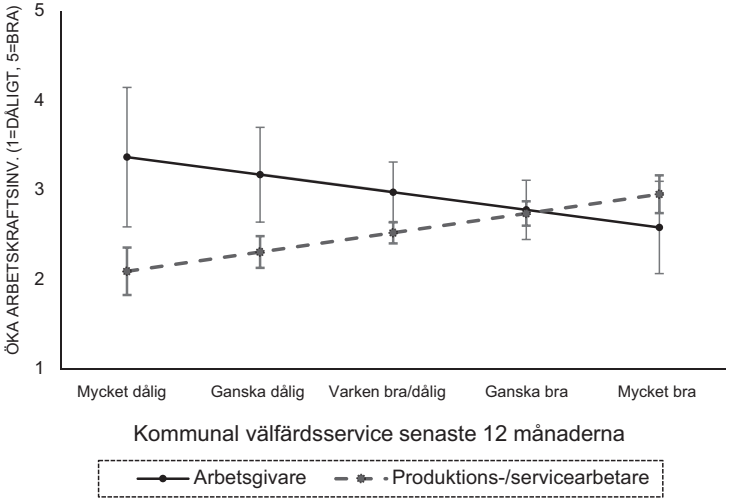

Kommentar: Resultaten bygger på den regressionsanalys som presenteras i Modell 2, Tabell 2. Figuren visar hur attityder till ökad arbetskraftsinvandring varierar med uppfattning om den kommunala välfärdsservicen hos arbetsgivare respektive produktions-/servicearbetare. Resultaten anges i medelvärden, med 95% konfidensintervall.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

Slutsatser

Frågorna som ställts i detta kapitel är huruvida det finns ett samband mellan attityder till arbetskraftsinvandring och uppfattningar inom de samhällsområden som lyfts i den politiska debatten om arbetskraftsinvandring, om dessa samband villkoras av individens egen position på arbetsmarknaden, samt om den polarisering som finns mellan å ena sidan mitten-höger partierna och Svenskt Näringsliv, och å andra sidan Socialdemokraterna och LO, reflekteras hos de egna sympatisörerna.

När det gäller den första frågan, om det finns ett samband mellan attityder till arbetskraftsinvandring och uppfattningar inom de samhällsområden som lyfts i den politiska debatten ger resultaten från SOM-undersökningen stöd i två av tre fall; när uppfattningarna handlar om ekonomi och välfärd.[3] Liksom företrädare för olika väljare och arbetsmarknadsgrupper, verkar de svenska väljarna tycka att både ekonomi och välfärd är viktigt att ta i beaktande när de utvärderar arbetskraftsinvandring. När det gäller ekonomin så verkar det också vara argument som lyfts från LO och Socialdemokraterna som slår igenom (även när vi kontrollerar för individens position på arbetsmarknaden). När individen tror på en försämring av Sveriges ekonomi kommande år är hen mer negativ till arbetskraftsinvandring – oavsett position på arbetsmarknaden – något som alltså går i linje med LO och Socialdemokraternas argument att arbetskraftsinvandring kan ha negativa konsekvenser för samhällsekonomin.

När det gäller sambanden mellan uppfattningar om hur välfärden fungerar och attityder till arbetskraftsinvandring visar dock resultaten att det finns en skillnad mellan olika individer på arbetsmarknaden. Här visar analyserna att medan det finns en generell negativ effekt av att ha en negativ syn på hur välfärdstjänsterna i den egna kommunen fungerar på attityder till arbetskraftsinvandring, så skiljer sig uppfattningarna åt mellan arbetsgivare och produktionsarbetare. I linje med LO's argument att arbetskraftsinvandring kan ha negativa konsekvenser på välfärdens kapacitet är produktionsarbetare och servicearbetare mer negativa till arbetskraftsinvandring när de anser att välfärden fungerat dåligt. Arbetsgivare, å andra sidan, är mer *positiva* till arbetskraftsinvandring när de anser att välfärden fungerat dåligt – något som går i linje med SN's argument att arbetskraftsinvandring behövs när finansiering och bemanning av välfärdsinstitutionerna kräver det.

När det gäller uppfattningar om situationen på arbetsmarknaden verkar detta inte vara en faktor som i sig själv påverkar attityder till arbetskraftsinvandring hos den svenska befolkningen, då både sambanden mellan oro för osäkra anställningar i framtiden, och tron att det kommer att skapas fler nya jobb, försvinner när individens position på arbetsmarknaden tas med i beräkningen. Här verkar, med andra ord, svenskarna skilja sig från de politiska partierna och företrädare för olika grupper på arbetsmarknaden, hos vilka de flesta situationen på arbetsmarknaden varit ett centralt argument gällande arbetskraftsinvandringsfrågan.

Sammanfattningsvis visar resultaten från 2018 års SOM-undersökning att uppfattningar om den ekonomiska utvecklingen och välfärdsinstitutionernas kvalitet är faktorer som spelar roll, inte bara i den politiska debatten om arbetskraftsinvandring, utan också för medborgarnas attityder i frågan. Analyserna visar också att, när det gäller uppfattningar om välfärden, så villkoras detta delvis av individens position på arbetsmarknaden, på ett sätt som följer polariseringen i den politiska debatten. Arbetsgivare verkar, liksom den ledande arbetsgivarorganisationen Svenskt Näringsliv, se arbetskraftsinvandring som viktigt för välfärdens finansiering och bemanning, medan produktions- och servicearbetare, i linje med LO's argument, snarare verkar se risker med ökad arbetskraftsinvandring för välfärdssystemets kapacitet. Det finns alltså både aspekter där svenskarnas attityder till arbetskraftsinvandring, såväl som de faktorer som ligger bakom dessa attityder, ganska väl reflekterar polariseringen mellan företrädare för arbetsgivare och företrädare för produktionsarbetare (särskilt när det gäller synen på välfärdssystemet), medan andra aspekter som lyfts i debatterna på politisk nivå inte alls verkar spela någon enskild roll för medborgarnas attityder (situationen på arbetsmarknaden).

Noter

1 För resultaten fördelade över hela attitydskalan (5-gradig) för 2018, se Appendix 1 till kapitlet.

2 Dessa variabler inkluderas för kontroll, då tidigare forskning visat att till exempel negativa attityder gentemot invandrare är mindre utbredda bland yngre personer och högutbildade (IOM, 2015; Heath & Richards, 2016) och mer utbredda bland arbetslösa (Card, Dustmann & Preston, 2012). Om man bryter ner attityder till arbetskraftsinvandring på kön, ålder, utbildning och sysselsättning i form av om individen är arbetslös eller inte i 2018 års SOM-undersökning, kan vi också se att attityderna varierar en del mellan olika grupper när det gäller dessa bakgrundsfaktorer (se Appendix 2 till kapitlet).

3 När det gäller uppfattningar om situationen på arbetsmarknaden hittades inget direkt samband med attityder till arbetskraftsinvandring när individens arbetsmarknadsposition hölls konstant. Dessa resultat går i linje med tidigare studier av attityder till invandring som gjorts i bland annat Storbritannien, där oro för välfärden hade relativt större inverkan på attityder än uppfattningar om arbetsmarknaden och sysselsättning (se Dustmann & Preston, 2007).

Referenser

Alliansen (2013). Genomförandet av blåkortsdirektivet. Stockholm: Alliansen.

Alliansen (2014). Vi bygger Sverige. Stockholm: Alliansen.

Andersson, D. & Pettersson, T. (2003). Flytt, pendling, arbetskraftsinvandring och europeisk integration. Stockholm: LO.

Banting, K. (2000). Looking in three directions. Migration and the European welfare state in comparative perspective. I M. Bommes & A. Geddes (Eds.), *Immigration and Welfare. Challenging the borders of the welfare state* (pp. 13–33). London & New York: Routledge.

Berg, L. & Spehar, A. (2013). Swimming against the tide: why Sweden supports increased labour mobility within and from outside the EU. *Policy Studies, 34*(2), 142–161.

Bucken-Knapp, G. (2009). Defending the Swedish model: Social democrats, trade unions, and labor migration policy reform. Lanham, MD: Lexington Books.

Card, D., Dustmann, C. & Preston, I. (2012). Immigration, wages, and compositional amenities. *Journal of the European Economic Association, 10*(1), 78–119.

Dempster, H. & Hargrave, K. (2017). Understanding public attitudes towards refugees and migrants. London: Overseas Development Institute.

Dustmann, C. & Preston, I. (2007). Racial and economic factors in attitudes to immigration. *The BE Journal of Economic Analysis & Policy, 7*(1), 1 –39.

Ekenger, K. & Wallen, F. (2002). Invandring för tillväxt och nya jobb. Stockholm: SN.

Green-Pedersen, C. & Odmalm, P. (2008). Going different ways? Right-wing parties and the immigrant issue in Denmark and Sweden. *Journal of European Public Policy, 15*(3), 367–381.

Heath, A. & Richards, L. (2016). Attitudes towards immigration and their antecedents: Topline results from round 7 of the European Social Survey. London: European Social Survey.

Hinnfors, J., Spehar, A. & Bucken-Knapp, G. (2012). The missing factor: Why social democracy can lead to restrictive immigration policy. *Journal of European Public Policy, 19*(4), 585–603.

IOM. (2015). *How the world views migration*. Schweiz: International Organization for Migration.

Johansson, J. (2014). Swedish employers and trade unions, labor migration and the welfare state-perspectives on Swedish labor migration policy debates during the 1960s and the 2000s. *Nordic Journal of working life studies, 4*(1), 97–118.

Landsorganisationen (LO) (2006). *Migration och arbetsmarknad*. Stockholm: LO.

Migrationsverket. (2018). *Översikt av beviljade arbets- och uppehållstillstånd åren 2005- 2015*. Stockholm: Migrationsverket.

Nilsson, Å. (2004). *Efterkrigstidens invandring och utvandring*. Örebro: Sveriges statistiska centralbyrå (SCB).

Paues, T. (2003). *Arbetskraftsinvandring ett år senare*. Stockholm: SN.
Penninx, R. & Roosblad, J. (2000). Trade unions, immigration, and immigrants in Europe, 1960–1993: A comparative study of the attitudes and actions of trade unions in seven West European countries. New York & Oxford: Berghahn books.
Riksrevisionen (RIR) (2016). Ett välfungerande system för arbetskraftsinvandring? Stockholm: Riksrevisionen.
Spång, M. (2009). Debating labor immigration and immigration policy in Sweden, 1960–2008. I S. Mayer & M. Spång (Eds.), *Debating Migration. Political Discourses on Labor Immigration in Historical Perspective* (pp. 74–106). Innsbruck: Studien Verlag.
Svenskt Näringsliv (SN) (2006). Företagen – inte AMS – avgör bäst behoven av nyanställningar. Stockholm: SN.
Sveriges Statistiska Centralbyrå (SCB) (2018). Många nya medborgare under 2016. Örebro: SCB.
Waara, J. (2012). Svenska Arbetsgivareföreningen och arbetskraftsinvandringen 1945–1972. Göteborg: Gothenburg Studies in Economic History.
Zimmermann, K. Bauer, T. & Lofstrom, M. (2000). Immigration policy, assimilation of immigrants and natives' sentiments towards immigrants: Evidence from 12 Oecd-Countries. *Swedish Economic Policy Review, 7,* 11–53.

Appendix 1 Inställning till förslaget att öka arbetskraftsinvandringen bland svenska folket, 2018 (procent)

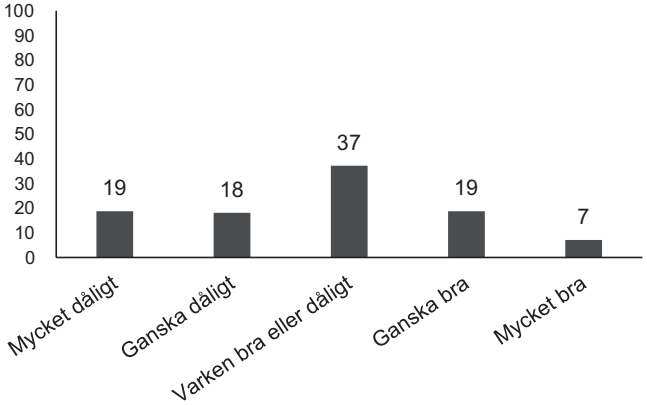

Kommentar: Andelen svarande som angett svarsalternativen ’Mycket bra förslag’, ’Ganska bra förslag’, ’Varken bra eller dåligt förslag’, ’Ganska dåligt förslag’, och ’Mycket dåligt förslag’, i procent. Förslaget som svarspersonerna fick ta ställning till löd: ’Öka arbetskraftsinvandringen till Sverige’. Antal svarande = 1,714.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

Appendix 2 Inställning till förslaget att öka arbetskraftsinvandringen bland svenska folket 2018, fördelat på kön, ålder, utbildning och sysselsättning (arbetslös/ej arbetslös), 2018 (procent)

Öka arbetskraftsinvandringen	Dåligt förslag	*Varken bra eller dåligt förslag*	Bra förslag	Differens (bra - dåligt)	Antal svarande
Samtliga	26	*37*	37	+11	1 714
KÖN					
Kvinna	27	*38*	35	+8	877
Man	25	*36*	39	+14	833
ÅLDER					
16–29	36	*40*	24	–12	276
30–49 år	29	*36*	35	+6	485
50–64 år	20	*36*	44	+24	439
65–85 år	22	*38*	40	+18	514
UTBILDNING					
Låg/medellåg	18	*37*	45	+27	745
Medelhög	26	*35*	40	+14	426
Hög	37	*40*	23	–14	517
SYSSELSÄTTNING					
Ej arbetslös	26	*37*	38	+12	1 550
Arbetslös	27	*42*	30	+3	66

Kommentar: För formulering av frågan om arbetskraftsinvandring, se kommentarer till figur 1 i kapitlet. Kategorin ’Dåligt förslag’ innefattar svarsalternativen ’ganska dåligt-’ och ’mycket dåligt’ förslag; kategorin ’Bra förslag’ innefattar svarsalternativen ’ganska bra-’ och ’mycket bra’ förslag.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

Appendix 3 Parvisa jämförelser av attityder till arbetskraftsinvandring mellan produktionsarbetare med olika syn på den kommunala välfärden, och arbetsgivare med olika syn på den kommunala välfärden, 2018 (differens medelvärden)

Attityder till ökad arbetskraftsinvandring			Diff. Medel	Std. fel	t	Sign.
Mycket dåligt # Produktionsarb.	vs	Mycket dåligt # Arbetsgivare	–1.28	0.42	–3.05	0.002
Ganska dåligt # Arbetsgivare	vs	Mycket dåligt # Arbetsgivare	–0.20	0.14	–1.36	0.175
Ganska dåligt # Produktionsarb.	vs	Mycket dåligt # Arbetsgivare	–1.06	0.41	–2.61	0.009
Varken bra/dåligt # Arbetsgivare	vs	Mycket dåligt # Arbetsgivare	–0.39	0.29	–1.36	0.175
Varken bra/dåligt # Produktionsarb.	vs	Mycket dåligt # Arbetsgivare	–0.85	0.40	–2.11	0.035
Ganska bra # Arbetsgivare	vs	Mycket dåligt # Arbetsgivare	–0.59	0.43	–1.36	0.175
Ganska bra # Produktionsarb.	vs	Mycket dåligt # Arbetsgivare	–0.63	0.40	–1.56	0.118
Mycket bra # Arbetsgivare	vs	Mycket dåligt # Arbetsgivare	–0.79	0.58	–1.36	0.175
Mycket bra # Produktionsarb.	vs	Mycket dåligt # Arbetsgivare	–0.41	0.41	–1.01	0.314
Ganska dåligt # Produktionsarb.	vs	Mycket dåligt # Produktionsarb.	1.08	0.30	3.58	0.000
Varken bra/dåligt # Arbetsgivare	vs	Mycket dåligt # Produktionsarb.	0.22	0.05	4.06	0.000
Varken bra/dåligt # Produktionsarb.	vs	Mycket dåligt # Produktionsarb.	0.88	0.22	4.02	0.000
Ganska bra # Arbetsgivare	vs	Mycket dåligt # Produktionsarb.	0.43	0.11	4.06	0.000
Ganska bra # Produktionsarb.	vs	Mycket dåligt # Produktionsarb.	0.69	0.22	3.15	0.002
Mycket bra # Arbetsgivare	vs	Mycket dåligt # Produktionsarb.	0.65	0.16	4.06	0.000
Mycket bra # Arbetsgivare	vs	Mycket dåligt # Produktionsarb.	0.49	0.30	1.65	0.100
Mycket bra # Produktionsarb.	vs	Mycket dåligt # Produktionsarb.	0.86	0.21	4.06	0.000
Varken bra/dåligt # Arbetsgivare	vs	Ganska dåligt # Arbetsgivare	–0.86	0.28	–3.04	0.002
Varken bra/dåligt # Produktionsarb.	vs	Ganska dåligt # Arbetsgivare	–0.20	0.14	–1.36	0.175
Ganska bra # Arbetsgivare	vs	Ganska dåligt # Arbetsgivare	–0.65	0.28	–2.35	0.019
Ganska bra # Produktionsarb.	vs	Ganska dåligt # Arbetsgivare	–0.39	0.29	–1.36	0.175
Mycket bra # Arbetsgivare	vs	Ganska dåligt # Arbetsgivare	–0.43	0.28	–1.56	0.120
Mycket bra # Arbetsgivare	vs	Ganska dåligt # Arbetsgivare	–0.59	0.43	–1.36	0.175
Mycket bra # Produktionsarb.	vs	Ganska dåligt # Arbetsgivare	–0.22	0.29	–0.75	0.453
Varken bra/dåligt # Produktionsarb.	vs	Ganska dåligt # Produktionsarb.	0.67	0.20	3.42	0.001
Ganska bra # Arbetsgivare	vs	Ganska dåligt # Produktionsarb.	0.22	0.05	4.06	0.000
Ganska bra # Produktionsarb.	vs	Ganska dåligt # Produktionsarb.	0.47	0.19	2.44	0.015
Mycket bra # Arbetsgivare	vs	Ganska dåligt # Produktionsarb.	0.43	0.11	4.06	0.000
Mycket bra # Arbetsgivare	vs	Ganska dåligt # Produktionsarb.	0.27	0.28	0.98	0.327
Mycket bra # Produktionsarb.	vs	Ganska dåligt # Produktionsarb.	0.65	0.16	4.06	0.000
Ganska bra # Arbetsgivare	vs	Varken bra/dåligt # Arbetsgivare	–0.45	0.18	–2.47	0.014
Ganska bra # Produktionsarb.	vs	Varken bra/dåligt # Arbetsgivare	–0.20	0.14	–1.36	0.175
Mycket bra # Arbetsgivare	vs	Varken bra/dåligt # Arbetsgivare	–0.24	0.19	–1.27	0.203
Mycket bra # Arbetsgivare	vs	Varken bra/dåligt # Arbetsgivare	–0.39	0.29	–1.36	0.175
Mycket bra # Produktionsarb.	vs	Varken bra/dåligt # Arbetsgivare	–0.02	0.20	–0.11	0.916
Ganska bra # Produktionsarb.	vs	Varken bra/dåligt # Produktionsarb.	0.26	0.18	1.42	0.157
Mycket bra # Arbetsgivare	vs	Varken bra/dåligt # Produktionsarb.	0.22	0.05	4.06	0.000
Mycket bra # Arbetsgivare	vs	Varken bra/dåligt # Produktionsarb.	0.06	0.27	0.22	0.827
Mycket bra # Produktionsarb.	vs	Varken bra/dålig t# Produktionsarb.	0.43	0.11	4.06	0.000
Mycket bra # Arbetsgivare	vs	Ganska bra # Arbetsgivare	–0.04	0.18	–0.22	0.826
Mycket bra # Arbetsgivare	vs	Ganska bra # Arbetsgivare	–0.20	0.14	–1.36	0.175
Mycket bra # Produktionsarb.	vs	Ganska bra # Arbetsgivare	0.18	0.20	0.87	0.383
Mycket bra # Arbetsgivare	vs	Ganska bra # Produktionsarb.	–0.16	0.27	–0.57	0.567
Mycket bra # Produktionsarb.	vs	Ganska bra # Produktionsarb.	0.22	0.05	4.06	0.000
Mycket bra # Produktionsarb.	vs	Mycket bra # Arbetsgivare	0.37	0.28	1.31	0.192

Kommentarer: Resultaten bygger på en linjär regressionsanalys (se Modell 2, Tabell 2 i kapitlet). I tabellen presenteras skillnader i medelvärden på frågan om inställning till ökad arbetskraftsinvandring mellan produktionsarbetare med olika syn på den kommunala välfärden, och arbetsgivare med olika syn på den kommunala välfärden, i parvisa jämförelser.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

KVINNORS OCH MÄNS POLITISKA ÅSIKTER OCH INTRESSE UNDER 30 ÅR

ELIN NAURIN OCH PATRIK ÖHBERG

Sammanfattning
Hur ser åsiktsskillnaderna ut mellan kvinnor och män i ett av världens mest jämställda länder? I tider av polarisering påstås det ibland att olika samhällsgrupper glider ifrån varandra. Frågan vi ställer i detta kapitel är huruvida det även gäller kvinnor och män. Tack vare de långa tidserier som de nationella SOM-undersökningarna erbjuder kan vi studera hur åsiktsskillnader mellan kvinnor och män har utvecklats under 30 år. Även om mycket har förändrats i samhället under de senaste åren visar resultaten att åsiktsskillnaderna mellan kvinnor och män är förhållandevis stabila.

I ”världens mest jämställda” land har viktiga jämställdhetsdebatter rasat de senaste åren. Den så kallade #metoo-rörelsen fick stor genomslagskraft i Sverige, bland annat genom att de stora dagstidningarna publicerade uppror där kvinnor från olika yrkeskategorier vittnade om sexuella övergrepp och andra typer av mäns våld mot kvinnor. När det här skrivs har samhällsbärande kulturinstitutioner som Svenska Akademien och Kungliga Dramatiska Teatern nyligen utsatts för hård kritik för sitt bristfälliga ansvarstagande i samband med framträdande mäns agerande gentemot kvinnor inom deras organisationer.

Uppropen mot mäns övergrepp mot kvinnor sätter skillnaden mellan kvinnors och mäns syn på samhället i tydligt fokus. Så gör även det faktum att vi lever i tider av framgångar för nationalistiska och populistiska partier. På senare år har samhällsförändringar gjort att nya frågor hamnat på agendan såsom livsstilsfrågor och migration. I de nya strömningarna har forskare uppmärksammat att framgångarna för nationalistiska och populistiska partier påvisar att ett tydligt könsgap har uppstått. Män röstar i större utsträckning på nationalistiska/populistiska partier än vad kvinnor gör (Norris, 2005). Andra forskningsresultat visar att högerorienterade partier kan locka till sig kvinnliga väljare om de anammar tydliga feministiska inslag i sin politik (Campbell & Erzeel, 2018). Utvecklingen gör att frågor om jämställdhet och relationen mellan kvinnor och män har fått ytterligare dimensioner i det nya politiska landskap som håller på att växa fram.

I Sverige har Sverigedemokraternas framgångar på väljararenan gjort att en tydlig könsdimension etablerat sig i väljarnas röstmönster. I Sveriges Televisions vallokalundersökning (VALU) 2018 uppgav 24 procent av männen att de röstat på Sverigedemokraterna medan 13 procent av kvinnorna uppgav att de hade

Naurin, Elin & Öhberg, Patrik (2019) Kvinnors och mäns politiska åsikter och intresse under 30 år i Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red) *Storm och stiltje*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.

gjort samma partival (SVT, 2018)). Skillnaden mellan kvinnors och mäns syn på Sverigedemokraterna har också ökat över tid. År 2005 när frågan om inställning till Sverigedemokraterna ställdes för första gången i den nationella SOM-undersökningen fanns det inte någon signifikant skillnad mellan könen. Kvinnor och män var lika kritiska till Sverigedemokraterna. På en ogillar-gillarskala mellan –5 och +5 låg männens genomsnittspoäng på minus 3,3 medan kvinnors hamnade på minus 3,5. I 2018-års SOM-undersökning är Sverigedemokraterna betydligt mindre impopulärt bland män (minus 1,7) än bland kvinnor (minus 2,8). Skillnaden mellan kvinnor och män har alltså femdubblats under dessa år.[1] Vidare har både framgångar och motgångar för kvinnliga partiledare initierat diskussioner om villkoren för kvinnor i politikens finrum (Kinberg Batra, 2018; Ohlsson, 2017).

Tanken med det här kapitlet är att ta ett steg tillbaka och uppdatera kunskapen om könsskillnader i politiska uppfattningar i Sverige. Vi hämtar inspiration från tidigare översikter över svenska kvinnors och mäns politiska ställningstaganden (se till exempel Oskarson & Wängnerud, 1996; Oskarson & Rohdén, 2002; Rohdén m fl, 2012; Oskarson & Wängnerud, 2013). Dessa studier har haft delvis olika fokus och har använt delvis olika datakällor. Vårt kapitel är skrivet med en tanke att uppdatera deras tidsserier utifrån de senaste årens SOM-data. De långa tidsserier som finns i SOM-institutets mätningar gör det möjligt att studera könsskillnader i politiska uppfattningar över tid i Sverige och studera om dagens polariserade samhällsklimat har inneburit att kvinnor och män gör mer olika ställningstaganden. Sedan Oskarson och Wängnerud (2013) gjorde den senaste uppdateringen av könsskillnader i åsikter (med data från de svenska valundersökningarna fram till och med 2010) har Sverige klivit in i ett annorlunda politiskt landskap. Frågor som politiserar relationen mellan kvinnor och män har hamnat högt på dagordningen och vi ser att forskare och debattörer deltar i intensiva diskussioner i frågor som berör kvinnors utsatthet, klädsel och livsstilar (se till exempel Göndör, 2017; Witt Brattström, 2019).

I kapitlet analyserar vi skillnader i kvinnors och mäns syn på de klassiska frågor om ideologi och sakfrågeåsikter som ställts i de nationella SOM-undersökningarna. Mer specifikt fokuserar vi på hur kvinnor och män placerar sig längs vänster-högerskalan, deras politiska intresse och hur åsiktsförskjutningarna ser ut i ett antal sakfrågor: inställning till flyktingmottagandet, jämställdhet, offentlig sektor, privatiserad sjukvård och sextimmars arbetsdag.

Könsskillnader i politiska uppfattningar

Hur relevant är det egentligen att tala om könsskillnader i politiska uppfattningar i en av världens mest jämställda länder? Maria Oskarson och Lena Wängnerud har bidragit med de mest omfattande översikterna över svenska kvinnors och mäns olika politiska uppfattningar. I deras senaste gemensamma publikation (2013) diskuterar de skillnader mellan kvinnors och mäns politiska deltagande samt uppfattningar

i politiska frågor (politikens ”form” respektive ”innehåll”). Slutsatsen de drar är att könsskillnader har minskat i Sverige när det gäller valdeltagande, medlemskap i politiska partier och politiskt intresse. Politikens grundläggande förutsättningar blir på så vis alltmer lika för kvinnor och män i Sverige. Däremot kvarstår viktiga skillnader i politiska uppfattningar. Särskilt pekar Oskarson och Wängnerud på skillnader i synen på de två största partierna, Socialdemokraterna och Moderaterna. Valet 2010 uppvisade rekordstora skillnader i partisympati mellan kvinnor och män (se också Oscarsson & Holmberg, 2013). Skillnader syns också när det gäller hur kvinnor och män prioriterar mellan olika sakfrågor samt när det gäller vilka frågor som de baserar sitt val av parti på. Kvinnor nämner oftare sociala frågor än vad män gör när de ombeds motivera sitt val av parti och skillnaden har ökat under det senaste decenniet. När det gäller klassiska vänster-högerfrågor (storleken på offentlig sektor och huruvida sjukvården ska bedrivas i privat regi), finner Oskarson och Wängnerud mindre skillnader än i frågor som har en tydligare koppling till kvinnors egna levda erfarenheter (i Oskarsons och Wängneruds fall synen på pornografi och sextimmars arbetsdag).

Enligt forskningen om så kallade sociala roller borde skillnaden mellan män och kvinnor minska i takt med att samhället individualiseras. Att samhället individualiseras betyder att individens egna val ges större utrymme. I mer jämställda länder har kvinnor större möjligheter att utbilda sig och kan delta på arbetsmarknaden på samma villkor som män. I och med att män och kvinnor i allt större utsträckning delar samma erfarenheter blir förväntningarna att åsiktsskillnaderna mellan män och kvinnor ska bli mindre. Samtidigt pekar forskare på att den största delen av arbetet i hemmet fortfarande görs av kvinnor och att detta fortfarande skapar skillnader i erfarenheter mellan kvinnor och män som har politisk relevans. Via detaljerade frågor om hur hemmaarbetet fördelas, kan till exempel Rohdén, Nyman och Edström (2012) dra slutsatsen att kvinnor tar det största ansvaret för hemmet. Däremot har svenska kvinnor och män på senare år kommit att dela ungefär lika på omsorgen om barnen, även om det är fler kvinnor än män som tar själva huvudansvaret när det kommer till barnens omvårdnad. Liknande frågor ställda av SCB visar att fördelningen av hemmaarbetet har blivit mer jämställt över tid (Rodhen m fl, 2012).

Mycket om forskningen kring könsskillnader i politiska uppfattningar kommer från USA. Där har forskare kunnat fastslå hur män och kvinnor skiljer sig åt när det gäller stöd till politiska förslag om satsningar på generell välfärd och mer resurser till de svagaste i samhället (Howell & Day, 2000; Huddy m fl, 2008; Norrander, 2008). En av de mest omfattande analyserna av utvecklingen över tid kommer från Cotter, Hermsen och Vanneman (2011). De finner att amerikanska mäns och kvinnors syn på könsroller närmade sig varandra mellan 1970- och 1990-talen. Därefter har dock minskningen i skillnaderna stannat upp. Författarna talar om att könsskillnaderna har nått en ”platå” där mäns och kvinnors åsikter numer inte längre närmar sig varandra, utan verkar ha stannat i en (åtminstone för tillfället) bevarad

åsiktsskillnad. Författarnas förslag på vad som orsakar att skillnaderna inte fullt ut har försvunnit är att normer om feminism och normer om ”hemmamammor” ger en dubbelhet till den amerikanska kontexten (se även Burns & Gallagher, 2010).

Andra forskare talar om att jämställda samhällen möjliggör för kvinnor och män att välja mer fritt, och att skillnader som hör hemma i grundläggande biologiska erfarenheter kan göra att sådana skillnader får större spelutrymme. En sådan tolkning innebär att jämställda samhällen ”uppmuntrar” vissa skillnader mellan kvinnor och män, snarare än utraderar dem. Sådana grundläggande biologiska erfarenheter kan ha att göra med graviditet, barnafödande och amning, eller med erfarenheter av kroppsarbete och sexualitet. En betydande del av forskningen har ägnats åt att förklara könsskillnader genom den arbetsdelning som utgått från mäns och kvinnors olika fysiska egenskaper (Eagly m fl, 2004; Diekman & Schneider, 2010). Även om dagens samhällen lägger mindre vikt vid kroppsarbete än vad som var fallet förr så kan man anta att fördelningen av arbetsuppgifter skapade sociala roller som lever kvar och som kan göra att kvinnor idag väljer annorlunda än män. Forskningen utgår dessutom ofta från att olika sociala roller för män och kvinnor interagerar med personlighetsdrag, politiska preferenser och intressen (Diekman & Schneider, 2010). Forskare har också funnit att valdeltagande sjunker mer för kvinnor än för män när bebisen är nyfödd, vilket eventuellt är en effekt av biologiska skillnader då förlossning och amning (uppenbarligen) är mer fysiskt krävande för kvinnor än män (Bhatti et al 2018). Forskning om graviditetens och förlossningens betydelse för individens syn på och deltagande i samhället har nyligen initierats vid Göteborgs universitet via ett samarbete mellan statsvetare, barnmorskor och förlossningsläkare, vilket också indikerar forskarsamhällets intresse för skillnader mellan mäns och kvinnors biologiska livserfarenheter (det så kallade Gothenburg Research Center on Pregnancy and Politics, för en översikt se KAW 2019).

Kvinnor och mäns ideologiska uppfattningar

Sverige är ett av de länder där vänster-högerskalan har allra starkast förklaringskraft (Oscarsson & Holmberg, 2016). Det betyder i korthet att människor orienterar sig i olika sakfrågor utifrån hur de placerar sig på den ideologiska axeln vänster-höger. Även om vänster-högerskalan har tappat lite av sin förklaringskraft på senare år, är det fortfarande den politiska dimension som människor i första hand orienterar sig efter (Oscarsson, 2017). Vi börjar därför vår undersökning med att studera om det skett några förskjutningar mellan kvinnor och män på denna centrala politiska dimension.

Figur 1 säger oss att män och kvinnor historiskt inte har placerat sig långt ifrån varandra på vänster-högerskalan. Från 1986 och framåt har svenskarnas ideologiska placeringar varierat mellan olika tidpunkter. Kvinnor och män har följt varandra likt en pardans i dessa svängningar. Under de senaste åren har något emellertid hänt. Män har blivit mer höger, medan kvinnor istället blivit något mer vänster. Om dagens siffror ska sättas in i ännu längre tidsperspektiv kan sägas att efter

andra världskriget var det männen som låg mer till vänster än vad kvinnor gjorde. Men på 1980-talet skedde en viss förskjutning där männen tenderade att bli mer höger (Holmberg, 1984). Motsvarande mönster finns även i andra delar av Europa. Kvinnor har gått till vänster, medan männen har tagit en högersväng (Iversen & Rosenbluth, 2006). I dagens Sverige kan vi alltså konstatera att kvinnor och män har gått åt olika håll på den helt centrala politiska skiljelinjen. Vi ser inte att svarspersonerna nödvändigtvis anger mer extrema värden längs skalan, men att kvinnor och män inte längre följer varandra på samma sätt som de gjort under tidigare år.

Figur 1 Hur kvinnor och män har placerat sig på vänster-högerskalan, 1986–2018 (OLS-koefficienter)

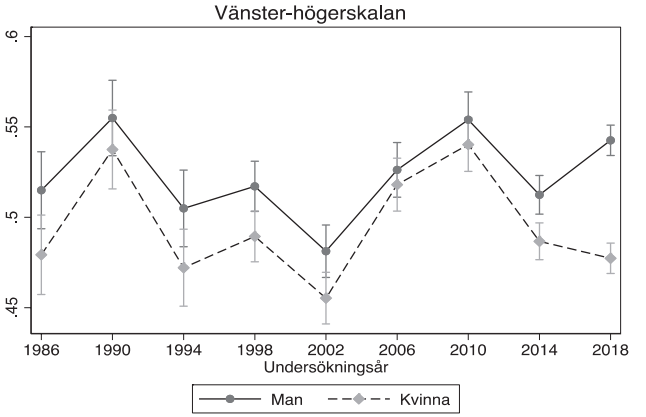

Kommentar: Frågan löd *'Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster–högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?'*. Svarsalternativen var *'Klart till vänster', 'Något till vänster', 'Varken till vänster eller höger', 'Något till höger'* samt *'Klart till höger'*. I figur 1 går skalan mellan 0 = Mycket till vänster till 1 = Mycket till höger. Siffrorna i figur 1 är under kontroll för ålder, utbildning, inkomst, politiskt intresse och om det finns barn i hushållet. I figuren syns regressionskoefficienterna för kvinnor respektive män i den enskilda sakfrågan. När staplarna går ihop med varandra betyder det att inte det finns någon signifikant skillnad mellan könen. Om det däremot finns en skillnad betyder det i sin tur att det finns en signifikant skillnad mellan kvinnor och män (p = 0,05).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1986–2018.

Kvinnor och mäns inställning i olika politiska sakfrågor

Det går att spekulera kring orsakerna till att män och kvinnor tenderar att glida ifrån varandra på vänster-högerskalan. En orsak skulle kunna vara vår tids omdebatterade flyktingmottagande som i allt större utsträckning har polariserats efter vänster-högerdimensionen (för en mer ingående diskussion kring flyktingfrågans utveckling över tid, se Marie Demkers kapitel i denna bok). Flyktingfrågan har idag etablerat

sig om en av de viktigaste frågorna på väljarnas agenda. Det märktes inte minst i valet 2018. I partiernas valmanifest kunde väljarna för första gången ta del av ett brett utbud av sakpolitiska ställningstaganden som kopplade till migrations- och integrationsfrågor (Björkdahl & Naurin, 2018).

I figur 2 framgår det att kvinnor och män ofta har haft något olika betoningar när det kommer till flyktingmottagandet. Men fram till 2000-talet var dessa skillnader för små för att bli signifikanta i analyser med relevanta kontroller (med undantag för perioden då partiet Ny Demokrati var starkt). Under nästan hela 2000-talet har det dock funnits signifikanta skillnader mellan kvinnor och män, däremot har de inte markant ökat under de senaste åren. Till skillnad från vänster-högerdimensionen så följer kvinnor och män varandra i flyktingfrågan. Båda grupperna har blivit mer kritiska till flyktingmottagandet.

Figur 2 Kvinnor och mäns inställning i flyktingfrågan, 1990–2018 (OLS-koefficienter)

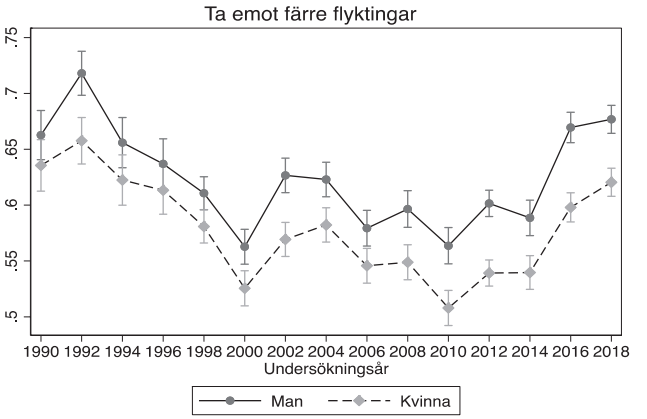

Kommentar: Frågan löd *'Vilken är din uppfattning om följande förslag? Ta emot färre flyktingar i Sverige'*. Svarsalternativen var *'Mycket bra förslag', 'Ganska bra förslag', 'Varken ett bra eller dåligt förslag', 'Ganska dåligt förslag'* samt *'Mycket dåligt förslag'*. I figur 2 går skalan mellan 0 = Mycket dåligt förslag till 1 = Mycket bra förslag. Siffrorna i figur 2 är under kontroll för ålder, utbildning, inkomst, politiskt intresse, om det finns barn i hushållet och politisk ideologi. Om staplarna i figuren går ihop med varandra finns inte någon signifikant skillnad mellan könen. Om det däremot finns en skillnad betyder det i sin tur att det finns en signifikant skillnad mellan kvinnor och män (p = 0,05).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1990–2018.

I jämförelse med andra länder är Sverige ett av de länder som allra mest omhuldar idén om jämlikhet mellan könen (Grönlund & Halleröd, 2008; Inglehart & Norris, 2003). SOM-undersökningarna ger möjlighet att följa synen på jämställdhet som politisk fråga. I ljuset av #metoo-rörelsen, men också efter Feministiskt

Initiativs framgångar i Europaparlamentsvalet 2014 har jämställdhet funnits med i den politiska diskussionen. I Vallokalundersökningen (VALU) 2018 blev jämställdhetsfrågan placerad av väljarna som en av de allra viktigaste valfrågorna. En tänkbar utveckling skulle kunna vara att kvinnor och män har kommit att se på jämställdhet på olika sätt i takt med att jämställdhetsarbetet har gått framåt. Rent krasst innebär ett mer jämställt samhälle att fler män utsätts för större konkurrens, till exempel när tjänster ska tillsättas (Besley m fl, 2017).

Figur 3 Kvinnor och mäns inställning till jämställdhet, 1993–2018 (OLS-koefficienter)

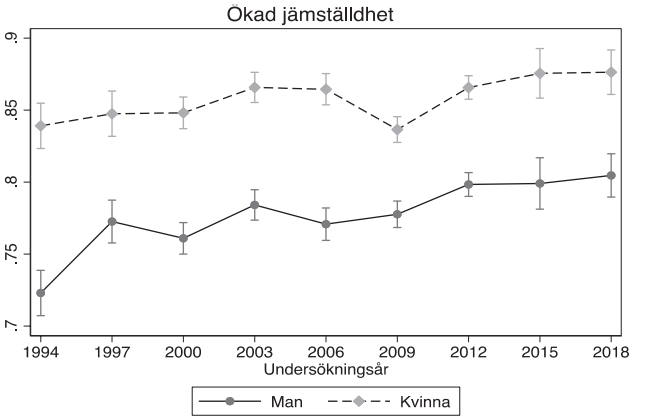

Kommentar: Frågan löd *'Vilken är din uppfattning om följande förslag? Satsa på ett samhälle med ökad jämställdhet mellan kvinnor och män'*. Svarsalternativen var *'Mycket bra förslag', 'Ganska bra förslag', 'Varken ett bra eller dåligt förslag', 'Ganska dåligt förslag'* samt *'Mycket dåligt förslag'*. I figur 3 går skalan mellan 0 = Mycket dåligt förslag till 1 = Mycket bra förslag. Siffrorna i figur 3 är under kontroll för ålder, utbildning, inkomst, politiskt intresse, om det finns barn i hushållet och politisk ideologi. Om staplarna i figuren går ihop med varandra finns inte någon signifikant skillnad mellan könen. Om det däremot finns en skillnad betyder det i sin tur att det finns en signifikant skillnad mellan kvinnor och män (p = 0,05).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1993–2018.

Figur 3 visar att skillnaden mellan kvinnors och mäns syn på vikten av jämställdhet inte har ökat över tid. Istället kan vi se en svag tendens mot att skillnaderna har minskat. I huvudsak beror det på att män har blivit mer positivt inställda till jämställdhet. När frågan började ställas i SOM-undersökningarna 1993 hade valresultatet 1991 skapat stor debatt. För första gången hade andelen kvinnor i parlamentet gått ner. För varje val sedan 1920-talet hade andelen kvinnor i parlamentet ökat. Utvecklingen hade inte gått fort, men åt rätt håll. Den positiva trenden bröts emellertid när Ny Demokrati kom in i parlamentet 1991. Andelen kvinnliga ledamöter sjönk från 37 procent till 33 procent. Ett feministiskt nätverk

bildades, Stödstrumporna, för att sätta press på de etablerade partierna att rekrytera fler kvinnor till riksdagen. Om partierna inte ansträngde sig hotade nätverket med att bilda ett eget parti för att driva på i jämställdhetsfrågor. Partierna hörsammade till del uppmaningen. Efter valet 1994 var andelen kvinnliga ledamöter 40 procent och svenska regeringar har sedan dess haft jämn representation av män och kvinnor (Öhberg & Wängnerud, 2014). Det är därför intressant att det är efter valet 1994 som män på ett märkbart sätt anser att jämställdhet är en viktig fråga. Därefter har män i maklig takt i allt större utsträckning uppfattat jämställdhet som av stor betydelse. 1994 ansåg 29 procent att jämställdhet var en mycket viktig fråga, 2018 var siffran uppe i 51 procent.

Enligt tidigare studier har det funnits åsiktsskillnader mellan kvinnor och män gällande inställningen till den offentliga sektorns storlek (Oskarson & Rohdén, 2002). En tänkbar orsak till att kvinnor och män har olika inställning till den offentliga sektorn som brukar nämnas är att kvinnor i större utsträckning är beroende av att till exempel barnomsorg och hälsovård fungerar. I takt med att allt fler män tar ut föräldraledighet och tillbringar mer tid med barnen skulle vi kunna tänka oss att män får fler erfarenheter av den offentliga sektorn och därmed bli mindre intresserade av att minska dess omfång (Oskarson & Rohdén, 2002; se också Stensöta 2019).

Figur 4 Kvinnors och mäns inställning till att minska den offentliga sektorn, 1986–2018 (OLS-koefficienter)

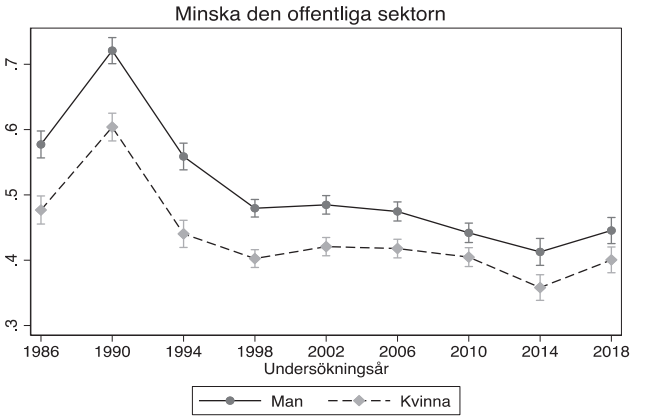

Kommentar: Frågan löd 'Vilken är din uppfattning om följande förslag?'. 'Minska den offentliga sektorn''. Svarsalternativen är 'Mycket bra förslag', 'Ganska bra förslag', 'Varken ett bra eller dåligt förslag', 'Ganska dåligt förslag' samt 'Mycket dåligt förslag'. I figur 4 går skalan mellan 0 = Mycket dåligt förslag till 1 = Mycket bra förslag. Siffrorna i figur 4 är under kontroll för ålder, utbildning, inkomst, politiskt intresse, om det finns barn i hushållet och politisk ideologi. Om staplarna i figuren går ihop med varandra finns inte någon signifikant skillnad mellan könen. Om det däremot finns en skillnad betyder det i sin tur att det finns en signifikant skillnad mellan kvinnor och män (p = 0,05).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1986–2018.

När vi tittar på figur 4 kan vi konstatera att skillnaderna mellan kvinnor och män faktiskt har minskat över tid. Under 1980- och 90-talen och ända fram till 2010 var åsiktsskillnaderna tydliga mellan könen. Men de senaste åtta åren har någonting hänt. Fortfarande skiljer sig könen åt i frågan om den offentliga sektorns storlek, men om tendensen fortsätter kommer skillnaderna snart försvinna. Det betyder att inställningen till den offentliga sektorns storlek i allt lägre utsträckning kan förklaras av svarspersonernas kön.

En fråga som ligger nära den offentliga sektorns storlek är dess organisering. Privata alternativ i offentlig sektor har funnits med i debatten sedan Olof Palme och Lex Pysslingen på mitten av 1980-talet (Bergh, 2014). Idag består cirka 20 procent av kommunernas kostnader för den omsorgsverksamhet som köps in av ersättningar till privata aktörer (SKL, 2015.). De privata aktörerna ser ut att vara här för att stanna. Likaså ser debatten kring vinstbegränsningar ut att vara en fråga som ständigt återkommer. Frågan gällande privata aktörer är dock inte en fråga som skiljer kvinnor och män åt. I varje fall inte när det kommer till att privatisera mer av sjukvården. Ända sedan SOM-institutet började ställa frågor om inställning till att bedriva mer sjukvård i privat regi i slutet av 1980-talet har privatiseringen av sjukvården varit en fråga där män och kvinnor delat åsikter.

Figur 5 Kvinnor och mäns inställning till att bedriva mer sjukvård i privat regi, 1987–2018 (OLS-koefficienter)

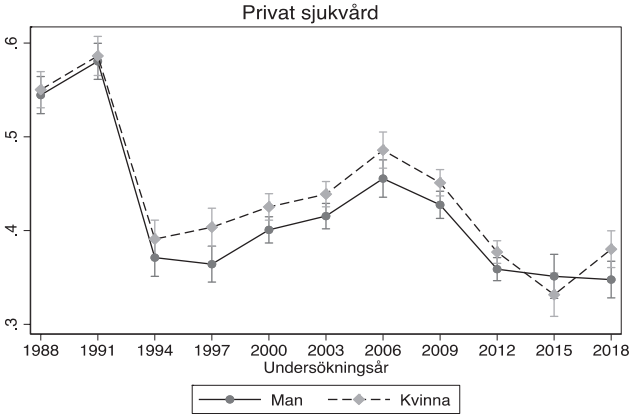

Kommentar: Frågan löd *'Vilken är din uppfattning om följande förslag? Bedriva mer av sjukvården i privat regi"*. Svarsalternativen var *'Mycket bra förslag', 'Ganska bra förslag', 'Varken ett bra eller dåligt förslag', 'Ganska dåligt förslag'* samt *'Mycket dåligt förslag'*. I figur 5 går skalan mellan 0 = Mycket dåligt förslag till 1 = Mycket bra förslag. Siffrorna i figur 5 är under kontroll för ålder, utbildning, inkomst, politiskt intresse, om det finns barn i hushållet och politisk ideologi. Om staplarna i figuren går ihop med varandra finns inte någon signifikant skillnad mellan könen. Om det däremot finns en skillnad betyder det i sin tur att det finns en signifikant skillnad mellan kvinnor och män (p = 0,05).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1987–2018.

I och med att kvinnor för det mesta tar störst ansvar för barn och hushåll har det framförts argument om att arbetstiden borde anpassas efter kvinnors dubbelarbete, det vill säga att de arbetar både i hemmet och på jobbet. En sådan anpassning är att åtta timmars arbetsdagar borde minskas till sex timmar. Forskare har under en längre tid kunnat notera att kvinnor och män har olika inställningar i frågan om sex timmars arbetsdag (Oskarson & Wängnerud, 2013; Rohdén m fl, 2012). Kvinnor är generellt mer positiva till reformen än vad män är. Om vi nu tar in 20-årigt perspektiv på frågan kan vi se att inte mycket har hänt beträffande skillnaden mellan kvinnor och män. Under de 20 år som frågan har mätts har avståndet varit mer eller mindre konstant. Kvinnor är klart mer positiva till förslaget om sex timmars arbetsdag än vad män är. Över tid kan vi dock se att både kvinnor och män är något mindre övertygade om förslagets förtjänster 2018 än vad de var 1997. Tittar man på andelen som tyckte att förslaget var mycket bra 1997 så var det 25 procent för män och 36 procent bland kvinnor. 2018 hade andelen för män sjunkit till 18 procent respektive 30 procent för kvinnor.

Figur 6 Kvinnor och mäns inställning till att införa sex timmars arbetsdag, 1997–2018 (OLS-koefficienter)

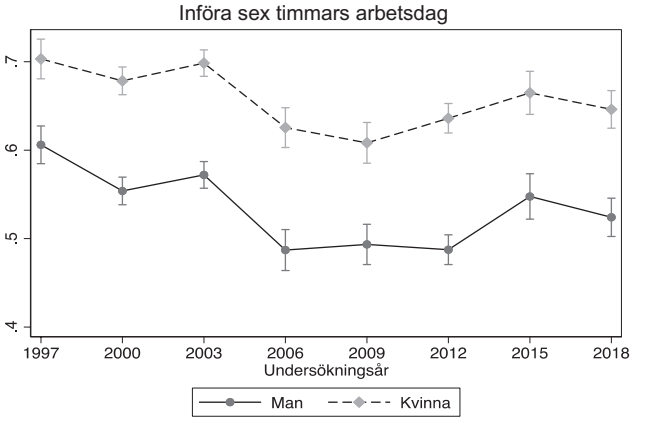

Kommentar: Frågan löd *'Vilken är din uppfattning om följande förslag? Införa sex timmars arbetsdag'*. Svarsalternativen var *'Mycket bra förslag', 'Ganska bra förslag', 'Varken ett bra eller dåligt förslag', 'Ganska dåligt förslag'* samt *'Mycket dåligt förslag'*. I figur 6 går skalan mellan 0 = Mycket dåligt förslag till 1 = Mycket bra förslag. Siffrorna i figur 6 är under kontroll för ålder, utbildning, inkomst, politiskt intresse, om det finns barn i hushållet och politisk ideologi. Om staplarna i figuren går ihop med varandra finns inte någon signifikant skillnad mellan könen. Om det däremot finns en skillnad betyder det i sin tur att det finns en signifikant skillnad mellan kvinnor och män (p = 0,05).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1997–2018.

Kvinnor och mäns politiska intresse

Avslutningsvis: Har det polariserade samhällsklimatet och de ökade medvetenheten om skillnaderna i kvinnors och mäns förutsättningar ökat kvinnors intresse för politik i relation till männens? Åsiktsskillnader är en sak, men det finns även ett antal, för den statsvetenskapliga forskningen besvärande oförklarade, skillnader mellan kvinnors och mäns politiska beteende. Ett sådan är intresset för politik. Män är generellt sett mer intresserade av politik än vad kvinnor är (Dow, 2009; jfr Oskarson & Wängnerud, 2013).

Figur 7 Kvinnor och mäns intresse för politik, 1986–2018 (OLS-koefficienter)

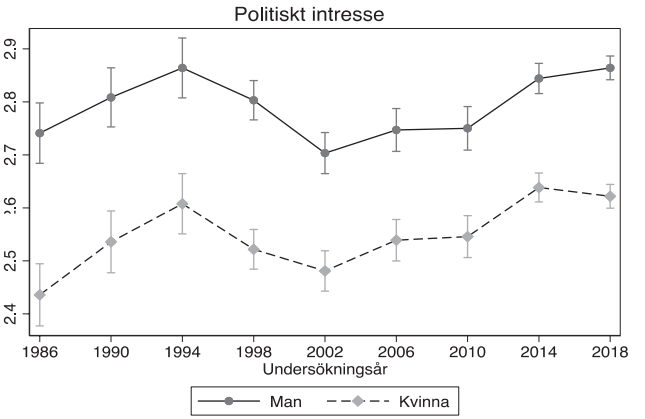

Kommentar: Frågan löd *'Hur intresserad är du i allmänhet av politik?'*. Svarsalternativen var *'Mycket intresserad', 'Ganska intresserad', 'Inte särskilt intresserad'* samt *'Inte alls intresserad'*. I figur 7 går skalan mellan 0 = Inte alls intresserad 1 = Mycket intresserad. Siffrorna i figur 7 är under kontroll för ålder, utbildning, inkomst, om det finns barn i hushållet och politisk ideologi. Om staplarna i figuren går ihop med varandra finns inte någon signifikant skillnad mellan könen. Om det däremot finns en skillnad betyder det i sin tur att det finns en signifikant skillnad mellan kvinnor och män (p = 0,05).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1986–2018.

I figur 7 kan vi notera att kvinnor faktiskt är mer intresserade av politik idag än vad de var för 30 år sedan. Detsamma gäller dock även för männen. Det gör att skillnaderna mellan kvinnor och män inte har förändrats på något tydligt sätt under de senaste åren. Möjligtvis har gapet minskat sedan 1980-talet, men inte med mycket. Det finns olika teorier till varför män oftast har större intresse för politik än kvinnor. I de politiska församlingarna runt om i världen finns det fler män som är med och fattar viktiga beslut än kvinnor (Childs & Dahlerup, 2018). En orsak till kvinnors lägre intresse för politik skulle därför kunna vara kopplad till bristen av kvinnliga förebilder i politiken och att politiken uppfattas som en i

huvudsak manlig domän (Wolbrech & Campbell, 2007). Med det i beaktande är Sverige ett intressant fall. Under den uppmätta tidsperioden har landet gått mot en relativt jämn könsfördelning i våra politiska församlingar. Men trots det ser vi fortfarande en tydlig skillnad i politiskt intresse när frågan ställs som den gör i SOM-undersökningarna.

Avslutning

Det här kapitlet har skrivits för att ta tempen på könsskillnader i svensk politik i tider då jämställdhetsfrågor och skillnader mellan kvinnors och mäns levnadsvillkor spelar stor roll i den allmänna debatten. Går det att se några trender mot större eller mindre skillnader i politiska uppfattningar och politiskt intresse mellan kvinnor och män i tider av #metoo-rörelsen,"Trumpifieringen" av medieinnehåll och nationalistiska/populistiska partiers framgångar? Vårt kapitel visar att det rör sig när det gäller skillnader mellan kvinnor och män, men att det inte är helt lätt att slå fast åt vilket håll. Vi hittar en grundläggande skillnad i ideologiska vänster-högeruppfattningar där kvinnor blivit mer vänster och män mer höger. Vi hittar också en närmast konsoliderad skillnad i flyktingfrågan och i frågan om sex timmars arbetsdag. Dessa skillnader ställs dock i kontrast mot minskade skillnader i jämställdhetsfrågan och i frågan om storleken på den offentliga sektorn. Det finns därmed inte någon enhetlig utvecklingstrend när det gäller skillnader mellan kvinnor och mäns politiska attityder. Likväl visar resultaten att även i ett av världens mest jämställda länder är det fortfarande relevant att studera kön när vi ska förstå politiska attityder och politiskt beteende.

Not

1 Det ska dock sägas att Sverigedemokraterna inte är det parti där vi har de största åsiktsskillnaderna mellan könen. Vänsterpartiet är istället det parti som har störst skillnad mellan könen. Där är avståndet mellan kvinnor och män 3,6 poäng (SOM-undersökningen 2018).

Referenser

Bhatti, Yosef, M. Hansen, Kasper, Naurin, Elin, Stolle, Dietlind & Wass, Hanna (2019). Can you deliver a baby and vote? The effect of the first stages of parenthood on voter turnout, *Journal of Elections, Public Opinion and Parties* 29(1), 61–81.

Bergh, Andreas (2014). *Sweden and the revival of the capitalist welfare state*. Cheltenham, UK, Northampton, MA Edward Elgar Publishing.

Besley, Tim, Folke, Olle, Persson, Torsten & Rickne, Johanna (2017). Gender quotas and the crisis of the mediocre man: Theory and evidence from Sweden. *American economic review* 107(8), 2204–2242.

Björkdahl, Christian & Naurin, Elin (2018). Vad lovar partierna att göra i migrationspolitiken 2018–2022? Bloggtext hos Politologerna, 6 september. https://politologerna.wordpress.com/2018/09/06/vad-lovar-partierna-att-gora-i-migrationspolitiken-2018-2022/

Burns, Nancy & Gallagher, Katherine (2010). Public opinion on gender issues: The politics of equity and roles. *Annual Review of Political Science* 13, 425–443.

Campbell, Rosie & Erzeel, Sivia (2018). Exploring gender differences in support for rightist parties: the role of party and gender ideology. *Politics & Gender* 14(1), 80–105.

Childs, Sarah, & Dahlerup, Drude (2018). Increasing women's descriptive representation in national parliaments: the involvement and impact of gender and politics scholars. *European Journal of Politics and Gender* 1(1–2), 185–204.

Cotter, David, Hermsen, Joan & Vanneman, Reeve (2011). The end of the gender revolution? Gender role attitudes from 1977 to 2008. *American Journal of Sociology* 117(1), 259–289.

Dow, Jay (2009). Gender Differences in Political Knowledge: Distinguishing Characteristics Based and Returns-Based Differences. *Political Behavior* 31(1), 117–136.

Eagly, Alice, Diekman, Amanda, Johannesen-Schmidt, Mary & Koenig, Anne (2004). Gender gaps in sociopolitical attitudes: A social psychological analysis. *Journal of personality and social psychology* 87(6), 796–816.

Forting-Rittberger, Jessica (2016). Cross-National Gender Gaps in Political Knowledge. How Much is Due to Context? *Political Research Quarterly* 69(3), 391–402.

Grönlund, Anne & Halleröd, Björn (red) (2008). *Jämställdhetens pris*. Umeå: Boréa.

Göndör, Eli (2017). *Religionskollision: majoritet, minoritet och toleransens gränser*. Stockholm: Timbro.

Holmberg, Sören (1984). *Väljare i förändring*. Stockholm: Liber Förlag.

Howell, Susan & Day, Christine (2000). Complexities of the gender gap. *Journal of Politics* 62(3), 858–874.

Huddy, Leonie, Cassese, Erin & Lizotte, Mary-Kate (2008). *Sources of political unity and disunity among women*. Chicago: University of Illinois Press.

Inglehart, Ronald & Norris, Pippa (2003). *Rising tide: Gender equality and cultural change around the world*. Cambridge: Cambridge University Press.

Iversen, Torben & Rosenbluth, Frances (2006). The Political Economy of Gender: Explaining Cross-National Variation in the Gender Division of Labor and the Gender Voting Gap. *American Journal of Political Science* 50(1), 1–19.

KAW (2019). Knut och Alice Wallenberg stiftelses intervju med Elin Naurin: https://kaw.wallenberg.org/forskning/hon-studerar-vad-graviditet-gor-med-var-syn-pa-politik

Kinberg Batra, Anna (2018). *Inifrån*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.

Norrander, Barbara (2008). The history of the gender gaps. I Lois Duke Whitaker (red) *Voting the gender gap*. Urbana, IL: University of Illinois Press.

Norris, Pippa (2005). *Radical Right: Voters and Parties in the Electoral Market*. New York: Cambridge University Press.

Ohlsson, Birgitta (2017). *Duktiga flickors revansch*. Stockholm. Bokförlaget Forum.

Oscarsson, Henrik (2017). Det svenska partisystemet i förändring. I Ulrika Andersson, Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Larmar och gör sig till*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Oscarsson, Henrik & Holmberg, Sören (2016). *Svenska väljare*. Stockholm: Wolters Kluwer.

Oskarson, Maria & Rohdén, Helena (2002). Könsskillnader i politiken – mönstren består. I Sören Holmberg & Lennart Weibull (red) *Det våras för politiken. Trettiotvå artiklar om politik, medier och samhälle*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Oskarson, Maria & Wängnerud, Lena (1996). Vem representerar kvinnorna? I Bo Rothstein & Bo Särlvik (red) *Vetenskapen om politik. Festskrift till professor emeritus Jörgen Westerståh*l. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet.

Oskarson, Maria & Wängnerud, Lena (2013). The Story of the Gender Gap in Swedish Politics: Only Partially Diminishing Differences. I Stefan Dahlberg, Henrik Oscarsson & Lena Wägnerud (red), *Stepping stones: Research on political representation, voting behavior and quality of government*. Göteborg: Göteborgs universitet.

Rohdén, Helena, Nyman, Carin & Edström, Maria (2012). Påverkar omsorgsansvar våra åsikter? I Lennart Weibull, Henrik Oscarsson & Annika Bergström (red) *I framtidens skugga*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

SKL (2015). Köp av verksamhet 2014. Kommuner, landsting och regioner 2006–2014. Stockholm: Sveriges Kommuner och Landsting. https://webbutik.skl.se/bilder/artiklar/pdf/7585-079-5.pdf?issuusl=ignore [Besökt 2019-05-02]

Stensöta, Helena (2019). Does care experience affect policy interests? Male legislators, parental leave, and political priorities in Sweden. *Politics & Gender*. Publicerad online 3 januari 2019.

SVT (2018). SVT:s Valu: SD största parti bland män. 2018-11-09. https://www.svt.se/nyheter/inrikes/svt-s-valu-sd-storsta-parti-bland-man [Besökt 2019-05-02]

Witt-Brattström, Ebba (2019). *Historiens metoo-vrål: är jag inte människa*. Stockholm: Nordstedts.

Wolbrecht, Christina & David E. Campbell, David E. (2007). Leading by Example: Female Members of Parliament as Political Role Models. *American Journal of Political Science* 51(4), 921–939.

Öhberg, Patrik & Wängnerud, Lena (2014). Testing the Impact of Political Generations: The Class of 94 and Pro-feminist Ideas in the Swedish Riksdag. *Scandinavian Political Studies* 37(1), 61–81.

POLARISERADE PROBLEMBESKRIVNINGAR?

OM BEFOLKNINGENS VIKTIGASTE FRÅGOR OCH SAMHÄLLSPROBLEM

JOHAN MARTINSSON OCH MARCUS WEISSENBILDER

Sammanfattning

Polarisering av politiska frågor är ett ämne som diskuterats brett under senare år. Mindre uppmärksamhet har dock lagts vid frågan om väljarna även har polariserats i ökande grad när det gäller vilka problem och samhällsfrågor de betraktar som de viktigaste. I följande kapitel beskriver och analyserar vi i vilken utsträckning de politiska partiernas anhängares viktigaste samhällsproblem har polariserats i ökad utsträckning under de senaste tio åren. Vi finner att frågorna om sjukvård, utbildning och integration är viktiga för samtliga partiers anhängare och att ingen nämnvärd polarisering mellan grupperna har skett de senaste tio åren. Vi finner däremot en tydlig och signifikant ökning av polariseringen i frågorna om miljö samt lag och ordning, med den allra största ökningen i miljöfrågan. Denna ökade polarisering mellan olika grupper kring vilka samhällsproblem som överhuvudtaget är viktiga eller inte riskerar att försvåra det gemensamma offentliga samtalet.

Frågor om vilka samhällsproblem människor tycker är viktigast har använts mycket länge inom surveyforskningen. Undersökningsföretaget Gallup introducerade frågan redan 1935 i USA, och sedan i England 1947 (Jennings & Wlezien, 2011). Beslutsfattare, journalister och allmänheten själv har alla funnit resultaten från en sådan fråga vara av stort intresse. Även inom forskningen har frågan varit flitigt använd. Inom forskning om väljarbeteende startade detta tidigt (se exempelvis Berelson m fl, 1954). Även forskning om media och politisk kommunikation har varit flitiga användare av frågan (t ex McCombs & Shaw, 1972; McCombs & Zhu, 1995).

Tidigare forskning har undersökt olika egenskaper hos allmänhetens agenda. Exempelvis har Jill Edy och Patrick Meirick (2018) undersökt agendan i USA 1975–2014 med avseende på kapacitet (hur många frågor är viktiga samtidigt för den genomsnittlige personen?), diversitet (hur många frågor är allmänhetens engagemang utspritt på?) och volatilitet (hur snabbt byts de viktigaste frågorna ut?). De finner att i USA har kapaciteten att hålla flera frågor viktiga samtidigt ökat något, samt att diversiteten också har ökat över tid, men att volatiliteten däremot inte har ökat under den 40-årsperiod de studerar.

Martinsson, Johan & Weissenbilder, Marcus (2019) Polariserade problembeskrivningar? i Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red) *Storm och stiltje*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.

Detta kapitel fokuserar på en annan aspekt av allmänhetens agenda som Edy och Meirick inte tar upp, nämligen polarisering. Frågan om diversifiering ligger relativt nära, men förmår ändå inte svara på frågan om grupper i samhället alltmer har fått olikartade bilder av vad som är de viktigaste frågorna eller problemen. I kapitlets första del gör vi en kortfattad deskriptiv översikt över hur ett urval frågor och samhällsproblem har utvecklats över tid. I den andra delen tar vi oss istället an den mer analytiska frågan om den politiska polariseringen av dagordningen har förändrats över tid. Vi väljer här att i första hand undersöka den ur ett partipolitiskt perspektiv där vi jämför hur lika eller olika de politiska partiernas sympatisörers viktiga frågor är och om detta har förändrats över tid. Tidigare studier har påvisat att exempelvis förtroendet för medier har blivit mer politiskt polariserat (se Ulrika Anderssons kapitel i denna bok). Frågan är nu om detta även gäller själva dagordningen? Har olika politiska grupperingars bild av vilka frågor och problem som är viktiga också blivit mer disparat?

Den fråga som används sedan 1987 i de nationella SOM-undersökningarna lyder: ”*Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker du är viktigast i Sverige idag? Ange högst tre frågor/samhällsproblem.*” och svarsformatet består av ett öppet fält där respondenterna har möjlighet att själva skriva ned upp till tre samhällsproblem. SOM-institutet har utvecklat en kodningsmall för olika möjliga samhällsproblem och frågor som kan beskrivas av respondenterna. Kodningen resulterar i dryga 20-talet övergripande huvudkategorier och ett mycket stort antal underkategorier. På detta sätt får deltagarna själva uttrycka sina viktigaste problem och frågor utan att vi väljer ut ett antal som de får välja mellan. De upp till tre angivna svaren betraktas i våra analyser här som lika viktiga, oavsett ordningsföljden de skrivs i. Genom åren har ändå detta frågeinstrument visat sig fungera väl då andelen som ger ett svar på frågan har legat över 80 procent.

Det finns sedan en tid också en diskussion om vad sådana enkätfrågor egentligen mäter. Wlezien (2005) gör en utförlig begreppslig analys av skillnaden mellan ”problem” och ”frågor”. I början användes mestadels uttrycket ”problem” i de opinionsmätningar och enkätstudier som genomfördes i olika länder, men så småningom började en del istället använda ”frågor” som ett mer allmänt begrepp då vissa samhällsfrågor kan vara viktiga för människor även när de kanske inte utgör ett ”problem”. Senare analyser har emellertid visat att de två frågeformuleringarna väsentligen tycks mäta samma sak oavsett om mätinstrumentet efterfrågar en bedömning av de viktigaste ”problemen” eller ”frågorna” (Jennings & Wlezien, 2011). SOM-institutets frågeformulering skiljer sig dock något från en del internationellt använda frågor genom att den innehåller båda begreppen och efterfrågar respondentens viktigaste ”frågor eller samhällsproblem”. Därmed lämnas valet till den som besvarar frågan att själv välja mellan att ange de områden i samhället som i störst utsträckning utgör ett problem, eller att ange de områden som är viktigast, oavsett om de i nuläget utgör ett problem eller inte. Vi kommer i föreliggande kapitel inte heller göra någon begreppslig skillnad mellan frågor och problem.

Utvecklingen av medborgarnas viktigaste samhällsproblem över tid

Sedan frågan om vilka de viktigaste samhällsproblemen introducerades i SOM-undersökningarna 1987 har det metodologiska tillvägagångsättet varit i det närmaste oförändrat[1]. I svensk kontext är tidsserien därmed unik sett till antalet år den har mätt medborgarnas viktigaste samhällsproblem. Enskilda frågor om politiska åsikter kan fungera väl för att ge en bild av hur den politiska opinionen i en viss fråga förändras över tid, men den stora fördelen med frågan om de viktigaste samhällsproblemen är att den ger en bredare bild av opinionsläget och vilka frågor och samhällsproblem som är mest angelägna för befolkningen. Förändringen över tid av olika samhällsproblem eller frågor kan ofta kopplas direkt till olika politiska händelser eller andra förändringar i omvärlden.

Under de 32 åren frågan om viktigaste samhällsproblem har ställts till medborgarna har stora förändringar i medborgarnas dagordning förekommit åtskilliga gånger. I tabell 1 ser vi tydligt att många olika samhällsproblem genom åren har tagit sig upp överst på rangordningen under olika år, bara för att sedan snabbt återigen kollapsa som viktiga politiska frågor för breda medborgargrupper.

Under de första åren som frågan om viktiga samhällsproblem ställdes i SOM-undersökningarna var miljöfrågan den klart viktigaste samhällsfrågan för medborgarna. Tydligt är hur toppnoteringarna för denna fråga i början på 90-talet går hand i hand med Miljöpartiets etablering som riksdagsparti. Under stora delar av mätperioden har arbetsmarknad legat i den absoluta toppen av medborgarnas samhällsproblem. Den låga siffran frågan fick i 2018-års undersökning har tidigare bara synts under högkonjunkturen i slutet av 80-talet.

De två exemplen ovan visar hur olika samhällsproblems vikt bland medborgarna varierar starkt över tid. Integrations- och invandringsfrågan är troligtvis det tydligaste exempel på hur en fråga plötsligt har blivit viktig för medborgarna. Trots viss stadig uppgång under perioden 2011–2014 så var det först under flyktingkrisen 2015 som frågan placerade sig på första plats i rangordningen. Mellan år 2014 och 2015 skedde en fördubbling av andelen som angav frågan som en av de viktigaste. En sådan dramatisk ökning har tidigare enbart setts kring ekonomiska frågor när ekonomiska kriser har brutit ut.

Alla frågor har dock inte sett dramatiska svängningar under perioden vi studerar. Till exempel uppvisar äldrefrågor och sociala frågor ett betydligt stabilare mönster. Andelen som anger äldrefrågor som en av de viktigaste pendlar mellan som lägst 10 procent och som högst 24 procent. Ett liknande mönster ser vi för sociala frågor där vi observerar ungefär samma spännvidd över tid; från som lägst 6 procent till som högst 21 procent.

Två frågor som nästan ständigt varit viktiga för medborgarna är sjukvårds- och utbildningsfrågorna, åtminstone sedan 1990-talets senare hälft. Frågorna är numera ständigt återkommande i den svenska politiska debatten. Dessa frågor rymmer flera olika dimensioner och kan debatteras såväl utifrån traditionella ideologiska

Tabell 1 Viktigaste samhällsproblem över tid, 1987–2018 (procent)

	Sjukvård	Integration	Utbildning	Miljö	Lag/ordning	Äldrefrågor	Sociala frågor	Arbetsmarknad	Demokrati	Ekonomi
1987	24	7	12	**61**	22	10	14	17	1	8
1988	22	8	8	**68**	14	10	18	8	3	10
1989	23	11	10	**55**	40	16	18	3	2	9
1990	23	14	10	**42**	12	14	13	8	2	33
1991	20	13	10	39	16	17	14	**40**	2	24
1992	19	19	8	22	9	14	10	**49**	2	40
1993	22	26	10	19	9	17	8	**60**	1	30
1994	18	12	8	21	12	12	13	**59**	2	40
1995	15	14	7	30	26	10	12	**51**	2	29
1996	24	13	10	12	15	17	12	**59**	3	14
1997	35	10	22	12	14	20	9	**50**	4	7
1998	30	10	32	11	16	16	21	**52**	3	9
1999	**41**	12	37	11	17	21	6	30	3	6
2000	**39**	11	36	10	16	24	9	16	3	4
2001	**42**	13	38	10	13	23	9	15	3	8
2002	**38**	20	32	11	12	24	11	16	3	8
2003	**42**	12	23	7	18	21	12	15	4	10
2004	**32**	11	18	8	19	20	14	21	4	8
2005	27	15	19	12	17	20	11	**34**	5	6
2006	29	15	24	15	15	16	12	**46**	4	6
2007	**25**	14	21	23	15	14	15	23	5	8
2008	**24**	13	22	24	16	16	11	22	4	17
2009	24	15	21	23	10	13	11	**38**	4	14
2010	26	19	26	15	9	14	16	**35**	4	8
2011	24	14	25	15	6	17	17	**30**	3	15
2012	23	20	24	14	7	16	14	**38**	3	11
2013	28	22	30	13	7	17	14	**33**	3	7
2014	33	27	**40**	12	4	18	12	24	4	7
2015	24	**53**	29	11	5	13	12	21	3	7
2016	29	**45**	34	9	12	14	12	13	3	6
2017	37	**43**	30	10	17	14	15	9	5	4
2018	**45**	38	34	16	16	15	14	7	5	4

Kommentar: Tabellen visar de tio mest angivna samhällsproblem, sorterade från rangordningen 2018. Frågan löd *'Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker du är viktigast i Sverige idag?'* och respondenterna fick ange upp till tre problem. Fetmarkerade siffror betyder att frågan är den viktigaste det året. Lägsta antal respondenter är 1 672. För detaljer se not[1]. ***Källa:*** Den nationella SOM-undersökningen 1987–2018.

skiljelinjer kring offentligt kontra privat som utifrån verksamhetens kvalitet med såväl regionala som lokala och nationella aspekter.

För sjukvårdsfrågan kan vi dock trots de redan höga siffrorna notera en tydlig uppgång under de senaste åren då frågan har ökat från 24 procent till 45 procent på tre år. I 2018 års mätning återtar sjukvårdsfrågor första platsen på listan över de viktigaste samhällsproblem för första gången sedan 2008 och når även sin högsta notering under hela den period då SOM-institutet har mätt frågan. Sjukvårdsfrågan var flitigt omdebatterad inför valet 2018 och flera partier som prioriterade frågan gjorde även framgångsrika val på det lokala planet (Nygren, 2018).

Bland övriga förändringar de senaste åren syns även en viss nedgång för invandrings- och integrationsfrågan. Frågan är alltjämt på historiskt höga nivåer, men har sjunkit stadigt under de fyra år sedan toppnoteringen 2015. Andelen som anger miljöfrågor som en av de viktigaste ökade även med sex procentenheter gentemot föregående år i spåren av sommarens torka och bränder. Vi lämnar nu den historiska utvecklingen och tittar istället i nästa avsnitt närmare på frågan om den politiska polariseringen av medborgarnas dagordning har ökat eller inte.

Partiskillnader valåret 2018

På samma sätt som det finns stora skillnader över tid i vilka de viktigaste samhällsproblemen är finns det också klara skillnader mellan olika grupper i samhället (se t ex Martinsson & Weissenbilder, 2018). Det är vid dessa analyser vi börjar närma oss frågor om politisk polarisering. I det följande kommer vi för att avgränsa analyserna enbart diskutera de fem viktigaste samhällsproblemen utifrån 2018 års rangordning. Tidsperioden är även begränsad till 2008–2018. Anledningen är att vi under den perioden har ett mer stabilt partisystem i Sverige och att vi under hela denna period har ett tillräckligt antal Sverigedemokrater i den nationella SOM-undersökningen utöver de partier som är etablerade sedan tidigare. Detta är viktigt för att göra analysen av graden av partipolarisering jämförbar över tid.

Den fråga om partisympati vi använder i följande analyser från SOM-undersökningarna är inte formulerad som en röstningsintention, utan handlar istället om vilket parti människor ”tycker bäst om idag”, det vill säga en partipreferens. Resultaten ligger dock ofta väl i linje med riksdagsvalen. I tabell 2 följer en inledande beskrivande analys av polarisering mellan partiernas sympatisörer för de fem viktigaste samhällsproblemen 2018.

Vissa ideologiska skiljelinjer är tydliga direkt ur tabellen, inte minst spridningen mellan olika partiers andel sympatisörer som uppger integration och miljö som ett av de viktigaste samhällsproblemen. Integrationsfrågan lägger sig i det närmaste rakt längs med en ideologisk vänster-höger skala, där frågan blir viktigare för sympatisörer till partier längre till höger. Miljöfrågan har en tydlig extrempunkt hos Miljöpartiets sympatisörer och nämns knappt alls bland sympatisörer till Mode-

raterna, Kristdemokraterna och Sverigedemokraterna. Jämförelsen visar även att sjukvård och utbildning, de två frågor som varit bland de största samhällsproblem under nästan hela perioden SOM-institutet har mätt frågan, uppvisar relativt låg grad av spridning mellan partierna. Miljöpartister är något mindre benägna än kristdemokrater och moderater att uppe sjukvården, men i övrigt är skillnaderna försumbara. Sverigedemokrater och vänsterpartister anger även utbildning i något lägre grad än liberalernas sympatisörer.

För att analysera graden av partipolarisering av dagordningen bland partiernas sympatisörer tar vi hjälp av sambandsmåttet Eta. Det visar på styrkan i sambandet mellan partisympati och att ange en viss fråga som viktigt eller ej och varierar mellan 0 och 1 där högre värden betyder en starkare koppling mellan partisympatin och sannolikheten att ange en viss fråga som viktig eller inte. Exempelvis har sjukvården som är tämligen jämt fördelad mellan partierna ett lågt ETA-mått (0,07), medan de mer polariserade frågorna som integration (0,26) och miljöfrågan (0,37) uppvisar ett högre eta-värde.

Bland de samhällsproblem som vid direkt anblick uppvisar en högre grad av partipolarisering står två frågor ut: miljö samt invandrings- och integrationsfrågan. Frågan om invandring och integration i sig är visserligen något svårare att tolka då det inom kategorin förekommer så väl positiva som negativa omnämnanden av invandring och integration. En majoritet av de som nämner problemet är dock negativa till invandring. Ideologisk polarisering kring frågan syns väldigt tydligt bland partierna, där sympatisörer till partierna på vänstersidan av det politiska spektrumet är klart mindre benägna att nämna frågan än de partier som är tydligt placerade till höger. Den tydligaste skillnaden finns i denna fråga mellan Sverigedemokrater och övriga partier sympatisörer. Liknande tendenser finns i frågan om lag/ordning, även här är Sverigedemokraternas sympatisörer klart mer benägna att uppge frågan än till exempel vänsterpartister och miljöpartister, men detta gäller i denna fråga även kristdemokraterna.

Dock så är miljöfrågan den fråga som baserat på sambandsmåttet Eta uppvisar den klart högsta graden av polarisering 2018. Främst Miljöpartiets, men även Vänsterpartiets, sympatisörer placerar denna fråga i nivå med eller högre än integrationsfrågan. Detta fenomen är en av de saker som sticker ut mest i resultaten. Miljöfrågan är visserligen bland de viktigaste samhällsproblemen enligt svenska folket, men samtidigt placerar den sig klart lägre än så väl sjukvård, utbildning som integration/invandring när vi ser till hela befolkningen. Samtliga parvisa jämförelser som syns i tabell 2 är inte nödvändigtvis signifikant annorlunda då antalet respondenter blir lågt i sådana jämförelser. Vissa tecken på att dagordningen hos medborgarna är politiskt polariserad syns dock tydligt i dessa analyser, samt att graden av politisk polarisering kan variera kraftigt mellan olika frågor.

Tabell 2 Viktigaste samhällsproblem efter partisympati, 2018 (procent)

	Sjukvård	Integration	Utbildning	Miljö	Lag/ordning	Antal svar
Samtliga	46	39	35	16	16	4 736
Vänsterpartiet	42	28	29	32	7	424
Socialdemokraterna	47	28	36	12	13	1 441
Miljöpartiet	36	35	36	64	4	226
Centerpartiet	47	34	43	24	13	473
Liberalerna	45	41	48	20	16	321
Kristdemokraterna	49	45	36	6	23	343
Moderaterna	54	45	40	10	17	884
Sverigedemokraterna	43	66	21	3	26	624
ETA	0,07	0,26	0,15	0,37	0,17	

Kommentar: För frågans formulering se tabell 1. Tabellen redovisar andelen av partisympatisörer som har angett något av de fem största samhällsproblemen. Frågan om parti löd *'Vilket parti tycker du bäst om idag?'*. ETA är ett sambandsmått som redovisar styrkan på relationen mellan två variabler, måttet varierar mellan 0 och 1 där en högre siffra anger ett starkare samband.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

Politisk polarisering 2008–2018

Frågan är nu om den bild vi får utifrån 2018 främst gäller nutiden eller om den representerar ett mönster som har funnits sedan länge? Har exempelvis sjukvårdsfrågan alltid uppvisat en så låg grad av partipolitisk polarisering när det gäller hur viktig den betraktas som? Och har alltid miljöfrågan varit den med högst grad av polarisering? Vi kommer ta oss an denna frågeställning genom att jämföra några tidpunkter, vart tredje år, upp till tio år tillbaka. Visserligen fanns Sverigedemokraterna inte representerade i Sveriges Riksdag, men partiet hade nått en högre grad av synlighet och fick i närmast föregående riksdagsval 2,9 procent av rösterna. Vi har från och med 2008 också ett rimligt antal svarande som sympatiserar med samtliga partier, inklusive Sverigedemokraterna. Detta ger oss högre jämförbarhet över tid i analysen.

Om vi börjar med sjukvården så kan vi snabbt konstatera att den under hela den studerade perioden har uppvisat en exceptionellt låg grad av partipolarisering. Sambandsmåttet Eta ligger hela perioden mycket lågt. Visserligen ökar differensen mellan det parti vars sympatisörer tycker frågan är minst viktig (MP) och det parti vars sympatisörer tycker den är mest viktig (M) något till 17 procentenheter 2018, men det är ändå lågt i jämförelse med de andra frågorna vi undersöker här, det vill säga de fem viktigaste frågorna 2018.

Vi ser också att invandrings- och integrationsfrågan har hållit en konstant nivå av högre polarisering. Detta är således inte något som har uppkommit på senare tid i och med ökat fokus på flyktingfrågor efter 2015 års händelser och det kraftigt

ökade antalet asylsökande. Invandrings- och integrationsfrågan har redan från början av perioden varit kraftigt polariserad mellan partiernas sympatisörer vad gäller hur viktig den bedöms. Tittar vi sedan på utbildning så har vi ett tredje fall av stabilitet. Även skola och utbildning har i grunden samma nivå av polarisering under tioårsperioden. En viss tendens till ökad polarisering kan skönjas, men inte i någon ännu nämnvärd utsträckning.

När det gäller miljöfrågan samt lag och ordning däremot kan vi konstatera att dessa två frågors polariseringsgrad tydligt har ökat sedan 2008. Lag och ordning börjar här från en låg nivå i klass med sjukvården, men polariseringen har sedan ökat. Framförallt år 2018 syns polariseringen, då differensen mellan lägsta (MP) och högsta (SD) parti uppgår till 21 procentenheter och Eta-värdet till 0,17. Allra tydligast är dock den ökade polariseringen i miljöfrågan. Redan i början av perioden var dock frågan märkbart polariserad, fullt i nivå med invandring- och integration med ett Eta-värde på 0,20 och en differens mellan lägsta (SD) och högsta (MP) parti på 36 procentenheter. I miljöfrågan kan vi dock observera en klar ökning 2018 till en procentdifferens på hela 61 procentenheter mellan lägsta (SD) och högsta (MP) parti. Detta kan jämföras med 36 procentenheter 2008.

Som vi kan se är det i dessa mer polariserade frågor vanligt att ytterlighetspartierna utgörs av just Miljöpartiet och Sverigedemokraterna. Men resultatet för miljöfrågan förändras inte nämnvärt om vi tar bort Sverigedemokraterna ur analysen. Kristdemokraternas sympatisörer har nämligen bara 3 procentenheter högre andel än Sverigedemokraterna som anser att miljö är en av de viktigaste frågorna. Partipolariseringen mellan högsta och lägsta parti blir därför fortfarande exceptionellt hög 2018 för miljöfrågan även utan Sverigedemokraterna. En sak som skiljer 2018 från de andra åren i vår analys i tabell 3 är att det är valår. Vi har därför kontrollerat så att inte den ökade polariseringen 2018 enbart beror på att det är det enda valåret av de fyra nedslag vi gör under tioårsperioden, men så är inte fallet. Bilden av ökande polarisering vad gäller lag och ordning samt miljö kvarstår även om 2010 och 2014 förs in i analysen.

För att testa om den ökade polarisering vi tycker oss se vad gäller framförallt miljö samt lag och ordning är statistiskt signifikant använder vi oss av regressionsanalys. Vi utgår då från 2008 och 2018 års data och undersöker hur väl partisympativariabeln kan förklara variationen mellan individer i deras viktighetsbedömning av olika frågor och problem. I korthet jämför vi förklaringsgraden mellan två logistiska regressionsmodeller: en modell som behandlar de två åren tillsammans och en modell som låter partivariabeln ha olika effekter 2008 och 2018 genom interaktionstermer. För att sedan testa om den ökade förklaringsgraden när partivariabeln tillåts ha olika effekter på viktighetsbedömningarna de två olika åren är statistiskt signifikant använd ett så kallat likelihood-ratio-test. Resultaten visar att partivariabeln förklarar mer 2018 än 2008, det vill säga en ökad grad av polarisering, för både miljöfrågan och lag och ordning. För sjukvård och utbildning däremot är inte skillnaden mellan modellernas förklaringskraft statistiskt signifikant.

Tabell 3 Minimum/maximum som nämnt ett samhällsproblem bland olika partiers sympatisörer, 2008, 2012, 2015, 2018 (procent, differens)

	Minimum	Maximum	Differens	ETA	Antal
Sjukvård					
2008	16	29	+13	0,06	3 259
2012	17	26	+9	0,06	6 289
2015	18	31	+13	0,07	4 833
2018	37	54	+17	0,07	5 368
Integration					
2008	8	46	+38	0,24	3 259
2012	14	58	+44	0,27	6 289
2015	42	75	+33	0,22	4 833
2018	28	66	+38	0,26	5 368
Utbildning					
2008	10	33	+23	0,11	3 259
2012	11	37	+26	0,12	6 289
2015	17	41	+24	0,14	4 833
2018	21	48	+27	0,15	5 368
Miljö					
2008	12	48	+36	0,20	3 259
2012	6	38	+32	0,26	6 289
2015	4	36	+32	0,24	4 833
2018	3	64	+61	0,37	5 368
Lag/ordning					
2008	10	17	+7	0,07	3 259
2012	3	13	+10	0,11	6 289
2015	3	9	+6	0,08	4 833
2018	5	26	+21	0,17	5 368

Kommentar: För frågans formulering se tabell 1. Tabellen redovisar högsta och lägsta andelen av partisympatisörer som har angett något av de fem största samhällsproblemen. Frågan om parti löd *'Vilket parti tycker du bäst om idag?'*. ETA är ett sambandsmått som redovisar styrkan på relationen mellan två variabler, måttet varierar mellan 0 och 1 där en högre siffra anger ett starkare samband.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2008, 2012, 2015 och 2018.

Slutdiskussion

Vilka politiska frågor eller samhällsproblem som befolkningen anser är viktigast röner ofta stort intresse bland många grupper och varierar kraftigt över tid. Tydliga exempel i Sverige under de senaste dryga 30 åren är de ibland snabba upp- och nedgångarna i ekonomirelaterade frågor i samband med ekonomiska kriser. Även miljöfrågor har sett mycket stora variationer över tid i hur viktiga de bedöms av allmänheten.

På senare år har allmänhetens agenda präglats av en nedgång för ekonomi- och arbetsmarknad, och en uppgång för sjukvården och i viss mån för miljöfrågor. Dagordningen präglas dock även fortfarande av det historiskt ovanligt höga läget för invandrings- och integrationsfrågor, trots en viss nedgång de senaste åren.

Detta kapitel har även analyserat om svenska folkets bedömning av vilka frågor och problem som är de viktigaste har blivit mer partipolitiskt polariserat över tid. Svaret är att det beror på vilken fråga vi pratar om. Vissa frågor, som exempelvis sjukvård och utbildning, uppvisar tämligen låg grad av partipolitisk polarisering. Dessa frågor bedöms som ungefär lika viktiga i olika politiska läger. De är i någon mån viktiga för alla. Invandringsfrågan har inte heller blivit mer polariserad över tid. Men i det fallet beror det istället på att den alltid har varit markant polariserad mellan de olika partiernas sympatisörer. Men våra resultat visar också i två fall på en klart ökad partipolarisering över tid. Såväl miljöfrågan som lag och ordning visar klara tendenser till att bli alltmer partipolariserade under den senaste tioårsperioden. 2018 är skillnaderna mellan partiernas sympatisörer klart större i dessa frågor än de var 2008.

Vi har tidigare sett en ökad politisk polarisering av exempelvis förtroendet för massmedier (Andersson & Weibull, 2018). Nu finns liknande tecken vad gäller medborgarnas uppfattning om vilka som är de viktigaste samhällsproblem och de viktigaste politiska frågorna. Det är en sak att ha olika åsikter i sakfrågor. Men vad händer med det offentliga samtalet om olika grupper i samhället i allt större grad tycker att det är helt olika frågor som vi över huvud taget bör prata om?

Not

1 SOM-institutet har sedan 1987 årligen ställt frågan om medborgarnas viktigaste samhällsproblem i den nationella SOM-undersökningen. Frågeformuleringen har förblivit helt oförändrad och lyder: '*Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker du är viktigast i Sverige idag? Ange högst tre frågor/samhällsproblem.*' Svarsformatet består av ett öppet fält där respondenterna har möjlighet att själva skriva tre samhällsproblem. Öppna frågor ställer hårda krav på kodningen av frågan till olika kategorier och SOM-institutet har utvecklat en väl beprövad kodningsmall med tydliga kriterier för olika möjliga samhällsproblem som kan beskrivas av respondenterna. Kodningen resulterar i slutet av bearbetningen i ett tjugotal övergripande kategorier, så kallade huvudkategorier, och ett större antal underkategorier. Detta syftar till att ge oss en klarare bild av svenska folkets viktigaste samhällsproblem som de själva uttrycker dem utan att vi väljer ut ett antal frågor och problem bland vilka de får säga vilket de tycker är viktigast. Viktigt att poängtera i sammanhanget är att vi i kapitlets analyser inte lägger någon värdering i den ordning respondenterna skriver ned sina svar i. De upp till tre angivna svaren betraktas som lika viktiga, oavsett ordningsföljden.

Referenser

Andersson, Ulrika & Weibull, Lennart (2018). Polariserat medieförtroende. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Elina Lindgren & Maria Oskarson (red.) *Sprickor i fasaden*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Berelson, Bernard R., Lazarsfeld, Paul F., McPhee, William N. (1954). *Voting: A Study of Opinion Formation in a Presidential Campaign*. Chicago: University of Chicago Press.

Edy, Jill A. & Meirick, Patrick C. (2018). The Fragmenting Public Agenda: Capacity, Diversity, and Volatility in Responses to the "Most Important Problem" Question." *Public Opinion Quarterly* 82(4), 661–685.

Jennings, Will & Wlezien, Christopher (2011). Distinguishing Between Most Important Problems and Issues? *Public Opinion Quarterly* 75(3), 545–555.

McCombs, Maxwell & Shaw, Donald (1972). The Agenda-Setting Function of the Mass Media. *Public Opinion Quarterly* 36(2), 176–187.

McCombs, Maxwell & Zhu, Jian-Hua (1995). Capacity, Diversity, and Volatility of the Public Agenda: Trends from 1954 to 1994." *Public Opinion Quarterly* 59(4), 495–525.

Nygren, Gunnar (2018). Sjukvårdspartier valets bortglömda vinnare. I Lars Nord, Marie Grusell, Niklas Bolin & Kajsa Falasca (red). *Snabbtänkt.* Sundsvall: Demicom vid Mittuniversitetet.

Wlezien, Christopher (2005). On the Salience of Political Issues: The problem with the 'Most Important Problem'. *Electoral Studies* (24), 555–579.

MIGRATIONSFRÅGORNA SOM IDEOLOGISK LOTS: PARTIPOLITISERING OCH POLARISERING

MARIE DEMKER

Sammanfattning
Svenskarnas uppfattning om flyktingmottagning har inte förändrats sedan 2017. Migrationspolitiken är idag starkt partipolitiskt skiljande och Sverigedemokraternas sympatisörer skiljer ut sig från övriga genom sitt kompakta motstånd mot flyktingmottagning, men också genom ett avvikande svagt stöd för mångkultur och ekonomisk jämlikhet mellan invandrare och infödda. Partipolitiseringen inom det migrationspolitiska området har ökat och avståndet mellan partisympatisörerna är allt större. Sympatisörer till Kristdemokraterna och Centerpartiet är de som ändrat sig mest över tid. Men värt att notera är att åsikt om flyktingmottagning samvarierar starkt med ideologiska uppfattningar om ekonomisk jämlikhet mellan infödda och invandrare samt med synen på mångkulturens värde. En ökande partipolitisering i frågan om flyktingmottagning kan därför också öka de ideologiska avstånden inom området.

Få svenskar kan ha undgått att frågor om migration och flyktingmottagning sedan 2013 ökat i intresse till att bli en av de absolut mest omtalade i den politiska debatten. Inför valet 2018 var också migrationsfrågorna återkommande debattfrågor och befann sig på medborgarnas topp-tre-dagordning under hela valkampanjen.[1] Den svenska migrationsopinionen har sedan 1990-talets början haft två perioder av minskat motstånd mot flyktingmottagning, dels perioden 1992–2000 och dels perioden 2004–2015. År 2015 var motståndet mot att ta emot flyktingar lägre än det varit under hela den tid som SOM-institutet ställt frågan om att ta emot flyktingar, alltså det lägsta sedan 1990.

Men just år 2015 förändrades situationen i den europeiska flyktingmottagningen i samband med att flera hundra tusen flyktingar från det syriska kriget nådde Europa. Islamiska staten erövrade under 2013 territorier från vilka därför ett ökande antal människor flydde. Som en konsekvens av IS framryckning intensifierades striderna vilket drabbade civilbefolkningen, och flyktingströmmarna ökade ytterligare. I september 2015 gick också Ryssland in i kriget genom att stödja den syriska regimen med bombanfall mot rebellkontrollerade fästen. Allt detta samverkade till att antalet syrier på flykt ökade dramatiskt under åren 2014 och 2015. Sverige tog under 2015 emot mer än 160 000 människor som sökte asyl i vårt land, huvuddelen av dem kom under höstmånaderna.[2] Den svenska regeringen svarade med en kraftig och snabb förändring av sin policy avseende

Demker, Marie (2019) Migrationsfrågorna som ideologisk lots: partipolitisering och polarisering i Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red) *Storm och stiltje*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.

flykting- och asylpolitiken. Den 12 november 2015 införde Sverige vad som sades vara tillfälliga gränskontroller i södra och västra Sverige. Den 4 januari 2016 trädde också ett beslut om identitetskontroller i kraft, dessa kontroller utfördes av transportörerna och innebär att den som inte har giltig legitimation inte släpps ombord på tåg eller färjor. Sedan den 10 maj 2017 har identitetskontrollerna tåg och bussar upphört medan den s k inre gränskontrollen finns kvar. På mindre än två månader förändrades den svenska invandringspolitiken från öppen till sluten, en policyförändring som i snabbhet och storlek tillhör de mer extrema.

Figur 1 Svenska folkets uppfattning om storleken på svenskt flykting-mottagande. Andelen som anser det vara ett bra förslag samt dåligt förslag att ta emot färre flyktingar, 1990–2018 (procent)

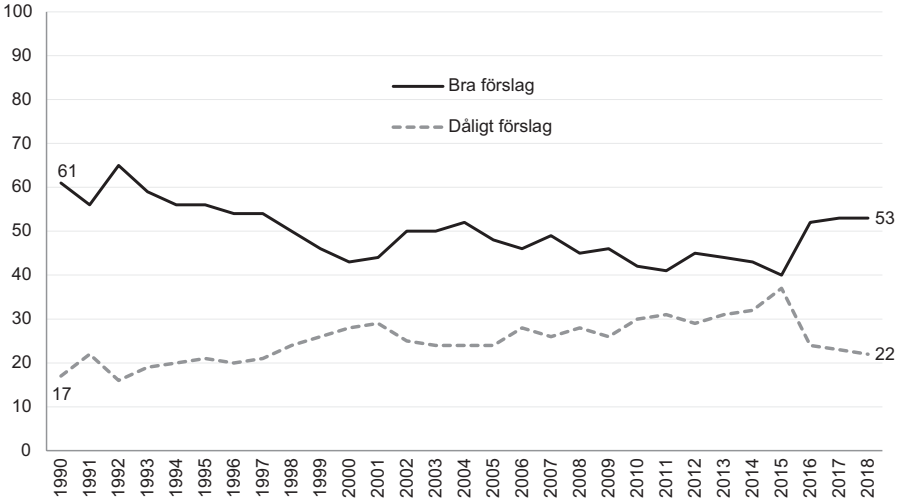

Kommentar: Förslaget som svarspersonerna fick ta ställning till löd *'Ta emot färre flyktingar i Sverige'*. Svarsalternativen var *'Mycket bra', 'Ganska bra', 'Varken bra eller dåligt förslag', 'Ganska dåligt' samt 'Mycket dåligt förslag'*. Den redovisade siffran utgör andelen som svarat mycket eller ganska bra förslag. Endast personer som besvarat hela frågan är medtagna i procentbasen. Totalt antal svarande var 1 523 år 1990 och 4 664 år 2018.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1990–2018.

Den svenska opinionen svarade på politikförändringen och i den nationella SOM-undersökningen ökade den restriktiva gruppen från 40 procent år 2015 till 52 procent år 2016. Det är en remarkabel förändring, både i snabbhet och i styrka. För 2017 och 2018 ser vi i figur 1 en utplaning på motsvarande nivå som 2016. I 2018 års undersökning anger 53 procent av svenskarna att det är ett bra eller ganska bra förslag att ta emot färre flyktingar medan 22 procent anser det vara ett dåligt eller mycket dåligt förslag.

Olika samhällsgruppers inställning till att ta emot färre flyktingar

Motståndet mot att ta emot flyktingar varierar i befolkningen, främst beroende på ålder, kön och utbildningsnivå. Dessa socio-ekonomiska förklaringar är grundläggande i politisk sociologi för att förstå attityder och åsikter. Mönstret har varit beständigt under hela perioden sedan 1990. Den starkaste förklaringen till åsikt om förslaget att ta emot flyktingar är utbildningsnivå. Personer med högre utbildning har under hela perioden sedan 1990 varit mindre benägna att instämma i ett restriktivt förslag. På samma sätt är kvinnor mindre benägna att omfatta åsikten att Sveriges bör ta emot färre flyktingar. Ålder och generationsfaktorn har varierat mer än kön och utbildning. I början av undersökningsperioden (1990-talet) var de äldre i allmänhet mindre restriktiva än de är i dag. År 2000 var t ex skillnaden i restriktivitet mellan de yngsta och de äldsta försumbar medan skillnaden år 2010 tydligt hade ökat.[3] Sedan några år finns det starkaste stödet för en restriktiv politik bland de äldre, en åldersskillnad som snarast förstärkts något i de senaste undersökningarna.[4]

Tabell 1 Svenska folkets inställning till flyktingmottagning efter kön, ålder och utbildning. Andel som anger att det är ett bra förslag att ta emot färre flyktingar, 2018 (procent)

	Samtliga	53
Kön	Kvinnor	48
	Män	59
Ålder	16-29 år	46
	30-49 år	48
	50-64 år	57
	65-85 år	59
Utbildning	Grundskola	68
	Gymnasium	60
	Eftergymnasial (ej högskola)	53
	Högskola/universitet	41

Kommentar: Förslaget som svarspersonerna fick ta ställning till löd *'Ta emot färre flyktingar i Sverige'*. Svarsalternativen var *'Mycket bra', 'Ganska bra', 'Varken bra eller dåligt förslag', 'Ganska dåligt' samt 'Mycket dåligt förslag'*. Den redovisade siffran utgör andelen som svarat mycket eller ganska bra förslag. Endast personer som besvarat hela frågan är medtagna i procentbasen. Det totala antalet svarande är 4 664.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

De stora skillnaderna i åsikt mellan dem med en högskoleutbildning och dem med endast grundskola har bestått under en lång följd av år, redan i de första analyserna av SOM-undersökningarna i början av 1990-talet var mönstret tydligt.

På samma sätt har kvinnor konsekvent uttryckt en mindre restriktiv åsikt än män, och könsgapet har legat omkring tio procentenheter i SOM-undersökningarna sedan början av 1990-talet.

Partisympati och flyktingmottagning

Åsikt om flyktingmottagning var under 1990-talet inte särskilt starkt partipolitiserat. Moderata sympatisörer var dock mest restriktiva medan Miljöpartiets sympatisörer i allmänhet var minst restriktiva. De politiska partierna tog inte strid i frågor kring flyktingpolitiken och den svenska linjen definierades i huvudsak genom att de två största partierna – Socialdemokraterna och Moderaterna – var eniga i de flesta frågor som rörde invandring och migration. Under 2000-talet har emellertid frågorna om flyktingar och invandrare kommit att bli alltmer av en partiskiljande fråga. Framförallt sedan Sverigedemokraterna blev ett relevant parti i partisystemet har partipolitiseringen och polariseringen blivit tydlig. Spännvidden mellan ytterpositionerna är idag himmelsvid jämfört med 1990-talets mönster.

I figur 2a framgår hur tydligt avvikande Sverigedemokratiska sympatisörernas åsikt var redan 2008, ett mönster som bestått. SDs sympatisörer har inte modifierat sin syn på flyktingmottagning under de tio år partiet har haft en central plats i det svenska partisystemet. Ändrat sig har dock Kristdemokraterna gjort. År 2008 var KD tillsammans med Vänsterpartiet och Miljöpartiet de tre minst restriktiva partierna sett till sympatisörerna, men år 2018 är partiets sympatisörer (tillsammans med Moderaterna) de näst mest restriktiva. Endast Sverigedemokraterna är mer negativa till att ta emot flyktingar.

På samma tydliga sätt har Centerpartiets sympatisörer förändrats. År 1998 var C-sympatisörerna näst mest restriktiva till flyktingmottagning med 50 procent som önskade färre flyktingar, men år 2018 är partiets profil en helt annan; Centerpartiets sympatisörer tillhör tillsammans med Vänsterpartiets och Miljöpartiets sympatisörer de minst restriktiva med 28 procent som önskar färre flyktingar.

I figur 2a syns tydligt hur Kristdemokrater, Moderater och delvis Socialdemokrater dragits mot den restriktiva polen över tid, medan Vänsterpartister, Miljöpartister och delvis Centerpartister tvärtemot dragits bort från en sådan position. Polariseringen syns tydligt i figuren.

Figur 2a Svenska folkets inställning till flyktingmottagning efter partisympati. Andel bland partisympatisörerna som angivit att det är ett bra förslag att ta emot färre flyktingar, efter år, 1998–2018 (procent)

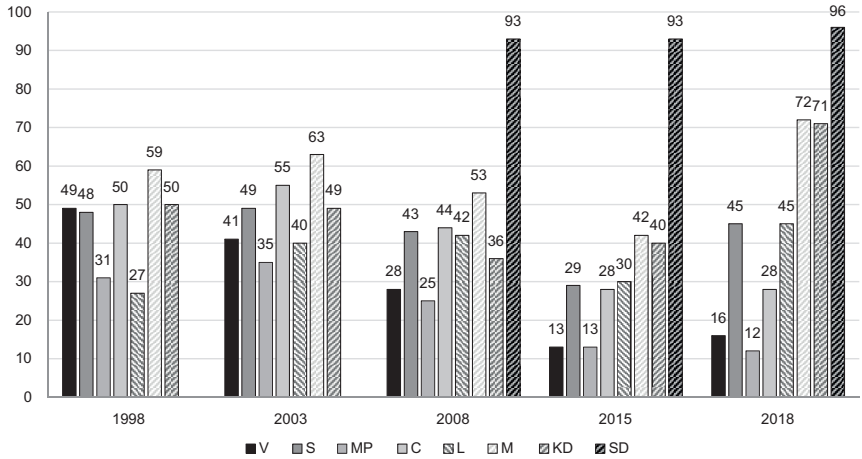

Figur 2b Svenska folkets inställning till flyktingmottagning efter partisympati. Andel bland partisympatisörerna som angivit att det är ett bra förslag att ta emot färre flyktingar, efter parti, 1998–2018 (procent)

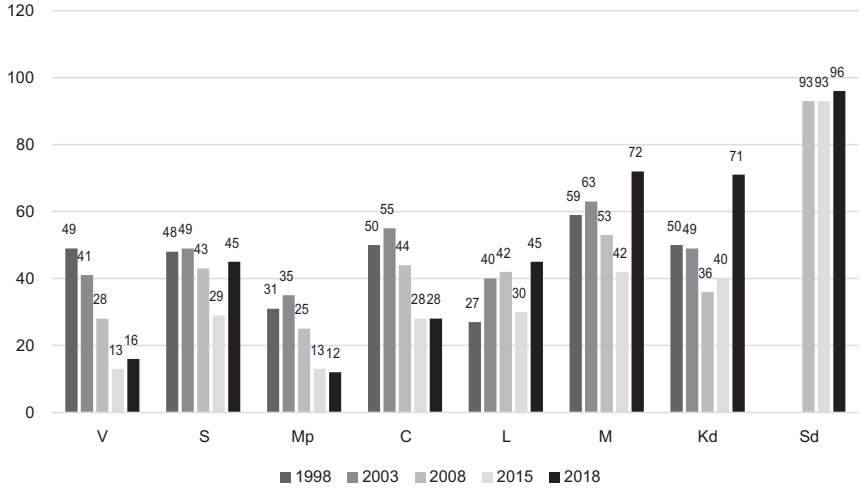

Kommentar: Förslaget som svarspersonerna fick ta ställning till löd *'Ta emot färre flyktingar i Sverige'*. Svarsalternativen var *'Mycket bra', 'Ganska bra', 'Varken bra eller dåligt förslag', 'Ganska dåligt' samt 'Mycket dåligt förslag'*. Den redovisade siffran utgör andelen som svarat mycket eller ganska bra förslag. För att mäta partisympati ställdes frågan '*Vilket parti tycker du bäst om idag?*'. Endast personer som besvarat hela frågan är medtagna i procentbasen. Antalet svarande per år varierar mellan 1 512 och 6 386.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1998–2018.

I figur 2b framgår att partiernas sympatisörer ändrar uppfattning över tid, alternativt att partierna byter ut och får andra sympatisörer över tid. Vi vet att partisympati idag är starkt korrelerad med uppfattning i migrationsfrågorna i bred mening, vi gillar helt enkelt den politik i dessa frågor som det parti vi sympatiserar med driver. (Vrânceanu och Lachat 2018, Sanhueza och Demkers kapitel i denna bok). De Sverigedemokratiska sympatisörerna har en stabil uppfattning, i stort sett alla har under hela perioden haft uppfattningen av Sverige skall ta emot färre flyktingar. Vänsterpartiets sympatisörer å sin sida har förändrats från en mer restriktiv hållning till en numera mycket liten restriktivitet, Miljöpartiets sympatisörer intog redan i slutet av 1990-talet en mindre restriktiv hållning men har också de beskrivit en motsvarande förändring. Centerpartiets och Socialdemokraternas sympatisörer följer den generella kurvan alltså allt mindre restriktiv fram till 2016, men Socialdemokraterna följer också med mot en mer restriktiv hållning de sista åren vilket inte är fallet med Centerpartiets sympatisörer. Moderaternas sympatisörer genomgår en motsvarande förändring som socialdemokraternas, men på en högre nivå. Och Kristdemokraternas förändring mot en alltmer restriktiv hållning påbörjades redan 2013 och idag har kristdemokratin intagit motsvarande restriktiva hållning till flyktingmottagning som Moderaternas sympatisörer.

Under 2010 talet ser vi tre nivåer av restriktivitet hos partisympatisörerna vid sidan av Sverigedemokraternas monolitiskt restriktiva hållning: Kristdemokrater och Moderater som därefter har de mest restriktiva sympatisörerna, Vänsterpartiet och Miljöpartiet som har de absolut minst restriktiva sympatisörerna och Socialdemokrater, Liberaler och Centerpartister som har en mellanposition. Kraftigast förändringar över tid har dock gruppen sympatisörer till Kristdemokraterna och Centerpartiet genomgått.

Mångkultur och ekonomisk jämlikhet

Frågan om att ta emot flyktingar, särskilt i ett läge där Sverige tillsammans med Tyskland i Europa varit det land som i realiteten tagit emot flest flyktingar både i absoluta tal och relativt befolkningen[5], är förstås en politisk åsikt som kan relateras till faktiska antal asylsökande. De politiska partierna har under en längre tid artikulerat och utvecklat positioner som avser graden av restriktivitet och policy avseende asylpolitiken. Partiernas sympatisörer kan förväntas uppfatta och omfatta dessa förslag och perspektiv varför frågorna blir tydligt partiskiljande. I upprepade analyser över längre tid har det emellertid visat sig att uppfattningen om grad av restriktivitet i flyktingmottagningen snarare har samband med ideologisk uppfattning än med det faktiska flyktingmottagandet (Demker, 2014:140). Därför är ideologiska uppfattningar såsom värdet av mångkultur eller ekonomisk jämlikhet mellan invandrare och inrikes födda bättre och än mer pregnanta indikationer på om partipolitiseringen kan härledas från värdeskillnader mellan sympatisörerna.

I 2018 års nationella SOM-undersökning anser 75 procent av befolkningen att mångkultur är positivt för Sverige, och 61 procent instämmer i påståendet att invandrare skall garanteras samma levnadsstandard som landets övriga befolkning (figur 3). Men uppfattningarna varierar förstås beroende på partisympati och andra faktorer.

Figur 3 Partisympatisörernas inställning till värdet av jämlik levnadsstandard för invandrare samt värdet av mångkultur. Andel bland partisympatisörerna som instämmer helt eller delvis, 2018 (procent)

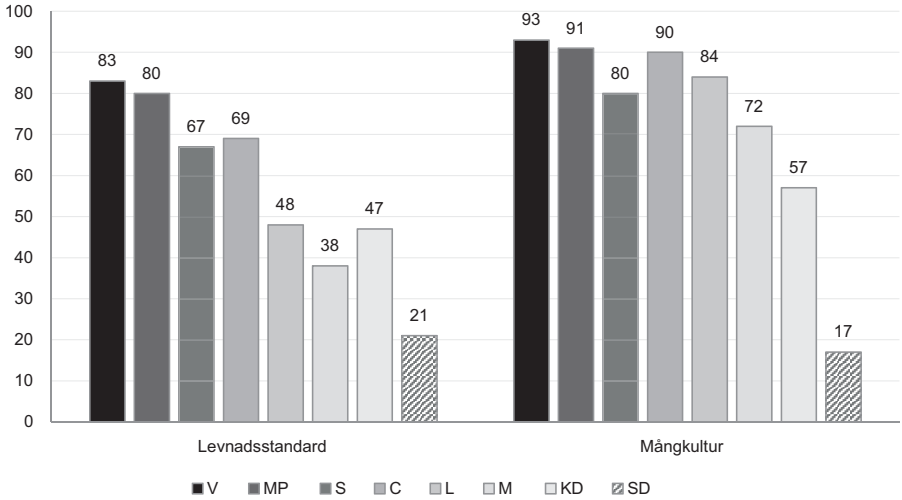

Kommentar: Påståendena som svarspersonerna fick ta ställning till löd '*Mångkultur är positivt för Sverige*' samt '*Invandrare i Sverige skall garanteras samma levnadsstandard som landets övriga befolkning*'. Svarsalternativen var '*Helt riktigt*', '*Delvis riktigt*', '*Delvis felaktigt*', '*Helt felaktigt*' samt '*Ingen uppfattning*'. Den redovisade andelen är de svarspersoner som svarat helt eller delvis riktigt och procentbasen inkluderar även dem som angett att de inte har någon uppfattning. För att mäta partisympati ställdes frågan '*Vilket parti tycker du bäst om idag?*' Endast personer som besvarat hela frågorna är medtagna i procentbasen. Totalt antal svarande är 1 763.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

I figur tre framgår att uppfattningen om jämlikhet mellan invandrare och infödda svenskar har starkast stöd hos partiernas till vänster och i mitten (V, MP, S, C) medan sympatisörer till partier i mitten och till höger visar ett svagare stöd. Bland Sverigedemokraternas väljare är stödet som absolut lägst (21 procent) och stödet från det partiets sympatisörer är därmed endast hälften så stort jämfört med stödet bland de näst mest negativa sympatisörerna. Uppfattningen att mångkultur är bra för Sverige är en något mer jämnt utbredd uppfattning oavsett partisympati. Mest positiva till ett sådant påstående är Vänsterpartiets, Miljöpartiets och Centerpartiets

sympatisörer (lika med eller mer än 90 procent). Kristdemokratiska sympatisörer är avsevärt mindre positiva till mångkulturens värde, medan Sverigedemokratiska sympatisörer inte oväntat är i stort sett helt negativa – 17 procent stödjer påståendet, medan 78 procent motsätter sig det.

Som vi sett ovan har ålder kommit att bli en stark förklaringsfaktor till åsikt om flyktingmottagning. Men gäller det även avseende de mer ideologiskt inriktade frågorna om ekonomisk jämlikhet och mångkultur?

Figur 4 Olika åldersgruppers inställning till värdet av jämlik levnadsstandard för invandrare samt värdet av mångkultur. Andel som instämmer helt eller delvis, 2018 (procent)

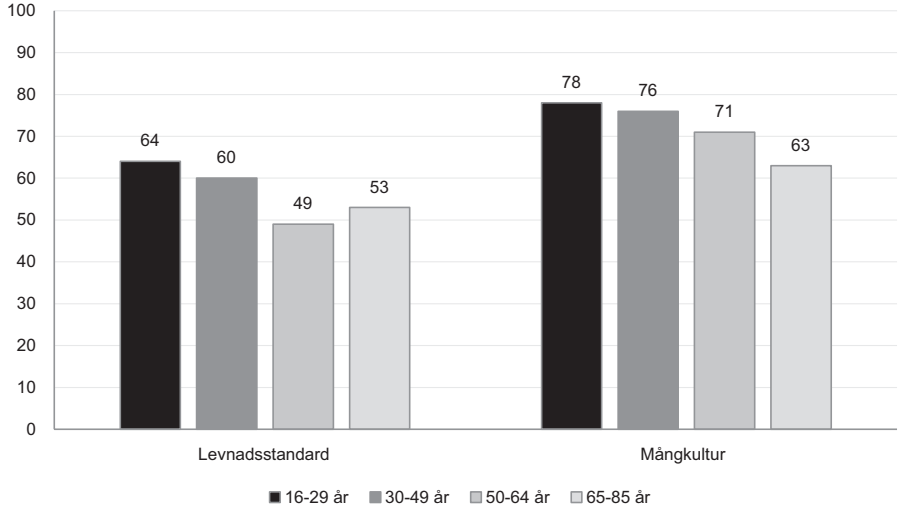

Kommentar: Påståendena som svarspersonerna fick ta ställning till löd '*Mångkultur är positivt för Sverige*' samt '*Invandrare i Sverige skall garanteras samma levnadsstandard som landets övriga befolkning*'. Svarsalternativen var '*Helt riktigt*', '*Delvis riktigt*', '*Delvis felaktigt*', '*Helt felaktigt*' samt '*Ingen uppfattning*'. Den redovisade andelen är de svarspersoner som svarat helt eller delvis riktigt och procentbasen inkluderar även dem som angett att de inte har någon uppfattning. Endast personer som besvarat hela frågorna är medtagna i procentbasen. Totalt antal svarande är 1 763.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

I figur 4 framgår att äldre är mindre positiva till mångkultur än yngre vilket gäller även synen på ekonomisk jämlikhet. Värt att notera är dock att i fråga om värdet av mångkultur är det gruppen över 65 år som skiljer ut sig från övriga, medan i frågan om ekonomisk jämlikhet går skiljelinjen mellan dem över och under 50 år. Utbildningsnivå och ålder tenderar också att samvariera då en mindre andel i den äldre generationen haft tillgång till högskoleutbildning jämfört med den yngre generationen.[6]

Sammanfattningsvis kan vi sluta oss till att de mönster som återfinns i frågan om flyktingmottagning också återfinns i de mer ideologiskt laddade frågorna om ekonomisk jämlikhet och mångkultur. Ålder och partisympati har motsvarande betydelse för åsikten om grad av restriktivitet i flyktingmottagandet som för attityden till ekonomisk jämlikhet för invandrare och till värdet av mångkultur.

I figur 5 framgår på ett åskådligt vis relationen mellan åsikt om flyktingmottagning och synen på mångkultur respektive ekonomisk jämlikhet. Bland dem som önskar ta emot färre flyktingar är stödet för såväl mångkultur som ekonomisk jämlikhet avsevärt lägre än bland befolkningen som helhet, och framförallt jämfört med dem som inte stödjer ökad restriktivitet.

Figur 5 Stödet för värdet av jämlik levnadsstandard samt värdet av mångkultur i grupper med olika grad av önskad restriktivitet i flyktingmottagandet. Andel som instämmer helt eller delvis, 2018 (procent)

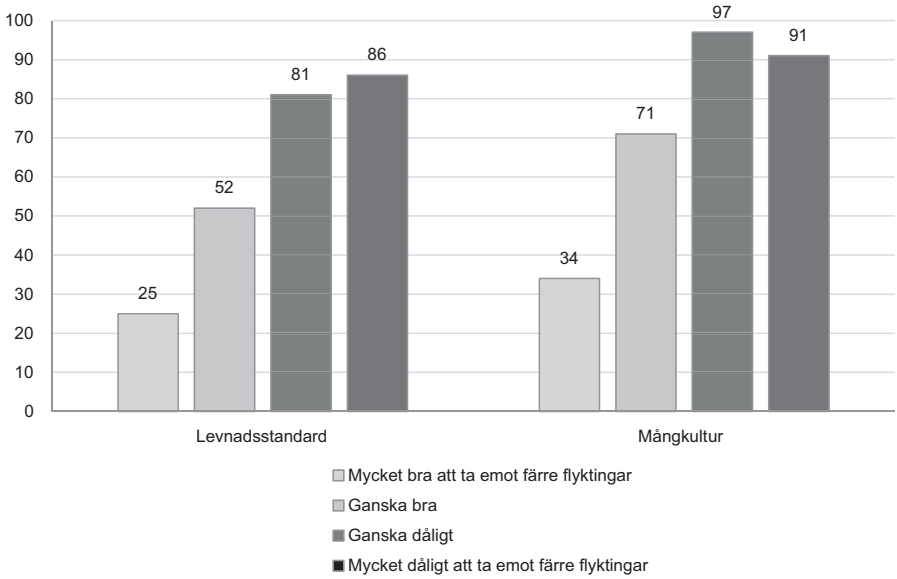

Kommentar: Påståendena som svarspersonerna fick ta ställning till löd '*Mångkultur är positivt för Sverige*' samt '*Invandrare i Sverige skall garanteras samma levnadsstandard som landets övriga befolkning*'. Svarsalternativen var '*Helt riktigt*', '*Delvis riktigt*', '*Delvis felaktigt*', '*Helt felaktigt*' samt '*Ingen uppfattning*'. Förslaget om restriktivitet löd '*Ta emot färre flyktingar*'. Svarsalternativen var '*Mycket bra*', '*Ganska bra*', '*Varken bra eller dåligt*', '*Ganska dåligt*' samt '*Mycket dåligt*'. Den redovisade andelen är de svarspersoner som instämmer helt eller delvis i påståendena om mångkultur respektive ekonomisk jämlikhet. Procentbasen inkluderar dem som angett att de inte har någon uppfattning och endast personer som besvarat hela frågorna är medtagna i procentbasen. Totalt antal svarande är 1 763.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

I den grupp som anser det vara ett mycket bra förslag att ta emot färre flyktingar är stödet får ekonomisk jämlikhet mellan invandrare och infödda som absolut svagast. Endast 25 procent stödjer ett sådant påstående, att jämföra med 61 procent i befolkningen som helhet. På samma sätt är stödet för värdet av mångkultur som allra lägst i den gruppen. I befolkningen som helhet anser 75 procent att mångkultur är positivt för Sverige, i gruppen med mest restriktiv uppfattning om flyktingmottagning är stödet endast 34 procent. En markerat restriktiv åsikt om flyktingmottagning tenderar således att samvariera med ett avsevärt lägre stöd också för invandrares ekonomiska jämlikhet och mångkulturens positiva betydelse.

Avslutande kommentarer

När den svenska regeringen lade om migrationspolitiken till en avsevärt mer restriktiv politik under sent 2015 och tidigt 2016 åtföljdes det av en ökad restriktivitet i opinionen. Under de senaste fem åren har också frågan om att ta emot flyktingar partipolitiserats på ett sätt som inte var fallet under tidigare år. Sverigedemokraternas inträde i svensk politik har skapat ett nytt gravitationsfält där sympatisörer till främst Kristdemokraterna och Moderaterna har närmat sig den monolitiskt restriktiva pol som Sverigedemokraternas sympatisörer uppvisar. Samtidigt har sympatisörer till framförallt Centerpartiet, men också till Vänsterpartiet och Miljöpartiet rört sig allt mera bort från en restriktiv pol. Den svenska opinionsbildningen, hos både partier och medborgare, kring migrationsfrågorna har ridit igenom stormen, kanske är vi på väg in i en period av svagare vind, men någon stiltje råder inte ännu.

Partipolitiseringen och polariseringen i frågan om migration berör på intet sätt bara frågan om att ta emot fler eller färre flyktingar som en praktisk eller strukturell fråga. Istället kvarstår mönstret att de medborgare som uppvisar de mest restriktiva åsikterna i fråga om att ta emot flyktingar också är det medborgare som uppvisar avsevärt mindre stöd för ekonomisk jämlikhet mellan infödda och invandrare och för mångkultur som ett värde i sig. Fortfarande är därför frågan om att ta emot fler eller färre flyktingar i huvudsak en fråga om värderingar och ideologiska uppfattningar. En ökande polarisering i sakfrågan leder därför också till en ökande polarisering i ideologiska uppfattningar.

Noter

1 Se t ex SIFO, NOVUS och IPSOS undersökningar presenterade i dagspress under augusti och september 2018, t ex Dagens Nyheter 180824 ”Väljarnas viktigaste frågor – och problemen de vill ha lösta”.

2 https://www.migrationsverket.se/download/18.7c00d8e6143101d166d1aab/1485556214938/Inkomna%20ans%C3%B6kningar%20om%20asyl%202015%20-%20Applications%20for%20asylum%20received%202015.pdf

3 I den nationella SOM-undersökningen 2000 ansåg 42 procent av 15–29-åringarna att det var ett bra förslag att ta emot färre flyktingar och motsvarande andel för 65–85-åringar var 44 procent. I 2010 års SOM-undersökning var motsvarande andelar 39 procent respektive 47 procent.

4 Mobiliseringen av ett ökat motstånd bland de äldre (över 50 år) började synas 2012 och under de följande åren har dikotomin mellan yngre och äldre förstärkts avseende migrationsfrågor. Se Sandberg och Demker 2013, Demker 2014 samt Demker och van der Meiden 2016.

5 https://www.europaportalen.se/2016/04/sverige-gav-nast-flest-flyktingar-asyl

6 Dock har utbildning en annan förklaringsriktning bland de allra äldsta, hög utbildning tenderar i den gruppen att öka sannolikheten för en restriktiv hållning till flyktingmottagning. Bland medelålders och yngre är utbildningens förklaringskraft den motsatta, alltså att sannolikheten för en mindre restriktiv hållning ökar med hög utbildning. Demker 2014:123ff

Referenser

Demker, Marie (2014). *Sverige åt svenskarna. Motstånd och mobilisering mot invandring och invandrare i Sverige.* Stockholm: Atlas Akademi.

Demker, Marie & van der Meiden, Sara (2016). Allt starkare polarisering och allt lägre flyktingmotstånd i Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Solevid (red) *Ekvilibrium*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Sandberg, Linn & Demker, Marie (2013). Ökat motstånd mot flyktingar men starkt stöd för skäl till uppehållstillstånd i Lennart Weibull, Henrik Oscarsson & Annika Bergström (red) *Vägskäl*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Vrânceanu, Alina & Lachat, Romain (2018). Do parties influence public opinion on immigration. Evidence from Europe. *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*. DOI: 10.1080/17457289.2018.1554665.

SYNEN PÅ TROSUPPFATTNINGAR I SVERIGE[1]

LENNART WEIBULL

Sammanfattning
Förändringarna av den religiösa kartan i Sverige har gjort det allt intressantare att ställa frågan i vilken utsträckning dessa har gjort avtryck i svenskarnas syn på olika religioner. Har svenskarna idag mer åsikter om religion än tidigare? Har inställningen till enskilda religioner förändrats mot bakgrund av den globala politiska utvecklingen? Det är sådana frågor som har bildat utgångspunkt för de studier av svenskarnas inställning till världsreligioner som sedan 2005 regelbundet görs av SOM-institutet. I kapitlet redovisas svenskarnas inställning till de fem världsreligionerna buddhism, hinduism, islam, judendom och kristendom samt till ateism som trosuppfattning. Resultaten visar på relativt stora skillnader i synen på de olika trosuppfattningarna. I Sverige framträder ett klart mönster av tilltagande sekularisering med tydliga åldersskillnader. En annan tendens är att det över tid skett en politisk ideologisering av religionerna, främst i synen på islam men också i synen på de övriga.

En nyligen publicerad studie av religionstillhörighet i Europa visar att Sverige tillsammans med Nederländerna och Norge har högst andel personer – drygt 40 procent – som uppger att de inte har någon religion (Pew Research, 2018). Huvuddelen av övriga definierade sig som kristna, men endast en minoritet uppgav sig vara regelbundna kyrkobesökare. I samma studie visar sig att nästan hälften av svenskarna ansåg att vetenskapen gör religionen överflödig. Andra studier har visat på att svenskar i betydligt större utsträckning än medborgare i andra länder anser att religion inte är viktigt för den nationella identiteten[2] och att man i Sverige mer än i andra länder är negativ till religiös tro, eftersom den bedöms bidra till intolerans (Höjer, 2011).

Bilden av det sekulariserade Sverige är känd från många studier men den är inte entydig. Statistik visar även att en majoritet av svenskarna är medlemmar i Svenska kyrkan[3] och en dryg tredjedel av svenskarna har stort förtroende för kyrkan som samhällsinstitution (se kapitlet om institutionsförtroende i denna volym). Visserligen har religionshistorikern David Thurfjell (2015) karaktäriserat Sverige som ”postkristet” men en ny studie visar att närmare hälften av svenskarna uppger sig ha en kristen identitet och andelen som förespråkar så kallade kristna värden har ökat de senaste åren (Hagevi, 2019).[4] Samtidigt har andra religiösa traditioner än den kristna fått ökad betydelse och bidragit till mångreligiöst samhälle (Willander, 2019). Ökad invandring till Sverige från den arabiska världen under 2010-talet har

Weibull, Lennart (2019) Synen på trosuppfattningar i Sverige i Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red) *Storm och stiltje*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.

medfört att särskilt islam fått en ökad synlighet i det svenska samhället (Larsson, 2015; Gardell, 2018; Göndör, 2018).

Det svenska skeendet speglar till stor del vad som händer på det globala planet. Utvecklingen i Mellanöstern, självmordsbombare och flyktingströmmar har satt fokus på islam samtidigt som det finns äldre underströmmar som uttrycker vad Samuel Huntington 1996 benämnde ”a clash of civilizations”. Det finns idag islamkritiska tendenser i flertalet europeiska länder och dessa har inte sällan varit en viktig framgångsfaktor för populistiska partier (Müller, 2016). I Sverige har debatten handlat mindre om islam som religion och mer om Islam som kultur men de två perspektiven har sällan hållits isär. Studier visar att islam har kommit att bli en politisk fråga där främlingsfientlighet och islamkritik gått hand i hand (Sorgenfrei, 2018; Demker, 2018; jfr Gardell, 2018). Samtidigt har det mot bakgrund av konflikterna i Mellanöstern och Islamiska staten (IS) skett en politisk radikalisering inom vissa islamistiska grupper även i Sverige som tycks ha bidragit till en ökad koppling mellan politik och islam (Göndör, 2018; jfr Roy, 2018). Däremot förefaller det finnas färre friktionspunkter mellan europeisk politik och asiatiska världsregioner som buddhism och hinduism. Tvärtom tycks ökad sekulär utbredning av meditation och yoga ha bidragit till deras acceptans.

Att studera världsreligioner och ateism

Det finns sedan länge en omfattande forskning om människors förhållande till olika religioner. Ett framträdande tema har varit religion som uttryck för värderingar eller kultur (Huntington, 1996). I centrum har ofta stått frågor om sekularisering. Den ledande empiriska studien på området är World Values Survey (WVS) som regelbundet publicerar världskartor (”cultural maps”) baserade på frågeundersökningar i enskilda länder. Länderna har sedan karaktäriserats efter graden av sekularisering och graden av människors upplevda möjligheter till självförverkligande (Pettersson, 2009; Norris & Inglehart, 2011). Det är på grundval av dessa analyser som Sverige har beskrivits som ”världens mest sekulariserade land” – svenskarna, tillsammans med ett antal i huvudsak protestantiska länder i norra Europa, ligger högt både i fråga om sekularisering (mer rationalism och tolerans och mindre traditionalism) och självförverkligande (World Values Survey, 2015).

En begränsning i World Values Survey är möjligen dess fokus på ländernivån som innebär att variationer mellan olika grupper inom enskilda länder får mindre utrymme i analyserna. Samtidigt har den ökande migrationen gjort att skillnader inom enskilda länder blivit allt viktigare om man ska förstå religionens betydelse. I Sverige har Thurfjell (2015) gjort en studie med fokus på svenskars syn på olika världsreligioner, främst kristendom, islam och buddhism. Studien bygger på samtalsintervjuer och visar bland annat att även om kristendomen sekulariserats har den avlagrat sig i både traditioner, riter och bekännelse. I USA har Pew Research vid två tillfällen – 2014 och 2017 – genom representativa frågeundersökningar belyst

hur amerikaner bedömer olika religiösa grupper (Pew Research, 2017). Allmänt är värderingen positiv och mellan de två undersökningsåren har opinionen blivit mer positiv till alla grupper. Mest positivt värderade är judar och katoliker; yngre är överlag mindre positiva till alla religiösa grupper (Pew Research, 2017). Inställningen till ateister ligger under genomsnittet för värdering av de olika trosgrupperna.

Mot bakgrund av det ökande intresset för hur olika religioner uppfattas introducerade SOM-institutet 2005 en mätning av svenskarnas inställning till olika världsreligioner. Syftet var att studera i vilken utsträckning religiösa förändringar på global nivå har betydelse för opinionsbildningen i Sverige. Med hänsyn till debatten om sekularisering kompletterades 2011 års undersökning med inställningen till ateism som ett slags trosuppfattning (Dworkin, 2014), men också som en motbild till synen på religionerna (jfr Dawkins, 2014). I det följande används trosuppfattningar som ett samlingsnamn för synen på religion och ateism.

Att mäta inställning till trosuppfattningar

Att ställa frågor om religion saknar inte problem. Religion är inget entydigt begrepp och mätningar av religiositet är komplicerade och ofta omstridda (Willander, 2014). Det är rimligt att ställa den principiella frågan om religion verkligen är ett fenomen som går att mäta. En annan typ av invändning är att svenskars minskade engagemang i religiösa frågor gör att de saknar tillräcklig förkunskap och att svaren snarast kommer att reflektera stereotyper eller fördomar. Till det kommer problemet att frågor om konfession för många kan vara ett känsligt område, där det är svårt att få svar.

Invändningarna är relevanta. I avsikt att undvika de allvarligaste svagheterna har den självklara utgångspunkten varit att frågans formulering inte fick uppfattas som gällande personlig religiositet eller religiös tillhörighet, utan att det skulle handla om hur man ”utifrån” värderar en viss religion, alltså om svarspersonens *inställning* är positiv eller negativ. För att öppna för diversifierade svar byggde frågan på en skala från 0 (mycket negativ) till 10 (mycket positiv) med 5 som mittvärde. Formuleringen borde göra det tydligt att det inte handlar om religiös bekännelse (Holmberg & Weibull, 2006).

När det gäller hur väl frågor om religion fungerar i en allmän surveyundersökning visar erfarenheten från de svenska SOM-undersökningarna att frågor om religiösa aktiviteter, som exempelvis bön till Gud, brukar besvaras av i stort sett alla respondenter (Weibull & Strid, 2011; Weibull, 2014). Samtidigt är det uppenbart att frågan om världsreligioner är svårare. Ingen av de fem världsreligionerna är ett enhetligt system utan att var och en innehåller många olika riktningar. Dessutom innebär den kulturella närheten att referensramen i fråga om inställningen till kristendom för de svarande är en annan än för övriga religioner. Svaren kan därför endast ge en allmän bild, något som är viktigt att ha med vid tolkningen av resultaten.

Svenskarnas inställning till olika trosuppfattningar 2018

Den första frågan är i vilken utsträckning svenskarna överhuvudtaget har någon uppfattning om de trosuppfattningar som undersökningen avser. En indikation på detta är i vad mån svarspersonerna uttrycker någon riktad värdering. Om vi låter mittvärdet 5 på frågans skala 0–10 vara ett mått på andelen som inte kan ta ställning kan vi konstatera att mindre än hälften av de svarande har uttryckt någon inställning till hinduism, judendom och ateism. Det är alltså fler än 50 procent som placerat sig på mittvärdet (tabell 1).[5] De världsreligioner där svarspersonerna i högre grad har uppfattningar är islam och kristendom; här placerar sig mindre än hälften på mittvärdet.

Det finns olika alternativ att beskriva utfallet. Ett sätt är att för varje trosuppfattning studera andelen av svenskarna som är positiva alltså placerar sig på värdena 6–10. Där framkommer att andelen positivt inställda till kristendom är 43 procent, för buddhism och ateism 27 procent, för judendom 18 procent och för islam 9 procent. Motsvarande kan göras i fråga om negativ syn och det ger, föga överraskande, en spegelvänd rangordning.

Tabell 1 Synen på olika trosuppfattningar, 2018 (procent)

	Mycket negativ										Mycket positiv				
	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Totalt	Medel-värde	Balans-mått	Antal svar
Kristendom	5	1	2	3	3	43	5	9	11	5	13	100	6,0	+29	1 733
Islam	27	7	8	7	5	37	2	2	1	1	3	100	3,2	–45	1 716
Buddhism	12	2	3	3	2	51	6	7	7	3	4	100	4,9	+5	1 704
Hinduism	14	3	4	4	3	58	5	3	3	1	2	100	4,4	–12	1 700
Judendom	12	2	4	4	4	56	5	5	4	2	2	100	4,5	–8	1 702
Ateism	13	2	2	2	1	53	3	5	5	4	10	100	5,0	+7	1 701

Kommentar: Frågan löd '*Allmänt sett, vilken inställning har du till följande världsreligioner/trosuppfattningar?*'. Svaren har markerats på en skala mellan 0 och 10, där 0 angetts som '*Mycket negativ*', 5 som '*Varken positiv eller negativ*' och 10 som '*Mycket positivt*'. Balansmåttet anger andel positivt inställda minus andel negativt inställda och varierar mellan +100 (alla är positiva) och -100 (alla är negativa). Positiv är definierat som värdena 6–10, varken positiv eller negativ som värde 5 och negativ som värden 0–4.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

Ett annat alternativ är att studera det relativa förhållandet mellan andelen positiva och andelen negativa för varje trosuppfattning, exklusive mittvärdet. Det är det så kallade balansmåttet, där andelen med positiv inställning (värdena 6–10) minskas med andelen som har en negativ inställning (värdena 0–4).[6] Med 43 procent som har en positiv inställning till kristendom medan 14 procent uppfattar den som negativ blir balansmåttet +29. Också ateism och buddhism har en svag positiv

övervikt, medan det för övriga religioner finns en övervikt på den negativa sidan, särskilt för islam.

Resultatet för de fem religionerna ger, oavsett mått, ett huvudsakligen förväntat mönster. Som den i Sverige traditionellt dominerande är kristendomen den trosuppfattning som flest är insatta i och kan ta ställning till samt den som värderas mest positivt, låt vara att andelen negativa med tanke på den svenska nationella traditionen trots allt är relativt hög. Andelen som placerar sig som mest positiva (värdena 9–10) till kristendomen är 18 procent att jämföra med 6 procent på den mest negativa sidan (0–1). Islam är den enda religion som får en i huvudsak negativ bedömning. Det blir ännu tydligare då vi granskar den samlade fördelningen: mer än var fjärde svarsperson placerar sin bedömning på den negativa ytterpunkten 0.

Det finns inte några motsvarande studier i Sverige att jämföra med. Resultaten ligger dock i linje med vad Thurfjell (2015) pekat på i sina analyser av religion i Sverige, exempelvis osäkerheten i synen på kristendomen och dragningen mot buddhismen. En annan jämförelse kan hämtas i de tidigare nämnda studierna som Pew Research i USA genomförde 2014 och 2017. De avser synen på olika religiösa grupper men kan ändå sätta in de svenska resultaten i ett vidare perspektiv, inte minst som USA på ett annat sätt än Sverige är ett multireligiöst troslandskap. Överlag värderar amerikaner judiska och kristna trosbekännare mest positivt – drygt 65 på en 100-gradig så kallad termometerskala – buddhister och hinduer har omkring 60 i positiva bedömningar.[7] Med undantag för judendom – som ligger högre i USA – har en rangordning efter positiv inställning anmärkningsvärt stora likheter med den svenska studiens (Pew Research, 2018).

Förändringar i synen på trosuppfattningar 2005–2018

Eftersom frågan om världsreligionerna har ställts på i huvudsak samma sätt vid de fyra mätpunkterna[8] finns det möjlighet att pröva i vad mån samhällsförändringar, inte minst ökad migration, har bidragit till förskjutningar i perspektivet på religionerna. Med tanke på att synen på religion inte handlar om någon dagsaktuell opinionsbildning utan mer om kulturell värdering är det inte rimligt att förvänta sig stora eller snabba förändringar, även om det gångna decenniet medfört att religionsfrågor fått förnyad aktualitet, där i första hand islam varit i centrum.

Även om det senare kan tala för förskjutningar har det skett enbart små förändringar i människors inställning till religionerna. När det gäller i vilken utsträckning svenskarna har fått en mer uttalad inställning till respektive trosuppfattning – positiv eller negativ – mot bakgrund av debatten visar sig att andelen av de svarande som har en positiv eller negativ inställning ligger nästan på nästan exakt samma nivå 2005 och 2018. Den enda religion där det finns en svag tendens till ökad värderingsförekomst är islam – men enbart med fem procentenheter. Också i fråga om ateism finns en sådan svag tendens till uppgång efter 2011.

Nästa fråga är i vilken utsträckning bedömningarna har förändrats. Det visar sig att inställningen till kristendomen har blivit något mindre positiv mellan 2005 och 2018, något som även visat sig i analyser av upplevd personlig kristen identitet (Hagevi, 2019). För övriga religioner finns inte någon entydig tendens; inställningen till judendomen har dock mellan de senaste två undersökningsåren blivit något mer positiv – från 14 till 18 procent (figur 1). Den största förändringen återfinns i synen på ateism som trosuppfattning, där andelen med en positiv inställning har ökat med nio procentenheter 2011–2018.

Figur 1 Andel med positiv inställning till sex trosuppfattningar, 2005, 2011, 2015 och 2018 (procent)

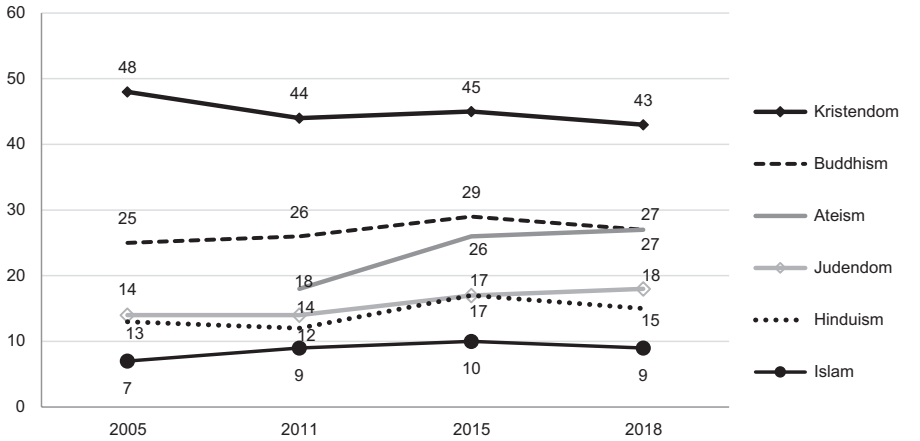

Kommentar: Frågan löd '*Allmänt sett, vilken inställning har du till följande världsreligioner/ trosuppfattningar?*'. Tillägget '*trosuppfattningar*' ingick inte i frågan förrän 2011. Detsamma gäller för alternativet '*ateism*'. Svaren har markerats på en skala mellan 0 och 10, där 0 angetts som '*Mycket negativ*', 5 som '*Varken positiv eller negativ*' och 10 som '*Mycket positivt*'. Positiv är definierat som värdena 6–10, varken positiv eller negativ som värde 5 och negativ som värden 0–4.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2005, 2011, 2015 och 2018.

När det gäller negativ inställning till de olika trosuppfattningarna har det inte skett några dramatiska förändringar i svenskarnas inställning, i varje fall inte om tar hänsyn till samtliga fyra mätpunkter. Andelen negativa var generellt något högre 2011 utom till islam, därefter har andelen minskat eller varit stabil. Den enskilt största förändringen efter 2011 finns för judendomen, där andelen negativa minskat från en tredjedel till en fjärdedel. Förändringen kan synas oväntad mot bakgrund av debatten om en ökad antisemitism, men förklaringen kan möjligen ligga i den starka opinion som bildats i syfte att motverka de antisemitiska strömningarna. En annan iakttagelse är att i synen på islam 2015 placerar en stor andel av de svarande

på den negativa ytterpunkten (värdet 0). Förklaringen ligger troligen i dels de stora flyktingströmmarna, dels av attentaten i Paris, 2015.[9]

Ett ytterligare perspektiv på förändringar över tid kan vi få genom att studera förhållandet mellan synen på trosuppfattningarna. Det gäller särskilt mellan de fem världsreligionerna. Här visar sig mycket starka positiva korrelationer. Sambanden (Pearson's r) ligger mellan 0,20 (mellan kristendom och islam) och 0,85 (hinduism och buddhism). Synen på kristendomen samvarierar inte oväntat främst med synen på judendomen – två religioner med samma rötter. Sambandet med islam ligger klart lägre och på samma nivå som för buddhism och hinduism. Över tid har sambandet mellan människors syn på kristendom och islam minskat något, medan det ökat något mellan kristendom och judendom samt minskat något mellan islam och judendom. Resultaten ligger i linje med de förändringsmönster vi observerat i figur 1. Det måste dock betonas att det överlag handlar om små förändringar och att stabiliteten i bedömningarna är stor över tid.

Sambanden mellan synen på ateism och synen på de olika världsreligionerna varierar relativt mycket. De som värderar ateism positivt är mer positiva till buddhism och hinduism (Pearson's r 0,45), men även till judendom. Däremot står kristendom och ateism i motsatsställning till varandra, med ett negativt samband. Sambandet har emellertid minskat något sedan första mätåret (från –0,20 till –0,08). Förklaringen till motsatsställningen ligger troligen i att kristendom och ateism står som två huvudpoler i svenskarnas inställning till religion. För en svensk förefaller en positiv inställning till ateism i första hand stå för ett avståndstagande till kristendom och först i andra hand betraktas som en personlig livshållning – ”en religion utan Gud” (Dworkin, 2014). Innebörden är att det är svårt att förstå synen på ateismen i Sverige om den inte betraktas just som ett ifrågasättande av den kristna traditionen.

Demografisk kontext

Inställningen till de fem världsreligionerna och till ateism har visat sig variera relativt mycket mellan olika demografiska grupper (Weibull, 2012, 2016). Det gäller särskilt ålder och utbildning men – som vi senare ska se – även gudstro och politiska attityder.

När det gäller kristendomen är kvinnor mer positivt inställda än män, äldre mer positiva än yngre och boende på landsbygden mer positiva än de som bor i storstad medan betydelsen av utbildning är mindre tydlig (tabell 2). Om vi utgår från andelen med negativ inställning får vi i huvudsak den spegelvända bilden. Mönstret är stort sett detsamma 2018 som 2005. Det kan dessutom noteras att andelen med negativ inställning har ökat mer i områden där kristendomen traditionellt har en stark uppbackning.

Beträffande islam är andelen positiva visserligen liten i alla demografiska grupper. Personer med en positiv – eller snarare mindre negativ – inställning finns i högre

Tabell 2 Andel med positiv respektive negativ inställning till fem världsreligioner 2005 och 2018 samt ateism 2011 och 2018 efter kön, ålder, utbildning och boendeort (procent)

	Kristendom				Judendom				Buddhism				Hinduism				Islam				Ateism			
	Positiv		Negativ		Positiv		Negativ		Positiv		Negativ		Positiv		Negativ		Positiv		Negativ		Positiv		Negativ	
	05	18	05	18	05	18	05	18	05	18	05	18	05	18	05	18	05	18	05	18	11	18	11	18
Samtliga	48	43	9	14	13	18	29	26	25	26	21	22	14	15	26	27	7	9	53	54	18	24	27	21
Kön																								
Kvinnor	51	48	6	10	15	20	21	21	26	28	19	18	15	16	22	22	6	11	51	46	16	21	24	17
Män	44	43	12	18	11	16	37	31	25	25	24	26	13	13	3	32	8	7	57	62	19	27	29	25
Ålder																								
15 – 29 år	36	37	18	19	16	23	27	22	37	34	16	17	25	17	21	22	10	16	59	45	34	42	17	15
30 – 49 år	43	41	8	18	16	21	22	24	28	35	15	17	15	20	20	23	8	12	57	54	17	36	18	12
50 – 64 år	52	42	7	13	12	16	30	24	24	26	22	21	12	13	26	26	5	6	54	54	16	19	27	21
65 – 85 år	60	51	4	9	7	13	41	32	11	14	35	31	5	6	40	34	4	3	59	58	10	14	42	34
Utbildning																								
Lågutbildad	50	41	6	12	6	7	38	43	12	10	34	43	6	5	38	45	3	5	59	63	8	12	48	46
Medellågutb	44	39	13	16	14	15	26	29	22	25	23	23	12	17	26	25	6	9	56	59	14	25	26	20
Medelhögutb	47	45	12	17	16	20	26	27	32	29	18	21	19	17	22	28	10	10	54	56	21	27	23	17
Högutbildad	53	49	9	14	20	25	21	18	38	36	10	13	22	21	15	19	13	19	44	45	26	32	14	12
Boendeområde																								
Landsbygd	51	44	7	14	12	13	30	30	18	16	28	29	10	8	31	33	4	4	57	61	20	17	24	26
Mindre tätort	49	41	6	13	10	13	27	27	21	23	23	24	12	12	27	29	7	6	53	55	9	17	30	25
Stad/större tätort	48	46	9	13	14	19	30	26	26	27	21	23	14	24	26	25	7	10	54	54	18	23	27	21
Storstad	42	38	12	18	16	25	26	21	36	38	13	16	22	23	18	21	7	14	51	46	28	36	13	11

Kommentar: Frågan löd '*Allmänt sett, vilken inställning har du till följande världsreligioner/trosuppfattningar?*'. Tillägget '*trosuppfattningar*' ingick inte i frågan förrän 2011 liksom inte heller delfrågan om *ateism*. Svaren har markerats på en skala mellan 0 och 10, där 0 angetts som '*Mycket negativ*', 5 som '*Varken positiv eller negativ*' och 10 som '*Mycket positivt*'. Positiv är definierat som värdena 6–10, varken positiv eller negativ som värde 5 och negativ som värden 0–4. Antal svarande per grupp år 2005 var: kvinnor 840, män 757, ålder från yngst till äldst 285, 536, 464, 312, utbildning från låg till hög 408, 498, 331, 348, boende från landsbygd till storstad 241, 392, 731, 225. Antal svarspersoner per grupp år 2018 var: kvinnor 886, män 841, ålder från yngst till äldst 277, 492, 443, 521, utbildning från låg till hög 247, 551, 355, 552, boende från landsbygd till storstad 254, 294, 866, 273. För ateism ligger antalet svar 2011 något lägre än för 2005, men högre än siffrorna för 2018.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2005, 2011 och 2018.

grad bland yngre än bland äldre och bland högutbildade mer än bland lågutbildade. Var femte svarsperson bland de högutbildade ser 2018 positivt på islam; andelen är nästan på samma nivå bland personer under trettio år. Kvinnor är något mer positivt inställda än män. Den negativa inställningen till islam är särskilt stark hos lågutbildade, bland män och på landsbygden, där andelen negativa är över 60 procent och har ökat betydligt mellan 2005 och 2018. Under samma period har inställningen till islam blivit något mindre negativ bland de yngsta och bland storstadsbor.

Inställningen till buddhism och hinduism har ett demografiskt mönster som liknar islams, låt vara att andelen positiva till buddhism är genomsnittligt högre än till hinduism. De mer positivt inställda finns särskilt bland yngre, högutbildade och storstadsboende. När det gäller buddhism är den positiva övervikten särskilt stor bland högutbildade – 36 procent positivt inställda, i jämförelse med 10 procent bland lågutbildade (eta 0,26).[10] Mönstret är detsamma för storstadsbor i förhållande till landsbygdsbor Personer under trettio år uppvisar en klar övervikt för en positiv inställning till buddhism. Den var högst 2011 och har därefter minskat något. Den positiva inställningen finns särskilt bland ungdomar i storstad, där nästan hälften är positiv inställda, att jämföra med att en dryg tredjedel uttrycker en positiv inställning till kristendomen. Det generella mönstret är i huvudsak samma över hela perioden.

När det gäller synen på judendomen visar sig en tydlig utbildningsfaktor: bland högutbildade har en fjärdedel av svenskarna en positiv inställning, bland lågutbildade mindre än en tiondel. Kvinnor uppvisar även här en mer positiv inställning än män. Den stora förändringen mellan 2005 och 2018 är att yngre och medelålders personer och särskilt storstadsbor blivit mer positivt inställda till judendomen. Även bland de äldsta finns en uppgång. Uppgången i inställningen till judendomen har skett framför allt efter 2011.

Synen på ateism har klara likheter med inställningen till världsreligionerna, utom kristendomen.[11] Som vi sett fungerar synen på ateism ofta som ett slags motbild till kristendomen. I de grupper där kristendomen uppfattas mindre positivt bedöms ateismen överlag positivt. Det gäller de yngre, boende i storstad. Särskilt åldersskillnaderna är markanta: bland personer under trettio år har 42 procent en positiv inställning till ateism, bland de äldsta är andelen 14 procent. Fördjupade analyser tyder på att det rör sig om en generationsskillnad snarare än en åldersskillnad.[12] För utbildning är dock mönstret inte lika tydligt. Högutbildade har visserligen en mer positiv syn på ateism än lågutbildade, men högutbildade har samtidigt en mer positiv bild till kristendomen än vad de lågutbildade har, möjligen beroende på att de betonar olika sidor av kristendomen.

Om vi jämför med resultaten med den tidigare nämnda studien av synen på olika religiösa grupper i USA (Pew Research, 2018) visar sig en inte obetydlig överensstämmelse med svenska data. I den yngsta åldersgruppen får buddhister den mest positiva värderingen medan kristna grupper som ”mainline Protestants”

och ”Evangelical Christians” uppskattas klart mindre.[13] De senare ligger däremot bland de högsta bland personer över femtio år och bland pensionärer. Bland de äldre ligger dock buddhister och hinduer klart lägre; muslimer har, i likhet med Sverige, överlag låga siffror. I USA får ateister en låg värdering, men är något mer positivt bedömda bland yngre.

Att USA och Sverige trots skillnaderna mellan båda de två religiösa landskapen uppvisar ett så pass likartat mönster visar på att de utmärks av samma västerländska sekulariseringstrend.[14] Sekulariseringen framträder som ett slags moderniseringsprocess: det är de unga boende i storstäder som är *relativt* sett mest negativt inställda till kristendomen – även om det i dessa grupper finns fortsatt en övervikt för en positiv värdering av kristendomen – och de mest positiva till ateismen (jfr Hagevi, 2009; Norris & Inglehart, 2011).

Religiös kontext

Inställningen till en trosuppfattning har att göra med en människas syn på världen och livet. Olika religioner erbjuder olika ”moraliska berättelser” eller livstolkningar som människor mer eller mindre kan skriva in sig i (Göndör, 2018). Även om frågorna i SOM-undersökningen avser ett slags ”utifrånperspektiv” är det uppenbart att bedömningarna påverkas av svarspersonens egen grundvärdering.[15] Amerikanska studier visar tydligt att personer värderar de religiösa uppfattningar högre som ligger närmare den egna trosuppfattningen (Pew Research, 2018).[16] Att belysa relationen mellan personlig religiositet som kommer till uttryck i religiös praktik som gudstro och bön är därför ett viktigt första steg för förståelsen av trosuppfattningens karaktär.

När det gäller de religiösa praktikernas betydelse går det inte oväntat en tydlig skiljelinje mellan å ena sidan kristendomen och å andra sidan övriga världsreligioner. Föga överraskande finns det bland människor i Sverige ett starkt samband mellan religiös praktik och synen på kristendomen som religion. De som anger att de regelbundet besöker gudstjänst har överlag en mycket positivare inställning till Kristendomen: både 2005 och 2018 omkring 85 procent av dem en positiv inställning till kristendomen, bland dem som uppger att de har en gudstro är andelen 74 procent (tabell 3).[17] Det är i linje med tidigare analyser av den så kallade religionstrappan där gudstjänstbesök kan tolkas som högsta graden av religiöst engagemang (Weibull & Strid, 2011). Sambanden ligger på i stort sett samma nivå alla år.

Den enskildes religiösa praktiker har även klara samband med inställningen till judendom och islam, de två andra monoteistiska världsregionerna. Av dem som besöker gudstjänster och religiösa möten regelbundet var 2018 närmare 40 procent positivt inställda till judendom, bland dem aldrig gör det är andelen 13 procent. I alla grupper har andelen med positiv inställning till judendomen ökat mellan 2015 och 2018.

Tabell 3 Andel med positiv respektive negativ inställning till fem världsreligioner 2005 och 2018 samt ateism 2011 och 2018 efter religiös aktivitet och gudstro (procent)

	Kristendom				Judendom				Buddhism				Hinduism				Islam				Ateism			
	Positiv		Negativ		Positiv		Negativ		Positiv		Negativ		Positiv		Negativ		Positiv		Negativ		Positiv		Negativ	
	05*	18	05*	18	05*	18	05*	18	05*	18	05*	18	05*	18	05*	18	05*	18	05*	18	11	18	11	18
Bett till Gud:																								
Minst en gång/vecka	81	79	1	2	25	38	19	15	38	26	23	26	26	17	15	30	12	23	50	43	7	10	49	42
Månad/kvartal	70	76	1	6	18	38	25	19	30	39	14	10	21	28	15	18	8	17	49	45	11	28	34	21
Halvår/år	56	57	8	7	21	25	22	20	23	32	16	16	19	17	23	20	12	9	50	48	16	22	24	17
Aldrig	32	30	13	19	7	13	35	29	22	24	23	23	28	13	11	28	3	5	57	58	21	29	21	17
Besökt gudstjänst:																								
Minst en gång/vecka	88	85	0	1	30	38	14	15	14	11	36	35	39	11	7	37	11	23	49	37	3	7	71	54
Månad/kvartal	64	73	5	4	24	38	28	19	30	33	24	22	29	23	8	25	12	20	51	46	10	25	42	33
Halvår/år	81	62	4	6	16	25	26	20	26	35	19	16	23	19	16	22	8	13	24	50	13	22	29	21
Aldrig	31	33	12	18	9	13	31	29	25	25	20	23	26	13	13	28	5	6	56	56	20	27	22	18
Tror på Gud:*																								
Ja	74	74	4	4	19	30	29	20	27	29	27	23	17	18	30	26	1	17	46	48	8	16	41	33
Nej	19	26	24	20	7	11	38	29	27	25	24	22	12	13	30	27	4	5	54	57	25	32	16	14

Kommentar: Frågan löd '*Allmänt sett, vilken inställning har du till följande världsreligioner/trosuppfattningar?*'. Tillägget '*trosuppfattningar*' ingick inte i frågan förrän 2011, liksom inte heller delfrågan om *ateism*'. Svaren har markerats på en skala mellan 0 och 10, där 0 angetts som '*Mycket negativ*', 5 som '*Varken positiv eller negativ*' och 10 som '*Mycket positivt*'. Positiv är definierat som värdena 6–10, varken positiv eller negativ som värde 5 och negativ som värden 0–4. Antal svarande per grupp år 2005 var: bön varje vecka 393, bön månad/kvartal 153, bön halvår/år 211, aldrig bön 890, gudstjänst varje vecka 73, varje månad/kvartal 173, varje halvår/år 417, aldrig gudstjänst 914, tror på Gud 647 (avser 2011), tror inte på Gud 791 (avser 2011). Antal svarspersoner per grupp år 2018 var: bön varje vecka 123, bön månad/kvartal 119, bön halvår/år 191, aldrig bön 1 167, gudstjänst varje vecka 48, varje månad/kvartal 116, varje halvår/år 317, aldrig gudstjänst 1 212, tror på Gud 606 (avser 2011), tror inte på Gud 1 056 (avser 2011). Det ska betonas att antalet svarande i vissa grupper, särskilt regelbundna gudstjänstbesökare, är mycket litet och att resultatet därför måste tolkas med stor försiktighet.

*) Ifråga om *Tror på Gud* avser jämförelsen 2011, eftersom frågan inte ställdes 2005. För ateism ligger antalet svar 2011 något lägre än för 2005, men högre än siffrorna för 2018.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2005, 2011 och 2018.

När det gäller islam är bilden något mer komplicerad. Den negativa inställningen till islam överväger oavsett graden av religiös praktik – men de religiöst aktiva svarspersonerna visar sig vara klart mindre negativa. Exempelvis är mer än var femte som ber till Gud regelbundet positiv till islam, bland dem som aldrig ber gäller detta var tjugonde. Sambandet ligger på samma nivå när det gäller gudstjänstbesök. Gudstroende är mer positiva till islam än de som inte tror på Gud.[18] Liksom i fråga om judendomen har de religiöst aktiva blivit mer positivt inställda till islam mellan 2015 och 2018.

Föga överraskande uppvisar inställningen till buddhismen – och till viss del hinduismen – ett annorlunda mönster i förhållande till indikatorerna på religiös praktik och som snarast är förankrade i monoteistisk religion. Således finns det inga tydliga samband mellan å ena sidan gudstjänstbesök och bön till Gud och å andra sidan inställning till buddhism. Till stor del har de låga sambanden att göra med att de indikatorer som använts ingår i en annan ”moralisk berättelse”.

Inställningen till ateism framträder även i fråga om religiös praktik som en motbild till kristendomen. De mest positiva finns, inte oväntat, bland dem som uppger sig sakna gudstro, (eta 0,24) aldrig ber till Gud (eta 0,22), aldrig besöker gudstjänst (eta 0,18). Mönstren är närmast ömsesidigt uteslutande, men bilden är mer komplicerad än så. Bland dem som tror på Gud har 16 procent en positiv inställning till ateism – en högre andel än 2011 – medan 33 procent är negativt inställda. Tendensen är att inställningen till ateismen har blivit något mer positiv även bland gudstroende; omvänt gäller att var femte som inte tror på Gud ändå är positivt inställd till kristendomen. Det stöder vår utgångspunkt att positiv inställning till en trosuppfattning inte nödvändigtvis är uttryck för svarspersonernas personliga trosuppfattning.

Den religiösa praktiken visar sig föga oväntad vara kopplad till en positiv inställning till kristendomen, men har betydelse för synen även på de övriga två monoteistiska religionerna. Mönstret är inte oväntat eftersom judendom, kristendom och islam har gemensamma rötter. Men mönstret är komplicerat: även bland dem med personlig gudstro ökar andelen positiva till ateism över tid. I övrigt ligger sambandsmönstren mellan religiös praktik och trosuppfattning fast över hela perioden.

Den politiska kontexten

Det som ursprungligen motiverade SOM-institutets fråga om synen på världsreligionerna var frågan i vad mån pågående religiösa förändringar på global nivå kunde ha bäring på opinionsbildningen i Sverige (Holmberg & Weibull, 2006). Projektet breddades till analyser av trosuppfattningar eller värdegrunder genom att även ateism inkluderades men grundfrågan kvarstår om hur de undersökta trosuppfattningarna förhåller sig till politiska värderingar. Som första indikator på politisk ideologi har används svarspersonernas självplacering på en ideologisk vänster-högerskala.

När det gäller politiskt-ideologiska bedömningarna finns det 2018 ett tydligt samband mellan politisk grundsyn och inställning till främst kristendom och islam (eta 0,27 respektive 0,17) – men med olika riktning. Andelen positiva till kristendomen är större bland personer som placerar sig till politiskt höger, medan andelen positiva till islam relativt sett är något större bland personer till vänster (tabell 4). De som placerar sig politiskt längst till vänster är mindre positivt inställda till kristendomen än de längst till höger men andelen vänsterpersoner som är positiva till kristendomen ändå större än andelen som är negativa. Skillnaden har dock minskat över tid. Det finns ett motsvarande mönster i inställningen till islam: personer längst till vänster är visserligen mer positiva till islam än personer till höger men de är ändå mer negativa än positiva till islam.

Samtidigt har det under perioden skett betydande förändringar i kopplingen mellan politisk ideologi och inställningen till islam. Visserligen är personer till vänster samtliga undersökta år mer positivt inställda till islam och personer till höger negativa men sambandet har stärkts betydligt från 2015.[19] Tidpunkten för det tydligare mönstret pekar på att förändringen speglar den polariserade debatten kring flyktingfrågan; andra studier tyder att också flyktingfrågan under samma tid har ideologiserats (Demker, 2018).

Det särskilt intressanta är att den förändrade inställningen också uppträder i fråga om buddhism och hinduism: de två första undersökningsåren hade synen på dessa inget samband med vänster-högeruppfattning medan det 2018 är personer till vänster som är mer positivt inställda. Någon motsvarande ökning av partipolariseringen finns inte för inställningen till kristendomen. Även om det senare mönstret komplicerar bilden något är det ändå tydligt att inställningen till kristendom, relativt sett, är blivit mer kopplad till högerståndpunkter i samhällsfrågor och inställningen till särskilt islam ligger närmare en vänsterideologi.

Även inställningen till ateism har samband med den ideologisk självplacering. På nytt framträder ateism som en motbild till synen på kristendomen, men mönstret är inte lika tydligt. Personer som placerar sig politiskt klart till vänster är något mer positivt inställda till ateism – men även personer som placerar sig längst till höger har i stor utsträckning en positiv inställning. – än övriga. Skillnaden blir dock tydligare om vi ser till andelen som är negativa till ateism – 13 procent av dem längst till vänster och 27 procent bland dem längst till höger. Mönstret är något tydligare 2018 än 2011.

Också i inställningen till judendom finns inslag av ett politiskt-ideologiskt förhållningssätt. Personer som placerar sig längst till höger har en mer positiv inställning än personer klart till vänster. Högerpersoner är samtidigt något mer negativt inställda än personer som står till vänster. Skillnaderna är visserligen inte stora men de pekar på att det bland dem som står politiskt till höger finns både de som är positivt och de som är negativt inställda till judendom. Den ökade positiva inställningen till judendomen efter 2011 finns bland både vänster- och högerorienterade personer.

Tabell 4 Andel med positiv respektive negativ inställning till fem världsreligioner 2005 och 2018 samt Ateism 2011 och 2018 efter vänster-högeruppfattning och partisympati (procent)

	Kristendom				Judendom				Buddhism				Hinduism				Islam				Ateism			
	Positiv		Negativ		Positiv		Negativ		Positiv		Negativ		Positiv		Negativ		Positiv		Negativ		Positiv		Negativ	
	05	18	05	18	05	18	05	18	05	18	05	18	05	18	05	18	05	18	05	18	11	18	11	18
Självbedömd vänster-högeråsikt:																								
Klart vänster	39	29	17	23	9	18	37	26	34	32	20	18	15	19	26	22	14	14	43	32	33	34	23	13
Något vänster	45	38	12	13	14	19	29	22	25	29	23	17	16	17	27	21	14	14	55	42	15	29	25	16
Varken eller	42	39	6	15	11	13	27	32	19	20	22	28	11	12	25	31	9	9	49	53	13	18	31	27
Något höger	58	52	8	11	17	17	27	22	20	29	21	18	18	15	25	25	7	7	57	61	18	25	24	19
Klart höger	55	56	7	12	11	24	37	30	27	25	20	29	12	12	31	34	6	6	64	81	18	29	31	27
Partisympati																								
V	32	25	23	27	15	21	35	25	40	33	16	17	21	18	21	21	6	17	56	37	32	39	23	9
S	45	40	7	11	9	14	30	28	16	21	24	23	10	13	28	27	6	10	51	44	14	21	33	23
MP	40	38	24	17	16	27	31	14	47	40	17	14	26	25	24	17	14	14	47	34	21	25	17	13
C	61	45	5	11	18	19	29	19	25	30	23	16	15	15	26	20	8	13	52	39	14	24	29	18
FP/L	53	33	10	20	20	22	20	26	32	27	12	16	17	16	21	26	10	7	53	54	21	41	19	13
M	50	52	7	11	13	18	30	22	30	28	18	20	16	12	23	26	5	7	60	63	17	24	22	17
KD	87	75	1	5	26	29	20	17	14	28	37	25	7	16	37	28	4	7	67	59	5	18	54	30
SD*	39	43	16	15	4	13	61	37	16	22	36	32	13	12	46	35	0	2	84	81	19	26	38	31

Kommentar: Frågan löd '*Allmänt sett, vilken inställning har du till följande världsreligioner/trosuppfattningar*?'. Tillägget '*trosuppfattningar*' ingick inte i frågan förrän 2011, inte heller alternativet '*Ateism*'. Svaren har markerats på en skala mellan 0 och 10, där 0 angetts som '*Mycket negativ*', 5 som '*Varken positiv eller negativ*' och 10 som '*Mycket positivt*'. Positiv är definierat som värdena 6–10, varken positiv eller negativ som värde 5 och negativ som värden 0–4. Antal svarande per grupp år 2005 var: klart vänster 82, något vänster 359, varken vänster/höger 531, något höger 410, klart höger 156, V 82, S 490, MP 104, C 113, FP/L 148, M 410, KD 74, SD 70 (avser 2011). Antal svarspersoner per grupp år 2018 var: klart vänster 142, något vänster 344, varken vänster/höger 408, något höger 449, klart höger 214, V 96, S 445, MP 85, C 162, FP/L 101, M 301, KD 106, SD, 199. Feministiskt Initiativ ((FI) igår inte i analysen på grund av ett alltför få svarande.

*) Bygger på data från 2011, då underlaget bland SD-sympatisörer var ytterst litet 2005. För ateism ligger antalet svar 2011 något lägre än de för 2005.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2005, 2011 och 2018.

När vi använder partisympati som indikator på sambanden mellan trosuppfattningar och politik visar resultaten från 2018 att de utan jämförelse mest positiva till kristendomen finns bland Kristdemokraternas sympatisörer (75 procent) medan de minst positiva finns bland sympatisörerna med Vänsterpartiet (25 procent). Den senare gruppen är den enda där det 2018 finns flera negativt än positivt inställda till kristendomen, låt vara att skillnaden är marginell. Övriga partiers sympatisörer ligger samlade kring genomsnittet, möjligen med undantag av de liberala sympatisörerna där andelen negativt inställda till kristendomen ligger över genomsnittet. Över tid kan noteras en ökad negativ inställning kristendomen särskilt bland sympatisörer till Vänsterpartiet och Liberalerna.

Också inställningen till judendom är mest positiv bland kristdemokratiska sympatisörer, men i övrigt är de partipolitiska skillnaderna överlag små. Den förhållandevis låga andelen positivt inställda bland socialdemokratiska sympatisörer sticker dock ut något, liksom den höga andelen negativt inställda bland sympatisörer med Sverigedemokraterna där närmare 40 procent har en negativ inställning. Den senare siffran är emellertid klart lägre än flyktingåret 2015 då närmare 90 procent var negativa till islam. Mycket tyder på att den senare siffran mer gällde partiets kärnsympatisörer och att den med ökad tillströmning av nya sympatisörer har blivit mindre negativ.

Inställningen till Islam är överlag negativ. De något mindre negativa finns bland sympatisörer med Vänsterpartiet och Miljöpartiet. En svag tendens är att sympatisörer med partier vänster om mitten över tid blivit mindre negativa till islam. Mot bakgrund av samhällsdebatten är det inte oväntat att finna de mest negativa till islam bland Sverigedemokraternas sympatisörer där över 80 procent är negativt inställda. Den ökade negativa inställningen bland Sverigedemokraterna är ett annat uttryck för politiseringen av synen på islam. Näst högst andel negativa till islam finns bland sympatisörerna till Moderaterna och Kristdemokraterna (63 respektive 59 procent). En konsekvens av de skilda tendenserna mellan väster- och högersympatisörer är att synen på islam kännetecknas av en ökad politisk polarisering.

När det gäller inställningen till buddhism och hinduism är skillnaderna mellan olika partiers sympatisörer relativt små. Den enda grupp som sticket ut är MP-sympatisörerna, där 40 procent är positivt inställda till buddhism och 25 procent till hinduism, andelar som är klart högre än genomsnittet, låt vara att det handlar om en liten grupp. För buddhism har dock andelen positiva minskat något. På andra sidan markerar sig Sverigedemokraterna som för båda religionerna har den högsta andelen negativa. Miljöpartisternas positiva inställning har delvis att göra med att det till stor del rör sig om yngre personer, som regel boende i storstad, som överlag är mindre negativa till de mindre kända världsreligionerna.

Inställningen till ateismen är som väntat mer positiv i grupper där kristendomen står relativt svagare. Det gäller även i fråga om partisympati. De positivt inställda finns framför allt hos sympatisörerna med Liberalerna och Vänsterpartiet, medan de mest negativa finns bland Sverigedemokraternas och Kristdemokraternas sym-

patisörer. I jämförelse med 2015 är det framför allt MP-sympatisörerna som inte är lika positiva och SD-sympatisörerna som blivit mer negativa. Förändringarna är dock små och verkar mindre hänga samman med partiernas profiler i fråga om trosuppfattningar och mer med sympatisörsgruppens sammansättning. Sambanden håller i stort sett även efter en kontroll för de demografiska faktorerna.[20]

Religion som politik?

Religiösa föreställningar är inte statiska. De förändras kontinuerligt. De präglas av samhället och de speglar samhällets förändring. De handlar inte bara om religion utan snarast om kulturellt nedlagda värderingar (Inglehart & Norris, 2011). Att nå fördjupad kunskap om religiösa och kulturella underströmmar är ett sätt att förstå villkoren för opinionsbildning. Det är bakgrunden till att det i SOM-undersökningen regelbundet ställs frågor om svenskarnas inställning till världsreligioner och trosuppfattningar.

Den första frågan är i vad mån svenskarna har någon uttalad inställning till världsreligionerna. Antagandet har varit att med förändringarna i det globala samhället skulle framträda i en större åsiktsförekomst. Resultatet ger ett visst stöd för antagandet. Medan andelen som har åsikter om kristendomen är hög och stabil under perioden finns det för samtliga andra religioner en svag ökning av svarande med positiv eller negativ inställning. Men andelen som inte har någon uttalad inställning är fortsatt dominerande och ökningen är blygsam – två eller tre procentenheter.[21] Det gäller således att mycket stor del av de svarande inte anger någon värdering vare sig i positiv eller negativ riktning.

Den andra frågan är i vad mån det skett någon värderingsförskjutning mellan de olika trosuppfattningarna. För hela perioden har kristendomen den mest positiva värderingen och islam den mest negativa. Inställningen till buddhism och ateism ligger på en mellannivå. Över tid finns samtidigt några förändringsmönster. Det tydligaste är att den positiva uppslutningen kring kristendomen sakta minskar, medan inställningen till ateism över tid blir mer positiv. En annan tendens gäller judendomen där den svenska opinionen blivit mer positiv, medan den blivit mer negativ till islam.

Den tredje frågan är i vilken utsträckning inställningen till olika trosuppfattning har samband med demografiska, religiösa och politiska faktorer och om dessa samband förändrats över tid. Inställningen till kristendomen uppvisar en klart mindre demografisk variation än övriga trosuppfattningar. Det är relativt små skillnader när det gäller kön, ålder och utbildning. Övriga världsreligioner och ateism skiljer ut sig genom att ha vara mer positivt värderade bland yngre och högutbildade samt i storstäderna. Över tid har åldersfaktorn fått ökad betydelse för inställningen till islam genom att andelen positivt inställda har minskat bland medelålders och äldre.

I fråga om religiös praktik finns de starkaste och stabilaste sambanden, oavsett indikator, med inställningen till kristendom. Men det finns även positiva samband mellan religiösa vanor och inställning till judendom och islam. En förklaring ligger sannolikt i de för kristendomen och judendomen gemensamma rötterna, men också likheten i fråga om själva riten bidrar säkerligen till den relativt sett positiva inställningen. Huvudmönstret är desamma under hela perioden.

När det gäller förhållandet mellan synen på trosuppfattning och politisk ideologi visar sig att sambandet mellan vänster-högerståndpunkt och inställning till kristendom har ökat: de som placerar sig politiskt till höger är något mer positivt inställda än de som står till vänster. Relativt sett har synen på kristendomen således fått en ökad högerorientering. Samtidigt har ateismen stärkt sin ställning bland personer till vänster. Det tydligaste mönstret framträder i den ökande politiska ideologiseringen av inställningen till islam. Mycket tyder på att denna är ett uttryck för den partipolitiska polarisering som utvecklats som en följd av debatten om flyktingströmmar och migration och knappast har att göra med religionerna om sådana (Demker, 2018; Ghersetti & Odén, 2018).

Sammantaget har kristendomen visserligen en överlag stark ställning men den långsiktiga tendensen är en successiv försvagning av inställningen till kristendomen som religion och en ökad positiv inställning till ateism. Det bekräftar bilden av en fortsatt, om än långsam, sekulariseringsprocess och har stöd i många mätningar (Willander, 2019). Vidare framgår att synen på kristendomen och ateismen i hög grad hänger samman genom att den senare är präglad av kritiken mot den förra – och mindre av synen på andra världsreligioner.

Slutligen går det att iaktta en ökande politisk-ideologisk polarisering i synen på de olika trosuppfattningarna. Den mest positiva inställningen till kristendom finns till höger medan de som är positiva till ateism – liksom de som är mindre negativa till islam – oftare står till vänster. Mönstret finns i ökande grad även i dagspolitiken där partier till höger oftare argumenterar för vikten av vad de kallar kristna värden, men som snarare är uttryck för en konservativ eller nationalistisk samhällssyn. Intressant är att synsättet inte sällan rymmer kritik mot Svenska kyrkans ”vänstervridning” (jfr Sundeen, 2017).[22]

Också i inställningen till buddhism, hinduism, islam och judendom kan vi iaktta en ökad politisk polarisering. Det gäller främst islam där migrations- och kulturfrågor samt ökad radikalism fört upp religionen på den politiska agendan. Framväxten av en politisk vänster-högerdimension i synen på världsreligionerna speglar samtidigt den pågående globaliseringen där vänster snarast står för ett internationellt perspektiv och rymmer en stark kritik mot nationella avgränsningar, medan höger står för ett vaktslående av nationen.

Noter

1 Kapitlet är en uppföljning av tidigare kapitel på samma tema (Weibull, 2012, 2016).

2 Redovisad i tidningen *Dagen* 2019-03-06. Undersökningen är gjord av USA-baserade undersökningsinstitutet Pew Research i ett trettiotal länder. I Sverige uppger 84 procent att religionen inte är viktig för nationell identitet.

3 År 2017 var antalet medlemmar 5 993 368 (59,3 procent av svenskarna), att jämföra med 7 360 825 (82,9 procent) år 2000 (https://www.svenskakyrkan.se/statistik).

4 För en aktuell översikt av svenskt religiöst liv, se Willander (2019).

5 Det är också på hinduism och judendom som internbortfallet är över genomsnittet.

6 Balansmåttet uttrycker balansen mellan positiv och negativ inställning och baseras på andelen positiva (6–10) minus andelen negativa (0–4). Det kan således variera mellan +100 (samtliga är positiva) eller –100 (samtliga är negativa).

7 Instrumentet benämns *Feeling Thermometer*, där 0 är '*coldest, most negative*' och 100 '*warmest, most positive*'. Det ska understrykas att undersökningen inte avser religionerna utan religionens utövare (Pew Research, 2017).

8 En mindre ändring skedde dock i formuleringen år 2011, då även ordet trosuppfattning lades till i frågan och ateism lades till som sista alternativ.

9 Attentatet mot redaktionen för *Charlie Hebdo* ägde rum den 7 januari och attentatet mot konsertlokalen Bataclan i den 13 november 2015. Det senare skedde dock efter att större delen av datainsamlingen genomförts, men omkring en tiondel svarade efter detta datum.

10 Eta är ett statistiskt sambandsmått som går mellan 0,00 och 1,00 – ju högre värde desto större samband.

11 Observera att tidsjämförelsen för ateism gäller 2011 och 2018.

12 Vi har jämfört dem som 2005 var 16–29 år med dem som 2018 var 30–49 år – alltså i stort sett samma ålderskohort. Det visar sig då att andelen positivt inställda till kristendomen i denna kohort minskat från 26 till 18 procent. Andra studier tyder dock på att religiösa värderingar följer ett lite annat mönster över tid (Hagevi, 2009).

13 Romerska katoliker avviker dock något bland de yngre genom att vara klart högre värderade än de två andra kristna grupperna. Som tidigare redovisats skiljer sig undersökningarna också metodologiskt (not 6).

[14] I den nationella SOM-undersökningen finns även andra indikatorer på sekularisering, exempelvis att det är en minskad andel som uppger att de tror på Gud samt ett något minskat deltagande i gudstjänster och mindre frekvent bön till Gud. Nedgången är dock långsam (Weibull & Strid, 2011; Weibull, 2014; Willander, 2019).

[15] Den stora andelen som placerar sig på mittvärdet kan också tyda på att många svarspersoner inte haft förmågan att göra en sådan bedömning.

[16] Den amerikanska studien visar att olika kristna grupper som regel värderar varandra högt, även om det finns undantag, och ateister lågt. Buddhister värderar ateister och agnostiker högst. Judar är den religionsgrupp som får den genomsnittligt mest positiva bedömningen (Pew Research, 2017).

[17] Det bör understrykas att de som regelbundet besöker gudstjänster rör sig om en mycket liten grupp och siffrorna är därför osäkra.

[18] I undersökningen 2015 ställdes även en fråga om medlemskap i andra samfund eller religionsgemenskaper än kristna, bland annat muslimska organisationer. I den gruppen – där svarspersonerna dock var ganska få – hade närmare 80 procent en positiv inställning till islam, medan drygt 50 procent var positivt inställda till kristendomen (Weibull, 2006). Någon sådan analys har inte kunnat göras, då det inte fanns någon fråga om samfundstillhörighet i undersökningen 2018.

[19] Korrelationen mellan vänster-högerståndpunkt och inställning till islam var både 2005 och 2011 –0,09, 2015 –0,20 och 2018 –0,27 (Pearson's r). Det kan jämföras med 0,13, 0,14, 0,13 och 0,13 för sambandet mellan politisk-ideologisk position och inställning till kristendomen.

[20] En enkel linjär regression var att de viktigaste förklaringsfaktorerna för kristendom var religiös praktik och vänster-högerinställning, för islam ålder och partisympati, för buddhism, hinduism och judendom ålder och utbildning samt för ateism ålder, utbildning och gudstro (jfr Weibull, 2016).

[21] Resultatet kan här, liksom i andra analyser av långsiktig förändring, också vara påverkat av det ökade bortfallet i undersökningen. År 2005 var svarsfrekvensen i den nationella SOM-undersökningen 63 procent och år 2018 54 procent. Metodstudier visar att samhällsengagerade personer är överrepresenterade bland dem som svarar och att det kan påverka resultaten (Vernersdotter, 2016).

[22] Debatten finns redovisad i *Synas, höras eller förtigas* (2018). Att innebörden i ”kristna värden” är otydlig framgår av en svensk studie från 2018 som visar på ett signifikant positivt samband mellan viljan att satsa på ett samhälle med kristna värden och att ta emot färre flyktingar – ett samband som ökat över tid (Hagevi, 2019). Intressant är också att det är de religiöst aktiva i Sverige som har en mer positiv eller mindre negativ inställning till somliga världsreligioner.

Referenser

Dawkins, Richard (2006). *The God Delusion*. London: Bantam.

Demker, Marie (2018). Oförändrat motstånd mot flyktingmottagning men stärkt hotbild kring religion och svensk kultur. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Elina Lindgren & Maria Oskarson (red) *Sprickor i fasaden*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Dworkin, Ronald (2014). *Religion utan gud*. Göteborg: Daidalos.

Gardell, Mattias (2011). *Islamofobi*. Stockholm: Leopard Förlag.

Gardell, Mattias (2018). *Moskéers och muslimska församlingars utsatthet och säkerhet i Sverige 2018*. Uppsala: Centrum för mångvetenskaplig forskning om rasism, Uppsala universitet.

Ghersetti, Marina & Odén, Tomas (2018). *Flyktingkrisen 2015. Mediernas bevakning och allmänhetens åsikter.* Stockholm: Myndigheten för samhällsskydd och beredskap.

Göndör, Eli (2013, red). *Religionen i demokratin. Ett politiskt dilemmas återkomst*. Stockholm: Timbro.

Göndör, Eli (2018). *I Guds namn. Om våld och politik i Islam*. Stockholm: Fri tanke förlag.

Hagevi, Magnus (2017). Religious Change over the Generations in an Extremely Secular Society: The Case of Sweden. *Review of religious research* 59 (4), 499–518.

Hagevi, Magnus (2009). Efter sekulariseringen förändrade religiösa värden mellan generationer. *Socialvetenskaplig Tidskrift* nr 3–4, 2009.

Hagevi, Magnus (2019). Allt fler vill satsa på ett samhälle med kristna värden. Worldpress.com 2019-03-11. https://hagevi.wordpress.com/2019/03/11/allt-fler-vill-satsa-pa-ett-samhalle-med-kristna-varden/

Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (2006). Du stora nya värld. I Sören Holmberg & Lennart Weibull (red) *Du stora nya värld.* Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Huntington, Samuel (1996). *The Clash of Civilisations and the Remaking of World Order*. New York: Simon&Schuster.

Höjer, Henrik (2011). Svenskarna mest religionskritiska. *Forskning och framsteg* nr 2, 2011.

Larsson, Göran (2015). *Islam och muslimer i Sverige – en kunskapsöversikt*. Stockholm: Myndigheten för statligt stöd till trossamfund.

Müller, Jan-Werner (2016). *Vad är populism?* Göteborg: Daidalos.

Norris, Pippa & Inglehart, Ronald (2011). *Sacred and secular: religion and politics worldwide*. Cambridge: Cambridge University Press.

Pettersson, Thorleif (2009). Religion och samhällspraktik. En jämförande analys av det sekulära Sverige. *Socialvetenskaplig Tidskrift* nr 3–4, 2009.

Pew Research (2017). *Americans Express Increasingly Warm Feelings Toward Religious Groups*. Washington D.C.: Pew Research Center. http://www.pewforum.org/2017/02/15/americans-express-increasingly-warm-feelings-toward-religious-groups/ [Besökt 2019-04-24]

Pew Research (2018). *Being Christian in Western Europe*. Washington D.C.: Pew Research Center.

Roy, Olivier (2018). *Jihad och döden*. Göteborg: Daidalos.

Sorgenfrei, Simon (2018). *Islam.* Stockholm: Myndigheten för statligt stöd till trossamfund.

Sundeen, Johan (2017). *68-kyrkan: svensk kristen vänsters möten med marxismen 1965-1989.* Stockholm: Bladh by Bladh.

Synas, höras eller förtigas (2018). *Synas, höras eller förtigas. Religionens roll i samhället*. Kristen humanism. Stockholm: Förbundet Kristen humanism.

Vernersdotter, Frida (2016). Den nationella SOM-undersökningen 2015. I Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Solevid (red) *Ekvilibrium.* Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Weibull, Lennart (2012). Världsreligioner i Sverige. I Lennart Weibull, Henrik Oscarsson & Annika Bergström (red) *I framtidens skugga*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Weibull, Lennart (2016). Svenskarna och världsreligionerna. I Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Solevid (red) *Ekvilibrium*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Weibull, Lennart (2014). Religiositet och kyrkoval. I Annika Bergström & Jonas Ohlsson (red) *Brytningstider*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Weibull, Lennart & Strid, Jan (2011). Fyra perspektiv på religion i Sverige. I Sören Holmberg & Lennart Weibull & Henrik Oscarsson (red) *Lycksalighetens ö*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Willander, Erika (2014). *What Counts as Religion in Sociology? The Problem of Religiosity in Sociological Methodology*. Uppsala: Sociologiska institutionen, Uppsala universitet.

Willander, Erika (2019). *Sveriges religiösa landskap – samhörighet, tillhörighet och mångfald under 2000-talet*. Stockholm: Myndigheten för statligt stöd till trossamfund.

World Values Survey (2015). Kulturkartan. https://www.iffs.se/world-values-survey/ [Besökt 2019-04-24]

YRKESGRUPPERS IDEOLOGISKA POLARISERING 1998–2018

DANIEL ENSTRÖM OCH ULRIKA ANDERSSON

Sammanfattning
Den politiska kartan i Sverige har under det senaste decenniet kommit att i allt högre utsträckning ritas om i takt med att nya konfliktlinjer fått större genomslag. Till den traditionella vänster-högerdimensionen har tillkommit ett slags kulturell konfliktdimension, som löper mellan libertära respektive traditionella värden. I denna dimension har frågor kring migration visat sig ha särskilt stor betydelse. I vårt kapitel tittar vi närmare på hur inställningen till migrationsfrågan har påverkat väljarnas subjektiva placering på vänster-högerskalan, deras sympatier för ett politiskt parti (S) samt deras generella inställning till traditionellt fördelningspolitiska sakfrågor. Vi gör det genom att jämföra förändringar inom olika yrkesgrupper, för att på så sätt klargöra huruvida migrationsfrågan har kommit att bidra till ökad polarisering i grupper som tidigare varit relativt lika sett till vänster-högerplacering, partisympati och policypreferenser. Med andra ord, har migrationsfrågan bidragit till ökad polarisering inom olika yrkesgrupper, och skiljer sig polariseringstakten mellan olika yrkesgrupper?

Det är välbelagt inom forskningen att konfliktstrukturen i många europeiska partisystem genomgår en förändringsprocess där kulturella värderingar för partival tilltar i betydelse (se t ex Oesch, 2008, 2013; Arndt, 2013). Inom denna kulturella dimension hittas bland annat frågor om identitet, globalisering, kultur samt gränsdragning av nationalstatens ansvarsområde. För svensk del har polariseringen framför allt tilltagit sedan millennieskiftet, inte minst pådriven av frågor som på olika sätt rör migration. Migrationsfrågans ökade aktualitet har varit märkbar också i de årliga SOM-undersökningarna, inte minst i samband med 2015 års flyktingkris, då andelen svenskar som bedömde integration och migration som den viktigaste samhällsfrågan ökade från 27 till 54 procent från 2014 till 2015 (Martinsson & Andersson, 2019; se även Martinsson och Weissenbilders kapitel i boken). Frågan kom att toppa agendan över viktiga samhällsproblem under 2015–2017, men tog 2018 klivet ner till plats nummer två (efter sjukvårdsfrågan).

Inställningen till migrationsfrågan har under de senaste åren visat sig ha allt större förklaringskraft i frågor som exempelvis rör förtroende för centrala samhällsinstitutioner, inte minst för medier och deras nyhetsbevakning (Andersson, 2018; Andersson & Weibull, 2018). Den har också bidragit till att rita om den politiska kartan, i synnerhet genom förändrat väljarbeteende där exempelvis den

Enström, Daniel & Andersson, Ulrika (2019) Yrkesgruppers ideologiska polarisering 1998–2018 i Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red) *Storm och stiltje*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.

för Socialdemokraterna traditionella kärnväljargruppen arbetare kommit att utgöra en allt större andel av Sverigedemokraternas väljare.

I det här kapitlet kommer vi att med hjälp av medborgarnas inställning till migrationsfrågan undersöka dels i vilken mån den har påverkat människors subjektiva placering på den politiska vänster-högerskalan, dels i vilken mån den har påverkat människors partipolitiska preferenser i bemärkelsen av vilket politiskt parti de uppger sig tycka bäst om, dels huruvida inställningen till migrationsfrågan har påverkat människors generella inställning till traditionellt fördelningspolitiska sakfrågor. I kapitlet utgår vi från att det är attityd till migration som påverkar ovan nämnda faktorer, snarare än att påverkas utav dem. Det skulle innebära att migrationskritiska grupper ekonomiskt till vänster skulle röra sig åt höger över tid, och omvänt för grupper som ligger till höger ekonomiskt. Om antagandet skulle falla ut i motsatt riktning, och det istället är ideologisk placering som påverkar attityder i migrationsfrågan, skulle det innebära att kärngrupper åt vänster istället blir mindre kritiska till migration över tidsperioden.

Analysen kommer att göras utifrån ett klassperspektiv, där definitionen av klass görs utefter yrkesgruppstillhörighet. Forskningen har under senare år betonat förklaringspotentialen i att skilja mellan olika yrkesgrupper genom att kategorisera dem efter arbetsuppgifternas rationalitet och uppgiftsstruktur (Oesch, 2006; Kitschelt & Rehm, 2014). Sentida forskning pekar mot att yrkesgrupper där de ekonomiska preferenserna tidigare varit predicerande för partisympati alltmer drar i olika riktningar på basis av kulturella värderingsfrågor (Oesch & Rennwald, 2018). Det väcker frågor om migrationsfrågans betydelse för ideologi, partisympati och policypreferenser har ökat olika mycket i olika yrkesgrupper. Detta gäller inte minst klassiska socialdemokratiska kärnväljargrupper inom löntagarkollektivet.

Hypotesen är att andelen migrationskritiker har ökat i snabbare takt i vissa yrkesgrupper än i andra. I analysen använder vi oss av begreppen polarisering respektive polariseringstakt. Polarisering syftar här på själva skillnaden mellan kritiker och icke-kritiker inom en yrkesgrupp ett givet år, medan polariseringstakt syftar på hur snabbt skillnaderna inom gruppen ökar (eller minskar) mellan ett visst antal år. Om exempelvis skillnader i stödet för det politiska parti som historiskt sett har haft störst mandat bland väljarna (Socialdemokraterna) ökar mellan migrationskritiker och icke-migrationskritiker i en specifik yrkesgrupp från ett år till ett annat, men inte i en annan yrkesgrupp, skulle det innebära högre polariseringstakt i den första yrkesgruppen.

Innan vi går över till analysen, kommer vi först att kortfattat beskriva de övergripande konfliktdimensionerna i svensk politik samt redogöra för den klassindelning av olika yrkesgrupper som kapitlets analyser utgår från.

Övergripande konfliktdimensioner i svensk politik

Den huvudsakliga konfliktlinjen i svensk politik har länge varit strikt fördelningspolitiskt baserad och benämns vanligen som den ekonomiska konflikt-

dimensionen. Dimensionen löper från en socialistisk ytterpunkt bestående av omfördelningsförespråkare i skalans vänstra del till en kapitalistisk ytterpunkt bestående av frimarknadsförespråkare längst till höger. I fokus för denna klassiska vänster-högerkonflikt står bland annat frågor som statens roll i ekonomin, storleken på offentlig sektor och privatiseringar av densamma. Det svenska partisystemet har ofta beskrivits som ett av de mest endimensionella i världen (Bengtsson m fl, 2013; Oscarsson & Holmberg, 2016a). Det är fortfarande den fördelningspolitiska vänster-högerdimensionen som är dominerande för att strukturera väljares politiska ställningstaganden och beteenden.

Under 2000-talet har den traditionella vänster-högerdimensionen dock successivt utmanats av nya åsiktsdimensioner, en förändring som gäller för Sverige såväl som för övriga Europa. Frågor om identitet, kultur, globalisering och migration har blivit alltmer centrala och ställts mot den fördelningspolitiska dimensionen (Kriesi, 2010; Kriesi m fl, 2006, 2008). Denna kulturella konfliktdimension handlar i grunden om att tillhöra en gemenskap och har av vissa forskare beskrivits som en socio-kulturell skiljelinje mellan integration och demarkation (Kriesi m fl, 2006; Bornschier & Kriesi, 2013). Andra har beskrivit den i termer av auktoritär – libertariansk pol med fokus på en auktoritär samhällssyn, nationalism och likriktning respektive fokus på frihet från auktoriteter och högre tolerans för alternativa kulturer och livsstilar (Flanagan & Lee, 2003). Ibland används benämningen GAL-TAN, med innebörden grön, alternativ, libertär respektive traditionell, auktoritär, nationalistisk (Hooghe m fl, 2002). Något förenklat kan denna kulturella konfliktdimension sägas sträcka sig mellan en libertär/alternativ och en traditionell/auktoritär pol.

Dimensionen är inte ny, men dess genomslagskraft har ökat betydlig under 2000-talet (Oscarsson & Holmberg, 2016a). För svensk del blev den högst påtaglig i samband med 2010 års val, då Sverigedemokraterna valdes in i riksdagen. Därtill speglar regeringsunderlaget efter valet hösten 2018 hur utvecklingen mot ett två-dimensionellt kultur-ekonomiskt partisystem orsakat förändrade förutsättningar för partisamarbeten och regeringsbildningar (se vidare Richard Svenssons kapitel i boken).

Ytterligare ett exempel på den kulturella dimensionens tilltagande betydelser är att Sverigedemokraterna och dess europeiska syskonpartier i allt högre grad kommit att konkurrera med socialdemokratiska partier om väljare i arbetarklassen (jfr Arndt, 2013). Konkurrensen från högerauktoritärt håll utgår inte från den klassiska ekonomiska konfliktdimensionen, utan bygger på migrationskritik och andra värdekulturella åsikter (jfr Rydgren, 2013; Oskarson & Demker, 2015). Analyser har visat att Sverigedemokraternas ökande andel sympatisörer i arbetargrupper kan spåras till en avpolitisering av den ekonomiska konfliktlinjen och en allt mer betydelsefull kulturell konflikt (Oskarson & Demker, 2015; jfr Bornschier & Kriesi, 2013). I Sverige har sådana förändrade partisympatier huvudsakligen inte kunnat förklaras med att socialdemokratiska väljare skulle ha glidit ifrån partiet genom förändrade åsikter. Snarare har väljarna förändrat sina prioriteringar och

orienterat sig allt mer efter den kulturella konfliktlinjen. Den betydelse som kulturella frågor har på partisympatier har således tilltagit, även om åsikternas intensitet varit förhållandevis konstanta över tid (Oskarson & Demker, 2015).

Samtidigt har en central fråga inom svensk forskning under senare år varit huruvida begreppen vänster och höger gradvis håller på att absorbera den kulturella dimensionen i svensk politik (för ytterligare diskussion i frågan, se Oscarsson 2017). En absorption av migrationsrelaterade åsikter innebär i så fall att vi hittar ett allt starkare samband mellan attityder som *inte* är kritiska till migration och ideologiska vänster-självskattningar, samtidigt som migrationskritiska attityder får ett allt tydligare samband med väljare som identifierar sig själva som ”höger”.

Det väcker frågan om det går att urskilja sådana tendenser bland respondenterna i den nationella SOM-undersökningen. Tenderar migrationskritiker att dra sig mer åt höger över tid och icke-kritiker mer åt vänster? Frågan avser både den subjektiva självplaceringen på vänster-högerskalan och benägenheten att sympatisera med ett specifikt parti. Tidigare studier har exempelvis pekat mot ett försvagat samband mellan socialdemokratiskt stöd och migrationspolitiska åsikter (Demker, 2015:386), vilket möjligen skulle kunna tolkas som att väljare i allt högre grad tenderar att förknippa Socialdemokraterna med den libertära delen av den kulturella konfliktdimensionen.

Yrkesgruppens betydelse för politiska attityder

Klass har sedan länge varit en central faktor i den forskning som bedrivits om partisympati och väljarbeteenden. Begrepp som arbetarklass och medelklass har varit centrala för otaliga analyser. Kring millennieskiftet väcktes dock frågan om dessa klassuppdelningar fortfarande hade samma predicerande förmåga för partival som tidigare under 1900-talet. Forskare kunde exempelvis observera hur variationen i medelklassens röstmönster i västerländska länder var nästan lika stor som variationen i ländernas totala röstberättigade befolkning (Oesch 2006), vilket föranledde frågor om huruvida klassindelningen egentligen borde utgå från andra kriterier.

Med ett förändrat samhälle föreföll den befintliga distinktionen mellan manuellt och icke-manuellt arbete inte vara den optimala för att dela in människor i olika klasser. En forskare som under senare år arbetat för att hitta en indelning som bättre förmår spegla nutidens västerländska samhälle är Daniel Oesch. I sin forskning har Oesch (2006) utgått från två kompletterande kriterier för att göra distinktioner mellan klasser. Det första kriteriet bygger på vilken typ av arbetssituation som individen försätts i på sitt arbete (work-logics), medan det andra grundas på hur efterfrågad dennes yrkesfärdigheter är på arbetsmarknaden (marketable skills).

Utgångspunkten för det första kriteriet är att arbetsuppgifternas logik (work-logics) eller uppgiftsstrukturer (tasks structures) inom olika yrken skiljer sig från varandra och resulterar i olika sätt att se på och tolka världen (Oesch, 2006; Kitschelt & Reims, 2014). Det innebär i förlängningen att individens arbetsuppgifter också

formar dennes värderingar och partisympatier. Tidigare har de engelskspråkiga termerna översatts som arbetssituation (Vestin, 2017:430). I detta kapitel använder vi den fria översättningen ”arbetsuppgift”, som bör tolkas i bredast möjliga bemärkelse. Detta utgör den vertikala skiljelinjen illustrerad i tabell 1 nedan.

Det andra begreppet, yrkesfärdighet, handlar i grunden om individens utbytbarhet på arbetsmarknaden och huruvida hen har färdigheter som kräver specialistkunskaper och högre utbildning eller inte (Oesch, 2006). Något förenklat återfinns välbetalda yrken med höga kvalifikationskrav hierarkiskt över lägre kvalificerade yrken där arbetstagaren är lättare att ersätta. Denna uppdelning utgör hierarkins horisontella skiljelinje (figur 1).

I modellen definieras olika typer av arbetsuppgifter som på olika sätt har inverkan på människors politiska attityder: mellanmänsklig, teknisk respektive organisatorisk.[1] Även om teorin inte utesluter självselektion, alltså att människor med olika typer av värderingar väljer olika yrkesinriktningar, menar Oesch (2006) att tillhörigheten till en specifik yrkesgrupp har en självständig effekt på hur människors politiska attityder påverkas.

Tabell 1 Oeschs klasschema

	ARBETSUPPGIFTSTYPER		
YRKESFÄRDIGHETER PÅ ARBETSMARKNADEN	Tekniska arbetsuppgifter	Organisatoriska arbetsuppgifter	Mellanmänskliga arbetsuppgifter
Högutbildade, högkvalificerade, Chefsarbeten	Tekniker; *Ingenjörer, flygledare, informationstekniker, arkitekter, geologer*	Chefer och administratörer; *Chefer, advokater, ekonomer, revisorer, informatörer*	Sociokulturella tjänstemän och akademiker; *Lärare, läkare, journalister*; *sjuksköterskor, socialarbetare*
Yrkesutbildade, medel eller lågkvalificerade	Produktionsarbetare; *Mekaniker, snickare, montörer, maskinoperatörer, jordbruksarbetare*	Kontorsarbetare; *Sekreterare, bankbiträden, korrekturläsare, arkivarier, callcenteranställda*	Service- och omsorgsarbetare; *Undersköterskor, barnskötare, kockar, väktare, städare, affärsbiträden, restaurangpersonal*

Kommentar: Tabellen utgör en bearbetning av Oeschs ursprungliga klasschema.
Källa: Oesch (2006), Oesch & Rennwald (2018).

Genom att använda Oeschs klasschema kan vi identifiera sex olika yrkesgrupper med tre olika typer av arbetsuppgifter samt två kvalificeringsgrader: service- och omsorgsarbetare respektive sociokulturella tjänstemän och akademiker (mellanmänskliga arbetsuppgifter), produktionsarbetare respektive tekniker (tekniska arbetsuppgifter), samt kontorsarbetare respektive chefer och administratörer (organisatoriska arbetsuppgifter).

Mellanmänskliga arbetsuppgifter förekommer ofta i offentlig sektor, där arbetet karaktäriseras av mellanmänsklig kontakt med brukare, patienter, elever, biståndsmottagare och andra typer av möten med medborgare. Vestin (2017:430) beskriver att mellanmänskliga arbetsuppgifter i mångt och mycket rör ”det som i dagligt tal kallas ’att jobba med människor’, möjligen i en något vidare mening än den vardagliga.” Gruppen inkluderar även servicepersonal som hotell-, restaurang- och barpersonal.

Tekniska arbetsuppgifter inkluderar yrkesverksamma vars åtaganden i huvudsak består av att hantera produktionsprocesser, fysiska ting, tekniska system eller naturen, snarare än andra människor. Inom ramen för den lägre kvalificerade yrkesgruppen kan det exempelvis handla om mekaniker, snickare eller maskinoperatörer, medan det i den högkvalificerade yrkesgruppen bland annat hittas ingenjörer, geologer eller arkitekter.

Organisatoriska arbetsuppgifter förutsätter likt de mellanmänskliga en kontakt med människor. Men medan den mellanmänskliga yrkesgruppens arbete bygger på att se till att människors behov och intressen blir tillgodosedda, handlar den organisatoriska snarare om att följa order eller att få andra att göra det. De organisatoriska uppgifterna utspelar sig i högre utsträckning i ett kontorslandskap utan medborgerliga möten, och det är ofta arbetsplatser med tydliga hierarkier.

Fördelningen mellan olika yrkesgrupper har sedan industrialismens framväxt befunnit sig i ständig förändring, där vissa grupper minskat, exempelvis jordbrukare, medan nya grupper har vuxit fram och tagit allt större del av arbetssektorn i anspråk, exempelvis industriarbetare och under senare år tjänste- och servicesektorn. Under den tidsperiod som är aktuellt för det här kapitlet, 1998–2018, kan vi se att fördelningen mellan de sex grupperingarna har genomgått vissa förskjutningar (tabell 2). Exempelvis har andelen produktionsarbetare bland respondenterna i den nationella SOM-undersökningen minskat, likaså andelen servicearbetare och kontorsarbetare, samtidigt som gruppen av chefer/administratörer markant har ökat sin andel. Också andelen sociokulturella tjänstemän har ökat i andel över tid. Förändringen behöver inte nödvändigtvis ha betydelse för hur synen på migration, subjektiv vänsterhögerplacering, partisympati samt inställning i omfördelningsfrågor ser ut i enskilda grupper, men det är dock viktigt att ha den i åtanke i de kommande analyserna.

Tabell 2 Fördelning av olika yrkesgrupper i den nationella SOM-undersökningen, 1998 och 2018 (procent)

	1998	2018	Förändring 1998–2018
Tekniker	11	12	+1
Produktionsarbetare	24	15	-9
Chefer och administratörer	6	20	+14
Kontorsarbetare	16	9	-7
Sociokulturella tjänstemän	11	19	+8
Servicearbetare	32	25	-7
Total	100	100	

Kommentar: Klassificeringen av respektive yrkesgrupp baseras på Oeschs (2006) klasschema, presenterad i tabell 1.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1998 och 2018.

Som nämnts inledningsvis avser vi att undersöka hypotesen att migrationskritiska åsikters betydelse för exempelvis partisympatier har tilltagit i snabbare takt i vissa yrkesgrupper jämfört med andra. Vi kan alltså kalla det vi undersöker för *polariseringstakt*, till skillnad från *polarisering*. Skillnaderna som åsyftas kan givetvis beröra olika saker. I de fortsatta analyserna studeras skillnader i väljares ideologiska självskattningar, skillnader i stöd för det politiska parti som historiskt sett har haft störst mandat bland väljarna (Socialdemokraterna) samt skillnader i inställning till fördelningspolitiska sakfrågor (i kontrast till värdekulturella sakfrågor). Utifrån detta perspektiv skulle ökande skillnader mellan kritiker och icke-kritiker i en yrkesgrupp från ett år till ett annat alltså innebära högre polariseringstakt.

Det går förstås att ställa frågan varför just Socialdemokraterna har valts som referens i analysen av migrationskritikens förändrade betydelse. Vid en första anblick vore det kanske lika rimligt att utgå från Sverigedemokraterna, som kommunicerat migrationsfrågan mest, eller något annat parti. Valet baseras huvudsakligen på tre olika argument: för det första att vi kan undersöka om migrationspolitiskt grundade polariseringar inom yrkesgrupper redan hade påbörjades före att Sverigedemokraterna på allvar gjorde entré på den rikspolitiska arenan i valet 2010; för det andra att vi med hjälp av klassanalys närmare kan studera yrkesgruppers förändrade förhållande till Socialdemokraterna, inte minst bland de kroppsarbetande löntagargrupper[2] där partiet traditionellt har haft ett starkt väljarstöd (Therborn m fl, 1979; Kitschelt, 1999); och, för det tredje kan vi också närmare undersöka huruvida ett tilltagande fokus på frågor som inte har sin grund i fördelningspolitik påverkar ett parti vars väljare historiskt främst mobiliserats på fördelningspolitiska grunder (Lidström, 2010).

Vi ska även undersöka om migrationsattityder i yrkesgrupperna i tilltagande grad påverkar deras ekonomisk-politiska attityder. Om ett sådant samband skulle vara närvarande, så skulle migrationskritiker bli förhållandevis mer positivt inställda till ekonomisk högerpolitik, medan de som inte är migrationskritiker förbli oförändrade alternativt mindre positiva till sådan politik.[3]

Migrationskritiker och icke-kritiker inom olika yrkesgrupper

Tidsperioden som vi tittar närmare på sträcker sig från 1998 till 2018, med fokus på valår. I jämförelsen kommer vi att dela in de mellanmänskliga, tekniska respektive organisatoriska yrkesgrupperna i två grupper beroende på om de har en låg respektive hög kvalificeringsgrad, för att få svar på frågan om någon av grupperna har präglats av en särskilt tydlig ökning av andelen migrationskritiker och om denna förändring förefaller ha betydelse för var individerna placerar sig själva politiskt sett. Vi har avgränsat oss till samtliga respondenter som vid det givna undersökningstillfället var mellan 18 och 70 år gamla, och vars senaste yrke var ett löntagaryrke.

Den fråga i den nationella SOM-undersökningen som under senare år kommit att bli en allt större vattendelare inom svensk politik, är huruvida Sverige ska ta emot fler eller färre flyktingar. Frågans aktualitet har inte minst speglats i regeringsbildningen efter 2018 års val. I det här kapitlet representeras skiljelinjen på den kulturella konfliktdimensionen av frågan om huruvida det är ett bra förslag att ta emot färre flyktingar. Förutom att det är en fråga som haft hög aktualitet under vissa av SOM-institutets undersökningsår, finns det också en lång tidsserie vilken med fördel kan användas för att utskilja förändringar över tid.

Det vi är intresserade av att ta reda på är om polariseringstakten avseende den kulturella konfliktdimensionen respektive den ekonomiska konfliktdimensionen skiljer sig åt mellan olika yrkesgrupper beroende på deras migrationskritiska åsikter. Varje yrkesgrupp kommer därför att delas i två; en bestående av migrationskritiker och en bestående av icke-migrationskritiker. Dessa två kommer sedan att jämföras med varandra. För indelningen har svaren på den politiska sakfrågan '*Ta emot färre flyktingar i Sverige*' kategoriserats utifrån dem som tycker det är ett *'mycket bra'* eller '*ganska bra förslag*' (migrationskritiker) samt dem som tycker det är ett *'mycket dåligt förslag'*, '*ganska dåligt förslag*' respektive eller *'varken bra eller dåligt förslag'* (icke-migrationskritiker).

En potentiell svårighet med frågan utifrån vårt syfte att mäta värdekulturella attityder är att den utgår från rådande mottagandenivåer av flyktingar, nivåer som kan variera över tid. Det finns dock skäl att anta att merparten av de svarande inte har detaljkunskaper i ämnet, utan snarare gör sin bedömning utifrån en mer generell känsla om vad de tycker om invandring respektive hur den allmänna opinionen i frågan ser ut. Som exempel kan nämnas att en ökande andel av den

svenska befolkningen blev mer restriktiv i sin syn på flyktingmottagning efter flyktingkrisen 2015, trots att det reella flyktingmottagandet från 2016 och framåt varit mycket lägre än tidigare år.[4]

Figur 1 Andel migrationskritiker inom olika yrkesgrupper, 1998–2018 (procent)

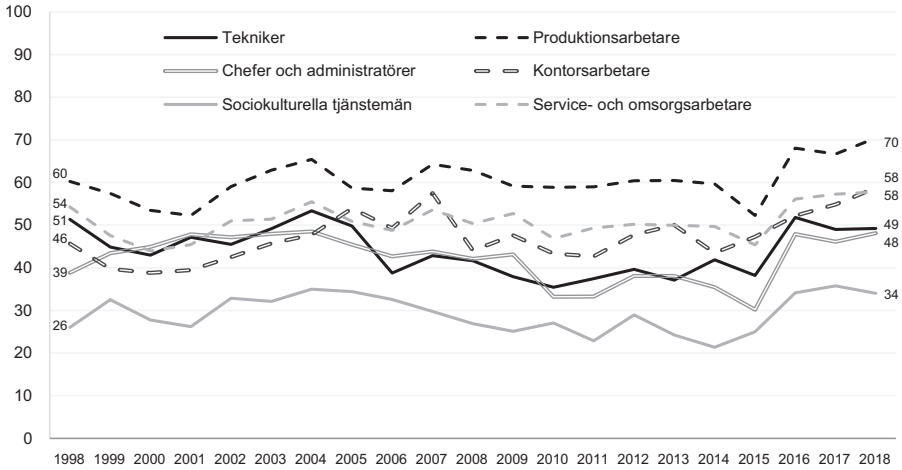

Kommentar: Frågan löd *'Vilken är din uppfattning om följande politiska förslag? Ta emot färre flyktingar i Sverige'.* Svarsalternativen var *'Mycket bra', 'Ganska bra', 'Varken bra eller dåligt', 'Ganska dåligt'* samt *'Mycket dåligt'*. I figuren har '*Mycket bra*' och '*Ganska bra*' definierats som '*migrationskritiker*'. Endast personer som har besvarat frågorna ingår i procentbasen.

Källa: Den nationella SOM-undersökning 1998–2018.

Som framgår av figur 1 har andelen migrationskritiker varierat från år till år i de olika grupperna. Oavsett jämförelseår har den största andelen kritiker dock funnits bland produktionsarbetare, medan den lägsta andelen funnits bland sociokulturella tjänstemän. I gruppen produktionsarbetare var andelen kritiker 60 procent 1998, att jämföra med 70 procent 2018, och bland sociokulturella tjänstemän var motsvarande andel 26 respektive 34 procent. Vid båda mättillfällena var den åsiktsmässiga spännvidden mellan dessa båda yttergrupper 36 procentenheter, vilket indikerar att det i detta avseende inte har skett någon ökad polarisering under den aktuella tidsperioden.

När samtliga yrkesgrupper granskas, kan noteras att andelen migrationskritiker framför allt har ökat bland produktionsarbetare, kontorsarbetare, chefer/administratörer samt sociokulturella tjänstemän, medan tekniker och service- och omsorgsarbetare ligger på i stort sett samma nivå 2018 som 1998 (figur 1). Under ytan har det dock skett förändringar som pekar i riktning mot ökad polarisering i samtliga grupper.

Polarisering och polariseringstakt inom olika yrkesgrupper

Som nämnts finns det forskning som pekar mot att den kulturella konfliktdimensionen håller på att smälta samman med den traditionella vänster-högerskalan (Oscarsson, 2017), vilket vi också kan se tecken på inom yrkesgrupperna i våra analyser. Migrationskritiker tenderar att bli allt mindre benägna att beskriva sig själva som vänster (figur 2) samtidigt som de också i allt lägre utsträckning sympatiserar med Socialdemokraterna (figur 3). Detta sker samtidigt som icke-migrationskritiker antingen förblir oförändrade eller långsamt utvecklas i motsatt riktning.

Polariseringen i vänster-högerideologi har skett inom samtliga yrkesgrupper under perioden 1998–2018 (figur 3). Migrationskritiska yrkesgrupper har gått relativt mer till höger i förhållande till sina icke-kritiska motsvarigheter som gått relativt mer till vänster. I produktionsarbetargruppen, den yrkesgrupp som låg längst åt vänster i början av tidsperioden, har migrationskritikerna både vuxit i procentuell storlek (figur 1) och blivit mer höger (figur 2). Detta stödjer vårt antagande att det är migrationskritik som påverkar subjektiv ideologi mer än det motsatta förhållandet. I sådant fall bör antalet icke-kritiker i yrkesgrupperna som var längre till vänster i början av perioden ha blivit relativt sett fler än i grupperna längre till höger.

Möjligen vore det rimligt att förvänta sig en större polarisering i de grupper som kan tänkas vara mest påverkade av olika situationer på arbetsplatsen som är kopplade till migrationsfrågan. Exempelvis skulle produktions- respektive service- och omsorgsarbetare kunna påverkas av ökad konkurrens på arbetsmarknaden inom yrken som innefattar lägre kvalificerade arbetsuppgifter, medan sociokulturella akademiker skulle kunna påverkas av möten med migranter på arbetsplatsen, i egenskap av att tillhöra yrken såsom lärare och socialarbetare. Så är dock inte fallet bland respondenterna i den nationella SOM-undersökningen. Alla yrkesgrupper karakteriseras av en signifikant polarisering när det gäller subjektiv vänster-högerplacering. I gruppen kontorsarbetare är polariseringen dock något lägre och endast signifikant på 95-procentsnivån (figur 2 samt Appendix, tabell ii). Detta går emot förväntningen att de yrkesgrupper som potentiellt är mer påverkade av migrationspolitiken skulle präglas av en högre polariseringstakt. Att samtliga yrkesgrupper karakteriseras av en migrationspolitiskt pådriven ideologisk polarisering är dock ett beaktansvärt fynd i sig.

Figur 2 Förändring i subjektiv vänster-högerplacering bland migrationskritiker och icke-kritiker i olika yrkesgrupper, 1998–2018 (predicerad sannolikhet, 0=Vänster 100=Höger)

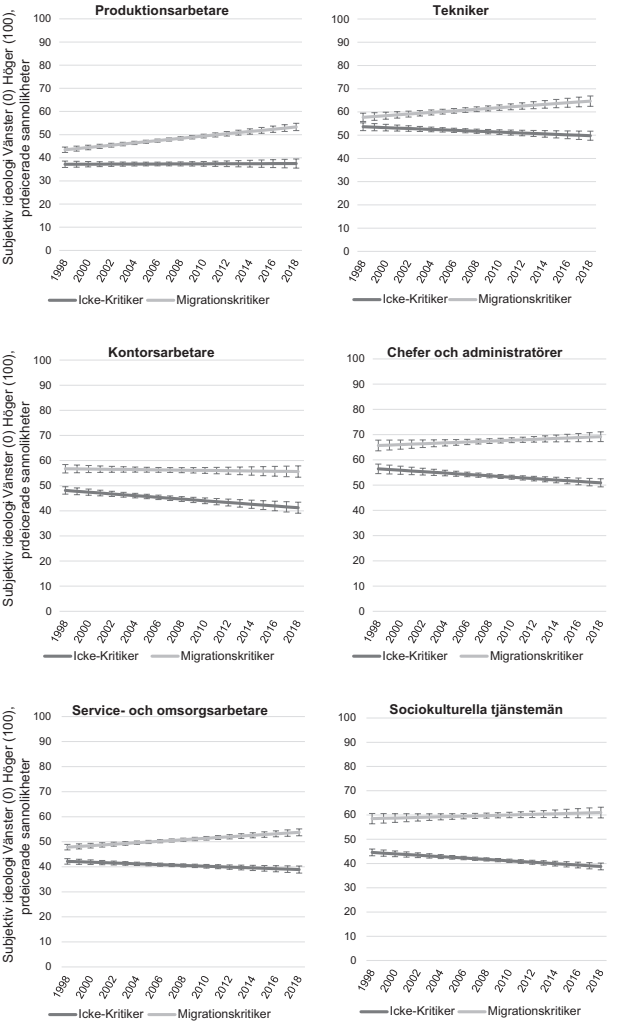

Kommentar: För subjektiv vänster-högerideologi löd frågan '*Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster–högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?*'. Svarsskalan hade fem alternativ. I regressionen motsvarar 0 = *'Klart till vänster'*, 25 = *'Något till vänster'*, 50 = *'Varken till vänster eller till höger'*, 75 = *'Något till höger'*, 100 = *'Klart till höger'*. Figuren är baserad på predicerade sannolikheter utifrån den OLS-regression som redovisas i appendix, tabell i. Figuren är baserad på predicerade sannolikheter utifrån den OLS-regression som redovisas i appendix, tabell i. Undersökningsår har behandlats som en kontinuerlig variabel. Endast personer som har besvarat frågorna ingår i modellen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1998–2018.

Figur 3 Förändring av andel Socialdemokratiska sympatisörer bland migrationskritiker och icke-kritiker i olika yrkesgrupper, 1998–2018 (predicerad sannolikhet)

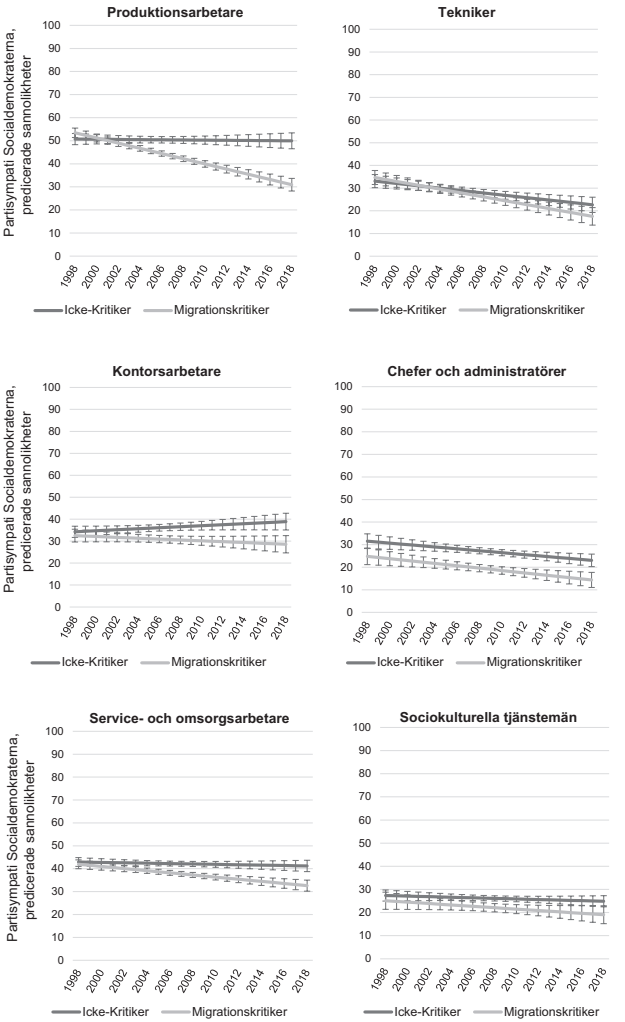

Kommentar: För partisympati löd frågan *'Vilket parti tycker du bäst om idag?'.* Svarsalternativet '*Socialdemokraterna*' motsvarar värdet 100, medan övriga partier motsvarar värdet 0. Figuren är baserad på predicerade sannolikheter utifrån den OLS-regression som redovisas i appendix, tabell i. Undersökningsår har behandlats som en kontinuerlig variabel. Endast personer som har besvarat frågorna ingår i modellen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1998–2018.

Tidigare forskning har antytt att krympande sympatier för Socialdemokraterna i arbetargrupper har drivits på av en generellt försvagad ekonomiskpolitisk konfliktsituation i samhället (Oskarson & Demker, 2015). Baserat på en sådan utgångspunkt vore det förväntat att samtliga av de grupper som kan beskrivas som lägre kvalificerade löntagare skulle ha gått i riktning mot ett minskat stöd för det parti som sedan länge varit det dominerande i dessa grupper, Socialdemokraterna.

Detta bekräftas i figur 3, där det mest framträdande exemplet är gruppen migrationskritiska produktionsarbetare, där sannolikheten att sympatisera med Socialdemokraterna minskat med omkring två femtedelar. För samtliga lägre kvalificerade yrkesgrupper finns en statistiskt signifikant polarisering över tidsperioden, medan ingen av de högre kvalificerade yrkesgrupperna har en utveckling där migrationskritiker och icke-kritiker inom gruppen skiljer sig signifikant från varandra. Resultatet bekräftar att lägre kvalificerade yrkesgruppers socialdemokratiska partisympatier har polariserats mer på basis av migrationsfrågan än de högre kvalificerade grupperna. Utgångspunkten år 1998 är dock i de flesta fall från en högre nivå av sympati i de lågkvalificerade grupperna, vilket innebär att en lika stor polarisering uttryckt i procent ger ett större utslag bland dessa än i de högre kvalificerade grupperna.

När ordet polarisering nämns nedan åsyftas huruvida migrationskritiker blir allt mer benägna att ställa sig positiva till högerförknippad ekonomisk policy[5] i jämförelse med icke-migrationskritiker. En sådan förändring kan anses rimlig på basis av polariseringen inom ideologisk självskattning som redovisades i figur 2. Här håller vi dock en motsatt förväntan, att någon ekonomipolitisk polarisering inte skett inom yrkesgrupperna. Detta då vi förväntar oss att det är den tilltagande kulturella konfliktdimensionen som driver på polariseringen inom subjektiv ideologi snarare än fördelningspolitiska attityder.

Denna förväntan bekräftas i figur 4. Ingen signifikant polarisering kan återfinnas bland yrkesgrupperna. Samtliga yrkesgrupper, både bland migrationskritiker och icke-kritiker, har dock en starkt signifikant utveckling åt att bli mer negativt inställda åt marknadsliberal policy. Referensgruppen, icke-kritiska produktionsarbetare, är den med svagast negativ utveckling, men även där minskar sannolikheten att stödja högerpolitiska förslag med 0,64 punkter per år (se appendix, tabell i). Gruppen med kraftigast negativ utveckling är icke-kritiska chefer och administratörer, som ser nästintill en halvering (!) i sannolikheten att stödja förslagsindexet över hela tidsperioden, en negativ förändring på 1,35 punkter per år. Den mest anmärkningsvärda utvecklingen bland migrationskritiker återfinns i samma yrkesgrupp, med en negativ förändring på 1,11 punkter per år. Utvecklingen bland samtliga högkvalificerade löntagargrupper samt kontorsarbetare är alla signifikant mer negativa än referensgruppen icke-kritiska produktionsarbetare (se appendix, tabell i).

Figur 4 Förändring i inställning till marknadsliberala fördelningspolitiska förslag bland migrationskritiker och icke-kritiker i olika yrkesgrupper, 1998–2018 (index, predicerad sannolikhet)

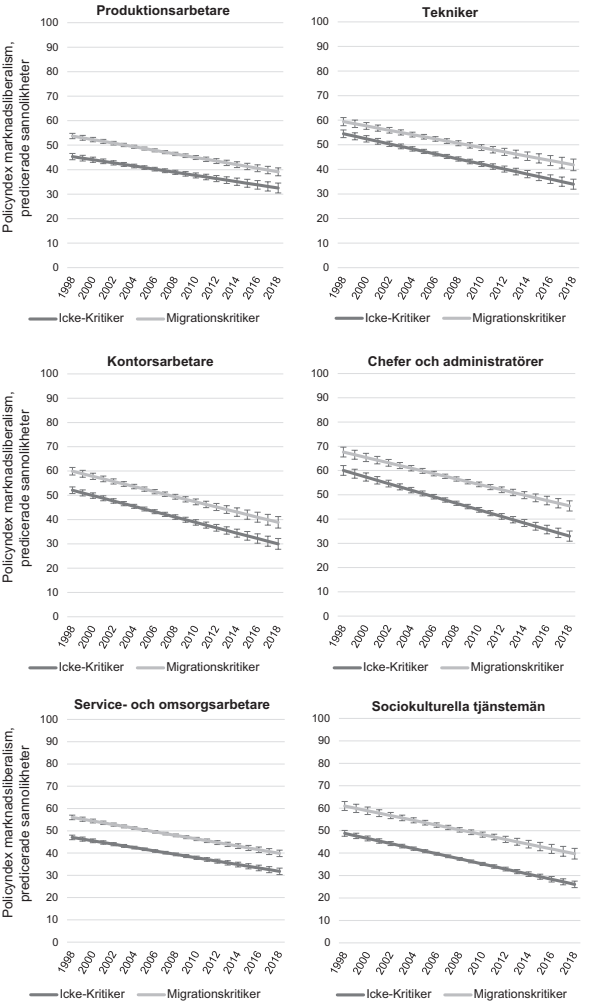

Kommentar: Indexet är konstruerat efter ett antal förslag av marknadsliberal karaktär som årligen ställts i den nationella SOM-undersökningen. Förslagen löd '*Sänka skatterna*', '*Minska den offentliga sektorn*', ' *Bedriva mer av sjukvården i privat regi'* och '*Satsa mer på friskolor'*. Svarsskalan hade fem alternativ. I regressionen motsvarar 0 = *'Mycket dåligt förslag', 25 = 'Ganska dåligt förslag', 50 = 'Varken bra eller dåligt förslag', 75 = 'Ganska bra förslag', och 100 = 'Mycket bra förslag'*. Samtliga frågor finns med i samtliga års undersökningar sedan 1998, utom förslaget '*Satsa mer på friskolor'* som saknas år 2018. Sedan 2012 återfinns indexfrågorna i olika frågeformulär. Figuren är baserad på predicerade sannolikheter utifrån den OLS-regression som redovisas i appendix, tabell i. Undersökningsår har behandlats som en kontinuerlig variabel. Endast personer som har besvarat frågorna ingår i modellen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1998–2018.

Sammanfattning

Bilden av att väljarkollektivet de senaste åren tagit en högersväng framträder också i de årliga SOM-undersökningarna, där människor i allt högre utsträckning placerat sig själva till höger på den politiska kartan. Denna utveckling hör delvis samman med migrationspolitiska uppfattningar i olika yrkesgrupper. Migrationskritiker inom samtliga yrkesgrupper drar förhållandevis mer åt höger när de skattar sig själva ideologiskt, i jämförelse med sina icke-kritiska yrkesgruppsgelikar, som drar förhållandevis mer åt vänster. Alla grupper har sett en relativt stor polarisering, men ingen yrkesgrupp står ut i det att den skulle ha polariserats snabbare än resten.

När det gäller partisympati för Socialdemokraterna ser den klassiska socialdemokratiska väljargruppen produktionsarbetare den mest dramatiska polariseringstakten, där icke-kritiker inte har förändrats signifikant i sannolikhet för socialdemokratisk partisympati, samtidigt som migrationskritikers sannolikhetsgrad att sympatisera nästan har halverats. Även service- och omsorgsarbetare samt kontorsarbetare har en högre polariseringstakt än övriga grupper. Förväntningarna är därmed bekräftade, då samtliga av de tre yrkesgrupperna som ser en signifikant polariseringstakt är lägre kvalificerade, medan en signifikant utveckling inte kan urskiljas i de högre kvalificerade yrkesgrupperna. Socialdemokraterna får allt svårare i att motivera migrationskritiker i lägre kvalificerade yrkesgrupperna att sympatisera med partiet. År 1998 fanns knappt några skillnader mellan migrationskritiker och icke-kritiker inom dessa yrkesgrupper. År 2018 är stödet för partiet minst sagt migrationspolitiskt polariserat. Detta samtidigt som andelen kritiker ökat i alla yrkesgrupper.

Alla grupper har blivit signifikant mer negativa till högerekonomisk policy sedan 1998. Utvecklingen åt detta håll är dock som svagast bland produktionsarbetare samt service- och omsorgsarbetare. Mest negativ är lite förvånande utvecklingen inom den högkvalificerade gruppen chefer- och administratörer, gruppen som var mest positivt inställd till högerekonomisk policy i början av perioden. Det verkar som att de grupper som ursprungligen varit mest positiva också varit de som har ändrat sig mest i sina uppfattningar.

Vi har i kapitlet kunnat bekräfta vår utgångspunkt om att samtliga yrkesgrupper sett en migrationspolitiskt grundad polarisering under perioden 1998–2018, åtminstone när det gäller självskattad vänster-högerplacering och sannolikhet att rösta på Socialdemokraterna. Samtidigt har alla grupper också blivit mindre positiva till marknadsekonomisk högerpolicy. Vi konstaterar därför att den observerade högervinden inte är någon högervind i ekonomisk bemärkelse. Tvärtom är en av de starkaste slutsatserna i det här kapitlet att svenska löntagare blir allt mer negativt inställda till högerekonomisk politik. Högervindarna kan snarare anas vara värderingskulturella vindar, i kapitlet illustrerat av migrationskritik.

Vi kan också konstatera att klassanalys fortfarande har god förklaringspotential i att förklara skillnader mellan väljargrupper; både när det gäller att jämföra konstanta värden under givna undersökningsår och när det gäller att jämföra gruppers utveckling över tid.

APPENDIX

Tabell i Migrationskritiker och icke-kritiker inom olika yrkesgrupper (OLS-regression)

		Subjektiv ideologi (vänster 0, höger 100)	*Partisympati SAP 0-100*	*Index marknads-liberal policy 0-100*
Arbetslogik	Migrationsattityd			
Produktionsarbetare	Icke-Kritiker	(bas)	(bas)	(bas)
	Migrationskritiker	6.27 ***	2.73	8.40 ***
Service-/omsorgsarbetare	Icke-Kritiker	4.96 ***	-7.79 ***	1.70 *
	Migrationskritiker	10.64 ***	-8.79 ***	10.68 ***
Kontorsarbetare	Icke-Kritiker	10.91 ***	-16.47 ***	6.77 ***
	Migrationskritiker	19.55 ***	-18.20 ***	14.59 ***
Sociokulturella tjänstemän	Icke-Kritiker	7.38 ***	-23.36 ***	3.47 ***
	Migrationskritiker	21.30 ***	-25.62 ***	15.66 ***
Tekniker	Icke-Kritiker	16.44 ***	-17.62 ***	9.15 ***
	Migrationskritiker	20.49 ***	-16.03 ***	14.10 ***
Chefer/administratörer	Icke-Kritiker	19.25 ***	-19.18 ***	14.72 ***
	Migrationskritiker	28.51 ***	-25.90 ***	22.30 ***
	Yrkesgrupp och migrationsattityd × År	0.02	-0.04	-0.64 ***
Produktionsarbetare	Icke-Kritiker	(bas)	(bas)	(bas)
	Migrationskritiker	0.48 ***	-1.09 ***	-0.09
Service-/omsorgsarbetare	Icke-Kritiker	-0.18	-0.05	-0.12
	Migrationskritiker	0.28 **	-0.43 **	-0.17
Kontorsarbetare	Icke-Kritiker	-0.36 **	0.27	-0.46 ***
	Migrationskritiker	-0.07	-0.16	-0.41 ***
Sociokulturella tjänstemän	Icke-Kritiker	-0.31 **	-0.09	-0.50 ***
	Migrationskritiker	0.11	-0.26	-0.42 ***
Tekniker	Icke-Kritiker	-0.21	-0.49 *	-0.38 ***
	Migrationskritiker	0.33 **	-0.82 ***	-0.24 *
Chefer/administratörer	Icke-Kritiker	-0.29 **	-0.39 *	-0.71 ***
	Migrationskritiker	0.16	-0.48 *	-0.47 ***
	Konstant	37.20 ***	50.72 ***	45.33 ***
	Antal observationer	62 253	58 849	54 600
	r2	0.10	0.05	0.10

Kommentar: Resultaten i tabellen ligger till grund för figurerna 2, 3 och 4 i kapitlet. Samtliga beroende variabler löper mellan värdena 0 och 100. I samtliga analyser har undersökningsår behandlats som en kontinuerlig variabel. För subjektiv vänster-högerideologi löd frågan '*Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster–högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?*'. Svarsskalan hade fem alternativ. I regressionen motsvarar 0 = *'Klart till höger*, 25 = *'Något till höger*, 50 = *'Varken till vänster eller till höger'*, 75 = *'Något till vänster*, 100 = *'Klart till vänster*. För partisympati löd frågan *'Vilket parti tycker du bäst om idag?'*. Svarsalternativet '*Socialdemokraterna*' motsvarar värdet 100, medan övriga partier motsvarar värdet 0. Policyindexet är konstruerat efter ett antal förslag av marknads-

liberal karaktär som årligen ställts i den nationella SOM-undersökningen. Förslagen löd '*Sänka skatterna*', '*Minska den offentliga sektorn*', ' *Bedriva mer av sjukvården i privat regi'* och '*Satsa mer på friskolor'*. Svarsskalan hade fem alternativ. I regressionen motsvarar 0 = *'Mycket dåligt förslag', 25 = 'Ganska dåligt förslag', 50 = 'Varken bra eller dåligt förslag', 75 = 'Ganska bra förslag', och 100 = 'Mycket bra förslag'*. Samtliga frågor finns med i samtliga års undersökningar sedan 1998, utom förslaget '*Satsa mer på friskolor'* som saknas år 2018. Sedan 2012 återfinns indexfrågorna i olika frågeformulär. Antalet observationer baseras på samtliga respondenter mellan 18 och 70 inom yrkesgrupperna som besvarat frågorna. Signifikanta effekter redovisas efter p-värden: ***<.001; **<.01. *<.05.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1998–2018.

Tabell ii Polariseringstakt mellan migrationskritiker och icke-kritiker inom olika yrkesgrupper, 1998–2018 (OLS-regression)

	Subjektiv ideologi (vänster 0, höger 100)	*Partisympati SAP 0-100*	*Index marknadsliberal policy 0-100*
Klass			
Produktionsarbetare	0,48 ***	1,09 ***	-0,09
Service- och omsorgsarbetare	0,46 ***	0,38 **	-0,05
Kontorsarbetare	0,29 *	0,43 *	0,05
Sociokulturella tjänstemän	0,42 ***	0,17	0,08
Tekniker	0,54 ***	0,33	0,14
Chefer och administratörer	0,45 ***	0,09	0,24
Antal observationer	62 253	58 849	54 600
r2	0,10	0,05	0,10

Kommentar: Måttet är uträknat genom att med OLS-regression jämföra utvecklingsriktningen mellan migrationskritiker och icke-kritiker per år i varje grupp, när undersökningsår behandlas som en kontinuerlig variabel. Tabellen visar hur mycket skillnaderna ökar per undersökningsår. En intuitiv beskrivning är att det är ett uttryck för ”gapets” vinkel i figurerna 2, 3 och 4. Om värdet i en cell är ett, innebär det att den givna gruppens ”gap” mellan migrationskritiker och icke-kritiker vidgas med en procentenhet per år. Sett över hela tidsperioden skulle en sådan förändring innebära att gapet mellan grupperna har vuxit med 21 procentenheter på skalan. Positiva högre värden indikerar således en snabbare polariseringstakt. Negativa värden indikerar en minskande polariseringstakt. Samtliga beroende variabler löper mellan värdena 0 och 100. För subjektiv vänster-högerideologi löd frågan '*Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster–högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?*'. Svarsskalan hade fem alternativ. I regressionen motsvarar 0 = *'Klart till vänster'*, 25 = *'Något till vänster'*, 50 = *'Varken till vänster eller till höger'*, 75 = *'Något till höger'*, 100 = *'Klart till höger'*. För partisympati löd frågan *'Vilket parti tycker du bäst om idag?'*. Svarsalternativet '*Socialdemokraterna*' motsvarar värdet 100, medan övriga partier motsvarar värdet 0. Policyindexet är konstruerat efter ett antal förslag av marknadsliberal karaktär som årligen ställts i den nationella SOM-undersökningen. Förslagen löd '*Sänka skatterna*', '*Minska den offentliga sektorn*', ' *Bedriva mer av sjukvården i privat regi'* och '*Satsa mer på friskolor'*. Svarsalternativen var *'Mycket bra förslag', 'Ganska bra förslag', 'Varken bra eller dåligt förslag', 'Ganska dåligt förslag' och 'Mycket dåligt förslag'*. Samtliga frågor finns med i alla årliga undersökningar sedan 1998, utom förslaget '*Satsa mer på friskolor'* som saknas år 2018. Signifikanta effekter redovisas efter p-värden: ***<.001; **<.01. *<.05.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1998–2018.

Noter

1 Arbetslogikerna innefattar också gruppen ”oberoende”, vilken utgörs av företagare (Oesch, 2006:269). Företagargruppen består av en högutbildad/högkvalificerad grupp av företagare med minst 10 anställda samt högkvalificerade konsulter och en yrkesutbildad/låg- eller medelkvalificerad grupp av småföretagare med högst nio anställda samt låg- och medelkvalificerade egenföretagare. I våra analyser har vi dock valt att endast fokusera på grupper som är att betrakta som löntagare, varför företagargruppen har uteslutits ur analyserna.

2 Vilka i det här kapitlet främst ryms inom grupperna produktionsarbetare samt service- och omsorgsarbetare.

3 De vänsterpolitiska förslag som finns att tillgå har inte ställts kontinuerligt under hela perioden, och ingår därför inte analysen. Skälet till avsaknaden av vänsterpolitiska förslag i indexet är således praktiska, och inte teoretiska. Samtliga fördelningspolitiska förslag som ställts mellan 1998 och 2018 ingår i analysen, med undantag av förslaget ’*Bedriva mer sjukvård i privat regi*’ som ställdes mellan 1998 och 2017.

4 Som exempel kan nämnas att antalet asylsökande låg på närmare 55 000 individer år 2013 och på drygt 80 000 individer år 2014, för att under 2015 öka till drygt 160 000. Under 2016 och 2017 minskade antalet till strax under 30 000, för att år 2018 ligga på en nivå om cirka 21 000 asylsökande (Migrationsverket, 2019).

5 Det fördelningspolitiska policyindexet består av frågor där respondenten har fått ta ställning till marknadsliberala politiska förslag. Förslagen som ingår i indexet löd ’*Sänka skatterna*’, ’*Minska den offentliga sektorn*’, ’ *Bedriva mer av sjukvården i privat regi’* och ’*Satsa mer på friskolor’*. Svarsalternativen var *’Mycket bra förslag’, ’Ganska bra förslag’, ’Varken bra eller dåligt förslag’, ’Ganska dåligt förslag’ och ’Mycket dåligt förslag’*.

Referenser

Andersson, Ulrika (2018). Polariserat förtroende för nyhetsrapporteringen om brottslighet och invandring. I Lars Truedson (red) *Fejk, filter, faktaresistens och fula troll*. Stockholm: Institutet för mediestudier.

Andersson, Ulrika & Weibull, Lennart (2018). Polariserat medieförtroende. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Elina Lindgren & Maria Oskarson (red) *Sprickor i fasaden*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Arndt, Christoph (2013). *The electoral consequences of third way welfare state reforms*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Bengtsson, Mattias, Berglund, Thomas & Oskarson, Maria (2013). Class and ideological orientations revisited: an exploration of class-based mechanisms. *The British Journal of Sociology* 64 (4), 691–716.

Bornschier, Simon &, Kriesi, Hanspeter (2012). The Populist Right, the Working Class, and the Changing Face of Class Politics. I Jens Rydgren (red) *Class Politics and the Radical Right*. Abingdon: Routledge.

Demker, Marie (2015). Mobilisering kring migration förändrar det svenska partisystemet. I Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Fragment*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Hooghe, Lisbet, Gary Marks & Carole J Wilson (2002). Does Left/Right Structure Party Positions on European Integration. *Comparative Political Studies* 35(8), 965–989.

Kitschelt, Herbert (1999). European social democracy between political economy and electoral competition. I Herbert Kitschelt, Peter Lange, Gary Marks & John D. Stephens (red) *Continuity and change in contemporary capitalism*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kitschelt, Herbert & Rehm, Philipp (2014). Occupations as a site of political preference formation. *Comparative Political Studies* 47(12), 1670–1706.

Kriesi, Hanspeter (2010). Restructuration of Partisan Politics and the Emergence of a New Cleavage Based on Values. *West European Politics* 33(3), 673–685.

Kriesi, Hanspeter, Grande, Edgar, Lachat, Romain, Dolezal, Martin, Bornschier, Simon & Frey, Timotheos (2006). Globalization and the transformation of the national political space: Six European countries compared. *European journal of political research* 45(6), 921–956.

Kriesi, Hanspeter, Grande, Edgar, Lachat, R., Dolezal, M., Bornschier, S. and Frey, T. (2008), West European Politics in the Age of Globalization (Cambridge: Cambridge University Press).

Lidström, Anders (2018). *Socialdemokraternas tillbakagång 1973–2014. Strukturella förklaringar och regionala variationer.* Umeå: Statsvetenskapliga institutionen vid Umeå universitet.

Martinsson, Johan & Andersson, Ulrika (2019). *Svenska Trender*. SOM-rapport 2019:1. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Migrationsverket (2019). Asylsökande till Sverige under 2000–2018. https://www.migrationsverket.se/download/18.4a5a58d51602d141cf41003/1547203713050/Asyls%C3%B6kande%20till%20Sverige%202000-2018.pdf [Besökt 2019-05-16]

Oesch, Daniel (2006). *Redrawing the Class Map*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Oesch, Daniel (2008). Explaining workers' support for right-wing populist parties in Western Europe: Evidence from Austria, Belgium, France, Norway and Switzerland. *International Political Science Review* 29(3), 349–373.

Oesch, Daniel (2013). *Occupational change in Europe: how technology and education transform the job structure.* Oxford: Oxford University Press.

Oesch, Daniel & Rennwald, Line (2018). Electoral competition in Europe's new tripolar political space: Class voting for the left, centre-right and radical right. *European journal of political research* 57(4), 783–807.

Oscarsson, Henrik (2017). Det svenska partisystemet i förändring. I Ulrika Andersson, Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Larmar och gör sig till*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Oscarsson, Henrik & Sören Holmberg (2016a). Issue Voting Structured by Left-Right Ideology. I Jon Pierre (red) *The Oxford Handbook of Swedish Politics*. London: Oxford university press.

Oscarsson, Henrik & Sören Holmberg (2016b). *Svenska väljare*. Stockholm: Wolters Kluwer.

Oskarson, Maria & Demker, Marie (2015). Room for Realignment: The Working-Class Sympathy for Sweden Democrats. *Government And Opposition* 50(4), 629--651.

Rydgren, Jens (2012, red). *Class politics and the radical right*. Abingdon: Routledge.

Therborn, Göran, Kjellberg, Anders, Marklund, Staffan & Öhlund, Ulf (1979). *Sverige före och efter socialdemokratin: en översikt.* Lund: Lunds universitet.

Vestin, Erik (2017). Utbildningsinriktning, partival och politiska attityder över generationerna. I Ulrika Andersson, Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Larmar och gör sig till*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

FÖRSVARET OCH GEOPOLITIKENS ÅTERKOMST

JOAKIM BERNDTSSON, ULF BJERELD OCH KARL YDÉN

Sammanfattning
Sverige har sedan några år lagt om försvarspolitiken radikalt utifrån en omvärdering av Rysslands intentioner och utveckling. Även globalt har konfliktperspektiv blivit mer framträdande, med försämrade relationer mellan USA och Kina som de mest avgörande. Geopolitikens återkomst paras med ett ökat fokus på det nationella och det territoriella. Dessa förändringar, inklusive återuppbyggnaden av totalförsvaret, påminner mer om situationen under det kalla kriget, jämfört med den period då Sverige hade ett uttalat fokus mot deltagande i relativt krigsliknande utlandsinsatser. Denna igenkänning kan tänkas forma befolkningens syn på och förtroende för försvaret. I detta kapitel undersöker vi förändringar i svensk Nato-opinion, förtroendet för försvaret och synen på försvarets uppgifter. Vi finner flera indikationer på ett stöd för nationellt och territoriellt försvar, samtidigt som vi ser ett något minskat stöd för internationella uppgifter.

I flera avseenden kan dagens säkerhetspolitiska läge sägas ha betydligt större likheter med 1980-talets än med läget under 2000-talets första år. Det kalla krigets slut sågs länge bekräfta liberalismens seger och med tiden skulle, enligt resonemanget, alla världens länder komma att utvecklas till demokratiska marknadsekonomier av mer eller mindre västerländskt snitt. Forna sovjetrepubliker, Ryssland, Kina, arabländer och asiatiska konfliktzoner – alla uppfattades, i sin takt, vara på väg mot detta sluttillstånd. Sedan några år är det allt färre som vidhåller denna uppfattning, och sedan Donald Trumps tillträde som amerikansk president har tonläget mellan USA och Europa förändrats, samtidigt som USA och Kina agerar strategiskt gentemot varandra i en kamp om globalt inflytande.

Den liberala internationella ordning som etablerades efter andra världskriget ifrågasätts och forskare har under senare år pekat på en rad förändringar i (och utanför) Europa när det gäller staters utrikes- och säkerhetspolitiska retorik och agerande. I många avseenden uppvisar dessa förändringar ett ökat inslag av maktrealistiska och geopolitiska karaktärsdrag, bland annat genom större fokus på staters territoriella integritet och säkerhet. För att förklara detta menar forskare bland annat att vi behöver ta hänsyn till såväl inrikes- som utrikespolitiska faktorer, samt att förklaringar till geopolitikens återkomst går att förstå som olika former av ”identitetskriser” bland många europeiska stater i perioden efter det kalla kriget. Sådana kriser uppstår när staters utrikes- och säkerhetspolitiska inriktning utmanas och förändras så att de inte längre passar med invanda självbilder och praktiker

Berndtsson, Joakim, Bjereld, Ulf & Ydén, Karl (2019) Försvaret och geopolitikens återkomst i Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red) *Storm och stiltje*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.

(Guzzini, 2012). Då uppstår en sorts ontologisk eller subjektiv osäkerhet som påverkar både gruppers och staters upplevelser av otrygghet respektive hotbilder (Kinnvall m fl, 2018). För svenskt vidkommande påverkar främst Ryssland, vars tidigare självbild som supermakt förändrats radikalt efter Sovjetunionens sammanbrott, i detta avseende. Överlag känner svenskarna viss oro för framtiden, men oron har inte ökat de senaste åren. Av de tillfrågade anger 77 procent att de är ganska eller mycket oroade för terrorism, vilket innebär en svag nedgång från 80 procent år 2015. Oron för militära konflikter har minskat från 80 procent 2015 till 65 procent i 2018 års mätning. Även oron för utvecklingen i Ryssland har minskat något, från 76 procent år 2015 till 68 procent 2017.

Geopolitikens återkomst kan förstås som ett sätt att hantera osäkerhet genom att återvända till bekanta och välkända idéer om säkerhet, trygghet och nationell identitet. 2018 års nationella SOM-undersökning visar i flera avseenden på opinionsyttringar kring försvars- och säkerhetspolitik som synts i flera år. När försvarspolitiken ånyo betonar svenskt territorium och bejakar ett starkare militärt försvar har den närmat sig de åsikter som funnits i opinionen. Schiff (2009) framhåller medborgarnas åsikter om försvaret som centrala för fungerande civil-militära relationer eftersom legitimiteten hos både den politiska ledningen och hos försvaret ytterst bygger på befolkningens förtroende och stöd.

Vi skall i detta kapitel redovisa svenskarnas syn på ett antal försvars- och säkerhetspolitiska frågor, där vi menar att mönster av denna geopolitikens återkomst och en betoning av det nationella kan skönjas. Svenskarna är överlag positiva till försvaret men det finns en del parti- respektive åldersmässiga skillnader och även skillnader mellan hur män respektive kvinnor svarar på frågor kring försvaret, synen på ett svenskt Natomedlemskap mm.

Förtroendet för försvaret fortsätter att öka

I 2017 års nationella SOM-undersökning noterades en markant ökning i förtroendet för försvaret (Berndtsson m fl, 2018). Som framgår av figur 1 nedan ser vi en ökning även under 2018, även om ökningen är klart mindre än föregående år. I 2018 års nationella SOM-undersökning kan förtroendet för försvaret sägas avspegla en bredare trend med stigande förtroende för flera samhällsinstitutioner. I 2018 års undersökning noterar polisen en kraftig uppgång, och förtroendet för försvaret respektive polisen fortsätter att uppvisa liknande långtidstrender i upp- respektive nedgångar (Ydén & Berndtsson, 2012). Även denna gång avråder vi från att uttolka förtroendet för försvaret som ett resultat endast av ”egentliga” försvarsfaktorer. Förtroendet för försvaret formas av en rad faktorer som samverkar med varandra i en komplex process, och det samvarierar inte sällan med förtroendet för andra samhällsinstitutioner, vilket i SOM-undersökningarna tenderar att öka generellt de år som utgör valår.

Figur 1 Förtroende för försvaret, polisen och domstolarna, 1986–2018 (balansmått)

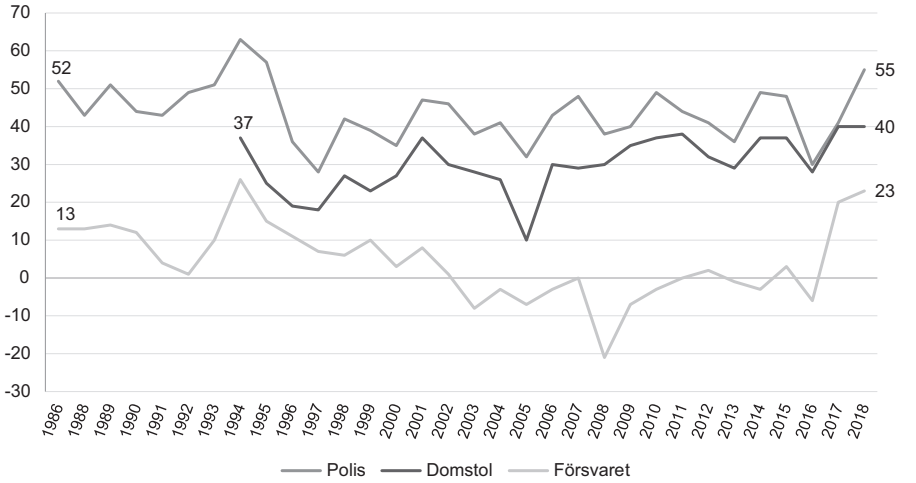

Kommentar: Frågan löd *'Hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande samhällsinstitutioner sköter sitt arbete?'*. Svarsalternativen var *'Mycket stort förtroende'*, *'Ganska stort förtroende'*, *'Varken stort eller litet förtroende'*, *'Ganska litet förtroende'* samt *'Mycket litet förtroende'*. Resultaten redovisar förtroendebalansen som avser andelen som anser att de har mycket eller ganska mycket förtroende minus andelen som anser att de har ganska eller mycket litet förtroende. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1986–2018.

Det bör också framhållas att förtroendemåttet är komplext i sig. Förtroendet påverkas av hur viktig eller oviktig de svarande uppfattar att en institution är, av om de svarande har personlig erfarenhet av den samt av hur väl institutionen uppfattas fungera. I det uttryckta förtroendet blandas således värdering av betydelse med utvärdering av funktion. Ett ”ganska litet förtroende” kan tolkas som att en institution inte alls uppfattas som viktig men ändå anses fungera någorlunda, men det går också att tolka som att institutionen uppfattas som mycket viktig men inte alls fungerar. I 2017 års nationella SOM-undersökning framgick att en stor andel av svenskarna ansåg det viktigt att Sverige har ett starkt militärt försvar, och att denna åsikt i regel sammanhängde med ett större uttryckt förtroende för försvaret (Berndtsson m fl, 2018).

Försvarets förtroendebalans (andelen med stort förtroende minus andelen med litet förtroende) ligger 2018 på +23 (en liten ökning från +20 år 2017), vilket följer en bredare trend av ökat förtroende för myndigheter som exempelvis polisen (+55) och domstolarna (+40). Det är intressant att notera att skillnaden i förtroende hos män respektive kvinnor är relativt liten (förtroendebalans +22 respektive +24). Uppfattningar i frågor om försvar och säkerhet tenderar annars att skilja mellan

män och kvinnor (se t ex Ydén & Berndtsson, 2013). Större skillnader i förtroende finner vi mellan olika åldersgrupper och mellan de politiska partiernas sympatisörer. Unga och medelålders personer (i åldersgrupperna 16–29 år respektive 30–49 år) uppger ett högre förtroende för försvaret än äldre personer (50–64 samt 65–85 år).

Störst förtroende för försvaret uppger sympatisörer till Miljöpartiet. Hela 48 procent av dessa uppger mycket eller ganska stort förtroende för försvaret, och bara 4 procent uppger sig ha mycket eller ganska litet förtroende (se tabell 1 nedan). Detta innebär +44 i förtroendebalans (en uppgång från +25 år 2017). Näst störst förtroende uppger sympatisörer till Liberalerna (förtroendebalans +37), följt av sympatisörer till Centern (+36) respektive Socialdemokraterna (+31), vilka alla även de noterar ökningar i förhållande till 2017 års noteringar. Bland sympatisörer till Moderaterna (förtroendebalans +25) och Kristdemokraterna (förtroendebalans +21) finns lika stor andel – 16 procent – med ganska eller mycket litet förtroende för försvaret som bland Vänsterpartiets sympatisörer (förtroendebalans +13). I särklass minst förtroende för försvaret uppger Sverigedemokraternas sympatisörer – dessa är de enda som noterar en negativ förtroendebalans (–5) och tillsammans med Kristdemokratiska sympatisörer de enda vars förtroende minskade mellan 2017 och 2018.

Som tidigare år blev det vanligaste svaret ”varken stort eller litet förtroende” och i 2018 års undersökning svarade 43 procent så. I SOM-sammanhang uppfattas svar av typen ”varken/eller” och ”ingen uppfattning” som en möjlig indikator på bristande intresse alternativt okunskap hos de svarande, och det kan noteras att frågor om försvaret generellt noterat markant större andelar ”varken/eller”-svar än då svenskarna svarar på frågor om till exempel sjukvård eller polis. I den utsträckning försvaret nu uppfattas som en viktigare verksamhet på grund av ett nytt säkerhetspolitiskt tonläge i Nordeuropa så har detta uppenbarligen inte påverkat andelen ”varken/eller”-svar.

I den nationella SOM-undersökningen 2018 mäts också förtroendet för officerare som yrkeskategori. Här ser vi dock inte samma förändring över tid som när det gäller förtroendet för försvaret som samhällsinstitution. I 2014 års mätning angav 37 procent ganska eller mycket stort förtroende; för 2018 är denna siffra 38 procent. Den största andelen (49 procent år 2014 och 52 procent år 2018) utgörs av dem som uppger varken stort eller litet förtroende.

Sammantaget ser vi över tid ett mönster där befolkningens förtroende för försvaret tydligt minskar från mitten av 1990-talet för att från 2016 åter tydligt öka. Det finns flera tänkbara förklaringar till den senaste tidens utveckling, där vi menar att en återgång till välkända, etablerade positioner och uppgifter bör ingå i analysen. Försvarets lägsta förtroendenoteringar noteras under de år som försvarspolitiken inriktades mot ett litet, internationellt inriktat yrkesförsvar, verksamt i för det moderna Sverige ovanligt våldsamma sammanhang.

Tabell 1 Förtroende för försvaret i olika samhällsgrupper, 2018 (procent, balansmått)

	Mycket stort förtroende	Ganska stort förtroende	Varken stort eller litet förtroende	Ganska litet förtroende	Mycket litet förtroende	Summa procent	Antal svarande	Balans-mått
Samtliga	10	30	43	12	5	100	1701	+23
Kön								
Kvinna	10	29	46	11	4	100	855	+24
Man	9	32	40	13	6	100	840	+22
Ålder								
16-29 år	17	28	36	12	7	100	265	+26
30-49 år	12	33	40	10	5	100	473	+30
50-64 år	6	30	46	12	6	100	412	+18
65-85 år	7	29	45	14	5	100	551	+17
Partisympati								
Vänsterpartiet	7	22	55	11	5	100	148	+13
Socialdemokraterna	12	33	41	10	4	100	459	+31
Centerpartiet	10	38	40	9	3	100	165	+36
Liberalerna	9	40	39	6	6	100	108	+37
Moderaterna	9	32	43	11	5	100	266	+25
Kristdemokraterna	10	28	45	12	5	100	105	+21
Miljöpartiet	10	38	48	3	1	100	67	+44
Sverigedemokraterna	7	22	37	24	10	100	199	-5

Kommentar: Frågan löd *'Hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande samhällsinstitutioner sköter sitt arbete?'.* Svarsalternativen framgår av tabellen. Resultaten redovisar förtroendebalansen som avser andelen som anser att de har mycket eller ganska mycket förtroende minus andelen som anser att de har ganska eller mycket litet förtroende. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan. Resultat inom parentes bygger på svarstal under 50 personer.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

Trots beskrivning av goda intentioner i det dåvarande utrikesminister Carl Bildt kallade ”fredsoperationen i Afghanistan”, förefaller Sveriges deltagande i den med tiden allt mer våldsamma internationella ISAF-insatsen (International Security Assistance Force) inte ha åtnjutit ett oreserverat stöd i den svenska befolkningen (Ydén & Berndtsson, 2013). Sedan Peter Hultqvist tillträdde som försvarsminister 2014 har den försvarspolitiska inriktningen väsentligen inneburit en återgång till något igenkänningsbart och bekant: fokus på territoriellt försvar, återaktivering av värnplikt respektive totalförsvarsplanering samt ökade satsningar på försvaret.

Försvarets uppgifter och försvarsutgifterna

I perioden under det kalla kriget fanns ett tydligt fokus på nationellt (territoriellt) försvar, något som förändrades i och med Berlinmurens fall och Sovjetunionens

upplösning. Under 1990-talet nedmonterades stora delar av det territoriella försvaret, och försvars- och säkerhetspolitiken fokuserade snarare på internationellt säkerhetsarbete och insatser i FN:s eller Natos regi. Under senare år, och inte minst som en reaktion på vad som uppfattas vara ett ökat hot från Ryssland, har det militära försvaret åter hamnat i fokus. Det har även i den politiska debatten blivit tydligt att det territoriella försvaret blivit allt mer centralt, och även om Sverige fortsätter att delta i internationella insatser ägnas dessa inte samma mediala uppmärksamhet som för några år sedan. En könsneutral värnplikt har införts med start 2018 och det pågår en återuppbyggnad av det svenska totalförsvaret och förmågan till civil-militär samverkan i händelse av kris eller krig. Här ingår också idén om större beredskap hos civilbefolkningen, något som blev tydligt när Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB) i maj 2018 distribuerade broschyren ”Om krisen eller kriget kommer” till 4,8 miljoner svenska hushåll. Har dessa förändringar påverkat vilka uppgifter för försvaret som svenskarna uppfattar som viktiga? I tabell 1 redovisas inställningen till olika föreslagna uppgifter för försvaret.

Tabell 2 Inställning till försvarets uppgifter, 2011, 2015 och 2018 (procent, balansmått)

	Mycket viktig	Ganska viktig	Inte särskilt viktig	Inte alls viktig	Ingen upp-fattning	Summa	Antal svar	Balansmått *2011*	*2015*	*2018*
Försvara Sveriges gränser mot hot från andra länder	64	23	5	2	6	100	1 700	+62	+84	+80
Skydda centrala samhälls-funktioner mot terrorangrepp	76	17	1	1	5	100	1 699	+84	+96	+91
Genomföra operationer för att avsätta ledare i diktaturer	10	18	22	29	20	100	1 681	–23	–25	–24
Hindra andra länders ledare från att använda våld mot protesterande medborgare	21	33	16	14	16	100	1 682	+35	+22	+24
Delta i fredsbevarande operationer i FN:s regi	34	42	10	3	11	100	1 687	+57	+78	+63
Delta i humanitära hjälp-insatser i andra länder	44	41	6	2	7	100	1 690	+76	+86	+77
Bistå civila myndigheter vid krissituationer i Sverige	64	25	3	0	8	100	1 691	+81	+92	+86

Kommentar: Frågan löd *’Det har diskuterats vilka uppgifter den svenska försvarsmakten ska ha i framtiden. Hur viktiga anser du att nedanstående uppgifter är?’*. Svarsalternativen var *’Mycket viktigt’*, *’Ganska viktigt’*, *’Inte särskilt viktigt’*, *’Inte alls viktigt’* samt *’Ingen uppfattning’*. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan. Balansmåttet avser andelen som anser att de har mycket eller ganska mycket förtroende minus andelen som anser att de har ganska eller mycket litet förtroende. I tabellen anges förtroendebalansen för 2011, 2015 och 2018.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2011, 2015 och 2018.

Som framgår av tabell 2 finns ett starkt stöd för uppgifter som handlar om det militära försvaret av svenskt territorium samt för att använda försvaret till skydda samhället mot terrorangrepp och bistå civila myndigheter vid krissituationer. När det gäller skyddet av territoriet kan vi också se (genom att jämföra balansmåtten för 2011, 2015 och 2018) hur detta ökar i betydelse över tid, samtidigt som internationellt fokuserade uppgifter – som att delta i fredsbevarande operationer i FN:s regi – har minskat i betydelse under senare år.

Synen på försvarets kostnader har undersökts i de nationella SOM-undersökningarna sedan 1988. Opinionen har växlat men i regel varit övervägande positiv till förslaget att '*minska försvarsutgifterna*' (figur 2). Tydligast var detta under perioden efter Sovjetunionens respektive Warszawapaktens upplösning, då förslaget att skära i försvarsbudgeten fick stöd av mellan 50 och 70 procent av svenskarna (opinionsbalansen, alltså andelen positiva till förslaget minus andelen negativa, noterades till +42 i 1992 års undersökning). Under inledningen av 2000-talet var stödet svagare, men under flera år var andelen positiva till förslaget större än andelen negativa. Mellan 2013 och 2014 försvagades stödet för förslaget "minska försvarsutgifterna" från 33 till 18 procent, samtidigt som andelen negativa ökade från 31 till 46 procent. Opinionsbalansen förändrades således radikalt på ett år – från +2 till –28. I 2018 års mätning är förtroendebalansen –30, vilket indikerar en fortsatt ovilja bland svenskarna att minska försvarsutgifterna.

Figur 2 Inställning till att minska försvarsutgifterna, 1988–2018 (balansmått)

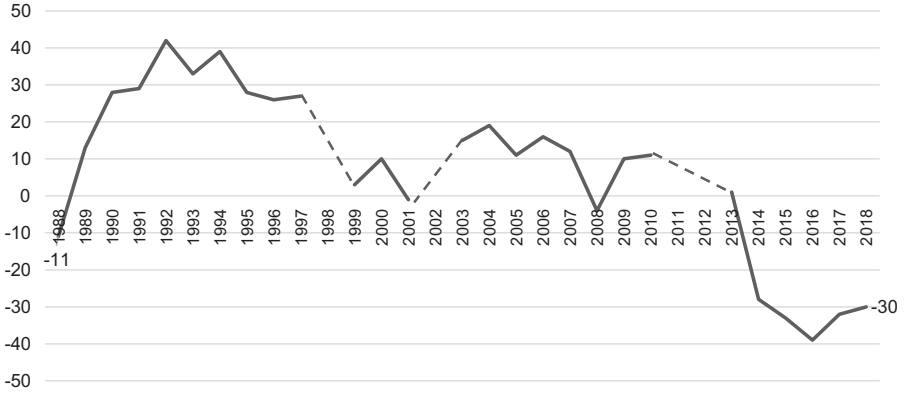

Kommentar: Frågan löd *'Vilken är din åsikt om följande politiska förslag? Minska försvarsutgifterna*'. Svarsalternativen var *'Mycket bra förslag'*, *'Ganska bra förslag'*, '*Varken bra eller dåligt förslag*', '*Ganska dåligt förslag'*, samt *'Mycket dåligt förslag'*. Bra förslag avser dem som svara mycket respektive ganska bra förslag, medan dåligt förslag avser dem som svara mycket respektive ganska dåligt förslag. Streckad linje innebär att frågan inte ställdes det året.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1988–2018.

Sammantaget kan vi säga att förändringar i opinionen till del stödjer idéen om en ökad betydelse för försvaret samt den återgång mot ”traditionella” (nationellt fokuserade) uppgifter som vi sett under senare år. Vi övergår nu till frågan om ett svenskt Nato-medlemskap.

Inställningen till ett svenskt Nato-medlemskap

SOM-institutet har undersökt svenska folkets inställning till Nato-medlemskap varje år sedan 1994. Fram till och med år 2012 var opinionen i frågan stabil – andelen som ansåg att Sverige inte skulle söka medlemskap i Nato var två till tre gånger så stor som andelen som ansåg att Sverige borde ansöka om medlemskap. År 2013 förändrades opinionen. Nato-motståndet minskade och andelen som ansåg att Sverige borde ansöka om Nato-medlemskap ökade. År 2015 var Nato-anhängarna för första gången något fler än Nato-motståndarna. Året därpå bröts trenden igen och Nato-motståndet ökade något. Hur har då Nato-opinionen förändrats under det senaste året? Det är osäkert hur geopolitikens återkomst och ett starkare fokus på det nationella skulle påverka Nato-opinionen. Å ena sidan skulle ett svenskt Nato-medlemskap kunna betraktas som en möjlighet för Sverige att få internationell hjälp om det egna territoriet hotas. Å andra sidan kan ett Nato-medlemskap uppfattas som att Sverige avsäger sig en del av sin nationella suveränitet och att medlemskapet snarare ökar eller minskar risken att Sverige mot sin vilja skulle dras in i militära konflikter. Tabell 3 redovisar svenska folkets inställning till Nato-medlemskap 1994–2018.

Resultaten i tabell 3 visar att opinionsläget i Nato-frågan inte har förändrats sedan 2017. Nato-motståndarna är något fler än Nato-anhängarna, men skillnaden är mycket liten. Andelen som anser att det är ett bra förslag att Sverige söker medlemskap i Nato uppgår 2018 till 29 procent, vilket är en lika stor andel som 2017. Andelen som anser att det är ett dåligt förslag uppgår till 33 procent, en ökning med en procentenhet sedan 2017. Andelen som anser att det är ett varken bra eller dåligt förslag uppgår till 38 procent, motsvarande andel uppgick till 39 procent 2017.

Kvinnor är, liksom tidigare, mindre positivt inställda till ett svenskt Nato-medlemskap än vad män är. Bland kvinnor anser 22 procent att det är ett bra förslag att Sverige ansöker om Nato-medlemskap, medan 35 procent anser att det är ett dåligt förslag. Bland män anser 33 procent att det är ett bra förslag, och en lika stor andel anser att det är ett dåligt förslag. Andelen kvinnor som anser att det är ett varken bra eller dåligt förslag uppgår till 43 procent, medan motsvarande andel bland männen uppgår till 33 procent. Åsiktsskillnader mellan olika åldersgrupper är mycket små.

Tabell 3 Svenska folkets inställning till Nato-medlemskap, 1994–2018 (procent, opinionsbalans)

År	Ganska bra förslag	Ganska bra förslag	Varken bra/ dåligt förslag	Ganska dåligt förslag	Mycket dåligt förslag	Summa	Antal svar	Opinions-balans	Andel positiva
1994	5	10	37	24	24	100	1 607	–33	15
1995	7	11	36	18	28	100	1 687	–28	18
1996	6	14	35	20	25	100	1 609	–25	20
1997	8	15	39	17	21	100	1 589	–15	23
1998	9	13	35	18	25	100	1 636	–21	22
1999	8	11	34	23	24	100	1 537	–28	19
2000	9	15	31	19	26	100	1 565	–21	24
2001	9	13	29	19	30	100	1 596	–27	22
2002	8	14	37	20	21	100	1 631	–19	22
2003	8	14	34	20	24	100	1 681	–22	22
2004	6	14	33	21	26	100	1 664	–27	20
2005	9	13	32	21	25	100	1 612	–24	22
2006	7	15	32	22	24	100	1 522	–24	22
2007	5	14	36	22	23	100	1 562	–26	19
2008	8	16	34	20	22	100	1 522	–18	24
2009	9	13	37	18	23	100	1 503	–19	22
2010	6	12	35	22	25	100	1 539	–29	18
2011	5	14	37	20	24	100	1 460	–25	19
2012	6	12	38	19	25	100	1 445	–26	18
2013	12	17	37	15	19	100	1 557	–5	29
2014	13	18	32	16	21	100	1 634	–6	31
2015	17	21	31	12	19	100	1 481	+ 7	38
2016	14	19	35	14	18	100	2 980	+1	33
2017	13	16	39	16	16	100	1 693	–3	32
2018	10	19	38	14	19	100	1 697	–4	29

Kommentar: Frågan löd *'Vilken är din åsikt om följande förslag? Sverige bör söka medlemskap i Nato.'* Opinionsbalansen visar andelen som tycker att det är ett mycket eller ganska bra förslag minus andelen som tycker att det är ett ganska eller mycket dåligt förslag. Värdena kan därmed variera mellan +100 (alla tycker att det är ett bra förslag) och –100 (alla tycker att det är ett dåligt förslag). Positiva värden anger en övervikt för andelen som anser att det är ett bra förslag, medan negativa värden anger en övervikt för andelen som anser att det är ett dåligt förslag. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1994–2018.

Hur överensstämmer då de politiska partiernas ställningstaganden med de egna sympatisörernas? Tabell 4 visar den svenska Nato-opinionen efter partisympati under åren 2007–2018.

Tabell 4 Svenska folkets inställning till Nato-medlemskap 2007–2018, efter partisympati. Andel som anser att förslaget är mycket bra eller ganska bra (procent)

Parti-sympati	Undersökningsår 2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
V	8	8	7	6	11	1	6	12	8	9	10	6
S	13	14	14	9	11	12	20	22	22	20	16	17
C	20	16	14	18	16	21	28	34	52	35	29	31
L	29	35	35	24	30	25	41	50	57	51	36	44
M	31	41	35	28	31	29	43	47	60	49	50	46
KD	30	38	25	20	13	22	42	46	54	49	32	43
MP	7	10	10	8	11	4	16	13	16	13	15	14
SD	23	46	37	22	13	19	42	38	49	45	44	40

Kommentar: Frågan löd *'Vilken är din åsikt om följande förslag? Sverige bör söka medlemskap i Nato.'* Tabellen redovisar andelen svarande som svarat *'Mycket bra'* eller *'Ganska bra'*. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2007–2018.

Resultaten visar att Nato-opinionen fortfarande följer blockpolitiken. Nato-motståndet är störst bland sympatisörer till Vänsterpartiet, Miljöpartiet och Socialdemokraterna (tabell 4). Nato-motståndet är lägst bland sympatisörer till Moderaterna, Liberalerna, Kristdemokraterna och Sverigedemokraterna. Bland Centerpartiets sympatisörer är Nato-anhängarna något fler än Nato-motståndarna – 31 mot 27 procent. Det är också i Centerpartiet som de flesta osäkra sympatisörerna återfinns, 42 procent anser att det är ett varken bra eller dåligt förslag att Sverige söker medlemskap i Nato. Sverigedemokraterna är det enda parti där det råder diskrepans mellan partilinjen och sympatisörerna. Sverigedemokraterna är motståndare till svenskt Nato-medlemskap. Av partiets sympatisörer anser 40 procent att Sverige bör söka medlemskap i Nato, medan endast 22 procent anser att Sverige inte bör söka medlemskap. Det är emellertid viktigt att komma ihåg att när datamängden bryts ner på enskilda partier blir antalet svarspersoner ibland mycket litet, i synnerhet för de mindre partierna.

I 2018 års nationella SOM-undersökning ställs också frågan om inställning till förslaget '*Sverige bör bibehålla den militära alliansfriheten*'. Av dem som uttrycker en uppfattning i frågan anser 63 procent att det är ett bra förslag, medan endast 13 procent anser att det är ett dåligt förslag. Därutöver svarade 24 procent att det är ett varken bra eller dåligt förslag. Svarsfördelningen är ungefär densamma som när frågan ställdes i 2017 års undersökning. När frågan ställdes för första gången i mitten av 1990-talet uppgick andelen som ville bibehålla alliansfriheten till som

högst 70 procent. Stödet för Sveriges militära alliansfrihet framstår således, trots det utvecklade samarbetet med Nato, som ganska konstant under de senaste 25 åren.

Hur hänger det starka stödet för en fortsatt militär alliansfrihet ihop med att opinionsläget i frågan om ett svenskt Nato-medlemskap är så jämnt? Kan det vara så att många svarspersoner inte uppfattar ett Nato-medlemskap som oförenligt med en militär alliansfrihet? I 2018 års undersökning anser 33 procent av dem som tycker att det är ett bra förslag att Sverige går med i Nato också att Sverige bör bibehålla sin militära alliansfrihet. Av dem som anser att Sverige bör bibehålla sin militära alliansfrihet anser 18 procent att Sverige bör söka medlemskap i Nato. Detta är en paradoxal position då ett medlemskap i den militära Nato-alliansen per definition är oförenligt med militär alliansfrihet. Troligen hänger resultaten samman med att politiska beslut fört Sverige närmare Nato samtidigt som regeringen fortsatt argumenterat för militär alliansfrihet (Ydén m fl, 2019).

Hur hänger då inställningen till svenskt Nato-medlemskap ihop med förtroendet för försvaret? Det skulle kunna vara så att ett svagt förtroende för försvaret hänger samman med ett starkt stöd för ett svenskt Nato-medlemskap. Om försvaret inte uppfattas som trovärdigt i sin uppgift att värna Sveriges säkerhet vore det inte orimligt att i stället försöka värna Sveriges säkerhet tillsammans med andra, till exempel Nato. Men istället visar resultaten på ett positivt samband mellan förtroende för försvaret och vilja att Sverige ska söka medlemskap i Nato. Av dem som hyser ett mycket stort förtroende för försvaret anser 34 procent att det är ett bra förslag att Sverige ska söka medlemskap i Nato, medan motsvarande andel bland dem som hyser ett mycket litet förtroende för försvaret uppgår till 24 procent. På motsvarande sätt anser 26 procent av dem som hyser ett mycket stort förtroende för försvaret att det är ett dåligt förslag att Sverige söker medlemskap i Nato, medan motsvarande andel bland dem som hyser ett mycket litet förtroende för försvaret uppgår till 39 procent. *Ett starkt förtroende för försvaret hänger således samman med en positiv inställning till ett svenskt Nato-medlemskap*. Resultatet avspeglar sannolikt ett samband mellan en positiv inställning till det svenska försvaret överhuvudtaget och att Sverige ska delta i internationella militära samarbeten med andra stater. De som förespråkar en bibehållen militär alliansfrihet är i stället mer skeptiskt inställda till det svenska försvaret och är också mer avvaktande till att Sverige samverkar militärt med andra stater.

Slutord

I den svenska försvars- och säkerhetspolitiska opinionen finns flera indikationer på ett stöd för ett ökat fokus på nationellt och territoriellt försvar, samtidigt som vi ser ett något minskat stöd för internationella uppgifter. Förtroendet för försvaret fortsätter att växa i en tid av återgång till mer traditionella uppgifter och ett fortsatt politiskt fokus på säkerheten i Sveriges närområde. När det gäller frågan om ett svenskt Nato-medlemskap har opinionen förändrats något under senare år, men

det finns idag ingen tydlig opinion vare sig för eller emot Nato. Som påpekas ovan finns det också ett stabilt stöd för den militära alliansfriheten över tid; den senaste tidens förändringar i svensk försvars- och säkerhetspolitik har inte förändrat detta. Sammantaget kan vi konstatera att det finns visst fog för att hävda att geopolitikens återkomst i Europa också fått genomslag i den svenska opinionen, även om bilden inte är entydig. Det verkar dock tydligt att de senaste årens försvars- och säkerhetspolitiska förändringar (som ökade resurser, fokus på nationellt försvar, återaktivering av värnplikt och totalförsvarsplanering för kris och krig) stämmer väl överens med svenskarnas bild av vad försvaret bör användas till och hur det bör organiseras. Det är rimligt att tänka sig att flera av dessa förändringar uppfattas som en sorts återgång till något bekant och igenkänningsbart, vilket visar sig i ett relativt starkt stöd för centrala delar av Sveriges försvars- och säkerhetspolitiska inriktning.

Referenser

Berndtsson, Joakim, Bjereld, Ulf & Ydén, Karl (2018). Ny gryning för försvaret? Svensk försvarspolitik i opinionsmässig medvind. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Elina Lindgren & Maria Oskarsson (red) *Sprickor i fasaden*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Berndtsson, Joakim, Bjereld, Ulf & Ydén, Karl (2017). Tillbaka till framtiden? Svenskarnas syn på försvaret, värnplikten och Nato. I Ulrika Andersson, Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Larmar och gör sig till*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Kinnvall, Catarina., Manners, Ian & Mitzen, Jennifer (2018). Introduction to 2018 special issue of European Security: Ontological (in)security in the European Union. *European Security* 27(3), 249–265.

Guzzini, Stefano (2012). *The Return of Geopolitics in Europe? Social Mechanisms and Foreign Policy Identity Crises*. Cambridge: Cambridge University Press.

Schiff, Rebecca (2009). *The Military and Domestic Politics: a Concordance Theory of Civil-military Relations*. London/New York: Routledge.

Ydén, Karl, Berndtsson, Joakim & Petersson, Magnus (2019). Sweden and the issue of NATO membership: exploring a public opinion paradox. *Defence Studies* 19(1), 1–18.

Ydén, Karl & Berndtsson, Joakim (2012). När kriget kommit – svenskarna och den nya försvarspolitiken. I Lennart Weibull, Henrik Oscarsson & Annika Bergström (red) *I framtidens skugga*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Ydén, Karl & Berndtsson, Joakim (2013). Efter Afghanistan? Försvaret, kriget och svenskarna. I Lennart Weibull, Henrik Oscarsson & Annika Bergström (red) *Vägskäl*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Metodredovisning

DEN NATIONELLA SOM-UNDERSÖKNINGEN 2018[1]

MARCUS WEISSENBILDER

Sammanfattning
Den nationella SOM-undersökningen 2018 är den trettiotredje sedan starten 1986[2]. Undersökningen utförs främst genom postala enkäter men sedan undersökningsåret 2012 ges respondenterna möjligheten att svara via webben. Varje undersökning genomförs under så identiska förutsättningar som möjligt för att resultaten från de olika åren ska vara jämförbara. Den nationella SOM-undersökningen 2018 bestod av sex formulär och skickades ut till ett urval om totalt 21 000 slumpmässigt utvalda personer folkbokförda i Sverige i åldrarna 16-85. Nettosvarsfrekvensen i undersökningen var 53 procent och huvuddelen av svaren samlades in under hösten 2018.

SOM-institutet vid Göteborgs universitet genomför sedan 1986 varje år en nationell enkätundersökning i syfte att belysa svensk opinionsbildning av vanor, beteenden, åsikter och attityder på temat Samhälle, Opinion och Medier. SOM-institutet drivs av Institutionen för journalistik, medier och kommunikation (JMG) och Statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet.

Den nationella SOM-undersökningen genomförs i samverkan med forskare från olika discipliner men framför allt samhällsvetenskap. Samverkansparter utanför akademien deltar också i undersökningen via särskilda forskningsprojekt; 2018 inkluderade det exempelvis Finansinspektionen, Statskontoret och Statistiska centralbyrån.

Urval

Vilka som får möjlighet att delta i SOM-undersökningen slumpas årligen fram genom ett sannolikhetsurval. Urvalet bildar ett slags Sverige i miniatyr och speglar sammansättningen i befolkningen. Urvalsramen utgörs av Skatteverkets folkbokföringsregister och innefattar alla svenska och utländska medborgare som har sin primära adress i Sverige. År 2018 utökades urvalet från 20 400 till totalt 21 000 personer. Urvalsstorleken har förändrats över tid liksom längden på enkäterna och antal frågeformulär, vilket redovisas i tabell 1.

Weissenbilder, Marcus (2019) Den nationella SOM-undersökningen 2018 i Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg & Annika Bergström (red) *Storm och stiltje*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.

Tabell 1 Den nationella SOM-undersökningens upplägg 1986–2018

År	Urvalsmetod	Antal formulär	Genomsnittligt antal sidor med frågor	Total urvalsstorlek	Medborgarskap	Åldrar
1986	Systematiskt sannolikhetsurval	1	22	2 500	Både sv. & utl.	15–75 år
1987–1988	”	”	23	”	Endast sv.	”
1989	”	”	20	”	Både sv. & utl.	”
1990–1991	”	”	21	”	Endast sv.	”
1992–1995	”	”	22	2 800	Både sv. & utl.	15–80 år
1996	”	”	25	2 841[1]	”	”
1997	”	”	23	2 800	”	”
1998	”	2	23	5 600	”	16–80 år[2]
1999	”	”	23	”	”	15–80 år
2000–2005	”	”	22	6 000	”	15–85 år
2006	”	”	22	6 050[3]	”	”
2007–2008	”	”	22	6 000	”	”
2009–2011	”	3	20	9 000	”	16–85 år
2012	”	4	17	12 000	”	”
2013	”	5	17[4]	17 000	”	”
2014	”	4	16	13 600	”	”
2015	”	5	14	17 000	”	”
2016–2017	”	6	12	20 400	”	”
2018	”	6	12	21 000	”	”

***Kommentar**:* [1]Gruppen 15-åringar var av misstag inte inkluderade i det ursprungliga urvalet utan tillfördes i efterhand undersökningens första urval om 2 800 personer. [2]Gruppen 15-åringar var av misstag inte inkluderade i urvalet. [3]Det ursprungliga urvalet om 6 000 personer utökades med 50 personer ur spärregistret *NIX adressat*, felaktigt exkluderade ur det ursprungliga urvalet (se vidare Nilsson, 2007). [4]Genomsnittliga antalet sidor för de ordinarie utformade enkäterna. Det femte formuläret 2013 var endast 13 sidor långt.

***Källa**:* De nationella SOM-undersökningarna 1986–2018.

Frågeformulär

Det totala urvalet delades upp i sex grupper till vilka olika formulär av den nationella SOM-undersökningen 2018 skickades. I likhet med tidigare års SOM-undersökningar utformades de sex formulären i A4-format. Formulären bestod av 12 sidor med frågor, varav cirka 8 sidor är gemensamma för samtliga formulär och övriga sidor projektspecifika frågor som varierar mellan formulären. SOM-undersökningens frågor utarbetas av SOM-institutet i samarbete med samverkande forskningsprojekt. Huvuddelen av frågorna har fasta svarsalternativ med rutor för respondenten att kryssa i. Ett mindre antal frågor är fritextfrågor där respondenten fritt får möjlighet att skriva ut sitt svar. Dessa frågor rör bland annat vilken/vilka morgontidningar de läser, vilka samhällsfrågor/problem de tycker är viktigast i

Sverige idag och vilket yrke de har/har haft. Svaren på de öppna frågorna kodas av en grupp biträdande forskare[3] på SOM-institutet efter fördefinierade kodscheman med uttömmande och ömsesidigt uteslutande kategorier försedda med en unik numerisk kod. Kodscheman finns tillgängliga i kodboken för 2018 års nationella SOM-undersökning som finns att ladda ner på SOM-institutets hemsida (www.som.gu.se).[4]

Fältarbete

Datainsamlingen för de sex formulären genomfördes parallellt enligt en gemensam fältplan. Fältarbetet för 2018 års SOM-undersökning följde i stora drag samma upplägg som tidigare år. Utskick och insamling av enkäter utförs av ett fristående fältföretag[5]i nära samarbete med SOM-institutet som kontinuerligt utvärderar genomförandet. Undersökningsföretaget svarar för den tekniska delen av datainsamlingen så som tryck, distribution, telefonpåminnelser och skanning. SOM-institutet svarar för allt innehåll i utskick och enkäter, för programmering av och insamling av de digitala enkäterna, samt för påminnelser via sms.

Huvuddelen av datainsamlingsarbetet genomfördes under hösten 2018. Arbetet inleddes den 17 september med utskick av ett aviseringskort som informerade respondenterna att de blivit slumpmässigt utvalda att delta i årets SOM-undersökning. En vecka senare skickades enkäten ut tillsammans med ett följebrev, en informationsbroschyr om SOM-institutets verksamhet samt en penna. Under resterande del av fältperioden genomfördes en serie påminnelseinsatser per brev, telefonsamtal och sms. En förändring i 2018 års fältplan innebar färre kontaktförsök via telefon (tre istället för sju) men i övrigt förekom inga förändringar i insatser mot 2017. De utvalda respondenterna kunde när som helst under fältperioden avböja sin medverkan genom att ta kontakt med SOM-institutet eller fältföretaget varpå påminnelserna upphörde.

Fältperioden för den nationella SOM-undersökningen 2018 var, liksom 2017, något kortare jämfört med tidigare år och avslutades den 31 december. Likt förändringen i 2017 års fältplan fick respondenterna direkt möjligheten att svara på webb i samband med det första enkätutskicket, jämfört med 2016 där möjligheten att svara digitalt introducerades först i samband med andra påminnelsen. Inloggningsuppgifter och länk till webbenkäten inkluderades i samtliga utskick inklusive påminnelser. Aviseringskortet skickades ut tio dagar senare än utskicket 2017 och fältperioden förkortades därmed något ytterligare.

Under fältperioden skickades varje vecka ett tackbrev till de respondenter som svarat under den veckan som gått. Tackbrevet innehöll en belöning i form av en trisslott, alternativt en Sverigecheck (värde 50 kr) till de som var 17 år eller yngre när fältarbetet inleddes. Belöningarna till respondenter som besvarat enkäten infördes mot bakgrund av resultat av 2016 års metodexperiment då effekten av incitament testades i SOM-undersökningen i Göteborg. I experimentet framkom

att incitament i form av trisslotter hade positiv effekt på nettosvarsfrekvensen, ungefär 4-6 procentenheter, utan att på något sätt försämra datakvaliteten (Arkhede, Oscarsson & Vernersdotter, 2017). Därför erbjöd SOM-undersökningen 2018 dessa incitament till samtliga svarande.

Fältarbetet avslutades med att fältföretaget gjorde en slutskanning av inkomna enkäter och sammanställde en datafil som skickades till SOM-institutet för validering 8 januari 2019. Enkäter som kom in efter slutskanning skannades separat av fältföretaget och skickades till SOM-institutet i en kompletterande leverans i mitten av januari. Den allra sista enkäten inkom 21 januari och markerar därmed slutet på datainsamlingsperioden. Vid datavalideringsprocessens slut avidentifierades enkäterna och alla personuppgifter raderades. De fysiska enkäter som kommit in förstördes i enlighet med bestämmelser om sekretessavfall. Av tabell 2 framgår i detalj tidsramarna för fältarbetet och dess olika insatser.

Tabell 2 Fältarbetets moment i den nationella SOM-undersökningen 2018

17 september	Utskick av aviseringsvykort
25 september	Utskick **1** av enkät, följebrev, informationsbroschyr, svarskuvert och penna. Möjligheten att svara på webben introduceras.
4 oktober	Utskick av tack-/påminnelsevykort
11 oktober	Utskick av påminnelse-**SMS 1**.
19 oktober	Utskick **2** av enkät, följebrev, informationsbroschyr och svarskuvert till intervjupersoner som ännu inte sänt in enkäten.
26 oktober	Utskick av påminnelse-**SMS 2**. Innehållande möjlighet att svara nej.
30 okt–16 nov	Telefonpåminnelseperiod till telefonnummersatta svarspersoner som ännu ej sänt in enkäten (med uppföljningsbrev med ny enkät till de som saknar och postal bekräftelse till övriga som sagt att de vill delta).
5 november	Utskick **3** av enkät, följebrev, informationsbroschyr och svarskuvert till intervjupersoner som ännu inte sänt in enkäten.
12 november	Utskick av påminnelse-**SMS 3**. Innehållande möjlighet att svara nej.
20 november	Utskick **4** av enkät, följebrev, informationsbroschyr och svarskuvert till intervjupersoner som ännu inte sänt in enkäten.
29 november	Utskick av påminnelse-**SMS 4**. Innehållande möjlighet att svara nej.
6 december	Utskick **5** av enkät, följebrev, informationsbroschyr och svarskuvert till intervjupersoner som ännu inte sänt in enkäten.
31 december	Fältstopp

Webbenkäter

Sedan 2012 används en undersökningsdesign som kallas blandad datainsamling (*mixed mode*). Det innebär att flera datainsamlingsmetoder används i en och samma undersökning. I SOM-undersökningen 2018 samlades huvuddelen av svaren in via postenkäter men respondenterna gavs även möjlighet att fylla i enkäten på webben. I SOM-undersökningen 2018 erbjöds för andra gången möjligheten att svara på webben direkt vid första utskicket. I likhet med undersökningen 2017 resulterade detta i en högre andel webbsvar jämfört med 2016 där möjligheten att svara digitalt introducerades först i samband med andra påminnelsen. Den digitala versionen av formulären programmerades i webbverktyget Qualtrics och administrerades av SOM-institutet, medan pappersenkäten administrerades av fältföretaget.

Totalt var det 1 791 personer, motsvarande 8,5 av bruttourvalet, som besvarade enkäten på webben 2018. Av samtliga svarande 2018 var det 16,6 procent som gjorde det digitalt, jämfört med 11,8 procent 2017.

Andelen av digitala svar som kom från en dator var 52 procent, 41 procent från en mobiltelefon och 7 procent från en surfplatta. Dessa olika enheter (*devices)* kan i sin tur ha olika skärmstorlek, något som är centralt för upplevelsen av frågeformulären. Bland respondenter som svarade på webben återfinns ett lite högre svarsbortfall hos dem som svarar på mobilen jämfört med dem som svarar på datorn. I övrigt syns inga andra skillnader i datakvalitet som kan härledas till skärmstorlek.

Inflöde

De flesta respondenter som väljer att delta i SOM-undersökningen skickar tillbaka enkäten redan inom några veckor. Det generella inflödesmönstret med högt inflöde de första veckorna i samband med de första påminnelserna upprepade sig 2018 (figur 1). De första dagarnas ojämna inflöde mellan åren i figur 1 bottnar framför allt i vilken veckodag enkäten nått ut i förhållande till helgens postfria dagar. Längre in i fältarbetet kan påminnelseinsatserna däremot fortfarande ligga lite olika i tid och därmed påverka hur nivåerna förhåller sig till varandra. 30 dagar in i fältarbetet 2018 hade 37 procent av bruttourvalet svarat på enkäten och före 1 november hade över 80 procent av de slutgiltiga svaren kommit in.

Inflödet på webben skiljer sig något från pappersenkäten i den bemärkelse att personer som svarar via webben gör det senare under fältarbetet än personer som svarar på papper, vilket delvis förklaras av att de SMS-påminnelser som skickas ut med direkt länk till svar via webb görs senare under undersökningsperioden.

Figur 1 Kumulativt inflöde av enkäter i den nationella SOM-undersökningen 2005–2018 (kumulativ procent av bruttourvalet)

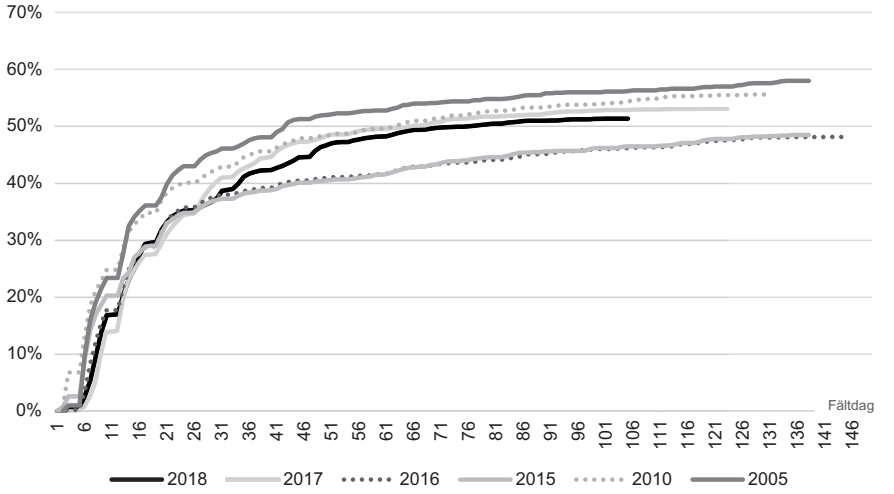

***Kommentar**:* Inflödet redovisas med utgångspunkt i 2018 års fältperiod i relation till jämförbara fältdagar för övriga års undersökningar.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2005–2018.

Svarsfrekvens och bortfall

Av det ursprungliga urvalet på totalt 21 000 personer (bruttourvalet) var det totalt 10 796 personer som besvarade och skickade in formuläret. Från bruttourvalet filtreras det så kallade naturliga bortfallet bort, vilket är personer som är fysiskt eller mentalt oförmögna att svara på undersökningen, personer som är avlidna, bortresta under större delen av fältperioden, emigrerade, har språksvårigheter eller inte alls talar svenska. Sammanlagt 726 personer, motsvarande 3,5 procent, har räknats som naturligt bortfall. Nettosvarsfrekvensen varierade i de sex olika formulären mellan 52 och 54 procent. Antalet personer som svarat på respektive formulär alternativt noterats som naturligt bortfall redovisas i tabell 3. I 2018 års SOM-undersökning noteras en nedgång i svarsfrekvens med två procentenheter från året innan, en minskning som speglar en fortsatt nedåtgående trend för opinionsundersökningar överlag.

Informationen om det ovan beskrivna svarsbortfallet, alltså de respondenter som inte kan eller vill svara på enkäten, har inhämtats på flera sätt: via telefonpåminnelserna, direkt från respondenter eller anhöriga som hört av sig under fältarbetets gång, via den bifogade bortfallsenkäten i sista påminnelsen med frågor om varför man inte önskar eller kan delta i undersökningen samt via Skatteverkets befolkningsregister.

Tabell 3 Svarande och bortfall i den nationella SOM-undersökningen 2018

	Total	Formulär 1	Formulär 2	Formulär 3	Formulär 4	Formulär 5	Formulär 6
Bruttourval	21 000	3 500	3 500	3 500	3 500	3 500	3 500
Naturligt bortfall	726	118	126	129	123	117	113
Nettourval	20 274	3 382	3 374	3 371	3 377	3 383	3 387
Antal vägrare/ ej anträffade	9 479	1 619	1 586	1 548	1 560	1 586	1 580
Antal svarande	10 795	1 763	1 788	1 823	1 817	1 797	1 807
Svarsfrekvens Brutto	51%	50%	51%	52%	52%	51%	52%
Svarsfrekvens Netto	53%	52%	53%	54%	54%	53%	53%

***Kommentar**:* Med nettourval avses bruttourval minus naturligt bortfall. Som naturligt bortfall räknas: adress okänd, avflyttad; bortrest på längre tid; studier/militärtjänstgöring på annan ort; boende/studier/arbete utomlands; sjuk, institutionsvård, förståndshandikapp; avliden; ej svensktalande. Bruttosvarsfrekvenserna som här rapporteras följer den standard som upprättats av den amerikanska organisationen AAPORs definition (RR2) (AAPOR, 2015.)

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2018.

Representativitet

Naturligt bortfall och svarsvägran riskerar att leda till avvikelser från representativiteten mellan population och urval, vilket måste tas i beaktande när materialet analyseras. Vilka som svarar och vilka som inte svarar har betydelse för tolkningen av resultaten från undersökningen. Om en viss grupp är underrepresenterad och samma grupps svar tenderar att skilja sig från övrigas blir studiens resultat mindre giltiga för populationen som helhet. Om svarsbenägenheten i en grupp varierar påtagligt mellan åren kan det också förklara variationer i svarsmönster för enskilda frågor.

I tabell 4 framgår det hur svarsbenägenheten i SOM-undersökningen varierar beroende på kön, ålder och geografisk hemvist över tid. I likhet med tidigare års SOM-undersökningar svarar kvinnor som grupp i större utsträckning än män. 55 procent av kvinnorna och 51 procent av männen svarade på den nationella SOM-undersökningen 2018. Denna könsskillnad är relativt konstant över tid då den genomsnittliga skillnaden i svarsfrekvens sedan år 2000 är 5 procentenheter, att jämföra med 4 procentenheters differens i SOM-undersökningen 2018. Skillnaden mellan kvinnors och mäns svarsfrekvens i de sex olika formulären varierar mellan två och sex procentenheter.

Representativiteten i olika åldersgrupper medför en stor utmaning. De äldre åldersgrupperna svarar i lika stor omfattning nu som de gjorde i början av 2000-talet medan de yngre åldersgruppernas svarsfrekvens är avtagande. Införandet av incitament i 2017 års undersökningar var ett försök att hantera denna problematik, då trisslotter visat sig vara en mer effektiv belöning i de yngre åldersgrupperna än i

Tabell 4 Svarsandel (netto) i olika grupper, de nationella SOM-undersökningarna 2002–2018 (procent)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013*	2014	2015	2016	2017	2018	F1	F2	F3	F4	F5	F6
Samtliga	65	66	65	63	60	63	58	59	60	57	57	52	54	51	51	55	53	52	53	54	54	53	53
Kön																							
Kvinnor	69	68	67	65	64	66	62	61	64	60	58	54	56	54	53	58	55	55	54	57	57	54	55
Män	62	64	63	61	57	60	55	56	57	54	55	49	51	49	48	52	51	50	52	51	51	52	52
Ålder																							
15–19 år[1]	*61*	*60*	*55*	*56*	*49*	*53*	*46*																
16–19 år								48	50	46	42	39	38	37	36	46	43	39	44	42	46	41	47
20–24 år	61	57	55	53	43	49	41	43	42	36	38	32	31	29	31	35	36	39	31	35	41	37	34
25–29 år	60	63	57	54	50	51	44	44	42	41	42	36	37	35	34	39	37	34	42	34	40	37	34
30–39 år	57	60	59	57	54	54	51	50	48	47	43	41	43	40	39	46	45	44	44	45	47	47	46
40–49 år	64	63	61	58	59	59	54	55	58	54	53	49	49	47	47	52	48	47	49	51	46	47	47
50–59 år	69	71	69	69	67	68	65	66	67	63	63	57	59	56	54	57	54	51	53	54	57	58	51
60–69 år	76	79	78	73	73	78	75	74	76	74	74	69	71	69	68	69	67	67	70	68	64	66	71
70–79 år	71	75	79	75	71	75	76	73	81	77	77	72	76	74	75	78	74	73	73	77	75	73	74
80–85 år	66	62	65	64	67	71	65	70	76	73	70	63	65	71	67	70	72	71	72	78	68	74	71
Region																							
Stockholm	60	61	61	57	56	56	53	57	55	52	52	50	51	47	47	51	50	49	49	52	50	49	50
Östra Mellansverige	64	66	65	66	63	68	60	58	60	58	55	53	54	51	53	57	53	55	52	50	54	56	53
Småland och öarna	68	66	70	67	62	62	61	62	66	59	60	52	58	53	52	58	56	54	54	59	55	59	57
Sydsverige	69	67	64	61	58	62	55	58	57	56	57	50	50	52	50	53	53	53	52	51	55	50	58
Västsverige	65	69	67	62	60	66	60	60	62	58	59	54	56	55	53	58	55	52	57	56	54	54	57
Norra Mellansverige	67	69	61	64	62	61	63	58	63	59	58	52	53	50	49	56	52	56	51	54	58	50	46
Mellersta Norrland	69	63	69	67	60	63	57	59	63	63	62	57	58	55	54	58	57	44	61	66	61	52	56
Övre Norrland	67	68	71	64	64	63	65	61	65	58	60	51	53	52	52	58	56	52	56	59	55	62	48

Kommentar: Resultaten baseras på registerdata från Skatteverkets registertjänst *Navet.* [1]15-åringarna ingår inte i SOM-undersökningarna fr.o.m. 2009 varför resultaten inte är helt jämförbara beträffande yngsta åldersgruppen.*Endast formulär 1–4.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2002–2018.

de äldre (Arkhede, Oscarsson & Vernersdotter, 2017). En viss effekt av incitamentet, men kanske även av de ökande möjligheterna att svara på webb, syns bland de yngsta åldersgrupperna i undersökningen 2018, där svarsfrekvensen avtar svagare än bland de äldre grupperna

Vi har studerat vilka konsekvenser skevheterna i representativiteten har för undersökningens träffsäkerhet genom att vikta resultaten för kön, ålder och geografisk hemvist och jämfört utfallet i den viktade och den oviktade gruppen. Elias Markstedt (2014) har visat att träffsäkerheten i attitydfrågor om politiska förslag och bedömningar av ekonomin är hög trots de sjunkande svarsfrekvenserna. Frågor om nyhetskonsumtion påverkas däremot något mer av att delar av befolkningen har en lägre representativitet i svarsunderlaget. De dalande svarsfrekvenserna har alltså en effekt på svarens träffsäkerhet i vissa typer av frågor där det finns stora generationsskillnader.

Den nationella SOM-undersökningen 2018 besvarades av 10 796 personer vilket motsvarar en nettosvarsfrekvens på 53 procent. Trots att 47 procent inte svarade på enkäten är den demografiska representativiteten bland respondenterna god i de flesta avseenden. SOM-institutet fortsätter att utvärdera och utveckla tillvägagångsätt och metod för att optimera datakvaliteten och dess påverkan på analysmöjligheter.

Noter

1 Kapitlet bygger på tidigare års metodredogörelser, se exempelvis Tipple (2018) samt 2019 års metodrapport, se Tipple & Weissenbilder (2019).

2 Samtidigt som den nationella SOM-undersökningen genomfördes även den västsvenska SOM-undersökningen, SOM-undersökningen i Värmland och SOM-undersökningen i Göteborg.

3 SOM-undersökningarna 2018 kodades av Alexander Knutsson, Jesper Prytz och Anton Wallin.

4 www.som.gu.se/undersokningar

5 Institutet för Kvalitetsindikatorer – Indikator anlitades för första gången 2017.

Referenser

AAPOR (2015). Standard definitions. *The American Association For Public Opinion Research* 8:e edition.

Arkhede, Sofia, Oscarsson, Henrik & Vernersdotter, Frida (2017). Incentivizing the SOM-surveys: Estimating the effects on questionnaire response rates. LORE methodological note 2017:1, Göteborgs universitet.

Markstedt, Elias (2014). Representativitet och viktning – Riks-SOM som spegel av det svenska samhället 1986-2013. Rapport 2012:30 v2. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Nilsson, Åsa (2007). Den nationella SOM-undersökningen 2006. I Sören Holmberg & Lennart Weibull (red) *Det nya Sverige.* Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Tipple, Frida (2018). Den nationella SOM-undersökningen 2017. I Ulrika Andersson, Anders Carlander, Elina Lindgren & Maria Oskarson (red) *Sprickor i fasaden.* Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Tipple, Frida & Weissenbilder, Marcus (2018). *Den nationella SOM-undersökningen 2018 – En metodrapport.* SOM-rapport nr 2019:21. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Bilagor

OM FÖRFATTARNA

Ulrika Andersson, docent, är verksam som forskare vid SOM-institutet, Göteborgs universitet. Hennes forskning är framför allt inriktad på medieinnehåll, mediepublik samt mediemedarbetare.
Kontakt: ulrika.andersson@som.gu.se

Linda Berg, fil dr, är föreståndare för Centrum för Europaforskning (CERGU) och universitetslektor vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hon forskar om europeisk integration, väljarbeteende i Europaparlamentsval och EU- och välfärdsattityder.
Kontakt: linda.berg@pol.gu.se

Annika Bergström, professor, är verksam som forskare och lärare vid Institutionen för journalistik, medier och kommunikation, Göteborgs universitet. Hennes forskning är framför allt inriktad på digitala mediers publik med särskilt fokus på hur människors nyhetsanvändning ser ut i digitala medier samt på digitalt deltagande inom journalistik och politik.
Kontakt: annika.bergstrom@jmg.gu.se

Joakim Berndtsson, docent, är verksam som lärare och forskare vid Institutionen för globala studier, Göteborgs universitet. Han forskar om privatiseringen av krig och säkerhet, civil-militära relationer och svensk utrikes- och säkerhetspolitik.
Kontakt: joakim.berndtsson@globalstudies.gu.se

Ulf Bjereld, professor, är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Han forskar om internationell politik, svensk utrikes- och säkerhetspolitik samt om digitaliseringens betydelse för makt och demokrati.
Kontakt: ulf.bjereld@pol.gu.se

Marie Demker, professor i statsvetenskap vid Göteborgs universitet samt dekan för humanistisk fakultet. Hennes forskning är inriktad på europeisk komparativ politik, särskilt politiska partier, medier, ideologier och opinionsbildning.
Kontakt: marie.demker@gu.se

Thomas Denk, professor i statskunskap och dekan för fakulteten för humaniora och socialvetenskap vid Örebro universitet. Hans forskning handlar om jämförande studier av politisk kultur, statsformation och demokratisering.
Kontakt: thomas.denk@oru.se

Daniel Enström är kandidatstuderande och praktikant vid SOM-institutet, Göteborgs universitet. Han intresserar sig särskilt för sociala skiljelinjer och förhållandet mellan ideologiska preferenser och policyattityder.
Kontakt: daniel.enstrom@som.gu.se

Catarina Eriksson, doktorand i biblioteks- och informationsvetenskap vid Högskolan i Borås. Hennes avhandlingsprojekt handlar om vilka idéer som formerar barn- och ungdomsverksamhet vid svenska folkbibliotek.
Kontakt: catarina.eriksson@hb.se

Gissur Ó Erlingsson, biträdande forskare, är verksam vid Centrum för kommunstrategiska studier, Linköpings universitet. Hans forskning är inriktad på offentlig korruption, politiskt deltagande samt partier och politiker i kommunpolitiken.
Kontakt: gissur.erlingsson@liu.se

Kajsa Evertsson, masterstudent och verksam som praktikant vid Valforskningsprogrammet och Centrum för Europaforskning vid Göteborgs universitet under våren 2019. Hon studerar Master's Programme in European Studies och har ett särskilt intresse för EU.
Kontakt: kajsa.evertsson@gu.se

Elisabeth Falk, masterstudent och verksam som biträdande forskare vid Valforskningsprogrammet, Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hon är speciellt intresserad av opinionsbildning och jämställdhet.
Kontakt: elisabeth.falk@hotmail.com

Annika Fredén, universitetslektor i statsvetenskap vid Karlstads universitet med anknytning till Valforskningsprogrammet, Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hon forskar om väljarbeteende, kvantitativa metoder, experiment, opinionsbildning och beslutsfattande.
Kontakt: annika.freden@gu.se

David Gunnarsson Lorentzen, fil dr i biblioteks- och informationsvetenskap, är verksam vid Bibliotekshögskolan, Högskolan i Borås. I sin forskning är han intresserad av att utveckla metoder för analys av kommunikationsmönster och trender inom sociala medier, samt forskningsdata, dataanalys och data mining.
Kontakt: david.gunnarsson_lorentzen@hb.se

Per Hedberg, fil kand, verksam vid Valforskningsprogrammet, Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hans forskning är inriktad på opinionsbildningen kring energifrågor.
Kontakt: per.hedberg@pol.gu.se

Karin Hedström, professor i informatik vid Örebro universitet samt dekan för fakulteten för ekonomi, natur- och teknikvetenskap (ENT) vid Örebro universitet. Hennes forskning är inriktad på användning och utveckling av IT i offentliga verksamheter samt sociala och organisatoriska aspekter informationssäkerhet.
Kontakt: karin.hedstrom@oru.se

Sören Holmberg, professor emeritus vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Han är en av ledarna för Quality of Government Institute och forskar kring opinionsbildning, väljarbeteende, representativ demokrati och samhälleliga styrsystem. Han är en av initiativtagarna till SOM-institutet.
Kontakt: soren.holmberg@pol.gu.se

Anna Maria Jönsson, docent, är verksam som lärare och forskare i medie- och kommunikationsvetenskap vid Södertörns högskola. Hennes forskning fokuserar främst på journalistik, offentlighet och medborgerligt deltagande samt miljö- och vetenskapskommunikation.
Kontakt: anna.maria.jonsson@sh.se

Fredrik Karlsson, professor i informatik vid Örebro universitet samt forskningsledare för Centre for Empirical Research on Information Systems. Hans forskning är framför allt inriktad på att utveckla användbara sätt att designa, använda och administrera informationssystem, och under vilka förhållanden människor finner dessa sätt användbara.
Kontakt: fredrik.karlsson@oru.se

David Karlsson, docent i offentlig förvaltning vid Förvaltningshögskolan, Göteborgs Universitet. Hans forskning är främst inriktad på lokal politik och demokrati, särskilt politikernas attityder och praktik.
Kontakt: david.karlsson@spa.gu.se

Sverker Lindblad, professor emeritus i pedagogik vid Göteborgs universitet. Särskilda intressen är internationell och jämförande pedagogik samt läroplansteori och utbildningspolitiska analyser.
Kontakt: sverker.lindblad@ped.gu.se

Elina Lindgren, fil dr i statsvetenskap och verksam vid SOM-institutet, Göteborgs universitet. Hennes forskning är framför allt inriktad på politisk kommunikation och policyattityder.
Kontakt: elina.lindgren@gu.se

Johannes Lindvall, professor i statsvetenskap vid Lunds universitet. Hans forskning är inriktad på politiska institutioner, offentliga tjänster och samspelet mellan ekonomi och politik.
Kontakt: johannes.lindvall@svet.lu.se

Johan Martinsson är föreståndare för SOM-institutet och docent i statsvetenskap vid Göteborgs universitet. Hans forskning är inriktad på väljarbeteende, människors åsikter om miljöpolitik samt surveymetodologi.
Kontakt: johan.martinsson@som.gu.se

Elin Naurin, docent i statsvetenskap vid Göteborgs universitet och Wallenberg Academy Fellow. Hon forskar om representativ demokrati och politiskt beteende i bred bemärkelse, men har särskilt fokus på hur graviditet och barnafödande formar individens syn på samhället samt på partiers vallöften och på politikers lyhördhet gentemot väljare.
Kontakt: elin.naurin@pol.gu.se

Katarina Michnik, fil dr i biblioteks- och informationsvetenskap, är verksam som forskare och lärare vid Akademin för bibliotek, information, pedagogik och IT, Högskolan i Borås. Hon forskar om folkbibliotekens roll och användning i det digitaliserade samhället.
Kontakt: katarina.michnik@hb.se

Lars Nord, professor i politisk kommunikation vid forskningscentret DEMICOM, Mittuniversitetet. Hans forskning är inriktad på valkampanjer, politisk journalistik och mediepolitik.
Kontakt: lars.nord@miun.se

Gunnar Nygren, professor i journalistik vid Södertörns högskola. Forskar om lokal journalistik, om journalistiska yrkesroller och om politisk kommunikation – allt i perspektivet av en snabb medieutveckling.
Kontakt: gunnar.nygren@sh.se

Henrik Oscarsson, professor, lärare och forskare vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hans forskning är inriktad på val, demokrati, väljarbeteende och opinionsbildning. Han är ansvarig för det svenska Valforskningsprogrammet.
Kontakt: henrik.oscarsson@pol.gu.se

Bo Rothstein, innehar sedan 1994 August Röhss professur i statsvetenskap vid Göteborgs universitet. Han är en av grundarna av The Quality of Government Institute at University of Gothenburg där han numera har rollen som senior advisor. Han har tidigare varit professor vid University of Oxford och Harvard University.
Kontakt: bo.rothstein@pol.gu.se

Björn Rönnerstrand, fil dr, är verksam som forskare vid SOM-institutet samt knuten till Centrum för antibiotikaresistensforskning (CARe) vid Göteborgs universitet. Han har skrivit en avhandling om kopplingen mellan tillit och vaccinationsvilja, och bedriver idag forskning om styrning för kollektivt agerande i relation till storskaliga samhällsproblem, med särskild fokus på tillämpning inom miljö- och folkhälsoområdet.
Kontakt: bjorn.ronnerstrand@pol.gu.se

Frida Sandelin, masterexamen i nationalekonomi, verksam som biträdande undersökningsledare vid SOM-institutet, Göteborgs universitet. Hennes forskningsintressen rör jämställdhet och politisk opinionsbildning.
Kontakt: frida.sandelin@som.gu.se

Constanza Sanhueza Petrarca is a Research Fellow at the WZB Berlin Social Science Center. Her research focuses on democracy, political representation, electoral behavior, social media and migration.
Contact: constanza.sanhueza@wzb.eu

Richard Svensson, Data Manager vid Valforskningsprogrammet, Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hans forskningsintresse kretsar kring frågor om politiska ideologiers betydelse för väljares partival.
Kontakt: richard.svensson@gu.se

Maja Sörebro är verksam som praktikant vid Centrum för Europaforskning och Valforskningsprogrammet vårterminen 2019. Studerar Europaprogrammet vid Göteborgs Universitet och har ett speciellt intresse för valforskning och EU.
Kontakt: maja.sorebro@gu.se

Elisa Tattersall Wallin, doktorand i biblioteks- och informationsvetenskap vid Bibliotekshögskolan, Högskolan i Borås. Hennes avhandlingsprojekt handlar om ungdomars nutida läspraktiker med ett fokus på ljudböcker och temporala aspekter av användning av prenumerationstjänster.
Kontakt: elisa.tattersall_wallin@hb.se

Birgitta Wallin, fil dr i biblioteks- och informationsvetenskap, verksam vid Bibliotekshögskolan, Högskolan i Borås. Hennes forskningsintressen fokuserar på den svenska e-boksmarknaden med fokus på bokhandel och folkbibliotek samt kommunikation i organisationer.
Kontakt: birgitta.wallin@hb.se

Lennart Weibull är professor emeritus i massmedieforskning och seniorprofessor vid SOM-institutet, Göteborgs universitet. Hans forskning är främst inriktad på mediestruktur, journalisthistoria, medieanvändning och politisk opinionsbildning. Han är en av initiativtagarna till SOM-institutet.
Kontakt: lennart.weibull@som.gu.se

Marcus Weissenbilder, fil master, är verksam som biträdande undersökningsledare vid SOM-institutet, Göteborgs universitet. Hans forskningsintressen rör välfärdsopinion och jämförande politisk ekonomi.
Kontakt: marcus.weissenbilder@gu.se

Karl Ydén, fil dr, Chalmers tekniska högskola och King's College London, studerar militär professionalisering, ledning av komplexa organisationer och civil-militära relationer. Ledamot av Kungl. krigsvetenskapsakademien och grundare av Centrum för Studier av Militär och Samhälle, www.csms.se.
Kontakt: karl.yden@chalmers.se

Patrik Öhberg, docent i statsvetenskap och verksam som forskare vid SOM-institutet, Göteborgs universitet. Hans forskning handlar om politisk representation, jämställdhet och förvaltningspolitik.
Kontakt: patrik.ohberg@som.gu.se

SOM-INSTITUTETS BÖCKER

ISSN 0284-4788

1. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *SOM-undersökningen 1986*
   Göteborg 1987, 87 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
2. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *SOM-undersökningen 1987*
   Göteborg 1988, 112 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
3. Björkqvist, Karin: *SOM-undersökningen 1988*
   Göteborg 1989, 68 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
4. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Åttiotal*
   Göteborg 1989, 183 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
5. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Medier och opinion i Sverige*
   Göteborg 1990, 140 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
6. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Politiska opinioner*
   Göteborg 1991, 147 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
7. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Åsikter om massmedier och samhälle*
   Göteborg 1991, 150 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
   ISRN GU-STJM-SOM--7--SE
8. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Trendbrott?*
   Göteborg 1992, 260 sidor. Pris 50 kronor (moms tillkommer)
   ISRN GU-STJM-SOM--8--SE
9. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Perspektiv på krisen*
   Göteborg 1993, 250 sidor. Pris 50 kronor (moms tillkommer)
   ISRN GU-STJM-SOM--9--SE
10. Nilsson, Lennart (red): *Västsvensk opinion*
    Göteborg 1993, 250 sidor. Pris 50 kronor (moms tillkommer)
    ISRN GU-STJM-SOM--10--SE
11. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Vägval*
    Göteborg 1994, 320 sidor. Pris 170 kronor (moms tillkommer)
    ISRN GU-STJM-SOM--11--SE
12. Nilsson, Lennart (red): *Västsverige i fokus*
    Göteborg 1994, 150 sidor. Pris 130 kronor (moms tillkommer)
    ISRN GU-STJM-SOM--12--SE
13. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Det gamla riket*
    Göteborg 1995, 305 sidor. Pris 180 kronor (moms tillkommer)
    ISRN GU-STJM-SOM--13--SE
14. Nilsson, Lennart (red): *Västsvensk horisont*
    Göteborg 1995, 250 sidor. Pris 150 kronor (moms tillkommer)
    ISRN GU-STJM-SOM--14--SE. ISBN 91-972694-1-7
15. Jarlbro, Gunilla (red): *Ungdomars opinioner*
    Göteborg 1996, 120 sidor. Pris 110 kronor (moms tillkommer)
    ISRN GU-STJM-SOM--15--SE. ISBN 91-972694-2-5

16. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Mitt i nittiotalet*
Göteborg 1996, 470 sidor. Pris 220 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--16--SE. ISBN 91-972694-3-3

17. Nilsson, Lennart (red): *Västsvenska perspektiv*
Göteborg 1996, 238 sidor. Pris 160 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--17--SE. ISBN 91-972694-4-1

18. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Ett missnöjt folk?*
Göteborg 1997, 380 sidor. Pris 220 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--18--SE. ISBN 91-972694-5-X

19. Nilsson, Lennart (red): *Nya landskap*
Göteborg 1997, 290 sidor. Pris 190 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--19--SE. ISBN 91-972694-7-6

20. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Opinionssamhället*
Göteborg 1998, 342 sidor. Pris 220 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--20--SE. ISBN 91-972694-8-4

21. Nilsson, Lennart (red): *Mångfald – bilder av en storstadsregion*
Göteborg 1998, 283 sidor. Pris 190 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--21--SE. ISBN 91-972694-9-2

22. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Ljusnande framtid*
Göteborg 1999, ca 420 sidor. Pris 250 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--22--SE. ISBN 91-973670-1-X

23. Nilsson, Lennart (red): *Region i omvandling*
Göteborg 1999, ca 300 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-2-8. ISRN: GU-STJM-SOM--23--SE

24. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Det nya samhället*
Göteborg 2000, ca 520 sidor. Pris: 275 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-3-6. ISRN: GU-STJM-SOM--24--SE

25. Nilsson, Lennart (red): *Den nya regionen*
Göteborg 2000, ca 325 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-4-4. ISRN: GU-STJM-SOM--25--SE

26. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Land, Du välsignade?*
Göteborg 2001, 485 sidor. Pris: 275 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-6-0. ISRN: GU-STJM-SOM--26--SE

27. Nilsson, Lennart (red): *Flernivådemokrati i förändring*
Göteborg 2002, ca 340 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-7-9. ISRN: GU-STJM-SOM--27--E

28. Oscarsson, Henrik (red): *Spår i framtiden*
Göteborg 2002, ca 212 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-8-7. ISRN: GU-STJM-SOM--28--SE

29. Wadbring, Ingela: Weibull, Lennart & Bergström, Annika (red):
Efter Arbetet. Synen på nedläggningen och dess konsekvenser.
Göteborg 2002, 212 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISSN: 1101-4692 och 0428-4788. ISRN: GU-STJN-SOM--29--SE

30. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Det våras för politiken.*
Göteborg 2002, 544 sidor. Pris: 275 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-9-5. ISRN: GU-STJN-SOM--30--SE

31. Nilsson, Lennart (red) *Perspektiv på Västsverige*
Göteborg 2003, 288 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-01-8. ISRN: GU-STJN-SOM--31--SE

32. Oscarsson, Henrik (red) *Demokratitrender*
Göteborg 2003, 343 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-02-6. ISRN: GU-STJN-SOM--32--SE

33. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Fåfängans marknad*
Göteborg 2003, 432 sidor. Pris: 260 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-03-4. ISRN: GU-STJM-SOM--33--SE

34. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Ju mer vi är tillsammans*
Göteborg 2004, 440 sidor. Pris: 260 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-04-2. ISRN: GU-STJM-SOM--34--SE

35. Nilsson, Lennart (red) *Svensk samhällsorganisation i förändring*
Göteborg 2004, 570 sidor. Pris: 260 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-05-05-13

36. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Lyckan kommer, lyckan går*
Göteborg 2005, 492 sidor. Pris: 260 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-06-9. ISRN: GU-STJM-SOM--36--SE

37. Nilsson, Lennart (red) *Nya gränser – Västsverige*
Göteborg 2006, 328 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-07-7. ISRN: GU-STJM-SOM--37--SE

38. Nilsson, Lennart (red) *Nya gränser – Skåne*
Göteborg 2006, 288 sidor. Pris: 200 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-08-5. ISRN: GU-STJM-SOM--38--SE

39. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Du stora nya värld*
Göteborg 2006, 560 sidor. Pris: 260 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-09-3. ISRN: GU-STJM-SOM--39--SE

40. Nilsson, Lennart (red) *Det våras för regionen - Västsverige 1998-2005*
Göteborg 2007, 328 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-10-6. ISRN: GU-STJM-SOM--40--SE

41. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Det nya Sverige*
Göteborg 2007, 560 sidor. Pris: 270 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-11-3. ISRN: GU-STJM-SOM--41--SE

42. Nilsson, Lennart & Johansson, Susanne (red)
Regionen och flernivådemokratin
Göteborg 2008, 336 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-12-0. ISRN: GU-STJM-SOM--42--SE

43. Nilsson, Lennart & Antoni, Rudolf (red) *Medborgarna, regionen och flernivådemokratin*
Göteborg 2008, 288 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-13-7. ISRN: GU-STJM-SOM--43--SE

44. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Skilda världar*
Göteborg 2008, 616 sidor. Pris: 280 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-14-4. ISRN: GU-STJM-SOM--44--SE

45. Nilsson, Lennart och Susanne Johansson (red) *Att bygga, Att bo, Att leva. En bok om Västra Götaland*
Göteborg 2009, 304 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-15-1. ISRN: GU-STJM-SOM--45--SE

46. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Svensk Höst*
Göteborg 2009, 560 sidor. Pris: 280 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-16-8. ISRN: GU-STJM-SOM--46--SE

47. Nilsson, Lennart (red) *En region blir till*
Göteborg 2010, 504 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-18-2. ISRN: GU-STJM-SOM--47--SE

48. Johansson, Susanne (red) *Regional demokrati. Om politik och medier i Skåne*
Göteborg 2010, 232 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-17-5. ISRN: GU-STJM-SOM--48--SE

49. Oskarson, Maria, Bentgsson, Mattias & Berglund, Tomas (red)
En fråga om klass. Stockholm: Liber
http://www.liber.se/Facklitteratur/Sociologi/Sociologi/En-fraga-om-klass

50. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Nordiskt ljus*
Göteborg 2010, 592 sidor. Pris: 280 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-19-9. ISRN: GU-STJM-SOM--50--SE

51. Nilsson, Lennart (red) *Västsvensk demokrati i tid och rum*
Göteborg 2011, 272 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-20-5. ISRN: GU-STJM-SOM--51--SE

52. Holmberg, Sören, Weibull Lennart & Oscarsson, Henrik (red)
Lycksalighetens ö
Göteborg 2011, 676 sidor. Pris 280 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-21-2. ISRN: GU-STJM--52--SE

53. Bergström, Annika (red) *Västsvensk vardag*
Göteborg 2012. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-22-9. ISRN: GU-STJM--53--SE

54. Nilsson, Lennart, Aronsson, Lars & Norell, PO (red) *Värmländskt landskap*
Göteborg 2012. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-86637-04-0. ISRN: GU-STJM--54--SE

55. Berg, Linda & Oscarsson, Henrik (red) *Omstritt omval*
Göteborg 2012, 216 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-23-6. ISRN: GU-STJM--55--SE

56. Weibull, Lennart, Oscarsson, Henrik & Bergström, Annika (red)
I framtidens skugga
Göteborg 2012, 696 sidor. Pris: 280 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-24-3. ISRN: GU-STJM--56--SE

57. Bergström, Annika & Ohlsson, Jonas (red)
Medborgarna om välfärden
Göteborg 2012, 248 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-25-0. ISRN: GU-STJM--57--SE

58. Ohlsson, Jonas & Bergström, Annika (red)
Vanor och attityder i förändring
Göteborg 2013, 228 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-26-7. ISRN: GU-STJM--58--SE

59. Weibull, Lennart, Oscarsson, Henrik & Bergström, Annika (red)
Vägskäl
Göteborg 2013, 784 sidor. Pris: 340 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-27-4. ISRN: GU-STJM--59--SE

60. Bergström, Annika & Ohlsson, Jonas (red)
En region för alla?
Göteborg 2013, 286 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-29-8. ISRN: GU-STJM--60--SE

61. Bergström, Annika & Oscarsson, Henrik (red)
Mittfåra & marginal
Göteborg 2014, 576 sidor. Pris: 340 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-30-4. ISRN: GU-STJM--61--SE

62. Bergström, Annika & Ohlsson, Jonas (red)
Brytningstider
Göteborg 2014, 322 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-31-1. ISRN: GU-STJM--62--SE

63. Bergström, Annika, Johansson, Bengt, Oscarsson, Henrik & Oskarson, Maria (red)
Fragment
Göteborg 2015, 608 sidor. Pris: 340 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-32-8. ISRN: GU-STJM--63--SE

64. Bergström, Annika & Ohlsson, Jonas (red)
Alla dessa val
Göteborg 2015, 236 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-33-5. ISRN: GU-STJM--64--SE

65. Solevid, Maria (red)
Svenska utlandsröster
Göteborg 2016, 312 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN:978-91-89673-34-2. ISRN: GU-STJM--65—SE

66. Ohlsson, Jonas, Oscarsson, Henrik & Solevid, Maria (red)
Ekvilibrium
Göteborg 2016, 480 sidor. Pris: 340 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-35-9. ISRN: GU-STJM--66—SE

67. Norell, P O & Nilsson, Lennart (red)
Värmländska utmaningar
Göteborg, 2016. 230 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-36-6. ISRN: GU-STJM--67—SE

68. Bergström, Annika & Harring, Niklas (red)
Hållbarhetens horisont
Göteborg, 2016. 230 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-37-3. ISRN: GU-STJM--68—SE

69. Andersson, Ulrika (red)
Slutna rum och öppna landskap
Göteborg, 2017. 178 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-38-0. ISRN: GU-STJM--69—SE

70. Andersson, Ulrika, Ohlsson, Jonas, Oscarsson, Henrik & Oskarson, Maria (red)
Larmar och gör sig till
Göteborg, 2017. 648 sidor. Pris: 340 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-39-7. ISRN: GU-STJM--70—SE

71. Andersson, Ulrika & Bergström, Annika (red)
En brokig gemenskap
Göteborg, 2017. 192 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-40-3. ISRN: GU-STJM--71—SE

72. Andersson, Ulrika, Carlander, Anders, Lindgren, Elina & Oskarson, Maria (red)
Sprickor i fasaden
Göteborg, 2018. 432 sidor. Pris: 320 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-42-7. ISRN: GU-STJM--72—SE

73. Carlander, Anders & Rönnerstrand, Björn (red)
Hemma Väst
Göteborg, 2018. 170 sidor. Pris: 340 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-43-4. ISRN: GU-STJM--73—SE

74. Andersson, Ulrika, Rönnerstrand, Björn, Öhberg, Patrik & Bergström, Annika (red)
Storm och stiltje
Göteborg, 2019. 512 sidor. Pris: 340 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-44-1. ISRN: GU-STJM--74—SE

SOM-institutet
Göteborgs universitet
Box 710
405 30 GÖTEBORG

E-postadress: info@som.gu.se
Hemsida: www.som.gu.se
Telefon: 031-786 33 00

Beställning av publikationer kan göras på bokbestallning@som.gu.se.

Årets SOM-antologi har titeln *Storm och stiltje*. Titeln knyter an till hur situationen i samhället sett ut under 2018. Vi har sett stormar komma och gå, vissa mer utdragna än andra. På den internationella arenan stormade det i relationer mellan länder och statschefer. Ökad protektionism utsatte globala handelsrelationer för eldprov. Brexit-förhandlingarna bjöd på kraftiga vindar, framför allt parlamentariskt i landet som valt att lämna. På hemmaplan stormade det kring anrika kulturinstitutioner, och i naturen härjades markerna av eldstormar i de skogsbränder som följde i spåren av den rekordvarma sommarens torka.

Många starka vindar kom dock att mojna och blev stundtals till stiltje. Historiska steg på väg mot fredligare förhållanden togs såväl på Koreahalvön som på Afrikas horn. För svensk del följdes en intensiv valrörelse av stiltje i rikspolitiken. Väljarna hade sagt sitt, men de låsta positionerna i partipolitiken tycktes närmast skapa mer osäkerhet än bringa klarhet i regeringsfrågan. När klockorna klämtade för att ringa ut året var regeringsfrågan fortfarande olöst.

Väljarnas partipolitiska preferenser i form av valresultatet är välbekanta. Men i vilken vindriktning stod den allmänna opinionen i övrigt under 2018? På vilka områden skedde förändringar i människors vanor och attityder under året som gick? Vilka samhällsfrågor var de viktigaste för den svenska befolkningen? I vilka sammanhang stormade det och i vilka rådde stiltje? Dessa är några av de frågor som kommer att besvaras i årets forskarantologi *Storm och stiltje*. Ett 40-tal forskare från olika discipliner vid universitet och högskolor i Sverige och utomlands medverkar med analyser.

Storm och stiltje är den 74:e forskarantologin från SOM-institutet. Den bygger på 2018 års nationella SOM-undersökning – den 33:e i ordningen. Bokens innehåll knyter på många sätt an till stormar och stiltje i det svenska samhället i frågor som rör (S)amhälle, (O)pinion och (M)edier.

SOM-INSTITUTET
SAMHÄLLE OPINION MEDIER

GÖTEBORGS UNIVERSITET